

T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

BATI TÜRKÇESİNDE ŞAHIS ÇEKİMİNİN TARİHİ - KARŞILAŞTIRMALI
İNCELEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

MERVE KARASU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

İZMİR

2021

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BATI TÜRKÇESİNDE ŞAHIS ÇEKİMİNİN TARİHİ - KARŞILAŞTIRMALI
İNCELEMESİ**

MERVE KARASU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özkan Öztekten

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum BATI TÜRKÇESİNDE ŞAHİS ÇEKİMİNİN TARİHİ - KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

MERVE KARASU

ÖNSÖZ

VI. yüzyıldan itibaren Köktürk (552-745), Uygur (745-840) ve Karahanlı (912-1212) devletlerinin hüküm sürdüğü coğrafyalarda bu devletlere bağlı etnik bir grup olarak varlık gösteren Oğuzlar, bu dönemde kendi lehçeleri temelinde oluşmuş bir yazı diline sahip değillerdi. Dolayısıyla Eski Türkçe döneminde varlığını hissettiren ve XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kayıt altına alınan Oğuzca dil özellikleri, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve çevresinde yazı dili hâline gelmeye başlamıştır.

XIII. yüzyılda Maverâünnehir'i Moğolların işgal etmesiyle Oğuz kitleleri batıya göç etmiş, bu sebeple Anadolu'ya yoğun Oğuz göçleri gerçekleşmiş ve bu durum Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. Oğuz Türkleri, yeni yerleştikleri bu coğrafyada önce güçlü beylikler, sonra da büyük bir imparatorluk kurmuşlar ve Türk dilinin lehçeleşmeye başladığı bu dönemde, kendi lehçeleri temelinde bir yazı dili oluşturarak Oğuzcayı bir imparatorluk dili hâline getirmişlerdir. XI. yüzyıl ile XXI. yüzyıl arasında Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Ege adaları, Balkanlar, Kırım ve Kuzey Afrika'da konuşma ve yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu yazı diline Türk dünyası coğrafyasının batısında yer almasından dolayı "Batı Türkçesi" adı verilmektedir.

Batı Türkçesi; Türk dilinin, Eski Türkçe döneminden sonra oluşmuş üç büyük kolundan, XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başlarından itibaren izlenen ve günümüze kadar devam eden yazı dillerinden birisidir. Türk dilinin bugünkü yazı dillerinden Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesini kapsar. Batı Türkçesi içerisinde de XV. yüzyıldan sonra saha bakımından iki daire oluşmuş, bunlardan birisini Azerî sahasını içine alan Azerbaycan Türkçesi, ötekini de Osmanlı sahasını içine alan Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi teşkil etmiştir. Buna göre de Batı Türkçesi tarihî olarak üç döneme ayrılır:

- Eski Anadolu Türkçesi (XIII.-XV. yy.)
- Osmanlı Türkçesi - Klasik Azerbaycan Türkçesi (XV. XIX- yy.),

•Türkiye Türkçesi - Çağdaş Azerbaycan Türkçesi - Türkmen Türkçesi - Gagavuz Türkçesi (XX. yy).

Eski Anadolu Türkçesi, XIII. yüzyıl başlarından XV. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu ve Azerbaycan'da kullanılan Oğuz temelli Türkçedir. Bu dönemde yeni gramer şekilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Arapça ve Farsça unsurların henüz fazla olmadığı bu dönemin Eski Türkçeden ayrılan özellikleriyle birlikte bugünkü Türkiye Türkçesinin ve Azerbaycan Türkçesinin temelini oluşturur.

Osmanlı Türkçesi; Eski Anadolu Türkçesinden sonra özellikle de İstanbul payitaht olduktan ve Osmanlı Devleti bir imparatorluk hüviyeti kazandıktan sonra Anadolu ve Balkanlarda gelişen ve XV. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kullanılan bir yazı dili, bir *lingua franca* ve bir imparatorluk dilidir. Bir bakıma Batı Türkçesinin batısında Batı Oğuzcasını oluşturan bu tarihî Türk yazı dilinin çağdaşı olarak, aynı yüzyıllarda doğuda Doğu Oğuzcası diye de adlandırılan ve yine Eski Anadolu Türkçesinden kökenlenen Klasik Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan coğrafyasında gelişmiş ve kullanılmıştır.

Batı Türkçesinin bu iki tarihî yazı dilinin çağdaş devamcıları Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Azerbaycan Türkçesidir. Türkiye Türkçesi yaklaşık olarak XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Türkçesinden gelişen ve bugün de Türkiye ve Balkanlarda kullanılan yazı dilidir. Çağdaş Azerbaycan Türkçesi ise, Kuzey Azerbaycan coğrafyasındaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran'ın kuzey ve kuzeybatısındaki Güney Azerbaycan bölgesinde kullanılan yazı dilidir.

Batı Türkçesinin çağdaş iki yazı dili daha vardır: Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi. Türkmen Türkçesi, Oğuz Türkçesinin en doğudaki koludur. Hazar Denizi'nin doğusunda, İran'ın güneyinde yer alan Türkmenistan Cumhuriyeti'nde konuşulan Türk yazı dilidir. Tarihte Çağatayca ve Kıpçakça gibi bazı Türk yazı dillerinin etkisinde kalmıştır. Buna rağmen Oğuzcaya özgü eski nitelikleri en iyi muhafaza eden lehçe özelliği taşımaktadır. Türkmenge, Türkmenlerin yaşam biçimi dolayısıyla uzun süre bir yazılı edebiyata sahip olamamıştır. Türkmen Türkçesi 1925'ten itibaren yazı dilidir.

Gagavuz Türkçesi ise, Oğuz Türkçesinin en batıda kalan ve en küçük kolunu oluşturan yazı dilidir. Osmanlıların Balkanlara girdiği XIV. yüzyıldan itibaren Trakya ve Balkanlarda gelişen ağızlara dayanan Gagavuz Türkçesi ses düzeni, söz varlığı ve biçim özellikleri bakımından Oğuz esaslı yazı dilinin ve ağız alanlarının belli başlı tüm karakteristik özelliklerini günümüze kadar getirmiş, söz dizimi bakımından ise komşu olduğu bazı Slav dillerinden etkilenmiştir. Gagavuzca 1950'lerden beri yazı dilidir.

Esasen birçok bilimsel eserde bu konu kaba hatlarıyla değerlendirilmekle birlikte Batı grubu Türk yazı dillerindeki tarihî ve çağdaş kullanım örnekleriyle tanıklanmamakta ve tarihsel gelişmeler de üstünkörü verilmektedir. Bu tez çalışması, Batı Türkçesinin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde fiil çekiminin bir parçası olarak var olan şahıs çekimin gelişimini yazılı eserlerdeki örnekleriyle tespit etmeyi ve sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Bu sayede genel hatlarıyla değerlendirilen konunun tamamen yazılı eserlere dayalı bütün ayrıntıları ortaya çıkarılmış olacaktır.

Tezin ana yöntemi tarihî-karşılaştırmalı gramer yöntemidir. Bunun için de öncelikle evrensel dil bilgisinde şahıs bildirimi olgusu ve belli başlı dillerdeki şahıs bildirimi ana hatlarıyla çizilecek, daha sonra Türk dilinin de ait olduğu Ural-Altay dil ailesinde şahıs çekimi incelenecektir. Türk dilindeki ve özellikle de Batı Türkçesindeki şahıs bildirimi ise I. tip, II. tip ve III. tip olarak kategorize edilerek her tipte şahıs bildiriminin bütün özellikleri örneklerle ortaya konacaktır. Bunun için de XII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar her yüzyıl için bir edebiyat eseri ve bir tarih eseri belirlenecek ve bugün yayımlanmış olan bu eserlerdeki şahıs ekleri tiplerine göre kategorize edilecektir.

Tez konunun belirlenmesinden, çalışmamın son aşamalarına kadar benden yardımlarını ve vaktini esirgemeyen, lisans eğitiminden bu yana engin bilgilerinden çokça faydalandığım, her zaman desteğini hissettiğim ve çalışma disiplini kendime örnek aldığım kıymetli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN'e teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimlerim süresince bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, farklı bakış açıları kazanmamızı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Prof. Dr. Hatice ŞİRİN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yasin KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, yüksek lisans sürecimde manevi desteklerini her zaman hissettiğim dostlarıma sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Merve KARASU

ÖZET

Batı Türkçesi; Türk dilinin, XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başlarından itibaren izlenen ve günümüze kadar devam eden kolundan birisidir. Türk dilinin bugünkü yazı dillerinden Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesini kapsar.

Bu tez çalışması, Batı Türkçesinin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde fiil çekiminin bir parçası olarak var olan şahıs çekimin gelişimini yazılı eserlerdeki örnekleriyle tespit etmeyi ve sınıflandırmayı amaçlanmaktadır. Türk dilindeki ve özellikle de Batı Türkçesindeki şahıs bildirimi ise I. tip, II. tip ve III. tip olarak kategorize edilerek her tipte şahıs bildiriminin bütün özellikleri örneklerle ortaya konmuştur. Bunun için de XII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar her yüzyıl için bir edebiyat eseri ve bir tarih eseri belirlenmiş ve bugün yayımlanmış olan bu eserlerdeki şahıs ekleri tiplerine göre kategorize edilmiştir.

ABSTRACT

Western Turkish; It is one of the branches of the Turkish language that has been observed since the end of the 12th century and the beginning of the 13th century and continues until today. It covers the current written languages of the Turkish language including Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish and Gagauz Turkish.

In this thesis, it is aimed to identify and classify the development of the personal conjugation, which exists as a part of the verb conjugation in the historical and contemporary written languages of Western Turkish, with examples in written works. Personal statement in Turkish language and especially in Western Turkish will be categorized as 1st type, 2nd type and 3rd type, and all the features of each type of person statement will be revealed with examples. For this purpose, a literary work and a historical work will be determined for each century starting from the 12th century till the 21st century, and the personal suffixes in these published works will be categorized according to their types.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TABLolar LİSTESİ.....	XXII
TARANAN ESER VE KISALTMALARI	XXV
ÖTEKİ KISALTMALAR	XXVI
1. GİRİŞ	1
1.1. ŞAHİS BİLDİRİMİ.....	1
1.1.1. Türk Dilinde Şahıs Bildirimi	3
1.1.2. Eski Türkçede Şahıs Bildirimi.....	4
1.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman	5
1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	8
1.1.2.3. Emir kipi	8
1.1.3. Doğu ve Kuzey Türkçesinde Şahıs Bildirimi	10
1.1.3.1. Karahanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi	10
1.1.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi Çekimi	11
1.1.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman kipi çekimi	13
1.1.3.1.3. Geniş Zaman kipi çekimi	14
1.1.3.1.4. Geniş / Şimdiki Zaman Kipi Çekimi.....	17
1.1.3.1.5. Gelecek zaman kipi	17
1.1.3.1.6. Şart Kipinde Şahıs Çekimi	23
1.1.3.1.7. Emir Kipi.....	27
1.1.3.1.8. Gereklilik Kipi	33
1.1.3.2. Çağatay Türkçesinde Şahıs Bildirimi	35
1.1.3.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	35
1.1.3.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi Çekimi	41
1.1.3.2.3. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi.....	42
1.1.3.2.4. Geniş Zaman Kipi	45
1.1.3.2.5. Gelecek Zaman Kipi	48
1.1.3.2.6. İkinci Tip Gelecek Zaman –İstek	50

1.1.3.2.7. Üçüncü Tip Kesin Gelecek Zaman	52
1.1.3.2.8. Şimdiki Zaman Kipi.....	52
1.1.3.2.9. Şart Kipi	56
1.1.3.2.10. Şart Kipi Çekimi	58
1.1.3.2.11. Emir -İstek Kipi	58
1.1.3.2.12. Gereklilik Kipi	63
1.1.3.3. Kıpçak Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	64
1.1.3.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	64
1.1.3.3.2. Öğrenilen geçmiş zaman	69
1.1.3.3.3. Kesin Şimdiki Zaman.....	71
1.1.3.3.4. Gelecek Zaman.....	73
1.1.3.3.5. Geniş Zaman	74
1.1.3.3.6. Emir.....	78
1.1.3.3.7. Şart	81
1.1.3.3.8. İstek	83
1.2. Türk Dili Tarihinde Batı Türkçesi	84
1.2.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri.....	85
1.2.1.1. Eski Anadolu Türkçesi.....	85
1.2.1.2. Osmanlı Türkçesi.....	86
1.2.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesi.....	87
1.2.2. Batı Türkçesinin Çağdaş Yazı Dilleri	89
1.2.2.1. Türkiye Türkçesi.....	89
1.2.2.2. Çağdaş Azerbaycan Türkçesi.....	89
1.2.2.3. Türkmen Türkçesi.....	90
1.2.2.4. Gagavuz Türkçesi	91
2. İNCELEME: BATI TÜRKÇESİNDE ŞAHIS ÇEKİMİ	92
2.1. Tip Şahıs Çekimi.....	92
2.1.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri.....	92
2.1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi	92
2.1.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.)	93
2.1.1.1.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	93
2.1.1.1.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	93
2.1.1.1.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	95
2.1.1.1.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	98
2.1.1.1.1.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi	99
2.1.1.1.1.1.5. Gereklilik Çekimi	102
2.1.1.1.2. ÇARHNAME 13. yy	102
2.1.1.1.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	102

2.1.1.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	102
2.1.1.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	103
2.1.1.2.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	103
2.1.1.2.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi	104
2.1.1.2.1.5. Gereklilik Çekimi	105
2.1.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR 14. yy.	106
2.1.1.1.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	106
2.1.1.1.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	107
2.1.1.1.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	112
2.1.1.1.3.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	118
2.1.1.1.3.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	118
2.1.1.1.3.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	120
2.1.1.1.3.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	124
2.1.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. YÜZYIL)	125
2.1.1.1.4.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	125
2.1.1.1.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	125
2.1.1.1.4.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	128
2.1.1.1.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	132
2.1.1.1.4.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	132
2.1.1.1.4.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	133
2.1.1.1.4.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	138
2.1.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)	140
2.1.1.1.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	140
2.1.1.1.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	140
2.1.1.1.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	141
2.1.1.1.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	146
2.1.1.1.5.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	146
2.1.1.1.5.1.5. Gereklilik Çekimi	148
2.1.1.1.6. AŞIKPAŞAZADE- TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN (15. yy)	149
2.1.1.1.6.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	149
2.1.1.1.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	149
2.1.1.1.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	150
2.1.1.1.6.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	152
2.1.1.1.6.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	153
2.1.1.1.6.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	154
2.1.1.1.6.1.6. Gereklilik Çekimi	156
2.1.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi	158
2.1.1.2.1. BAKİ DİVANI (16. yy.)	158
2.1.1.2.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	158
2.1.1.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	158

2.1.1.2.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	160
2.1.1.2.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi.....	163
2.1.1.2.1.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	164
2.1.1.2.1.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	164
2.1.1.2.1.1.6. Gereklilik Çekimi	167
2.1.1.2.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16. yy.).....	168
2.1.1.2.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	168
2.1.1.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	168
2.1.1.2.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	169
2.1.1.2.2.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi.....	171
2.1.1.2.2.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	172
2.1.1.2.2.1.5. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	174
2.1.1.2.2.1.6. Gereklilik Çekimi	174
2.1.1.2.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yy).....	176
2.1.1.2.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	176
2.1.1.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	176
2.1.1.2.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	179
2.1.1.2.3.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	183
2.1.1.2.3.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	184
2.1.1.2.3.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	188
2.1.1.2.4. PEÇEVİ TARİHİ (17. yy).....	189
2.1.1.2.4.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	189
2.1.1.2.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	189
2.1.1.2.4.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	190
2.1.1.2.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	192
2.1.1.2.4.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi	193
2.1.1.2.4.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	195
2.1.1.2.5. NEDİM DİVANI (18. yy).....	197
2.1.1.2.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	197
2.1.1.2.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	197
2.1.1.2.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	199
2.1.1.2.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi.....	203
2.1.1.2.5.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	203
2.1.1.2.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	205
2.1.1.2.5.1.6. Gereklilik Çekimi	209
2.1.1.2.6. NURİ TARİHİ (18. yy).....	210
2.1.1.2.6.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	210
2.1.1.2.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	210
2.1.1.2.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	211
2.1.1.2.6.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi.....	213

2.1.1.2.6.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	213
2.1.1.2.6.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	214
2.1.1.2.6.1.6. Gereklilik Çekimi	216
2.1.1.2.7. TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN.....	216
2.1.1.2.7.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	216
2.1.1.2.7.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	216
2.1.1.2.7.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	217
2.1.1.2.7.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	219
2.1.1.2.7.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	220
2.1.1.2.7.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	220
2.1.1.2.7.1.6. Gereklilik Çekimi	222
2.1.1.2.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ DİVANI ŞAHIS ÇEKİMİ (19. yy)	224
2.1.1.2.8.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	224
2.1.1.2.8.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	224
2.1.1.2.8.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	225
2.1.1.2.8.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	227
2.1.1.2.8.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	228
2.1.1.2.8.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	229
2.1.1.2.8.1.6. Gereklilik Çekimi	230
2.1.1.2.9. ASİM TARİHİ (19. yy.)	231
2.1.1.2.9.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	231
2.1.1.2.9.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	231
2.1.1.2.9.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	232
2.1.1.2.9.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	234
2.1.1.2.9.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	235
2.1.1.2.9.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	236
2.1.1.2.9.1.6. Gereklilik Çekimi	238
2.1.1.2.10. ACIMAK (20. yy.).....	239
2.1.1.2.10.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	239
2.1.1.2.10.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	239
2.1.1.2.10.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	240
2.1.1.2.10.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	242
2.1.1.2.10.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	245
2.1.1.2.10.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	247
2.1.1.2.10.1.6. Gereklilik Çekimi	248
2.1.1.2.11. ELDE VAR HÜZÜN (20. yy.)	249
2.1.1.2.11.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	249
2.1.1.2.11.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	249
2.1.1.2.11.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	250
2.1.1.2.11.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	252

2.1.1.2.11.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	254
2.1.1.2.11.1.5. Gereklilik Çekimi	255
2.1.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	256
2.1.1.3.1. KADI BURHANEDDİN DİVANI (14. yüzyıl).....	256
2.1.1.3.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	256
2.1.1.3.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	257
2.1.1.3.1.1.2. Gelecek Zaman Kipi	258
2.1.1.3.1.1.3. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	259
2.1.1.3.1.1.4. Şimdiki Zaman ve İstek Kipinde Şahıs Çekimi.....	261
2.1.1.3.1.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	263
2.1.1.3.2. NESİMİ (14. yy)	264
2.1.1.3.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	264
2.1.1.3.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	264
2.1.1.3.2.1.2. Gelecek Zaman Kipi	267
2.1.1.3.2.1.3. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	267
2.1.1.3.2.1.4. Şimdiki Zaman ve İstek Kipinde Şahıs Çekimi.....	271
2.1.1.3.2.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	274
2.1.1.3.3. DEDE KORKUT (15. Yüzyıl).....	276
2.1.1.3.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	276
2.1.1.3.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	276
2.1.1.3.3.1.2. Şimdiki Zaman ve Geniş Zaman	277
2.1.1.3.3.1.3. Gelecek Zaman	279
2.1.1.3.3.1.4. İstek Kipi.....	279
2.1.1.3.3.1.5. Gereklilik Kipi	279
2.1.1.3.4. HABÎBÎ (15. Yüzyıl)	280
2.1.1.3.4.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	280
2.1.1.3.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	280
2.1.1.3.4.1.2. Şimdiki Zaman ve Geniş Zaman	281
2.1.1.3.4.1.3. Gelecek Zaman	283
2.1.1.3.4.1.4. İstek Kipi.....	283
2.1.1.3.4.1.5. Gereklilik Kipi	285
2.1.1.3.5. FUZULÎ DİVANI (16. Yüzyıl).....	286
2.1.1.3.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	286
2.1.1.3.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	287
2.1.1.3.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	291
2.1.1.3.5.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	294
2.1.1.3.5.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	295
2.1.1.3.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	295
2.1.1.3.5.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	296
2.1.1.3.6. HATAYÎ DİVANI (16. yy).....	297

2.1.1.3.6.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	297
2.1.1.3.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	297
2.1.1.3.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	298
2.1.1.3.6.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	300
2.1.1.3.6.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi	300
2.1.1.3.6.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	301
2.1.1.3.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy).....	303
2.1.1.3.7.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	303
2.1.1.3.7.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	303
2.1.1.3.7.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	304
2.1.1.3.7.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	306
2.1.1.3.7.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	306
2.1.1.3.7.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	306
2.1.1.3.7.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	308
2.1.1.3.8. QAVSİ TEBRİZİ (17. yy)	309
2.1.1.3.8.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	309
2.1.1.3.8.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	309
2.1.1.3.8.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	312
2.1.1.3.8.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	314
2.1.1.3.8.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	314
2.1.1.3.8.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	315
2.1.1.3.8.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	317
2.1.1.3.9. MOLLA PENAH VAKIF (18. yy)	319
2.1.1.3.9.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	319
2.1.1.3.9.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	319
2.1.1.3.9.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	321
2.1.1.3.9.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	323
2.1.1.3.9.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi	323
2.1.1.3.9.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	325
2.1.1.3.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy)	325
2.1.1.3.10.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	325
2.1.1.3.10.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	325
2.1.1.3.10.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	327
2.1.1.3.10.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi	330
2.1.1.3.10.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	331
2.1.1.3.11. MOLLA NESREDDİN (19. yy)	333
2.1.1.3.11.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	333
2.1.1.3.11.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	333
2.1.1.3.11.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	335
2.1.1.3.11.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	337

2.1.1.3.11.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	340
2.1.1.3.11.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	342
2.1.1.3.11.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	344
2.1.1.3.12. MİRZE FETELİ AXUNDZADE (19. yy)	345
2.1.1.3.12.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	345
2.1.1.3.12.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	345
2.1.1.3.12.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	349
2.1.1.3.12.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	352
2.1.1.3.12.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	355
2.1.1.3.12.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	358
2.1.1.3.12.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	361
2.1.1.3.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)	364
2.1.1.3.13.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	364
2.1.1.3.13.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	364
2.1.1.3.13.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	366
2.1.1.3.13.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	369
2.1.1.3.13.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	372
2.1.1.3.13.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	374
2.1.1.3.13.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	376
2.1.1.3.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy)	377
2.1.1.3.14.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	377
2.1.1.3.14.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	377
2.1.1.3.14.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	380
2.1.1.3.14.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	384
2.1.1.3.14.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	386
2.1.1.3.14.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	387
2.1.1.3.14.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	389
2.1.2. Çağdaş Yazı Dilleri	392
2.1.2.1. Türkiye Türkçesinde Şahıs Çekimi	392
2.1.2.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	392
2.1.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	392
2.1.2.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi	395
2.1.2.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	398
2.1.2.1.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	401
2.1.2.1.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	405
2.1.2.1.1.6. Gereklilik Çekimi	407
2.1.2.2. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi	409
2.1.2.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	409
2.1.2.2.1.1. Nəqli Keçmiş Zaman Kipi	410
2.1.2.2.1.2. Geniş Zaman (Geyri Gəti Gələcək)	413

2.1.2.2.1.3. Gelecek Zaman (Gäläcäk Zaman)	416
2.1.2.2.1.4. Şimdiki Zaman (İndiki Zaman Formaları)	418
2.1.2.2.1.6. İstek kipi (Arzu Şakli)	422
2.1.2.2.1.7. Gereklilik Kipi (Vacib Şakli)	425
2.1.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	427
2.1.2.3.1. MAHTUMKULU (17. yy).....	439
2.1.2.3.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	439
2.1.2.3.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	439
2.1.2.3.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	440
2.1.2.3.1.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi	442
2.1.2.3.1.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	442
2.1.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)	443
2.1.2.3.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	443
2.1.2.3.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	443
2.1.2.3.2.1.2. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	445
2.1.2.3.2.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi	445
2.1.2.3.2.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	445
2.1.2.3.3. MOLLANEPES (19. yy).....	446
2.1.2.3.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	446
2.1.2.3.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	446
2.1.2.3.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	447
2.1.2.3.3.1.3. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	448
2.1.2.3.4. BAŞARCAŇ ADAMLAR (20. yy)	448
2.1.2.3.4.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	448
2.1.2.3.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	448
2.1.2.3.4.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	449
2.1.2.3.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	449
2.1.2.3.4.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	451
2.1.2.3.4.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	451
2.1.2.3.4.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi.....	452
2.1.2.3.5. 20. yüzyıl şahıs çekimi	453
2.1.2.3.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	453
2.1.2.3.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	454
2.1.2.3.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	454
2.1.2.3.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	455
2.1.2.3.5.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	455
2.1.2.3.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	457
2.1.2.3.5.1.6. Gereklilik Çekimi	457
2.1.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi	459
2.1.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)	460

2.1.2.4.1.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	460
2.1.2.4.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	460
2.1.2.4.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	461
2.1.2.4.1.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	463
2.1.2.4.1.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	464
2.1.2.4.1.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	466
2.1.2.4.1.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	468
2.1.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)	468
2.1.2.4.2.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	468
2.1.2.4.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	468
2.1.2.4.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi.....	470
2.1.2.4.2.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi	471
2.1.2.4.2.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi	471
2.1.2.4.2.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi	472
2.1.2.4.2.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi	473
2.2. II. Tip Şahıs Çekimi	504
2.2.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri.....	504
2.2.1.1 Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi	504
2.2.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.)	505
2.2.1.1.1.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	505
2.2.1.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	505
2.2.1.1.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	507
2.2.1.1.2. ÇARHNAME (13. yy.)	508
2.2.1.1.2.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	508
2.2.1.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	508
2.2.1.1.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	510
2.2.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR 14. yy.	511
2.2.1.1.3.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	511
2.2.1.1.3.1.1. Duyulan Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi	511
2.2.1.1.3.1.2. Dilek- Şart Kipinde Şahıs Çekimi	517
2.2.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. yy).....	520
2.2.1.1.4.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	520
2.2.1.1.4.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	520
2.2.1.1.4.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi.....	523
2.2.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)	525
2.2.1.1.5.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	525
2.2.1.1.5.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	525
2.2.1.1.5.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi.....	527
2.2.1.1.6. AŞIKPAŞAZADE- TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN (15. yy).....	529

2.2.1.1.6.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ.....	529
2.2.1.1.6.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	529
2.2.1.1.6.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi.....	531
2.2.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	534
2.2.1.2.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	534
2.2.1.2.1.1. BAKÎ DİVANI (16.yy)	534
2.2.1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	534
2.2.1.2.1.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi.....	538
2.2.1.2.1.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16.yy)	541
2.2.1.2.1.2.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	541
2.2.1.2.1.2.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi.....	543
2.2.1.2.1.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yüzyıl)	545
2.2.1.2.1.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	545
2.2.1.2.1.3.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	548
2.2.1.2.1.4. PEÇEVİ TARİHİ (17. yüzyıl).....	551
2.2.1.2.1.4.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	551
2.2.1.2.1.4.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	553
2.2.1.2.1.5. NEDİM DİVANI (18. yüzyıl)	554
2.2.1.2.1.5.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	554
2.2.1.2.1.5.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	557
2.2.1.2.1.6. TEVARİH-İ AL-İ 'OSMAN	559
2.2.1.2.1.6.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	559
2.2.1.2.1.6.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	561
2.2.1.2.1.7. NURİ TARİHİ (18. yüzyıl)	563
2.2.1.2.1.7.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	563
2.2.1.2.1.7.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	564
2.2.1.2.1.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ DİVANI (19. yüzyıl)	566
2.2.1.2.1.8.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	566
2.2.1.2.1.8.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	568
2.2.1.2.1.9. ASİM TARİHİ (19.yy.).....	569
2.2.1.2.1.9.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	569
2.2.1.2.1.9.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	571
2.2.1.2.1.10. ACIMAK (20.yy.)	573
2.2.1.2.1.10.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	573
2.2.1.2.1.10.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	576
2.2.1.2.1.11. ELDE VAR HÜZÜN (20.yy.).....	578
2.2.1.2.1.11.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	578
2.2.1.2.1.11.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	580
2.2.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	582
2.2.1.3.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	582

2.2.1.3.1.1. KADI BURHANEDDİN DİVANI (14. yüzyıl).....	582
2.2.1.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	582
2.2.1.3.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	584
2.2.1.3.1.2. NESİMİ (14. yüzyıl).....	585
2.2.1.3.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	585
2.2.1.3.1.2.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	589
2.2.1.3.1.3. DEDE KORKUT (15. yy)	592
2.2.1.3.1.3.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	593
2.2.1.3.1.3.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	593
2.2.1.3.1.4. HABİBİ (15. yüzyıl).....	594
2.2.1.3.1.4.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	594
2.2.1.3.1.4.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	597
2.2.1.3.1.5. FUZULİ DİVANI (16. yy)	598
2.2.1.3.1.5.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	598
2.2.1.3.1.5.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	600
2.2.1.3.1.6. HATAYİ DİVANI (16. yy).....	603
2.2.1.3.1.6.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	603
2.2.1.3.1.6.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	605
2.2.1.3.1.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy)	606
2.2.1.3.1.7.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	606
2.2.1.3.1.7.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	608
2.2.1.3.1.8. QÖVSİ TEBRİZİ (17. yy).....	610
2.2.1.3.1.8.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	610
2.2.1.3.1.8.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	612
2.2.1.3.1.9. MOLLA PENAH VAKIF (18. yy).....	615
2.2.1.3.1.9.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	615
2.2.1.3.1.9.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	617
2.2.1.3.1.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy).....	619
2.2.1.3.1.10.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	619
2.2.1.3.1.10.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	621
2.2.1.3.1.11. MİRZE FETELİ AXUNDZADE (19. yy)	622
2.2.1.3.1.11.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	622
2.2.1.3.1.11.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	625
2.2.1.3.1.12. MOLLA NESREDDİN (19. yy)	628
2.2.1.3.1.12.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	628
2.2.1.3.1.12.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	631
2.2.1.3.1.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)	634
2.2.1.3.1.13.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	634
2.2.1.3.1.13.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	637
2.2.1.3.1.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy)	640

2.2.1.3.1.14.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	640
2.2.1.3.1.14.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	642
2.2.2. Çağdaş Yazı Dilleri	645
2.2.2.1. Türkiye Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	645
2.2.2.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	645
2.2.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	645
2.2.2.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	650
2.2.2.2. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi	653
2.2.2.2.1. MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ - MƏKTUBLAR. ŞƏFİBƏYÇİLİK CELİL MEHMET KULİZADE - SƏÇİLMİŞ ƏSƏRLƏR	653
2.2.2.2.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	653
2.2.2.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	653
2.2.2.2.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	655
2.2.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	657
2.2.2.3.1. MAHTUMQULU (17. yy).....	660
2.2.2.3.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	660
2.2.2.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	660
2.2.2.3.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	662
2.2.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)	665
2.2.2.3.2.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	665
2.2.2.3.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	665
2.2.2.3.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	667
2.2.2.3.3. MOLLANEPES 19. yy	669
2.2.2.3.3.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	669
2.2.2.3.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	669
2.2.2.3.3.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	670
2.2.2.3.4. BAŞARCAÑ ADAMLAR (20. yy)	672
2.2.2.3.4.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	672
2.2.2.3.4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	672
2.2.2.3.4.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	675
2.2.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi	677
2.2.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)	677
2.2.2.4.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	677
2.2.2.4.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	677
2.2.2.4.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	680
2.2.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)	681
2.2.2.4.2.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ.....	681
2.2.2.4.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi.....	681
2.2.2.4.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi	683

2.3. III. Tip Şahıs Çekimi.....	690
2.3.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri.....	690
2.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi	690
2.3.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.).....	690
2.3.1.1.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	690
2.3.1.1.2. ÇARHNAME (13. yy.)	692
2.3.1.1.2.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	692
2.3.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR (14. yy)	693
2.3.1.1.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	693
2.3.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. yy).....	697
2.3.1.1.4.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	697
2.3.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)	699
2.3.1.1.5.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	699
2.3.1.1.6.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	701
2.3.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	703
2.3.1.2.1. BAKİ DİVANI (16.yy)	703
2.3.1.2.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	703
2.3.1.2.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16. yy).....	706
2.3.1.2.2.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	706
2.3.1.2.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yy.)	708
2.3.1.2.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	708
2.3.1.2.4. PEÇEVİ TARİHİ	710
2.3.1.2.4.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	710
2.3.1.2.5. NEDİM DİVANI (18. yy.).....	712
2.3.1.2.5.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	712
2.3.1.2.6. NURİ TARİHİ	714
2.3.1.2.6.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	714
2.3.1.2.7. TEVARİH-İ AL-İ 'OSMAN.....	715
2.3.1.2.7.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	715
2.3.1.2.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ BEY DİVANI (19. yy.).....	717
2.3.1.2.8.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	717
2.3.1.2.9. ASIM TARİHİ (19.yy.)	718
2.3.1.2.9.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	718
2.3.1.2.10. ACIMAK (20.yy.).....	720
2.3.1.2.10.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	720
2.3.1.2.11. ELDE VAR HÜZÜN (20.yy.)	721
2.3.1.2.11.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	721
2.3.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	723
2.3.1.3.1. KADI BURHANEDDİN DİVANI (14. yy.).....	723
2.3.1.3.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ	723

2.3.1.3.2. NESİMİ (14. yy)	725
2.3.1.3.2.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	725
2.3.1.3.3. DEDE KORKUT (15. yy).....	727
2.3.1.3.3.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	727
2.3.1.3.4. HABİBİ (15. yy)	728
2.3.1.3.4.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	728
2.3.1.3.5. FUZULİ DİVANI (16.yy).....	730
2.3.1.3.5.1. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri.....	730
2.3.1.3.6. HATAYİ DİVANI (16.yy).....	734
2.3.1.3.6.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	734
2.3.1.3.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy).....	736
2.3.1.3.7.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	736
2.3.1.3.8. QAVSİ TEBRİZİ (17. yy)	737
2.3.1.3.8.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	737
2.3.1.3.9. MOLLA PENAH VAKIF (18. yy)	740
2.3.1.3.9.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	740
2.3.1.3.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy)	742
2.3.1.3.10.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	742
2.3.1.3.11. MOLLA NESREDDİN (19. yy)	744
2.3.1.3.11.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	744
2.3.1.3.12. MİRZA FETHALİ AXUNDZADE (19. yy)	745
2.3.1.3.12.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	745
2.3.1.3.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)	747
2.3.1.3.13.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	747
2.3.1.3.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy).....	749
2.3.1.3.14.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	749
2.3.2. Çağdaş Yazı Dilləri	752
2.3.2.1. Türkiyə Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	752
2.3.2.1.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ (20.yy.)	752
2.3.2.2. Çağdaş Azərbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi	755
2.3.2.2.1. MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ - MƏKTUBLAR. ŞƏFİBƏYÇİLİK CELİL MEHMET KULİZADE - SƏÇİLMİŞ ƏSƏRLƏR	755
2.3.2.2.1.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	755
2.3.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi.....	757
2.3.2.3.1. MAHTUMQULU (17. yy).....	761
2.3.2.3.1.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	761
2.3.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)	762
2.3.2.3.2.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	762
2.3.2.3.3. MOLLANEPES (19. yy).....	764
2.3.2.3.3.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	764

2.3.2.3.4. BAŞARCAÑ ADAMLAR (20. yy)	765
2.3.2.3.4.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	765
2.3.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi	766
2.3.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)	766
2.3.2.4.1.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	766
2.3.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)	769
2.3.2.4.2.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ	769
3. SONUÇ	773
KAYNAKLAR	782

TABLÖLÖR LİSTESİ

Tablo 1	9
Tablo 2	15
Tablo 3	26
Tablo 4	64
Tablo 5	65
Tablo 6	65
Tablo 7	67
Tablo 8	68
Tablo 9	68
Tablo 10	68
Tablo 11	70
Tablo 12	70
Tablo 13	70
Tablo 14	71
Tablo 15	71
Tablo 16	72
Tablo 17	73
Tablo 18	76
Tablo 19	76
Tablo 20	77
Tablo 21	77
Tablo 22	77
Tablo 23	78
Tablo 24	78
Tablo 25	78

Tablo 26	79
Tablo 27	79
Tablo 28	79
Tablo 29	80
Tablo 30	81
Tablo 31	83
Tablo 32	83
Tablo 33	106
Tablo 34	139
Tablo 35	158
Tablo 36	176
Tablo 37	196
Tablo 38	223
Tablo 39	239
Tablo 40	256
Tablo 41	276
Tablo 42	286
Tablo 43	302
Tablo 44	319
Tablo 45	333
Tablo 46	363
Tablo 47	391
Tablo 48	409
Tablo 49	443
Tablo 50	446
Tablo 51	448
Tablo 52	453
Tablo 53	454
Tablo 54	454
Tablo 55	455
Tablo 56	455
Tablo 57	456
Tablo 58	456
Tablo 59	457
Tablo 60	457
Tablo 61	458
Tablo 62	458
Tablo 63	511
Tablo 64	524
Tablo 65	534

Tablo 66	545
Tablo 67	554
Tablo 68	592
Tablo 69	598
Tablo 70	606
Tablo 71	615
Tablo 72	622
Tablo 73	634
Tablo 74	645
Tablo 75	657
Tablo 76	665
Tablo 77	672
Tablo 78	677
Tablo 79	693
Tablo 80	699
Tablo 81	703
Tablo 82	708
Tablo 83	712
Tablo 84	717
Tablo 85	720
Tablo 86	722
Tablo 87	727
Tablo 88	730
Tablo 89	736
Tablo 90	740
Tablo 91	744
Tablo 92	747
Tablo 93	752
Tablo 94	757
Tablo 95	758
Tablo 96	758
Tablo 97	762
Tablo 98	764
Tablo 99	765
Tablo 100	766

TARANAN ESER VE KISALTMALARI

Babn. : Bâburname

BD : Babür Dîvânı.

BK K : Bilge Kağan Kuzey

BV : Bedâyi'ü'l Vasat.

Ç : *Çalılıkıuşu*, Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp Ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1970.

Ç : Çoyr yazıtı

DA : *Devlet Ana*, Kemal Tahir, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1967,

DLT : Dîvânü Lûgat'it-Türk

FK : Fevâ'idü'l Kiber.

FS : Ferhâd ü Şîrîn.

GD : Gedaî Divânı.

GS : Garâ'ibü's- Şîğâr.

HT : Hoytu Tamir yazıtı

İA : İhe-Ashete

İH : İhe Hüşotü (Köl İç Çör) yazıtı

İN : İhe-Hanın-Nor yazıtı

KDA : *Kaf Dağının Ardında*, Emine Işınsu, Akçağ yay. Ankara 1988.

KK : *Kiralık Konak*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1974.

KT G : Kül Tigin Güney

- KT D : Kül Tigin Doğu
- LD : Lutfi Divanı.
- LM : Leylî vü Mecnûn.
- LT : Lisanü' t - Tayr
- ML : Muğâkemetü'l Lugateyn
- NM : Nesâyimü'l Muğabbe Min Semâymi'l-Fütüvve
- NŞ : Nevâdirü'ş -Şebâb.
- O : Ongin yazıtı
- SB : *Sinekli Bakkal*, Hâlîde Edip Adıvar, Atlas yay., İstanbul 1968,
- SD : Mevlâna Sekkâki Divanı.
- Sİ : Sedd-i İskenderî
- ŞT : Şecere-i Terâkime
- T :Tonyukuk
- VK : *Vurun Kahpeye*, Hâlîde Edip Adıvar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1977.
- ZO : *Zeyno 'nun Oğlu*, Hâlîde Edip Adıvar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1967.

ÖTEKİ KISALTMALAR

a.g.e : adı geçen eser

C. : Cilt

Çev. : çeviren

s. : sayfa

1. GİRİŞ

1.1. ŞAHIS BİLDİRİMİ

Bir oluşu, bir kılışı veya durumu bildiren gramer birimleri olarak fiiller, dilde müstakil olarak sadece gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan isim-fiil (infinitive) şekilleriyle bulunurlar. Cümle veya söz içinde ise fiiller, diğer kelimelerle çok farklı bakımlardan ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler sebebiyle de farklı kalıplara girdikleri için müstakil olarak değil, çekimli olarak yer alırlar. Çekimli bir fiilde ise, fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs olguları ve bunları gösteren unsurlar bulunur. Bu unsurları bünyesinde bulunduran ve böylece çekime girmiş olan bir fiil aynı zamanda dilde yargıya dayanan bir anlam değeri de kazanmış olur.¹ Bu fiillere gramatikal açıdan *bitmiş fiil* (verbum finitum) de denilmektedir. Bütün bu kategorileri içinde bulunduran fiil şekilleri ise Türkçede kipleri meydana getirmektedirler.²

Kip, kök veya gövde durumundaki bir fiilin bildirdiği hareketin, oluş veya kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı ya da anlatım biçimidir. Fiiller şekil, zaman veya şahsa bağlı olarak bir yargıyı ifade edebilme yetisi kazanabilmek için sü anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere ise kip ekleri denilmektedir.³

Tahsin Banguoğlu da “bitmiş fiilin oluşması için zaman kavramından sonra en az bir de kişi kavramı yüklenmesi gerekir; çekimli fiil kılan veya olan kişiyi kapsar” ifadesiyle şahıs çekimi hakkındaki düşüncesini belirtir ve şahıs çekiminde kullanılan eklerin iyelik kökenli ve şahıs zamiri kökenli olduklarını da ifade eder.⁴

Fiil çekiminin bir parçası olan şahıs çekimi için Muharrem Ergin, “... fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını ifade eden gramer kategorisidir.”

¹ Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.s. 567

² Sema Barutçu Özönder, “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 61.

³ Korkmaz (2003), s. 569.

⁴ Banguoğlu, T. (1990:444). Türkçenin Grameri, Ankara. TDK. Yayınları.

tanımını yaparak hareketlerin şahıslara soyut olarak değil, bir şekil içine girerek bağlandıklarını; şahsın, bir hareketi bir şekil içinde yapan varlık olduğunu ifade eder.⁵

Zeynep Korkmaz, çekimli fiillerdeki şahıs eklerinin, oluş ve kılışın kim veya kimler tarafından yapıldığını gösteren ekler olduğunu ve varlıkların fiiller içinde gerçekleştirdikleri hareketlerin hangi şahsa ait olduğunu ancak şahıs eklerinin belirlediğini söyler.⁶

Türk dilinin fiil çekimlerinde kullanılan kişi eklerini bazı gramerciler 3 gruba (Korkmaz⁷, Banguoğlu⁸, Ergin⁹) bazı gramerciler ise emir ve istek kipleri üzerine gelen kişi eklerini de ayırarak dört gruba ayırmaktadırlar (Eker¹⁰, Kornfilt¹¹, Aslı Göksel and Celia Kerslake¹², Demir ve Yılmaz¹³, Lewis¹⁴).

Genelde Türk dili bilginleri tarafından şahıs çekimi üç tipe ayrılmıştır:

a. I. tip kişi ekleri (zamir kökenli),

Aslında şahıs zamiri olup zamanla ekleşen zamir kökenli şahıs ekleri şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır.

b. II. tip kişi ekleri (iyelik kökenli),

“İkinci tipteki şahıs ekleri iyelik menşelidir. Görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde kullanılır.”¹⁵

c. III. tip kişi ekleri (emir-istek çekiminde kullanılanlar)

Yalnızca şekil bildiren, herhangi bir zaman yükü taşımayan bu emir çekimi, fiilde belirtilen hareketin emir şeklinde yapılmasına işaret eder. Emir çekimini diğer bildirme ve tasarlama kiplerinden ayıran en büyük özellik, bu kipin, Türkçenin tarihî ve

⁵ Ergin, M. (2004). Türk dil bilgisi.(4. baskı). İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım.

⁶ Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi grameri:(Şekil bilgisi)(3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

⁷ Korkmaz Z. a.g.e., s. 572.

⁸ Banguoğlu T., a.g.e., s. 445.

⁹ Ergin, M. a.g.e., s. 282-283.

¹⁰ Eker, Süer, and Çağdaş Türk Dili. "Grafiker Yayınları." Baskı, Ankara (2003), s. 303.

¹¹ KORNFILT, Jaklin. (2001). Turkish, London: Routledge, s. 382.

¹² Göksel, Aslı and Kerslake Celia, (2005), Turkish A Comprehensive Grammar, London and New York: Routledge, s. 88-90

¹³ Demir, N., & Yılmaz, E. (2003). Türk dili el kitabı. Grafiker Yayıncılık, s. 191.

¹⁴ Lewis, Geoffry, (2000): Turkish Grammar, Oxford University Press, s. 105.

¹⁵ Ergin, M. a.g.e., s. 286.

çağdaş bütün alanlarında her şahıs için ayrı bir ekle gösterilmesidir. Bu nedenle emir kipi 3. bir şahıs tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.1. Türk Dilinde Şahıs Bildirimi

Cümlede yani çekimli bir eylemde, şekil ve zaman ekleri dışında eylemin kişi ve sayı öğelerini gösteren ekler bulunmaktadır. Bunlara kişi veya şahıs ekleri denmektedir.¹⁶

Türk dilinin tarih boyunca üçü teklik ve üçü de çokluk olmak üzere altı şahsa göre çeşitlenen şahıs çekimi ve ekleri vardır. Şahıs çekimi yine Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden beri üç tipte olagelmıştır: Şahıs zamiri kökenli eklerle, iyelik eki kökenli eklerle ve emir ekleriyle.

Türk dilinin tarih boyunca üçü teklik ve üçü de çokluk olmak üzere altı şahsa göre çeşitlenen şahıs çekimi ve ekleri vardır. Şahıs çekimi yine Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden beri üç tipte olagelmıştır: Şahıs zamiri kökenli eklerle, iyelik eki kökenli eklerle ve emir ekleriyle.¹⁷

I. Tip

I. tip şahıs ekleri, zamir kökenlidir; görülen geçmiş zaman, emir ve şart kipleri dışında, yani şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır.

II. Tip

II. tip şahıs ekleri, iyelik kökenlidir; görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde kullanılmaktadır.

Karaağaç, ikinci tip şahıs eklerinin de aslında zamir kökenli olduğunu, iyelik eklerinin de zamir kaynaklı olduğunu, iyelik ekleri ile iyelik ekli kaynaklı kişi eklerinin, yazılı devirler öncesinde ekleşmiş ve emir çekim eklerinin de bu karanlık devirlerde oluştuğunu belirtmiştir.¹⁸

¹⁶ Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara, s. 355.

¹⁷ Korkmaz (2003), s. 569

¹⁸ Karaağaç, G., a.g.e., s. 355.

III. Tip

III. tip şahıs ekleri, emir çekiminde kullanılan hem emir, hem de şahıs ifadesi taşıyan eklerdir. Dolayısıyla emir ekleri her şahıs için ayrı bir ek olarak karşımıza çıkarlar. Şahıs da ifade eden bu emir eklerine diğer çekimlerin şahıs eki olmayan, fakat şahıs ifade eden 3. şahıslarındaki şekil ve zaman eklerini de katabiliriz.¹⁹

Emir anlamı aslında daha çok 2. şahısta görülür. 3. şahıslarda daha çok istek, dilek görülmektedir. 1. şahıslarda emirden ziyade niyet, istek veya dilek anlamı taşımaktadır. 3. şahıs emir eki almış fiiller ise dualarda, seslenmede ve kararlarda sık sık kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu konuyla ilgili insan kendi kendine emir vermediği için, 1. ve 3. şahısları emir kipinde değil de istek kipinde ele alınması gerektiği söylenmektedir (İsaev 1998: 195).

1.1.2. Eski Türkçede Şahıs Bildirimi

Eski Türkçe döneminde duyulan geçmiş zamanın çekimi ile emir-istek kipi dışındaki bütün fiil çekimlerine gelen kişi ekleri, I. tip yani zamir kökenli eklerdir. Eski Türkçenin bu yapısı, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde –şart kipi hariç– hiç bozulmadan, ancak bazı ses değişimlerine uğrayarak kendini korumuştur.

Eski Türkçede fiil çekimleri şahıs zamirleriyle yapıldı. Bu fiil çekim şeklinin yalnız üçüncü teklik ve çokluk şahıslarında değişiklik olmuştur. Teklik üçüncü şahıs eki yerinde olan *ol* sonradan kullanılmamış (*bilur ol* yerine *bilür* gibi), çokluk üçüncü şahıs eki yerinde olan *olar* daha o devrede iken *-lar*, *-ler* şeklinde ekleşme yolunu tutmuştur.²⁰

G.1.10 olurtum (<olur-tu-m): görülen geçmiş zaman iyelik kayaklı 2. tip şahıs ekleriyle çekime girer.

G.4.13 körür (<kör-ür-O) geniş zaman 1. tipteki şahıs zamirleri ile çekime girer.

G.2.3. eşidgil (<eşid-gil): 2. Tekil kişi emir eki = **BK K.1** sabımın tüketi **eşid**

¹⁹ Ergin, M. a.g.e., s. 288.

²⁰ Karaağaç, G., a.g.e., s. 311.

D.36.2. yok bolmazun (<yok bol-ma-zun):3. şahıs emir eki

G.42.4eşidin (<eşid-i-n): eşid- eyleminin 2. çokluk kişi emir eki ile çekimlenmiş biçimidir.

G.7.3. olursar (<olur-sar): -sar/-ser yazıtlar dönemi Türkçesinde zarf-fiil ekidir. Ekin bu dönemde şahıs eki almamasının nedeni zarf fiil göreviyle çalışmasından dolayıdır.

1.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman

Eski Türkçe döneminde -DI duyulan geçmiş zaman kipi dışındaki bütün eylem adı ve eylem sıfatları, isimleri yüklem konumuna getiren yüklem bağlayıcıları gibi sonlarına gelen zamirlerle belirli bir kişiye bağlanarak yüklem olurlar²¹

Bunça yirke tegi yoritdım. .(KT, G:4) “Bunca yere kadar yürüttüm.”²²,

İlgerü Şantun yazıka tegi süledim. (KT, G:3) “Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim.”

Birigerü Tabğaç tapa iki yigir[mi süledim ...] süjüşdüm. (KT, D:28) “Çin’e doğru on iki defa ordu sevk ettim... savaştım.”

Özüm qarı boldum, uluğ boldum. (T, II-D:6) “ Kendim ihtiyar oldum, kocaldım.”

Taş tokuttım. (BK, K:14) “Taş yontturdum.”

Kamuğ balıka tegdim konultım altım. (O, sağ:9) “Bütün şehire değdim, sakın oldum, aldım.”

Taranan metinlerde görülen geçmiş zamanın teklik 1.şahıs çekimi ok/ök pekiştirme edatı ile birlikte de kullanılmıştır.

Kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök. Uzun yelmeg yime ıtım ok. Arkuy qarğuğ ulğartdım ok. (T, II-D:2-3) “Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep. Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep.”

Teklik 2. şahıs çekimi:

²¹ Tekin, T. (2000). *Orhon türkçesi grameri* (Vol. 9). M. Ölmez, s. 208.

²² Hatice Şirin, Kül Tigin Yazıtı Notlar

*İlgerü barıǵma **bardıǵ**, qurıǵaru barıǵma **bardıǵ**.* (KT, D:24) “Doğuya giden, gittin; batıya giden, gittin.”

*Ǵan birtim, ǵanıǵın ǵodup **ıǵıkdıı**.* (T, I-B:3) “Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun.”

*Ǵop anda alkıntıǵ **arultıǵ**.* (KT, G:9) “Hep orda mahvoldun, yok edildin.”

*Bilig bilmez kışi ol sabıǵ alıp yaǵuru barıp öküş kışi **öltüǵ**.* (KT, G:7) “Bilgi bilmez kışi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün.”

*...biǵın yıl yetinç ay yigirmike ... tabǵaǵǵa **bartıǵ**.* (HT: X) “...Maymun yılı yedinci ay yirmisinde Çin’e vardı(n).”

Teklilik 3. şahıs çekimi:

*Kül Tigin ǵoñ yılǵa yiti yigirmike **uǵdı**.* (KT, Kd:1) “Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uǵtu.”

*[Meniñ s]abımın **sımadı**.* (BK, K:14) “Benim sözümü kırmadı.”

*Tabǵaǵ ǵaǵanıñ içreki bedizçig **ıtu**.* (KT, G:12) “Çin ǵaǵanının maiyetindeki resimciyi gönderdi.”

*On Ok budun emgek **körti**.* (KT, D:19) “On Ok kavmi eziyet gördü.”

*Işbara bilge küli ǵuruǵ yuǵlatı bedizen bedizti **olurtı**.* (İH, D:24) “Işbara bilge Küli Çur’un cenaze merasimini yaptı, heykelini yaptırdı, oturdu.”

Çokluk 1.şahıs çekimi:

*İlteriş ǵaǵanǵa içikiñ öǵünü sebini barıñ üçünç ay yetika **adrıldımız**.* (Ç: 1) “İlteriş ǵaǵan’a tâbi olun, övüne sevine gidin, üçüncü ayın sonunda ayrıldık.”

*İrtiş öǵüzüǵ keçigsizin **keçdimiz**.* (T, I-K:11) “İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik.”

*Eliǵçe er **tutdumuz**.* (T, II-B:7) “Elli kadar er tuttuk.”

*Tamaǵ Iduǵ Başda **süñüşdümüz**.* (BK, D:29) “Tamag Iduk Başta savaştık.”

*Bişinç Egzinti Ǵadıǵda Oǵuz birle **süñüşdümüz**.* (KT, K:7) “Beşinci olarak Egzinti Kadıǵda Oǵuz ile savaştık.”

*Süsin sanǵdımız, ilin **altımız**.* (KT, K:6) “Askerini mızrakladık, ilini aldık.”

*Yubulu **intimiz**.* (T, I-K:2) “Yuvarlanarak indik.”

*Kenjü Tarbanğa tegi Türk budunuğ ança **kondurtumuz.*** (BK, D:18) “Kengü Tarbana kadar Türk milletini öyle kondurduk.”

*Alpağu on erig Toğa Tigin yoğında egirip **ölürtümüz.*** (KT, K:7) “Yiğit on eri Tonga Tigin mateminde öldürdük.”

Çokluk 2.şahıs çekimi:

Türk yazı dillerinde II. tip şahıs eklerinin 2. çokluk şahıs çekiminde *-gız/giz ~ ñız/-ñiz* biçim birimlerine bağlı olarak gelişen şekiller kullanılmaktadır.²³

*Uça **bardıgız.*** (KT, Gd: 1) “Uçup gittiniz.”

*Üze Teñri kan lüi yılka yetinç ay küçlüg alp kağanımda adrılı **bardıñız.*** (O, sağ: 12) “Üstte gök han ejderha yılında yedinci ayda güçlü, cesur hakanımdan ayrılp gittiniz.”

*...bunça **kazğanu bertiniz.*** (İN) “...bu kadar kazanıverdiniz.”

Çokluk 3.şahıs çekimi:

Orhun abidelerinde görülen geçmiş zamanın “*-DI+IAr*” şeklinde üçüncü çokluk şahısla çekimine rastlanmamıştır. Üçüncü çokluk şahıs çekimi de üçüncü tekil şahıs çekimi gibi sadece *-DI* şeklinde yapılmıştır.

*Ol sabıg eşidip On Ok begleri budunu **qop kelti, yükünti.*** (T, II-B:7-8) “O sözü işitip On Ok beyleri, millet hep geldi, baş eğdi.”

Köktürkçede *-DUK* geçmiş zaman ekinin teklik 1. şahıs çekimi fiillere “*-DUK+Um*” şekli getirilerek yapılır:

1.Teklik şahıs çekimi:

*Ebke **tegdüküm.*** (O, sağ: 2) “Karargaha vardım.”

1. çokluk şahıs çekimi:

²³ Serebrennikov, B. A., & Gadžieva, N. Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı-tarihî grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 136-138.

Köktürkçede –**DUK** geçmiş zaman ekinin teklik 3. şahıs çekimi fiillere “-*DUK*” şekli getirilerek yapılır.

*Ƙan yorıp ilteriş ƘaƘanƘa **adrılmaduƘ**.* (O, sağ: 3) “Han (ardı sıra) yürüyüp İlteriş Kağan’dan ayrılmamış.”

*Anta kisre inisi eçisin teg **ƘılınmaduƘ** erinç, oğlı Ƙanın teg **ƘılınmaduƘ** erinç.* (KT, D:5 ve BK, D:6) “Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak.”

1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Teklik 3. şahıs çekimi: -mış / -miş

*Olurupan Türk budunun ilin törüsün tuta birmiş, iti **birmiş**.* (KT, D:1) “Oturarak Türk milletinini ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş.”

*Anda kisre Ƙara Türgiş budun yağı **bolmış**.* (KT, D:39) “Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş.”

*...tekeş kül tudun inisi yükünir küz **bedizmiş**].* (İA: 1-2) “Kül Tudun’un küçük kardeşi Tekeş ibadet gününde yapmış.”

Öğrenilen geçmiş zaman eki –*mış* ile yapılan teklik 3.şahıs çekimleri, “erinç” edatıyla birlikte de kullanılmıştır:

*İçikdük üçün Tenşi **ölütmiş** erinç.* (T, I-B:3) “Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür.”

*Biligsiz ƘaƘan **olurmış** erinç, yablaƘ ƘaƘan **olurmış** erinç.* (BK, D:6) “Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur.”

1.1.2.3. Emir kipi

Emir kipi ekleri her şahıs için ayrı olduğundan şahıs eki görevi de üstlenirler (Eraslan 2012: 346). KB’de de her şahıs için ayrı ek kullanılmaya devam etmiştir. Emir çekiminin bu durumu Türkçenin bilinen tarihî ve çağdaş yazı dillerinde değişmeden kullanılagelmıştir. Emrin teklik ikinci şahısı, ekli ve eksiz olmak üzere iki türlü çekimlenmiştir. Eckmann, Çağataycada emir, sadece ikinci ve üçüncü şahıslarda mevcut demektedir. 1.şahıs. emir eklerini istek çekiminde vermiştir. Teklik 2.şahıs eksiz veya –*ğıl*, –*gil*, –*ğın*, –*gin*, sedasız konsonantlardan sonra –*Ƙıl*, –*kil*, –*Ƙın*, –*kin*. 3.şahıs –*sun*, –*sün*,

-dek; çokluk 2.şahıs –ñ, -iñ, -iñ, -uñ, -üñ, -iñiz, -iñiz, -uñuz, -üñüz; 3.şahıs –sunlar, -sünler, -dekler şeklindedir. ²⁴

t. 1.ş.	t. 2.ş.	t. 3.ş.	ç. 1.ş.	ç. 2. ş.	ç. 3. ş.
-ayın, -eyin	-ğıl, -gil	-zun, -zün	-alıñ, -eliñ (-alım, -elim)	- ñ , -ñlar/-ñler	- zunlar, -zünler, -sunlar, -sünler -sular, -süler

Tablo 1

Emir kipinin 3. kişisi –zun ve –çun ekleriyle kurulur.

*Sü başı inel kağan tarduş şad **barzun**.* Ordu kumandanı olarak veliaht Hakan ile Tarduş Şad gitsin (T31)

*Tengri **yarlıkazun**.* Tanrı lütfetsin. (T53)

Elimizdeki ilk Oğuzca metinler dil bakımından iki gruba ayrılmaktadır: Metinlerin bir grubu sadece Batı Oğuzcası özellikleri gösterirken diğer grup *olga bolga* dili adı ile anılmakta olan, Batı Oğuzcası ve bazı Doğu Türkçesi özelliklerini yan yana kullanan bir dille yazılmıştır. Saf Batı Oğuzcası metinlerin en eskisi, Sultan Veled'in 1291 yılında istinsah edilen İbtidânâme'sindeki Türkçe şiir kısımlarıdır. ²⁵

Doğu özellikleri barındırmayan bir dilde yazılan bir Türk edebiyatı ancak 14. yüzyılda, tüm Selçuklu devletleri ortadan kalktıktan sonra gerçekleşebilmiştir. Eserlerini 14. yüzyılın ilk kısmında veren Âşık Paşa'nın ifadesiyle, *Türk diline kimsene bakmaz idi*.

²⁴ Eckmann, J., & Sertkaya, O. F. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (No. 635). Türk Dil Kurumu.

²⁵ Talat Tekin - Orhon Türkçesi Grameri

Ana Oğuzcadan veya Selçuklu Oğuzcasından bahsederken Kâşgarlı Mahmud'un verdiği önemli bilgilere dayanmamız gerekmektedir. Mahmud, Oğuzların lehçesine değinirken bazı beklenmedik özelliklerden bahseder: Ona göre (varak 298-299) Oğuzlar, Kıpçaklar ve Suvarlılar gibi tekil ve çoğul 1. ve 2. şahıs geçmiş zaman şekillerinde *-dUk* ekini kullanıyordu; örneğin *biz ya kurduk* 'Yay kurduk' veya *mân yarmak térdük* 'Para topladım'. Bilindiği gibi Hakani lehçesi dâhil Eski Türkçenin tümünde çoğul 1. görülen geçmiş zaman eki *-d-ImIz*'dir (yani bu şahısta da diğer şahıslarda olduğu gibi şahıs ifade etmek için iyelik ekleri kullanılmaktadır. Oğuzlar ise 3. şahıs eklerinde diğer Türklere uymaktaydı. Fu-Yü Türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır; Türk dillerinin çoğu ise 1. şahıs çoğul için *-dUk* ekini kabul etmişlerdir. *-dUk* eki erken dönemde sadece partisip ve infinitif ekiydi; bu yeni göreve niye geçtiğini bilmiyoruz, fakat *-mIş* ve *-gAn* eklerinin de yüklem görevine geçtiğini görmekteyiz. Bu iki ek belirli şahıslara bağlı değildir; buna benzer şekilde metinlerle belgelenmemiş bir geçiş devresinde bu ekin de çeşitli kişiler için kullanabildiğini, sonra 1. şahıs çoğulda sınırlı kaldığını düşünebiliriz.

1.1.3. Doğu ve Kuzey Türkçesinde Şahıs Bildirimi

1.1.3.1. Karahanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi

Karahanlı Türkçesinde geniş zaman, gelecek zaman, şart kipi ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde şahıs zamirleri kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman çekimi iyelik kökenli şahıs ekleri ile emir çekimi şahıslara mahsus eklerle yapılmaktadır²⁶

Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi *-DI*, *-DU* ekleri ile yapılmaktadır. Ek üçüncü şahıslarda daima düz ünlölüdür, yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanmaz.

Görülen geçmiş zaman kipinde şahısların gösterilmesinde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. Ancak çokluk 1. şahıs için *-mIz* ekinin dışında *-DUK* biçiminin de kullanılıyor olması dikkati çeken bir husus olarak görülmektedir.²⁷

²⁶ Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Vol. 638). Türk Dil Kurumu, s. 182.

²⁷ Leyla Karahan, "Görülen Geçmiş Zaman Eki *-dı/-di*'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", *Türk Kültürü Araştırmaları*-Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, S. 28, C. 1-2, 1992, s. 335-341.

1.1.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin şahıslara göre çekimi ve örnekleri şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: -dım, -dim, -dum -düm; -tım -tim -tum -tüm

okıdım (KB 793), *körmedim* (KB 171), *bezedim* (AH 77), *eşittim* (KB 982)

ayıttım (DLT I-203)

tuttım (DLT I-266) (bu örnek dışında diğerleri düzlük-yuvarlaklık uyumlu)

içtim (DLT I-87)

boşuttım (DLT I-200)

usdum (DLT I-177)

keçürdüm (KB 798)

bardım (DLT I-85)

keldim (DLT I-89)

men bardum “Ben gittim.” (DLT I-85) (bu örnek dışında diğerleri kendisinden önce gelen hecenin ünlüsüyle (düzlük-yuvarlaklık) uyumlu)

Teklik 2. Şahıs: -dın, -dın, -dın, dın; -tın, -tın, -tın, -tın:

Teklik 2. şahıs ekinin kendisinden önce gelen hecenin ünlüsüyle düzlük-yuvarlaklık bakımından uyuma girdiği görülmektedir:

sözledin (KB 1917), *uktun* (KB 1942), *yaruttun* (KB 22), *bardın* (DLT I-113), *keldin*

(DLT I-307) *keriştin* (DLT I-285), *aydın* (KB 982), *basındın* (KB 646), *igidin* (KB 1152)

Teklik 3. Şahıs: -dı, -di, -tı, -ti:

tüketti (KB 1496), *sınadı* (KB 593), *kesti* (KB 951), *keldi* (KB 451), *yadı* (DLT I-76), *kediti* (DLT I-75)

Çokluk 1. Şahıs:

1. -dımız, dimiz, -dumuz, -timiz, -tümüz:

yattımız (KB 3615), *uçtımız* (DLT I-359), *kestimiz* (DLT I-327), *bardımız* (DLT I-261).

keldimiz (DLT I-260), *tügdümüz* (DLT I-353)

2. -duk, -dük, -tuk, -tük:

ağduķ (DLT I-413), *ķurduķ* (DLT I-412), *biz keldük* (DLT I-413), *bit(t)ük* (TİEM 43v/1), *eşit(t)ük* (TİEM 37v/5)

Çokluk 2. Şahıs: -dıñız, -diñiz -duñuz, -duñız; -dıñızlar, -diñüzler, -duñuzlar, -duñızlar, -tüñizler:

kizlediñizler (TİEM 5r/9), *tileđiñüzler* (TİEM 142v/9), *törüt(t)iñiz* (TİEM 395r/8), *düşmanlaştıñızlar* (TİEM 406v/6), *bardıñız* (DLT I-408),

Çokluk 3. Şahıs: -dılar, -diler, -tılar, -tiler

okıştılar (DLT I-186), *irteştiler* (DLT I-210), *buldılar* (KB 898), *kıldılar, birdiler* (KB 1061)

Görülen geçmiş zaman kipinin çekiminde DLT açısından dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Bu da DLT'nin standart Karahanlı Türkçesiyle yazılmış olmasına rağmen Türkçeyle ilgili olarak ortaya koyduğu veriler bakımından çeşitlilik arz etmesidir. Zira Kâşgarlı Mahmut görülen geçmiş zaman kipinin bütün Türk dillerinde değişmez bir kural olarak *-dı*, *-di* eki ile çekimlendiğini belirttikten sonra bazı açıklamalar yapmıştır. Ona göre Çin'e varıncaya kadar Uygur, Argu, Çiğil, Tohsı, Yağma gibi Türk boylarının büyük bir kısmı geçmiş zaman ekinin *-dı* ile bağlı olmasında birleşmektedirler. Örneğin bunlar geçmiş zaman çekiminde *bardı* "gitti" demektedirler; ancak Suvarlar, Kıpçaklardan birtakımları ve Oğuzlar onlardan ayrılmaktadırlar. Bu dillerde geçmiş zaman kipinde teklik ve çokluk ekleri birdir ve ayırt edilmemektedir. Yani geçmiş zaman kipinin 1.teklik-çokluk ve 3. teklik-çokluk şahıs çekimleri *-duķ*, *-dük* ekleriyle yapılmaktadır.

men munda turduķ "Ben burada durdum." (DLT I-413)

*men ya **kurduḳ*** “Ben yay kurdum.” (DLT I-412)

*men aḡar tavar **birdük*** “Ben, ona mal verdim.” (DLT I-413)

*otaḡḳa öpkelep süke **suzlemedük*** “Otaḡa öfkelenip askerle konuşmadı.” (DLT II-258)

keldük “O geldi.” (DLT I-413)

*olar evke **kirdük*** “Onlar eve girdiler.” (DLT I-413)

Görülen geçmiş zaman kipinin çekiminde örnekleri sadece Kutadgu Bilig’de görülen bir başka ifade ediliş tarzı daha vardır. Bu ifade tarzında şahıs zamirleri yerine öz kelimesinin iyelik eki almış biçimleri kullanılmaktadır.

*ajunḳa tilekin **bulundı özüm*** “Ben, bu dünyada dileğimi buldum.” (KB 4731)

*bolu birdi evren **özüm yokladı*** “Felek de müsait davrandı ve yükseldim.” (KB 1805)

özün** yük **yinitti** bu dünya **koḡup “Bu dünyadan vazgeçip yükünü hafiflettin.” (KB 5115)

*atandı **özün emdi** zahid atı* “Sen şimdi zahit adını aldın.” (KB 3229)

*nelük şük turur sen ne **boldı özün*** “Niçin susuyorsun, sana ne oldu?” (KB 957)

1.1.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman kipi çekimi

1. Teklik Şahıs: -mış men, miş men

*ayur men **unutmış men** eḡgü isig* “Ben, bu iyi işi unutmuşum, der.” (KB 1577)

2. Teklik Şahıs: -mış sen, -miş sen

*yakın ḳa ḳadaştın **yitürmiş sen** öz* “Yakın akraba ve kardeşlerinden uzaklaşmışsın.”

(KB 3203)

*ulus kend buḡundın **evürmiş sen** yüz* “Köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin.”

(KB 3203)

3. Teklik Şahıs: –mış, -miş

*sağa ma **anunmuş** turur bu ölüm* “Bu ölüm senin için de hazırlanmıştır.” (KB 1406)

*ķayu aydı kan **tutmuş** emdi munı* “Biri: ‘Bunu şimdi kan tutmuş.’, dedi.” (KB 1058)

*tilin tutzu **birmiş** sağa söz yigi* “Sözün iyisini sana diliyle söylemiş.” (KB 2682)

*köni **sözlemiş** körse köñli yazı* “Dikkat edersen temiz kalpli insan doğru söylemiş.” (KB 3383)

***yapılmış** turur kör mağa bu kapuğ* “Bu kapı bana kapanmıştır.” (KB 4003)

3. Çokluk Şahıs: –mişlar, -mişler

***tayanmışlar** töşekler üze anıñ içleri ħalın tıvardın* “Örtüleri atlastan döşeklere dayanmışlardır.” (TİEM 393v/7)

***tayanmışlar** töşekler üze yasıl yahşı nehalar üze* “Yeşil yastıklara ve çok güzel döşeklere dayanmışlardır.” (TİEM 394v/1)

İki örnekte ekin çokluk bildirme görevinin *-mİş tururlar* biçiminde sağlandığı görülmektedir:

*adıñlar **ķođulmuş** tururlar tañrı işiñe* “Diğerleri ise Tanrı’nın emrine bırakılmışlardır.” (TİEM 150r/3)

*üküşleri anlarķa **kirtgünmiş** tururlar* “Çoğu onlara inanmışlardır.” (R 33/56a1)

1.1.3.1.3. Geniş Zaman kipi çekimi

Kaşgarlı Mahmut, *-r* ile biten fiillere eklenen geniş zaman ekinin çekiminde kolaylık sağlamak amacıyla Oğuzların art arda tekrarlanan *r*’lerden birini attıklarını ifade etmektedir.

men baran “Ben giderim.” (DLT I-414) < *men barır men*

men turan “Ben kalkarım.” (DLT I-414) < *men turur men*

men küleren “Ben gülerim.” (DLT I-414) < *men küler men*

men keliren “Ben gelirim.” (DLT I-414) < *men kelir men*

men ya kıran “Ben yay kurarım.” (DLT I-414) < *men ya kırar men.*

1. Teklik Şahıs	-r men, -Ar men, -Ir men, -Ur men
2. Teklik Şahıs	-r sen, -Ar sen, -Ir sen, -Ur sen
3. Teklik Şahıs	-r, -Ar, -Ir, -Ur
1. Çokluk Şahıs	-r-miz, -Ar-miz, -Ur mız, -ur biz
2. Çokluk Şahıs	-r siler, -Ar siz, -Ar siler, -Ir siler, -Ur siz, -Ur siler, -Ur sizler
3. Çokluk Şahıs	-rlAr, -ArlAr, -IrlAr, -UrlAR

Tablo 2

Geniş Zaman Ekinin Şimdiki Zaman Eki Görevinde Kullanımı

Geniş zaman ekinin Karahanlı Türkçesinde şimdiki zaman eki görevinde kullanıldığı durumlar da mevcuttur. Bu kullanımlar daha çok tasvirlerde, karşılıklı konuşmalarda veya anlık hareketi ifade eden durumlarda görülmektedir.

Teklik 1. şahıs: -r men, -ar men, -er men -Ir men, -ir men -ur men, -ür men

sever men *tiyü barça da ‘vi kılar* “Hep ben seviyorum, diye iddia eder.” (KB 1895)

ulır men *ökünüp asıg yok ökünç* “Pişman olup feryat ediyorum; ancak pişmanlıktan fayda yok.” (KB 1364)

bilir men *bu yarlıg tapuğ kılduğun* “Senin nasıl hizmet ettiğini biliyorum.” (KB 1878)

bir ök oğlum erdi kodur men *unu* “Bir tek oğlum vardı; işte onu da bırakıyorum.” (KB 1261)

adınsıg körür men *bu kün kılk itig* “Bugün sende başka bir hâl görüyorum.” (KB 777)

Teklik 2. Şahıs

nelük şük turur sen ne boldı özün “Niçin susuyorsun, sana ne oldu?” (KB 957)

sini teg et özlüg bayat kulların – saña kıldı muñluğ körür sen barın “Tanrının senin gibi olan kullarını sana muhtaç etti; işte bunların hepsini görüyorsun.” (KB 5193)

ölümlüg körür sen ölüg sen tirig – sizik tutma bu kün esüñgey yirig “Ölümlüleri görüyorsun, sen de öleceksin; her diri olan şüphesiz bir gün toprakla örtülecektir.” (KB 3785)

munuķı körür sen meniñ halimi – saña bolsu ‘ibret otı kıl emi “Benim hâlimi işte görüyorsun; bu sana ibret olsun. Buna göre çaresine bak.” (KB 6174)

kelir mü sen azu barır mu sen “Geliyor musun yoksa gidiyor musun?” (DLT I-123)

Teklik 3. Şahıs

ķayusı ķopar kör ķayusı ķonar – ķayusı ķapar kör ķayu suv iķer “Bak! Kimisi kalkıyor kimisi de iniyor; kimisi yüzüyor kimisi de su içiyor.” (KB 73)

ünin ötti keklik küler ķatgura “Keklik (yüksek) sesle öttü; sanki katılarak gülüyor.” (KB 76)

Çokluk 1. Şahıs

aydılar ķorkmağıl biz sevünçi bérür-miz saña bir biliglig oğul birle “Dediler ki: Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.” (R 30/26b1)

ornayur-miz uştmah iķinde né yerde tilese-miz “Cennette istediğimiz yere yerleşiyoruz, (diyecekler).” (R 35/21a3)

ol tañrınıñ nişānları okıyur-miz siziñ üze rastlık üze “İşte bunlar Tanrı’nın ayetleri. Onları sana doğrulukla okuyoruz.” (R 36/91a1)

mundaguk sinayur-miz olarnı anıñ birle kim yarlıñdın çıkar erdiler “İşte böylece biz yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyoruz.” (R 28/40b1)

Çokluk 2. Şahıs

*bu sözdin mü **tağlar siler*** “Simdi bu söze mi şaşıyorsunuz?” (TİEM 389v/9)

*hağğa kim **sever siler** bu dünyanı* “Doğrusu siz bu dünyayı seviyorsunuz.” (TİEM 429v/5)

*siler **okıyur siler** bitigni* “(Hâlbuki) kitabı (Tevrat’ı) okuyorsunuz.” (TİEM 6r/6)

***küler siler** yığlamas siler* “Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz.” (TİEM 389v/9)

Çokluk 3. Şahıs

*uluğ toy bakıp kör **yaturlar** küdü* “Büyük bir kalabalık mahşeri bekleyerek yatıyor.” (KB 5340)

*ol ol idi yarat(t)ı tünni kündüzni tağı künni tağı aynı kamuğ tezginmek içinde **çaparlar***
“O, o Rab’dır ki geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yarattı; onların her biri birer felekte yüzüyorlar.” (TİEM 237v/2)

*azu **tilerler** mü al étmek* “Yoksa tuzak mı kurmak istiyorlar?” (TİEM 387v/3)

1.1.3.1.4. Geniş / Şimdiki Zaman Kipi Çekimi

1. **Teklik** -r men, -Ar men, -Ir men, -Ur men

2. **Teklik** -r sen, -Ar sen, -Ir sen, -Ur sen

3. **Teklik** -r, -Ar, -Ir, -Ur

1. **Çokluk** -r-miz, -Ar-miz, -Ur mlz, -ur biz

2. **Çokluk** -r siler, -Ar siz, -Ar siler, -Ir siler, -Ur siz, -Ur siler, -Ur sizler

3. **Çokluk** -rlAr, -ArlAr, -IrlAr, -UrlAR

1.1.3.1.5. Gelecek zaman kipi

Gelecek zaman kipi fiilin ortaya koyduğu iş, oluş veya hareketin gelecekteki bir zaman kesiminde gerçekleşeceğini bildiren Karahanlı Türkçesinde şart kipinin şahıslara göre çekimi ağırlıklı olarak şahıs zamirleriyleledir. Ancak çokluk 1. ve 3. şahıslarda zamirlerde ekleşmelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca Kur’an tercümelerinde ve AH’de

teklik 1., 2. ve çokluk 2. şahısların çekiminde iyelik kökenli şahıs eklerinin de kullanıldığı örneklerle tespit edilmiştir.

-dAçI

1. Teklik

*aygıl ay meniñ boğunum kılıñlar öziñizler üze men **kıldaçı men*** “De ki: Ey kavmim! Bütün varlığınıyla yapın yapacağınızı. Ben yapacağımı mutlaka yapacağım.” (TİEM 108v/2)

*aydı tañrı men **indürdeçi men** anı silerniñ üze* “Tanrı: ‘Ben onu üzerinize indireceğim.’, dedi.” (TİEM 94v/5)

2. Teklik

*bolğay kim sen **öldürdeçi sen** özüñni anlarnıñ izleri üze eger kértgünmeseler bu sözke kaçğun* “Eğer bu söze inanmazlarsa sen arkalarından kaygı ile kendini üzeceksin.” (TİEM 214v/8)

3. Teklik

*kim muñađsa açlık içinde **uğramadaçı** yazukğa* “Kim açlık hâlinde dara düşer de (haram etlerden yerse) günaha uğramayacaktır.” (TİEM 80r/4)

*habib savçı yolu mini **yetteçi*** “Sevgili habercinin yolu beni selâmete götürecektir.” (KB 388)

*usal bolma ay tirig **boldaçı** – tirig bolduñ erse özüñ **öldeçi*** “Ey hayatta olan! Gâfil olma. Bugün dirisin, fakat bir gün mutlaka öleceksin.” (KB 1066)

*ol erür anıñ vadesi **keldeçi** ol* “Onun vaadi elbette gerçekleşecektir.” (TİEM 226v/4) *çın uluğ kün **keldeçi** turur* “Büyük gün elbette gelecektir.” (TİEM 229r/3)

1. Çokluk

*yok bir silerdin meger biz yok yoğun **kıldaçı miz** anı kıyamet künide öñdün* “Sizlerden bir (memleket) yoktur ki biz onu kıyâmet gününden önce helâk etmeyelim.” (TİEM 210r/9)

2. Çokluk

*bilinler siler **kavuşdaçı siler** añar* “Bilin ki siz ona kavuşacaksınız.” (TİEM 27r/8) *kaçan kirse siler añar siler **ut(t)açı siler*** “Oraya bir kez girerseniz zaferi kazanacaksınız.” (TİEM 83r/8)

3. Çokluk

anlar **kavuşdaçılar** içdileriñe “Onlar Rablerine kavuşacaklar.” (TİEM 165v/4)

-GA

1. Teklik: -GA men / -Gam

*kamuğ işleriñni seve **kılğa men*** “Bütün işlerini severek yapacağım.” (KB 541)

*yori barğıl emdi sen evde küdez – saña **kelge men** anda yatma sen az* “Haydi, şimdi sen git, evde bekle; ben sana geleceğim, bugün biraz geç uyursun.” (KB 5005)

*hergiz **bolmağam** yarîçi yazukluğlarğa* “Artık günahkârlara arka çıkmayacağım.” (R 32/12a3)

*eger yığılmasa iki yüzlügler (...) çav kemişgen(ler) kend içre **sekirtgem** séni olar üze* “Eger iki yüzlüler, şehirde dedikodu yaparak dolaşanlar vazgeçmezlerse seni onlara musallat edeceğim.” (R 33/22a2)

2. Teklik: -GA sen

*yağın **bolğa sen** künde ötrü maña* “Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın.” (KB 853)

*ol işler buzulğay ökünç **bulğa sen*** “Bütün bu işler düzelecek ve sen de pişman olacaksın.” (KB 5736)

3. Teklik: -GA

*bu erdem bile bolsa sü başcısı – yağı **sançğa yağğa** yağınñ küsi* “Bu erdemlerle komutan olursa, düşmanı yenecek ve onun ününü yere serecektir.” (KB 2329)

*ol kün **kelge** amarı idin belgüleri* “Rabbinin bazı alametleri o gün gelecek.” (TİEM 111v/7)

1. Çokluk: -GA-miz

*satğın **almağa miz** ol bahā birle neçe yime bolsa yavukluğ idisi* “Akrobamız da olsa (yeminimizi) hiçbir bedelle değişmeyeceğiz.” (TİEM 93r/9) 482

***kigürgemiz** anlarını érinç büstānlariña* “Onları nimeti bol cennetlere girdireceğiz.” (TİEM 88v/4)

2. Çokluk: -GA sizler / -GA siler

*bolğa kim **yarluğangā sizler*** “Umulur ki bağışlanırsınız.” (R 28/63a1)

*bolğay kim galebe **kılğa sizler*** “Belki üstün geleceksiniz.” (R 35/88a1)

yangâ sizler ziyanlîğ bolup sizler “Yoksa ziyana uğrayıp döneceksiniz.” (R 27/34b2)

3. Çokluk: -GAlAr, -qalar

fermanlağay men oq olarka ağnatğalar tañrı törütmişini “Onlara emredeceğim de Tanrı’nın yarattığını değiştirecekler.” (R 26/81a2)

ündegeler olarnı ap icabet *qılmağalar* olarka *körgeler* qınnı “Onları çağıracaklar fakat onlar icabet etmeyecekler ve böylece azabı görecekler.” (R 32/41a2, 41b1)

bulmaz sen bir öğürni kim tapqalar tañrıqa hem soñ künke dost tutarlar kim hilaf qılsa tañrıqa yime yalavaçıña “Tanrı’ya ve ahiret gününe iman edecek hiçbir kavmi Tanrı’ya ve peygamberine isyan eden kimselerle dost edinir bulamazsın.” (R 38/14b1)

-GAlIr, -qalır

Karahanlı Türkçesinde bu ekle sadece teklik 1. ve 3. şahıslara ait yakın gelecek zaman örnekleri tespit edilebilmiştir. Özellikle DLT’deki kullanımlar ekin yakın gelecek zaman bildirme fonksiyonunu açık olarak yansıtmaktadırlar.

Teklik 1. şahıs: -GAlIr men

men turğalır men “Ben kalkmak üzereyim.” (DLT I-415)

men bargalır men “Ben gitmek üzereyim.” (DLT I-415)

Teklik 3. şahıs: -GAlIr, -qalır

sevünç azu ni ‘met turu qalğalır – *sakınç qadğu miñnet maña kelgelir* “Sevinç, arzu ve nimetler geride kalmak üzeredir; endişe, kaygı ve mihnet ise bana gelmek üzeredir.” (KB 1070)

ol tağqa aqğalır “O, daga çıkmak üzeredir.” (DLT I-415)

ölüm yetgelir terk otı qıl emi “Ölüm yetişmek üzeredir, çabuk çaresine bak.” (KB 6167)

ol evke kirgelir “O, eve girmek üzeredir.” (DLT I-415)

1. Teklik -r men, -Ar men, -Ir men, -Ur men

2. Teklik -r sen, -Ar sen, -Ir sen, -Ur sen

3. Teklik -r, -Ar, -Ir, -Ur

1. Çokluk -r-miz, -Ar-miz, -Ur mIz, -ur biz

2. Çokluk -r siler, -Ar siz, -Ar siler, -Ir siler, -Ur siz, -Ur siler, -Ur sizler

3. Çokluk -

-GAy, -kay

1. Teklik -GAy men

men *bargay men* yamu “Ben gideceğim, sen de göreceksin.” (DLT II-272)

men et *toğrayay men* “Ben et doğrayacağım.” (DLT II-310)

eşyek ayur başım bolsa sondurıda suv içgey men “Eşek: ‘Başım esen olsa da (denizden) su içeceğim.’, der.” (DLT I-365)

2. Teklik -GAy sen / -kay sen

bulğay sen anlarnı kişilerde sukrağı tiriglik üze anlardın ortak kıattılar “Onları, insanlardan hayata en düşkün ve Tanrı’ya ortak koşanlar olarak bulacaksınız.” (TİEM 11v/6)

kimi sözlegey sen kişi bolmasa “Etrafında kimse yoksa kiminle konuşacaksınız.” (KB 3424)

sevinçin keçürgey sen ödleğ küni “Ömrünü huzur içinde geçireceksin.” (KB 4481)

3. Teklik -GAy

biligligke bolğay biligdin teğiz “(Bu kitap) bilen için bir bilgi denizi olacaktır.” (KB B-9)

kiğdin me kim ayğay munı teg uza “Sonra kim bunu böyle ustaca söyleyecek.” (KB B-24)

yana ıdğay ilig saña kelgey öz “Hükümdar beni sana tekrar gönderecek ve ben de geleceğim.” (KB 3863)

ol maña kelgey “O, bana gelecek.” (DLT I-414)

1. Çokluk -GAy-miz

Çokluk 1. şahısta ekle şahıs arasına *oğ* pekiştirme edatının girdiği de görülmektedir:

sorğay oğ miz ıdılmış yalavaçlarkā “Gönderilmiş peygamberlere de soracağız.” (TİEM 113r/1)

sınağay ok miz silerni “Sizleri sınayacağız.” (TİEM 18r/9)

munu *arturğay miz* eḡgölük kılığlılarnı “İyilik yapanlara bunu artıracacağız.” (TİEM 7v/1)

aydı munı öldürgey miz oğlanları tirig ḡoḡğay miz kızlarını “Oğlanlarını öldüreceğiz; kızlarını diri bırakacağız, dedi.” (TİEM 123r/8)

örtgeymiz silerdin yavuzluğlarıñızdın “Sizin günahlarınızı örteceğiz.” (TİEM 35r/6)

2. Çokluk -GAy siz / -GAy sizler / -GAy siler, -ḡay siler

hergîz ‘aciz ḡılumağay siz anı ḡaçmaḡın “Kaçmakla da onu aciz bırakmayacaksınız.” (TİEM 425v/2)

ayğıl anlarka kim küfr ketürdiler yeñilgey siz taḡı yandurulğay siz tamuğ tapa “İnkâr edenlere de ki: Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz.” (TİEM 39r/1, 2)

bolğay kim siler saḡlanğay siler “Umulur ki korunursunuz.” (TİEM 21r/4)

harayna ündegey siler bir boḡun tapa ḡatıḡ küç idileri tokıḡğay siler anlar birle “Siz çok yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız.” (TİEM 377v/3)

bolğay kim saḡnuḡluk ḡılğay sizler “Umulur ki (Tanrı’dan) sakınırsınız.” (TİEM 4r/2)

bolğay kim şükr ötegey sizler “Umulur ki şükredersiniz.” (R 28/78a3)

3. Çokluk: -GAylAR, -ḡaylar

terk ayğaylar kim ḡased ḡılır siler biziñke “Tekrar: ‘Bize haset ediyorsunuz.’ diyecekler.” (TİEM 377v/1)

keltürülgeyler anıñ oḡşaşıḡlı “Ona benzer (olarak) getirilecekler.” (TİEM 4v/1)

bolğay kim ḡorkḡ (ḡ)aylar “Umulur ki korkarlar.” (TİEM 101v/2)

-GU / -GUsl, -ḡusı

törümiş neñ erse yoḡalḡu turur “Yaratılmış ne varsa yok olacaktır.” (KB 692)

buzulḡu turur bu itilmişlerig – *saḡılḡu* turur bu yumıtmışlarıḡ “Saḡladığın bu nizam bozulacaktır; bu topladıkların tekrar dağılacaktır.” (KB 3555)

tirig ölgü aḡır töşengü yirig “Her diri sonunda ölecek ve topraḡa düşecektir.” (KB 237)

Karahanlı Türkçesinde örneklerini sadece teklik 3. şahıs çekimi için tespit edebildiğimiz –GU ekinin az da olsa –sI iyelik ekiyle kalıplaşarak gelecek zaman ifade ettiği durumlar da mevcuttur.

neçe kaçsa ahır ölüm tutğusu – neçe kalsa ahır ölüm yetgüsi “Ne kadar kaçarsan kaç ölüm seni yakalayacaktır; ne kadar kalırsan kal ölüm sana yetişecektir.” (KB 1382)

saña teggüsi ol iki böz ülüş “Senin hissene iki parça bez düşecektir.” (KB 1420)

negü tir eşitgil kisi edgüsi – yorıp tın tokıglı ahır ölgüsi “İşit! İnsanların iyisi ne der: Yürüyen ve nefes alanlar sonunda ölecektir.” (KB 233)

–GUÇI

Gelecek zaman ifadesi yanında şimdiki zaman ve devamlılık ifadesi de taşıyan sıfat-fiil kökenli bir ektir. Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman eki görevinde kullanıldığı iki örnek tespit edilebilmiştir:

Teklik 3. şahıs: -GUÇI

aydı bütünlükün tañrı sınağuçı ol silerni bir arıx birle “Şüphesiz Tanrı sizi bir ırmakla sinayacaktır, dedi.” (TİEM 31v/1)

Çokluk 2. şahıs: -GUÇI siler

toldurğuçı turur siler andın qarınlar “Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.” (TİEM 395v/7)

1.1.3.1.6. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

Teklik 1. şahıs: -sA men, -sAm

Teklik 1. şahıs şart kipi çekiminde iki farklı kullanım vardır: -sA men ve –sAm. –sAm kullanımına ait örnekler Kur’an tercümelerinde tespit edilmiştir.

saña yazsa men sen keçürmege sen “Sana karşı kusur işlesem beni affetmeyeceksin.” (KB 3769)

ökünçsüz men edgü atın ölse men “İyi bir adla ölürsem pişman olmam.” (KB 920)

aygıl eger kıssa men anıñ üçün azka men özüüm üze eger köni yol tutsam anıñ birle vahy

ıdır maña ıdim “De ki: Eger dogru yoldan saparsam ben kendim dogru yoldan çıkmış olacağım; yok eğer dogru bir yol tutarsam bu da bana Rabbimin vahiyle gönderdiğiyledir.” (R 33/61a3, 61b1)

eger keçürsem bir öğürdin sizdin kınayur-miz bir öğürni olar erdiler yazukluğlar “Sizden bir güruhu bağışlasam bile bir güruha da suçlu oldukları için azap ederiz.” (R 29/46b1)

Teklik 2. Şahıs: -sA sen

Teklik 2. şahıs şart kipi çekiminde -sA sen kullanımına ait örnekler AH ve Kur'an tercümelerinde tespit edilmiştir.

sevinç eksümegey sözüm tutsa sen “Sözümü tutarsan mutluluğun eksik olmayacaktır.” (KB 1340)

tuta bilmesen sen adın munça neş – saña yetmegey kör sarığ kılğa eñ “Tutmasını bilmezsen bir bu kadar mal daha sana yetmeyecektir ve benzini sarartacaktır.” (KB 1288)

bularığ koşup sen berü kelse sen “Sen bunları bırakıp buraya girersen...” (KB 5736)

kişi ‘aybı körse sen açma yitür “Bir kimsenin ayıbını görürsen açma, üstünü ört.” (KB 1328)

Teklik 3. Şahıs: -sA

Çokluk 3. şahıs şart çekiminde şahısların gösterilmesinde ekleşmenin başlamış olduğu görülür.

tüzülse tadu çın tiriglik bolur “Unsurlar denkleşirse gerçek hayat olur.” (KB 60)

ive bışmış aşnu yise ig bolur “Aceleyle pişirilmiş yemeği yese hastalanır.” (KB 632)

kılıç ursa bıçsa yağı boynını – törü birle tüzse ili buğnını “Kılıç vursa düşmanın boynunu kesse; memleketi ve halkını töreyle düzenlese.” (KB 286)

ölüm kelse tutsa ökünç asğı yok “Ölüm gelse ve yakalasa pişmanlığın faydası yok.” (KB 1371)

sözün sökse yalñuk açıtsa tilin “İnsan söz ile sövse ve dil ile acıtsa.” (KB 2579)

Çokluk 1. Şahıs: -sAmiz, -sA-miz, -sA miz

kalı biz kişi ersemiz ay büğü – olarığ siziksiz firişte tigü “Ey hâkîm! Eğer biz insan isek, onlara şüphesiz melek demek lazımdır.” (KB 6428)

ayğaylar ay kaşkî biz yandurulsa-miz yalğanka tutmas miz idimiz belgülerini “Ah keşke (dünyaya yeniden) gönderilsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak, diyecekler.” (TİEM 97v/5)

Çokluk 2. Şahıs: -sA siz, -sA sizler, -sA siler, -sAñIz, -sAñIzlAr

Karahanlı Türkçesinde şart kipinin çokluk 2. şahıs çekimine ait örnekler ilk defa Kur'an tercümelerinde görülmüştür:

bütünlükün buyrur sizke yavuznu körksüzni tağı aysa-siz tanrı üze ol kim bilmes sizler “O, size çirkin ve kötü işleri ve Tanrı'ya karşı bilmediğiniz şeyler söylemenizi emreder.” (TİEM 19v/7)

ķayda kim bolsa siler evrünler yüziñizler anıñ tapa “Nerede olursanız olun yüzünüzü ona doğru çevirin.” (TİEM 17r/6)

eger ķılışsa siler olarnıñ birle ķadaşñızlar “Eğer onlarla birlikte yaşarsanız (bilin ki) onlar kardeşlerinizdir.” (TİEM 26v/6)

nek bolğay mu kim siler eger bitilse silerniñ üze tokış tokışmasa siler “Ya size savaş yazılır da savaşmazsınız...” (TİEM 30v/8)

eger ķértgünse siler saķlansa siler silerke bir muyan uluğ “Eğer iman ederseniz ve korunursanız size büyük bir mükâfat vardır.” (TİEM 55v/3)

Çokluk 3. Şahıs: -sAlAr

kayı türlüğ erdem añar satsalar – anı utsal ötrü ağır tutsalar “Karşısına hangi erdemlerle çıkarlarsa çıksınlar buna rağmen o, onları yenmeli ve kendini saydırmalıdır.” (KB 2641)

çıkâr suv kayuda adak tepseler “Nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.” (KB 974)

açığ sözleseler süçig tutsa söz “Acı konuşsalar da onlara tatlı sözle mukabele etmelidir.” (KB 3426)

sini sen tiseler anı senlegil “Sana sen deseler sen de onlara sen diye hitap et.” (KB 4311)

olar ögseler ögdi ilke barır – kalı sökseler atı artap kalır “Onlar överlerse bu övgü memlekete yayılır; eğer hicvederlerse insanın adı kötü olarak kalır.” (KB 4396)

Karahanlı Türkçesinde Şart Kipi Çekimi

1. Teklik Şahıs	-sA men, -sAm
2. Teklik Şahıs	-sA sen, -sA
3. Teklik Şahıs	-sA
1. Çokluk Şahıs	-sAmiz, -sA-miz, -sA miz
2. Çokluk Şahıs	-sA siz, -sA sizler, -sA siler, -sAlz, -sAlzlAr
3. Çokluk Şahıs	-sAlAr

Tablo 3

1.1.3.1.7. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenilen, arzu edilen herhangi bir işin gerçekleşmesini bir kesinliğe bağlayarak emir bildiren bir ifade biçimiyle ortaya koyan gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiş durumdadır.²⁸ Yani fiil kök veya gövdesine getirilen ek aynı zamanda şahsı da karşılamakta böylece kip ekine ayrıca bir şahıs ekinin getirilmesine gerek kalmamaktadır.²⁹ Karahanlı Türkçesinde sadece çokluk 2. ve 3. şahıslarda bazı örneklerde kip ekine bir *-lar / -ler* ekinin getirildiği görülmektedir. Erdal, Eski Türkçede emir kipinin çekimini şu şekilde göstermektedir:³⁰

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-(A)yIn	-(A)lIm
2. Şahıs	Ø, -(X)η	-(X)η, -(X)ηlAr
3. Şahıs	-zUn	-zUn, -zUnlAr

Emir kipinin Karahanlı Türkçesindeki çekiminde teklik 1. şahıs için ekler ünsüzle biten fiillerden sonra *-AyIn*, *-AyI*, *-Ay*; ünlüyle bitenlerden sonra ise *-yIn*, *-yI*, *-y* şeklinde gelmektedir. Ekin tek bir örnekte *-ayım*’lı kullanımı tespit edilmiştir. Teklik 2. şahısta emir kalıbı ekli ve eksiz olmak üzere iki kategoride yapılmaktadır. Eksiz emirde fiilin sonuna zaman zaman *A* ünleme edatının da eklendiği görülmektedir. Ekli teklik 2. şahıs emir kipinde *-GIl* ve *-kıl* ekleri kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde teklik 3. şahıs emir eki *-sU*, *-sUn*, *-sUnI* şeklindedir. Çokluk 1. şahıs emir eki ünsüzle biten fiillerden sonra *-AlIm*, ünlülerden sonra *-lIm* şeklindedir. Emir ekleri bakımından çokluk 2. şahısta çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde çokluk 2. şahıs emir eki olarak *-(I, U)η*, *-(I)ηIz*, *-(I)ηIzlAr*, *-(U)ηUzlAr*, *-(I, U)ηlAr*, *-(I, U)ηlA* kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde Emir kipinin çokluk 3. şahıstaki ekleri ise *-sUnlAr* ve *-sUlAr*’dır.

²⁸ Korkmaz (2003), s. 665.

²⁹ Ergin (1993), s. 288.

³⁰ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston, 2004, s. 235.

Emir ekleri Karahanlı Türkçesinde eklendiği fiile emir bildirme dışında öğüt verme, istek ve yalvarma gibi anlamlar da katmaktadır.

Teklik 1. Şahıs: -AyIn, -AyI, -yIn, -yI, -Ay, -y, -AyIm

1. -AyIn

bu ma'ni uķayın *ayu bir maņa* “Bunun manasını anlayayım; bana söyleyiver.” (KB 787)

ilig yarlıkasa barayın *özüm* “Hükümdar emrederse kendim gideyim.” (KB 3176)

bileyin uķayın büteyin *saņa* “Bileyim, anlayayım ve sana güveneyim.” (KB 729)

cevab kıl yanayın *ay ersig erim* “Cevap ver ey mert yiğit; ben de döneyim.” (KB 3680)

2. -yIn

oķıyın anı men açayın *sözüm* “Konuşarak onu davet edeyim.” (KB 3176)

negü teg tileyin *bu isiz işig* “Bu kötü işi nasıl arzu edeyim.” (KB 930)

munı edleyin *men bu bolsun kişi* “Ben bunu yetiştireyim ki adam olsun.” (KB 1627)

ilig tıñlar erse anı sözleyin – *yok erse bu sözni özüm kızleyin* “Hükümdar dinlerse onu söyleyeyim; yok dinlemezse bu sözü saklayayım.” (KB 2947)

3. -AyI

turayı barayı *ajunuğ kezeyi* “Kalkayım, gideyim ve dünyayı dolaşayım.” (KB 6565)

tilep bulğu erse tileyi köreyi “Aramakla bulunacaksa, arayayım ve bakayım.” (KB 6566)

atım bilmesünler mini körmesünler – *tilep bulmasunlar sözümni keseyi* “Adımı bilmesinler, beni görmesinler; arayıp bulmasınlar, sözümü keseyim.” (KB 6600)

4. -yI

negü teg yorıyı ne kılķın yarayı “Nasıl hareket edeyim, onlarla nasıl bağdaşayım?” (KB 6597)

eğiz ķum tüneyi tağar ton keğeyi “Kumdan döşekte geceleyeyim, ķuldan elbise giyeyim.” (KB 6571)

5. -Ay

yüzini körey *tip adınlar iğer* “(O hükümdarın) yüzünü göreyim diye başkaları da koşar.” (KB B-47)

6. -y

Bu sükrüg negü teg ötey öz özüñ “Bunun şükrünü ben nasıl ödeyeyim.” (KB 1033)

7. -Ayım

anı aytayım men ayu bir maña “Onu sorayım sen de bana cevabını ver.” (KB 1185)

Teklik 2. Şahıs: -Gİl, -kıl

yırak turğıl anda tegürgey yası “Ondan uzak dur yoksa sana zararı dokunur.” (KB 781)

keçer dünya ködğıl tile ‘uqbini “Bu geçici dünyayı bırak, ahireti iste.” (KB 3087)

sözümni eşitgil kaçurmağıl öz “Sözümü işit ve kendini gizleme.” (KB 3912)

Karahanlı Türkçesinde eklerle yapılan bu emir-istek şekilleri dışında, kipin teklik 2. şahısta eksiz veya eksiz şekillerin üzerine emir bildiren A ünleme edatının getirilmesiyle yapılan şekilleri de bulunmaktadır:

Eksiz emir örnekleri:

kızıl til kıılır kısa yaşlıg sini – esenlik tilerse katıg ba anı “Bu kızıl dilin senin ömrünü kısaltır; esenlik dilersen onu sıkı tut.” (KB 964)

başını tilerse tiliñni küdez “Başını kurtarmak istersen dilini gözet.” (KB 967)

bu beytig okıgıl negü tir eşit “Bu beyti oku ve ne dediğini işit.” (KB 2625)

A ünleme edatıyla yapılan emir örnekleri:

tünekte erej kolma köñlüñ tüze “Zindanda huzur arama, gönlünü düzelt.” (KB 4809)

et özni kısa tut havanı basa “Vücudunu kontrol altına al ve nefesine hâkim ol.” (KB 4561)

yavuz kıılma köñlüñ tiliñni yıga “Gönlüne kötü şeyler getirme, böyle şeyler söyleme.” (KB 5979)

ölümde oza yan özüñni yıga “Ölüm gelmeden dön ve kendini topla.” (KB 5714)

Teklik 3. Şahıs: -sU, -sUn, -sUnI

1. -sU

bayat yarlıkasu ol edgü kuluğ “O iyi kulu Tanrı bağışlasın.” (KB B-32)

kuṭaḍsu atı birsü iki cihan “Adı kutlu olsun ve (Tanrı) iki cihanı ona versin.” (KB 88)
bu ay toldı aydı ay ilig kṭı – aṣasu ajun il yaḍılsu atı “Ay Toldı söyle dedi: Ey hükümdar! Bahtın dünyaya hükümlersin (insanları doyursun) ve namın yayılsın.” (KB 836)

ajun erdi bulduṇ uzun bolsu yaṣ “Dünya kudretini buldun, ömrün uzun olsun.” (KB 940)

yaraḡı körü tursu vaḡtı ödi “Gerekli olan şeyleri ve zamanını (o) tayin etsin.” (KB 559)

2. -sUn

bitigim okısun sözüüm tutsunı “Mektubumu okusun ve sözümü tutsun.” (KB 1498)

ayu birdim ol neḡi tutsun usa “Gereken şeyleri söyledim; elinden gelirse tutsun.” (KB 721)

yimiṣsiz yıḡaḡıḡ negü kılusun aç “Yemiṣsiz ağacı aç ne yapsın.” (KB 2455)

sözünni küdezgil başıḡ barmasun – tiliḡni küdezgil tiṣiḡ sinmasun “Sözüne dikkat et ki başın gitmesin; diline dikkat et ki diṣın kırılmasın.” (KB 167)

ilig me keṣürsün ḡata bolmuşın “Hatalı bulduklarını hükümdar affetsin.” (KB 1920)

3. -sUnI

atım eḡḡü bolsun özüüm ölsüni – tirig ölgü aḡır atım kalsunı “Bedenim ölsün, adım iyi olsun; her diri sonunda ölecektir, bari adım kalsın.” (KB 5607)

uzun kiḡ yaṣasunı ilig özi “Hükümdar çok yaşasın.” (KB 2489)

ilig altunı inḡ esen bolsunı – bayat birge barḡa tile kolsunı “Hükümdar sağ olsun ve huzur içinde yaşasın; Tanrı bütün dilek ve arzularını yerine getirsin.” (KB 4957)

tirilsüni terken *kṭı miḡ kṭun – yalınsunı* körmez *ḡaraḡı otun* “Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın; çekemeyenlerin gözleri ateşte yansın.” (KB 121)

ilig me yana bir bitig birsüni “Hükümdar tekrar bir mektup versin.” (KB 3887)

Çokluk 1. Şahıs: -AlIm, -IIm, -AlI_

1. -AlIm

baralım timekte *açın yok sözüm* “Gidelim demekten başka bir sözüm yok.” (KB 3489)

küdelim körelim yime ay ağı “Ey cömert! Yine de bekleyelim ve görelim.” (KB 4924)

yanut birdi ögdülmiş aydı kele – negü erse yigil baralım bile “Ögdülmiş cevap verdi:

‘Gel, bir şeyler ye; beraber gidelim.’, dedi.” (KB 5964)

kıkrıp atığ kemşelim “Bağırarak atı sürelim.” (DLT I-332)

tün kün bile sevnelim “Gece gündüz sevinelim.” (DLT I-131)

2. -IIm

negü teg okulım anı ay berü “Onu buraya nasıl davet edelim?” (KB 3155)

küdelim bir ança sınalım anı “Biraz bekleyelim ve onu sınavalım.” (KB 4930)

kelgil amul oynalım “Gel de dinlenerek oynayalım.” (DLT II-215)

budraç kanın irtelim “Budraç kanını arayalım.” (DLT II-330)

arсланlayu kökrelim “Aslan gibi kükreyelim.” (DLT I-162)

3. -AlIı

Metinlerde ekin sadece kalın ünlülü biçimi tespit edilebilmiştir.

andıı soıra kılsalıı “Ondan sonra birlikte lanet edelim.” (TİEM 44r/4)

tesbîh kılalıı tép séni üküş “Seni bol bol tesbih edelim diye...” (R 31/43b1)

Çokluk 2. Şahıs: -(I, U)ı, -(I)ıIz, -(I)ıIzAr, -(U)ıUzAr, -(I, U)ıAr, -(I, U)ıAr

1. -(I, U)ı

ķayu sü bolur bolsa başsız boşayı – uş ol sü buzuldu ilig kiç yaşıı “Hangi ordu başsız kalırsa onu bırak; o ordu bozuldu demektir. Ey hükümdar! Sen çok yaşa.” (KB 2302)

ķardunı yinçü saķınmayı “Buz parçalarını inci sanmayın.” (DLT I-318)

tuzğunı mançu sezinmey “Armağanı ücret sanmayın.” (DLT I-318)

barıı “Gidin.” (DLT I-407)

evke uğrayı “Eve uğrayın.” (DLT II-310)

2. -(I)ηIz, -(I)ηIzlAr, -(U)ηUzlAr

awlap meni **koymañız** “Beni avlayıp bırakmayın.” (DLT I-407)

ay anlar kim kértgündiler **yéñiz** arıglardın ol kim ruzî kıldımız silerke “Ey iman edenler! Size verdiğimiz nimetlerin temiz olanlarından yiye.” (TİEM 20r/2)

karışturmañız kértü yarağlığı bolmağı yok yoğun birle “Hakkı gelip geçici şeylerle karıştırmayın.” (TİEM 6r/4)

3. -(I, U)ηlAr, -(I, U)ηlA

sözümni **tutuñlar** qalı tutmasañ yarın kelge barça bu kün bütme “Sözümü tutunuz; eğer tutmazsanız bugün inanmadıklarınızın hepsi yarın başınıza gelecektir.” (KB 4867)

barmañlar “Gitmeyin.” (DLT I-414)

turmañlar “Ayakta durmayın.” (DLT I-414)

Çokluk 3. Şahıs: -sUnlAr, -sUlAr

atım **bilmesünler** mini **körmesünler** – tilep bulmasunlar sözümni keseyi “Adımı bilmesinler, beni görmesinler; arayıp bulmasınlar, sözümü keseyim.” (KB 6600)

ayıplamasunlar sini halk ara “Seni halkın içinde ayıplamasınlar.” (KB 4463)

söke **barmasunlar** açın ıdmağıl “Onları aç gönderme ki sana söverek gitmesinler.” (KB 4659)

Karahanlı Türkçesinde Emir Kipi Çekimi

1. Teklik -AyIn, -AyI, -yIn, -yI, -Ay, -y, -AyIm

2. Teklik -GIl, -kıl

3. Teklik -sU, -sUn, -sUnI

1. Çokluk -AlIm, -lIm, -AlI

2. Çokluk -(I, U) , -(I)Iz, -(I)IzlAr, -(U)UzlAr, -(I, U)lAr, (I, U)-lA

3. Çokluk -sUnlAr, -sUlAr

1.1.3.1.8. Gereklilik Kipi

Karahanlı Türkçesinde gereklilik bildiren ek *-GU*'dur. Bunun dışında *-GU* *kerek*, *kerek* ve (*kerek+...*) *-sA* ile yapılan gereklilik biçimleri de kullanılmaktadır. Ercilasun, *-GU*'nun gereklilik eki hâlini almasını bu ekin önceleri *kerek* ile birlikte kullanılmasına daha sonra da *kerek* sözünün düşmesine bağlamaktadır. Kelime bir taraftan düşerken diğer taraftan da *kerek*'li şekiller devam etmiştir.³¹

Karahanlı Türkçesinde tespit edilen örneklerin tamamına yakını Kutadgu Bilig kaynaklıdır. Diğer eserlerde gereklilik bildiren örneklere az rastlanmıştır.

-GU

*küyer ot teg ol bu kereksiz sözün – ağızdın **çıkarmağu** küygey özün* “Bu gereksiz söz yanan ateş gibidir; onu ağızdan çıkarmamalı yoksa yanarsın.” (KB 2687)

*kişi emgeki bilmegüçi kişi – kişi tip **atamağu** yılkı tuşı* “İnsanın emeğini bilmeyen kimseye insan dememeli; o hayvana benzer.” (KB 2986)

*bilgisizni artuğ yakkın **tutmağu*** “Bilgisizi kendine fazla yakın tutmamalı.” (KB 4450)

*ay tegme kisike kitab **birmegü** – apañ dostuñ erse **imin bolmağu*** “Değme kişilere kitap vermemeli; eğer dostun bile olsa emin olmamalı.” (KB B-21)

*neçe **sözlemegü** neçe **sözlegü*** “Sözün ne kadarını söylememeli, ne kadarını söylemeli.” (KB 997)

*munuñ bağı mundağ **bilingü** muni* “Bunun bağı böyledir ve bu bilinmelidir.” (KB 727)

-GU kerek

*bularğa yime ök **katılğu kerek** – bu yıl yeklig igke **oığı kerek*** “Bunlar ile münasebet kurmak gerek; cin ve peri çarpmasına bağlı hastalıklar için okutmak gerek.” (KB 4362)

³¹ Ercilasun (1984), s. 150.

ayutgu kerek söz kişi sözlese “İnsanın konuşması için ona bir şey sormak gerek.” (KB 978)

isizke siyaset **yorutgu kerek** “Kötüye karşı siyaset yürütmek gerek.” (KB 2131)

kayu kim toğar erse ölgü kerek “Her kim doğarsa aynı zamanda ölmesi de gerekir.” (KB 1086)

yağıda yürekli **seringü kerek** “Savaşta düşmandan daha yürekli ve sabırlı olmak gerek.” (KB 2285)

kerek

kılıç baldu ok ya kavi küç yürek – bar erken keç neñke korkmaz kerek “Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesaret varken, yiğit adam mal için endişe etmemelidir.” (KB 2055)

bor içmez kerek beg fesad kılmasa “Bey, içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır.” (KB 2091)

ajun tutguğa er ukuşluğ kerek “Dünyayı idare etmek için insan anlayışlı olmalıdır.” (KB 217)

kerek erke himmet mürüvvet teñi “İnsana denk olan himmet ve mürüvvet gerektir.” (KB 413)

kutağmış kişi kör saķınmış kerek – kamug teñsiz iştin yıramış kerek “Saadete ermiş kimsenin ihtiyatlı olması ve bütün yakışsız islerden uzak durması gerekir.” (KB 726)

(kerek+...) -sA

bayat tapğı barça kerek örtügün – açılmasa xalka bu örtüg bu kün “Tanrı’ya yapılan ibadetler gizli olmalıdır; bu örtü bugün de herkese açılmamalıdır.” (KB 3919)

ķatıglangu begke tapuğ yazmasa – tapuğçı yolında oñın azmasa “Gayret etmeli, beye karşı hizmette kusur etmemeli, hizmet yolunda doğruluktan şaşmamalı.” (KB 4093)

tuzu etmeki kiñ aķı bolsa keç – kümüş birse altun er at tirse keç “Tuzu ekmeği bol ve çok cömert olmalı; gümüş ve altın vermeli, etrafına çok insan toplamalı.” (KB 2532)

tapuğķa irig bolsa erte turup “Erken kalkıp hizmete hazır olmalıdır.” (KB 4039)

*törü hem toķu bilse **kılsa** tapuğ – **oñay bolsa** kılķı kılınçı kamuğ* “Usul, erkân bilmeli ve ona göre hizmet etmeli; bütün tavır ve hareketleri uygun olmalı.” (KB 2531)

1.1.3.2. Çağatay Türkçesinde Şahıs Bildirimi

1.1.3.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin üç farklı şekli kullanılmıştır.

I Tip: *-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü + şahıs eki*

Ek üçüncü şahıslarda daima düz ünlüdür. *ç, k, k, p, s, s* ile biten kök ve gövdelerden sonra zaman işareti umumiyetle *-t*'dir. (Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.120)

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin şahıslara göre çekimi örneklerle şu şekildedir:

Birinci Tip Şahıs Çekimi

-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü + eki

Teklik 1. Şahıs: -dım, -dim, -dum, -düm; -tım, -tim, -tum, -tüm + şahıs eki

Āhır özüim atlandım. (Babn.s.10/H127b-14)

Ol leb-i can bahşını körkeç revānı añladım (GD 10/2)

Müşkül işni kıldım āhır ilga āsan elvedā' (GD 26/3)

Tanıdım imdi közüñdin kim sin ol cellād sin (LD s.305/2735)

Muğtesibka niçe yalbardım mini çaķtı raķib (LD s.159/1460)

Tā zülfüñüzdin bağladım zünnār tersālar bigin (LD s.76/690)

Anda kim boldım habersiz dāğ koyduñ cānıma (LD s.116/1061)

Vādi-i hecriñde ğasret birle can birdim bigim (GD s.27/3)

Nice kim çıkdım saçıñ yañlık perişan ğallıķ (GD 9/7)

Çün tisiñ vaşfını dürge sözledim (LD s.282/2578)

‘Iskıñda egerçi cānga tigdim (LD s.173/1587)

Oşbu yurtta yegirmi üç yaşıñ ibtidāsıda yüzümge ustura koydum. (Babn s.1/K146/6)

Suffanıñ girdide tamām tal dırahları ektürdüm. (Babn. s.21/H136b-12)

itiñ uygandı āhımdın başıdın ivrıldüm. (LD s.141/1296)

*...yaāını tartıp alğan üçün, eşikke keltürüp **tayağlattım** (Babn s.8/126a-4)*

Hışār vilāyatınıñ yaylağlarındur kēlip tüştü. (Babn s.1/k14b/5)

Teklik 2. Şahıs: -dıñ, -diñ, -duñ, -düñ; -tıñ, -tiñ, -tuñ, -tüñ

Çün keşt üçün atlandıñ āyā servirevānım (GD 36/1)

Bir anı sordurmadıñ ay irni ‘unnābım meniñ (LD s.102/929)

Bir kün sini kördüm dimediñ gerçi oquñğa (LD s.255/2352)

*Sormadıñ bir kim ni boldu nitti dehrānım saña** (GD 9/7)*

Bir anı sordurmadıñ ay irni ‘unnābım meniñ (LD s.102/929)

Teklik 3. Şahıs: -dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü

...vilāyatı kem boldı ve artmadı. (Babn. s.52/H166a-4)

*Cān birdim ü **yavutmadı** mihrimni öziğe (LD s.16/148)*

*‘Imād degen yerge kēlip **tüsüldi**. (Babn s.1/K147/(2))*

*Sāhdın köñülge yaqqı dek söz **keltürmedi**. (Babn s.1/E91/14)*

*Raķibiñ rağm itip basım **arıttı** köp kurumadı (LD s. 161/1478)*

Çokluk 1. Şahıs: -dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük

Bacūr çerigini kim üç tört ay çerikledük ... (Babn-s.125/H 122a-7)

*Çünkü **taptuķ** reh-i ‘adem sindin* (LD s.168/1538)

*Yetiben tiz taķķa **yarmaştük*** (Babn s.92/ E155b -H196b-2)

Çokluk 2. Şahıs: -dıñız, -diñiz, -duñuz, -düñüz; -tıñız, -tiñiz, -tuñuz, -tüñüz

*Dusmenim siz dostlar kim **ķavdıñız** eylep hucūm* (GS s.481/660-8)

*Mini **saldıñız** sözge bi-iñtiyār* (SĐ.s.496/6698)

*Pādisāhum munga İsfahānnıñ daruğalığın **berdiñiz...*** (ST s.144/[77a](15))

*Sehvdür kim bi-şemer escārıda **olturduñuz*** (BV s.161/210-6)

*Kim yaķarda imgenip ħas dik tenim **köydürdüñüz*** (BV s.160/210-3)

Çokluk 3. Şahıs: -dılar, -diler; -tılar, -tiler

*Afgān tamāmısı okķa kılıkca barıp **pāralandılar.*** (Babn s.145/E194a-8)

*Anda kim ğamzeñni ser-mest-i mey-i nāz **ittiler*** (LD s.49/453)

*Suğbat bi-maza boldı her sarığa **tarğastılar.*** (Babn s.131/H228a-2)

II Tip: -p+turur, -p türür / -tur, -tür + şahıs eki

Bugünkü Türk lehçelerinin pek çoğunda hâlen kullanılmakta olan bu zaman eklerinin geçmişine baktığımızda, söz konusu eklerin ilk olarak Doğu sahasında Kıpçak ve Harezmi Türkçesi döneminde, yani 13. yy’da –p turur (-Up dUr / -Up dUrUr) ve -A / -U turur (EAT-I/ -U; -A dUrUr /- yorır) birleşik şekilleriyle görülmeye baslar.

Karahanlı dönemine ait bir eser olan Divan-ı Hikmet'te bu eklerin ekleşmiş şekillerinin kullanılmış olması ise bu eserin daha sonraki dönemlerde istinsah edilmesinden ve o doneme ait özellikleri almasından kaynaklanmaktadır. Onun için Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde bu zaman eklerinin kesin olmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemlerde duyulan geçmiş zamanı –mış, –mış, şimdiki zamanı ise –ur, –ür ekleri karŝılamaktadır.³²

Bu konuda Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler çalışmasında: “-(y)Up zarf-fiil eki ile durur bildirme şeklinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bugün yazı dilimizde bulunmayan bu yapıyı Türkiye Türkçesine da ziyade –mış +kişi veya –mıŝtır olarak aktarılabilir.”³³

Bildirme eki olan –DUr eki bir kelimeyle bir ekten oluşan eklerdendir. Eski Türkçe döneminde ek olarak kullanılmayan bu yapı, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe döneminde yardımcı fiil³⁴ olarak kullanılan tur- fiili, bu yapı içerisinde kaynaşarak bir ek hâline gelmiştir. J. Eckmann Çağatayca'da kullanılan –p tur eki için “tesirleri şimdiki anda da devam eden, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade eder”.³⁵ şeklinde yorumlamıştır. Bu bilgiler ışığında bir zaman eki olarak kullanılan -p turur ve -A / -U / -I turur ekleri, bir taraftan zarf-fiil eki bir taraftan geniş zaman ekini almış tasviri fiil olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır.³⁶

Öğrenilen geçmiş zaman eki şu ŝemayla ifade edilir:

zarf-fiil eki + tasviri fiil + geniş zaman

U-p- + tur- /dur- + -ur-

şimdiki zaman eki ise:

zarf-fiil eki + süreklilik bildiren tasviri fiil + geniş zaman

-A / -U / -I + tur- /dur- /yor- + -ur

³² Castegin Turgunbayev, “-a turur şimdiki Zaman ve –p turur- Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:8, Güz1999 , s.497-498.

³³ Gürer Gülsevin , Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay. Ankara: 1997, s.83.

³⁴ A.von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay., 1988, s.88

³⁵ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.138.

³⁶ Turgunbayev, agm, s.500.

Teklik 1. şahıs: -p+turur, -p türür / -tur, -tür + mın, min

Bakıp dir-min sikāyet eyleyin körgeç anı kalmas (NS s.133/133-3)

Köñülñi zühđ taqvā vü vera'dın yanduruptur min

Sini dip yüz yıgaçdın iy peri-ves kiltürüptür min (BD s.271/360)

Rākib ol kim kiltürüp-tür-min Burāk (LT s.24/130)

Īrān sarı yörüp turur men nice yıllık ğamların yesünler tip... (ST s.140/[76a] (1))

Teklik 2. şahıs: -p+turur, -p türür/-tur -tür + sın, sin

Teklik 3. şahıs: -p+durur, -p dürür, -p+turur, -p türür /-dur, -dür, -tur, -tür

Ferişte güyyā köktin iniptür (LD s.50/455)

Belā vü fitneğa lutfi kalıptur andın kim (LD s.42/385)

Mini kapsap turur hicrān çerigi (LD s.246/2266)

Çokluk 1. Şahıs: -p+turur, -p türür/-tur -tür +bız, biz

Tilbe köñülñi alduruptur biz (BD s. 270/356)

...özüñiz hizmetkārlarıñız irdük köp aç ve aruķ bolup turur miz. (ST s.226/[105a] 12)

Çokluk 2. Şahıs: -p turur, -p türür /-dur, -dür, -tur, -tür +sız, -siz

Lutfini çün öğretpürtür siz nevāzişler bile (LD s.133/1222)

Çokluk 3. Şahıs: -p+turur, -p türür /-tur+lar, -tür+ler /-dur -dür, -tur, -tür +lar, -ler

...ve ma'āni zibāların taķrır libāsığa kivürüpdürler. (ML s.167/(B4b)/6)

Özidin süsen ü gül tir ile yıpturlar ilig (FK s.322/342-1)

Yoluñğa seniñ bakıp tururlar (LM s.349/XXXV-3283)

Üçüncü Tip

III Tip: -p+ + şahıs zamiri

Çağatay Türkçesinde kullanılan üçüncü tip görülen geçmiş zaman kipi *tur* eki kullanılmadan yapılan zaman kipidir. 1. ve 2. şahıslarda *tur-* eki kullanılmaz.³⁷ Bu kipin III. şahıs çekimleri bulunmamaktadır.

Teklik 1. Şahıs: -p+mın, -p min

Cüneyd'niñ helāsın iligim bile arıtp-min. (NM s.141)

Alıp min 'ışık iklimini bu şabl ü 'alem birle (GS s.399/538-2)

Sevdāyi bolup min çü köñül zülfiğa birdim (LD s.25/235)

Şivedin başka cemālūñdın körüp min anı (LD s.149/1369)

Teklik 2. Şahıs: -p+sın, sin

Ant içip sin gūyiyā kim 'ahd-ı hüsnüñde bigim (LD s.206/1897)

Ni şabr kalsun minde çün otka salıp sin fülfuli (LD s.225/2077)

Tapulup sin bende birle özgeçe (LD s.287/2621)

Cefā vü 'isvelerni fen tutup sin (LD s.120/1095)

Çokluk 1. Şahıs: -p+bız, biz

Lutf eylese fāriğ olturup-biz /Kin körgüzür olsa hem turup-biz (LM s.209/XXII-1821)

Çokluk 2. Şahıs: -p+sız, siz

Didi bos bolsa , başların nige birkıtip-siz? (NM s.454)

Cüneyd aşhābka didi ki mülük ādābın örgeyip-siz? (NM s.38)

³⁷ Janos Eckmann, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.106.

Hüy tutup siz ay bigim anı siz (LD s.87/793)

1.1.3.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

I Tip

I. teklik şahıs: *-DIm, -DUm, -tIm, tUm*

II teklik şahıs: *-DIñ, -DUñ, -tIñ, tUñ*

III.teklik şahıs: *-DI, -tI*

I. çokluk şahıs: *-DIk -DUk, - tIk, - tUk*

II.çokluk şahıs: *-DIñIz, -DUñUz, tIñIz, tUñUz*

III.çokluk şahıs: *-DIlAr, -tIlar*

II TİP

-p + *-tUrUr /-tUr* + şahıs zamiri

I. teklik şahıs: *-p* + *-tUrUr / -tUr* + *mIn*

II. teklik şahıs: *-p* + *-tUrUr / -tUr* + *sIn* (II teklik şahıs görülmedi)

III. teklik şahıs: *-p* + *-tUrUr /-tUr / -dUrUr /-dUr*

I. çokluk şahıs: *-p*+*-tUrUr /-tUr* + *bIz*

II. çokluk şahıs: *-p* + *-tUrUr /-tUr* + *sIz*

III.çokluk şahıs: *-p* + *-tUrUr /-tUr* + *- lAr / -DUr* + *- lAr*

III TİP

-p+şahıs zamiri

I. teklik şahıs: -p+mIn

II. teklik şahıs: -p+sIn

III. teklik şahıs: - (III teklik şahıs görülmedi)

I. çokluk şahıs: -p+bIz

II. çokluk şahıs: -p+sIz

III. çokluk şahıs: - (III çokluk şahıs görülmedi)

1.1.3.2.3. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Duyulan geçmiş zaman Çağatay Türkçesinde şiirde, nesirden daha yaygındır. Bu kip, konuşucu tarafından doğrudan doğruya bilinmeyen, konuşucunun başkalarının bilgisiyle veya başka yollardan kendisinin çıkardığı sonuçlarla haberdar olduğu olma ve yapmaların ifadesinde kullanılır.³⁸

Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi Türkiye Türkçesinden daha farklı olup üç tip zaman kipi kullanılmaktadır.

I Tip: *Fiil tabanı + -mIş + şahıs zamiri*

Bu zaman çekiminde I. tekil şahıs eki olarak –Am /-Em Azeri Türkçesi şekilleri ile de karşılaşılmaktadır. III. tekil şahısta dur/tur, III. çoğul şahısta ise durlar /turlar kalıbı göze çarpmaktadır. Türkiye Türkçesinde de kullanılan - mIş /-mUş ekine bir – DIr/ -Dur bildirme ekinin eklenmesi eyleme hem kesinlik hem de pekiştirme anlamı verir.³⁹

II Tip: *Fiil tabanı +ğan /gen Ermlş +şahıs zamiri*

III Tip: *Fiil tabanı + -ğan/-gen + şahıs zamiri*

1. Birinci Tip

-mIş / -mUş + şahıs zamiri

³⁸ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.130.

³⁹ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.130.

Teklik 1. Şahıs:-mİş mIn

Yazğurma yok ağzıñnı eger zerre **dimiş min** (LD s.138/1264)

Teklik 2. Şahıs:-mİş sIn

Yüz ta'ne uray ayğa yana ilge **dimiş sin** (LD s.160/1473)

Teklik 3. Şahıs:-mİş / -mİştUr / -mİştUrUr / -mİşdUr / -mİşdUrUr

Lutfi saña cān **asramış** u kaşd itedür hecr / Ger cān tiler irseñ yite körgil burun andın (LD s.160/1474)

Müşgin saç u tar ağzıdın lutfi küşād ister veli / Fikri haşādur añladım naqs-ı hayāli **bağlamış** (LD s.92/842)

Hüsnuñ irür kıyāmeti kim saçın anda 'āşī / Baş koyı **salmış** uftanıp boynıda bes ki kan irür (LD s.48/434)

Gül kim **sığınmış** gonceğa sindin durur endişesi / Yüz perde ya'nī vech üze bī-infi'ālī **bağlamış** (LD s.92/840)

Tiñri üçün bu gedā-yı müsteḥkka bir zekāt / Hüsn ile çün bay **yaratmış** sizni rabb-ı zü'l-celāl (LD s.112/1022)

Baş kiskeli ol şāh kılıçnı **ititmiş** / Cān sivünüp eger yitse basımğa bu beşaret (LD s.28/261)

Baş koyar sin dilā kara kaşına / **Köterilmiş** meger kalem sindin (LD s.168/1540)

Seniñ kadıñğa **biçilmiş** turur cefā tonı / Sini zamāne müselleḥ tutar bu āyinde (LD s.24/219)

İy cemāl u hüsn ü nāz u şīveler birle ganī / Kıl anı üçün kerem kim bay **yaratmıştur** sini (LD s.209/1922)

Qand eger irni bile lāf ursa bolğay kelle-ḥusk / Çün **yaşunmışdur** qamışlar içre şekker ilgidin (LD s.153 /1406)

Çokluk 3. Şahıs: -mİşlAr / -mİş tUrAr /-mİş tUrUrAr

Derd üçün güyā yaratmışlar min ƙalāşını (GD 42/7)

Çün vefāsızlarga birmişler ezelde körkni (LD s.16/146)

Bir tigirmindür ki ƙan birle yürütmüşler anı (LD s.209/1923)

2. İkinci Tip (Sıfat Fiille Yapılan Duyulan Geçmiş Zaman Kipi)

Fiil tabanı +ğan /gen Ermİş +şahıs zamiri

Teklik III. Şahıs: -

İmdi kim fehmi eylemişler köñlüm alğanı imiş (GS s.221/280-4)

Aña bağlağanlar imiş özlerin (Sİ s.198/2258)

Mużtar irdim hecridin yār itken irmiş terk-i mihr (BV s.16/19-2)

Çokluk III. Şahıs: -

Sikenderge yazğan imişler bitig (Sİ s.198/2257)

IV.1. 2. 3. Üçüncü Tip

Sıfat Fiille Yapılan Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Fiil tabanı + -gAn /-gEn + şahıs zamiri

III. teklik –gAndUr /-tUrUr

Ey Nevāyi bu marazğa köñlüm alğandur devā (BV s.25/33-7)

Ƙayda bütkendür ilāhî ol köñülnüñ hāresi (LD s.201/1853)

III. çokluk -gAndUrAr, -gAnlAr dUr(Ur)

Amu suyınıñ yaqasında olturğan irgen tururlar. (ST s.223/[104a]4)

Duyulan Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

I.TİP

I. teklik şahıs: -mİş mIn /-mİşAm

II. teklik şahıs: -mİş sIn

III. teklik şahıs: -mİş /-mİştUr/ -mİştUrUr/ -mİş dUr / -mİş dUrUr

I.çokluk şahıs: -mİş bİz (**Tespit edilemedi.**)

II.çokluk şahıs: -mİş sİz (**Tespit edilemedi.**)

III.çokluk şahıs: -mİşlAr /-mİştUrlar/-tUrUrlAr

II.TİP

III. teklik -gAn Ermiş

III.çokluk -gAn ErmişlAr

III.TİP

Fiil tabanı + -gAn /-gEn + şahıs zamiri

III. teklik -gAn dUr /-tUrUr

III.çokluk -gAndUrlAr

1.1.3.2.4. Geniş Zaman Kipi

Çağatay Türkçesinde geniş zaman olarak - (a, u) -r ekleri kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın kullanışları:

- a. Geniş zaman, hususi bir zamana işaret etmeyen belirsiz bir olma veya yapma bildirir.
- b. Geniş zaman, şimdide yer alan ve dolayısıyla hemen tamamlanmamış olan bir hareketi bildirmek için de kullanılabilir.
- c. Gerçeklik taşıyan hikayelerdeki geniş zaman, sık sık görülen geçmiş zaman yerine kullanılır (tarihi geniş zaman) şeklindedir.⁴⁰

Çağatay Türkçesindeki eserlerindeki geniş zaman ekleri ile ilgili olarak şu sonuçlar elde edilmiştir: Ünlü ile biten fiillere doğrudan doğruya -r- eki ; ünsüzle biten fiillere -Ar- /- Ur- eki getirilir.

Teklik 1. Şahıs:-r mIn ,-Ar mIn ,-Ur min / -Am, -Em

*Saciñğa tüşti köñül çehre andın **ister min*** (LD s.59/534)

*Min hōd eceldin 'ışkıñız yolında **ķayğur min** velī* (LD s.75/688)

*Eger **barur min** iligtin maħall-i 'ayb digül* (LD s.182/1670)

*Min **bilür min** kim irür cānımı hicrān örtegen* (LD s.144/1323)

***Tartaram** yüz miñ cefā köñlüm ilindin köşkī* (LD s.191/1758)

*Ĥāşe li 'llāh ki **usanam** sindin* (LD s.167/1536)

*Özgege salğalı nażar **uftanuram** hayālıdın* (LD s.162/1492)

Teklik 2. Şahıs:-r sIn, -Ar sIn, -Ur sIn

*Her ķayda köñül barsa üzülmey **irişür sin*** (LD s.169/1551)

***Körgüzür sin** ağıznı ĥande bile* (LD s.165/1513)

⁴⁰ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.127.

'İşk içre ol iy 'ākıl öler sin çü bayakı (LD s.253/2333)

Divānedin sorar sin kim niçe boldı ayğa (LD s.181/1664)

Teklik 3. Şahıs:-r , -Ar , -Ur

'Ārızıñ şevkında mundak kim aķar közüim suyu / Lutfi tig yuzni ġarīķ itkey bu seylabım meniñ (LD s.102/129/930)

Ķaçan ki ġamzesi köz ķanıma ķara ķılsa / Ĥaķāsız oķnı atar cānıma ĥaķā ķılsa (LD s.22/202)

Her kiçe zūlfüñ ĥayālī ki bu köñlümge tüşer / Min bilürmin daġı bu köñlüm ki mindin ni kiçer (GD 16/1)

Her kaçan lā'liñ tebessüm ķılsa şeker saçılur / Çün tekellümdin dem ursa dürr-i gevher saçılur (GD 19/1)

Sinsiz imgek sarıdın birdemni cān miñ yıl sanar / 'Ömr uşoldur kim sanar dil-dār işikinde kiçer (LD s.58/526)

Baş aķar tūbā vü şimşād u çenār il köterür / Kim uzun yaş tilegey serv-i ĥurāmānıñ üçün (LD s.150/1371)

Çokluk 1. Şahıs:-r bİz, -Ar bİz, -Ur bİz

Örtenür biz her zamān öz dinimizniñ za'fidın (LD s.188/1732)

Çokluk 2. Şahıs:-r siz , -Ar siz , -Ur siz, -Ur sizlAr

Siz öter siz ay tig ü köz tüñlüki yanında rūķ (LD s.220/2027)

Min kizġüçi ķulnuñ tururın siz ni sorar siz (LD s.25/234)

Cān u köñül içre urar siz ķadem (LD s.87/792)

İskender işitse kim anıñ sarı yörür siz (LD s.176/1617)

Çokluk 3. Şahıs:-rIAr, -ArIAr, -UrIAr

‘Aṭā baḥṣi kim anıñ rāy feyāzındın ālurlar (GD 41/5)

Siz mıṣrğa digrū çü bilürler ki alur siz (LD s.176/1619)

Geniş Zaman Kipi Çekimi

I. teklik şahıs: -r mIn, -Ar mIn, -Ur mIn / -Am, -Em

II teklik şahıs: -r sIn, -Ar sIn, -Ur sIn

III.teklik şahıs: -r, -Ar, -Ur

I. çokluk şahıs: -r bIz, -Ar bIz, -Ur bIz

II.çokluk şahıs: -r sIz, -Ar sIz, -Ur sIz, -Ur sizler

III.çokluk şahıs: -rIAr, -ArIAr, -UrIAR

1.1.3.2.5. Gelecek Zaman Kipi

-ğa / -ge + şahıs zamiri

Çağatay Türkçesinde gelecek- istek anlamında kullanılan -ğa / -ge ekinin Mansuroğlu, Kutadgu Bilig’den itibaren –ğay eki ile birlikte kullanıldığını belirtmektedir.⁴¹

Orta Türkçe ve Çağatayca’da –ğay / -gey, -kay / -key (<-ğa /- ge, -ka /-ke) eki ile teşkil edilen gelecek zaman kipi yanında <-ğu /- gü, -ku /-kü ekiyle teşkil edilen şekil de yaygındır. Eckmann, <-ğu /- gü, -ku /-kü isim-fiil ekiyle teşkil edilen gelecek zaman kipine, *mutlak gelecek zaman* adını vermiştir.⁴²

⁴¹ Mecdut Mansuroğlu , “Türkçede –gu Ekinin Fonksiyonları ”, Türkiyat Mecmuası, C. X, 1953, s.347.

⁴² Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.134.

Teklik 1. Şahıs:-GA mIn /-kA mIn

*Mümkün imes **kitke min** ol kara köz küyidin* (BD s.174/94/4)

***Körge min** dip bende dāyim minnet-i cān tartadur* (LD s.74/672)

*Ravzada **tapka min** orun lāle vü yāsemin ara* (LD s.15/138)

*Bāğ-ı hüsnüñdin güli ger **tirge min*** (LD s.289/2637)

*Bestesindin nazar **kötermeye min*** (LD s.298/2700)

*Körmey yüzüñni **ölmege min** intizārda* (LD s.183/1680)

Teklik 2. Şahıs:-GA sIn /-kA sIn

*Sözümni okup **sağınğa sin** özüñni* (BD s.326/574)

Şermende bolur sin āhır iy dost (BD s.195/126/38)

*Tuğkanlığdın köñülñi **savutmağa sin*** (BD s.249/275/1)

Teklik 3. Şahıs:-GA /-kA

*Kayğusı veli kayğum ol ay **kirge vebāle*** (SD s.222/509)

*Cānnı yüz renc **okığa** eylep hedef* (LT s.82/913)

Çokluk 1. Şahıs:-GA bİz /-kA bİz

*Ya temennāsıda cān terk **itke-biz*** (LT s.46/441)

*Bizge cānān valsı oldur kim cemālin **körge-biz*** (FK s.203/210/1-9)

*Kim vişāli kāmığa ya **yitke-biz*** (LT s.46/441)

Çokluk 2. Şahıs: -GA sİz / kA sİz

*Dostlar köñlümdekin kabrim taşığa **yazğa siz*** (BD s.171/89/4)

Çokluk 3. Şahıs:-GAIAr /-kAIAr Tespit edilemedi.

1.1.3.2.6. İkinci Tip Gelecek Zaman –İstek -ğa (y) / -ge (y) + şahıs zamiri

Eckmann, bu ekin gelecek zaman-gereklilik-istek anlamında kullanıldığını belirtir.⁴³ Mansuroğlu, ekin gelişimini Eski Türkçenin Uygur devresine kadar götürmektedir. Ekin ünsüz uyumu bulunmaktadır.

Teklik 1. Şahıs: -GAy mIn / -kAy mIn

Veh kaçan yitkey min ol dil-bende min (LD s.290/2643)

Terk-i 'ışkıñ kılmağay min tã ebed (LD s.287/2618)

Kilmegey min cevridin haqqã tile (LD s.273/2503)

Dir irdim hecride şāyed özümnı asray algay min (GS s.332/440-2)

Aña şükrāne birgey min bu yalguz hasta cānımnı LD s.264/2435)

Niçe hicrānı zindānıda ol aynıñ kapalgay-min (NS s.471/471-2)

Ki bolğay min ol haylınıñ pey-revi (Sİ s.94/705)

Bu cefā def'in ni yañlıg eylegey min kim yiter (GS s.52/36-2)

İşlegey-min yok ki it yañlıg kötürgey-min anı (BV s.438/607-2)

Ahbāb yığınıdın niçe kalğay min (BD s.263/331/1)

Teklik 2. Şahıs: -GAy sIn /- kAy sIn

Çü baksañ közgüge ol dem meğer hālınıñ bilgey sin (LD s.149/1365)

Ger kader kılsañ işitgeysin mezārımdın diriğ (GD 27/4)

⁴³ Mehmet Akalın, "Çağatayca", Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 2.b. Ankara, 1988, s.241.

*Kim sin **öltürgeysin** ü envā'-ı buhtan özgege* (GD 3/4)

*Ya rab ki **uçrağay sin** bir yār-ı bivefāğa* (LD s.304/2730)

*Her nice kim rahmsız **yığlağay sin** hāluma* (LD s.33/303)

***Bolmağay sin** içi küfr ü tası din* (LD s.285/2602)

Teklik 3. Şahıs: -GAy / -kAy

*Zülfüñğa meger tañ yili hālımni **ayıtķay*** (LD s.123/1125)

*...çerik ve çapķunga **atlanılğay**.* (Babn.s.29/H144b-10)

*Zülfüñğa meger tañ yili hālımni **ayıtķay*** (LD s.123/1125)

*Yüz risāle **çıkķay** artuķ belki her bābı anıñ* (LD s.105/958)

*...Mirzā bir yerde bolğanda ikele mirzānıñ teklifi bile **içilgey**.* (Babn s.91/H196a-12)

*Bir bir **oķuğay** kalmasa hiç nām u nişānım* (LD s.126/1158)

*Kim uzun yaş **tilegey** serv-i hūrāmānıñ üçün* (LD s.150/1371)

*Şabā firāşı tā her bar gönçe şeklidin **urgay*** (LD s.14/132)

*Ḳaddıñni bu luḡfi **dimegey** serv-i sehi kim* (LD s.73/662)

Çokluk 1. Şahıs: -GAy bİz / -kAy bİz

***Körgey** biz özümüzni ḥorāsān arasında* (LD s.176/1620)

Çokluk 2. Şahıs: -GAy sİz / -kAy sİz

*Dōstlar mundaķ **digey** siz sorsa dil-dārım mini* (LD s.208/1916)

Çokluk 3. Şahıs: -GAylAr, -kAylAr

*Ger süñek tig **bolmağaylar** ol ağız köz fikride* (LD s.259/2381)

*Ney-şekerni bend bend itip **yigeyler** ḥam ḥam* (LD s.127/1163)

1.1.3.2.7. Üçüncü Tip Kesin Gelecek Zaman

-GU/-GÜ+iyelik ekleri (+-dur/-durur/ -turur)

Teklik 1. Şahıs: -GU +m (+-dUr/-dUrUr/-tUrUr)

Sin sin maña dil-h'āh digümdür dağı ölgüm (LD s. 130/1196)

Yapşunğum itekiñge iy kan tökküçi zālım (LD s.123/1130)

Teklik 2. Şahıs: -GU +ñ (+-dUr /-dUrUr/-tUrUr)

hātırında kitçi kim bat oynagūñdur başını (GD 42/1)

Teklik 3. Şahıs: -GU (+- dUr/- dUrUr/-t UrUr)

(-GU+ iyelik ekleri (+ -dUr/ -dUrUr/-tUrUr)

Başlağusıdur 'adem sarı min-i güm-rāhnı (LD s.255/2347)

Başımnu birgüsidür yilge 'ışkıñız bildim (LD s.182/1674)

Sin öterde türbetimdin kopkusıdur āh āh (LD s.175/1609)

Hasret bile ferhād kibi ölgüsü nākām (LD s.128/1176)

Sorgusı birbirisidin mahv olub keyf-i hāl (GD 33/6)

Çün her is sorulğusı elbette 'adl u dād kıl (LD s.115/1057)

1.1.3.2.8. Şimdiki Zaman Kipi

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman olarak üç farklı şekil kullanılmaktadır.

Tip I: Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur + şahıs zamiri⁴⁴

Tip II: Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur

⁴⁴ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.136.

Tip III: -ma~~k~~ta /-mekte (-dUr)⁴⁵

5.1. Birinci Tip

Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur + şahıs zamiri

Bu kipin 1. ve 2. şahısta dur'suz şekilleri çok yaygındır. Anlam: a. Anlık (şimdi yapılan) eylem; b. alışılmış (her zaman yapılan) eylem; c. Nadiren gelecek zaman ifadesi taşır.⁴⁶ İşlekliği en çok olan kiptir.

Teklik 1. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr + mIn

*Çü kıldı cilve közgü 'aksi yañlıg **aldaray dur min*** (GS s.350/466-5)

*Beli sin tıfl bu tuhfе birle **arğadaydur min*** (GS s.349/466-1)

*Anıñ üçün **ayta turur men** kim Oğuz birlen Ögürçikniñ arasında...* (STs.208/[99a](5))

*İşitür min fiğān likin hadişin **añlamay dur min*** (GS s.350/466)

Teklik 2. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tur + sIn

*Uluğ Töpeler kime yiberip ötkerip sorup tururlar kim ne yerdin bolur sen ve kaydan **kele turur sen tip.*** (ST s.223/[104a]7)

*Mini hod **öltüredür sin** revā kirek bolsa* (LD s.19/171)

Teklik 3. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr

*Cānim **çıkadur** derd ile cānānıma aytıñ* (LDs.103/943)

*Kaçarını körey disem **kaçadur*** (LD s.250/2305)

*Bostān u bāğ farkına kör kim ni **tartadur*** (GD 11/2)

*İt tig mini cān **tartura** turğınça munıñ tig* (LD s.28/257)

⁴⁵ Janos Eckmann, a.g.e., s.134

⁴⁶ Janos Eckmann, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.106.

Afġānga kriptür vılāyatlıġı **ķalmaydur**. Babn s.15/E100b-10

Çokluk 1. şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/ -tUr +mIz

*Bahār bolġandın soñ piyāde **kele turur** miz tidiler.* (ST s.139/[75b](6)

*...tört miñ yılda bir bir at-be-at kimniñ bolġanın ve kimniñ bolmaġanın **bilmey***

turur miz. (ST s.167/[85a](8)

*...ķarıntaş **turur miz** kil taķı yurtuña ige bol, men ķayta turur men tidi.* (ST s.177/[88a]10)

Çokluk 3. şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr +-lar

Mundaķ maġalda kim ı'timād u ı'tibār nökerleri göziniñ alıda ħayl ħayl ķelipmañ

*nöker **boladurlar.*** (Babn. s.5/K146/12)

İkinci Tip

-a/-e + şahıs zamiri

Çaġatay Türkçesinde *dur* (*tur*) eki kullanılmadan yapılan şimdiki zaman ekidir.

Teklik 1. şahıs: -a/-e+mIn

*Cān **aya min** sin kibi cānānedin* (LD s.290/2641)

Teklik 2. şahıs: -a/-e+sIn

*Sā'idiñni niçe ildin **aya sin*** (LD s.290/2640)

*Niçe zülfi tig ķafā-gīr **ola sin** yüzüñ ķararıp* (LD s.28/254)

Çokluk 1. şahıs: -a/-e+bIz Tespit edilemedi.

Çokluk 2. şahıs: -a/-e+sIz

*Cemā'ati ki siver yāriñız bile **bile siz*** (GS s.175/211-7)

Çokluk 3. şahıs: -a/-e+lAr Tespit edilemedi.

IV.1. 5.3. Üçüncü Tip

-makta /-mekte (-dUr)

Şimdiki zaman bildiren ve birleşik bir ek olarak değerlendirilen *-makta (-mekte)* yapısı ve görevi açısından şu görüşlere yer vermiştir:

Talat Tekin, 1959 yılında, A. N. Kononov'un dil bilgisi kitabını değerlendirirken şu bilgileri aktarmıştır: “*Bu tasnifte müellifin Türkçede tespit ettiği yeni fiil zamanları bilhassa dikkati çekiyor. Bunlar bilginin sürekli simdiki zaman diye adlandırdığı –maktayım şekli ile, yakın gelecek zaman adını verdiği –mak üzereyim* şeklindedir.”⁴⁷ Bu görüşe Talat Tekin ile birlikte Emin Özdemir, Tahir Nejat Gencan, Hamza Zülfikar, Efrasiyap Gemalmaz gibi pek çok dilci katılmaktadır.

Bu konuda Nurettin Koç, Türkçede bir yapım ve bir çekim ekinin birleşmesiyle oluşmuş *-makta* yapısında “şimdiki zaman” ya da “sürekli şimdiki zaman” kavramı veren bir ek yoktur. Kononov'un örneklerinde bir süreklilik kavramı söz konusuysa da bu kavramı veren “kalma durum eki” dediğimiz *-da* ile bunu izleyen ek fiilin “geniş zaman” ekidir.⁴⁸

Osmanlıcada olduğu gibi Çağataycada da çok seyrek de olsa sürekli eylemi ifade etmek için *-makta /-mekte* şekli kullanılır.⁴⁹

Hem ıldamlıkda şarşar dik revāne/ Hem aylanmağda igrimdin nişane
(FSs.261/XXVII/23)

Kıya baḡmakta eger kılmasa ḡan cādū közüñ/ Gūselerde ni üçün öziñi pinhān kıladır

(LD s.66/603)

⁴⁷ T. Tekin, “A. N. Kononov”, TDAY-Belleten-1959, s.346.

⁴⁸ Nurettin Koç, “-makta / -mekte Üzerine”, Türk Dili, S.558, Haziran 1998, s.490-496.

⁴⁹ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.134.

1.1.3.2.9. Şart Kipi

Bir oluş ve kılışı şarta veya dilek, istek, ve niyete bağlayan bir tasarlama kipidir.-sA eki ile kurulur. Şart bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan yardımcı, tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. -sA dilek-şart kipi eki Eski Türkçede –sAr biçimindedir. İki görevi vardır:

1. Asıl eylemin hangi şart ya da şartlar altında işlendiğini belirtmek;

2. Asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek. -sar / -ser ekinin XI. ve XII. yüzyıllara doğru takip edilen eserlerde, yerini –se / -sa ekine bıraktığı görülmüştür.

-sa / -se ekinin yapısı ile ilgili olarak farklı görüşler benimsenmiştir. Ancak Korkmaz’a göre -sa / -se eki köken bakımından, isimden fiil türeten istek bildirme görevindeki bir +sa / +se eki ile –r sıfat-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur. –sa / -se eki ile karşılanan “istek” kipi eki ise –sa-k / -se-k sıfat-filine dayanmaktadır.

Teklik 1. Şahıs:-sA mIn /-sAm

Teklik 1. şahıs şart kipi çekiminde iki farklı kullanımı bulunmaktadır: -sA mIn ve –sAm şekli tespit edilmiştir.

*Gamıñ sözün **bitisem** otқа nāmeler yaqılur* (LD s.60/549)

*Kıl uçı **sözleşem** ol tar ağız günāhındın* (LD s.36/330)

*La’lı üçün **ölsem** yasañız tūfi külimdin* (LD s.193/1775)

*Fırkatıñdın **ölmesem** bolğay kıyāmetliğ uyat* (LD s.175/1605)

Teklik 2. şahıs:-sAñ

*Bir kıya **bağsañ** zekāt-ı hüsn üçün ay körkke bay* (LD s.16/147)

*Ay köñül **barsañ** ol ay nezzāresigā zinhār* (GS s.64/52-8)

*Sin dağı bu işke özni **çağlasañ*** (LT s.142/1765)

Diseñ kim taymağay ol yolda *gāmiñ* (FS s.227/XXIV/49)

*Sin dağı **kilseñ** ni bolğay āh ü vāyın körgeli* (LD s.243/2241)

*Sini körmey öler min ger **yoluksañ*** (LDs.68/620)

*Köñlümni ger sin **asramasañ** bigünāh sin* (LD s.142/1306)

*Çın köñül birle nice kim **sivmeseñ*** (LD s.279/2554)

Teklik 3. şahıs:-sA

*Her niçe yıllar **bitise** yüzde bir* (LD s.286/2614)

*Şirin dudağını şanma can **dise** bolur* (GD 23/1)

*Sihr işin Keşmir ili gamzeñdin **örgense** kirek* (LD s.23/212)

*Barça tapılır bizge kirek yār **tapılsa*** (LD s.25/232)

*Her kiçe mezārımğa **tökülse** ni ‘aceb nūr* (LD s.39/354)

*Niçe kim āh **ursa** aytur bu gam u derd u belā* (GD 7/3)

*Ger bu sarığ yüz üze köz **urmasa** her dem gül-āb* (LD s.27/247)

*Nebāt narhını **sındurmasa** şeker irniñ* (LD s.31/282)

Çokluk 1. şahıs:-sAk

*Niçe **yemesek** kaygunı yir bizni gam ay cān* (LD s.166/1527)

Çokluk 2. şahıs:-sAñIz

*Siz eger yād **itmeseñiz** bizni sulṭān siz bigim* (LD s.251/2311)

*Siz meger Yūsuf sarı yüz **körseñiz*** (LD s.286/261)

Çokluk 3. şahıs:-sAlAr

*Kākiyāniğa farmānlar bolsa kim meniñ sözümdin **çıkmaları**...* (Babn s.31/H146b-12)

1.1.3.2.10. Şart Kipi Çekimi

-sA /-se +şahıs ekleri

I. teklik şahıs: -sa mIn / -sAm

II teklik şahıs: -sAñ

III.teklik şahıs: -sA

I. çokluk şahıs: -sAk

II. çokluk şahıs: -sAñIz

III. çokluk şahıs: -sAlAr

1.1.3.2.11. Emir -İstek Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahıs da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez.Dolayısıyla her şahıs için ayrı bir emir eki vardır.⁵⁰

Teklik 1. Şahıs:-AyIn, -y(In), -Ay, -Ay mIn, -AyIm

-AyIn

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

Kimge açayın rāz ki yok mağrem-i rāz (BD s.225/176/2)

Niçük tabibge derdiñni aytayın āhır (LD s.81/742)

Niçe her yan çapturayın min bu miskin başını (GD 42/2)

Çın sini vaşf iteyin baştın ayak yalğan sin (LD s.141/1295)

⁵⁰ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Sekil Bilgisi), s.665-666.

-y (In)

Ünlüyle biten fiillere eklenir.

*Zülfüñ firâkıdın **bitiyn** şenmeî didim* (LD s.210/193)

*Ni tãli' ile min **tileyn** mihr ol aydın* (LD s.137/1258)

-Ay

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

*Qaysını **aytay** mini baştın ayakñ köydürür* (LD s.76/696)

*Gül kildi yüzüñ devride kim hüsñ **satay** dip* (LD s.88/804)

-AyIm

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

*Ol va 'de vefâsığa bigim niçe **bakayım*** (LD s.131/1203)

*Teñrim berse sizlerge **bereyim** timedî.* ST s.143/[77a](5)

*Köñül pendim işitmes hiç **niteyin** iy bigim hanım* (LD s.136/1250)

Teklik 2. şahıs:-gil / -kil

Ünsüz uyumu görülmektedir.

*Yüz **açgil** köz sini toyğunça körsün* (LD s.31/ 288)

*Köz **açkil** bakkalı kim bolmuşam bimâr ol közdin* (BD s.175/96/2)

***Aytıl** bâri ki miskin hâkisârımdın diriğ* (GD 27/5)

***Kitürgil** sâķi ol cām-ı girāmi* (FS s.102/VII/33)

*Ṭabibā luṭf itip **kopkil** başımdın* (FK s.249/262-2)

*İlig işke ur yolğa **koygil** kadem* (Sİ s.91/659)

*Çihre **körsetkil** ki cān birmek ʔariķın körsetey* (NS s.576/579-1)

*Mihr dik ger tevsen-i gerdūnga **mingil** kim sipihr* (BV s.15/18-7)

*Yıkılğannı **olturtķıl** hānıña* (Sİ s.482/6487)

*Köp luḡfidin siver mini dip yüz **ivürmegil*** (LD s.143/1308)

***Yanmağıl** aytķan ḡadişiñdin* (BD s.198/127/29)

*Luḡfi **yimegil** ġam ġūşe iķbālı öķüştür* (LD s.176/1620)

Eksiz örnekleri vardır.

*Şabā ol saçları sünbülġa **yitgür*** (GD 32/3)

*Asru daġı **bozma** çü seniñdür bu 'imāret* (LD s.28/256)

*Bu luḡfını öltürġeli ġamzeñġa **buyurma*** (LD s.103/942)

*Ay tolun ay **çıkma** kirer sin vebālġa* (LD s.190/1754)

*'Ayb **eyleme** kim belā bolur bu* LD s.173/1586)

*Ḥadiś-i nefsinı köñlüñ ġulaġına **ķatma*** LD s.6/38)

Teklik 3. şahıs:-sIn, -sUn /-dlk, tIk

-sIn

*Muraśśa ' ġılma çetriñ lāciverdi **aḡlasın** ay şeh* GS s.205/255-8)

-sUn

*Hiç **kizlemesün** aġzıñ özini söz aytsun* (LD s.123/1128)

*Nışāna **bolulsun** kim Munār taġıdın ötkerç uluķ ot yandurġumuzdur.* (Babn. s.93/E156a-12)

*Yā İlāhi sindin irür **çıkşun** uş didelerim* (GD 3/3)

*Közge kaçan **ılsun** mini öltürgeli gamzeñ (LD s.62/561)*

*Tiñrim yine kem **kılsun** oşul yüzi qarānı (GD 47/2)*

*Kişi ki öz cānıǵa qaşd iter sini **sivsün** (LD s.19/175)*

-dİlk / -tİlk

Sadece Nevayi'nin eserlerinde görülmüştür.

*Ulusdın mihr aldık ħāh **iriktik** (darılsın)*

*Ol ay barı biziñ birle **iliktik** (birleşsin, el tutuşsun) (BD s.268/351)*

Çokluk 1. şahıs: -AlIm /-Alİñ

-AlIm

*Cānǵa ni kılur ħufyede biz hem **ayıtalm** (LD s.123/1128)*

-Alİñ

*...her yılda anı biz sizge **bereliñ** tidiler. ST s.226/[105a](15)*

*Kilgil ki demi olturuban mey **içeliñ** (BD s.249/273/1)*

*Sinsiz niçe gam birle melāli **körelİñ** (BD s.253/291/1)*

*İy mihnet ü ħuşşā ħayli sizler **siçeliñ** (BD s.249/273-2)*

*Hicrānda niçe nāme bile **sözleşeliñ** (BD s.253/289/2)*

Çokluk 2. Şahıs: -(I,U) ñ, -(I)ñİz, -(I)ñİzlAr

-(I,U)ñ

*Ķol yalañ iylep salıp her yan içimni **aĥtariñ** (BV s.266/349-1)*

*Özüñüzni muĥabbet küni **avutuñ** (Sİ s.437/5815)*

*Küyig **aylanduruñ** na 'şım ki hicrān za'fida (GS s.327/433-4)*

*Türkmenge koşulğan illerniň ança bilgenimizni bir bir **aytaliň**...* (ST s.111/[66b](13))

*Peri başında melek peridin otağa **bakıň*** (NS s.357/358-1)

*...anıň yarını bizge beriň ve taķı aran tikmek üçün ikki miň kamyş **beriň**.* (ST s.227/[105b]3)

*Ağziň u biliňniň esrārın kemāhi **bilmeyin*** (BV s.475/I-657-17)

*Türbetimniň taşığa mundaķ **bitiň** kim luťfı kul* (LD s.84/769)

***İsteň** mini ol yirde ki didār tapılsa* (LD s.25/234)

*Ulusniň anlıda fāş **itiň** ay māh* (GD 32/2)

Her bir kopusuňda maňşıňda baķışıňda (LD s. 168/1546)

-(I)ňIz

*Ġamze okını cānımğa **atiňiz*** (LD s.285/2605)

*La'lı üçün ölsem **yaşaňiz** tūfi külimdin* (LD s.193/1775)

*Yār irni bile **urmaňiz** ay kand u şeker lāf* (LD s.72/659)

-(I) ŋIzlAr

Kābilde iķāmet itti Bābüir dir siz

*Andaķ **dimeňizler** ki muķim irmes min* (BD s.217/ 145-2)

Çokluk 3. şahıs:-sUnlAr /-dIklAr

Emir kipi 3. şahısta -sUnlAr yanında –dIklAr eki de türemiştir.

*Tüzüp çerge **salsunlar** ol nev' şūr* (Sİ s.421/5588)

*Bu kim didiň ki **küydürsünler** anı* (FS s.376/XLI/73)

*Sūr içre **yarağlasunlar** āyin* (LM s.92/X-632)

*İrân sarı yörüp turur men niçe yıllık gamların **yesünler** tip ikkinçi yılı atlandı... ŞT s.140/[76a] (2)*

*Köñül **aldurmasunlar** hüsn bāğı güllerin körgeç (NS s.420/421-5)*

*Ƙan töker il **bilmesünler** dip özin ağık ƙılur (LD s.191/1757)*

*Tağyir birürde **ƙılmasunlar** taƙşir (GS s.24/11)*

*...ve oğlu ve bigleri hiç kimerse ƙol **yapmasunlar** ve meni tip kelip turur...*

(ST s.162/[83b] 10)

1.1.3.2.12. Gereklilik Kipi

Bir oluşun bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir.⁵¹ Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi –malı /-meli ekiyle kurulmaktadır. -ma / -me fiilden isim yapma eki ile + lı / + li sıfat yapma ekinden oluşan gereklilik eki, yeni bir ek sayılabilir. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinin son devresinde bir sıfat fiil eki olarak meydana çıkmış; Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlanmıştır.⁵²

15. yüzyılda gereklilik kipi için ayrı bir ek bulunmamakta ve bu kip genellikle şart ve istek kipine “gerek” kelimesi eklenerek yapılmaktadır. Ayrıca “-ma / -me; -mak / -mek + gerek” biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde *kerek* ifadesi gereklilik bildirir.⁵³ Çağatay Türkçesinde gereklilik kipi üç şekilde yapılmaktadır:

-mAk kerek

*İyş bile özni **avutmaƙ kirek** (BD s.165/79/4)*

*Pes andaƙ **aytmaƙ kerek** kim yaƙşı ve yaman barçaları bilip... (ST s.111/[66b](9))*

⁵¹ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.695.

⁵² M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergah Yay. 3.b., İstanbul, 1984, s.270.

⁵³ Janos Eckmann (1988), Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.123.

Qıyaş dik menāzil tay itmek kirek (NS s.440/517-6)

Cezm etti ki kētmeki kerek-tür / Cān terkinî etmeki kerek-tür (LM s.343/XXXV-3221)

...arçasına kılıç birlen çapıp ikki bölük kılmağ kerek tā körgenge köz... (ST s.162/[83b]12)

Hayālīga kildi ki kitmek kirek (Sİ s.472/6341)

-sAm kerek

İçsem kirek müdām çağır mu'tedil bile (GS s.406/549-4)

-sA kerek

Her yirde bahār olsa çemen bolsa kirek (GS s. 20/ 9)

Her yirde çemen gül ü semen bolsa kirek (GS s. 20/10)

Barça iş vaktıda hağ bolsa kirektür garañıñ (NS s.275/276-6)

Ger ādem irür bolsa kirek tur ğam ara (GS s.538/741-VIII)

Her miñ yılda kırk arka ötse kerek kim ikki yüz arka ötkey irdi. (ST s.208/[99a](6)

1.1.3.3. Kıpçak Türkçesinde Şahıs Çekimi

1.1.3.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Tat.	teklik	1. ş.	başla-dı-m	kit-té-m	kür-dé-m	oç-tı-m
		2. ş.	başladı-ñ	kit-té-ñ	kür-dé-ñ	oç-tı-ñ
		3. ş.	başla-dı	kit-té	kür-dé	oç-tı
	çokluk	1. ş.	başladı-k	kit-té-k	kür-dé-k	oç-tık
		2. ş.	başladı-gız	kit-té-géz	kür-dé-géz	oçtı-gız
		3.ş.	başladı-lar	kit-té-ler	kür-dé-ler	oç-tı-lar
			“ başlamak ”	“ gitmek ”	“ görmek ”	“ uçmak ”

Tablo 4

Kzk.	teklik	1. ş.	bastadı-m	ket-ti-m	kör-di-m	uş-tı-m
		2. ş.	bastadı-ñ	ket-ti- ñ	kör-di- ñ	uş-tı- ñ
		3. ş.	bastadı	ket-ti	kör-di	uş-tı
	çokluk	1. ş.	bastadı-k	ket-ti-k	kör-di-k	uş-tı-k
		2. ş.	bastadı- ñdar;	ket-ti- ñder;	kör-di- ñder;	uş-tı- ñdar
			bastadı- ñızdar	ket-ti- ñızder	kör-di- ñızder	uş-tı- ñızdar
			bastadı- ñız	ket-ti-ñız	kör-di- ñız	uş-tı- ñız
		3.ş.	bastadı	ket-ti	kör-di	uş-tı

Tablo 5

Kırg.	teklik	1. ş.	başadı-m	ket-ti-m	kör-dü-m	uç-tu-m
		2. ş.	başadı-ñ	ket-ti- ñ	kör-dü- ñ	uç-tı- ñ
		3. ş.	başadı	ket-ti	kör-dü	uç-tu
	çokluk	1. ş.	başadı-k	ket-ti-k	kör-dü-k	uç-tu-k
		2. ş.	başadı- ñızdar;	ket-ti- ñızder	kör-dü-ñüzdör;	uç-tu-ñuzdor
			başadı- ñar	ket-ti- ñer	kör-dü- ñör	uç-tu-ñor
			başadı- ñız	ket-ti-ñız	kör-dü- ñüz	uç-tu-ñuz
		3.ş.	başadı-ş-tı	ket-i-ş-ti	kör-ü-ş-tü	uç-u-ş-tu

Tablo 6

Teklik 1. şahıs:

men tengirning işine osal boldım (CC 117,17) “ben Tanrı’nın işinde tembel oldum/ ihmalkâr davrandım”, *yüvüt berdim* (CC 115,34) “teselli verdim”, *yitirdim* (CC 163,34) “kaybettim” ; “*bir durus durdum ki*”, *öz özümden tuvurdum* (CC 132,26), “ben kendimden doğurdum”, *neçik men yazık ettim alay aytır men bey tengirge* (CC 121,7) “ne kadar günah işledimse olduğu gibi Tanrı’ya söylerim”, *kılıçnı sattum* (EK 40a5) ; *çektüm anı* (EK 41b13) “onu çektim”,

Teklik 2. şahıs:

sızgan kümüşley balgıdın (CC 143,4) “eritilmiş gümüş gibi ışıltı saçtın”, sen karşı *barding* (CC 124,18), *kattı ölümge kirip ölümde bizni çığarding* (CC 144,15) “zor, meşakkatli ölümü kabul edip bizi ölümden kurtardın”, *ave sırın barça bilgen kim*

tengrining senden bolgan işlerini aytabilding apostolerge bildiriding (CC 142,19) “sırları bütünüyle bilen Havva Tanrı’nın senden olan işlerini söyleyebildin, havarilere anlattın”, sözün tenge *biriktirding* (CC 137,6) “sözünü özle birleştirdin”, kimni *urduñ* (EK 22a12) ; algış *eyledüñ* (EK 24a6) “dua ettin”, uçmak yolın bizge *açting* (CC 139,5) “cennet yolunu bize açtın”, *neçük kaçtıñ* (EK 23a7), *kökni yerni sen yarattung* (CC 144,12) ; *içtiñ* (EK 14a3) ; *korktung* (EK 14a3) ; *kanıng töktüng* (CC 150,2) “kanını döktün”

Teklik 3. şahıs:

tenin haçka temir mih kadadı (CC 147,2) “demir çivi vücudunu haça raptetti”, *yulduz kuyaşni togurdi* (CC 145,10) “yıldız günesi doğurdu”, *bürlendi kuru çibuh* (CC 157,1) “kuru çubuk yeşerdi”, *bu kiçe kövüs bulgak boldu* (CC 61,19) “bu gece gönlüm bulandı”, *toguz ay kim sende kondu* (CC 142,14), *taş kök yerni barça tolturdu* (CC 143,8) “taş yeri göğü doldurdu” *öpti kuçti ol kelepenni astı* (CC 124,12) “o cüzamlıyı öpüp kucaklayıp gitti”, *kaçan frişte ol sözni ayttı ançak körünmedi* (CC 124,14) “melek o sözü söyler söylemez görünmez oldu”, *taş tavga kim bitip östi* (CC 143,8) “dağ taşta büyüdü”, *kensining kanlı teri tüştü yerge frişte kelip övütti* (CC 126,13) “kendisinin kanlı teri yere düştü melek gelip temizledi”

Çokluk 1. şahıs:

keldik ol hanga teyişmege (CC 123,1) “o hana saygı sunmaya geldik”, *alduk* (EK 13b10), biz anıng yulduzun *kördük* (CC 122,40), “koyun koyuna yattık”, ; *neçik kim eşittik* (CC 3,22) “nasıl ki işittik”; *içtük* (EK 57a9), *kettük* (EK 57a9)

Çokluk 2. şahıs:

birdiññiz (EK 14a8) “verdiniz”, *algış eylediññiz* (EK 24a6) “dua ettiniz”, siz *keldiññiz mi* (EK 19a7) *kirdiññiz* (EK 14a8), *yediññiz* (EK 57a13) ; *neçik kim eşittingiz* (CC 19-24) “nasıl ki işittiniz”, *içtiññiz* (EK 57a13)

Çokluk 3. şahıs:

*allar kim künde munda kelirler **aldılar** (EK 59a11), anı tigmege **bağladılar** (CC 126,20) ulu sövünç **sövündiler** (CC 123,5) “çok sevindiler”, taş bile taşlap **öldürdiler** (CC 122,15) “taşlayarak öldürdüler”, alay **sordular** herodes hannı (CC 122,39) “Herodes’i sordular”, alar ayagışıp **yattılar** (CC 113,19) “onlar başlı ayaklı yattılar”, ; **elttiler** anı tört yargıcı allında (CC 126,18) “onu dört yargıcın önüne getirdiler”*

-gan Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Kzk.	teklik	1. ş.	al-gan-mın	kel-gen-min	köş-ken-min	uç-tu-m
		2. ş.	al-gan-siñ	kel-gen-siñ	köş-ken-siñ	uç-tı-ñ
		3. ş.	al-gan	kel-gen	köş-ken	uç-tu
	çokluk	1. ş.	al-gan-bız	kel-gen-biz	köş-ken-biz	uç-tu-k
		2. ş.	al-gan-siñdar	kel-gen-siñder	köş-ken-siñder;	uç-tu-ñuzdor
			al-gan-sızdar	kel-gen-sizder	köş-ken-sizder	uç-tu-ñor
			al-gan-sız	kel-gen-siz	köş-ken-siz	uç-tu-ñuz
		3.ş.	al-gan	kel-gen	köş-ken	uç-u-ş-tu
			“ almak ”	“ gelmek ”	“ göçmek ”	“ kapatmak ”

Tablo 7

Kırg.	teklik	1. ş.	ce-gen-min	oku-gan-mın	oo-gon-mun	tök-kön-mün
			ce-ge-min	oku-ga-mın	oo-go-mun	tök-kö-mün
			ce-ge-m	oku-ga-m	oo-go-m	tök-kö-m
		2. ş.	ce-gen-siñ	oku-gan-siñ	oo-gon-suñ	tök-kön-süñ
		3. ş.	ce-gen	oku-gan	oo-gon	tök-kön
	çokluk	1. ş.	ce-gen-biz	oku-gan-bız	oo-gon-buz	tök-kön-büz
		2. ş.	ce-gen-siñer	oku-gan-siñar	oo-gon-suñor	tök-kön-süñör
			ce-gen-sizder	oku-gan-sızdar	oo-gon-suzdor	tök-kö-süzdör
			ce-gen-siz	oku-gan-sız	oo-gon-suz	tök-kö-süz

	3.ş.	ce-ş-ken	oku-ş-kan	oo-ş-kon	tök-ü-ş-kön
		“yemek”	“okumak”	“eğilmek”	“dökmek”

Tablo 8

-atın Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Kzk.	teklik	1. ş.	aş-atın-mın	je-ytin-min	kül-etin-min	ör-etin-min
		2. ş.	aş-atın-siñ	je-ytin-siñ	kül-etin-siñ	ör-etin-siñ
		3. ş.	aş-atın	je-ytin	kül-etin	ör-etin
	çokluk	1. ş.	aş-atın-bız	je-ytin-biz	kül-etin-biz	ör-etin-biz
		2. ş.	aş-atın-siñdar	je-ytin-siñder	kül-etin-siñder	jör-etin-siñder
			aş-atın-sızdar	je-ytin-sizder	kül-etin-sizder	ör-etin-sizder
			aş-atın-sız	je-ytin-siz	kül-etin-siz	ör-etin-siz
		3.ş.	aş-atın	je-ytin	kül-etin	ör-etin
			“açmak”	“yemek”	“gülmek”	“örmek”

Tablo 9

Âdet İfadeli Geçmiş Zaman

Kırg.	teklik	1. ş.	işte-çü-min	çık-çu-mun	üz-çü-mün	ut-çu-mun
		2. ş.	işte-çü-süñ	çık-çu-suñ	üz-çü-süñ	ut-çu-suñ
		3. ş.	işte-çü	çık-çu	üz-çü	ut-çu
	çokluk	1. ş.	işte-çü-büz	çık-çu-buz	üz-çü-büz	ut-çu-buz
		2. ş.	işte-çü-süñör	çık-çu-suñor	üz-çü-süñör	ut-çu-suñor
			işte-çü-süzdör	çık-çu-suzdor	üz-çü-süzdör	ut-çu-suzdor
			işte-çü-süz	çık-çu-suz	üz-çü-süz	ut-çu-suz
		3.ş.	işte-ş-çü	çık-ı-ş-çu	üz-ü-ş-çü	ut-u-ş-çu
			“işlemek”	“çıkma”	“koparmak”	“kazanmak”

Tablo 10

1.1.3.3.2. Öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman kipi, Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman için -p +tur(ur) +şahıs zamiri ol, -mİş + şahıs zamiri ve -gan + tur(ur) olmak üzere üç ayrı şekilde yapılmaktadır.

Teklik 1. şahıs:

keliptir men (EK 13b6) “gelmişim”, *engip-tir –men* (CC 114,34) “eğilmişim”

Teklik 2. şahıs:

sen anı yibek mü dep-tir-sen (CC 163,23) “sen ona ipek mi demişsin / onu ipek mi zannetmişsin”, *içip-tir-sen etezge singirip-tir-sen* (CC 142,18) “onu içmişsin ve vücuduna sindirmişsin”

Teklik 3. şahıs:

kök barça açlıptur (CC 122,17) “gök tamamen açılmış”, *dünyeğe tirelik berilip turur* (CC 145,7) “dünyaya hayat verilmiş”, *arı seni tabuptur ham sili* (CC 137,14) “seni dürüst ve temiz bulmuş”, *körking yeniptir libannı* (CC 139,13) “güzelliğin, görkemin Lübnan’ı yenmiş / sınırlarını aşmış”

Çokluk 3. şahıs:

ve dahı bunlar meşhur bolup durur bu sanaat içinde (İN 11b4-5) “ve bunlar bu sanatta meşhur olmuşlar”, *velikin bu üstadlardan menkul degüldür sonragı okçılar tecribe birle çıkarıp tururlar* (İN28a3-4) “ancak bu ok ustalarından ulasan bir bilgi degildir, sonraki okçular tecrübeyle bulmuşlar”

-p Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman

Kzk.	teklik	1. ş.	aş-ı-p-pın	jet-i-p-pin	ur-ı-p-pın	öt-i-p-pin

	2. ş.	aş-ı-p-siñ	jet-i-p-siñ	ur-ı-psıñ	öt-i-p-siñ
	3. ş.	aş-ı-ptı	jet-i-pti	ur-ı-ptı	öt-i-pti
çokluk	1. ş.	aş-ı-p-pız	jet-i-p-piz	ur-ı-p-pız	öt-i-p-piz
	2. ş.	aş-ı-p-siñdar	jet-i-p-siñder	ur-ı-p-siñdar	öt-i-p-siñder
		aş-ı-p-sızdar	jet-i-p-sizder	ur-ı-p-sızdar	öt-i-p-sizder
		aş-ı-p-sız	jet-i-p-siz	ur-ı-p-sız	öt-i-p-siz
	3.ş.	aş-ı-ptı	jet-i-pti	ur-ı-ptı	öt-i-pti
		“açmak”	“yetişmek”	“vurmak”	“geçmek”

Tablo 11

Kırg.	teklik	1. ş.	aç-ı-ptır-mın ; aç-ı-pır-mın ; aç-ı-p-mın
		2. ş.	aç-ı-ptır-siñ ; aç-ı-pır-siñ ; aç-ı-p-siñ
		3. ş.	aç-ı-ptır ; aç-ı-pır
	çokluk	1. ş.	aç-ı-ptır-bız ; aç-ı-pır-bız ; aç-ı-p-bız
		2. ş.	aç-ı-ptır-siñar ; aç-ı-pır-siñar ; aç-ı-p-siñar
			aç-ı-ptır-sızdar ; aç-ı-pır-sızdar ; aç-ı-p-sızdar
			aç-ı-ptır-sız ; aç-ı-pır-sız ; aç-ı-p-sız
		3.ş.	aç-ı-ş-ptır ; aç-ı-ş-ı-pır

Tablo 12

-gan Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tat.	teklik	1. ş.	aç-kan-mın	él-gen-mèn	ös-ken-mèn	orış-kan-mın	kürél-gen-mèn
		2. ş.	aç-kan-sın	él-gen-sèñ	ös-ken-sèn	orış-kan-siñ	kürél-gen-sèn
		3. ş.	aç-kan	él-gen	ös-ken	orış-kan	kürél-gen
	çokluk	1. ş.	aç-kan-bız	él-gen-béz	ös-ken-béz	orış-kan-bız	kürél-gen-béz
		2. ş.	aç-kan-sız	él-gen-séz	ös-ken-séz	orış-kan-sız	kürél-gen-séz
		3.ş.	aç-kan-nar	él-gen-ner	ös-ken-ner	orış-kan-nar	kürél-gen-ner
			“açmak”	“bağlamak”	“büyümek”	“dövüşmek”	“görölmek”

Tablo 13

andan ulam bar barça bolgan-turur (CC 148,6) “ondan ulaşarak, onun sayesinde her şey olmuş / yaratılmış”, *bizni çıkarıp turgan ölümning kabakından, sionda biz kim turalım* (CC 137,18) “biz Sion’da duralım diye bizi ölümün kapısından çıkarıp durmuş”

1.1.3.3.3. Kesin Şimdiki Zaman

Kzk. –p zarf fiilli çekimler:

teklik	1. ş.	kör-i-p jatır-mın	kel-i-p jür-min	ata-p tur-mın	jaz-ı-p otır-mın
	2. ş.	kör-i-p jatır-sıñ	kel-i-p jür-siñ	ata-p tur-sıñ	jazı-ı-p otır-sıñ
	3. ş.	kör-i-p jatır	kel-i-p jür	ata-p tur	jaz-ı-p otır
çokluk	1. ş.	kör-i-p jatır-mız	kel-i-p jür-miz	ata-p tur-mız	jaz-ı-p otır-mız
	2. ş.	kör-i-p jatır-sıñdar	kel-i-p jür-siñder	ata-p tur-sıñdar	jaz-ı-p otır-sıñdar
		kör-i-p jatır-sızdar	kel-i-p jür-sizder	ata-p tur-sızdar	jaz-ı-p otır-sızdar
		kör-i-p jatır-sız	kel-i-p jür-siz	ata-p tur-sız	jaz-ı-p otır-sız
	3. ş.	kör-i-p jatır	kel-i-p jür	ata-p tur	jaz-ı-p otır
		“görmek”	“gelmek”	“adlandırmak”	“yazmak”

Tablo 14

kör-e jatır-mın	kel-e jür-min	okıy tur-mın
kör-e jatır-sıñ	kel-e jür-siñ	añdıy tur-sıñ
kör-e jatır ...	kel-e jür ...	oılay cür-miz ... vs.

Tablo 15

Kırg.	teklik	1. ş.	kör-ü-p cata-m(in)	kel-i-p cür-ö-m(ün)
		2. ş.	kör-ü-p cata-sıñ	kel-i-p cür-ö-süñ
		3. ş.	kör-ü-p catat	kel-i-p cür-öt
	çokluk	1. ş.	kör-ü-p cata-bız	kel-i-p cür-ö-büz
		2. ş.	kör-ü-p cata-sıñar	kel-i-p cür-ö-süñör
			kör-ü-p cata-sızdar	kel-i-p cür-ö-süzdör
			kör-ü-p cata-sız	kel-i-p cür-ö-süz

	3.ş.	kör-ü-p cat-ı-ş-at	kel-i-p cür-ü-ş-öt

Tablo 16

-a/-e (>-y) zarf-fiilli çekimler

Kıpçak Türkçesinin devamı niteliğindeki çağdaş lehçelerde de şimdiki zaman çekimine bu kuruluş kaynaklık etmektedir.⁵⁴

Teklik 3. şahıs:

biy keleyur (EK 34a3)

Çokluk 3. şahıs:

biyler *keleyurlar* (EK 34a3), kıstalışıp *keli-yorlar* (CC 160,18) “sıkışmış bir şekilde geliyorlar”, *bara-yürler / barı-yürler* (CC 128,23) “varıyorlar”

–y + dIr + şahıs zamiri

teklik 1. şahıs:

sagısaydır-men (CC 163,22) “niyetleniyorum”, *soluydır-men* (CC 111,27) “soluyorum, nefes alıyorum”

kişi *ınçgaydır* (CC 113,7) “kişi inliyor”, sarovum *kaynaydır* (CC 161,26) “midem yanıyor,kaynıyor”, sır *mungraydır* (CC 113,3) “sığır böğürüyor”, elim *sılaydır* (CC 161,14) “elimi sıvazlıyor” ; yılki *kişneydir* (CC 113,4) “at kişniyor”, *yelküdeydir* (CC 163,9) “sallanıyor”

–A +dIr /-A +Durur +şahıs zamiri

Teklik 1. şahıs:

küç *sunadır-men* (CC 162,16) “güç sarf ediyorum”

Teklik 3. şahıs:

⁵⁴ M. Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK yay. Ankara 1998, 163-165, 174-177.

tavoh **çahara-dır** (CC 113,5) “tavuk ötüyor”, çohrah öz özinden el üçün **aha-turur** yazuhın **buza-turur** (CC 145,9) “kaynak kendiliğinden insanlar için akıyor ve günahlarını yok ediyor”, **okıyadır** (EK 47a4) “okuyor”, yala **yaba-dır** (CC 114,37) “iftira ediyor”; **keledir** (EK 47a10) “geliyor”, **ketedir** (EK 47a10) “gidiyor”, (arı tın) kim ata ovulda **öne durur** (CC 149,14) “baba ve oğuldan ortaya çıkıyor (kutsal ruh)”

1.1.3.3.4. Gelecek Zaman

Kesin Gelecek Zaman

Tat.	teklik	1. ş.	ilt-eçek-mên	söyle-y-eçek-mên	yuv-açak-mın	ükên-eçek-mên
		2. ş.	ilt-eçek-sên	söyle-y-eçek-sên	yuv-açak-sın	ükên-eçek-sên
		3. ş.	ilt-eçek	söyle-y-eçek	yuv-açak	ükên-eçek
	çokluk	1. ş.	ilt-eçek-bêz	söyle-y-eçek-bêz	yuv-açak-bız	ükên-eçek-bêz
		2. ş.	ilt-eçek-sêz	söyle-y-eçek-sêz	yuv-açak-sız	ükên-eçek-sêz
		3.ş.	ilt-eçek-ler	söyle-y-eçek-ler	yuv-açak-lar	ükên-eçek-ler
			“götürmek”	“söylemek”	“yıkamak”	“pişman olmak”

Tablo 17

-GAy

Teklik 1. şahıs:

kim tursa **turgay men** anîñ bile (EK 35b7) “kim ayağa kalkarsa ben de onunla kalkacağım”, **yatgay men** mi (EK 21a8-9) “yatacak mıyım” ; **kelgey mi men** (EK 21a8), tengeri manga bersin andı köngül kim men terçe dağı yakşı til **ügreney men** (CC 121,24) “Tanrı bana öyle akıl versin ki çabuk ve doğru bir şekilde dil öğreneceğim”, **kim sövlese anîñ bile talaşkay men** (EK 35b8) “kim konuşursa onunla döğüşeceğim”

Teklik 2. şahıs:

kaçan yarngı hakimge aytmasang neçik sav bolgay sen (CC 125,15), **sövüngey-sen songı künde ogulung öçin kaçan alsa** (CC 124,25) “eger oğlun öcünü alırsa son günde (kıyamet gününde) sevineceksin”

Teklik 3. şahıs:

algay (EK 14b7), *tutgay* (EK 14b6), *kim kensi yazuhın aytsa aythanda songra koysa tengri anı yarılğagay* (CC 124,28) “kim kendi günahını söylerse, tövbe ederse Tanrı ona merhamet eder”; *içgey* (EK 14b7), *ança tengeri anı artuh sövgey* (CC 123,30); *sövleşkey* (EK 78a1) “söyleşecek”

Çokluk 1. şahıs:

kerek kim, biz... yığay biz çöplegey-biz birge kültebegni bağlagay-biz (CC 126,4-5) “gerekir ki biz, yığacağız, toplayacağız beraber demeti bağlayacağız”, *yatgay mı biz* (EK 21a10), *kelgey mi biz* (EK 21a12)

Çokluk 2. şahıs:

anda tapgay-siz yangı han toğurmuş kimni izder-siz (CC 12,37) “yeni han doğurmuş kimi isterseniz orada bulacaksınız”, *yatgay mı siz* (EK 21a12) ; *kelgey mi siz* (EK 21a12)

Çokluk 3. şahıs:

angar kimler kim inangay tengrini körüp kovangay (CC 143,6) “ona kimler inanacak (olurlarsa) Tanrı’yı görüp sevinecekler ”, *yatgaylar mı* (EK 21b3); *biyeler kelgeylerdir* (EK 34a4-5), *yegeyler* (EK 65a11) ; *içkeyler* (EK 65a11)

-ga

teklik 2. şahıs: *çızga sen* (KM 50b12)

çokluk 1. şahıs: *çızga biz* (KM 51b3)

çokluk 2. şahıs: *çızga siz* (KM 52a9)

1.1.3.3.5. Geniş Zaman

Geniş zaman ekleri Eski Türkçedeki gibi Kıpçak Türkçesinde de –r, Ir, -Ur, -Ar’dır.

Teklik 1. şahıs:

buvar men (CC 162,24) “boğarım”, **büger men** (CC 163,11) “bükerim”, **neçik men** yazık ettim alay **aytır men** bey tengirge (CC 121,7) “ne kadar günah işledimse öylece Tanrı’ya itiraf ederim”, **seskenir men** (CC 111,1) “korkarım”, **yalbarur men** mariam katunga arı franaska (CC 121,7-8) “Meryem’e ve aziz Franz’a yalvarırım”, **büsürür men** (CC 161,18) “teşekkür ederim”

Teklik 2. şahıs:

kaçan bogday **saçar sen** aar kovra biter (CC 113,23) “ne zaman buğday saçarısın yabanî ot biter”, **ne kıynar sen** boyungı (CC 149,4) “niçin bedenine eziyet edersin”, **miner sen** (EK 15b3) “binersin”, **eltir sen** haçımını (CC 49,2) “haçımı taşırsın”, **turur sen** (EK 57b8) “ayağa kalkarsın”, **kelür mi sen** (EK 19b8),

Teklik 3. şahıs:

tiri bulah andan **agar** (CC 141,7) “hayat kaynağı oradan akar”, bu yolunga kim kim **girer** (CC 141,15), ol kensi yazukından asrı yaman **sasır** (CC 124,20) “o kendi günahından daha kötü kokar”, anıng üçün bizge tengeri **berir** hormat sövünç egilik (CC 123,24) “bunun için Tanrı bize lutuf, mutluluk, iyilik verir”, avzu artına sohup **uyur** (CC 120,13) “(köpek) ağzına altına sokup uyur”, tengeri bizge **körgüzür** evangelim içinde nisan kerti söymeking (CC 123,13) “Tanrı bize İncil içinde gerçek sevginin alâmetini gösterir”,

Çokluk 1. şahıs:

egir biz aytsak yazuksuz biz kensimizni **aldar biz** (CC 124,30), **ança söver biz** tengirni **neçe biz** anıng buyruhın tutar biz (CC 123,31) “Tanrı’nın buyruğunu ne kadar tutarsak o kadar severiz demektir”, **dağı yazuklarımızı bizge boşatıl neçik biz boşatır biz** bizge **yaman ethenlerge** (CC 126,30) “nasıl ki biz başkalarının bize yaptığı kötülükleri affederiz sen de günahlarımızı bağışla” **okur biz** arı stefandan kim (CC 122,12) “aziz Stefan’dan okuruz,öğreniriz”

Çokluk 2. şahıs:

anda tapgay siz yangı han togurmuş kimni **izder siz** (CC 122,37) “yeni han doğurmuş kimi istersiniz orada bulacaksınız” ; **kalar siz** (EK 15b5) “kalırsınız”, **tiker siz** (EK 15b6) “dikersiniz” yoldan **barır siz** (CC 125,36) “yoldan gidersiniz”, **turur siz** (EK 57b9), **kelür mi siz** (EK 19b8)

Çokluk 3. şahıs:

keterler mi (EK 19b4), **örtlik tamukka tüşerler** (CC 117,4) “ateşli cehenneme düşerler”; **frişteler saa yetmeyin tanglarlar** (CC 138,6) “melekler sana ulaşmadan hayran olurlar” ; **talaşman sözün inanırlar** (CC 117,3) “nifakçıımı sözüne inanırlar”; **yekning tuzakına ilinirler** (CC 117,4) “şeytanın tuzağına takılırlar”, **tururlar** (EK 57b12), **kelürler mi** (EK 19b4)

Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman

Tat.	teklik	1. ş.	üt-e-m	êşliy-m	tot-a-m	ig-e-m
		2. ş.	üt-e-sêñ	êşliy-sêñ	tot-a-siñ	ig-e-sêñ
		3. ş.	üt-e	êşliy	tot-a	ig-e
	çokluk	1. ş.	üt-e-bêz	êşliy-bêz	tot-a-bız	ig-e-bêz
		2. ş.	üt-ê-sêz	êşliy-sêz	tot-a-sız	ig-e-sêz
		3. ş.	üt-e-ler	êşliy-ler	tot-a-lar	ig-e-ler
			“geçmek”	“çalışmak”	“tutmak”	“ekmek”

Tablo 18

Kzk.	teklik	1. ş.	öt-e-min	iste-y-min	tut-a-mın	eg-e-min
		2. ş.	öt-e-siñ	iste-y-siñ	tut-a-siñ	eg-e-siñ
		3. ş.	öt-edı	iste-ydı	tut-adı	eg-edı
	çokluk	1. ş.	öt-e-miz	iste-y-miz	tut-a-mız	eg-e-miz
		2. ş.	öt-e-siñder	iste-y-siñder	tut-a-siñdar	eg-e-siñder
			öt-e-sizder	iste-y-sizder	tut-a-sızdar	eg-e-sizder
			öt-e-siz	iste-y-siz	tut-a-sız	eg-e-siz
		3.ş.	öt-edı	iste-ydı	tut-adı	eg-edı

Tablo 19

Kırg.	teklik	1. ş.	öt-ö-m(ün)	işte-y-m(in)	tut-a-m(ın)	eg-e-m(in)
		2. ş.	öt-ö-süñ	işte-y-siñ	tut-a-siñ	eg-e-siñ
		3. ş.	öt-öt	işte-yt	tut-at	eg-et
	çokluk	1. ş.	öt-ö-büz	işte-y-biz	tut-a-bız	eg-e-biz
		2. ş.	öt-ö-süñör	işte-y-siñer	tut-a-siñar	eg-e-siñer
			öt-ö-süzdör	işte-y-sizder	tut-a-sızdar	eg-e-sizder
			öt-ö-süz	jet-i-p-siz	tut-a-sız	eg-e-siz
		3.ş.	öt-ö-ş-öt	işte-ş-et	tut-u-ş-at	eg-i-ş-et

Tablo 20

Gelecek Zaman İfadeleli Geniş Zaman

-ar ; -r Ekli Geniş Zaman

Tat.	teklik	1. ş.	añla-r-mın	éyt-é-r-mèn	suz-ar-mın	öz-er-mèn
		2. ş.	añla-r-siñ	éyt-é-r-sèñ	suz-ar-siñ	öz-er-sèñ
		3. ş.	añla-r	éyt-é-r	suz-ar	öz-er
	çokluk	1. ş.	añla-r-bız	éyt-é-béz	suz-ar-bız	öz-er-béz
		2. ş.	añla-r-sız	éyt-é-séz	suz-ar-sız	öz-er-séz
		3.ş.	anla-r-(lar)	éyt-é-r-(ler)	suz-ar-(lar)	öz-er-(ler)
			“anlamak”	“söylemek”	“uzatmak”	“koparmak”

Tablo 21

Kzk.	teklik	1. ş.	añda-r-mın	ayt-ar-mın	soz-ar-mın	üz-er-mın
		2. ş.	añda-r-siñ	ayt-ar-siñ	soz-ar-siñ	üz-er-siñ
		3. ş.	añda-r	ayt-ar	soz-ar	üz-er
	çokluk	1. ş.	añda-r-mız	ayt-ar-mız	soz-ar-mız	üz-er-mız
		2. ş.	añda-r-mız	ayt-ar-siñdar	soz-ar-siñdar	üz-er-siñder
			añda-r-sızdar	ayt-ar-sızdar	soz-ar-sızdar	üz-er-sizder
			añda-r-sız	ayt-ar-sız	soz-ar-sız	üz-er-sız
		3.ş.	añda-r	ayt-ar	soz-ar	üz-er

Tablo 22

Kırg.	teklik	1. ş.	añda-r-mın	ayt-ar-mın	soz-or-mun	üz-ör-mün

	2. ş.	añda-r-sıñ	ayt-ar-sıñ	soz-or-suñ	üz-ör-süñ
	3. ş.	añda-r	ayt-ar	soz-or	üz-ör
çokluk	1. ş.	añda-r-bız	ayt-ar-bız	soz-or-buz	üz-ör-büz
	2. ş.	añda-r-sıñar	ayt-ar-sıñar	soz-or-suñor	üz-ör-süñör
		añda-r-sızdar	ayt-ar-sızdar	soz-or-suzdor	üz-ör-süzdör
		añda-r-sız	ayt-ar-sız	soz-or-suz	üz-ör-süz
	3.ş.	añda-ş-ar	ayt-ı-ş-ar	soz-u-ş-or	üz-ü-ş-ör

Tablo 23

1.1.3.3.6. Emir

Kıp.	t. 1.ş.	-ayım/-eyim (-gayım/geyim)
	2.ş.	-(eksiz); -gıl/-gil; -kıl/-kil; (-gul/-gül; -gın/-gin; -kın/kin)
	3.ş.	-sun/-sün; -sın/sin
	ç. 1.ş.	-alım/-elim; -alı/-eli ; (-galım/-gelim; -alık/-elik)
	2.ş.	-ñ; -ñız/-ñiz; ñler
	3.ş.	-sunlar/ -sünler; -sınlar/-sinler

Tablo 24

Çağ.	t. 1.ş.	-ayın/ -eyin; -ayım/-eyim; -ay/-ey
	2.ş.	-(eksiz); -gıl/-gil; -gın/-gin; -kıl/-kil; -kın/-kin
	3.ş.	-sun/-sün; -sın/-sin
	ç. 1.ş.	-alı/-eli ; -alıñ –elin; alım/-elim
	2.ş.	- ñ; - ñız/- ñiz; -ñler; ñızlar
	3.ş.	-sunlar/-sünler; -dëkler

Tablo 25

	Tat.	Kzk.	Kırg.
t. 1.ş.	-ıym/-iym	-ayın/-eyin -yın/-yin	-ayın/-eyin; -oyun/-öyün; -yın/-yin ; -yun/-yün
2.ş.	- (eksiz)	-(eksiz)	-(eksiz)
3.ş.	-sın/-sën	-sın/-sin	-sın/-sin; -sun/sün

ç. 1.ş.	-ıyk/-iyk	-ayık/-eyik -yık/-yik	-alık/-elik; -oluk/-ölük -alı/-eli; -olu/-ölü
2.ş.	-gız/-gèz	-ñdar/-ñder; -ñızdar/ñızder; -ñız-ñız	-gıla/-gile; -gulo/-gülö -ñızdar/-ñızder; -ñuzdor/- ñüzdör -ñız/-ñız; -ñuz/-ñüz
3.ş.	-sınnar/-sènnar	-sın/-sin	-ş-sın/-ş-sin; -ş-sun/-ş-sün

Tablo 26

Tat.	t. 1.ş.	aç-ıym	başlıym	kür-ıym	or-ıym
	2.ş.	aç	başla	kür	or
	3.ş.	aç-sın	başla-sın	kür-sèn	or-sın
	ç. 1.ş.	aç-ıyk	başlıyk	kür-ıyk	or-ıyk
	2.ş.	aç-ı-gız	başla-gız	kür-è-gèz	or-ı-gız
	3.ş.	aç-sınnar	başla-sınnar	kür-sènnar	or-sınnar
		“açmak”	“başlamak”	“görmek”	“vurmak”

Tablo 27

Kzk.	t. 1.ş.	aş-ayın	basta-yın	kör-eyin	ur-ayın
	2.ş.	aş	basta	kör	ur
	3.ş.	aş-sın	basta-sın	kör-sin	ur-sın
	ç. 1.ş.	aş-ayık	basta-yık	kör-eyik	ur-ayık
	2.ş.	aş-ı-ñdar	basta-ñdar	kör-i-ñder	ur-ı-ñdar
		aş-ı-ñızdar	basta-ñızdar	kör-i-ñızder	ur-ı-ñızdar
		aş-ı-ñız	basta-ñız	kör-i-ñız	ur-ı-ñız
	3.ş.	aş-sın	basta-sın	kör-sin	ur-sın

Tablo 28

Kırg.	t. 1.ş.	aç-ayın	başta-yın	kör-öyün	ur-oyun
	2.ş.	aç	başta	kör	ur
	3.ş.	aç-sın	başta-sın	kör-sün	ur-sun
	ç. 1.ş.	aç-alık	başta-ylık	kör-ölük	ur-oluk
		aç-alı	başta-ylı	kör-ölü	ur-olu

	2.ş.	aç-kıla	başta-gıla	kör-gölö	ur-gulo
		aç-ı-ñızdar	başta-ñızdar	kör-ü-ñüzdör	ur-u-ñuzdor
		aç-ı-ñız	başta-ñız	kör-ü-ñüz	ur-u-ñuz
	3.ş.	aç-ı-ş-sın	başta-ş-sın	kör-ü-ş-sün	ur-u-ş-sun

Tablo 29

Teklik 2. şahıs:

tamha bas (CC 161,22) “damga bas”, *yügrüp yügrüp armayın yetmege uçmaktağı elbet menggü toyga boluş kim baralı* (CC 150,4) “cenneteki ebedi toya yorulmadan ulaşmamız için yardım et”; *ulu künni avurlagıl* (CC 123,3) “Pazar gününü saygıyla karşıla”, *barça yamandan bizni kuthargıl* (CC 126,32) “bütün kötülüklerden bizi kurtar”, *agrımızni ongaltıl* (CC 137,12) “ağrılarımızı dindir”, *yolumni köndergil sen* (CC 131,21) “yolumu doğrult, doğru yola ilet”, *arıların küsençi barçaga medet bolgul* (CC 146,1) “azizlerin özlemi sen hepsine çare ol” ; *tüşman yek sen sürgül* (CC 146,2) “düşman şeytandır sen sür (defet)” , *kök arı bakkıl* (CC 145) “göge doğru bak”, *bey tengir erki bile yazukımdan boşatkıl* (CC 121,10) “Tanrı’nın gücü sayesinde beni günahlarımdan arıt”, *menim küsengenimni tamam etkil* (CC 114,32) “arzularımı yerine getir”

Teklik 3. şahıs:

hannın alamları *çıksın* (CC 147,1), *çızsın* (KM 49a1), anlar angar kim *tabunsın* (CC 147,5), *içsin* (EK 7a11), *işitsin* (EK 7a12), *kelsin* (EK 7a10), *yesin* (EK 7a11) ; *kaşınsun* (KM 13b10)

Çokluk 2. şahıs:

ok *atuñ* (İN 5a4), *çızuñ* (KM 48b6), *anuk kılıñ kafirleriçün gücüñüz yitdügince* (İN 4b1) ; *keliñ* (EK 6b2), at *miniñ* (İN 5a4), *öğreniñ* ok atmaknı (İN 5b7) ; *olturuñ* (EK 6b2), *turuñ* (EK 6b1)

Çokluk 3. şahıs:

eki yolnu ayrınglar (CC 117,2) “iki yolu ayırınız” ; *menim sözüm eşitingler* (CC 117,1) “sözümü işitiniz”

1.1.3.3.7. Şart

Tat.	teklik 1.ş.	almaş-sa-m	kartay-sa-m	oçır-sa-m	töş-se-m
	2.ş.	almaş-sa-ñ	kartay-sa-ñ	oçır-sa-ñ	töş-se-ñ
	3.ş.	almaş-sa	kartay-sa	oçır-sa	töş-se
	çokluk 1.ş.	almaş-sa-k	kartay-sak	oçır-sa-k	töş-se-k
	2.ş.	almaş-sa-gız	kartay-sa-gız	oçır-sa-gız	töş-se-géz
	3.ş.	almaş-sa-lar	kartay-sa-lar	oçır-sa-lar	töş-se-ler
		“değişmek”	“ihtiyarlamak”	“uçurmak”	“düşmek”

Tablo 30

Burada ek Türkiye Türkçesine benzer bir kullanımda karşımıza çıkar. Çekimli fiilin sonuna “A!” ünlemi eklenmek suretiyle istek anlamı kuvvenlendirilmiştir ve emir kipine kayan bir anlamda kullanılmıştır.⁵⁵

Teklik 2. şahıs:

maña aytsana (ED 19a11) “bana söylesene” ; *leymû keltirsene* (ED 23a8) “limon getirsene”, *sevlesene* (ED 24a2) “söylesene”, sen maña *bildürsene* (ED 24a8), *bizğa yemek yedirsene* (ED 23b8), yemek *yesene* (ED 23a2)

Teklik 3. şahıs:

kim anı burun *sagışlasa* ol uyalmaz (CC 125,21),

Çokluk 1. şahıs:

kim ol atını ağırlasak sövsek köngülde tutsak (CC 122,28) “adını ağırlasak, sevsek, gönülde tutsak” *kaçan kişi kensi agızı bile yazuhın aytsa andan canı algışlı dagı arı*

⁵⁵ Korkmaz, age., s.692.

bolgay (CC 124,25), *ol ilan boyına yamanlıh etse canına etealmaz* (CC 125,34), *kim bu cehanda yazuhun keçiktirse tamuhta höküm urmah bile aytırgay* (CC 125,14)

Teklik 1. şahıs:

sagınsa-men bahasız kanını (CC 149,1) “paha biçilmez kanını düşünürsem”; *alsam* (EK 26b2) ; *ketsem* (EK 26b2)

Teklik 2. şahıs:

alsa sen (EK 26a13) ; *eger sen ketse* (EK 29b9-10), *ketse sen* (EK 26a13); kaçan sen anıng üçün *kaygırsang kim tengeri sövmez* (CC 123,21) “eger sen Tanrı sevmiyor diye üzülse”

Teklik 3. şahıs:

kaçan kişi kensi ağızı bile yazuhın *aytsa* andan canı algışlı dağı arı bolgay (CC 124,25), kim anı burun *sagıslasa* ol uyalmaz (CC 125,21), kim öz yazuhın *yasırsa* alay bilingiz kim ol tengri yoluna anıklamaz (CC 131,21) ; kim maga *berse* men-d-agar bereyim (CC 21,13), kim bu cehanda yazuhın *keçiktirse* tamuhta höküm urmah bile aytırgay (CC 125,14),

Çokluk 1. şahıs:

alsak (EK 26b3), *egir biz aytsak yazuksuz-biz kensimizni aldar-biz* (CC 124,29) “eger biz günahsız olduğumuzu söylersek kendimizi aldatırız” ; *ketsek* (EK 26b3)

Çokluk 2. şahıs:

eger siz ketse (EK 26b10); *alsañız* (EK 26b2), *çahlasangız* (CC 163,20) “düzenleseniz”; *ketseñiz* (EK 26b1)

Çokluk 3. şahıs:

eger öziler ketseler (EK 26b11)

Kzk.	teklik 1.ş.	adas-sa-m	êkel-se-m	jönde-se-m	kon-sa-m

	2.ş.	adas-sa-ñ	èkel-se-ñ	jönde-se-ñ	kon-sa-ñ
	3.ş.	adas-sa	èkel-se	jönde-se	kon-sa
	çokluk 1.ş.	adas-sa-k	èkel-se-k	jönde-se-k	kon-sa-k
	2.ş.	adas-sa-ñdar	èkel-se-ñder	jönde-se-ñder	kon-sa- ñdar
		adas-sa-ñızdar	èkel-se-ñızder	jönde-se-ñızder	kon-sa- ñızdar
		adaş-sa-ñız	èkel-se-ñız	jönde-se-ñız	kon-sa-ñız
	3.ş.	adas-sa	èkel-se	jönde-se	kon-sa
		“şaşırmak”	“getirmek”	“düzeltmek”	“konaklamak”

Tablo 31

Kırg.	teklik 1.ş.	aylan-sa-m	tüşün-se-m	tokto-so-m	kör-sö-m
	2.ş.	aylan-sa-ñ	tüşün-se-ñ	tokto-so-ñ	kör-sö-ñ
	3.ş.	aylan-sa	tüşün-se	tokto-so	kör-sö
	çokluk 1.ş.	aylan-sa-k	tüşün-sek	tokto-so-k	kör-sö-k
	2.ş.	aylan-sa-ñar	tüşün-se-ñer	tokto-so-ñor	kör-sö-ñüzdör
		aylan-sa-ñızdar	tüşün-se-ñızder	tokto-so-ñızdor	kör-sö-ñüz
		aylan-sa-ñız	tüşün-se-ñız	tokto-so-ñız	kör-ü-ş-sö
	3.ş.	aylan-ı-ş-sa	tüşün-ü-ş-se	tokto-ş-so	töş-se-ler
		“dönmek”	“anlamak”	“durmak”	“görmek”

Tablo 32⁵⁶

1.1.3.3.8. İstek

Teklik 1. şahıs:

yatayım (EK8a2), *turayım* (EK 8a2) ; *içeyim* (EK 8a2), *keleyim* (EK 8a1)

Teklik 3. şahıs:

⁵⁶ Öner, M. (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi: Tatar, Kazak ve Kırgız lehçeleri karşılaştırmalı grameri (Vol. 703). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.

boynu kısa gisi eyle gerek kim nişanga karşı **oltura** kıyık olturmagay (İN 49a9), *dahı yanın yanın düşmen taba yiriye* (İN 30b2) “yanlamasına düşmanı bulana kadar yürüye” *muradımızga teyire* (CC 144,18),

Christus bizni algışlasın (CC 151,18) “İsa bizi kutsasın”, ; *tengeri bersin kensi bazluhın* (CC 122,30) “Tanrı (ona) kendi barışını versin”, *bir yügünç teysin siz üçövge* (CC 145,4) “her üçünüze bir hürmet, saygı ulaşsın”, ; **bolsun** *sening tilemeging neçik kim kökte alay yerde* (CC 126,29) “gökte ve yerde bütün dileklerin yerine gelsin”

Çokluk 1. şahıs:

kim ...öygünç ırın sa aytta(lım) (CC 137,18) “ki sana övgü şarkıları söyleyelim”, *sıy tabuhnı kılalım* (CC 145,17) “sevgi ve saygı gösterelim”, *bizni çıkarıp-turgan ölümning kabakından sionda biz kim turalım* (CC 137,18) “biz Sion’da duralım diye bizi ölümün kapısından çıkarmış”; *bahadur-sen degelim* (CC 147,17) “bahadırsın diyelim”

Çokluk 3. şahıs:

ibrahim aleyhis-selam yay agacından iki yay isledi birini smail-içün birini ishak-içün kim anlar ok atalar (İN 9b7-8)

1.2. Türk Dili Tarihinde Batı Türkçesi

Batı Türkçesi 11. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Ege adaları, Balkanlar, Kırım hanlığı ve Kuzey Afrika’da kullanılan dildir. Başlangıçtan bugüne kadar Batı Türkçesinin kesintisiz olarak kullanıldığı sahalar Anadolu, Balkanlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye’dir.⁵⁷

Batı Türkçesi yazı dili, 13. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına dek Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili olarak kullanılmıştır. Batı Türkçesini oluşturan Oğuzca, Kâşgarlı’nın da eserinde dikkat çektiği üzere daha XI. yüzyılda diğer Türk lehçelerinden ses, şekil ve söz varlığı bakımından bazı farklılıklara sahiptir.

Oğuzcanın karakteristik özellikleri olan bazı unsurların Türkçenin elimizde bulunan en eski metinlerinden itibaren takip edilebildiği görülmektedir. Bu konuda bazı

⁵⁷ Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi (Vol. 603). Akçağ.

araştırmacılar da Türkçenin Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerine ait eserleri göz önünde bulundurarak Oğuzca özellikler bakımından değerlendirmelerde bulunmuştur (Kaymaz⁵⁸, 2002: 155-162; Korkmaz⁵⁹, 2005: 205-216; Gülsevin⁶⁰, 2007: 276-299; Yücel⁶¹, 2008: 1-5; Gülsevin⁶², 2010: 57-76; Hazar⁶³, 2011: 31-63; Aktan⁶⁴, 2012: 1-8; Demir⁶⁵, 2013: 453-464; 1-7; Gül⁶⁶, 2015: 253-265;). Bu değerlendirmeler neticesinde Oğuzcanın ses ve şekil bilgisi açısından yeniliğini gösteren özellikler de ortaya çıkmıştır.

Oğuz grubu Türk lehçelerinin en önemli özelliği bol- fiilindeki b ünsüzünü düşürmeleridir. bol- > ol- biçiminde gerçekleşen bu durumun doğrudan Oğuz Türkçesi kayıtlarına Eski Anadolu Türkçesinde rastlanır.

Eski Oğuz Türkçesi oturmuş bir yazı dili değildi. Aynı işlev için farklı morfofonolojik özellikler kullanılabiliyordu. Bu özellikleri dolayısıyla Eski Oğuz Türkçesi Azerbaycan yazı diliyle Osmanlı yazı dilinin ortak atası kabul edilir.

1.2.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri

1.2.1.1. Eski Anadolu Türkçesi

Batıya göç eden Oğuzlar, Anadolu'da konuşma dilleri olan Oğuz Türkçesini yazı dili hâline getirerek kendileri ile birlikte getirdikleri yazı dilini değiştirdiler. Azerbaycan bölgesinde ise, yazı dili olarak kullanılan Uygur harfli Doğu Türkçesini bırakarak yerine Oğuz Türkçesini kullanmaya başladılar. Böylece Oğuz Türkçesi ekseninde yeni bir yazı

⁵⁸ Kaymaz, Z. (2002). Türklerde sayı sistemleri. *Türkler, C, 3*, 419-426.

⁵⁹ Korkmaz, Z. (2005). Anadolu yazı dilinin gelişmesinde beylikler devri ve Türkçenin yeri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*.

⁶⁰ Gülsevin, G. (2007). Oğuzca Olmayan Tarihî Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve Nehcü'l-Feradis Örneği. In *46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, Ankara* (pp. 22-27).

⁶¹ Yücel B. (2008). Babür Divanındaki Oğuz Türkçesi Özellikleri. (Babur and Baburids in the History of World Culture International Conference) Endican / Özbekistan, 15-16 Ağustos 2008.

⁶² Gülsevin, G. (2010). Oğuzca olmayan Türk lehçelerindeki Oğuzca unsurlar ve bunlara teorik bir yaklaşım. *Turkish Studies, 5*(1), 57-76.

⁶³ Hazar, M. (2011). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler. *International Journal of Social Science, 4*(1), 31-63.

⁶⁴ Aktan, B. (2012). MU'İNÜ'L-MÜRİD'DE OĞUZCA SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (32)*.

⁶⁵ Meltem GÜL.(2015).*Kutadgu Bilig'deki Oğuzca Unsurlar*.The Journal of Academic Social Science Studies

dili geleneği başlatarak Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi yazı dilini oluşturdular.

Azerbaycan'da çoğunluk hâline gelerek burada kullanılan Uygur harfli Doğu Türkçesinin Oğuz Türkçesine yani Batı Türkçesine evrilmesini sağlayan Oğuzlar, başta Batı Türkçesi ile Doğu Türkçesinin bir arada kullanıldığı karışık bir dil kullandılar. O dönemdeki eserlerde görülen Moğolca dil kalıntıları ve Doğu Türkçesinin bazı özellikleri, İlhanlılar zamanındaki karışık dilli bu dönemin bir süre sürdüğünü ve Doğu Türkçesinin Oğuz yazı dili üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Zamanla Doğu Türkçesi dil özellikleri ve Moğolca dil kalıntılarının hızla azalması ve yazı diline Oğuz Türkçesi özelliklerinin tamamen hâkim olmasıyla bu karışık dilli dönem sona erdi.

XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde kullanılan Oğuz Türkçesine dayanan ve yazı dili hâline gelen Eski Anadolu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ana devresidir. XIII. yüzyıldan itibaren yeni bir yazı dili hâline gelen Batı Türkçesi, XIII. yüzyıldan itibaren karışık dilli dönemi geride bırakarak müstakil bir yazı dili olarak yoluna devam etti. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar tek yazı dili hâlinde gelişim gösteren Eski Anadolu Türkçesinin Anadolu sahası ile Azerbaycan sahası arasında XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren coğrafi, idarî ve kültürel sebeplerden dolayı bazı farklılıklar belirdi.

1.2.1.2. Osmanlı Türkçesi

Osmanlı Türkçesi, Anadolu ve Rumeli bölgesinde kurulup gelişen yazı dilinin XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başına, Millî Edebiyat dönemine kadar uzanan devresinin adıdır. Türk dili ve edebiyatının XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki dönemi, niteliği bakımından klasik Osmanlıca özellikleri gösterdiği için, bu dönem "klasik devir" diye adlandırılır. Osmanlı Türkçesinin daha sonraki edebi gelişmelere ve yazı dili anlayışına göre az çok değişiklik gösteren 1860-1911 yılları arasındaki döneme de kendi içinde Tanzimat dönemi Osmanlıcası, Servet-i Fünun ve Fecr-Atî dönemleri Osmanlıcası gibi alt dönem adları verilir.⁶⁷

⁶⁷ Korkmaz, Z. (2009). a.g.e

Osmanlı Türkçesini kendinden önceki ve sonraki dönemlerden ayıran asıl ölçüt ise dilin dış yapısı ve bu yapının etkilediği söz dizimidir. Dilin dış yapısı, içinde barındırdığı yabancı unsurlar için kullanılan bir terimdir. Osmanlı yazı dilinin birçok örneği, halk diline girmeyen yabancı unsurlarla doludur. Bu unsurlar kelime seviyesini aşmış ve söz dizimine de bulaşmıştır. Muharrem Ergin, yabancı unsurlar bakımından Osmanlı Türkçesini kendi içinde üç devreye ayırır:

1) 15. asrın sonu ile 16. asrın büyük bir kısmını içine alan ilk devre: Arapça ve Farsça unsurların Türkçeyi istilasının hızlandığı devre.

2) 16. asrın sonundan 19. asrın ortalarına kadar süren devre: Karışık dil koyuluğunun son haddine vardığı devre.

3) 19. asrın ortalarından 20. asrın başlarına kadar gelen devre: Karışık dilin koyuluğunu yavaş yavaş kaybettiği devre (Ergin 1977: 18-19).

Devrenin sonlarında Osmanlı Türkçesinin yazı dili yabancı unsurlar ve terkiplerden arınmış, böylece yabancı unsurlarla dolu bu karışık dil yerini Türkiye Türkçesine bırakmıştır.

1.2.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi Oğuz Türk dili ve lehçelerinin merkezî dalı olup Azerbaycan'dan başka İran'ın birçok bölgesinde, Irak'ta ve Doğu Anadolu'da yerel halkın ana dilini oluşturmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinin oluşumu tabii ki Türk boylarının Azerbaycan'a gelip yerleşmeleriyle mümkün olmuştur. Fakat, bu dilin şekillenmesi ve Azerbaycan Türkçesi özelliklerini kazanarak genel halk dili olması ve edebî dil olarak geniş alanda kullanılması, birinci süreç ve proseden çok daha sonra olmuştur. Nitekim XIV. yüzyılın ilk yarısında İbn-i Muhannâ, Türkçe-Moğolca lügat kitabını yazarken İlhanlılar ülkesinde konuşulan Türkçeyi, "Türkmence", "Türkistan Türkçesi" ve "bizim toprağın Türkçesi" diye üç gruba ayırmış, "bizim toprağın Türkçesi" dediği yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan Türkçesinden bahsederek örnekler vermişti (Togan, 1997a: 107).

XIV. yüzyılda Hasanoğlu, Ahmed bin Veys ve Nesimi gibi şairler Azerbaycan Türkçesi özelliklerinin ağır bastığı bir yazı dili kullanarak bir yandan Azerbaycan

Edebiyatının kurulmasını sağladılar, bir yandan da klasik Türk şiirinin gelişimine katkıda bulundular.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Anadolu ve Azerbaycan'a yerleşen Oğuz boylarının farklı olması ve bu boyların farklı coğrafyalarda farklı kültürel ilişkiler içinde olması nedeniyle bu iki bölgede kullanılan yazı dili arasında birtakım ağız farklılıkları vardı. Sınırlı olan bu farklılıklar, XIV. yüzyılın başından itibaren siyasi, kültürel ve coğrafi sebeplerle bu yüzyılın sonuna doğru artmaya başladı. Bunun sonucu olarak Azerbaycan Türkçesi, XV. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesinin esas devamı olan Osmanlı Türkçesinden ayrılarak müstakil bir yazı hâline geldi.

19. yy'da (1928) Azerbaycan'ın kuzey kısmı Rusların İran'a galebesiyle bizden ayrılmış, lakin bu süreç kuzeyde devam etmiştir ve bu asrın sonunda dilin morfolojisi vahit şeklini aldı. Ama sentaks ve onun çeşitli üslupları daha sonra (1875-1920) oluşmuştur. Yeni dönemde basının doğuşu Ekinci gazetesi ve Füyuzat ve Molla Nesreddin vs.) nesrimizin sabitleşmesine yardım etmiştir. Ana dilinde ders kitapları ve gramer kitapları yazılmış ve imla ve telaffuz vahit şekil almıştır ve halkın dili esasında orta- genel üslup eski ilmi üslubun yerini tutmuş ve Müsavat hükümeti kurulduktan sonra (1918) edebi dil devletin resmi dili olmuştur. Bu yazı dili zamanla bölgenin tek yazı dili hâline gelince bölgedeki topluluklar bu yazı dilini kullanmaya başladılar. Aynı yazı dilini kullanan bu topluluklar birbirine yaklaşıp tek potada eriyince bugünkü Azerbaycan toplumu oluştu. Böylece burada konuşulan Türkçeye Azerbaycan Türkçesi; buradaki Türklere "Azerbaycan Türkleri/Azerî Türkler" denilmeye başlandı ve bu dönemden sonra "Azerbaycan" ismi artık, Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın ismi oldu (Togan, 1997a: 94).

1.2.2. Batı Türkçesinin Çağdaş Yazı Dilleri

1.2.2.1. Türkiye Türkçesi

Türkiye, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova’da yaşayan Türklerle, Avrupa’ya Arap ülkelerine, Amerika ve Avustralya’ya göç eden Türkler Türkiye Türkçesini kullanırlar (Korkmaz, 2005: 58).

Türkiye Türkçesi 1908’den sonra başlayan dönemin adıdır. Bu dönem yabancı unsurların oranı bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir (Ergin, 1988: 22). 20. yüzyılın başlarından itibaren Türkçe yabancı dillerin gramer kurallarından arındırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde çok kullanılan Arapça ve Farsça yapılı tamlamalar yerini Türkçenin kurallarına görev oluşturulmuş tamlamalara bırakmıştır.

Türkiye Türkçesinin bu yeni dil anlayışında Millî Edebiyat akımına bağlı Türkçecilik hareketinin ve özellikle 1911 yılında Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan aydınların çabasının da büyük etkisi vardır. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip gibi isimler “Yeni Lisan” hareketini başlatmışlar ve bu hareketle yazı dilini Osmanlı Türkçesinin bütün kurallarından temizleyip İstanbul Türkçesine dayanan millî bir yazı dili oluşturmak istemişlerdir. Bu hareket genel olarak şu esaslar üzerine kurulmuştur:

Türkçedeki Arapça ve Farsçaya ait gramer kurallarının kullanılmaması ve bu kurallarla yapılan tamlamaların kaldırılması; Türkçeye girmiş Arapça, Farsça kelimelerle kurulacak yeni isim ve sıfat tamlamalarında Türkçe kuralların işletilmesi; Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede söylendikleri gibi yazılmaları.

Bu akım ile Türkiye Türkçesi Doğu dillerinin etkisinden kurtulmuş ve Türkiye Cumhuriyetinin resmi yazı dili olmuştur.

1.2.2.2. Çağdaş Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dili koludur. (Ergin, 1971: VII).

Cevat Heyet, Azerbaycan’ın kuzeyinin 7. yüzyılda, güneyinin de 11. yüzyılda başlayıp 14. yüzyıla kadar süren bir dönemde Türkleştiğini, buna bağlı olarak da

Azerbaycan Türkçesinin 11. yüzyılda sözlü edebiyat sahnesinde 13. yüzyılda yazılı edebiyat alanında teşekkül ettiğini öne sürer.⁶⁸

Azerbaycan Türkçesinin ilk eserleri 13. yüzyıldan başlar. Ergin ise Azerbaycan Türkçesini 14. yüzyıldan başlatmaktadır.⁶⁹ Mehman Musaoğlu'nun verdiği bilgiye göre Kazımon tarafından yazılan “Azerbaycan Dilinin Tarihi” adlı eserde, 9-12. yüzyıllar arasında Azerbaycan yazı dilinin şekillendiği belirtilmektedir. (<http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=35501>).

Azerbaycan Türkçesi 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ancak 1922 yılından itibaren Azerbaycan'da Latin alfabesiyle ilk yayınlar başlamıştır. 1929'da resmen kabul edilen Latin alfabesi 1933 ve 1938'de bazı değişikliklere uğrayarak 1939'a kadar devam etmiştir. 1939'da kullanılmaya başlanan Kiril alfabesi ise 1958 yılına kadar dört defa değişikliğe uğrayarak bağımsızlık dönemine kadar gelmiştir. 20 Kasım 1990'da Marmara Üniversitesinde yapılan alfabe toplantısının ardından 25 Aralık 1990'da Azerbaycan Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Bazı ufak değişikliklerle Azerbaycan son on yıldır Latin alfabesini kullanmaktadır (Özkan, 2002: 101).

Azerbaycan Türkçesi Kuzey Azerbaycan, Güney Azerbaycan, İran, Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Irak ve Suriye'de 50-55 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Azerice>).

1.2.2.3. Türkmen Türkçesi

Eski Oğuzcaya ait unsurları da bünyesinde taşıyan Türkmence, Çağataycanın tesirinde gelişmiş bir yazı dilidir. Bu yüzden Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır. Batı Türkçesinin diğer kollarında kelime başında “v-” bulunduran bazı kelimeler Türkmencede “b-”lidir: *baar* “var”, *bar-* “gitmek”, *ber-* “vermek”. Öte yandan Batı Türkçesinin diğer kollarında “ol-” fiilinin başında “b-” bulunmazken Türkmencede bu fiil, Kuzey ve Doğu lehçelerinde olduğu gibi, “bol-”

⁶⁸ Özkan, N. (2002). *Türk dilinin yurtları* (Vol. 134). Akçağ.

⁶⁹ Ergin, M. (1971). *Azeri türkçesi* (No. 1633). 1633..

şeklindedir. Anacak Türkmençe, birçok özelliğiyle Batı grubuna giren diğer lehçelerle benzerlik gösterir.⁷⁰

Türkmençe, Ana Türkçedeki asli uzunlukları en iyi koruyan Türk lehçesidir. Asli uzunluklar, Türkmençe kelimelerin ilk hecesinde bulunurlar: *aağı* “ağıt”, *baalık* “balık”, *iigle-* “hastalık yüzünden zayıflamak, cılızlaşmak”, *mooncuk* “boncuk”, *oodun* “odun”, *sula-* “saygı göstermek, hürmet etmek”,

Türkmen Türkçesiyle ilgili ilk önemli eserler, 1920’li yılların sonuna doğru yayımlanır. Bunlar, genellikle gramer, sözlük ve kılavuz kitaplarıdır.

1930’lu yıllarda Türkmen dili ve edebiyatıyla ilgili ders kitaplarının yazılmasına ağırlık verilmiştir. 1940’lı yıllarda Türkmençe imla kılavuzu hazırlanmış, Türkmençeyle ilgili daha detaylı araştırmalar yapılmıştır.

Türkmenler; yazılı edebiyatlarının başlangıcından (18. yüzyıl) 1928’e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940’tan sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Sovyet döneminde, edebi dil için Yomut ve Teke ağızları esas alınmış; ancak sonradan değişik ağızlara ait unsurların da yazı dilinde işletilmesiyle Türkmen Türkçesi bugünkü hâlini almıştır.

1.2.2.4. Gagavuz Türkçesi

Gagauz, Kuzeydoğu Bulgaristan’da, Romanya’da, Moldova ve Ukrayna’da yaşayan Hristiyan Ortodoks Türklere verilen addır⁷¹. Gagavuz Türkleri; nüfus, tarih, köken, kültür, dil neredeyse her konuda farklı bakış açılarıyla izah edilmeye çalışılan bir Türk topluluğudur. Hangi tarihten beri varlıklarını ortaya koyabildikleri, bugün dünyanın hangi ülkelerinde yaşadıkları, Gagavuz Yeri’ndeki nüfusları, kökenlerinin nereye dayandığı, sahip oldukları kültürün Orta Asya, Osmanlı, Slav vs. hangi unsurlardan oluştuğu ya da beslendiği, dillerinin bir Batı Rumeli ağızı olarak mı yoksa bir Oğuz şivesi olarak mı adlandırılacağıyla ilgili tartışmalar devam etmektedir

⁷⁰ Ercilâsun, A. B. (Ed.). (2007). Türk lehçeleri grameri (Vol. 886). Akçağ. s. 234

⁷¹ Turgay Cin, “Milletlerarası ilişkilerde Yunanlaştırma

Faaliyetlerine (Asimilasyona) ilişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, S. 25, s. 35-36.

(Özkan⁷², Güngör ve Argunşah⁷³, Demir⁷⁴). Bu Türkler, Türkiye Türkçesine çok yakın Türk lehçelerinin kendine özgü özelliklerine sahip “Gagauz Türkçesini” konuşurlar. Gagauz Türkçesinde, Slav dillerinden giren pek çok alıntı kelime, sadece sözlüğe değil; aynı zamanda cümle yapısına da sirayet etmiştir.⁷⁵

Gagavuz Türkçesi gelişmiş bir yazı diline sahip değildir. Gagavuz Türkçesiyle hazırlanmış ilk gazete, 1908 yılında Basarabya’da din adamı Mihail Çakır’ın çabaları sayesinde yayımlanmıştır. Gagavuzlar Hakikatin Sesi adlı bu dinî gazete ile ilk defa konuştukları dilin yazılı hâlini görmüşlerdir.⁷⁶

Gagavuz Türkçesi bugüne kadar ne yazık ki doğal bir gelişim seyri takip edememiş, bu imkânı yakın geçmişe kadar bulamamıştır. Sözlü cephede, folklor malzemesiyle günümüze kadar millî bilinçle gelmeyi başaran Gagavuz Türkçesi artık yazı dili olarak da çeşitli düzeylerde eserler vermekte, eğitim ve edebiyat dili olma yolunda ilerlemektedir.

2. İNCELEME: BATI TÜRKÇESİNDE ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1. Tip Şahıs Çekimi

2.1.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri

2.1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi

Eski Anadolu Türkçesinin fiil çekiminde şu özellikler görülür:

2. teklik şahıs eki –sın / -sin şeklinde düz vokallidir. –sun / -sün şekli bu devrede yoktur.

2. çokluk şahıs ekinin de vokali düzdür –sız / -siz şeklindedir.

⁷² Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri: giriş, ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle, sözlük, metin örnekleri* (Vol. 18). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

⁷³ GÜNGÖR, H. M. A. (2002). Gagauz Türkleri, Tarih-Dil-Folklor ve Halk.

⁷⁴ Demir, N. (2001). Türk Dünyası'nın Sınırları: Türk Topluluklarının Gelişmesinde Bağlayıcı ve Ayırıcı Unsurlar . *Türkbilig* , (2) , 168-177 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52757/696251>

⁷⁵ ZAYONÇKOVSKIY, V. GAGAUZ ARAŞTIRMALARININ DURUMU VE ÖNCELİKLİ HEDEFLERİ. *Dil Araştırmaları*, 11(20), 237-243.

⁷⁶ Karanfil, G. (2013). Yakın Tarihten Bugüne Gagauzların Dili: Genel Bir Bakış, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Kış, s.109-114,

Teklik 1. şahıs eki –van(ın), ven(in), -vam, -vem, -am, -em, -ın, -in biçimindedir: *alurvan, alurvanın* (alırım), *bilürvem* (bilirim), *bilürem, bilürin* (bilirim), *geliserin* (geleceğim).

Çokluk 1. şahıs eki –vuz, vüz, -uz –üz'dür: *bulısaruz* (bulacağız), *alavuz* (alalım), *gelsevüz* (gelsek).

Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman eki –ga, -ge, -a / -e biçimine girmiş ve gelecek zamanın yanında geniş zaman ve istek kipi için de kullanılır olmuş; istek işlevi zamanla diğerlerini bastırmıştır.

Eski Oğuz Türkçesinin yaygın gelecek zaman eki –ısar, -iser'dir: *geliservem* (geleceğim), *bulısaram, alısarsın* (alacaksın), *biliser, göriserüz* (göreceğiz), *durısarsız* (duracaksınız), *geliserler*.

2.1.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.)

2.1.1.1.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.1.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mış-am / -mişem

Çün ben beni unutmısam şöyle ki sana gitmişem

Ne kâlde ne hâldeyisem bir dem karârum yok durur (s. 43, 52/4)

Varlığum yokluga degşürmişem ben

Bugün câna başa kalmazam ayruk (s. 101, 129/3)

Bahr 'ummâna talmışam anda sadeğ bulmışam

Gevher alup gelmişem 'ummân kayusu degül (s. 132, 165/11)

Eyle sanman siz beni kendözümnden gelmişem

Yâ kendü gönlüm ile bu kafese girmişem (s. 186, 227/1)

Bu 'ömrüm yok yire harc **itmişem** ben

Cânumı gör ne oda **atmışam** ben (s. 209, 258/1)

2. teklik şahıs: -mış-sın / -miş-sin

Yûnus ol 'ışk badyasından sen iñen esrük **olmuşsın** (s. 118, 148/10)

Sır denizi **kulmuşsın** gönlini dervîşlerün (s. 119, 149/7)

Uymuşsın münâfıklara sîdka gelmeyesin bigi (s. 338, 414/6)

Yûnus ne hoş **dimişsin** bal u şeker **yimişsin**

Ballar balını buldum kovanum yağmâ olsun (s. 219, 271/8)

3. teklik şahıs: -mış / -miş

Bir dem görür **olmuş** gedâ yalın tene **geymiş** 'abâ

Bir dem ganî himmet ile Fagfûr u hem Hakân olur (s. 41, 49/7)

Geyiklü'nün ol Hasan söz **eyitmiş** kendiiden (s. 53, 64/6)

Dostum **dimiş** yaratmış hem anun kaydın **yimiş**

Ümmetden yana **komuş** yönini Muhammed'ün (s. 115, 145/2)

Yûnus miskîn anı **görmüş** eline hem dîvân **almış**

'Âlimler okıyamamış bu ma'nîden tıyan gelsün (s. 188, 230/7)

Ol kadehün içi tolı anı içen olur deli

Ol hocanın tâlibleri bil **baglamuş** yollarına (s. 280, 345/3)

1. çokluk şahıs: -mış-uz / -miş-üz

Yûnus eydür Allah dirüz Allah'ıla **kapılmışuz** (s. 271, 334/7)

Biz uludan **işitmişüz** hınzırdan girüdüür gammâz (s. 86, 109/5)

2. çokluk şahıs: -

3. çokluk şahıs: -miş-lar / -miş-ler

*Ulu-kiçi **aglamışlar** server yigitler **komışlar***

Baş ucında yay sımışlar kırılıban oklar yatur (s. 66, 82/4)

*Gitdi begler mürveti **binmişler** birer atı*

Yidügi yohsul eti içdügi kan olısar (s. 49, 60/3)

*Dürlü dürlü cefânun adını ‘ışk **virmişler** (s. 55, 68/1)*

*Kim ‘ışka müşteriyse cânına od **urmuşlar** (s. 55, 68/2)*

*Hep yana yana **bulmuşlar***

*Hak dîdârına **irmişler***

*Seferin kaydın **görmüşler** (s. 263, 322/3)*

2.1.1.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -arum / -er-em / -er-üm / -ür-üm

***Sataram** cânımı hîç kimse almaz (s. 89, 113/4)*

Eydürlerise bana senün gönlün kim aldı

*Niçe haber vireyin **aglarum** eydimezem (s. 152, 188/4)*

Ayık olup oturma ayıksuzlar getürme

***Severem** ‘ışk esrügin ben ayık olımazam (s. 152, 188/6)*

***Söylerem** ma ‘rifeti sâlûslanuram katı (s. 92, 117/3)*

*Mülk benümdür hükm **iderüm** yapan benem yıkan benem (s. 152, 187/12)*

Ayurma beni senden yaradan

Düşüp **ölürüm** ben bu yaradan (s. 229, 284/1)

2. teklik şahıs: -r-sın / -ar-sın / -er-sin / er-sün / -ur-sın / -ür-sin

Yûnus sözün kime **dirsin** yâ kimün kaygusın **yirsin**

Nasîhat halka **eylersin** yâ özün neye tutmazsın (s. 193, 235/9)

Ölümden ne **korkarsın** korkma ebedî varsın

Çün kim işe **yararsın** bu söz fâsid da'vîdür (s. 28, 33/2)

Sen yüceden **çıkarsın** alçak yire **akarsın**

Gönül Hakk'a **dutarsın** alçak gönlün var senün (s. 117, 147/2)

Benüm diyüben **dirersin** hakikat da 'vî **idersin** (s. 118, 148/9)

İçersün zehr-i kâtil 'ışk elinden (s. 213, 262/10)

Lâ-şerîkden **okursın** sonra şerîk katarsın

Bire iki dimegi kimden fetvâ **dutarsın** (s. 202, 248/1)

Degirmene **varursun** degirmenci sorarsın

'Azrâîl dirlerimiş ol unı ögüdene (s. 254, 313/2)

Agaçlara varursın köklerinden **girürsin**

Dunı sıra **yürürsin** uzun elün var senün (s. 117, 147/4)

Okıdun yidi mushafı tâ 'at **gösterürsün** sâfî (s. 298, 366/5)

3. teklik şahıs: -r-ø / -ar-ø / -er-ø / -ur-ø / -ür-ø

Ganî Cebbâr 'ışk erine bin Hamza'ca kuvvet virür

Tagları yirinden ırar yol **eyler** dosta gitmeğe (s. 3, 1/5)

*Dostun cemâlin **arzular** (s. 79, 98/6)*

*İşk yolına uyagan ma'sûk burcında **togar** (s. 23, 26/10)*

*Rengi **döner** günden güne topraga dökilür gine (s. 24, 28/5)*

*Söz issi sözün **alur** sûret toprakda **kalur***

*Her kim bu hâli **bilür** kendözinden vaz **gelür** (s. 21, 23/7)*

*Her gâh ki nefes **gelür** ol kîsenden **eksilür** (s. 17, 18/8)*

1. çokluk şahıs: -ar-uz / -er-üz / -ur-uz

*Biz **umaruz** mürvetünden cümle iş senün katundan (s. 72, 89/6)*

*Fânî dünyeden **geçerüz** bâkî mülkine **göçerüz** (s. 95, 122/3)*

*Bize muhib olanları Hak'dan **dilerüz** anları (s. 215, 265/3)*

*'İşk dadıla mest geldük hem mest **giderüz** bundan (s. 211, 260 /6)*

*Biz tâliblerüz her dem 'ışk sebakın **okuruz** (s. 25, 29/8)*

2. çokluk şahıs: -

3. çokluk şahıs: -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ur-lar / -ür-ler

*Yûnus beşâret sana gel **dirler** dostdan yana (s. 28, 33/10)*

*Çok **sorarlar** Yûnus'a niçe 'ışk esrûklığı (s. 167, 202/9)*

*Korku var sagda solda kayıkmadın **giderler** (s. 32, 39/6)*

*Pervâz **ururlar** dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe (s. 3, 1/2)*

*Pinhân idenler kendözün anlar **görürler** Hak yüzün (s. 232, 288/5)*

2.1.1.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ısaram, -iserem

Zevk u riyâ didükleri boynını urmayınca ben

*Şâh-ı Kerîm'e sıdkıla kanda **bulısaram** visâl* (s. 124, 155/6)

*Vasf-ı hâlin **eydiserem** vuslat hâlin bilenlere* (s. 242, 298/1)

2. teklik şahıs: -ısarsın, -isersin

*Sen bunda işe geldün uş yine **varısarsın***

Henüz sen kul olmadın sultân arzû kılursın (s. 207, 255/8)

*Miskîn Yûnus **gidisersin***

*'Aceb sefer **idisersin***

*Hasretile **kalısarsın***

Âh n'ideyüm 'ömrüm seni (s. 330, 405/8)

3. teklik şahıs: -ısar, -iser; -ıcak, -icek

*Evliyâ geçdi dünyâdan bir sâ 'at kime **kalısar*** (s. 52, 63/5)

*Eger varısa 'amelün gin **olısar** sinün senün*

Eger yogısa 'amelün oddan şarâb içdi gönül (s. 122, 152/15)

*Münker ü Nekir **geliser** yir ü gök ünle **tolısar***

Ben bunlara cevâbını vireyim andan varayım (s. 173, 210/5)

*Ol günde gök **çatlayısar***

*İnsân niçe **katlanısar***

*Ol günde kim **korkmayısar***

Ağlaşalum ol gün için (s. 219, 272/3)

*Gözler nite **göriser** kimse nite **iriser***

İki cihândan öte kurduk sayvanumuzu (s. 340, 416/10)

*Dost bana su ‘âl **idicek***

*‘Aklum başumdan **gidicek***

*Hicâb derdi gark **idicek***

Ben n'ideyin n'eyleyeyin (s. 222, 275/2)

*Evvel bahâr **olıcak** ağaçlar **tonanıcak***

Gör niçe medh iderler bülbüller gül üstine (s. 271, 334/3)

Bir tona kan bulaşıcak yumayınca mismil olmaz

***Gönül pâsı yunmayınca namâz edâ olmayısar** (s. 21, 24/2)*

1. çokluk şahıs: -iserüz; -icagaz, -icegez

***Öliserüz** bellü beyân gizlü içümüz olur ‘iyân*

Teneşür üstine konup halk öninde yuvuncak (s. 100, 127/2)

*Va ‘de yitip **ölicegez** ol sinleye **varıcagaz***

*Zebânîler **gelicegez** sen ‘inâyet eyle Çalap (s. 15, 16/3)*

*‘İşk başumdan **aşıcaguz** mevc uruban taşıcaguz*

Bir dem gelür ki iy gönül mescidile Kur'ân'dasın (s. 225, 278/5)

2.1.1.1.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m / -ayın / -eyin / -ayım / -eyim

*Cânım kurbân **kılam** ana ger cân kabûl kılurısa*

*Kaçanıza ölesiyem niçe bunda diri **turam*** (s. 169, 205/5)

*Şükrâne cânımı **virem** ger melâmet tonın **geyem*** (s. 173, 209/5)

*Ko beni **yanayın** göynüklerümle*

Kaçan ‘âşık olsam ölmezem ayruk (s. 102, 129/8)

***Göreyin** diyen Mi'râc'ı miskînligin dutsun dimiş* (s. 95, 122/2)

*Dostdan bana haber geldi **turayım** andan **varayım***

*Kurbânlığa bu cânımı **vireyim** andan **varayım*** (s. 173, 210/1)

*Cehd **ideyim** bugünümi yarına ırgürimezem* (s. 139, 174/7)

2. teklik şahıs: -asın / -esin

*Yûnus Emrem n'idesin kaçup kanda **gidesin***

*Erenler sohbetine gelmez **olasın** birgün* (s. 223, 276/8)

Atan anan hak'ı yitürdünise

*Yeşil tonlar **geyesin tonanasın*** (s. 226, 279/11)

Eger konşı hak'ı boynundayısa

*Cehennem'de yarın bâkî **kalasın*** (s. 226, 279/12)

*Ol vaktin bir olasın ayrulıktan **kalasın***

*Cânsuz gel bu kapuya bâkî dirlik **bulasın*** (s. 227, 281/1)

*Niçe bu temsîlleri **söyleyesin** yürüyüp* (s. 255, 313/12)

3. teklik şahıs: -a / -e

*Kim ki bir dem sohbet **ola** müftî müderris mât **ola***

*Bir İlâhî devlet **ola** andan içen oldu bâkî* (s. 298, 366/3)

*Bu dünya hep ıssız **kala** altûnı mâlî **döküle** (s. 258, 316/5)*

*Kimün nesi var kim sana **vire** kılınç yorutmaga (s. 263, 323/1)*

Bencileyin gören kişi ben sevdüğümün yüzini

*Delü **ola** taga **düş**e yavu **kıla** kendözini (s. 293, 359/1)*

*İsrâfîl sûrın **ura** halâyık turı **gele***

*Baş açık yalın ayak ıssılar **ola** katı (s. 315, 385/6)*

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

*Gelün 'âşık **olalum** 'ışka cevân **kılalum** (s. 131, 165/7)*

*Gelün bugün **yanalum** yarın yanmamagiçün*

***Ölelüm** ölmeziken yine ölmemeğiçün (s. 204, 251/1)*

*Terk **idelüm** kâl ü kıylı **isteyelüm** togrı yolu*

*Hem **bulalum** gevher kânın cevher alan gelsün berü (s. 232, 288/2)*

*Dermân **isteyelüm** derde*

*Gel **yanalum** dostlarla (s. 263, 322/4)*

*Yûnus imdi saladur gel **gidelüm** yoklığa (s. 307, 375/8)*

2. çokluk şahıs: -unuz / -ünüz

*Eger bizden almazsanuz siz **satunuz** biz alalum (s. 95, 121/6)*

*N'ola disen Mecnûn-sıfat hoş **tutunuz** Mecnûn'umu (s. 334, 409/6)*

***Gelünüz** gidelüm gelün ki Yûnus geçdi gönildi (s. 26, 30/5)*

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

***Çağrılar** ata ana kardaş kardaşdan usana*

Yalvaralar ol Sübhân'a niyâz kılası er gerek (s. 111, 138/5)

Soyalar tonlarını 'uryân olası birgün (s. 223, 276/4)

Bir garîb ölmüş **diyeler**

Üç gündən sonra **tuyalar**

Sovuk suyıla **yuyalar** (s. 224, 277/6)

Sorucılar **geleler** sorı hisâb **soralar** (s. 253, 311/5)

Seni sinünde **koyalar** menzil mübârek **diyeler**

Üstüne tîz tîz **örteler** bu dünyâ hâk ü sengini (s. 284, 350/5)

2.1.1.1.1.5. Gereklilik Çekimi

Söz bilene iş bu sözü **gerek** şekeristân ola (s. 6, 4/3)

Ere 'ışk **gerek** önden andan dervîşe benzer (s. 54, 66/9)

Benüm yüzüm **yirde gerek** bana rahmet yirden yağar (s. 63, 77/5)

Bilenlere **sormak gerek** bu tendeki cân neyimiş (s. 94, 120/1)

Her kim dostı severise dostdan yana **gitmek gerek** (s. 16, 17/4)

Müsülmânâm diyen kişi şartı nedür **bilse gerek**

Tanrı'nun buyrugın tutup biş vakt namâz **kılsa gerek** (s. 108, 136/1)

Bilün müsülmân olmadı ol Tamu'ya **girse gerek** (s. 109, 136/8)

2.1.1.1.2. ÇARHNAME 13. yy

2.1.1.1.2.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -miş- / -miş- şeklinde görülür.

Örnek bulunamadı.

2.1.1.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs: -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

*Gel emdi, gendüzüüie **der** ögüüñi* (52)

*Bu dünyâya niçün pek **yapışur** sen?*

*Sini andan **koparur** çarh-ı devrân.* (17)

*Hazâ yayı ecel oyarın **atar**,*

*sana dahi **dokınur** ol okdan.* (21)

*Kazâ-yı âsumânî çün **erişür*** (57)

*Gelecek nesne **gelür**, çâre yokdur,* (58)

1. çokluk şahıs -ar-uz

*Çelebüm, çün ölüme **oğraruz** biz,* (70)

3. çokluk şahıs: -r-ler / -ar-lar / -ur-lar

*kılıçdan iti” **derler**, ”inçe kıldan”.* (39)

*Kirâmen kâtibin durmaz, **yazarlar**,*

*ne, kim etdün, **kılurlar** anı divân.* (35)

*Getürüp **dartarlar** hayrunla şerrün,* (36)

2.1.1.2.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs:

***Yıkılısar** bu göklerle bu yerler,*

kamusu olısardur külli vîrân. (29)

*Yarın andan **geçiser** sen, yol oldur,*

sakın emdi e kardaş, çıkma yoldan! (40)

*Yaradılmış bu şerbetden **dadısar**, ulu,*

giçi durur ol işde yeksân. (61)

Nebi ''zindân'' demişdür dünyâ içün,

*nete râhat **olısar** ehl-i zindân? (65)*

*Diriğâ, kim **uçısar** kuş kafesden,*

*diriğâ, kim **çürıyiser** bu ebdân. (66)*

1. çokluk şahıs:

*Diriğâ **yatısaruz** sın içinde,*

geçiser üstümüzden neçe ezmân. (67)

3. çokluk şahıs:

*Su'âl **eyleyiserler** etdüğünden,*

dutar a'zâlarını anda lerzân. (34)

2.1.1.2.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m

*ne **bilem**, şâdmı olur sen, yâ perişân? (54)*

*Sana bir kaç öğütler **vereyin** ben (8)*

3. teklik şahıs: -a / -e

*Gün **ola**, kim **kopa** dağlar yerinden,*

*beraber **ola** düp düz dağ u yaban. (30)*

Ecel camı şarâbın çün içe sen,

***düşe** sen ayru kamu döstlaruñdan. (53)*

Yaluñuzça yata sen sm içinde (54)

Dön emdi, bunda anuñ yarağın gör,

ki saña yarı kıla Hayy u Subhân! (55)

1. çokluk şahıs: -elüm

Nédelüm, çûn cihânun işi budur? (71)

2.1.1.2.1.5. Gereklilik Çekimi

Gereklilik kipini bildirmek için -a, -e eki kullanılmıştır. Kişi alâmeti 1. teklikte -m, 2. teklikte kişi zamiridir. 3. teklikte hiç bir alâmet görülmez⁷⁷

Yavuz sanmaya kardaş kardaşma,

bakikatdur bu sözüm, bafia inan! (3)

Sana bir kaç öğütler vereyin ben,

ki ber birisi düir ola, yâ mercân (8)

Bu dünyâ, bil, ki sana bâki kalmaz,

eğer milkün ola Şâm u Horâsân (46)

Dön emdi, bunda anu yarağın gör,

ki safla yarı kıla Hayy u Subhân! (55)

Tevâzu‘ eyle bunda hâş u ‘âma,

kim anda olmaya sen zâr u giryân (83)

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, -mişem	-miş-sın, -miş-sin	-miş, -miş	-miş-uz, -miş-üz	-	-mişlar, -mişler

⁷⁷ A. Fakih, Çarhname M. Mansuroğlu s.66

geniş z.	-arum, -er-em, -er-üm, -ür-üm	-r-sın, -ar- sın, -er-sin, -er-sün, -ur- sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-uz	-	-r-ler, -ar-lar, -ur-lar
gelecek z.	-ısaram, -iserem	-ısarsın, -isersin	-ısar, -iser, -ıcak,	-ısar-uz	-iserüz; -ıcagaz, -ıcaguz, -icegez	-iser-ler
istek	-a-m, -e- m, -ayın, -eyin, -ayım, -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-alum, -elüm	-unuz, -ünüz	-a-lar, -e-ler
gereklilik			gerek			

Tablo 33

2.1.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR 14. yy.

2.1.1.1.3.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

I. tip olarak bilinen ve şahıs zamirlerinden kökenlenen şahıs ekleri öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve istek kipi çekimlerinde kullanılmıştır. Şart kipinin 1. çokluk şahıs çekiminde hem zamir hem de iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır.

I. Tip şahıs çekimi (zamir kökenli)

1. teklik kişi: +am, +em, +ın, +in, +m, +vem, +van, +ven, +vanın, +venin

2. teklik kişi: +sın, +sin

3. teklik kişi: +Ø (+dur, +dür, durur)

1. çokluk kişi: +uz, +üz, +vuz, +vüz

2. çokluk kişi: +sız, +siz

3. çokluk kişi: +lar, +ler

2.1.1.1.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mışam, -mişem, -mışvan, -mişven, -mışvanın, -mişvenin

kişi bulmayıcak tutaram dilüm

şınamışvan işbu kadardur bilüm (286)

dönüp oğlan eydür bu kamosı māl

anuñ yolına eylemişven helāl (812)

düşümde seni her gice görmişem

şükür oldı hayr ile kim yormışam (4674)

çaḥ andan berü kim irişdüm çin'e

ne çin belki geçmişvenin māçin'e (5186)

elümden çıḥan oğlumu bulmışam

ducāmı kabül olduğın bilmişem (5360)

deñizine talmışvanın faḫluñuñ

ümîžine kalmışvanın faḫluñuñ (5493)

2. teklik şahıs: -mıssın, -mişsin

*çü cahd **eylemiştir** ne dermān bugün*
eliñde senüñ oldı fermān bugün (1070)

*sen aña **kapılmışın** [u] key degül*
ko anı ki koluña kolay degül (3888)

*benüm süretümi ki **görmıştır** uş*
anuy tuşına kapuda düz [ü] koş (3713)

3. teklik şahıs: -miş, -mişdur, mış, -miş durur

kim anı görür ise kaynar kanı
*hüner **komamışdur** ki bilmez anı (1296)*

***oturmuş** idi fāriğ ü dınsuzın*
*diyeydün güneş **görmemişdür** yüzün (2183)*

baş urdı süheyl ü eyitdi şehā
*ki bu kula **şaymışdur** atam baha (2306)*

*çü gördi ki mişe **yimişdür** tolu*
iñen tāze vü tatlu vü hem şulu (2953)

düzülmüş durur hücrede halvetün

binün gidelüm bile olsun atun (3034)

hem eyle itdi yalvardı ol yigide

ki azmış durur kankı yaña gide (3510)

1. çokluk şahıs: -mişuz, -mişüz

şoñ uci ki tūfān şārında karar

tutup şükr kim olmuşuz şehriyar (5192)

biri birümüz ile ırışmışuz

hikāyetlerümüzü soruşmuşuz (5193)

baña virdi vü bile büyümüşüz

tacāmı yiyicek bile yemişüz (2307)

geçen gice cāndan ırup gitmişüz

iñen korhup u key arup yatmışuz (3248)

ki her birimiz düşmüşüz bir yaña

ser-encāmumuza kalalar taña (3457)

3. çokluk şahıs: -mışlar, -mişler

havādağı kuşlar denizde yüzen

*balıklar kamu **eylemişler** düzen (41)*

***barışmışlar** idi şunun bigi kim*

şunar idi aşlan sığıra dikim (3630)

üründü erenler idi kamusu

***bırakmışlar** idi yire nāmūsı (4469)*

*bu söz kim **dimişler** ihen hak durur*

ki her bir kelecik yakınca durur (1939)

kalın mışeler bāğ u bahçe gibi

***yimişler** döşenmiş ağaçlar dibi (2954)*

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ıpvan

***yazıpvan** çağ aña degin kim ola*

yazılmış durur ol didügi ola (355)

2. teklik kişi: -üpsin

naķāş didi ivmek degüldür reva

*dağı dün **gelüpsin** sen işbu eve (1381)*

3. teklik kişi: -up, -ip (-updur, -üpdür, -up durur)

*pes imān ta'alluķ **dutupdur** dile*

bu sözi uşul anlayan key bile (242)

ne yirde [ki] görmüşsin iy pür-hüner

*anı kim **ķılupdur** beni bî-ķaber (648)*

*tenüm ģasta göñlüm **gidüpdür** bugün*

*beni cıķ gör kim **nidüpdür** bugün (750)*

*ki bir şāh-zāde **ķopupdur** bugün*

*ki tācı güneşden **ķapupdur** bugün (858)*

*iki and **iķüp durur** işbu kişi*

eger sır ise yile gider işi (1310)

ki gelün ķamu dirneşün uşda şāh

buyurup durur kurdılar bār-gāh (4894)

ki tālīs kıızı aña ol gice

viripdi bilürsin hikāyet nice (3994)

bahādurlığa **çavlanupdı** adı

tağaına sıñmışdı çalış dadıb (5216)

2.1.1.1.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman ekleri, bazen şimdiki zaman işlevinde kullanılmıştır.

1. teklik şahıs: +am, +em, +ın, +in, +m, +vem, +van, +ven, +vanın, +venin

vaşluñı temennā **kıluram** dāyimā haq'dan

bir dem irişem hurrem-i küllî bu zamānum (1550)

senün göñlün içindekin **bilürem**

anuñ için uş çāresin **kıluram** (1690)

çü ben bu kadar ğuśsa mı **yirvenin**

ki gündüz firākuña **döyervenin** (1952)

ben uş bunda turup **güyerven** saña

girü dönicek kavişasın baña (2450)

ki gevher **şataram** u harc eylerem

dururvan harıf ü konuk **toylaram** (4006)

köcalık benüm iki bükdi bilüm

key **añlarvanın** yavuz oldı hālüm (5357)

gözün den eger anşuzın ine yaş

kanumuz kurur **korharam** gide baş (1194)

didi gerçi güstāhlıh uş **iderem**

gerek bileven üşte çün **giderem** (976)

uş indi niçe gündür **otlarvan** ot

yimiş **bulmuşam** bugün ol oldı lüt (2997)

dilerven katumdan [ki] gitmeyesin

dahı ayruca yirde yatmayasın (3295)

*didi bir gün eyle heves **iderin***

ki deniz katına varuruz yarın (4612)

sen üşte gidersin umarın gice

*olıcak **varam** saña yarın gice (1842)*

*ki oğlum gidiser ü ben **çaluram***

*elüm ile uş cānumı **aluram** (775)*

*eger bir kezın **göstereven** yüzüm*

*döyemeyesin **bilürem** kendüzüm (1780)*

geh eylük ile geh yavuzluğıla

*işümi **başarurvan** uzluğıla (4319)*

sözi hiç uzatmayalum üşte çün

***bilürven** ki kāmı benüm için (1696)*

2. teklik şahıs: +sın, +sin

kaçarsın kişiden nite kim teyin

***talarsın** kolay bulıcak itleyin (2767)*

ne kim benden **umarsın** oħtı degül

baħa düşdi bu ħāl vaħtı degül (3250)

ne **şorarsın** andan saħa assı ne

meger nāmūsıñ ki dilersin śına (3955)

ya ħoż cāzūluk mı **ķılursın** eyit

ħaber yārdan mı bilürsin eyit (647)

nicesi **görürsin** sen işbu işi

eyit toğrusını iy uşlu ķişi (421)

bilürsin nedür ādemüñ cömri uş

nişe anı kimse geçürmeye ħoş (4581)

aħa ķarşu güle güle nev-bahār

didi hey ne **şanursın** uşşuñ mı var (4128)

3. Teklik şahıs: +Ø (+dur, +dür, durur)

birincesi oynar birince **büker**

birincesi segrir birince **seker** (3445)

*dilün dizgünü çünkü elden **çıkar***

*belā kişi boynına çılbur **daķar** (3045)*

*didi yüzüm açmaķ **degir** mi saņa*

edebşüz sözi söylemegil baņa (3103)

1. çokluk şahıs: -r-üz / -er-üz / -ur-uz / -ür-üz

didiler kamu bir anuñ bigi kız

*yig ola biñ erden **dirüz** anı biz (5012)*

seni gördük ü koduñ endişeyi

*girü **giderüz** düşün olsun eyi (2224)*

didi bir gün eyle heves iderin

*ki deñiz katına **varuruz** yarın (4612)*

ki bu oğluma katı çekdün emek

*biz anı **bilürüz** ne hācet dimek (5348)*

2. çokluk şahıs: +sız, +süz

***gezersiz** bāzirgān tonına girüp*

işünüz budur ilden ile varup (4755)

şanursız mı biz bilmezüz nitdünüz

süheyl'i çü karvadunuz tutdunuz (2649)

bizi dañı uş geldünüz kırmağa

*bahāne **dilersiz** hemın kırmağa (2650)*

*siz anı güvenmen ki **atarsız** oñ*

yanuz tozca vü okunuz çöpçe yoh (2651)

dönüp kavmine didi ol beynisüz

*ki **bilmezsüz** işüm olupdur yavuz (4033)*

3. çokluk şahıs: +lar, +ler

şaruñ kavmi anı işidüp meger

*Biri birisine **kılurlar** haber (1351)*

*tanişihları var ise **ideler***

***dilerler** ki girü yola gideler (2504)*

***tutarlar** anı vü ol at idi ol*

ki saclūk bırañdı vü tutdı yol (2531)

tutaḳ tudaḡa urdılar yüz yüze

*hikāyetlerin **getürürler** söze (5095)*

didi kim bahāsı bir aḳça ola

***sürerler** yire vü **sererler** yola (4590)*

2.1.1.1.3.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs: -ayorur; -mekde

çü çin kavmi geldi elinden kaya

*dönüp **kaçıyorur** iken yakaya (4495)*

*pirinci **yimekdeydi** anuḡ öḡi*

dökile [ki] aḡmadı çeltük bigi (3311)

2.1.1.1.3.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ısaram, -iserem, -isarvan, -iserven

*ki ben yunmaḡa bunda **ḡalısaram***

*geḡümce vü yalıncaḡ **olısaram** (3334)*

*çü ben **gidiserem** kime ḡalısar*

oḡul olmasa düşmenüm alısar (394)

*naķāş dir ki ben taşra **gidiserem***

saņa diyeyin bil ki nidiserem (1358)

süheyl eydür oħtı degül ol sözün

*başuñuzı **ağrıdısarvan** sizün (1815)*

2. teklik şahıs: -ısarsın

eyitdi vefā-dār imişsin hele

*niçeye degin **tartısarsın** bela (4653)*

didi şehriyār aņa iy key kişi

*vefâyıla **başarısarsın** işi (4656)*

3. teklik şahıs: -ecek; -ısar, -iser, -(y)iser

irişdiler uş [kim] gerek çıhalar

*tena''um **idecek** idi çaħ olar (3312)*

*gögercin ile **düziser** argayı*

*zi tāvūs ki **azıdısar** kargayı (3324)*

eger atama iltür isen beni

*iñen ulu beg **eyleyiser** seni (3120)*

3. çokluk şahıs: -(y)iserler

çü oldı senüñ işlerüñ yargulu

ķamu halk eyleyiserler ğulū (4783)

2.1.1.1.3.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -am, -em, -(y)am, -(y)em -avan, -even, -(y)avan, -(y)even

ben ol kişi hulķın nitesi ögem

ki hiç kimseden dimeye ben yigem (208)

dimiş kim Çalap ger irüre gelem

ķadeh girü atam elinden alam (1165)

ne çäre başum terkini uravan

ne kim yazlu alnumda var göreven (4204)

2. teklik şahıs: -asın, -esin, -(y)asın, -(y)esin

bugün ķorķum oldur ki söz açasın

yüzümüz sıyın topraĝa saçasın (1188)

fülān yirde var bir dükān göresin

gerek kim ol aracuĝa turasın (2339)

tamām alasin u tīmārlayasın

elüümüze kıızı şımarlayasın (3171)

Gerek toğrusını diyesin baña

Ko gitsün utanmaqlığı bir yaña (4264)

3. teklik şahıs: -a, -e, -(y)a, -(y)e

ola kim sentün sımaya sözüñi

gele vü utandurmaya yüzüñi (1013)

heyhāt yine lutfidüben tangrı ta'ālā

yāruma irişmege beni diri kıoya mı (2863)

ki şarda vü ilde yayıla çavun

ola kim kolayuña düşe avun (1386)

ne kim sözi olur ise söyleye

tekellüfle ye belki hem toylaya (1596)

şaña vaktı vü fursatı gözle ye

ne kim sırrı var açmaya gizle ye (157)

1. çokluk şahıs: -avuz, -evüz, -(y)avuz, -(y)evüz

ki oynayavuz içevüz yiyevüz

ne söz var ise şonradan diyevüz (1818)

hele bunda bir dutgıl anca karar

ki anlayavuz nolduğın Nev-bahār (4415)

senün buyruğun neyise biz anı

tutavuz dirig itmeyevüz cānı (5424)

başumuz anuñ yolına koyavuz

anı sevmeyenün gözün oyavuz (5425)

biz ardıradın yıl bigi yitevüz

şımarla ki tutmaya göğlin yavuz (2133)

2. çokluk şahıs: -asız, -esiz, -(y)asız, -(y)esiz

iki üç gün anuñ ile olasız

yyiüp içüp oynayasız gülesiz (826)

*gelün birkaç ādem ki **olasız** uz*

bınar üstine bir çadır kurunuz (3333)

*şāh-ı hāverān 'a gerek **iresiz***

ne kim akladunuz haber viresiz (4754)

*dürüşün ki **eyleyesiz** cadl ü dād*

ki sizden kamu ola hoşnūd u şād (5376)

gerek lutf idüp hoş tutasın bizi

***gelesiz** bize sımayasız sözi (1280)*

3. çokluk şahıs: -alar, -eler, -(y)alar, -(y)eler

*aduñ işidicek ducā **kılalar***

*senün kadr ü hürmetün **bileler** (265)*

*niçeyidi tārīh eger **soralar***

*didüm uş okıyalar u **göreler** (369)*

*ki bir iki gün içeler **yiyeler***

*şehün hil'atini kamu **giyeler** (829)*

ki aślına sürmege yohdur luġat

diyeler nite dile gelse oġat (5596)

müsülmānlar incinmeyeler müdām

eliñden diliñden seniñ ve-s-selām (94)

nitesi aña kıl olımayalar

ki ger isteyeler bulımayalar (5107)

2.1.1.1.3.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

-maġ gerek, -mañ gerek, -maķ gerek, -mek gerek, -sa gerek, -se gerek

Gereklilik işlevi, dilek-şart kipi eki “-sa, -se” ve fiilden isim yapan “-mak, -mek” ekiyle “gerek” edatının birlikte kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir

Metinde sadece bir yerde geçen “-melü” gereklilik kipi eki kalıplaşarak partisip eki işlevi üstlenmiştir: *iste-melü ol-* (554)

3. çokluk şahıs: -maġ gerek, -maķ gerek, -maķ gerek, -mek gerek, -sa gerek, -se gerek

kişide ki erlik ola vü yürek

aña gün ölümdür ne kaçmaġ gerek (2563)

az az saçuban tatlucaķ sıyı hoş

taramak gerek zülf ü gışūyı hoş (3282)

işidicegez anı nakkâşdan

didi şuyı **tutmak gerek** başdan (3689)

ger incitmiş olsa **düzelte gerek**

peşimān olup tevbe **itmek gerek** (95)

kişi tuymadın çāre **itmek gerek**

turup tızcek odaña **girmek gerek** (1925)

bu tevfiķ tangrı'dan **olsa gerek**

ķamu nesneden ol durur yigrek (5584)

ķolay sözler ile **dirilse gerek**

ķolayın gözeden ola yigrek (182)

2.1.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. YÜZYIL)

2.1.1.1.4.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.1.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mışam, -mişem

ben dahı 'ayallarumdan **azmışam**

gece gündüz ķasretinden **yanmışam** (161)

eytti éy yūsuf esirgegil halüm

*tīmar eyle **düşmişem** tutgıl elüm* (883)

2. teklik şahıs: -mışsın, -mişsin

döndi yūsuf söyledi zelīhāya

*çok emek **çekmişsin** uşbu sarāya* (487)

*zī ki görklü **eylemişsin** sen buni*

illa bunda kutayfer yok pes kanı (488)

3. teklik şahıs: -mış, -miş

istediler dört yañadan tağılu

*ol **oturmış** kabır üzre zārī kılı* (239)

*ağaç aña **ağlamış** inleyü*

hīç anı gördün mi sen gey añlayu (673)

*eytdiler zelīhāya **gelmiş** belā*

*‘āşık **olmuş** ol bir ‘imrāni kula* (570)

*ögüt vérmiş zelīhāya **dönmiş** gérü*

kaķımaduñ zeliḥāya anı gérü (572)

*bunlar eydür düş **görmış** ‘acebleyü*

*atası **yormış** düşini tañlayu (981)*

2. çokluk şahıs: -mıssız, -mişsiz

*yūsuf eydür **şatmıssız** bir oğlanı*

*üç ‘aybı var déyü **yazmıssız** anı (1277)*

*yūsuf eydür **almıssız** etmegini*

*gérçek midür **çıkarmıssız** gönlegini (1295)*

*şoñın dahı **gömmıssız** şu kuyu*

*katı **dögmıssız** anı ölsün déyü (1296)*

***öldürmıssız** ol büyüñüz*

ķurtarmış öldürtmemiş eşidiñüz (1298)

***bıraķmıssız** anı soñra bir kuyuya*

*ķul deyüben **şatmıssız** ḥarām yéye (1302)*

3. çokluk şahıs: -mışlar

ağlaşurlar her birisi şamuda

şutuşmışlar göynür ü döner oda (786)

2.1.1.1.4.1.2. Geniş Zamanda şahıs Çekimi

Geniş zaman ekleri, bazen şimdiki zaman işlevinde kullanılmıştır.

1. teklik şahıs: +am / +em

şoğrı oldu ne kim ol dedi düşüm

anuñ-ıçun ırđaram şimdi başum (717)

çatdı ya 'küb anı yandurdı beni

ağlaram andan berü düni günü (1371)

saña eytdüm bildürdüm eşit hāli

lāyık mıdur kim severem uşbu kulu (434)

yohsa du 'a kıluram zārī-y-ile

allahumdan 'azīze gelür belā (1254)

ilkin senüñ oğlu erişdürürem

andan soñra yūsufi **ķavuşdururam** (1366)

2. teklik şahıs: +sın / +sin / sün

karşu çıkdı ya 'ķūbuñ ögey kızı

ķaberüñ nedür ne **dersüñ** eyt sözi (682)

yūsuf eydür yā melik eşit beni

nedür ol büt kim **ţaparsın** sen anı (280)

üçünci yıl yine gördi şūreti

ķanda **olursın** der ü şorar ķatı (341)

tañrıdan ķorķ işleme uşbu işi

yavuz iş nite **ķılursın** éy ķişi (529)

dilegüñ nedür baña eyt ki bilem

ne **buyurursın** baña eyt söyleyem (1241)

3. Teklik şahıs: +Ø (+dur, +dür, durur)

dillerinçe ķorķutdılar ol oğlanı

ķorķusından yūsufuñ **titrer** cānı (210)

uyanü **gelür** zelîhâ uyğudan

beñzi **güler** emin **olur** kayğudan (343)

beşîr urğan **indürür** ol kuyuya

māmîl koğa **toldurur** anda şuya (188)

buyurur bir yeñi saray **düzdürür**

ya 'kûb şüretin içinde **yazdurur** (1061)

yûsuf çün ol sarāya **güvürür**

her kapuya kulları kilîd **urur** (505)

1. çokluk şahıs:

siz cevāb verür misiz buña söyleyü

buña **şoraruz** biz bunı isteyü (1285)

eytdiler **inanuruz** eytgil bize

her ne kim dér-ise ol şa ' bize (1289)

bunlar eydür biz günāhlı kullaruz

*dün gün biz tamuda hem **yanaruz** (768)*

eydiler biz giderüz avın dapa

***dilerüz** yūsuf bile gele ata (45)*

*bu nişān-ıla uçmağı biz **n'ederüz***

*tamuya yanmağa gérü **giderüz** (809)*

2. çokluk şahıs: +sız, +süz

*bunu dağı **dilersiz** kim iltesiz*

iletüben yabanda eyle kılasız (1011)

*andan **eydürsiz** ki aşlumuz nebī*

ķamuñuzuñ işi uş bunuñ gibi (1305)

*niçün yalan **söylersiz** siz öginü*

yalamçılar tamuya düşer yanu (1306)

3. çokluk şahıs: +lar, +ler

*etmegin kıparlar **uçarlar** yüce*

uyanur düşman ma 'nisin bilmez nice (631)

*bu kez tırur **görişürler** ağlaşu*

*kim görürse **kalurlar** ‘acebleşü (1376)*

2.1.1.1.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

*imdi **qorkaram** düşümden gérü görem*

gördüğüm düşden dahı kaygu yérem (48)

yūsuf eydür ana éy katı yürek

***ölürem** tonı koy kefen gerek (883)*

3. çokluk şahıs

kamu tedbîr étdiler öldürmeğe

*imdi **dilerler** aluban gitmege (43)*

*seyyid öninde **tururlar** zārlanup*

bu nişāndan zinhār déyü ‘ārlanup (807)

2.1.1.1.4.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs: -ecek; -ısar, -iser, -(y)iser

hoşdur ya oğul senüñ düşüñ

*sulţanlığ-ıla **géciser** ‘ömrün yaşuñ (27)*

*hak seni sultan **kılısar** kamuya*

*on bir kardaşuñ **turısar** tapuya (28)*

yusūf eydür sākīyā bilgil düşüñ

*hayr **olısar oñısar** senüñ işüñ (634)*

*eytti bir yıl **yatıardur** ol tamām*

bir yıldan soñra anı sultān kılām (658)

2.1.1.1.4.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -am, -em, -(y)am, -(y)em -avan, -even, -(y)avan, -(y)even, -evem –
avanın, -evenin

varuñ avlañ tutuñ getürüñ kurdı baña

*yusūfı yédi mi **şorayım** ben aña (150)*

*eytdi destūr vér baña tā kim **varam***

*ne ki kurd var kamu bunda **getürem** (158)*

*zelīhā eydür nice tevbe **kılayum***

*‘ışk-ıla boğduñ cānum al **öleyüm** (567)*

*bir söz dahı **eydeyim** size ‘aceb*

çün kutayfer zelîhâyı kılur taleb (366)

ya ‘kûb eydür hacetüñ var mı değıl

***véreyim bağışlayam** sen dilegil (693)*

2. teklik şahıs: -asın, -esin

*bir kul **alasin** ucuz anda şatun*

görklü ola imrene seve cānuñ (174)

*hayra érüben **batasın** ni ‘mete*

dürlü atlaslar géyüben devlete (614)

*ıraklığın eydem anuñ **bilesin***

*şıdk-ıla ger şalavāt hoş **édesin** (349)*

uşbu sözde bir hikāyet var dahı

*eydeyüm **éşidesin** anı dahı (617)*

***diñlenesin batasın** bol ni ‘mete*

*hoşluğ-ıla **érişesin** devlete (636)*

3. teklik şahıs: -a, -e, -(y)a, -(y)e

*iblis anda kör **ola** çok ağlaya*

*kulların hak rahmetle **foylaya** (519)*

*şol kadar kim biñ iki yüz yıl **ola***

*göresin yūsuf yüzün anda **gele** (114)*

zī şīrīn söz yūsuf kıssası

*dinleyenüñ **gide** gönli guşşası (15)*

*ol kişi kim halkı gıybet **eyleye***

*ayruk 'özrin söyleye yā **kavlaya** (576)*

*mısr içinde sultan **ola** kamuya*

*mışrun ehli kamu **tura** tapuya (659)*

1. çokluk şahıs: -avuz, -evüz; -alum, -elüm

*anı bunda **indeyelüm soralum** düşün*

ol hod bize eydi vérür görüşin (35)

yehūda eydür sözümi diñleñ uya

***biragalum** yusūfi biz kuyuya (92)*

*gelüñ imdi dédiler and **ıçelüm***

*bir uğurdan varıcağ **ağlaşalum** (130)*

eytdiler and ıçerüz biz kamumuz

***saqlayavuz** gelmeye aña yavuz (1013)*

döndiler yehūdaya söylediler

*ko anı biz **öldürevüz** dediler (91)*

2. çokluk şahıs: -asız, -esiz, -(y)asız, -(y)esiz

*lā-büdd aña çün **varasız** dileyü*

vere buğday kamuñuz ululayu (949)

*ol anda gide siz **kurulasınız***

*ne hācet kim siz bunu **öldüresiz** (93)*

*sulṭān dedi çünki eve **varasız***

*kardaşuñuz alubanı **gelesiz** (1007)*

*bunı dağı dilersez kim **iltesiz***

*iletüben yabanda eyle **ķılasız** (1011)*

*ķul kimüñsiz gerek kim **eydesiz***

ümmet eyde ķul seniñüz ķamumuz (1423)

3. çokluk şahıs: -alar, -eler, -(y)alar, -(y)eler

*aşa **ķoyalar** tenüñ iyiye*

gele ķuşlar béynüñi ala yéye (638)

*ķünkü bunlar **éşideler** ol adı*

***arturalar** ağlamağı feryādı (775)*

*ķün gelüp bunlar behişte **gireler***

*uçmak ehli ķün buları **göreler** (804)*

*yeşil zeberced **ķılalar** yaprağın*

*müşğ ü 'anberden **édeler** toprağın (465)*

*çok salavāt **véreler** muħammede*

ťamu dađı bunlardan kaçā gide (799)

2.1.1.1.4.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik işlevi, dilek-şart kipi eki “-sa, -se” ve fiilden isim yapan “-mak, -mek” ekiyle “gerek” edatının birlikte kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir

degme direk arasu altun tegek

salkumunu incüden kılmak gerek (468)

yūsufa eydür düşi n’étmek gerek

yūsuf eydür hazne terk étmek gerek (823)

ya kıb dapa yūsuf iletseñ gerek

tizrek sen bu işi étseñ gerek (1515)

eylesünler ol sarāya kırk direk

yérine mermer direk kılalar gerek (462)

Şimdiki zaman, genellikle cümlenin anlamından anlaşılmaktadır. İstek eki ya da geniş zaman eki şimdiki zaman işlevlerinde kullanılır. Yalnızca iki örnekte -a yorur ve -mekde eklerinin kullanıldığı görülür.

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

ö.g.z.	-miş-am, -mişem, -miş-van, -miş-ven	-miş-sın, -miş-sin	-miş, -miş	-miş- vanın, -miş- venin	-mişsiz, -mişsiz	-mişlar, -mişler
ö.g.z.	-ıpvan	-üpsin	-up, -ip (-updur, -üpdür, -updurur)	-	-	-
geniş z.	-am, -em, -van, -ven, -vanın, -venin, -ar-ın, -er-in, -ur-am, -ür-em, -ur-van, -ür-ven, -ur-vanın, -ür-venin	-r-sın, -ar- sın, -er-sin, -er-sün, -ur- sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-uz	-	-r-ler, -ar-lar, -ur-lar
gelecek z.	-ısaram, -iserem, -ısarvan, -iserven	-ısarsın, -isersin	-ısar, -iser, -ıcak,	-ısar-uz	-iserüz; -ıcagaz, -ıcaguz, -icegez	-iser-ler
istek	-a-m, -e-m, -ayın, - eyin, -ayım, -eyim	-asın / -esin	-a, -e, -(y)a, -(y)e	-avuz, -evüz, -(y)avuz, -(y)evüz	-asız, -esiz, -(y)asız, -(y)esiz	-alar, -eler, -(y)alar, -(y)eler
şimdiki z.			-a yorur -mekde			
gereklilik			gerek			

Tablo 34

2.1.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)

2.1.1.1.5.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.1.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -mışven; -üpven

Velîkin ben şuşamışven be-ğāyet

Bu bir şerbet baña kılmaz kifāyet (s. 36b/900)

Niçe şüflîleri hammār idüpven

Niçe teşbîhi ben zünnār idüpven (s. 34a/839)

3. teklik şahıs -mış-ø, -miş-ø

niçeler bu deñizde zevrak olmış

şoñı hayrān olup müstağrak olmış (s. 3a/42)

çenār açmış elin gülnāre karşı

kızartmış beñzini gül nāre karşı (s. 16a/373)

bozarmış beñzi gamdan erğavānuñ

zamiri rüşen olmış zeymurānuñ (s. 16a/380)

Yaşum şahrāları deryā kılupdur

Odum deryāları şahrā kılupdur (s. 35a/873)

hızırdur çeşme-i hayvāndan ayru

*Ya-ḥod tendür **düşüpdür** cāndan ayru* (s. 53a/1337)

1. çokluk şahıs -mişüz

*Hevā atına **binmişüz** yilerüz*

Heves kamçısını yindek şalaruz (s. 54a/1368)

3. çokluk şahıs -miş-lar, -miş-ler

***Oturmuşlar** şafā vü zevk içinde*

Maḥabbet gosterürler şevk içinde (s. 20b/501)

Biri dādın alur bir meh-liḳādan

***Çıkarılmışlar** iki baş bir yakadan* (s. 22a/528)

Cehan halkı dükeli ḥās u ‘âmı

***İdinmişler** anı ‘işret maḳāmı* (s. 18a/435)

2.1.1.1.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman ekleri, bazen şimdiki zaman işlevinde kullanılmıştır.

1. teklik şahıs: -aram / -erem / -arın / -erin / urın / -ürin / -ürem

***ururam** taşā tevbe şīşesini*

***ḳoram** bir yaña zühd endīşesini* (s. 34b/857)

O şerbet kim sen içdüñ cür'asından

*tevaḳḳu' **iderem** bir cü'ra senden (s. 31a/761)*

kaçan bu ser-güzeşti iderem yād

***kıluram** nāle vü zārī vü feryād (s. 42a/1054)*

***Yürürem** ilden ile fāş u meşhūr*

Giceler mest ü bengī subḥ maḥmūr (s. 33a/816)

*Ma'āza'llāh olardan gey **kaçarven***

*Görürsem taş atup toprak **şaçarven** (s. 34b/854)*

dekāyık remz idüp 'ışḳ u hevesde

*ḥakāyık keşf **iderven** her nefesde (s. 36a/888)*

dilüñ efsün okur siḥrüñ mü'eşsir

***bilürven** sende vardır bir 'aceb sır (s. 31a/757)*

2. teklik şahıs: -r-sın / -r-sin

İki yüzlü kılıçsın mekr ü āle

*Ne **gizlersin** süñü girmez çuvāle (s. 37a/916)*

*Bizi kim her ne hāl içre **dutarsın***

*Tevekkül çün sañadur sen **yitersin** (s. 56b/1434)*

***ķılırsın** 'alemi Hüdühüd gibi seyr*

*Süleymān'sın **okursın** Manṭıķu 't-ṭayr (s. 30a/730)*

*Niçe bir göz ucından ğamz **idersin***

*İşāret **gösterürsin** remz **idersin** (s. 36b/908)*

Sikender gözgüsisin dutmağıl pās

*Ne gizlü ṭabi **urursın** çinredüp ṭās (s. 36b/908)*

*ķuluñ nāzın niyāzın sen **bilürsin***

Göñülde gizlü rāzın sen bilürsin (s. 38a/951)

3. teklik şahıs: -r, -ar, -er, -ur, -ür

Sögüldi iç yağından yağ bağırlar

*şunar şağraq u birbirin **ağırlar** (s. 47b/1202)*

*Beni kim cān ķulağı birle **diñler***

*Eğer mermer ola derdümden **iñler** (s. 36a/889)*

Kimi aheng **ider** kimi **dutar** def

Kimi güyendedür kimi **urur** kef (s. 29b/721)

tağılur 'aql u hüş ayruḡ dirilmez

ḡalur bī-ḡod velī ölmez dirilmez (s. 35a/861)

ḡurur deryā eger od hadden aşsa

Dökilür çün ḡazan ḡaynasa ṡaşa (s. 38a/947)

1. çokluk şahıs: -rüz, -erüz, -uruz, -ürüz

ḡaçan kim dest uruban el **ḡaḡaruz**

Cehānı ser-te-ser oda **yaḡaruz** (s. 52b/1334)

İnilerüz dökerüz kanlu yaşlar

Ururuz ṡaşa başlar başa ṡaşlar (s. 52b/1330)

Bu derdüñ şerbetinden esrüdük biz

Çekerüz 'ışk ile esrükle yük biz (s. 53a/1338)

Hevā atına binmişuz **yileruz**

Heves ḡamçısını yindek **şalaruz** (s. 54a/1368)

Bu derdüñ çāresi çün girmez ele

***Gezerüz** uşda nā-çār ilden ile (s. 54a/1368)*

2. çokluk şahıs: -rsiz

*Yalan yigrekdür ol kim şulh **idersiz***

Şu gerçekden ki olur fitne-engīz (s. 55b/1399)

3. çokluk şahıs: -rler, -arlar, -erler, -urlar, -ürler

*ben **uğırlar** gice zengī yüzinden*

***kaparlar** sürmeyi cinnī gözinden (s. 19a/463)*

*Çiçekler çünki zerrīn cām **içerler***

*Şükûfe akçalar saçu **şaçarlar** (s. 16b/393)*

*Şarāb u şāhid ile kavi **iderler***

*Alurlar uydurup anda **giderler** (s. 43b/1094)*

*şafāsından çü gāyet germ **olurlar***

*İşidüp taş bağırlar nerm **olurlar** (s. 25b/630)*

*Bu sahrā içre anlar kim **yürürler***

Güneyden zerredir ol kim görürler (s. 2b/35)

2.1.1.1.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs: -isar, -iser

Ne kim taḳdīr ise ḥaḳdur geliser

Nola n'olsa gerek bari nolısar (s. 23b/572)

Metinde anlamı ile gelecek zaman ifade eden bir beyit mevcuttur:

maḥabbet maḥzeni çün kim yürekdür

maḥabbet maḥzenin yıḳsa gerekdür (s. 40a/994)

2.1.1.1.5.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -a-m / -e-m; -ayın / -eyin; -ayum / -eyüm

Yüzüñ güldür gözüm ebr-i bahārı

Eger ben aḡlayam sen gül hemişe (s. 29a/709)

Velī çün kim şorarsın biñde birin

Diyeyim diñle anı çüst ü şīrīn (s. 31b/770)

Niçe bir gül ile hein-rah olam ben

Niçe bir yol azup güim-rāh olam ben (s. 3b/56)

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin

*Eger bir şemme sırrumdan **tuyasın***

*Dükelin terk idüp baña **uyasın** (s. 31b/768)*

*ki benden keşf **idesin** bu belâyı*

*belâdan **kurtarasın** mübtelâyı (s. 39b/987)*

3. teklik şahıs: -a / -e

Buyur tûṭī dilün kılsun şeker-rîz

***Ola** bâzârumuz 'ışkuñ gibi tîz (s. 24a/579)*

*Şu yirde kim **çala** sâzende hoş-sâz*

*Ser-âğâz **eyleye** muṭrib hoş-âvâz (s. 35a/864)*

1. çokluk şahıs: -alum / -elüm

*tolu şun sâğarı tecdîd **idelüm***

Ne kim fevt oldı dün meclisde anı (s. 27a/664)

Getür şākī kadeḥ reyḥānī toldur

***İçelüm** rāḥı kim rāḥat demidür (s. 27b/672)*

2. çokluk şahıs -asız / -esiz

Gerek kim dördüñüz dört dürlü dilden

Diyesiz vaşf-ı hālî derd-i dilden (s. 37a/921)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

*Oқыyanlar **göreler** şan 'atını*

*Hevesden **arturalar** rağbetini* (s. 14a/318)

*Ele alup çün anı **oқыalar***

*Göñül virmeye kim elden **қoyalar*** (s. 14a/323)

2.1.1.1.5.1.5. Gereklilik Çekimi

*Bize **ma 'nī gerek** sözden zarūret*

қayurmaz ger yalan olursa şūret (s. 55b/1397)

Gerek öldür **gerek** dirgür қuluñven

Ne kim hüküm eyleseñ fermān senüñdür (s. 28b/695)

*Ne vaşf **itmek gerek** sen hod bilürsin*

şafāsmı sürüp zevķin bulursın (s. 35a/863)

Urur çengini çenge iñledür zār

İñildesem gerekdür ben de nā-çār (s. 42a/1053)

maḥabbet maḥzenin yıksa gerekdür (s. 40a/994)

2.1.1.1.6. AŞIKPAŞAZADE- TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN (15. yy)

2.1.1.1.6.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.1.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -miş-em

*bunlaruñ kıssası çokdur, cemi'isine 'ilmüm yitmişdür, **bilmişemdür***. (Bab 170/363)

2. teklik şahıs -mış-sın / -miş-sin

*bühtānları bu kim ehl-i mansubsın [mansıbsın] dirler, veyāhut bu şehirde bir gayrı 'imarete **konmuşsin**, dirler* (Bab 167/352)

*Mahmud Paşa'nun karındaşı kırala habar göndürdi kim "Semendire'yi Türk' e virdüm, **dimişsin***. (Bab 130)

3. teklik şahıs -mış-ø, -miş-ø

*Sultān Muhammed oğlu Sultān Murād Han zamānında sefere giderken bir yaya bir it enügin **ogurlamış***. (Bab 31)

*Lih ban esir **almış**, amma kendüni bildürmemiş. Sonra satılı satılı **kurtulmuş***. (Bab 119/170b)

*'Osman Gazi dahı ol bardağı alan kişiyi **getürmiş**, belki **dögmüş**, dahı kafirün hakkını alıvirmiş*. (Bab 9)

*Kāfiri hisarı boş **komuş gitmiş***. (Bab 20)

*Nagah bir gice Hazret-i Resul'i aleyhisselamı ol kız vakı'asında **görmüş**. Ne **görmüş**? Görür kim kendüyi bir derin çukura **düşmüş***. (Bab 26)

3. çokluk şahıs -mış-lar, -miş-ler

*Ve gemiden dahı bir kayık **göndürmişler** kim kendülerüñ kandalıkların dahı bildüreler diyü. (Bab 86)*

*Ol aradan Evrenzoghı İsā Beg varmadın kâfider hisārı oda **yakmışlar**, kendüleri kaçup **gitmişler**, hisār boş kalmış. (Bab 125/190a)*

*Ve bir dahı bizden öñdin gelenler dahı bu kânünü **komışlar**." (Bab 89/89)*

*"Ve bizüm hālümüzi Allah bilür. Andan gayrı kimsene bilmez." **dimişler** ve dahı **ağlamışlar**. (Bab 128/194b)*

2.1.1.1.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman ekleri, bazen şimdiki zaman işlevinde kullanılmıştır.

1. teklik şahıs: -aram / -erem / -arın / -erin / urın / -ürin / -ürem

*Anı **umaram** kim Hak te'alā bu ben za'ife anı dahı nasib ide." didi (Bab 132/204a)*

*İnşaallah sizüñ ile ben şimdi girü bu gazāyı **iderem**." didi. (Bab 104/144a)*

*Ol kişi eydür: "Bazara her ne kim gelse ben andan akça **alurın**." dir. (Bab 15/6b)*

*"Zebūnumı virüñ. ve illa virmeyecek olursañ Gölbaşı'ndan **tolanurın** vilāyetüñi harāb **iderin**." dir. (Bab 17/10b)*

*"Ben dahı seni eyü yarag-ıla **karşuların**." didi. (Bab 56/61b)*

*"Benüm bir oglum var ben dahı bile **getürürin**." didi. (Bab 56/61b)*

*Ve hem sana eyü tirnar **virürem** kim vilāyetünden ziyāde ola." didi. (Bab 146/237b)*

2. teklik şahıs: -r-sın / -r-sin

*"Enügi sen mi togurduñ kim **ogurlarsın**. Bire enük yaya!" diyüben sögmış. (Bab 31/27b)*

*"Bu söz ne sözdür kim **söylersin**." didi. (Bab 105/145b)*

"Hey ogul! Bir Tarabuzon çün bunca zahmetler niçün **çekersin**." didi. (Bab 135/213a)

Neye kim elüñ irse añ sen ölüm

Kim añmazsañ **kalursın** sen gümānda (Bab 147/239b)

"Baba! Bu beglere ki beni **göndürürsin** ve beni tutariarsa sen nic'idersin?" (Bab 99/138b)

3. teklik şahıs: -r, -ar, -er, -ur, -ür

Öñi **aglar** soñı **aglar** nazar kıl

Bu aqlamaga di ne kāl u kildür (Bab 41/45b)

'Osman Gazi kim uyudı, düşinde görür kim bu 'āzizüñ koynından bir ay **togar, gelür**

'Osman Gazi'nüñ koynına **girür**.

Gider kendüsi ad **kalur** cihānda

Adına söylenür falan komışdur (Bab 7/9)

Ve bu çıkan sulardan kim içer ve kim bağçalar **suvarur** ve kim çeşmeler **akıdur**. (Bab 4/6)

Alınmasında hayli zahmet **çekilür**." didiler. (Bab 154/258a)

1. çokluk şahıs: -rüz, -erüz, -uruz, -ürüz

"Ne adam satun **aluruz** ve ne adam **sataruz**." dimişler. (Bab 25/15b)

"Rumili'ne geçmek **isterüz**, tedbir nedür?" didiler. (Bab 69/93a)

"Ulu seferümüz vardır, tiz gelmek ardınca ol kim biz hāzır olup **tururuz**." didiler. (Bab 20/21)

"Tarabuzon' a gemiler **gönderürüz**. (Bab 132/205a)

"Desturunuzla kim biz Dulkadır iline giderüz kim, Kılıç Arslan Beg'ün oğlını atası yirine beglemege **iledürüz**." didiler. (Bab 148/240b)

2. çokluk şahıs: -rsiz

"Hey biçäreler! Bu din 'asilerinüñ vilayetine ne suret-ile düşdünüñ kim bu kafirlere böyle hidmet **idersiz**." demiş. (Bab 128/194b)

Süleymān Paşa eydür: "Ne yirden **geçersiz**?" (Bab 38/39b)

"Ne **turursız**, Türke bundan yig fırsat elüñüze girmez." didi. (Bab 117/165a)

"Kerem lutf idüñ bunların ne-y-ise dahısın siz **bilürsiz**, eyle idüñ." didiler. (Bab 88/120a)

"Gaziler! Ha görem sizi ki din yolında niçe **deprenürsiz**." didi. (Bab 22/23)

3. çokluk şahıs: -rler, -arlar, -erler, -urlar, -ürler

Şimdiki vaktde üzerinde ihyā olup biş vaktde pâdişāhlara du'ālar **iderler** ve dāyim **añarlar**. (Bab 38/38b-39a)

Ammā kapuda her gün divān iderler, sancak ve tımār **virürler alurlar** ve masālhlr **görürler** ve illā hakimler dahı **girürler çıkarlar** ve paşalara hakimler devā-y-ıçun her birisi bir dürlü otlar isterler kim hünkāra ya'ni 'ilāc iderler. (Bab 80/109b)

İssi ardınca varıcak eger dāyim görüp bildükleri adam olursa bir sehel nesne **virürler** ve illa **dögerler, giderler** ve kendüyi dahı vakt olur esir iderler. (Bab 124/185b)

Nāgāh bir niçe 'azablar bir İrineni köyine **varurlar**, bir niçe İrineni karısını ve kocasını **bulurlar, yagmalarlar**. (Bab 134/210b)

Hamām ve bāzārlar yapdurdı ve 'imaretinde gelen giden müsāfirlere ziyāfetler iderler ve ni'metler bişürüp **yidürürler**. (Bab 101/141a)

2.1.1.1.6.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -iserin

"Üngürüz'e Semendire' den **geçiserin**. (Bab 109/151b)

2. teklik şahıs: -isersin

*Fenā sarāyını terk id üp ol bekā sarāyına **gidisersin**.* (Bab 121/176b)

3. teklik şahıs -ecek; -ısar, -iser, -(y)iser

*Kimi dir şeyhümüz sultan **olısar***

İnanur ana uyar zankı soylar (Bab 78/107a)

*Hilesi kāfire gör ne **idiser***

*Yıkılup evleri ilden **gidiser***

*Ogul ve kız u mālдан **ayrılısar***

Ne getürdi başına ekseri ser (Bab 164/172)

*Gör imdi **ne'yleyiser** Gāzi Orhan*

O himmet alpı vü o bahr-ı 'ummān (Bab 23/26)

*Ne assı **eyleyiser** sanu sanmak*

Şuña degmez hazineñ oda yanmak (Bab 99/139b)

ve eger siz yalan olasız sizlere dalı lāyık olmaya kim haniara töhmet itgeysiz. (Bab 66/81a)

2.1.1.1.6.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Hünkar eyitdi: "Hele şimdi sefere **gideyorurın**.* (Bab 92/125b)

3. teklik şahıs:

*"Ol derviş geldi bir kavak ağacını bile getürdi, kapuda **dikeyorur**." didiler* (Bab 38/37b)

*"Üngürüz kāfiri galaba yarağ-ıla **geleyorur**." didiler.* (Bab 118/168a)

*Ve Biligrad'dan öñi **geçeyorur.**" didiler. (Bab 119/168b)*

*Bir gāzi pādişāh gazāya **gideyorur.** (Bab 133/209b)*

*"Ne-y-içün epsem turursın, küffār hücüm idüp yörüdi, vilāyeti harāb idüp **bozayorur.**" didiler. (Bab 117/165b)*

3. çokluk şahıs:

*"Küffar kaçdı gemilerin **kolaylayuyorurlar.**" didiler. (Bab 129/198b)*

2.1.1.1.6.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -a-m / -e-m; -ayın / -eyin; -ayum / -eyüm

*"Kaçan kim Semerkand'a **varam** girü*

bu vilāyetüne seni göndürsem gerek (Bab 66/88a)

*"İnşaallah ben dahı vardugum vaktın saçumı **iledem**" didi. (Bab 12/13)*

*Ve hem dirdi Çıtakla **bulısayum***

Çürük i'tikādına inanurdı (Bab 150/247a)

*"Bu hisāruñı baña vir, gine seni hisāruñda **koyayın**, hemin ad benüm olsun." didi.*

(Bab 22/24)

*"Ben dahı **varayum** ceng **ideyüm.**" diyü turdı, geldi vardı bārūya çıkdı. (Bab 26/17a)*

*Ve hem kızum dahı **vireyüm** ve her yıl 'asker-i mansūruña varayum, hizmet şerāyitin yirine **getüreyin.**" didi. (Bab 91/124b)*

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin

*"Ol göçer evleri ne kadar var-ısa oñat zabt id üp yarar kullarına **ısmarlayasın.** Dahı Filibeyöresine getüreler, **göndüresin.** (Bab 66/78a)*

*Sen dahı 'asker-i mansūruma vilāyetüñden azık **göndüresin.** (Bab 72/98b)*

Diyesin sūfî Tañrı'yı hāzır bil

Cevābı dir ki Tanrı şeyhe uyar (Bab 77/105b)

"Tizcek leşkerüñü cem' **idesin**; eyü yarar yoldaşlar-ıla **gelesin**. (Bab 109/152a)

"Ve eger feth olmayacak olursa vilāyatındaki köylerini **urasın, yıkasın, yakasın**; ta kim niçe zamānlar ma'mūr olmaga yaramaya." (Bab 134/210b)

3. teklik şahıs: -a / -e

Akça Koca eyitdi: "Gāziler bu yolda kimdür kim baş **oymaya** ve bir ad **ide**, bir nişān **koya**, ben dahı anuñ-ıla bile olam." didi. (Bab 26/17b-18a)

Her kangı tarafa dilerse **vara gide**. (Bab 43/47b)

İdem aña elüme **gire** fırsat

N' ola itsün baña ol d ürlü ibrām (Bab 107/150a)

Kılıcından anuñ **ditreye** taglar

Bulutlar **kaça** gireler tumana (Bab 121/179a)

İlahi 'asilerini zebūn it

Ki kuvvetlü **ola** zātında heybet (Bab 156/261a)

1. çokluk şahıs -a-vuz / -e-vüz; -alum / -elüm

Ya gerçek **olavuz** sözümüzde veya yalan **olavuz**. (Bab 66/81b)

Ümizdür kim düşmān dahı gele, düşmān-ıla **haklaşavuz**." didi. (Bab 149-243b)

Paşalar eydür: "Devletlü sultānum ne hācet kim leşkerümüze zahmet **çekdürevüz**. **Koyalum** gelsün vilāyete girsün. Şöyle **kıralum** anları kim kendülerüñ vilāyetlerine habarlarını girü biz **göndürelüm**." (Bab 66/82a/82b)

"Ya **varalum** bi-tekellüf hünkāruñ leşkeriñi yok yire düşmana **kırduralum**." didi.

(Bab 105/145b)

"Hanum! Biz bu suyu niçe **geçelüm.**?" didiler. (Bab 2)

2. çokluk şahıs -asız / -esiz

Eyitdi kim: "Her ne kim şimdiye degin oldı-y-ısa benüm bu günāhuma kalmayup 'afv **idesiz.**" didi. (Bab 63/75a)

Melül-süret: "Ma'zūr **tutasız.**" didi. (Bab 98/135b)

ve eger siz yalan **olasız** sizlere dalu lāyık olmaya kim haniara tōhmet itgeysiz. (Bab 66/81a)

"Ve baña dahı girü habar **bildüresiz.**" didi. (Bab 192/142a)

Her ne vech-ile olursa siyāset **idesiz.** (Bab 132/205a-205b)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

Kim ya'ni düğün idüp **karvayalar**

Muhālif tedbiri kendüyi tutdı (Bab 11)

Bunlaruñ fikri bu-y-ıdı kim Bursa'ya **varalar.** (Bab 82/113a)

Bunlar şöyle ittifāk itdiler kim Mihaloglı Muhammed Beg'i Tokat habsinden **çıkaralar,** Sultān Murād'a **getüreler** ve hem anuñ gibi itdiler. (Bab 83/113b)

Anlar dahı sultānumı tutup ele **vireler.** (Bab 84/114b)

İç ara bu dört karındaş ittifāk itdiler kim Yörgüç Paşa bunlara karşı gelecek olursa kılıç **kayalar,** bunları kıralar ve andan sonra memleketi dahı **uralar,** girü dönüp **yörüivereler.** (Bab 98/135b)

2.1.1.1.6.1.6. Gereklilik Çekimi

'Osmān Gazi gördi kim bu hisar ceng ile alınmaz, buña **sabr gerek.** (Bab 18/11a)

Ol dahı eydür: "**Kaçmak gerek.**" didi ve kaçdı. (Bab 84/115a)

"Teküre ilçi **göndürmek gerek** kim andan gayrı yirden geçmege çäre yokdur." didi.

(Bab 69/93a)

Ben anuñ üzerine inşaallah Seydigāzi' den togrı **çıksam gerek**. (Bab 72/98a)

"Şimdi girü ben hurûc **itsem gerek**. (Bab 77/105a)

Üşde şimdi biz dahı yaylaya **göçsevüz gerek**. (Bab 12)

Allah oñarup müyesser iderse Alaşehr'i feth itdün, bum dahı **feth itmeñ gerek**." didi.

(Bab 59/66b)

15. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-ven -miş-em	-miş-sın, -miş-sin	-miş, -miş	-miş-üz	-	-mişlar, -mişler
ö.g.z.	-üpven	-	-up, -ip (-updur, -üpdür, -updurur)	-	-	-
geniş z.	-aram, -erem, -arın, -erin, -urın, -ürin, -ürem,	-r-sın, -ar -sın, -er- sin, -er- sün, -ur- sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-uz	-	-r-ler, -ar-lar, -ur-lar
gelecek z.	-isaram, - iserem, -isarvan, - iserven	-isarsın, -isersin	-isar, -iser, -ıcak,	-isar-uz	-iserüz; -ıcagaz, -ıcaguz, -icegez	-iser-ler

istek	-a-m, -e-m; - ayın, -eyin; -ayum, -eyüm	-asın / - esin	-a, -e, -(y)a, -(y)e	-avuz, -evüz, -alum, -elüm	-asız, -esiz, -(y)asız, -(y)esiz	-alar, -eler, -(y)alar, -(y)eler
şimdiki z.	-eyorurın		-eyorur -ayorur			-ayuyorurlar
gereklilik			gerek			

Tablo 35

2.1.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.1.1.2.1. BAKİ DİVANI (16. yy.)

2.1.1.2.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

2. teklik şahıs -miş-sin

özün hâl-i 'izâr-ı yâre **beñzetmişsin** ey ahter

ne bilsünler karañuda anuñ göz kıpdugın iller (s. 322 31)

3. teklik şahıs -mış-ø, -miş-ø

ruhsâruñ üzre turralar **olmış** girih girih

gûyâ hicâza bagladılar şâmiyân miyân (s.4 29)

kaddüñe kul olmaga **gelmiş** dizilmiş karşuña

servler **turmuş** çemen sahnında kâmet gösterür (s.95 51/4)

çekilmiş kaddüñ eflâke dökilmiş sünbülüñ hâke

letâfet gülşeninde bir nihâl-i sâye-güstersin (s.228 347/4)

*ne zîbâ **yaraşmış** o leblerle dendân*

*ne hûb imtizâc **eylemiş** şîr ü şekker (s. 9 3/2)*

dür ü yâkût ile bir nahl-i murassa' sandum

*ergavân üzre **dökilmiş** katerât-ı emtâr (s. 31 16)*

3. çokluk şahıs -mış-lar, -miş-ler

kemâlin añlayup bir bir öñinde

***komişlar** yüz yire şâhân-ı pîşîn (s.12-16)*

öykünürdi lebüñe câm-ı mey ammâ dönmiş

*bu gün **almışlar** ele bir yire gelmiş zuraî (s. 77-6)*

*gül ü nergis yine altun beneklü câme **geymişler***

libâsı lâlenüñ egninde bir dîbâ-yı zîbâdur (s.135-5)

gül gülse dâ'im aglasa bülbül 'aceb degül

*zîrâ kimine agla **dimişler** kimine gül (s. 209-304-1)*

kapuñda çok revân oldu dahı çok seyl olur yaşum

*meseldür akduğı yirde **dimişler** yine akar su (s. 251-409-3)*

2.1.1.2.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ar-am, -ur-am, -ür-em

kemerüm gibi miyânını kenâr ide diyü

***korkaram** va 'de-i vashna nigâr ide hılâf (s.178-231-3)*

zülfüñi görsem 'izâruñ üzre ey hûr-i cemîl

***Sanuram** zencîr şeklin bağlamışdur Selsebîl (s.201 285/1)*

*Hayretde **kaluram** göricek Bâkî nergisi*

bunca zer ile ayagı gûr içre gözi aç (s.86 31/5)

devr-i gamzeñde senüñ kimseye hançer çekmez

*boynuma **alurun** ey şûh-ı dil-ârâ koluñ (266/3)*

hecrüñ gamıyla dîde ne demler geçürdüğün

*fürkat şebinde ben **bilürin** bir hudâyıla (465/3)*

2. teklik şahıs -ar-sın, -er-sin, -ur-sın, -ür-sin

senüñ kâruñ hevâyılıkdur ancak ey kebûter sen

hevâ-yı 'aşk-ı dil-ber neydüğün bilmezsin **oynarsın** (s.228-347-3)

niçün **agalarsın** felekden bilsem ey şeb-nem seni

çün **girürsün** her zamân bir verd-i ra'nâ koynına (s.264-430-3)

koyup tesbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ'iz

mufasssal kıssa **başlarsın** garîb efsâne söylersin (234-361-3)

vaslum **dilersin** çün didüñ lutf idüben olsun didüñ

yarın didün bir gün didüñ ferdâlara salduñ beni (s.306-531-3)

mey-i dûşîneden bâkî yine mahmûra **beñzersin**

eliñde turmayup câm-ı şarâb-ı ergavân ditrer (137-139-5)

vefâ eyler **sanursın** bâkıyâ handân görüp yâri

ne kasd-ı cân ider ol gamze-i hûn-hvârı tuymazsın (249-396-5)

bî-tekellüf yüz sürer her şeb ruh-ı rengînüñe

böyle niçün yüz **virürsün** dûstum bâlînüñe (262-425-1)

3. teklik şahıs -ar-ø, -er-ø, -ur-ø, -ür-ø

âleme leylî saçuñ sevdâsın izhâr eylerin

nev-bahâr eyyâmıdur bir gün **tutar** mecnûnlugum (s.218-325-3)

göñül akdı gözüm yaşı gibi ol kadd-i dil-cûya

niçün meyl itmez ol serv-i hırâmânum **akar** suya (s. 276-458-1)

ma'nî-i pâkîze ey bâkî edâ-yı hâb ile

sîm-ten dildâra **beñzer** kim libâsı yaraşa (s. 265-431-5)

farkına bir nice per **takinur** altun tellü

hayl-i ezhâra meger zanbak olupdur serdâr (s.30-6)

tîguñ 'adem diyârına rûşen tarîkdur

a'dâ-yı dîni turma kılıçdan **geçür** hemân (s.4-23)

3. çokluk şahıs -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler

añarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmuñ ey bâkî

süleymân yâd olındukça bile mezkûr olur mûrı (s. 287-484-6)

zinhâr sakın mey yirine kanuñ **içerler**

keyfiyyetüñ ol gözleri mestâne tuyurma (s.252-405-2)

sebzeler dil uzadup topraga **sürerler** yüzün

kimseden incinmesün bu nahl-i bûstânum benüm (s.227-345-4)

cânâ görünse taraf-ı 'izâruñ nikâbdan

halk âfitâb togdı **sanurlar** sehâbdan (s.236-365-1)

diller revâne oldılar ol meh-likâyıla

etfâl-i şehir sanki **segirdürler** ay ile (465-1)

şimşâd u serv yüz yire **korlar** niyâz ile

sen kim çemende salmasın 'izz u nâz ile (s. 320-21)

2.1.1.2.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Baki Divanında Eski Anadolu Türkçesinde görülen –isar eki görülmemiştir. Ayrıca –acak / -ecek eki de partisip eki işlevinde görülmektedir.

medediñ kalmadı feryâd u figân **eyleyecek**

saña kimden ire ey bâkî-i bî-çâre meded (s.91-6)

bir nefes hem-dem olup def'-i melâl **eyleyecek**

bulmadum dünyede câm-ı mey-i hamrâdan yig (386-3)

2.1.1.2.1.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Baki Divanında şimdiki zaman eki olan –ıyor / -iyor eki sadece bir örnekte görülmüştür:

güher-i câmı yitürdük bizi gam öldüriyor

sâkıyâ gel bulı vir kanda ise ara meded (40/3)

2.1.1.2.1.1.5. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m; -ayın / -eyin

şâyed ol servi kenâre getürem ey bâkî

varayın yüz süreyin ayagina âb gibi (507/6)

câme-hvâb ol âfeti aldukça tenhâ koynına

sanuram ebrüñ girür mâh-ı şeb-ârâ koynına (430/1)

hayretde kaluram göricek bâkî nergisi

bunca zer ile ayagı gûr içre gözi aç (31/5)

âsitân-ı yârda mesken bulursam bâkıyâ

kâfda seyr itdürem ankâya istignâyı ben (381/6)

varayın kan aglayayın âsitân-ı yârda

fürkatinde kana yudı dîde-i pür-nem beni (536/3)

*şâyed ol servi kenâre **getürem** ey bâkî*

***varayın** yüz süreyin ayagına âb gibi (507/6)*

niçün ol yâre rakîbâ didüñ îmânumsın

***göreyin** aynlasın son demi îmânuñdan (389/3)*

ârzû eyler imiş bâr-ı belâ çekdügümi

***çekeyin** bârî çün ol şûh-ı cihânum özenür (75/3)*

lebüñi âl ile öpmiş ola mı peymâne

***içeyin** ölmez isem kanını kana kana (437/1)*

2. teklik şahıs: -a-sın / -e-sin

ey ser-efrâz geçen kimse ne gaddâr idügin

*başuña tokuncak **anlayasın** gerdûnuñ (275/2)*

müşkil belâ degül mi vefâsuz güzel sevüp

*gussayla yata derd ü gam ile **uyanasin** (382/4)*

ey çarh nice cevr idüp **agladasın** beni

iller yüzine gülüci bir bî-vefâyıla (465/4)

bâkî kifâyet eyler işâret efendüñe

mahlas yerine **yazdurasın** ahlasu'l-'ibâd (38/6)

seyre çıksun ne temâşâ ola peydâ **göresin**

bir iki gün hele sabr eyle temâşâ **göresin** (384/1)

1. çokluk şahıs: -a-vuz / -e-vüz

lâyık budur ki biz **kılavuz** cürme i'tirâf

vâbeste-i 'inâyetidür mebde'ü me'âd (38/4)

bir iki gün çekelüm cevr ü cefâsın kadehüñ

sürevüz bir dem ola zevk u safâsın kadehüñ (270/1)

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

şâh-bâz-ı tab'umuñ pervâzın urmaz kimseler

çâre ey bâkî hemân olur öñince **varalar** (59/7)

şâh-ı gül ü nihâl-i semen biri birinüñ

*irdi o dem ki kolını boynına **salalar** (103/6)*

insâf budur kim çıkarup misk-i gazâli

*izüñ tozını **tolduralar** nâfe-i çîne (427/3)*

bir kadem bas lutf ile gel gül-şene ey serv-kad

***bileler** eksükligin her serv-i bâlâ semt semt (23/5)*

andelîbân-ı hoş-elhân-ı gülistân-ı senâ

***ideler** medhüñ ile hoş nagamât-ı rengîn (26/37)*

2.1.1.2.1.1.6. Gereklilik Çekimi

Gereklilik kipi Baki Divanında, -a / -e gerek, -sa / -se gerek, -mak / -mek gerek şeklindedir. Divan'da tespit edilen örnekler aşağıda sayfa ve şiir numaraları ile şu şekildedir:

*çemende su gibi sûfî şarâb **içmek gerek** şimdi*

behey sûfî bu mevsimler ne ayıklık zamânıdur (181/2)

*kaddüñ nihâli ruhlaruñ **alı gerek** bize*

gül deste deste tâze fîdanlar kucak kucak (242/5)

bezm-i kesretten çekildi câmveş bâkî gönül

*tekye-i vahdetde 'uzlet ihtiyâr **itsem gerek** (273/5)*

*zîr-i hâk **olsa gerek** menzilüñ âhir n'idelüm*

mâline mâlik imişsin tutalum kârûnun (275/3)

*bâkî görelüm **n'ola gerek** dest-i kazâdan*

şeh-bâz-ı dil ol kebk-i hırâmâne salındı (510/7)

2.1.1.2.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16. yy.)

2.1.1.2.2.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

3. teklik şahıs -miş-ø, -miş-ø

*sa 'd-ı ekberdür ki sa 'd-ı ekber **olmuş** ahteri*

*tali 'nde hâne-i câşirde **doğmuş** müşterî (20b)*

*rahş-ı gerdün-nakşını hınnâ ile âl **eylemiş***

*hün-ı düşmen dökmege gūyâ ânı fâl **eylemiş** (c.2 19a)*

*pınar dimekile iştiâr bulan ve intizâr-ı sultân-ı nâmdâr ile gözleri halka halka olup yollarda kalan ve aynından eşk-i hasret enhâr-ı cârî olan menzil-i sa'âdet-karârda **kurulmuş** ve sâye-bân-ı zer-beft-i âftâb tâbî tınâb-ı hutut-ı şu 'â 'iyye ile evtâd-ı nücûma bend olup rismân-ı târ u pûdı kâr-gâh-ı âsmânda **örülmüş** ve etrâf u eknâfı hıyâm-ı süreyyâ-intizâm-ı ayân u eşrâfile pür **olmuş idi**. (c.2 10b)*

*ol şehün kim bu selâtînün **olupdur** âşiri*

akl-ı âşir gibi fazlı oldu hadden aşırı (46b)

2. çokluk şahıs -mış-sız, -miş-siz

ve bu dūdmân-ı devlet-nişânın ihyâsına hizmet etdiğiniz gibi emvâtına dahi hidmet idüp ervâh-ı latîfelerin ihyâsına sebeb **olmuşsınız.** (30a)

bir mikdar imrâr-ı nazar ve izhâr-ı lutf mükerrer buyurup elfâz-ı hisân ile du'â ve istihsân eylediler ve tesîs-i esâs-ı din ü devlet fezâsında bir hoş-nümâ binâyâ şurû' **eylemişsiz.** (29b)

3. çokluk şahıs -mış-lar, -miş-ler

meğer kal'a-i mezbûre zâbitinin velîme-i le'îmesi olup elgırad banlarının biri dörtyüz mikdârı a'yân-ı belgırad ile ol velîmeye **varmışlar** (67a)

ol yevm-i mev'ūd ve vakti ma'hūdda cünūd-ı rūd-ı vürūd dahi adaylar gösterüp bir yere **gelmişler** ve envâ'-ı zib ü zinetle müzeyyen **olmuşlar** idi (15b)

meğer bundan esbak budun beylerbeğisi hadım ali paşa ol havâlide bulunup yanında olan cünūd-ı mücâhidin ile güruh-ı mehrûh-ı câhidin üzre ılgar idüp kal'a-i mezbûrenin varoşına **koyulmuşlar** ve pençe-i iktidâr ile düşmen-i nâ-bekârın livây-ı şekâ-iltivâları perçemin **yolmuşlar** (c.2 86b)

mahâzilden birçok reh-güzârına şekâ haylini sevk itmeğin rast elüp muhârebe **itmişler** (c.2 114a)

meğer nakkâş ali ki serdâr-ı azabân idi ol hinde toplar olduğu mahalle karîb yerde imiş kâfirler eline girüp amân vermeyüp **sürümüşler** (72a)

2.1.1.2.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ur-am

eger siz varmazsanız ben **varuram** (c.2 94b)

3. teklik şahıs: -ar-ø, -er-ø, -ur-ø, -ür-ø

... hazretlerine müntehî olup ol sultân-ı kesîri'l-mahâmîd ki tutî-i şîrîn-edâ-yı midhati bu ebyât ile tekellüm **eyler.** (15b)

*bâb-ı hayrâtı açup cevri **kapar***

*her sarâyı içre bir mescid **yapar** (c.2 46b)*

*darbı çün on kat demür tâsı **deler***

n'ola itse kalb-i düşmenden güzere (c.2 47a)

*yem lâfzına münkalib olıcak sultân ism-i esmâsı kâmil **olur**. (42a)*

*bunu ri'âyet edicek hic birimiz kethüdâlarımızdan emn üzre olmamak lâzım **gelür** (134a)*

1. çokluk şahıs -

***umaruz** kim âlemi teshîr ide*

her asîri ana hakk tesyîr ide (c.2 47a)

*efendimizün bed-du'âsından ve muhâlefet-i rızâ-yı sa'âdet-iktizâsından **korkarız** (145b)*

*eğer gelüp dımişvarı muhâsara idersenüz biz dahi içerüden i'ânete sarf-ı makdûr **eylerüz** (c.2 83b)*

2. çokluk şahıs -ar-sız / -er-siz / -ursız / -ürsiz

*müslimiz **dersiz** ammâ islâm ne idüğünü bilmezsiniz (c.2 126a)*

*ve şân-ı şerîf-i nevebîye ednâ mertebede nakîsa îrâs iden kavlı mucib-i katl idüğün e'imme-i dîn olan müctehidîn tashîh eylemişler iken ibâhat -i katlinizde ne vechile tereddüd **kılarsız?** (c.2 126a)*

*gâh dūd-ı âhile kubbe-i mînâyı pür-sadâ **idersiz** gâh yâ hû diyüp âhûlar gibi tilâl u cibâle **gidersiz** (c.2 123a)*

*yevm-i hisâbda nice cevâb **virirsiz** (c.2 126b)*

*bir zamânda zuhûra gelmeyüp gürîz-i pâ vü güm nâm **olursiz** ve her merrede müş gibi bir girecek sūrâh **bulursiz**. (c.2 123b)*

*hâlinize münâsib olanı siz yeğ **bilürsiz** (c.2 127a)*

3. çokluk şahıs -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler

-mazâhiri **dirler** dîn-i îslâm'a da 'vet idüp def'-i ref'den âsân ve müşâhede-i satvet-i İslamiyyeile kalbleri hirâsân olmağıla... (c.2 36a)

vüzerây-ı pesendîde-ârâsı hâşâ ki, ırz-ı saltanatına muhâlîf nâ-sezâ söz **yazarlar** (c.2 125a)

alup başa karanfüller **seperler**

adûya durmayup oklar **seperler** (c.2 9a)

zulâl-ı makâli zülümât-ı midâd devâtdan çıkmış bir âb-ı hayâtudur ki nuş idenler gam u endûhı ferâmuş **iderler** ve kuş-ı hikmet-niyûş ile kûş idenler le'âlî gavâlisini âzân-ı ezhâna menkuş **iderler** (27b)

... fetvâ virirler ise ana dahi lâyük ve her mertebe ri'âyete müstahıksız hayır hayır bunlar buna câ'ize olmaz buna reh bir azim câ'ize gerekdür yâ buna câ'ize **virirler** yâhud... (30a)

def'âtile yüriyişler olunup kenâr-ı handekden bâb-ı fethi dakk iden talibân-ı rızâ-yı hakk zümre-i şühedâya mülhak **olurlar** idi. (100b)

...eyleyüp esvile-i zâhire ve resâ'il-i fâhire ile gelenlere cevâb-ı savâb **virürler** ve risâlelerini getürdükleri meclisde bi't-tamâm görüp hâll-i şübühât iderler idi. (31a)

2.1.1.2.2.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Eski Anadolu Türkçesinde görülen -ısar eki görülmemiştir. Ayrıca -acak / -ecek eki de partisip eki işlevinde görülmektedir.

bulıcak dem-i fursata dest-res

salar şâhlar gerdenine meres (c.2 102b)

2.1.1.2.2.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

Baki Divanında şimdiki zaman eki olan -ıyor / -iyor eki sadece bir örnekte görülmüştür:

1. teklik şahıs -a-m / -e-m; -ayın / -eyin

...ve ol eczâyı bi't-tamâm **göreyim** diyü alıkoyup üzerine mâyei hatt-ı rûhânî olan hatt-ı yümn ü amânîleri ile bu kelimât-ı latîfe ve fîrakât-ı şerîfeyi sebt buyurdılar. (30a)

siz kemâ-kân mekânınızda ârâm ve muhâsara-i hisârda ihtimâm buyurun ki ben isti'câlile atebe-i ikbâl savbına varup sezâvâr-ı devlet olan maslahat-ı südde-i seniyyelerine arz **ideyim** (70b)

2. teklik şahıs: -a-sın / -e-sin

gönderdiğin topları **dönderesin** ve muhasara-i hisara kema-kan meşgul **olasın** (71a) emir anl. kullanılmış.

gerekdür ki bilence varan kullarımı bu cânibe **gönderesin** ve suvâr olanların atları bahâsını hızâne-i âmiremden muaccelen virüp inân-ı azimetlerin dergâh-ı mu'allâm savbına **dönderesin** (126a)

ammâ şöyle ki âdet-i kadîmen üzre girü firâr idüp asker-i firûz-ı rûzile mukâbil olmayasın. havâtîn-i hâne-neşîn gibi miğfer yerine mi'cer ihtiyâr **eyleyesin** (c.2 113b)

3. teklik şahıs: -a / -e

otâğ-ı hümayûn **ola** ol şehe

dura tâ ki bu hayme-i zer tınâb (15b)

ol mihr-veş âleme nûr-bahş

ziyâ **vire** âfâka tâ âfitâb (15b)

med idüp dest-i du'âyı dileriz mevlâ'dan

ferr-i câvid virüp sâyesini **eyleye** med (16a)

dostlar kâm-yâb olup güleler

ağlaya düşmenân-ı nâ-kâmı (17a)

muhkem olup esâs-ı saltanatı

yürüye şark u garba ahkâmı (17a)

1. çokluk şahıs: -arız/ -aruz /-eriz; -evüz

*efendimizün beddu 'âsından ve muhâlefet-i rızâ-yı sa'âdet iktizâsından **korkarız.** (145b)*

***umaruz** dergeh-i hak'dan bula ömri sermed (16a)*

*med idüp dest-i du 'âyı **dileriz** mevlâ'dan (16a)*

*enseb oldur ki şimdi rücû ' ve demi geldikde ol maslahatın itmâmına şürû ' **idevüz** (15b)*

2. çokluk şahıs: -asız, -esiz

*... ol gece hâzır ve kudümuma muntazır **olasız** diyü kansav dilinden peyâmlar gönderdiler.(120a)*

*şöyle ki bir kılına ser-i mû kadar zarar **irgüresiz** cezâsın ir **göresiz** dimeğe müstemil nâme-i ibret-hitame tahrir itdürüp şihâb-ı şitâb ulaklarile macar tüccârına serdâr olan barataya gönderdi. (c.2 85b)*

*ol demler olur mı kim zîr-i zeminlerden çıkup asker-i islâm-ı intizâr eleminden kurtarup cây-ı gürîzi olmayan sahrâlara **gelesiz** (c.2 128b)*

*tâ ki mikdârınız anlayup haddinizi **bilesiz** (c.2 128b)*

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

***koyalar** ilm-i dinde çok âsâr*

***olalar** dâniş ile ber-hûr-dâr (15b)*

*“Engürüs diyârına akın **salalar** ve ol melâ'inden mümkün oldukça intikâm **alalar..**” (15b)*

*dostlar kâm-yâb olup **güleler***

ağlaya düşmenân-ı nâ-kâmı (17a)

*kayseriyye'de tevakküfile me'mûr olan serdâr-ı âli-mikdâr ve sipâh-sâlâr-ı şecâ'at-medâr Ferhâd Paşa mu-askerine lâhık olup lâyük olan hidmeti edâ **ideler** ve gütdüğü tarafa **gideler**. (55b)*

*... eyleyüp evvel-i bahâr-ı huçeste-âsârda, ki asker-i ezhâr ve leşker-i cerrâr-ı sebze-zâr harekete **geleler**. (157b)*

*mahrusa-i dımaşkda misal-i lazı mü'l-ımtisal-i hıfz-ı bilada meşk idüp beriyye vü badiyye gird-bad-ı fîten badiye olursa ma'-i hüsam-ı hun-aşamile **basdıralar** ve keman-ı düşmenan-ı bed-gümanı dest-i kuvvet ü zor-ı bazu-yı himmetile **yasdıralar**. (158a)*

2.1.1.2.2.1.5. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs:

*... İran ve Azerbaycanda asker-i firâvân-ı deryâ-nişân tezâhüm ve ummân-ı mevvâc gibi efvâc-ı âdem telâtum **etmekdedür** (c.2 123a)*

*sefîr-i haber-ber gibi tîr ü teber ve şemşîr ü şeşper ve nîze hancer varup **gelmekde** ve kebûter-i tîr-i zehr-âb dâde-i peykân perr-i ukâb-ı ikâb ile **yilmekde** olup top u tüfeng gülûlesi tarafeyne velvele ve cânibeyne zelzele bıraktı (c.2 39b)*

*...eyleyüp cân u dil ile **çalışmakda** ve düşmen-i dîn ile virişüp **alışmakda** ve ta'ab-ı dâr u gîre **alışmakda** iken... (c.2 41b)*

2.1.1.2.2.1.6. Gereklilik Çekimi

Gereklilik kipi, -a / -e gerek, -sa / -se gerek, -mak / -mek gerek şeklinde görülür.

***gerekdür** ki bilence varan kullarımı bu cânibe gönderesin ve suvâr olanların atları bahâsını hızâne-i âmiremden muaccelen virüp inân-ı azimetlerin dergâh-ı mu'allâm savbına dönderesin (126a)*

...ve mısırda olan çerkes cindilerine ve menhûsu'l-likâ ve mahsusü'ş-şekâ ez'arlara ve tât levendlerine nihânî haberler gönderüp şabânun hâmisinde Mısra girüp sultân **olsam gerekdür** ol gece hâzır ve kudûmuma muntazır olasız diyü kansav dilinden peyâmlar gönderdiler.(120a)

bu kâr tedârük olunmak ve ağırk def'ine dermân **bulunmak gerekdür** (c.2 69b)

haleb hâkiminün ulakları bâb-ı sa'âdete gelüp ol cem'-i mahsurun halebi mahsûr itdüğün az idicek deryâ-yı gazab-ı pâdişâhi harekete gelüp efvâc-ı deryâ emvâc-ı asâkirin İstanbul mi'berinden ubûrı üç günü geçmemek **gerekdür** (51b)

bâdi ve mübâşir olanlar bulunmak ve siyâset-gâha gelüp dâ'ire-i edebden tecâvüz idenler gayra nümüne ibâret **olunmak lazımdur.** (145b)

pes halef selef ahvâlini bilmek ve kühl-i cilây-ı siyer-i mâziye-i marziyye ile dîde-i ihtibârdan gaflet sebelini **silmek lazım** ve... (6a)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.		-miş-sin	-miş, -miş	-miş-uz, -miş-üz	-mişsiz, -miş-siz	-mişlar, -mişler
geniş z.	-arum, -er-em, -ur-am, -ür-em	-r-sın, -ar-sın, -er-sin, -er-sün, -ur-sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-uz	-ar-sız, -er-siz, -ursız, -ürsüz,	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar -ür-ler,
gelecek z.	-	-	-ıcak,	-	-	-

istek	-a-m, -e-m, -ayın, -eyin, -ayım, -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-arız, -aruz, -eriz; -evüz	-asız, -esiz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.			-iyor; -makda, -mekdedür			
gereklilik			gerek			

Tablo 36

2.1.1.2.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yy)

2.1.1.2.3.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs - mış-am

seyrümde seyr-i ravza-i rıdvâna varmışam

cânâ harîm-i bâg-ı visâle irem gibi (444/3)

2. teklik şahıs -miş-sin / -muş-sun / -muş-sın

`aceb meyl eylemişsin çeşm-i meste ol gözi şehlâ

aradan çıkmışuz iki göz üç gözli olan cânâ (müfredat 59)

tutalum gözi açıklardan olmuşsin be hey zâhid

hudâ settârdur ta`n itme rinde `ayb-bîn olma (313/3)

özün ey dil yukardan sanma çün bir mâh-pâren yok

tutalum câm-ı atlas kendü **olmuşsun** sitâren yok (183/1)

3. teklik şahıs -mış-ø / -miş-ø / -muş-ø / -müş-ø

şerh iderse ders-i aşkı yine yahyâ şerh ider

bir mahall **kalmış** midur zîrâ bu fende görmedük (201/5)

ne denli âşık-ı şûrîde varsa ana dil virmiş

aceb âşüfteler cem` **eylemiş** zülf-i perîşânı (429/2)

şemîm-i çîn-i zülfinden o yârün hisse-dâr **olmuş**

sabânun lutfını her cânibe neşr itmede sünbül (213/4)

gayri ezhâr gül ü lâleye hem-reng olımaz

sâgar-ı işreti çün anlara **sunmuş** devrân (294/2)

suyın kevser diyü nazmında **ögmüş** ol şeh-i `âdil

hoşâ pâkîze-nazm-ı rûh-bahş âb-ı letâfet-zâ (15/3)

1. çokluk şahıs -mış-uz / -miş-üz / -muş-uz

`aceb meyl eylemişsin çeşm-i meste ol gözi şehlâ

aradan **çıkmuşuz** iki göz üç gözli olan cânâ (müfredat 59)

bülbüller öter güller açık şâd gönül yok

hîç böyleliğin **görmemişüz** fasl-ı bahârun (197/2)

bir cemâl-i bâ-kemâlün **olmuşuz** meftûnı kim

bakduğı mir'ât ider hurşîd gibi feyz-i nûr (54/3)

3. çokluk şahıs -mış-lar / -miş-ler

ezelden ser-nüviştüm harf-i gam **kılmışlar** ey yahyâ

anunçündür elif kaddüni levh-i cânâ **yazmışlar** (129/5)

şarâb-ı telh-i bezm-i gamda bir lezzet bulur `âşık

komamışlar meger ol çâşnîyi câm-ı `işretde (345/3)

iletmişler peyâm-ı bûy-ı zülfün çîn ü mâçine

bahâr-ı hattın evsâfını hindustân'a **yazmışlar** (129/2)

nihâl-i bânı kadd-i yâre benzetmişdüm incinmiş

anı nice **yetiştirmişler** ol şâh-ı cihânbâne (355/2)

nice başlar kesmesün yâ nice kanlar dökmesün

iki yüzlidir **dimişler** hançer-i hûn-rîzine (373/2)

2.1.1.2.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ar-um /-er-üm / -ur-um / -ür-em

zebâna cevrü'n almam **saklarum** sûzi derûnumda

dilüm yanar şikâyet itsem ey nâ-mihribân senden (262/2)

seni sakındugum çün **söylerüm** lutf eyle incitme

stıyup dil şîşesini eyleme pâ-mâl sultânım (248/4)

demreni **isterüm** geçüp sînede itmeye karâr

sakinurum gönüldeki âteş-i cân-güdâzdan (253/4)

dil mi virdüm sana kim şîve vü nâzun **götürem**

ey felek cevri koy a cânuma cânâne gibi (409/4)

mecnûn ne çekdügin ne **bilürem** cihânda ben

yârün başımda olmasa sevdâ-yı kâküli (418/3)

2. teklik şahıs -r-sin / -ar-sın / -er-sin / -ur-sın / -ür-sin

dirsın nigâh-ı lutfımı dilden murâd itmek gerek

çeşmün uyar ol gamze-i mekkâre gönlüm neylesün (289/4)

***çalarsın** yerlere kahr ile mir'ât-i dili ammâ*

ele alur çok olur anı şâhum dil-rübâlarda (346/2)

*yahyâ'ya **eylersin** cefâ feryâdın anlarsın hevâ*

sâkî mey-i engûr ile mestâne mi sandun beni (437/5)

helâk oldum görince gerdenünde la`l-i mengûşun

*niçün **alursın** ey rûh-ı revânum boynuna kanum (247/2)*

sözüm dinle kelâm-ı ehl-i hâli gayre benzetme

***bilürsün** vâ`izâ çok fark vardır kâlden kâle (305/3)*

3. teklik şahıs -ar-ø / -er-ø / -ur-ø / -ür-ø

***başlar** hemân süzülmege mânend-i şâh-bâz*

kasd eyledükçe sayd-ı dil ü câna gözlerün (199/2)

*şöyle **eyler** lutfi kim âdem hicâbından erir*

akmasun mı su gibi yâre dil-i meyyâlimüz (149/3)

sâkiyâ tolsa şarâb-ı âl câma **yaraşur**

ol gül-endâma döner kim al câme yaraşur (131/1)

`aşıka bagdâd ırak olmaz vücûdun fülkini

cûy-ı eşkün kûy-ı yâre **ırgürür** mânend-ı şatt (166/2)

nice elden **düşürür** câm-ı safâ-encâmı

gûş iden nâm-ı cem'i sıyt u sadâ-yı câmı (427/1)

1. çokluk şahıs -ar-uz / -er-üz / -ur-uz

reh-i `aşkındayuz ol serv-kadıün ey yahyâ

korkaruz kim yolumuz vâdi-i hicrâna çıka (330/5)

teşneyüz şerbet-i la`lün **umaruz**

lutf u ihsânunı işrâb eyle (377/5)

umup nigâh der-i dil-rübâya yüz **sürerüz**

ayagina **düşerüz** ol ricâya yüz **sürerüz** (136/1)

gülşen-i işretde katmer kırmızı gül **sanuruz**

bâde-i gül-gûna aks itdükçe ol ruhsâr-ı âl (214/3)

*bir mi **görürüz** nergis-i şehîlâ ile çeşmün*

bir göz ucu ile bize ammâ nazarun yok (186/3)

3. çokluk şahıs -ar-lar, -er-ler, -ur-lar

sana tomar-ı dil ü cânı sunarsam nola kim

*pâdişâh olana elbette **sunarlar** kâgaz (44/2)*

*neşve-i hüsnine imdâd itmek **isterler** meger*

lebleri mey hâzır itmiş hâl-i leb bir dâne habb (16/3)

***dönerler** mevlevîler `aşkdan nây urdığınca dem*

nesîm-i nev-bahâr esdikce gerdân olan evraka (353/2)

kim anar yolına cân virdüğünü ey yahyâ

***unudurlar** seni bî-çâre hemân ölmeyi gör (97/5)*

*hızır irişürse hat-ı ruhsârı **bulurlar** halâs*

bahr-i `aşk içre düşenler nâfenün gird-âbına (375/3)

2.1.1.2.3.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Divanda şimdiki zaman eki olan –ıyor / -iyor eki sadece üç örnekte görülmüştür:

şîrîn düşürür sözlerin ol la`l-i şeker-bâr

*tûtî **ötüyor** lezzet-i güftârı ne bilsün (260/3)*

gerçi bağlandı dil ol turra-i müşg-efşâne

*pâre pâre **ideyor** kendüyi ammâ şâne (341/1)*

eglenmese gelse o melek rûhumı virsem

*cânum **çıkıyor** dahı aceb oyalanur mı (402/3)*

-makda / -mekde eki kullanımı daha fazladır:

*gün-be-gün mu`tedil **olmakda** hevâ-yı bagdâd*

gayret-i ürd-i bihişt oldı şitâ-yı bagdâd (43/1)

*şimdi **yanmakda** gam-ı hattun ile yahyâveş*

dahı çok puhte olur pâdişehim anber-i hâm (235/5)

*cân **çekişmekde** kapunda her gelen yahyâ gibi*

fıtne vü âşûbı artırma şehâ gavgâ gelür (101/5)

dûd-ı âhı göklere irdi re`âyânun bu gün

siz safâlarda duhân içmekde `âlem gök tütün (Müfredat 16)

-mada / -mede eki kullanımı:

*dil hevâyî **olmada** esdikçe bâd-ı nev-bahâr*

bu hevâlar âdeme azm-i gülistân itdürür (62/2)

*zehr **akmada** her bâr rakîbünse yüzünden*

her bir sözi öldürmese de câna cefâdur (78/4)

*mest **itmede** hemîşe halkı şarâb-ı sâkî*

şûrîde gönlüm ammâ mest ü harâb-ı sâkî (434/1)

yahyâ kola gelmezse de ammâ nice benzer

*dil mürgini sayd **itmede** şeh-bâza güzeller (113/5)*

2.1.1.2.3.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

Divanda –ayım/-eyim ekleri düz şekilli olarak kullanılmamıştır. Ancak çağdaşı olan Nefî’de bu eklerin düz şekliyle kullanıldığı görülür: kılayım (8/4), alayım (39/42) edeyim (46/35 ve 13 örnekte daha görülüyor.) başlayalım, turalım, kanalım, eyleyelim... (eylerin, edeyin)

1. teklik şahıs -a-m / -e-m; -ayum

dest-i ihsânunla zulmânî hicâbı ref` kıl

*tâ kim ol dergâha **varam** alnum açık yüzüm ak (173/3)*

vücûdunda kesâfetden eser kalmasun ey `âşık

*sabâveş **salınam** dirsene çemende gül-izârunla (310/4)*

bâr-ı gamun ham eyledi kaddüm ölem gibi

*ahir `adem yolına şehâ **togrulam** gibi (444/1)*

*safâ-yı hâtırum oldur seni safâda **görem***

*bu ben belâ-keşi hicrânuna vefâda **görem** (240/1)*

lutf eyle gel gam-hâneyi reşk-i gülîstân idelüm

*ben ebrveş **aglayayum** sen gül gibi ey gonçe gül (220/4)*

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin

sende bu `âlem ki var ey âftâb-ı meh-likâ

*kangı mir'âta **bakasın** olmaya `âlem-nümâ (10/1)*

*hemîşe hürrem ü handân u şâdmân **olasın***

hemîşe gonce-i ikbâlûni güşâde görem (240/2)

şehâ firâk ile yahyâ kulun ölüp gitdi

*hemîşe sen **kalasın** sıhhat u selâmetde (372/5)*

*gözine girmek hasûdun nicolur seyr **idesin***

cism-i zârum reh-güzârında gubâr olsun hele (315/3)

*nâsîhâ pendün kabûl **olmaya** şâyed diyesin*

hayf kim pîr-i mugânun tutmadum irşâdını (433/4)

3. teklik şahıs -a / -e

şu şart ile tutarın tîr-i yâre sînemi yahyâ

*çeküp hadengini alursa dilde demreni **kala** (351/5)*

*hak **eyleye** dâ'imâ muzaffer*

sultân `osmân-ı kâm-yâbı (388/7)

göz yumar bî-şübhe nakş-ı hâl ü hatdan ey gönül

*çeşm-i idrâke **çeke** `ârif ki kuhl-ı i`tibâr (134/2)*

*bahâr **ola** şeb-i meh-tâb ola hemân işidün*

*ne nâgmeler **ide** gülşende bülbül-i mehcûr (114/3)*

1. çokluk şahıs - alum / -elüm

*ne minnet eylerüz agyâre yâre **yalvaralum***

nihâldür virecek bârı hârdan ne biter (51/3)

*bir benefşe **koyalum** şîşeye çün kim komaduk*

ne gül ü lâle ne sünbül ne karanfül kodılar (98/4)

*evrâk-ı bahârı **görelüm** sahn-ı cemende*

gül mevsimidür defter ü dîvâna bakılmaz (141/2)

*şigin **bekleyelüm** ey dil-i şeydâ yârün*

kays yetmez mi bize gitmeyelüm yâbâne (354/3)

ko kafes nâlesini nagme-i pey-der-peye gel

*râygân **dinleyelüm** bülbüli ıstinye'ye gel (müfredat 34)*

2. çokluk şahıs -ünüz

***gelünüz** aşk ile dîvâne vü şeydâ olalum*

yakalar çâk idelüm halka temâşâ olalum (243/1)

3. çokluk şahıs -e-ler

*serv ü`ar`ar **diyeler** bâri olayduk sâyesi*

gelse refâtâra kaçan nahl-i hırâmânun senün (198/2)

ol dem irmişdür ki bir hoş bezm bünyâd eyleyüp

***vireler** ziynet serây-ı ayşâ yer yer câm ile (384/3)*

ol mug-beçenün bozulıcak bâg-ı cemâli

*erzân **göreler** bâde-i la`l-i leb-i âli (müfredat 22)*

2.1.1.2.3.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik kipi Şeyhülislam Yahya Divanında, -a / -e gerek, -sa / -se gerek, -mak / -mek gerek şeklindedir. Divan'da tespit edilen örnekler aşağıda sayfa ve şiir numaraları ile şu şekildedir:

-a / -e gerek:

bir lâciverdî kâsede her subh mihr altun ezer

*vasf-ı cemâlün yazmaga cânâ **gerekdür** hall-i zer (49/1)*

-sa / -se gerek:

*dil-i yahyâ'ya nice sıgsa **gerek** bunca gumûm*

yâr bilmez mi `aceb teng idügin gam-hâne (354/5)

zamâne reşk iderek gerdiş-i piyâlemüze

ne zehr katsa **gerekdür** görün nevâlemüze (382/1)

-mak / -mek gerek

ayrılmamak **gerek** hele yahyâ kenardan (254/5)

bu meclisden hemân `uzlet-güzîn **olmak gerek** yahyâ

tahammül eylemez `âkil olan evzâ-ı mestâne (355/5)

dirsin nigâh-ı lutfumı dilden murâd **itmek gerek**

çeşmün uyar ol gamze-i mekkâre gönlüm neylesün (289/4)

2.1.1.2.4. PEÇEVİ TARİHİ (17. yy)

2.1.1.2.4.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs -

3. teklik şahıs -mış-ø / -miş-ø

şebâbdan nâşî Hattâb-ı Mütelâşî **göndermiş**, (362b/19)

va' zına gâyet bî- huzûr **olmuş** hattâ topus ile birkaç topus **urmuş** dirler (355b /11)

baş kapudanları olan mel'ûn dahı ol muhârebede cân-ı habîşin cehennem zebânisine

ısmârlamış, (372b/02)

Ve şehir etrâfına bir handek-i ‘amîk keddürmiş idi ki tâ āba müntehî olmuş idi. (359b/19)

1. çokluk şahıs -miş-üz

senüñ dostluğuñ üzerimüze lâzım bilmişüz ve senden ‘azîzrek ferzendüm yokdur. (358b/01)

... “mihmândârlıkda tekâsülî itmîşüz” didi... (363b/08)

2. çokluk şahıs -

3. çokluk şahıs -mış-lar / -miş-ler

Egerçi târîh yazan aşhâb-ı ‘ilm ve inşâ bu muşîbet-i ‘azîmeyi ekser yazmışlar ve... (362a/16)

- rân ve bostâniyân-ı hâşşa sâ’ir kim var ise bi’l-cümle cenge hâzır olmuşlar- ... (237a/08)

tebdîl ve kal’ayı ol hâl üzre birağup dârü’l-fücûrlarına yıkılup gitmişler. (368b/01)

ve şol da’vâ ve bahş ile gelmişler ki âl-i ‘Osmân donanmasın ol boğazdan taşra çıkartmayalar. (379b/29)

mütecâviz idi diyü tahkîk itmîşler. (360b/16)

2.1.1.2.4.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -er-üm

Çîlî İsâ’ Ağa ile iki oğlın rehin için irsâl iderseñüz giderüm” diyü haber göndermekle (389b/11)

seni katl iderüm” didükde kapudan nâ-çâr olup “ve’l-hükmü’llah” diyüp sefinenüñ lengerlerin (372a/22)

2. teklik şahıs -r-sin / -ur-sın / -ür-sin

*kelām-ı perīṣān ‘özrin **dilersin**; īmān ve dīnūñi selāmete iletdüñ. Ammā başuñ **virürsün***
(356a/15)

*Hülāgū dahı “ey ḥalīfe-i mağrūr niçün bi-ḥuzūr **olursın**, bu kadar māl cem’ itmekden*
(363b/11)

*idüp bī-hūde yere ‘avķ ve te’ḥīr itdürmek **istersin**, elbetde mütevekkilen ‘al-Allah*
(372a/16)

3. teklik şahıs -ar-ø / -er-ø / -ır / -ir / -ur-ø / -ür-ø

*dir idi ki müselmāndur. Vā’iz **dir idi** ki kāfirdür ki ḥaccı geregi gibi taṣdīķ itmedi.*
(362a/03)

*evine **varır** ol dahı ḳabūl idüp evinde **saklar**, büyük cum’a günü (235b/03)*

*gider ve çok ḥalkuñ dahı başı **gider** ve biz dahı senüñ ucuñdan giderüz” Sulṭān Meḥmed*
(356b/05)

iken ṣalālar ve ezānlar okunmayup ve namāzlar dahı ḳılınmayup , ol gün ḥaṣr u neṣrden
*niṣān (19) **virir**, ... (381b/18-19)*

*gönderürse saḥtımızdan emān **bulur** ve illā teveccühimiz Bağdāda muḳarrer **olur**”*
diyü peyām-ı düürüşt (362b/15)

*üzerine **gidilür** kimesnenüñ ḥâtırına ḥuṭūr itmezdi... (373a/01)*

1. çokluk şahıs -ar-uz / -er-üz / -ur-uz / -ür-üz

*ve biz dahı senüñ ucuñdan **giderüz** ve ‘ālem ḥarāb olur.” Şeyḥ Mecde’ddīn şeyḥüñ*
(356a/16)

perākende olmaķ ihtimāli yokdur. Üzerimize ālet-i ḥarb ile gelürlerse muḳātele dahı
***iderüz** (386b/02)*

üzerlerine alurlarsa , biz dağı sicill ve hüccet idüp perâkende **oluruz**. Bu iş anlaruñ olsun (386b/04)

mağşerde hâzret-i Peyğambere ne cevâb **virürüz** ? ” diyü mâ-beynlerine ‘azîm güft ü gü düşdi (369a/17)

3. çokluk şahıs -rler / -ar-lar, -er-ler, -ırlar / -irler / -ur-lar / -ürler

ya haber virdüklerinde anlar dağı müşâvere idüp **dirler** kim “ bunuñ sağ olması (239b/15)

yıkup aşğa **kağarlar**. Egerçi anlaruñ murâdı katl eylemek, dimek degül idi. Ancağ bu meclisden (382b/17)

ve bir cem’i dağı bâb-ı şarkîde mütevaqqıf olup seher vaktinde a’dâ-yı dîne tîğ-ı cihâd **çekerler**. (361a/12)

hâzretleri **buyurırlar** ki bu kadar tahammül ve bu kadar zîb ve zînet ile arkasında olan (358a/04)

Ertesi ricâl ve nisâyı bölük bölük şahrâya **iletürirler** ve katl iderler idi. Kâdî ve şeyh- (359b/24)

top ve cebe-hâneleri ğod vefretde , hâh u nâ-hâh kal’ayı **alurlar** ve cümlemizi (379a/21)

habs olunmayup sarây-ı ‘âmirede istediğı yerde gezer **görürler** hemân (239b/05)

2.1.1.2.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

“«hâmûş ol ki bâd-ı bî-niyâzî-i İlâhî **esmekdedür** ve tîğ-i kahr-ı Yezdânî âmâl riştesin **kesmekdedür**” (359a/24)

Freng-i bed-reng melâ’îni , âl-i ‘Osmân pâdişâhı ile şûret-i zâhirde (14) şulh üzre olup ve Balyozları Ğalağada oturup tarafeynüñ bâzergânı gelüp (15) **gitmekde** iken melâ’în-i bî-dîn da’imâ mağz-ı ihânet eylemekden hâlî olmayup hattâ... (371b/13)

2.1.1.2.4.1.4. İstek Kipinde Şahıs Çekimi

Divanda –ayım/-eyim / -ayın / -eyin ekleri olarak kullanılmamıştır.

1. teklik şahıs: -ayım / -eyim / -ayın / -eyin

ve *Ğoca Mehmed Paşa rikâb-ı hümayûnıma gelsün* , ‘inâyet **buyurayın**” diyü cevâb olunmağla vezir (381a/20)

“bu şıfat ‘Abbâsîlerde yokdur. Ammâ ben size bir halîfe naşb **ideyin** ki bu şıfatlar ile (357b/24)

vireyin” didi fi’l-hâl karnın yarup ve incüleri buldılar soñra cümle ‘avretlerüñ (360b/19)

ve ‘ikâb ider ve “seni İnşa-allahu te’âlâ bir ‘ukûbet ile katl **ideyim** ki nice kimesnelere (381a/25)

İutuñ, birkaçınıñ muhkem haqından **geleyim**” ... (385a/27)

2. teklik şahıs -esin / -esün

başın tırâş **idesin**. Bu bir maħallde vâkı’ olmuş idi ki Hülâgû kılâ’-i melâhide teshîrine (362b/03)

“Şâma degin kâ’ide-i Cengiziyye üzre **gidesin** ve halîfe eyl<e> olursa hâli üzre (362b/07)

terk **idesin**, muhâlefet iderse anda dahı kâ’ide-i Cengiziyyeyi icrâ’ **idesin**” diyü sipârîş (362b/08)

olup halîfenüñ elçilerine didi ki “Musta’sıma **diyesün** ki... (362b/25)

...“sağ getürmeyüp başın **getüresün**” diyü şadr-ı a’zam hazretleri muķâbeleye emr-i şerîf ısdâr eylediler. (369b/23-24)

3. teklik şahıs: -a / -e

Ve ol ân nidâ itdürdiler ki herkes yat u yarağın bırağup orduya **gele**, ‘asker-i (363a/24)

rûz-ı cezâ'da bâ'is olanlara cezâ'sın vire. (387a/01)

vezîr oğlu vezîr olup , ol ise bir bed-aşıl ola ! Anuñ gibi Arnavuduñ benüm üzerime
(368b/10)

şâhib-i himmet devletlü imiş. Şöyle ma'lûm-ı şerîf olına :... (240B/12-13)

1. çokluk şahıs - alum / -elüm

nâmını yâd itmek şartıyla şulha râgıb olalum” Vezîrün faraf-ı hilâfında olanlar “anuñ
(363a/02)

ve eşrâf-ı şehir ile huzûrına varalum” didi. Ve hemân ertesi, halîfe iki oğlıyla (363a/20)

bir ikisin dutalum şandılar. Bunlar “hod bre uruñ gidiyi !” diyü bi'l-cümle yeñiçeri
ağasınıñ üzerine (385b/01)

gidelüm. İnşâ'allah nesne yokdur. ” kapudan-ı merķûm ise eymân-ı muğallaza idüp “
benüm (372a/17)

katl idelüm.” diyü ol çorbacıyı yanında olan tâ'îfesiyle ve Ken'ân Paşanıñ
tüfengcilerini (386b/21)

2. çokluk şahıs -uñ / -üñ / -uñuz

Ve eyitdi “şahrâda 'alef yokdur, atlaruñuzı (21) toyuruñ” (359a/20-21)

...Mahfî olan emvâliñüzi aşikâr idüñ” (359b/02)

hazretlerinüñ hizmeti vardur. Cüz'i te'hîr buyuruñ ” dinilüp vezîrler taşrada bir faşl
(370b/20)

... “seni kim gönderdi ?” su'âl buyurduklarında “cümle kuluñuz ... (381a/22-23)

olan Sultân Mehmed hazretlerini tîz çıkaruñ ! ” diyü vâlîde sultâna haber gönderdiler.
(383b/16)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

mâmeleklerin şehirde koyalar tâ ki leşker emvâl-i muğteni<m>ât gâretine iştigâl ideler. (359a/15)

ol vechile dil-şâd buyuralar. ... (364a/23)

diyâr ideler ve küffâr-ı bed-girdâr-ı Tatara iğbâr ideler. (358b/19)

itmedin ber-vech-i isti'câl varup irişeler diyü tenbîh buyurmağla sür'at ve isti'câlde (368a/24)

ve şol da'vâve bahş ile gelmişler ki âl-i 'Osmân donanmasın ol boğazdan taşra çıkartmayalar. (379b/23)

2.1.1.2.4.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik kipi, -sa / -se gerek, -mak / -mek gerek şeklindedir. Divan'da tespit edilen örnekler aşağıda sayfa ve şiir numaraları ile şu şekildedir:

“Siz veliyy-i ni'metüñüze hayır itmedüñüz bize ne hayır itseñüz gerek ?” cümlesin ehl-i Otrar ile şehîd (359b/13)

-sa gerek:

*ya'nî Mehmed harzemşâh ile itdügimüz işler halk içinde çok zamân **kalsa gerekdür***” (361b/04)

*olmağla üçer ve dörder sefîne **çıksa gerek** melâ'in-i bî-dîn ise çıkan sefinelere* (379b/26)

-mak / -mek gerek

*Bundan soñra ahvâl nice **olmak gerekdür** diyü müşâvere eylediler.* (235a/11)

*... ve herkes “bu iş bu yüzden **olmamak gerek idi.**” diyü mükâleme itmege başladılar. “* ... (385a/05-06)

*iclâs **itdürilmek gerekdür.**” ...* (383b/20)

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am	-miş-sın, -miş-sin, -muş-sun	-miş, - miş, -muş, -müş	-miş-uz, -miş-üz -muş-uz	-	-mişlar, -mişler
geniş z.	-arum, -er-em, -ur-um, -ür-em	-r-sın, -ar- sın, -er-sin, -er-sün, -ur- sın, -ür-sin	-r, -ar, - er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-uz -ür-üz	-	-r-ler, -ar-lar, -er-ler -ur-lar
gelecek z.						
istek	-a-m, -e- m, -ayın, -eyin, -ayım, -ayum, -eyim	-asın, -esin, -esün	-a / -e	-alum, -elüm	-un, -ün; -ünüz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.			-ayor,-eyor, -üyor; -makda, -mekde; -mada, -mede			
gereklilik			gerek			

Tablo 37

2.1.1.2.5. NEDİM DİVANI (18. yy)

2.1.1.2.5.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -miş- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs -miş-im, -muş-um

*sînemde aşkını tatalım **etmişim** nihân*

ammâ ki kande saklayayım âh-ı hasreti (153/5)

*tatalım arayarak **bulmuşum** onu ammâ*

kabûl kılmayup eylerse nezrim istihkâr (sf. 45/29)

2. teklik şahıs -miş-sin / -muş-sun / -müş-sün

*sen **데미şsin** kim kimin hayrânıdır bilmem nedîm*

nâzenînîm pek bilirsin kim senin hayrânınam (90/6)

*kâkülünden perde **çekmişsin** ruh-ı tâbânına (muhammes 4/1)*

*dün dil-i zâr ile sohbet ederek **gitmişsin** (23/2/1)*

beççe-i muğ cûş-ı mey mâhiyyetin olmuş senin

*sen mey **olmuşsun** tarab hâsiyyetin olmuş senin (72/1)*

*neden tâ böyle **düşmüşsün** sen erbâb-ı ma‘ârifle*

biraz da etsene der-pîş-i âyîn-i müdârâyı (9/15)

3. teklik şahıs -mış / -miş / -muş / -müş

*tab ‘-ı gevher-bâra **vermiş** rağbetin feyz-i sühan*

*mihrdır kim pertevin **salmış** bedahşân üstüne (3/44)*

hıyâbanzârına doğru nigâh eden kıyâs eyler

*sehî-kadler kabâ-yı sebz ile saf **bağlamış** gûyâ (37/21)*

bûydan hoş rengden pâkîzedir nâzûk tenin

***beslemiş** koynunda gûyâ kim gül-i ra ‘nâ seni (154/2)*

*izâr-ı yârı **komuş** yine rengden renge*

görür müsün hele sahbâ-yı hâlet-efzâyı (166/2)

*o perçem zülfeler kim **dönmüş** onun pîşgâhında*

*ser-i kisrî ham-ı çevgâna **düşmüş** gûy-ı galtâna (16/4)*

1. çokluk şahıs -miş-iz

o şûhun sunduğu peymâneyi redd etemeziz elbet

*onunla böylece ahd **etmişiz** peymânımız vardır (26/2)*

ne **çekmişiz** hele def'-i humâr edinceye dek

bu gûne tarh-ı gam-ı rûzgâr edinceye dek (62/1)⁷⁸

3. çokluk şahıs -miş-ler / -muş-lar

âlemi leb-rîz-i âvâz **eylemişler** vasf ediüp

birisi şâh ekberi birisi sultan senceri (5/39)

bir manzarı hoş kenâra dek **gitmişler** (rubâ'iler 2/2)

çünkü bülbülsün gönül bir gülsitan lâzım sana

çünkü dil **koymuşlar** adın dil-sitan lâzım sana (6/1)

2.1.1.2.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ar-ım / -er-em / -er-im / -ır-ım / -ir-im / -ür-em

güllü dîbâ giydin ammâ **korkarım** âzâr eder

nâzenînîm sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (154/3)

eylerem bülbül gibi şâm u seher feryâd u zâr

gülşen-i hüsnüne bülbüller gibi nâlânınam (91/2)⁷⁹

⁷⁸ Bu gazel, sadece AE nüshasında vardır.

⁷⁹ Bu gazel, sadece T nüshasında vardır.

gerçi iskender olunmaz sana teşbîh ammâ

*yine bir vech ile temsîl **ederim** ben anı (19/34)*

*ne berk-i güldür o leb çiğnesem şeker **sanırım***

ne goncadır o dehen koklasam şarâb kokar (16/2)

gâh ol şûhu gehî tab'ını vasf eyleyerek

***bilirim** kasdını billah nedîmânın ben (2/21)*

2. teklik şahıs -ar-sın / -er-sin

*niçün sık sık **bakarsın** böyle mir'ât-ı mücellâya*

meger sen dahı kendi hüsnüne hayran mısın kâfir (41/7)

*âh ey kâfir-i nahvet ne **kaçarsın** bilmem*

çâk-i mihrâb mıdır yohsa benim âgûşum (84/2)

*şûhsun neleyim ammâ ki yalan **söylersin** (35/3/1)*

*yoluna cânım fedâ'derin ne **eğlersin** beni*

öldürürsen gel sen öldür bende-i fermânınam (91/3)

*sen ki bûlbûl gül için nâle **edersin** bî-derd*

seni gülden ayırır nâle vü feryâdın için (92/4)

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

sipîhr-i dun siyeh-dil bâde-i nahvetle sen kanzîl

*humâr-ı gussâdan kan **ağlar** ey sâki ciger-hûnun (64/3)*

gamze pür-zehr çıkar çeşm-i tenûk-hûsundan

*kişver-i hüsnünün ejder **doğar** âhûsundan (4/1)*

*ol **kılar** cezr-i asammun şübhesin mahz-ı vuzûh*

*bu **eder** kutr-ı muhîtin nisbetin ayn-ı yakîn (32/14)*

aceb mi âh-keş ü sîne-kûp olursa gönül

*mezâk-ı tâze-cünun tarh-ı söz ü sâz **ister** (44/3)*

değildir öyle pek üstâd şâ‘ir gerçi kim ammâ

*yine eş‘ârı tab‘a hoş **gelir** bilmem ne hâletdir (14/43)*

*eger şeklin temâşâ kılsa oklîdîs **okur** ahsent*

ve ger bihzâd nakş-ı dil-pezîrin görse der hakkâ (43/22)

güldürür yâ ağladır yâ lutfeder yâhud itâb

hâsılı neylerse ol ruhsâr-ı âl eyler beni (147/11)

1. çokluk şahıs -ar-ız / -er-iz

*murâdın **anlarız** ol gamzenin iz‘ânımız vardır*

belî söz bilmeziz ammâ biraz irfânımız vardır (26/1)

*bakup o şûh ile nâz ü niyâz meşk **ederiz***

gülün tebessümüne bülbülün terânesine (123/3)

sen bî-haber hayâlin ile gûşelerde biz

*tâ subh olunca her gece ayş u dem **eyleriz** (49/2)⁸⁰*

3. çokluk şahıs -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ırlar / -ur-lar / -ür-ler

nigâhın ebrûvânın görmeden evvel inanmazdım

*ki **derler** nâzdan hançer tegâfülden keman vardır (42/5)*

ne hitâyî var anda ne hâre

*söz **satarlar** varan harîdâra (2/3)*

⁸⁰ Bu gazel, sadece AE nüshasında mevcuttur.

*midâd-i müşk-bûyun kûhl **ederler** dâde-i câna (16/19)*

*kâmetin kûteh **sanırlar** ayb-bînân-ı heves*

nâ-sühanver mısra ‘-ı mevzûnu nâ-mevzûn okur (31/2)

*yek nazrada her âfeti teshîr **kılurlar** (10/2/2)⁸¹*

dil gerd-i gamsız olma revâ mı ki ka ‘benin

*ey hâce yılda bir **süpürürler** gubârını (164/2)*

2.1.1.2.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

*bir iki miblağ-ı berş ile urup **öldürecek***

geldiler eylediler böyle cihânı sersâm (10/9)

*bunlar **edicek** edâ-yı hidmet (5/10/1)*

2.1.1.2.5.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

ey sabâ gördün mü mislin bunca demdir âlemin

*püşt-i pâ **urmakdasın** irânına turânına (20/2)*

*bir dıraht altında sen **etmekdesin** zevk u tarab (19/3/2)*

⁸¹ Bu şiir, sadece AE nüshasında vardır

3. teklik şahıs:

-iyor ekinin kullanımı:

*kılıç gibi **esiyor** sarsar-ı zemistânî*

nihâl giyse n'ola yahdan âhenin miğfer (13/12)

*çok du 'â **aldırıyor** pâdşehim hazretine*

devletinde edüp erbâb-ı dile ihsânı (19/37)

*yelerek çın seherden **geliyor** bâd-ı nesîm*

gâlibâ zülfü elinden edecektir şekvâ (5/2)

***göstermiyor** felek bize mihri bu nev-bahâr*

sen ey piyâle mihr-i dırahşânım ol benim (88/3)

-mada / -mede ekinin kullanımı:

*safâdan servler **salınmada** etrâf-ı gülşende (22/3/1)*

nâyın diyebilmem ki ne hâlet var içinde (145/4)

*fahr **etmede** hidmetinle dünyâ (5/6/2)*

-makda / -mekde ekinin kullanımı:

***olmakda** derûnunda hevâ âteş-i sûzan*

*geçüp **gitmekde** ömrüm derd ü mihnet gibi şeylerle (146/1)*

1. çokluk şahıs:

*dehrin hemîşe **çekmedeyiz** germ ü serdini*

ancak me'âl-i sayf u şitâmız budur bizim (89/2)

2.1.1.2.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -a-m / -e-m; eyin / -(y)ayın / -(y)ayum

*nice cân **virmeyem** bûy-ı dil-âvîzine dil-dârun*

müşerref eyledükçe bezmi tebşîr-i kudûm eyler (89/4)

*mümkin mi mest-i gamze-i cânâne **olmayam***

mest olanı sevem yine mestâne olmayam (238/1)

***eylerem** anda safâlar yahyâ*

çünkü bir hûb zamân oldu yine (378/5)

*yahyâ nice bî-sabr û karâr **olmayayın** ben*

dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî (432/5)

bir hayâl itsün beni aşkun ki hengâm-ı visâl

şöyle âgûş **ideyin** nâzûk miyânun tuymasun (257/2)

lutf eyle gel gam-hâneyi reşk-i gülistân idelüm

ben ebrveş **aglayayum** sen gül gibi ey gonce gül (220/4)

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin / -(y)esin; ø

hemîşe hürrem ü handân u şâdmân **olasın**

hemîşe gonce-i ikbâlünü güşâde görem (240/2)

taht-ı zümür-rüdînine geçdükde şâh-ı gül

yahyâ **işidesin** nice feryâd ider hezâr (50/5)

bu gelür hâtıra ol yâr ile hâlün yahyâ

bir kitâb **eyleyesin** nâmı ola pîr ü cevân (294/5)

3. teklik şahıs -a / -e

sırrını bâd-ı nev-bahâr anlayamam ki **saklaya**

gonceye i`timâd yok bülbüle keşf-i râzdan (253/3)

seyr-i gülşende iken yâr büyüklenme inen

hele her cânibi bir **boylaya** ey serv-i çemen (265/1)

*sûzuma hûrşîd-i `âlem-tâbı çerhûn **döymeye***

ateş-i dâg-ı nihânum âşikâr olsun hele (315/4)

*hak **eyleye** dâ'imâ muzaffer*

sultân `osmân-ı kâm-yâbı (388/7)

olmazız minneti altında çenâr u servün

*o sehî kadd ki **sala** üstümüze sâye yeter (123/2)*

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

*ne minnet eylerüz agyâre yâre **yalvaralum***

nihâldür virecek bârı hârdan ne biter (51/3)

*deşt u kûha **varalum** nâle vü feryâd idelüm*

*kays ile kûh-kenün rûhlarını şâd **idelüm** (242/1)*

devr iden câm-ı gam olunca tarab nice olur

***tutalum** zühre ola bezmimüze sâzende (383/2)*

gûşe-i meykedede tekyelenüp ey yahyâ

*gelinüz hû **diyelüm** pîr-i mugânun demine (349/5)*

seherî bâde-i gül-reng e bulaşmış yârân

*sâkiyâ gel **görelüm** biz de mey-i gülfâmı (427/3)*

2. çokluk şahıs -un / -ün

*rez duhterini sâkî-i devrâna **buldurun***

böyle şeb-i dirâzda gussayile yatmanuz (143/4)

*bahâr ola şeb-i meh-tâb ola hemân **işidün***

ne nagmeler ide gülşende bülbül-i mehcûr (114/3)

`aşk ile hoş-hâl olan şeydâyâ anman vuslatı

*bâde-i sâfî **virün** yahyâ'ya katman ana âb (19/5)*

*giydi libâs-ı hüsnî letâfet ne boy **görün***

salındı serv gibi zarâfet ne boy görün (211/1)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

şimdilik bülbül ü gül nâz u niyâzı komasun

*bu safâ demlerini, **bulmayalar** nice zamân (294/4)*

kalb ise dil gam degül hükm idicek sultân-ı aşk

nakd-i vakt idüp belâ odıyla tashîh ideler (70/2)

serv ü`ar`ar diyeler bâri olayduk sâyesi

gelse refâtâra kaçan nahl-i hırâmânun seniün (198/2)

ol mug-beçenün bozulıcak bâg-ı cemâli

erzân göreler bâde-i la`l-i leb-i âli (müfredat 22)

2.1.1.2.5.1.6. Gereklilik Çekimi

Divan'da tespit edilen örnekler aşağıda sayfa ve şiir numaraları ile şu şekildedir:

yürü heman sana kimler mukâbil olsa gerek

cihâna mülk-sitanlık merâsimin göster (13/51)

hüdhüd gibi binâ gerek onu arayanlar

virâneye bûm olmağile genc bulunmaz (46/2)

tezkîr için feth-i revan ni`meti şükrün

meclisde gerek kim gele helvâ-yı revânî (26/14)

bezm-i tahkîkde can gûş u gönül dîde gerek

görünen gûş u çeşm meclis-i taklîde gerek (57/1)

2.1.1.2.6. NURİ TARİHİ (18. yy)

2.1.1.2.6.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.2.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -

Uhde-i sadâkatine muhavvel olan mehâmmın cümlesinde ve bâ-husûs ocaklarım kapu kullarımın bu def'a bir kıst mevâcibleri tedârük ve tevzî, inde zuhûra gelen hizmetin pesendîde-i mülûkânem olmağla, mazhar-ı du'â-yı hayr-ı hüsrevânem olmuştur. (227a)

3. teklik şahıs: -mış / -miş / -muş

...her ne kadar sûreten mesfûrlara müdârâ ve re''yelerine muhâlefetden ittikâ etmiş ise dahi... (32a)

ol mahalden Âsitâne-i sa'âdete vusûlüne dek bir dahi miyânına seyf ta'lik etmemiş. (36b)

bâ-emr-i âlî kapucubaşılardan Hacı İsmâ'il Ağa ba's u isrâ kılınmışıdi. (51a)

"rahîs bahâ ile almış" deyü ta'arruz olunmaya. (160a)

Doğrusu, tamâm-ı mahallinde nezâreti hoş mesîre olmuş. (150a)

1. çokluk şahıs: -mişiz(dir)

...elçisi olan rütbetlü, asâletlü Vasili Tamar, ahtemet avâkibihi bi'l-hayr dostumuz ile akd-i mecâlis-i mükâleme ve ruhsat-nâmelerimiz birbirimize irâe ile müzâkere olunup zikr-i âtî şurût üzre iki devletin ittifâkını akd eylemişizdir. (278a)

2. çokluk şahıs: -

3. çokluk şahıs: -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

*İngiltere Devleti'ne teveccüh-i mülûkâneleri derkâr ve bu dostluk ve mahabbet birkaç kat dahi ziyâdesine vesîle-i esîle olmak mülâbesesiyle, bu dâ'inizi büyükelçilik ile bu cânibe me''mûr **kılmışlardır.** (27b)*

*...Âsitâne-i sa'âdet'e kifâyet edecek mikdâr ashâb-ı hars u zirâ'atden zahîre iştirâ ve cümlesi gelüp, sâlifü''z-zikr anbârlara teshîn u imlâ ve kış mevsimlerinde lede'l-iktizâ cânib-i mîrîden bahâsıyla habbâzâna tevzî' ve i'tâ olunmak üzre tanzîm **etmişler.** (39b)*

*yalnız Karaosmân-zâdeler bu husûsa me''mûr **olmuşlaridi.** (16b)*

*zahmet çekilmemek üzre mukaddemâ tanzîmine icrâ-yı zülâl inâyet **buyurmuşlar idi.** (50b)*

2.1.1.2.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -arım / -er-im

... “isbât-ı vücûd edeyim, sonra yine olduğum mahalle giderim”... (80a)

*“bir niyâzım var, müsâ'ade rica **ederim.**” diyerek... (132a)*

*inşâ'allâhu [ta'âlâ] aşağısını kulunuz **beceririm,** [hudâ kerîmdir].” dediklerinde...(135a)*

*“gelür ise kendüsünü **kurtarırim.** (262a)*

*eğer gelür isen, seni dahi katl **ederim.**” deyü... (262a)*

2. teklik şahıs -er-sin

*... göreyim nasıl sarf-ı zihn ve rü'yet ve bâ-avn-i bârî, adûdan ahz-ı intikâm ile hidemat-ı mebrûre ibrâzına gayret **edersin.** (268a)*

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / -ur-ø / -ür-ø

*himmet ender zât-ı o muzmir çû **der** encüm ziyâ (265a)*

bundan böyle dahi kezâlik merkez-i itâ'atde pâ-bercâ-yı karâr olmayacağına eğerçi delâlet **eder**, ancak... (18b)

haremeyn muhâsebesi'nden sûret verilmedikçe, taraf-ı vakfdan temessük verilmemek ve **verilir** ise dahi... (152b)

françelülerin ticârete dâir vâki' olan umûr ve husûsuna taraf-ı devlet-i aliyye'den müsâ'ade ve himmet masrûf **kılınur**" cevâbları... (34b)

küttâb **okur** cevher-i lîl târîhi ser-beser, (147a)

mâ'adâsı tersâne-i âmire'de **kalur** ve bunlara yaz ve kıış ulûfesi ve ta'yînâtları **verilür** ve... (100a)

1. çokluk şahıs -er-iz / -er-üz / -ur-uz / -ür-üz

...ağa muhammed hân üzerine azîmet **ederiz**" deyü, ... (105a)

"fûlanı alâybeyi **isterüz**" demeyüp ve... (79a)

...otuz guruş bahşiş **veririz**." deyü va'dler ederek... (240b)

"hazır **oluruz**, lede'l-iktizâ kangı taraf mağlûb olur ise, ol tarafı gâret **ederiz**" deyü, cevâb verdikleri ve... (105b)

dost düvel tüccârını devlet-i aliyye'de müsâfir **bilürüz**. (34b)

2. çokluk şahıs -ersiniz

"siz ne **dersiniz**." buyurduklarında.... (234a)

3. çokluk şahıs -r-ler / -er-ler / -irler / -ur-lar / -ürler

delerler ise başlarına üzüm küfesi **giyerler**. (34b)

"akça versek de vermesek de iktizâ eden zahîreyi, gerek tüccârdan ve gerek anbârdan bize **verirler**" deyü (46a)

inşa'llâhu ta'âlâ, bu işi karîben **bitürirler**. (247b)

sâir gedikliü neferât gibi merbût **olurlar**. (100a)

...ruscuk üzerinde olan eşkıyâya iltihâk edecekleri ve yine **gelürler ise** inşâ'llâhu'r-rahmân,... (240b)

2.1.1.2.6.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

“çünkü azîmetiniz beç tarafından **olacak**; galiba, mihmândârınız ol semte gitmiştir.” (143a)

2.1.1.2.6.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs

başlarında kokardalarını gördüçe yüreğimizin yağı **eriyor**. (34b)

“bizim ulûfelerimiz bir ay tamâm, bir ay noksân **veriliyor**.” (213a)

1. çokluk şahıs

zîrâ istilâ-yı ekdâr ile helâk u telef **oluyoruz**.” deyü, kemâl-i telâş ve ızdırâbla niyâz etdikçe... (34b)

2. çokluk şahıs:

nâfile kesret-i kelâm ile kendinizi **yorayorsuz**.” cevâbını vermiştir. (34b)

lâkin, çünkü, büyükelçi olmak iddi'â **ediyorsunuz**,... (143b)

3. çokluk şahıs:

“françelüler karşı galata'da şöyle edebsizlik ve böyle bed-nâmlık **ediyorlar**, hatta başlarına vaz' etdikleri kokardaya kanâ'at etmeyüp, françe sarâyında serbestiyyet alâmeti olarak bir sırık nasb ve etrâfına tecemmü' ve gû-nâ-gûn masharalıklar **ediyorlar**. (34a)

-mede ekinin kullanımı:

ki **etmede** arz-ı tevârîh-i adîde şu 'arâ (267a)

2.1.1.2.6.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ayım / -eyim

göreyim seni, (6a)

beraber *götüreyim*. (132a)

ve eğer “bundan ziyâde kat,, *edeyim*” derse, (93a)

“*kudûm-ı sa’âdet-lüzûm-ı şehriyârîye yüz sürmek devletine ne gün erem.*” (149a)

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin / -(y)esin

“şimdi icâleten osmân paşa'ya ve hüseyin paşa'ya *yazasın*. (247b)

hemân şimdi etrâfiyla yazup *çıkarasın*. (247b)

...rızâ-yı bârî ve rızâ-yı mükûkânem tahsîlliyle sa,,âdet-i dâreyne mazhar *olasın* (268b)

mütevellî tezkiresiyle fodula i'tâsından hazer ü mücânebet olunmasını aklâma kayd ve ilm ü haberlerini i'tâ *etdirdesin*. (136a)

...evvelkinden birkaç kat ziyâde ikdâm u gayret *eyleyesin*. (227a)

3. teklik şahıs -a / -e

kala izzetle sadâretde mehmed paşa. (5b)

hasr *ola* saltanat âna dâim

kasr ede ömr-i düşmenin allâm. (149a)

...kâffe-i umûrda feyz ü tevfik-i sâmedâniyyesin reh-nümûn eyleye. (23b)

...alâybeyinin mazhar-ı mücâzât olması mukarrer olacağı peşince kendülere *bildirile*. (80a)

hudâ hemîşe muvaffak *ede* umurunda (148b)

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

...bu abd-i âciz yüzünden karîn-i hitâm olmasıyla, cümlemiz mesrûr u şâd-kâm **olalım**” (27a)

amân efendim, bâri şunların başlarından kokardalarını nez‘ buyurun, bir mikdâr teselli **bulalım**. (34b)

...takrîr mûcibince bu senelik ol iki gemide tecrîbe olunsun **bakalım**” (97a)

yarınki gün sâ‘at şu kadarda gelsün, **görüşelim**.” deyü haber verdi. (143b)

“atları dahi, seyr **edelim**.” (145a)

2. çokluk şahıs - asız / -esiz; -esüz

hem-vâre müstedâm-ı ömr ü âfiyetde **olasız**” cevâbıyla hatm-ı kelâm olundu. (25b)

“âsitâne-i aliyye‘de olan elçimizin galatından ziyâde şermende olduk, afv **edesiz**.” deyü ma‘zeret-hâh oldular. (144a)

ve getürdüğünüz hediyeye-i humâyûnu dahi ma‘an **getüresiz**.” (145a)

İşinize elvereni **işleyesiz**.” (262a)

...îrâd u masraf olmak üzre asl-ı battâlına sergi halîfesi “**veresüz**” deyü... (41b)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

Ederler ise alâybeyileri ve çeribaşları ve eyâletlîden cesâret edenleri tahkîk olunup, bilâ-emân mazhâr-ı siyâset **kılınalar**. (79a)

her ze‘âmet ü tîmârın sancaklusu beyninde meşhûr ve mütevâtir olan hâsılâtının humsu mikdârı arz akçası **alalar**. (82b)

odabaşı olamayacağını ve mâ-fevkine vâsıl olamayup, neferlikde kalacağını mukarrer **bileler**. (171b)

Âsitâne'de kalacak nâzır ve arabacıbaşı vekîli, kezâlik tekâ'üd vazîfelerini mevâcib ihrâcî akabinde gümrükden, topdan getürdüp, sergi ferşiyle tevzî' eyleyeler. (188a)

bu husûsların cümlesini mübâşir ta,,yîn olunan zât taharrî eyleyüp, çorbacı ağa ile müzâkere ederek râbîta vereler. (228a)

2.1.1.2.6.1.6. Gereklilik Çekimi

*...bâb-ı âlî'ye, Dîvân-ı humâyûn'a celbi, bahren sefîne ile gelecek hedâyânın vürûduna ta'lik olunduğundan, inşâ'llâhu ta'âlâ ol dahi vürûdu târîhinde zikr olunsa **gerekdir.*** (37a)

*...verilmek mümkün değil ise kendü boğçasını ânlara taksîm **etse gerekdir.*** (144b)

*“senin bir veledin dünyâyâ **gelse gerekdir.*** (289a)

*ve sâir işimizi buna tatbîk **etmeliyüz.”*** (64b)

*lâkin, çünkü, büyükelçi olmak iddi,,â ediyorsunuz, yedinizde olan nâme-i humâyûnun müfâdını lisân-ı Frengî ile bir kâğıda tahrîr **etmek gerek,** siz ki elçimizin galatını krala ifâde edüp, Azmî Efendi'ye olduğu üzre resm icrâ oluna” dediler.* (143b)

2.1.1.2.7. TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN

2.1.1.2.7.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.7.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

3. teklik şahıs: -mış / -miş / -muş / -müş

sâm'da elli altına alınmış bir dımiskî çomak irsâli ile beynehümâde mu'âmele-i mahabbet ü ülfet cereyân eyledi. (141a)

semendire fethinden sonra vılık-oglı ungurus kıralı yanında olmagla dâ'imâ tahrîk

*idüp karaman-oglı dahi mukaddemâ haber **göndermiş** ve...* (85b)

*... azeb big cevâbında “içlerinde ak sakallı olaydı başlarına bu hâl gelmez idi.” **dimiş.*** (89a)

...serdârlarına buyurdılar ki: “askerimizün masharası yogidi. karaman-oglu kereminden ol hidmeti edâ **eylemiş**, (91a)

...gördiler ki, melâ’in iki bölük **olmuş** önlerinde piyâde askeri ve akabinde atlısı ehl-i lslâm üzerine şitâb idüp gelür. (83b)

ol kız rü’yâsında görür ki, bir derin karanlık kuyuya **düşmüş** istimdâd ü feryâd ider. (9b)

3. çokluk şahıs: -miş-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

bu sebeble nizâm-ı saltanat muhtell olup kuzât ve nevvâb dahı zulm ve irtisâyı irtikâb itmege **başlamışlar idi**. (43b)

... “bu taş kılıç arslân’a virdigimdür.” **dimişler**. (116a)

... “sizinle beyle bir cem ‘-i kesîr gördük, cümlesi boz atlara süvâr **olmuşlar**. (20a)

“bir kâr-güzâr vezîrimiz olaydı biz bu mihnetleri çekmez idik.” **buyurmuşlar**. (127b)

...sultân cem ‘i tahrîk idüp **götürmüşler idi**. (135a)

2.1.1.2.7.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs - er-im

memleketi ben teslîm **iderim**.” deyü haber gönderüp akabinde kendü dahı gelüp pasaya mülâkî oldu. (76b)

eger ümeradan biri bu araya irsâl olunursa ben dahı hâk-pâyılarına yüz **sürerim**.” deyü (104b)

2. teklik şahıs -ar-sın / -er-sin

“istanbul’da ne maslahat vardır ki, **gidersin?**” buyurdılar. (43b)

“henüz mûcib-i firârına zuhûr eylediği kâr-ı nâsavâba ikdâm **idersin**. (84b)

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

*dîn-i İslâm'a ragbetini ayân idüp **dir** ki: (9b)*

*deyü tevbeye tergîb itmeleri ile şahs-ı mezkûr dahı **diler.** (52b)*

*ol zamân geldikde bu kal'a bizim yedimizden **cıkar.** (95b) gel. z. işlevi ?*

köse mihâl dahı varup bu haberleri teküre îsâl eyledükde tekür gâyet memnûn ü mesrûr terk-i

*ıyâl ve eşyâsıyla yedime **girer** deyü giriftâr-ı efkâr-ı dûrâ-dûr oldu. (4b)*

*hâliniz niye **varır.**" deyü tahvîf itdüklerinde... (60a)*

*temam kendinden ümîdi kesdükde **görür** ki, bir cüvân ol kuyı kenârına gelüp kendüi kuyudan **çıkartır** ve bir kat temiz câme **giydirir** (9b)*

*"karaman-oglı mukaddemâ bu kadar imân-ı gılâd ile ahd ü mîsâk itmiş iken gazâya teveccühümüzi fırsat bilüp nakz-ı ahd ilden sonra ba'de'l-yevm anun ahd ü peymânı nice **tutulur.**" deyü ... (32b)*

*"bu kal'ayı feth idicek pâd-şâh karadan yelken açup gemiler **yürüdür.** (95b)*

1. çokluk şahıs -er-iz / -er-üz

*"eger şehzâde devletle gelürse kal'ayı teslim **ideriz.** ve illâ senünle ceng **ideriz.**" deyü haber şehzâdeye iblâğ olundukda gerçi kudretleri yog idi.*

*"yakında biz dahı düğün idüp tekürleri da'vet itdigümüzde osmân'ı dahı da'vet idüp kârın tamâm **iderüz.**" (4a)*

2. çokluk şahıs -ursunuz

*ve kal'ada olanlara nidâ itdürüp didiler ki: "ey gâfiller! siz niye tayanup **durursunuz.** (60a)*

*papa, sultân cem'e hitâb idüp frança bigi: "sizi alup gitmek ister, ne **buyurursunuz?**" didi. (144a)*

3. çokluk şahıs -r-ler / -er-ler / -irler / -ur-lar

*eger mukayyed olmazsanız ne sizi **korlar** ve ne bizi, hemân anları bu iklimden ihrâca sa'y idelim.*" (3b)

*hâdım sehâbeddîn pasa ve turhan big: "devletlû pâd-sâhım, kullarun bahsis **isterler.**" dimeleri ile on kise akça ihsân buyurdılar.* (93b)

*"şebhûn itdüğimiz sûretde müslümân askeri nâ-çâr firâr **iderler** elimizde olan şikârı kaçırmak re'y-i hüsn degildir."* deyü sabâha te'hîr itdürdi (38b)

*"simdi ben ungurus'a varup anun askeri ile ehl-i Islâm üstüne kılıç çeksem ulemâ-yı Islâm hâsâ küfrüme hükm idüp katlime fetvâ **virirler.**"* (143a)

*ba'de'l-vusûl gördiler ki, küffâr müdâhili azîm ağaclar ile sedd idüp amîk handaklar hafr itmiş ve toplar kurup kemâl-i ihtiyâd ile hâzır ü âmâde **tururlar.**"* (125a)

2.1.1.2.7.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs:

*ba'de tulûu 'l-fecr istirâhat içün bir mikdâr **yaticak.**"* (2b)

harman-kaya tekûri köse mihâl esîr ü giriftâr ve bir bahâdır kimesne olmagla osmân gâzi

*öldürmege kıyamadığından afv u ıtlâk ile nâ'il-i eltâf-ı bî-sümâr **olıcak.**"* (2b)

*"müjde, hakk te'âlâ sana ve evlâdına saltanat müyesser ve bizleri sezâ-vâr-ı taht ü efser **idicek.**"* (3a)

kal'aya vâsıl olup muhâsaraya mübâseret ve harb u kîtâle mübâderet itdükleri esnâda

*kalayon, kal'a burcı üzerinden ok ile urulup zemîne **düşicek.**"* (11a)

biga etrâfında şikâr tasmîm olunmagla "sen dahı hâzır olasın." deyü fermân ısdâr

*olundukda şeh-zâde inâdında isrâr ile asker cem' idüp kite-ovası'nda mukabele **olunucak.**"* (31b)

2.1.1.2.7.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

“istanbul’da ne maslahat vardır ki, **gidersin?**” buyurdılar. (43b)

“henüz mûcib-i firârına zuhûr eylediği kâr-ı nâsavâba ikdâm **idersin.** (84b)

3. çokluk şahıs:

“işte herkes senün katlini istid’â **ideyorlar.** (52b)

2.1.1.2.7.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ayım / -eyim

ben varup düsmenin ardın **alayım.**” deyü ol bahâne ile aralarından çıkup firâr eyledi. (92a)

rü’yâ-yı sâdika mûcibince anı sana tezvîc **ideyim.**” diyüp osmân gâzi’ye kızını nikâh eyledi (3b)

ol dahı sefer esbâbı ile huzûr-ı şehinşâhîye girüp “izn-i hümayûnunuz ile kulunuz istanbul’a **gideyim.**” didikde... (43b)

ol dahı “ihrâkı ile emr olunan magsûbların mansıblarında istihdâm olunmaga birâz keşîş cem idüp **getüreyim.**” diyicek (43b)

2. teklik şahıs -a-sın / -e-sin / -(y)esin; ø

“sen dahı hâzır **olasın.**” deyü fermân ısdâr olundukda şeh-zâde inâdında ısrâr ile asker cem’ idüp kite-ovası’nda mukabele olunacak. (31b)

... zîr-i cenâh himâyetinde âsûde-hâl olan fukarâya adl ü dâd **eyleyesin.**” deyü... (21b)

sen, hemân semt-i selâmete imâl-i seccâm azîmet ve bir ân akdem kadd-i münhâde-i vâdî-i halâs olmagla sa’y ü himmet **eyleyesin.**” deyü hatm-i kelâm eylemiş. (51b)

3. teklik şahıs -a / -e

hakk anı rıdvâne karîn **eyleye**

anda dahı taht-nisîn eyleye, âmîn. (8b)

ve karşu-yaka'dan bir dil tutup huzûrumuza ihzâr ide. ” (16b)

*emr itdiler ki, bir yük şey' eger satılursa bir akca **alına**. (5b)*

*“teksîr-i asker için evlâd-ı etrâk'den intihâb ve nev-be-nev zamîme-i asâkir-i nusret-meâb **kılına**. ” deyü ... (12b)*

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

***varalım** bir iki gün zikredelim mevlâyı (86b)*

*hemân anları bu iklîmden ihrâca sa'y **idelim**. ” deyü peyâm-ı tahzîr ve ihâfe îsâl ve karaca-hisâr tekûri iltimâsları üzere karındâşı kalânor didikleri kâfîri askerle irsâl eyledi. (3b)*

*“sizün ahd ü peymânınıza nice i'timâd **idelim** ” deyü hitâb buyurduklarında (62b)*

*evvelâ sen bir dil getür, andan düşmen ahvâlini istifsâr idüp ba'dehû tedârikimizi **görelim**. ” didi. (80a)*

*lâkin senün hâturun için bu def'a dahı günâhından **geçelim**. (81a)*

2. çokluk şahıs: -asız, -esiz

*“eger bâ-irâdet-i mâlikü'l-mülk ecel-i mev'ûdem hulûl idüp yâ meyyit ve yâ maktûl olursam mebâdâ ki, a'dâ-yı dînden rû-gerdân ve gürûh-ı lesker-i müsrikînden gürîzân **olasız**. (19a)*

*papa bu sözden riga yanında sermende olup: “hâsâ ki, siz esîr **olasız**. (144a)*

*“eger kal'anun fethi maksûd ise sûret-i hezîmet izhâr idüp ba'de'l-firâr filân gice kal'a dibine **gelesiz** ve ol vechile teshîr-i hisâra ikdâm **idesiz**. ” (9b)*

*“bunca müslimânun hûn-ı nâ-hakkını irâkadan ictinâb **eyleyesiz**. ” (139a)*

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

asker-i sultânî hem re'âyâdan mümtâz ve hem vakt-i harbde husamâ leskerinden alem-i ifrâz imtiyâz **olalar.** (12a)

ve bu hisârı muhâsara ile zabt-ı gâyet düşvâr olmagla teshîri âsân bir kal'a fethine azîmet **buyuralar.** (70a)

min ba'd vilâyet-i karesi memâlik-i orhâniyye'den olup ümerâsı itâ'at-ı şehriyârî'ye müsâra'at **eyleyeler.** (15a)

şâyed ahz idüp teshîr-i hisâra vesîle **ideler.** (76a)

2.1.1.2.7.1.6. Gereklik Çekimi

ve filân gice sultân murâd askeri şeb-hûn eyledükde ümerânız sizi kayd ü bend ile düşmene teslim **itseler gerekdür.**" (69a)

"in-şâ'llâhi'r-rahmân zamân-ı bahârda evlâd-ı kirâm nusretmedârımız

ve âmme-i asâkir-i zafer-si'ârımız ile kos-ova sahrâsına sâye-endâz-ı izz ü

ikbâl ve hân-ı mân-sûz-ı erbâb-ı küfr ü dalâl **olsak gerek** eger merd ise ol zamân mukabelei guzât-ı zafer-simâtda sâbit olup, tursun ve sadme-i hasm efgen merdân ve gânim kûteh olurmuş görsün." (36a)

hemân cerâyim-i sâbıkadan isti'fâ **itmek gereksin.** (15a)

bunun hemân tedârikini **görmek lâzımdur.**" deyü bu tedbîri bilecik tekürine tefvîz eylediler. (4a)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-mişim, -muş-um	-miş-sin, -muş-sun, -müş-sün	-mış, -miş, -muş, -müş	-miş-iz	-	-mişlar, -mişler, -muşlar, -müşler
geniş z.	-arım, -er-im, -er-em, -ır-ım, -ir-im, -ür-em, -ür-üm	-r-sın, -ar-sın, -er-sin, -er-sün, -ur-sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-ız, -er-iz, -er-üz, -ur-uz, -ür-üz	-er-siniz	-r-ler, -ar-lar, -ur-lar, -ür-ler
gelecek z.	-	-	-acak -ecek,		-	-
istek	-am, -em, -ayın, -eyin, -ayım, -ayum -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-alum, -elüm	-asız, -esiz, -esüz; -un, -ün	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-	-makdasın, -mekdesin	-ıyor, -iyor, -üyor; -makda, -mekde; -mada, -mede	-ayoruz; -medeyiz	-ayorsuz, -iyorsunuz,	-eyorlar, -iyorlar
gereklilik			gerek	-meliyüz		

Tablo 38

2.1.1.2.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ DİVANI ŞAHİS ÇEKİMİ (19. yy)

2.1.1.2.8.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.8.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mış-am / -mişem

*o hūnī kıtl-i dilden ğayrī bī-zār **olmuşam** dirmiş* (s.155 Gazeliyat 24/3)

*‘avnī gibi hāzīz-i mezelletden **kalmışam*** (s.225 Kıt’aât 46/3)

*burada **şaklamışum** ol pūseri* (s.134, Mesnevi 3/37)

*ne yārā-yı dīrāzı **virmişem** dest-i temennāya* (s.72, 33/15)

*ben kūyuña emīr-i şehādetle **gelmişem*** (s.166 Gazeliyat 268/3)

2. teklik şahıs: -miş-sün

geçirmişsün raķībi tīg-i ğamdan īd’i vaşluñda (884)

3. teklik şahıs: -mış / -miş

*taşvīr idüp kazāyı felek yār **koymış** ad*

*berķ-i belaya şu ‘le-i dīdār **koymış** ad* (s.113 Gazeliyat 38/1)

*kimi māl-i hulyā **yazmış** kimi hulyā yazar* (s.136 Gazeliyat 128/3)

*hak seni izhār için bir rūh taşvir **eylemiş*** (S.106 Gazeliyat 9/4)

*ġurūb **itmiş** güneş yıldız kadar i ‘ķābı kalmışdur* (S.121 Gazeliyat 68/8)

*tüketmiş vāridāt-ı feyzi şeyh evrāddān **kalmış*** (s.148 Gazeliyat 185/1)

1. çokluk şahıs: -miş-üz

*biz nuḥistīn lūcce-i ğayretle tev’em **gelmişüz*** (s.144 Gazeliyat 168/1)

3. çokluk şahıs: -mış-lar / -miş-ler

ki dehri hîçe **satmışlar** tārîk-i bey'î bāt üzre(s.195 Gazeliyat 386/7)

'aceb terkîb-i nâr-i 'aşka şekkerler mi **koymışlar** (s.203 Gazeliyat 413/3)

maḥabbet âteşiyle dāğ **yakmışlar** ciğerlerde

çerağ-ı mihri bî-nûr **eylemişler** çarḥ-i aḥdarda (s.97 Mevleviler 11/II/1)

nûrdan bir serv **dikmişler** kıyās itsün gören (s.174 Gazeliyat 304/1)

2.1.1.2.8.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ar-um /-er-em / -er-üm / -ur-am / -ur-um / -ür-em / -ür-üm

korçarum âteş olur zîr ü zebānumda sūḥan (s.7 Kasideler 5/7)

dilümden yâr eliyle ḥâr-i 'aşkı çekmek **isterem** (s.110 Gazeliyat 24/8)

eylerüm şafvet-i ḳahhâre-i endîşemle (s.68 Kasideler 30/49)

yâ ḥüseyn ibn-i 'alî 'afvını ümmîd **iderem** (s.34 Kasideler 7/43)

tutuşup her nefes yanar **tüterüm** (s.170 Gazeliyat 288/3)

kaluram tâ-be-ebed ḡarḳa-i derya-yı ḡumûm (s.15 Kasideler 8/47)

fikr-î îcād ile her ay başı mecnûn **olurum** (s.70 Kasideler 30/98)

ben günāhum **bilürem** ḡayrı ne lâzum ithām (s.68 Kasideler 30/31)

ölürüm sūzen-i müjgân-ı Mesîḥ olsa bile (s.178 Gazeliyat 318/7)

2. teklik şahıs: -ar-siñ / -ar-suñ / -er-siñ / -er-süñ / ur-siñ / -ür-süñ

kebūdî cāmeler giyseñ felekde āya **benzersiñ** (s.177 Gazeliyat 314/1)

bilmem ey kâfîr-i bî-dîn ne **kaçarsın** benden (s.167 Gazeliyat 273/3)

bilmem niçün **kaçarsuñ** â kâfîr faḳîrden (s.163 Gazeliyat 254/4)

ne ser-āzāde **idersin** ne helāk eylersin (s.196 Gazeliyat 390/5)

yıķılsın göñlimi bir ķat ħarāb itmek mi **istersüñ** (s.204 Gazeliyat 421/2)

bilirsin hālūmi pinhān ü peyda yā Resūla'llāh (s.20 Kasideler 11/5)

ser fūrū itmez **sanursiñ** şāh-ı Īrāndur s...m (s.95 Kasideler 49/3)

göriñürsüñ de nigāh eylesünler dirsın (s.174 Gazeliyat 302/1)

3. teklik şahıs: -r-ø / -ar-ø / -er-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

sözümü ħükm-i semāvī gibi **diñler** ħükkām (s.52 Kasideler 22/59)

ĥayālūñle tecellī berk **urur** çeşm-i temāşādan

toğar Rūḥü'l-ķudūs yāduñla āh-ı 'arş-ı peymādan (s.21 Kasideler 13/1)

gelir konar 'adem-ābāda irtihāl **eyler** (s.21 Kasideler 15/3)

ĥayra geldükce **bulur** Şeytān kadar biñ 'özü-i lenk

şerre gitdükce **ider** çün tır-i perrān i 'ticāl (s.8 Kasideler 6/9)

ķi nüfūzuyla **yürür** ħükm-i süyüf u aķlam (s.50 Kasideler 22/22)

1. çokluk şahıs: -er-üz / -ır-uz / -ir-üz / -ür-üz

biz ķi pinhān **eylerüz** cān içre şevķ-i rüyuñu (s.144 Gazeliyat 166/4)

biz cām-ı cān-fezā **çekerüz** sen de ey ĥārīş (s.157 Gazeliyat 233/5)

perend-i kesme-ĥāruz her nişāba **katlanıruz** (s.145 Gazeliyat 170/4)

senüñle **söyleşirüz** ey ĥıdīv-i ķişver-i nāz (s.203 Gazeliyat 417/2)

yār bilmez bizi ağıyār bilüpdür **bilürüz** (s.147 Gazeliyat 177/1)

3. çokluk şahıs: -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ur-lar / -ür-ler

cenāb-ı şeyḥe ta 'riż eyleyüp rindān ne ĥoş **dirler** (s.189 Gazeliyat 367/4)

yanarlar ‘aşk-i kudsî-māye-i Mollā-yı Rūmīde (s.97 Mevleviler 11/7/2)

kefen be-düş-ı tahayyür kıyām **iderler** hep (s.19 Kasideler 10/60)

mīnā-yı rif‘atinde **şanurlar** habābdur (s.80 Kasideler 37/27)

kerrūbiyān toköz **tolaşurlar** felekleri (s.209 Gazeliyat 437/1), itdürürler (461/2),

bilürler cürmini ‘aşıklarūñ her vechle hūbān (s.138 Gazeliyat 136/4)

2.1.1.2.8.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs :- acaksuñ, -eeksuñ

bilmem kimün āgūşuna çesbān **olacaksuñ** (M 98),

sen mi ta‘mīr **ideceksuñ** bu harāb-ābādı (s.236 Müfredāt 160)

3. teklik şahıs: -acak, -ecek

rūz-i mahşerde şorarlarsa nemüz var **deyicek** (s.138 Gazeliyat 387/3)

bir iki **öldürecek** şahib-i şer

beni kātīl deyü gamz eylediler (s.94 Mesneviler 3/31)

o iki katl **olacak asılacak**

çekdiler dārā hafīdi nā-hak (s.94 Mesneviler 3/39)

mültecādur **diyecek** sūy-ı şıyānet ma’dūm

ilticā **eyleyecek** kūy-i ‘ināyet mefkūd (s.17 Kasideler 16/6)

3. çokluk şahıs: -ecekler

mahşerde hisāb **isteyecekler** ne durursuñ (s.238 Müstezad 4)

2.1.1.2.8.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi
-iyor ekinin kullanımı:

3. teklik şahıs:

*dil pençe-i gamuñda zebûn olmağ **istiyor*** (s.138 Gazeliyat 135/1)

*günde biñ cān **alıyor** gamze-i hun-rîz-i nigar* (s.147 Gazeliyat 180/6)

*bilmem niçün cihānı **tutuşdırıyor** bütün*

eṭrāfi medfeninden esen rûzgārlar (s.42 Musammatlar 10/2/4)

*elden **gidiyor** haste-i hicrānuñ amān gel* (s.162 Gazeliyat 253/1)

*hep āhūvāne şayd **oluyor** şîr-i nerleri* (s.90 Kasideler 42/41)

*ey māh uyan ki kanlar içinde **yatur** şafak* (s.42 Musammatlar 10/3/2) şimdiki z. işlevinde?

3. çokluk şahıs:

*bintü'l- 'inebi ṭurma hemān **kullanıyorlar*** (s.110 Gazeliyat 27/4)

-mada / -mede ekinin kullanımı:

1. teklik şahıs:

*geleli 'āleme şemşîr-i zebān **çekmedeyüm*** (s.26 Kasideler 19/18)

3. teklik şahıs:

*kimisi ser-be liḥāf **olmada** mānende-i dūd* (s.21 Kasideler 16/10)

*saķî bezm-i devleti bir cām **sunmada***

ilzām idince pîr-i muğān itdi rûzgār (s.61 Kasideler 26/15)

benem ol Mūsā-i Īsî-nefes-i Ṭūr-i kelām

ki *zuhūr itmede* *bā-feyz-i Hudā-yı* *‘allām* (s.68 Kasideler 30/46)

herkesi evlādı gibi sevmeye

dinse sezā bü’l-beşer-i rüzgār (s.78 Kasideler 36/31)

1. çokluk şahıs:

birbirümüzün kanını nūş itmedeyüz (s.220 Rubā’iler 1)

-makda / -mekde ekinin kullanımı:

1. teklik şahıs:

öyle bir âteşe cān virmekdeyem ki *‘Avnīyā* (s.128 Gazeliyat 96/5)

hıdmetle eylemekdeyüm *imrār-i māh-ü sāl* (s.103 Musammatlar 28/1)

3. teklik şahıs:

kimi pervane gibi âteşe cān virmekde

belā bu kim baña anı da çok görmekde bir düşmen (s.72 Kasideler 33/9)

2.1.1.2.8.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m

sīnemi dāğlayup gam yimeyüm de ne yiyem (s.70 Kasideler 30/83)

ben ağlayum *senün gedā oldığına* (s.224 Ruba’iler 30/83)

sırr-i mir‘acı kemal-i dili kimden sorayum (s.149 Kasideler 190/2)

nice ta ‘rīf ideyüm *zātuñ ey māye-i cān* (s.92 Kasideler 45/27)

çekeyüm *kendü elümle resenüm* (s.94 Mesneviler 3/44)

2. teklik şahıs: -esin

sen ki dest-i keremüñden anı bîrûn **idesin** (s.28 Kasideler 19/57)

3. teklik şahıs -a / -e

düşmenānı **bula** mevdi gibi hāk içre (s.28 Kasideler 19/65)

kala tā rûz-ı ebed mesned-i fetvāda mûkîm

bahtı mes'ud **ola** bâbında kemer-beste gulām (s.66 Kasideler 28/48)

ümîd odur beni sahil-res şefā'at **ide** (s.19 Kasideler 10/33)

eyleye kâfir-i şad-sāle kabûl-i İslām (s.70 Kasideler 40/5)

allāh rahmet **eyliye** bîmār-i hasrete (s.201 Gazeliyat 405/2)

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

ramazānı **tutalum** māh-ı mübarek-peydür (s.65 Kasideler 28/2)

koyalum dehri fena mülkine sulţān **olalum** (s.168 Gazeliyat 279/8)

insān cihānda farz **idelüm** pādşāhdur (s.41 Musammatlar 10/1/1)

bağlayup biz kemer-i āhı miyān-ı cāna

çekelüm cūş-ı tecrîdi ten-i 'uryāna (s.87 Musammatlar 17/1/3)

biz de 'Avnî gibi hey hey diyü nûş **eyleyelüm** (s.158 Gazeliyat 234/5)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

güleler çöllerle sakālar (s.94, Mesneviler 5/12)

2.1.1.2.8.1.6. Gereklik Çekimi

kemāl-i ye'sle cān virmek **olmalı** 'Avnî (s.216 Kıt'alar 22/5)

zāhidā sindān kadar dendān **gerek** püllāddan (s.234 Müfredāt 126)

*pāk-bāz **olmak gerek*** ‘Avnī nedīm-i bezm-i ‘ aşk (s.179 Gazeliyat 323/7)

*la ‘netle yād **olinsa gerek*** zāt-ı azlemi (s.80 Kasideler 37/8)

n’itse gerek tecellī-i şems-i ḥaḳīḳatüñ (s.153 Gazeliyat 217/7)

2.1.1.2.9. ASIM TARİHİ (19. yy.)

2.1.1.2.9.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.2.9.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -miş- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mişim

...serdâr-ı ekrem nasb **eylemişimdir** ve... (s. 111)

3. teklik şahıs: -mış / -miş / -muş

be-hamdehu-teâlâ vech-i meşrûh üzere baştan **aşmış** ve mecrâsından **taşmış** böylece bir... (s.111)

...etmeleriyle zarûrî irâe-i rûy-i rızâ ve â’dâ tarafına vîrêyi **sevilmiş** ki âdamları ba’s ve... (s.12)

...hâr-zârı olan dobra-i venedik memâlikî’ni zabt **eylemiş** ve devlet-i alîyye’nin bu... (s.100)

...filân yerde bizim yasakçılarımız ve kuryerimiz **soyulmuş** ve **urulmuş** ve bu kadar mücevherâtımız zayî’ **olmuş** diye... (s.129)

...resme bir havâdis-i elsine-i ekâbirde dâîr **olmuş** ki selefte ba’zı cîfr ve kâîmî... (s.222)

1. çokluk şahıs -müş-üz

biz hezerân-ı mest-i mağrûrun humârîn **görmüşüz**) beyitini tekrâr ederek yek-sadme-i humâr-i demâr ile s0âgar-ı ayş ve zinde-gânisini nigûn-sâr eyledi. (s.108)

3. çokluk şahıs -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

vüzerâ ve ümerâ ketem ve ihfây-ı me'mûrîyetten gayrî tarîk-i eslem **bulmamışlar idi.** (s.341)

yeniçeri dilâverleri sell-i seyf-i iktihâm ve kâfirin haddin bildirerek ahz-ı intikâm **etmişler** bu takrîble âdâ istîmân ve vezîr-i a'zam kırım ve azak vesâîr yerleri istirdâd iler tahrîr-nâme-i amân etti. (s.27)

resme âlâ-yı vezîr-âne ve dârât-ı müşîr-âne ile mahkemeye irsâl **eylemişler.** (s.254)

fransa milleti her harekette fetûh ve firûziye mazhar **olmuşlar ise** de renc ve ta'b-ı... (s.125)

...ağlayıp zançe yoldaşlar diye izhâr-ı temelluk ve ser-fürû ettiğini gözüyle **görmüşler** diyerek... (s.27)

2.1.1.2.9.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs –er-im / -ir-im / -ur-um

buna kât'i cevâb matlûb **ederim** ki devletime tahrîr edeyim diye ifâde eylediğinde... (s.166)

eder ve illâ doğru yine bec şehri'ne kadar **giderim** diye nemçeli'ye şiddet... (s.168)

hulûsları der-kâr ve muhabbet-i mahsûsları hâric-i hadd olduğunu **bilirim.** (s.145)

gelmedikçe rusyalı ile mesâlihe etmeyeceğine sened **verebilirim** diye lâf ü güzafına... (s.175)

diye bir adam şakâ-gûne hitâb eyledikte hâşâ moskov **olurum** nizâm-ı cedîd olmam diye cevâb-ı nisvân eylediği mesmû'-u râkımı'l-kitâb olmuştur. (s.360)

2. teklik şahıs –er-siñ, ur-suñ

(güzel tasvîr **edersin** hat ve hâl-i dilberi amâ. (s.90)

füsûn ve fitneye geldikte ey bih-zâd **neylersin.** (s.90)

“ağâ sen ne **dersin** düşman bizden istanbul’u istiyor ve almak kasd ediyor verelim mi ne yapalım?” (s.231)

kahr-ı rabbâniyle an karîb cezânı **bulursun** diyerek avdet eyledi. (s.257)

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

diye rûesâ-i meclîs ocâklıya hitâb ve şevket-meâb efendimiz hazretleri cevâp **ister** diyerek... (s.27)

birine remz ile yirmibeş kese yi diğer ve petersburg’da masnû’ olmuşa **benzer** diyerek... (s.298)

(tutan bir dâmanı elbette maksûda **erer** derler. (s.250)

alıp ticâret ettirmek hangi devlete **yakışır** ma’-hazâ mersûmun yedinde bulunan emtiâ... (s.130)

...ber taraf olduğuna binâ-i def’-i fesâdât ve redd-i teklîfât-ı seddine mübâderet lâzım **gelir** amâ... (s.85)

...olması erbâb-ı vesveseyi gark-ı âb-ı telâş (birâder-i eski mesel-i yâğrı olan **gocunur**) (s.104)

havâtır-ı nefsanîye ile mümtezic olmak **görünür** zîrâ sinân pâşâ’nın efdalîyeti şer’ân... (s.287)

1. çokluk şahıs -ar-uz / -er-üz / -ur-uz

ve hazine de mevcûd akçeden ulûfemizi **altırız** diyerek yağmaya niyetlerini izhâr... (s.5)

hareket ve düşmân üzerine sell-i seyf-i husûmet **ederiz** lakin askerimizin... (s.26)

tazmîn **ederiz** diye cevâb-ı ma’kûl irâd ve manzûme-i ricâyı müstezâd eylediler. (s.230)

muhammediye’de bu sefer farzdır ve böyle fetvâ **veririz** diye rusyalı üzerine seferin... (s.205)

cemîyyetinde müdhalimiz olmayıp nihâyet kenârdan alây temâşasıyla sefâ-yâb **oluruz** ve eğer... (s.143)

2. çokluk şahıs -ersiniz / -ursunuz

ictihâd **edersiniz** diyerek elçiler irsâliyle î'mâl-i sanâyi' ve hadîâ ve sûâle cevap... (s.16)

ve böylece devletinize tahrîr **edebilirsiniz** diyerek katîce cevâb vermekle... (s.167)

resîde olup râhat ve asâyîşe muvaffak **olursunuz** dedi. (s.343)

3. çokluk şahıs -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ırlar / -ur-lar / -ür-ler

bu takdîrce beren ve bahren istânbul'u elbette yıkıp **yakarlar** devlet-i alîyye hemân bunları mâl ve mülk vermekle def'ine himmet eylemek vâcibedendir. (s.227)

gazel almaya dek **giderler** ve moskov nâmını rûy-i arzdan hakk ederlermiş hatta... (s.27)

askerini ocaklara itibâr **ederler** görsünler imdi ocaklı ne hezler... (s.27)

memâlikin bilâ-istisnâ şehin-şâh-ı mülket-i osmâni müteahhid-i kefâlet ve zamanı olurlar... (s.63)

bürîde-i tîğ-i intikâm olmakla bîçâre-gân-ı fukarâ halâs **bulurlar** dediler. (s.343)

2.1.1.2.9.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -eceğim

...ile şam'a irsâl **edeceğim**. (s.308)

3. teklik şahıs: -acak(tır), -ecek

bu husûs için sultân mehmed cami'inde cem'-i meşveret **olunacaktır** dedikte iş bu mercî' ve müebbî ma'lûm-u kelâm huzzâr-ı meclisi ber-zede-i nutk ve ârâm eyledi. (s.297)

hâlde müşârileyh ne mesâlihe **edecek** ve ne eslihayı elinden terk eyleyecektir. (s.171)

2.1.1.2.9.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -uyorum

*biri dahî bonapart'ın osmanlı devleti'ni hasbü'l-mürüvvet ben **tutuyorum**.* (s.202)

3. teklik şahıs: -iyor

*“ağâ sen ne dersin düşman bizden istanbul'u **istiyor** ve almak kasd **ediyor** verelim mi ne yapalım?”* (s.231)

*sizden taleb **ediyor** ve lakin yâ müslümânlar biz kendilerimizi ferâmûş eder isek...* (s.316)

*...revnak-ı saltanat-ı osmânî **gidiyor**.* (s.344)

2. çokluk şahıs: -iyorsunuz

*siz ketm **ediyorsunuz** dedikçe taklîb-i varak diğer olunur idi* (s.93)

3. çokluk şahıs: -iyorlar

*cümle **geliyorlar imiş** diye havâdis-i şâyî' olmakla ale's-sabâh bi'l-cümle süvâr...* (s.341)

-makta / -mekte ekinin kullanımı:

3. teklik şahıs: -mekte(dir)

*yestolu nâm nehrin kenarında Moskovlu'yu ta'kîb **eylemektedir** ve sâbıkan Fransa...* (s.315)

3. çokluk şahıs: -makta(dır)lar

*olmak üzere onlarımızı ihzâra ibtidâr eylediğimizde ne gördük ki mecmû'nun gözleri kör olmuş ve ayaklarında tâb ü tüvân kalmayıp lertzân **olmaktadırlar**.* (s.341)

2.1.1.2.9.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -a-m / -e-m

göreyim seni. (s.121)

(*sen ki dâd etmeyesin ben kime feryâd edeyim*) (s.358)

devlet-i aliyye'nin burada bir sefîri daha vardır, onla mukâbele edeyim diyerek... (s.145)

2. teklik şahıs -asın, -esin

olasın diye hatem-i kâbâle-i vesâyâ eylemiş idi. vesâyâ-yı mezkûre bi'l-cümle... (s.263)

(*sayasın* dervîş bî-berk ve nevâdan devr eden. saklasın ârâîş-i tâbûta nehl-i himmetin) (s.297)

hilâfet-meâbıma vediâ-i rabbânî olan ibâdullahın refâh ve rahatına sarf-ı makderet eylesin. (s.121)

lâyıkıyla nizâm veresin. (s.212)

(*bilesin* ben de bilmem dost musun düşman mısın kâfir) (s.229)

3. teklik şahıs -a / -e

mâliyeleri mazmûn olmak husûslarında nazar-ı himâye-i mülûk-âne ile menzûr ve melhûz ola (s.21)

nümâyân oldukta üzerlerinde olan tımârları îrâd-ı cedîde zabt olunduğu nefsü'l emrde mahz-ı adâlet ede. (s.41)

maslahat-ı nefsâniyesini gerdem-i tehcîr-i merâma peyvend eyleye. (s.78)

vermek üzere ise kelâmlar hatırlarına gele. (s.147)

hak-teâla cümlemize kanâat vere. (s.259)

1. çokluk şahıs -alım, -elim

“ağâ sen ne dersin düşman bizden İstanbul’u istiyor ve almak kasd ediyor verelim mi ne **yapalım?**” (s.231)

“gamd-nâme-yi derununuzdan ihrâcla ahir sohbet **bakalım**” (s.237)

seng-pâre için yeniden bir sefer mi **açalım** diyerek hem kendi sükût ve hem (s.298)

ordumuz ile **gidelim** vezîr-i sâ’ye-i vezîrânenizde sell-i seyf-i gazâ **edelim...** (s.19)

yine biz destânımıza **gelelim** (s.194)

2. çokluk şahıs -asınız, -esiz

müisâade buyurdular gerektir ki taraf-ı saltanat’a **dokunmayasınız** ta’bîriyle ol bâbda... (s.337) (**tek –asınız olumsuz örnekte var**)

kemâ-kân sarf-ı nîrû-yi iktidâr **edesiz** diye teşcî’ ve takvîyet ve kimi dahî pâşâyâ ve... (s.243)

mekânı terk **edesiniz.** (s.315)

vakit düşman üzerinize hücumedecek ise işbu kelâmı hâtırınıza **getiresiniz** diye... (s.316)

sür’at eylemeye sa’y ve gayret **eyleyesiniz...** (s.186)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

rahmet-i rabbü’l-âlemîn **olalar.** (s.262)

ilmîyeye ehl-i ilm olanlar tahsîs **buyurular** zîrâ avâm-ı nâss öteden beri... (s.336)

dostâne müzâkere **edeler.** (s.69)

devlet-i alîyye ve gerek ingiltere devleti kendi mefâatleriçün münferidân mesâlihe olmamaya ihtimâm **edeler** (s.69)

2.1.1.2.9.1.6. Gereklilik Çekimi

yutmaya hâzır olan düşmanı ol vakit külliye kahr ve tedmîr **etmeli idiğiniz.** (s.313)

uzemây-ı devlet gâlibâ vukû' bulan hâlet-i ağâları sâmiâ'-res-i dirâyet **olmak gerek diye...** (s.28)

kilis mutasarrıfı daltabânzâde dedikleri vâcibü'l-izâlenin zulmünden **olmak gerekdir.** (s.343)

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-mış-am, -mişem, -mişim	-miş-sün	-mış, -miş, -muş	-mişüz, -müşüz	-	-mışlar, -mişler
geniş z.	-arum, -er-em, -üm, -uram, -urum, -ürem, -ür-üm	-r-sın, -ar-sın, -ar-sun, -er-sin, -er-sün, -ur-sın, -ür-sün	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ur-ız, -ur-uz, -ür-üz	-ersiniz, -ursunuz	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler,
gelecek z.	-eceğim	-acaksun, -eeksün	-acak, -ecek;	-ısar-uz	-iserüz; -ıcagaz, -ıcaguz, -icegez	-ecekler
istek	-a-m, -e-m, -ayın, -eyin, -ayım, -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-alum, -elüm	-asınız, -esiz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-medeyüm; -mekdeyem, -mekdeyüm		-ıyor, -iyor, -uyor;	-medeyüz	-iyorsunuz	-ıyorlar, -iyorlar; -maddadılar

	-uyorum		-mada, -mede, -makda, -mekde			
gereklilik			gerek -meli			

Tablo 39

2.1.1.2.10. ACIMAK (20. yy.)

2.1.1.2.10.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.10.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mışım / -mişim

*Ben Diyarbakırda haberim olmadan boğazıma kadar borca **batmışım**.* (s. 109)

*Allahtan ki ben **gelmişim**... Yoksa halleri harapmış.* (s. 61)

*Onu çoktandır unutup **gitmişim**.* (s. 68)

2. teklik şahıs: -miş-sin –muş-sun

*Güya bu emr-i hayra sen delâlet **etmişsin**...* (s. 74)

*Hayırcılığın ecr-i maneviyesiyle iktifa **etmiyormuşsun** kirayı güya Nasuhi Bey veriyormuş...* (s. 74)

3. teklik şahıs: -mış / -miş / -muş / -müş

*Ailesi çok fakirmiş. Sırf mektep kitaplarını ve defterlerini tedarik edebilmek için bunu **yapmış**...* (s. 13)

*Sabahleyin müdür vali pa şa ile **dalaşmış**.* (s. 58)

*Bundan dört sene evvel küçük bir kız minimini bir darülmuallimat mezunu olarak buraya **gelmiş**...* (s. 9)

*Kocasından çektiği yetmiyormuş gibi bütün memleket ona düşman **olmuş...*** (s. 99)

*Zavallı kız altı sene bu serserinin kahrını çektikten sonra ölüm yatağına **düşmüş.*** (s. 32)

2. çokluk şahıs: -muş-sunuz

— *Zannederim bazı borçlarınız için sıkıntı **çekiyormuşsunuz...*** (s. 111)

3. çokluk şahıs: -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

*Daha yirmi beş yaşına gelmeden mektebine başmuallim **yapmışlar** eline kocaman bir kız mektebini teslim **etmişler...*** (s. 9)

*Çantalarını bir büyük taşın üstüne **koymuşlar** dertleşiyorlardı.* (s. 12)

*Etrafındakiler "Mürşit uslu ve tatlı bir çocuktur... Sesini çıkarmaz... Hem öyle çalı şkan bir memura dairenin ihtiyacı var..." demişler terfime mâni **olmuşlar...*** (s. 70)

*Doğru **düşünmüşler.*** (s. 71)

2.1.1.2.10.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -arım / -er-im / -ır-ım / -ir-im / -ur-um

*Hak namına hakikat namına insafsızca vurmak bunu bir adliyecî bir hâkim için **anlarım.*** (s. 11)

*Biliyor musunuz bu fikrimi ben kendisine de daima **söylerim...*** (s. 12)

Onların ben halde bir adamla konuşmak istemeyecekleri muhakkak olduğu için

*ben daha evvel davranıp **kaçarım.** Bilmem niçin? (s.141)*

*Ben sizi öteden beri **severim...*** (s. 111)

*Belki çocukça bir fikirdir felsefe kitaplar ında yeri yoktur ama ben saadeti ikiye **ayırırım;**başkalarından alman saadet ba şkalarına verilen saadet. . (s. 77)*

*Küçük karde şimin yiyeceğini **yediririm.*** (s. 12)

*O vakte kadar belki beş on para da biriktirmeye muvaffak **olurum.*** (s. 97)

2. teklik şahıs -ar-sın / -er-sin / ur-sun / -ür-sün

*İleride hâlin vaktin yerinde olduğu vakit inşallah çifte çifte aşçılar **tutarsın...*** (s. 98)

*Ya bu deveyi güder ya bu diyardan **gidersin.*** (s. 58)

*Hakikati nasıl **anlatırsın?*** (s. 137)

Şiddetle tekdir etti: "Bu meseleyi kapatıyorum. Fakat ceza reisinden alenen özür

*dileyeceksin. Bir daha böyle bir şey işitmeyeyim. Ya edebinle **oturursun** ya pılı pırtıyı toplayıp buradan **gidersin.**"* (s.102)

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

*Zehra onları koleralı hastalar gibi derhal öteki çocuklardan **ayırır** ve kendilerine son derece huşunetle muamele **eder.*** (s. 13)

*— Hatırın kalmasın ama toysun evlât... Dünyanın Han-yası Konyasını bilmiyorsun... Bu olmasa insan ya **çıldırır** ya **ölür...*** (s. 58)

*Hurafe ve hayal ile mütemadiyen mücadele eder talebesine ancak ilmin en müspet hakikatlerini **öğretir.*** (s. 9)

*Bazen de incelmış bileklerine dayanarak titreye titreye yatağında **doğrulur** bana arkasını dönerdi.* (s. 137)

1. çokluk şahıs -ar-uz / -er-üz / -ur-uz

*Maamafih kendisine **sorarız.*** (s. 8)

*Parasız hiçbir şey olmaz **deriz...*** (s. 9)

*— Gel evlât... Bir kahve iç de öyle git... İki satır lâkırdı **ederiz.*** (s. 73)

— Hiç öyle şey olur mu anne? Biz de Meveddete bir kadife elbise yaptırırız. (s. 101)

2. çokluk şahıs -er-siniz / -ir-siniz

*Lütfen sicilleri tetkik ederek bir cetvel tertip **edersiniz...*** (s. 61)

*Annemi kardeşimi büyükannemi türlü eza cefa içinde öldüren beni küçük yaşında sokağa atan bu adama nasıl baba dememi **istersiniz?*** (s. 48)

*Mürşit Efendinin metrukâtını yarın mezarlığa gelecek ıskatçılara **verirsiniz.*** (s. 48)

*Ölümlle öç alınmaz değil mi kızım? Bunu siz bizden iyi **bilirsiniz...*** (s. 48)

3. çokluk şahıs -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ırlar / -ir-ler / -ur-lar / -ür-ler

*Ölüm yataklarının başında bile onlar için yalancı teselliler icat ederler. Hiç değilse kara haberi biraz daha mülayim kelimelerle **söylerler.*** (s. 136)

*Fenalığa ahlâksızlığa tahammül edemeyen bu dürüst tabiatlı çocuğa "Doğru söyleyeni dokuz köyden **kovarlar**" hakikatini nasıl anlattırsın?* (s.100)

*Sokaklarda adam ı ktır ktır **k eserler** kimsenin ruhu duymaz.* (s. 73)

*Hatta kâtiplerimiz bile bazen **şaşıırırlar** resmî evrakta "Zehra Abla Mektebi" diye yazarlar.* (s. 8)

— Eksik olma çocuğum... Bilirim ama onlar şeytana külahını ters **giydinirler...** (s. 98)

*İsteseler beni bir daha çalı ştı ırılmamak üzere devlet hizmetinden **kovdurturlar** senelerce mahkeme ve hapishanelerde süründürürlerdi.* (s. 79)

*Masallarda insanlar sevdiklerini ilk defa bahçeler su ba şları gibi güzel yerlerde **görürler.*** (s. 90)

2.1.1.2.10.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*"Çok düşündüm. Merhume validemin mezar ına sarfedeceğim para ile mektepte bir kız teneffüshanesi **yaptıracağım.*** (s. 9)

*Bugün sizin öğrendiğiniz hakikati yarın ba şkaları da **öğrenecek**... Herkesin içinde elimi yüzümü kapayarak gezmeye mecbur **olacağım**...* (s. 29)

*Mektepten çıktığım gün öyle sanıyordum ki hangi daireye gitsem umum müdüre yaldızlı diplomamı göstersem gözü kama şacak "Buyursunlar efendim." diye derhal baş köşede bana yer **gösterecek**. Hâsılı kapanın elinde **kalacağım**.* (s. 53)

*Ben çok içirim... Bu gece en az bunlardan yirmi tane **içeceğim**...* (s. 58)

*Bilâkis göreceğim zulüm ve gadrin benimle beraber o büyük mağdur anayı da vurduğunu yaralarına bir fazla yara ilâve ettiğini **düşüneceğim** ve daha kuvvetle daha şevkle **çalışacağım**.* (s. 68)

2. teklik şahıs:

*Böylece hem bir masumu kurtarmış hem de bana edebileceğin tek iyiliği etmiş **olacaksın**...* (s. 143)

*Bugün değilse bile yarın bana hak **vereceksin**.* (s. 113)

3. teklik şahıs:

*Biraz sonra kafalar tütsülenince musikî faslı **başlayacak** bu meclisi şenlendiren muhterem rüfeka sahan kapakları **çalacak** yumrukla kapı tahtalarına tekme ile evin zangır zangır döşemelerine vurarak bağıra bağıra şarkıya başlayacaklar...* (s. 59)

*"Bir gün daha geçti. Bu hep böyle mi **geçecek**?" diye mahzun bir düşünceye kapılıyor.* (s. 87)

*Ne zaman çoluk çocuğumla sıcak bir odada güzel bir sofra başında yemek yesem onun soğuk mutfaklarda ayak üstü soğan ekmek yediğini göreceğim. Lokmalar boğazıma **dizilecek**.* (s. 52)

*Kadın neredeyse beyaz saçlarıyla ayaklarıma **kapanacak**.* (s. 103)

1. çokluk şahıs:

— Birazdan size mektepleri gezdirecek değil miyim? Evvelâ Zehranın mektebinden **başlayacağız.** (s. 8)

Bir iki seneye kadar mutlaka bir yolunu bulup İstanbula gideceğiz... (s. 97)

Ben bütün kuvvetimle çalışıyorum. Nasıl olsa yakında buradan **kurtulacağız.** (s. 99)

— Anne ben bir şey anlayamıyorum... Ne **yapacağız?** dedim. (s. 106)

Sekiz on güne kadar buradan hareket **edeceğiz.** (s. 107)

2. çokluk şahıs:

Maamafih kendisine sorarız. Zaten biraz sonra onu **göreceksiniz.** (s. 8)

Mektebe gelince... Biraz sonra **göreceksiniz** ya... Bu külistür şehirde umulmayacak kadar güzel bir şeydir... (s. 9)

Hatta bir aralık arka sıradaki iki afacana "Ulan uslu durun... Beni ekmeğimden

edeceksiniz!" diye fısıldadığını işittim. (s. 83)

— Anneciğim ben de size tesadüf ettiğime çok memnunum. İnşallah çok yakında İstanbul'u **göreceksiniz.** (s. 97)

Geçen gün durup dururken ayaklarını yere vurarak: "Sıkılıyorum. Ben de babam gibi

öleceğim. Beni buralarda bırakıp **gideceksiniz!"** diye tepinip feryat etmeye başladı. (s. 105)

3. çokluk şahıs:

Gözü kör olasıcalar güya aramızı **bozacaklar...** (s. 98)

Fazla olarak biz buradan gittikten sonra yersiz yurtsuz da **kalacaklar...** (s. 112)

Hem o muzır insanlardan ki fenalık kendi içlerinde olduğu halde onu dı şarıdan geliyor

sanacaklar bütün hayatları müddetince ağlayıp tezallüm **edecekler...** (s.126)

Dünyanın en faziletli adamı olsam beni evlâtlarıma yine sefil ahlâksız bir baba diye
tanıtacaklar. (s.126)

*Hatta kızımda geçici bir iyilik alâmeti görülse mahsus benden **saklayacaklar** inatlarına*
aksi bir şey söyleyerek yüreğimi yakacaklardı. (s.137)

2.1.1.2.10.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -yor-um

Zehraya rica ettim sözlerimi hayretle dinledi: "Çocuklarımızı sahtekârlığa alıştırıran bir
*talebenin mektepte kalmasını istemenize **şaşıyorum**" dedi.* (s. 13)

Bu birkaç lira onun için milyon demek... Çocuğun o dakikadaki ruhi durumunu
düşünüyorum... (s. 22)

Ben başkaları gibi bu küçük memuriyeti azımsamıyorum. Bilâkis onu kendim için çok
*fazla yüksek **buluyorum.*** (s. 54)

*Geceyarısına doğru eve döndükten sonra defterime bu satırları **yazıyorum...*** (s. 60)

Halbuki ben onun için döktüğüm be ş on damla tere kaybettiğim üç beş saat uykuya
acıyorum. (s. 62)

2. teklik şahıs: -yor-sun

— *Aferin evlât dedi. Adam olmaya **başlıyorsun!*** (s. 64)

*Ateş gibi bir gençsin... Durmadan **çalışıyorsun...*** (s. 64)

— *Evet evlât sen arkadaşlar ının kredisini **bozuyorsun...*** (s. 66)

*Öyle ya herif müdür... Nereye **gidiyorsun** diye soran olmaz a?... Güya seni ziyaret*
etmek üzere eve gidiyor... (s. 74)

"Katil...katil... Bunları sen **öldürüyorsun...** Hani vicdanının sesini daima dinleyecektin?" diye söyleniyor hatta bazen hıçkırarak ağlıyordum. (s. 78)

3. teklik şahıs: -yor

Güzel doğru temiz şeyleri çılgınca sevebilir onlar için her fedakârlığı **yapıyor**. Fakat zaafa düşkünlüğe çirkinliğe acımıyor. Sadece **kızıyor hırçınlaşıyor**. (s. 11)

Bu bir kuvvetli sinir buhranıydı. Muallimin gözlerindeki ya şlar **kuruyor** yanaklar ının etleri **çekiliyor** sesi tıkanıyordu. (s. 30)

Vehbi Efendi inmeli ayağını güçlkle **sürüyor** ikide bir bastonuna dayanarak **duruyor** Zehra elinde küçük valizle onu takip ediyordu. (s. 44)

Burada büyük millet asîl ve mağdur çehresiyle bakıyor ıslak gözleriyle yardım istiyor zannediyorum ve bu beni evvelkinden daha derin ürpermelerle **sarsıyor sarsıyor**. (s. 55)

Bir kısmı neticesiz bir "yalancı pehlivan" diye tavsif **ediyor...** Bir kısmı da sırf arkadaşlarını gözden düşürmek için yapılan bir manevra **diyor...** (s. 66)

1. çokluk şahıs: -yor-uz

Bunun için müdürün haksız hakaretine eyvallah **diyoruz**. Bunu hazmetmek için iki kadeh rakı çok mu? (s. 58)

Dairelerdeki fena memurlardan daima şikâyet **ediyoruz**. Acaba işbaşına geldikleri vakit onların hepsi mi kötü niyet sahibi tembel atlatıcı müflis insanlardı? (s. 71)

Hâsılı hepimiz Meveddetin gözünün içine **bakıyoruz**. Elini sıcak sudan soğuk suya sokurmuyoruz. Şu halde bu buhranlar ın sebebi manası ne? (s. 105)

Kaynanamın da mükemmel bir ev kadını olduğunu hesaba katarsak beş kişi Meveddetin saadeti için yorulup **çabalıyoruz** demektir. (s. 105)

*Fakat şimdi... Ölüler gibiyim... Hiçbir şeye ihtiyacım yok... Yuvarlanıp **gidiyoruz**....* (s. 142)

2. çokluk şahıs: -yor-sunuz

— *Mübalâğa **ediyorsunuz**.* (sf. 10)

— *Galiba şu on bir yaşında hırsız kılavuzluğu eden mikroptan **bahsediyorsunuz** dedi.* (s. 21)

— *Pederiniz hasta... hattâ ağır hasta dedi. Sizin mutlaka İstanbul'a gelmenizi istiyorlar. Siz gitmeyeceğinizi **söylüyorsunuz**. Sebebini izah edebilir misiniz?* (s. 28)

— *Olmaz efendim... Belki de bana fena evlât diyeceksiniz. Fakat ne yapalım. Yabancıımız değilsiniz... Hâlimizi **biliyorsunuz**.* (s. 48)

*Fahişeler **görüyorsunuz** ki aile muhabbetini hiç kaybetmemiş katiller **görüyorsunuz** ki samimî surette seviyor acıyor yardım ediyor.* (s. 123)

3. çokluk şahıs: -yor-lar

*Hayatı tehlikeyeymiş... Belki izin koparmak için mübalâğa **ediyorlar** ama bir şey yapmak mümkünse...* (s. 8)

*Halbuki onlar uzaktan bana **bakıyorlar** hatta bir şey sormamı bekliyorlardı...* (s. 12)

Görüyor musunuz ne dikkatle çocukları muayene ediyor... (s. 15)

— *Bir telgraf aldım dedi. Hemen İstanbul'a hareket etmenizi **bildiriyorlar**.* (s. 26)

*Arkadaşlardan baz ıları mutlaka İstanbul'da kalmak için ayak **diriyorlar** bin yere **başvuruyorlar**.* (s. 53)

2.1.1.2.10.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -a-m / -e-m

*Bir vaka daha **anlatayım**.* (s. 13)

— İçeri buyurunuz... İşimi **bitireyim**... Hemen geliyorum dedi. (s. 14)

Maamafih itiraf **edeyim** ki şimdiye kadar nazar- ı dikkatimi celbetmemişti. (s. 25)

Böyle bir dakikada böyle bir şey düşünmek insanlığa yaraşır şey de ğil ama haydi söyleyeyim.(s. 90)

3. teklik şahıs -a / -e

Meğerse ya sinirsiz bir hayvan yahut ya şamak zevki ne olduğunu anlamamı ş gözü kapalı bir insan ola... (s. 58)

Hem bunlar benim için "lâf ola" kabilinden şeyler de ğildi. (s. 81)

1. çokluk şahıs -alım, -elim

Haydi bunu bir dereceye kadar izah **edelim**... Fakat ihtiyarın ağır hasta olduğunu söylediğiniz zaman gösterdiği teessüre ne diyeceğiz? (s. 25)

Fakat ne **yapalım**. Yabancımız değilsiniz... Hâlimizi biliyorsunuz. (s. 48)

Dediğim gibi bu dâvada hem haklısın hem haksız evlât... Hadi şimdi geri **dönelim**... (s. 67)

2. çokluk şahıs -asız / -esiz

— Kuzum Mürşit Efendi dedi. Kendimde bir fenalık hissediyorum. Beni yalnız **bırakmayınız**.

Evime kadar **geliniz**. (s. 89)

— Beni bir evlât addettiğinizi söylediniz. Benim de bir anneye ihtiyacım var. Münasip görürseniz beni kabul **ediniz** dedim. (s. 92)

— Sualimi mazur **görünüz**... Alâkadar olmamak kabil olmuyor... (s. 18)

2.1.1.2.10.1.6. Gereklilik Çekimi

Evet itiraf **etmeliyim** ki ilk memuriyetimde çok düştüm. (s. 69)

*Onun için mütemadiyen **üzmeli ezmeli** kudurtmak **sersemletmeliydi**.* (s. 120)

*O nankör kızım gibi bir meleğe düşeceğine zamane kaltaklarından birine **düşmeliydi** görürdü hâlini.* (s. 121)

Maarif Müdürü:

— Hemen **hazırlanmalısınız** kızım dedi. Tren (.....) istasyonuna iki buçukta geliyor...
*On ikide nihayet yarımda buradan **çıkmalısınız** ki yetişesiniz...* (s. 27)

2.1.1.2.11. ELDE VAR HÜZÜN (20. yy.)

2.1.1.2.11.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.2.11.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mışım -mişim -muşum -müşüm

mehtabın yaldızladığı bir deniz kenarı

*koyduğum yeri **unutmuşum*** (s. 25)

2. teklik şahıs: - mışsın / -mişsin / -muşsun / -müşsün

3. teklik şahıs: -mış / -miş / -muş / -müş

*adres **değiştirmiş** silah kaçakçıları*

fahişeler birbirinden kuşkuluyor (s. 11)

*çizmeleri neon kıpkızıl **yanmış***

dişiliklerini silah gibi taşırlar (s. 14)

*güller vazoda **buruşmuş***

sisler mahzunluğunu dağıtıyor (s. 79)

*hayranlık korkuyla sanki yer **değiştirmiş***

*bir ısıklık duyuyorum jilet gibi **bilenmiş** (s. 27)*

*soğan zarı ter **yürümüş** kazıtılmış kafasına*

omuzlarının gücü yıldızları yukarda tutuyor (s. 35)

1. çokluk şahıs: - mışız -mişiz -muşuz -müşüz

2. çokluk şahıs: - mışsınız -mişsiniz -muşsunuz -müşsünüz

3. çokluk şahıs: -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

*korkunç pelerinlere **sarınmışlar***

şehvet tutuşuyor dudaklarından (s. 14)

'kur'an-ı azim-üş-şan' üstüne

*yemin **etmişler** (s. 79)*

*henüz **dönmüşler** berlin'den*

genç ağaçlar gibi yakışıklı (s. 78)

2.1.1.2.11.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs –arım, -erim -urum, -ürüm

2. teklik şahıs -ar-sın / -er-sin / -ursun, -ürsün

*birinin garında öbürüne **inersin***

bunda yağmur yağar öbürünün bulutları (s. 18)

*bir boşluğa **düşersin** bir boşluktan*

birikip yeniden sıçramak için (s. 70)

3. teklik şahıs -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

ihbarlar birer sansar

*bir telefonda bir telefona **atlar** (s. 11)*

ateş kusar böğürtlen uçlarından

alevden birer portakal (s. 42)

*karanlık **sıvaşır** ellerine camlardan*

*birden kırmızıya **döner** (s. 11)*

söyleşir

evvelce biz bu tenhalarda

ziyade gülüşürdük (s. 70)

memeleriyle koklar

bulur *avını (s. 42)*

*korkular su mudur **süzülür** parmaklarından*

*camlarda **buğulanır** soğuktan yalnızlığı (s. 12)*

1. çokluk şahıs -arız, -eriz, -ırız, -iriz, -uruz, -ürüz

2. çokluk şahıs -rsiniz / -arsınız / -ersiniz / -ursunuz / -ürsünüz

gözleriniz olmasa konuşamayacaktım

*hep böyle cana yakın mı **bakarsınız** (s. 26)*

size bu akşamı hazırladım

*ayıp mı oldu **dersiniz** (s. 24)*

şunlar gece reklamları toz yeşili canavar sarı

*belki yok balkonlarda hanımeli **istersiniz** (s. 24)*

3. çokluk şahıs -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ırlar / -irler / -ur-lar / -ür-ler

*salkım saçak **çökerler** karanlığıma*

yalnızlığımı dağıtırlar (s. 30)

*hani felaket tütün **içerler***

ceplerinde idam fermanları (s. 65)

*mahmuzlarında yıldız **alıştırırlar***

çizmeleri neon kıpkızıl yanmış

*dişiliklerini silah gibi **taşırırlar** (s. 14)*

*onu sevtap sanıyor birçoğu öyle **bilirler***

kaşları yok incesi kıvrıcık saçları kara (s. 13)

*o fedailer ki barut **öksürürler***

sakal tıraşları mavi (s. 63)

2.1.1.2.11.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -acağım / -eceğim

*bir avuç ışık **serpeceğim***

şöyle ankara uzaktan (s. 24)

*hani utanmasam sizdiniz **diyeceğim***

bu cür'etimi bilmem bağışlar mısınız (s. 26)

*yalnızlığını mutlaka **değiştireceğim***

bir yaprak hâlinde süzülüp saçlarına (s. 28)

zeynep beni bekle mutlaka **döneceğim** (s. 28)

en sessiz derinliklere içimde belki senin

hasretini **götüreceğim**

sadece (s. 52)

3. teklik şahıs: -acak / -ecek

fakülteler **açılacak** bak bugün yarın

zeynep beni bekle mutlaka geleceğim (s. 29)

memeleri sanki erkekliğidir ayağa kalkmış

az sonra fokur fokur sütünü **tükürecek** (s. 35)

bu çınar ömür boyu yalnızlığa hüküm giymiştir

her gün bir parça ölerek süresini **dolduracak** (s. 53)

gençler yaşıyor

bebekler **doğacak** (s. 57)

kim bilir nerden **bilecek**

ne çığlıklar geçer daha dünyadan

attilâ ilhan gibi (s. 60)

1. çokluk şahıs: -acağz / -eceğiz

başladığımız filmi birlikte **bitireceğiz** (s. 29)

2. çokluk şahıs: -acaksınız / -eceksiniz

3. çokluk şahıs: -acaklar / -ecekler

2.1.1.2.11.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -yor-um

iki ayrı şehirde birden mi yaşıyorum (s. 18)

bir ıslık duyuyorum jilet gibi bilenmiş (s. 27)

yağmur çiseliyorum / cam tozu su beyazı

yalnızlığını mutlaka değiştireceğim (s. 28)

uzaktan ölümün çanlarını duyuyorum (s. 51)

3. teklik şahıs: -yor

elleri telefona kendiliğinden uzanıyor

ihanete gece müthiş bir gerekçedir (s. 11)

aynı filmin ısrarla aynı yerden başladığı

kimliğini öğreniyor her defa başkasından (s. 12)

onu sevtap sanıyor birçoğu öyle bilirler

kaşları yok incesi kıvrıcık saçları kara (s. 13)

korkunç pelerinlere sarınmışlar

şehvet tutuşuyor dudaklarından (s. 14)

karanlık en büyük korkum

gece gittikçe çoğalıyor (s. 14)

2. çokluk şahıs: -yorsunuz

sabah oluyor

omuzumda uyuyorsunuz (s. 21)

hanidir başkasının hayallerinde yaşıyorsunuz

kolay değil bir hayalden öbürüne yetişmek (s. 22)

3. çokluk şahıs: -yorlar

dibinde fosforlu bir karanlığın

sabahlara kadar boğuluyorlar

nefes nefese sevişerek (s. 46)

kaza olmuş / durmadan yaralı getiriyorlar (s. 22)

2.1.1.2.11.1.5. Gereklilik Çekimi

gözeneklerinden sızmalı karanlık

bütün deliklerinden içine dolmalı (s. 36)

sunturlu bir karanlık edinmeli

taşkömürü siyahlığında bir gece (s. 36)

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, - mişem, -muş-am, -müş-em	-miş-sın, - -miş-sin, -muş-sun, -müş-sün	-miş, - miş, -muş -müş	-miş-uz, -miş-üz, -muş-uz, -müş-üz	-miş-sınız, -miş-siniz -muşsunuz, -müş-sünüz	-mişlar, -mişler, -muşlar, -müşler
geniş z.	-arım, - er-im, - ur-um, -ür-üm	-r-sın, -ar- sın, -er- sın, -ur- sun, -ür-sün	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-ız, -er-iz, -ur-uz, -ür-üz	-ar-sınız, -er-siniz, - ur-sunuz, -ür-sünüz	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler

gelecek z.	-acağım, -eceğim	-acaksın, -eceksin	-acak, -ecek	-acağız, -eceğiz	-acaksınız, -eceksiniz	-acak-lar, -ecek-ler
istek	-ayım, -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-alım, -elim	-unuz, -ünüz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-(ı)yorum	-(ı)yorsun	-(ı)yor	-(ı)yoruz	-(ı)yorsunuz	-(ı)yorlar
gereklilik			gerek lazım			

Tablo 40

2.1.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.1.1.3.1. KADI BURHANEDDİN DİVANİ (14. yüzyıl)

2.1.1.3.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Kadı Burhaneddin'in Divanı dönem olarak Eski Anadolu Türkçesi saha olarak da Azeri sahasına aittir. Azeri Türkçesinde kullanılan şahıs zamirleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: mən

2. Teklik şahıs: sən

3. Teklik şahıs: o

1. Çokluk şahıs: biz

2. Çokluk şahıs: siz

3. Çokluk şahıs: onlar

Divan'da fiil çekimlerinde üç tip şahıs eki kullanılmıştır.

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Bu şahıs eklerinin öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman, ve istek kiplerinin çekiminde kullanılmıştır.

1. Teklik Şahıs: -am / -em

2. Teklik Şahıs: -san / -sen

3. Teklik Şahıs: (-dır / -dir)

1. Çokluk Şahıs: -ığ/-uğ, -ik/-ük

2. Çokluk Şahıs: -sınız / -siniz, -sunuz / -sünüz

3. Çokluk Şahıs: -(dır)lar / -(dir)ler

2.1.1.3.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mı- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mı-men, -miş-men, -mı-am, -miş-em

sençileyin ben yâra ırmemişmen (1367)

ben am baltayile kırmamışmen (592 – 1367)

yanmışam u yanısaram oduna bilürsin (302)

ölem diyü salmamışam özüm hareme ben (320)

günâhum ol ki anı sevmişem ben (29)

irdi cânım lebüme ki sıdk ile cana gelmişem (181)

2. teklik şahıs: -mı-sın, -miş-sin

nigârâ erre düzmişsin saçuñ şa'rm reva mıdur (360)

ana ki sen dilemişsin ezelde teslîmüz (821)

andan ayru olmamışsın bir nefes (1045)

göniüli zülfüne çün bağlamışsın (1104)

bâde-i hırs ile olmuşsın humar (1259)

3. teklik şahıs: ø

hâli gözi aparmış akl ile göniülümü (255 – 574)

ki cân eyerlemiş **dutmuş** burâkı (570 – 1295)

zî-lutf-ı ilâhî ki senün gîsûna **girmiş** (293 – 661)

biñ **kanmış** ola yüregüümüni kanma la'lüñ (577 – 1309)

1. çokluk şahıs -mış-uz, -miş-üz

iki 'âlemde haka **sığmmışuz** (586 – 1340)

binmişüz atumuza hayran hayran (595 – 1386)

niğârâ kâmetüne **kılmışuz** gönüli fidâ (10)

tapundan özgeye and **içmişüz** göremezüz (65 – 164)

'ışk odını **gizlemişüz** bir avuç toprahda biz (162 – 357)

3. çokluk şahıs: -mış-lar, -miş-ler

cihanda her ne ki vardur demi vahdetden **urmuşlar** (572 – 1299)

niçe ser şervüft için **oynamışlar** (12 – 21)

yig **dimişler** mü'minün zîrâ 'amelden niyyetin (430 – 984)

2.1.1.3.1.1.2. Gelecek Zaman Kipi

Kadı Burhaneddin Divanında gelecek zamanı karşılamak için - ısar / - iser ekinin kullanıldığı görülmüştür. Divan'da sadece iki yerde –ceg eki *Göz neni ki göreceg ise görür*, (586 – 1340), *Meygûn lebüñ ile sanemâ esrücegem ben* (469 –1072)'nin bir yerde de –ası, -esi (*Ki cân bu gice size varasıdur*. (275 – 617) ekinin gelecek zamanı karşılamak için kullanıldığı görülmüştür.

1. teklik şahıs: -ısar-am, -iser-em

'ışk ohını **atmayısaram** cüz be-nişâne (27 - 65)

yanmışam u **yanısaram** oduna bilürsin (302)

ben **tutısaram** leblerini çünkü zemândur (236 – 531)

*ben dâne-i hâlûnden ırah **düşmeyerem** (777 – 344)*

*'ışkın bilinüüi ince vü uzun **çekiserem** (149 - 329)*

2. teklik şahıs: -isar-sın, -iser-sin

*halâvet **bulmayısarsın** hezârân imtihan oldu (1206 - 530)*

*görürem **olısarsın** baña mâ'il (628 – 280)*

*nicesi **degşürisersin** kabul degşürme (362 – 821)*

*idesiñ itdüñ ü idesüni **idisersin** (362 – 821)*

*miskîn **idisersin** beni şol gîsûlarundan (171 – 430)*

3. teklik şahıs: -isar-ø, iser-ø

*şemsi bilesin nedür tâ kim ne **biliser** kamer (253 – 567)*

*gözüm yohna anun niçe **bahısar** âhır (26 – 51)*

*iy niçe dahi **düşiser** la'l-i lebinün alına (319 – 144)*

*mahrum nicesi **kalısar** dünyâda sâ'il (298 – 671)*

*şol kıyamet ki **kopısar** kâmetidür kameti (705 – 312)*

*rây anı **bulısar** gönülüm ki ola yârun (317 – 715)*

1. çokluk şahıs: -isar-uz, -iser-üz

*biz zülfine varınca 'ömür **tolaşısaruz** (213 – 479)*

*bellüdür **nolısaruz** bu kamu âşûb ile biz (314 – 707)*

*anun için ölürüz anun için **öliserüz** (314 – 707)*

2.1.1.3.1.1.3. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman bu eserde –r, -ar, -er, -ur, -ür ekleri ile karşılanır. Fiil çekimi ise şahıs ekleri ile şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -r-am, -ar-am, -er-em, -ur-am

*esrimişem gözinden o la'lüni **umaram** (351 – 796)*

*saçınun her kıhyiçün ben eyle **oynaram** cân ki (354 – 802)*

*zemân durur **yanaram** âteşî lebiyle anun (329 – 842)*

*dertliüyem derdüm içün elbette derman **severem** (373 – 849)*

*dil çün saçuñi gördi gündüzi **neylarem** ben (447 – 1026)*

*taşra düşe **korharam** andağı esrâr-ı 'ışk (35 – 74)*

*ben ber-devâm 'ışveñ içün câm **oynaram** (209 – 529)*

*nîlin görelî **ahıduram** gözleri ceyhûn (156 – 345)*

2. teklik şahıs: -r-sin, -ar-sın, -ur-sın, -ür-sin

*niçe ki zülfi gönül kalbine **yasarsın** sen (68 – 151)*

*çün âdem-i kâmil ele girdi ne **baharsın** (491 – 1126)*

*her dem ölüp **dirilürsın** aç gözüñ (528 – 1202)*

*'ışkuñi ki benden **koparursın** ne **kılursın** (538 – 1226)*

*gönülüm sırçasını **uşadursın** (56 – 125)*

***dilersin** ola mı hicrana feth-i bâb idesin (158 – 348)*

3. teklik şahıs: -r-ø, -ar-ø, -er-ø

*dürler **döker** gözüñ lebün ile dişün içün (371 – 843)*

*meşşâtaýı nidersin zînet ne veçhe **sığar** (249 – 561)*

***sımarlar** isen özünü kurbâna gönülden (577 – 1309)*

1. çokluk şahıs: -r-uz, -ar-uz, -er-üz, ür-üz

*tolu ayağı **içerüz** zi-bâde-i ezeli (24 – 49)*

*biz **yanaruz** oda sanemâ benlerünile (50 – 112)*

*sûra eger varasm biz **uyuruz** ol oyak (91 – 201)*

*lebünnden **görürüz** vazıh delâ'il (194 – 434)*

*ağız ağız ol dilber-i pinhâna **dirüz** biz (286 – 644)*

*biz senün la'l-i lebünnden **kanaruz** (305 – 685)*

3. çokluk şahıs: -r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler

*cânı ortaya **koyarlar** velî gönüle uyar cân (337 – 762)*

*dilerler ki **salalar** oda 'anber (260 – 586)*

*ki leb-ber-leb **dururlar** kan içinde (525 – 1195)*

*niderem hat ki **yazarlar** müzevver (14 – 24)*

*gönüli leblerün şâhâ **çekişürler** anı kurtar (97 – 214)*

*kanda ki **isderler** ise andadur (140 – 310)*

2.1.1.3.1.1.4. Şimdiki Zaman ve İstek Kipinde Şahıs Çekimi

Fiil çekimi –a / -e eki ile sağlanan bu kip, aynı zamanda şimdiki zaman anlamı taşımaktadır. Kipin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m

*peyveste **umaram** ki baña rahm ideyidün (140 – 311)*

*kan yaş **ahıdam** hem yine ol yaşa gerekdür (135- 301)*

*derdiyile çü esrügem dürdiyile **yazam** humar (10 – 14)*

*yoluña varlığı koyup gerek ki sohbet **idem** (219 – 492)*

*cân için ki cân **virem** bin katla cânâna ne gam (377 – 859)*

2. teklik şahıs: -a-sın / -e-sin

ki **bulasın** dünyâda 'âşık-ı mâ-lâ-keîâm (84 – 186)

başarılmaya meğer **andurasın** yazar isem (426 – 975)

giricek ulu suya tutınasın mi'zer isem ki **bilesin** hezârân ahun arasında vahisin (189 – 420)

eger cevri **idesin** ihsana beñzer (461 – 1057)

pervânesüz olmaya ki **dükenesin** iy şem' (465- 1064)

3. teklik şahıs: -a-ø / -e-ø

meğer hayvan **ola** ol ki dileye âb-ı hayvanı (451 – 1035)

kıldı bu sevdâyı ki saçına **tolaşa** (32 – 70)

ışkumun benzi kaçan **sola** çü bu ortada ben (66 – 146)

kim ki ma'sûk-ı bî-vefâyı **seve** (67 – 150)

meğer hayvan **ola** ol ki dileye âb-ı hayvanı (451 – 1035)

1. çokluk şahıs: -a-vuz / -e-vüz

biz fenâyiçün gerek tabl-ı beşaret **çalavuz** (162 - 357)

bir ivde dahi **olavuz** az az ahi noldı (184 – 407)

zülfidür maksûd çün müşg **anavuz** (316 – 712)

la'l-i lebine anuñ kaçan **irişevüz** çün (393 – 899)

ki bâşed ki anufî ile **bilevüz** öz özümüzi (551 – 1253)

bu gözden nola ger deñiz **idevüz** (90 – 198)

2. çokluk şahıs: -a-sız / -e-siz

ki **bulasız** 'ışk içinde izdiyâd (321 – 724)

kim nâgehin kamışlığa köz değdi **sanasız** (370 – 841)

olmaya reva kim **viresiz** hüsni mezada (165 – 345)

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

kamusu gark **olalar** ırmağumda çünkü tasam (249 – 559)

hatın görürler ise kamular gerek **ezeler** (40 – 88)

ne **vireler** aña ki kân ebi (132 – 294)

ne **diyeler** cefâ müdâm idene (170 – 374)

lebüñi ağzuma vir ki **görelər** (192 – 428)

2.1.1.3.1.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik kipi Divan'da, – a gerek / -e gerek, -sa gerek / -se gerek, -mak gerek / -mek gerek şeklindedir. Divan'da tespit edilen örnekler şu şekildedir:

benüm yüregüme dahı sırada **irse gerek** (220 – 495)

göñlüm deñizi şimdi yine taş **gerekdür** (250 – 563)

esrük dahı hem atduğunu şaş **gerekdür** (251 – 564)

'âşk dahı ma 'şûkına oğşaşa **gerekdür** (251 – 564)

görmek ü **dimek gerek** göz ile dil var durur (510 – 1167)

zülfiñe tolaşanuñ yolu dirâz ola gerek (511 – 1169)

buyurduğı olıardur baş açup **isdemek gerek** (520 – 1184)

sîm tenüñüñ 'âşkı vechi zer **olsa gerek** (558 – 1269)

kaçan ki derdümi soram **gerek** lebin ısıra (567 – 1288)

2.1.1.3.2. NESİMİ (14. yy)

2.1.1.3.2.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.3.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -mış-am, -miş-em

şormuşam la 'linde çün cennāt dörd ırmağını

şekker ü şehd ü şerāb u hamr u balı mendedür (G 50/7)

*sā 'ili 'ışk **olmuşam** men cümleden şāfī cevāb*

sırrı haṭṭuñ hem cevāb ü hem sü 'ālī mendedür (G 50/10)

*māzī vü müstakbeli bu 'ışka tebdīl **itmişem***

bu demi 'ārīf bilür kim 'arzı hāli mendedür (G 50/13)

haḳ da 'vīden şehādet isterler ise menden

*men anı **bilmişem** kim yine güvāhum oldur (G 46/4)*

baş ile cān dīn ü dünyā 'akl u dāniş zülfine

***virmişem** şimdi bulardan her ne kim var andadur (G 45/6)*

*şundum elümi dāmenine bes ki **tutupdum***

bağladı kapu koymadı der-bān-ı fülānī (G 432/6)

2. teklik şahıs: -mış-san, -miş-sen

sen menden olma ğafil iste ki ta bulasan

*anı ki **tanımışsan** fazl-ı- ilahum oldur (G 46/6)*

*yaķın oldı ki **bulmışsan** hidāyet (G 135/6)*

*zann u gümān içinde **ķalmışsan** iy yaķınsüz (G 147/2)*

***eylemışsen** şūreti şūfluğı dükkān-ı kisb*

mundan özge var ise göster kerāmātuñ nedür (G 170/6)

*dün ü gündüz nām u neng ardınca **düşmişsen** müdām*

irmedi ma 'şūķa 'āşık geçmeyince 'ārdan (G 300/6)

3. teklik şahıs: ø

*ħak te 'alā öz nūrından hoş **yaratmış** şāhumı*

ķudret ü sırr-ı ħudāsan yā 'ali senden meded (G 38/4)

*sabā müşķin deminden kim mu 'aţtar **ķılmış** āfāķı*

mu 'anber zūlfı pür-ķīnūñ 'abīr ü 'abherindendür (G137/2)

*ħayālūñ **gelmiş** iy ħūrī gözüim karşusına **turmuş** (G 197/2)*

*şūret-i ħūba müdde 'ī bahma **demiş** nesīmīye (G 144/7)*

*harāmi gözlerüñ yagmāya **düşmiş***

*zehī cādū ne hoş sevdāya **düşmiş** (G 204/1)*

*zībā **yaradupdur** şanemā hālik-ı sübhān*

bu cism ile cānı (Müstezadlar 3/4)

*çün bize ma 'lūm **olupdur** ma 'nī-i ümmü 'l-kitāb (G 424/4)*

*āyet-i tūbā **gelüpdür** serv-ḳaddüñ ḥaḳḳına (G 350/3)*

1. çokluk şahıs -miş-uz, -miş-üz

*hükmine teslīm **olmuşuz** sulṭānumuzdur mīrümüz (G 193/8)*

*cānumızı **bırahmışuz** āteş-i 'ışḳa 'ūd tek*

ta ki şafā vü zevḳ ile 'ışḳına yana 'ūdumuz (G 187/3)

***bilmişüz** dünyāyı fānīnüñ nedür keyfiyyeti (G 400/3)*

***görmüşüz** her şeyde zāhir ḥālīḳu 'l-eşyāmuzı (G 450/5)*

3. çokluk şahıs: -miş-ler

*zātında ḥayy ü bāḳi **dimişler** bu cevherüñ*

şol kim bizüm ḥayātumuz oldı bu cānumuz (G 181/2)

2.1.1.3.2.1.2. Gelecek Zaman Kipi

Nesimi Divanında gelecek zamanı karşılamak için - ısar / - iser ekinin kullanıldığı görülmüştür. ekinin gelecek zamanı karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir.

2. teklik şahıs: -icek-sen

dünye vü mülk ü mālîne meyl ü maḥabbet eyleme

*çün **gidiceksen** iy melik āḥiretüñ serāyına* (G 369/3)

3. teklik şahıs: -ısar-ø, iser-ø; -icek

*bir ḳatre baḥr-ı ḥaḳīḳat sözüni derc **idicek***

ki bir daḳīḳada miñ dürlü gösterür ḥarekat (G 20/18)

*şarāb bu şāhide sufi ḥaçan ḥarīf **olısar***

bu resme k'āla boyanmış bu āli çoḫ ḳalmaş (G 211/12)

*ḥaçan tutaş **olıser** aḥiretde ol ḥaḳḳa*

kim olmadı bu cihānda bu gün anula tutaş (G 206/10)

*çıḥdı tufān tenürden ğark **idisier** cihānı gel*

keştiye gir ki cānuña ol sebeb-i necāt olur (G 96/4)

2.1.1.3.2.1.3. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman bu eserde -r, -ar, -er, -ur, -ür ekleri ile karşılanır. Fiil çekimi ise şahıs ekleri ile şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -r-am, -ar-am, -er-em, -ür-em

ta cemālūñ ta 'atı tıldı cihān-ı lā-mekān

*her taraf kim **baḥaram** vaşluñ vişālidür ġarīb (G 12/5)*

*'ıṣkuñ ḥadīşini ne kadar cānda **saḥlaram***

sır saḥlamaz göñül bu sebebden 'iyān olur (G 97/8)

ḥaşr ile maḥşer menem şaḥīb-i kevşer menem

*hem **gezerem** der-be-der k'ehl-i zekātem zekāt (G 25/11)*

*seyyareleyin seyr **iderem** dün gün egerçi*

şol seyr idici kevkeb-i seyyār ele girmez (G 177/8)

*şıfātuñdur **bilürem** ka 'be muṭlak*

ziyāret eyleyenler oldu mağfūr (G 49/3)

2. teklik şahıs: -r-sin, -ar-sın, -ur-sın, -ür-sin

gün ü ayı çarḥa getürdi ruḥuñ

*iy oyuncu kamer hoş **oynarsan** (318/10)*

*iy nesīmī neyiçün **eylersen** efgān u fiğān*

men bu gün şabr eylesem tañla fiğānı neylerem (G 288/5)

*gözüñi düzer **süzersen** dil ü cāna kıasd **idersen***

*bu nedür ki sen **idersen** çeledi bu gün efendi (G 404/4)*

ma 'mür dutuñ neşāt ile cān māikini müdām

*bu 'ömr-i nāzenīn çü **bilürsen** kılur şitāb (G 14/3)*

*rūşen bu dīn ü bu çerāğ idüp **yürürsen** uşbu dāğ*

yā 'askerī açdı bu bāğ yā mehdī-i āhır zemān (G 340/8)

3. teklik şahıs: -r-ø, -ar-ø, -er-ø

*her şehir vaktinde kim bülbül figānın **başlar***

*āhum **artar** şöyle kim **aħar** gözümde yaşlar (G 92/1)*

*anuñ şenāsını **oħır** vuħūş ü cümle tıyūr*

*anuñ midāhını **söyler** deñiz dibinde simāk (G 219/6)*

*ger **görür** vā 'iz yüzüña dem-be-dem **eyler** figān*

*oda **yaħar** minberini görse anı hem ħaṭīb (G 16/64)*

*gölşen-i Firdevs **ider** cān bāğını vaşl-ı ħabīb*

*āteş-i duzaħ **kılur** hem miħnet ü cevr-i raḳīb (G 16/1)*

çün kalmadı piyāle nesīmī bu gün saña

be dest-gehleri içürür dürlü dürlü kab (G 14/12)

1. çokluk şahıs: -r-uz, -ar-uz, -er-üz, ür-üz

biz ki ma'nī gülşeninde söylerüz bülbül kimi (G 400/8)

3. çokluk şahıs: -r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler

*hak bilür senden şehā açuğ **başarlar** ağrımaz (G 186/5)*

*hak da 'vīden şehādet **isterler** ise menden*

men anı bilmişem kim yine güvāhum oldur (G 46/4)

müşterī merrīh zūhal zühre 'uṭārid mihr ü māh

*hüsnüñe taḥsīn **oḥurlar** rub 'ı meskūn şeş cihāt (G 24/4)*

*cāna senden her ne kim gelse **çekerler** ağrımaz*

*hak bilür bir nūş için yüz nīş **ururlar** ağrımaz (G 186/1)*

*bu gün çün hüsnüñüzni yād **iderler***

*yüzüñ şemsin meh-i tābān **oḥurlar** (G 66/7)*

‘ādet bu durur kim dili dil-dāra **virürler**

dil gitdi elümüzden ü dil-dār bulunmaz (G 178/3)

2.1.1.3.2.1.4. Şimdiki Zaman ve İstek Kipinde Şahıs Çekimi

Fiil çekimi –a / -e eki ile sağlanan bu kip, aynı zamanda geniş bir şimdiki zaman anlamı taşımaktadır. Kipin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -a-m / -e-m

dü ‘a ile ne **dileyem** senüñ içün çün kim

iki cihan saña **haqdan müyesser olmışdur** (G 128/4)

virem virem virem öz cānumı men ol yāre (G 152/2)

neçe nevmüd **olayum** çün gözümüñ ebrinden (G 99/7)

gel gel iy dost kamu müdde ‘inüñ körluğına

saña āsān **kılayum** munca bu düşvār nedür (G 102/11)

hüsniñ nişānın iy cān kimden **şorayın** ahır

iki cihānda çün sen bī-ẓıdd ü bī-nişānsan (G 301/6)

2. teklik şahıs: -a-san / -e-sen

Diler iseñ ehl-ı ā ‘rāf **olasan**

ger vücūduñ şehrine yol **bulasan** (Mesneviler 74)

neçe nāz u şīve ilen oda **yaḥasan** cihānı (G 404/6)

zūlfü ruḥuñ ḥisābına düşmişem usta sayaram

*tā **bilesen** bu 'uḳdede kim neçedür 'uḳūdumuz (G 187/5)*

*ger dilerseñ **göresen** ḥaḳ yüzini 'aynü 'l-yakīn*

bist ü heşt ü sī vü dü te 'vīl ü bührān gösterür (G 43/2)

*türk evine **gelesen** hem çü nesīmī **olasan***

*bir gün ola **diyesen** cübbe vü destār nedür (G 102/17)*

3. teklik şahıs: -a-ø / -e-ø

*sitem etmek ile ḥāṣā ki gönül **uṣana** senden (G 404/3)*

*sen çār-gehi luṭf **ḳıla** ḥüsn-i büzürgī*

kūçek dehenüñden bize iy dil-ber-i ṣeh-nāz (G 180/3)

*ḳalb ile sen eger diri **olasan***

*ḥaḳ adın **eyleye** saña işbāt (G 31/15)*

*dīv **ola** ol ki yüzüñi **göre** gözini **yuma***

*ṣanmañuz ṣūfī kimi 'āṣıḳı tāmāta **gele** (G 397/6)*

1. çokluk şahıs: -e-vüz; -e-lüm

çün nesīmīye bu faẓl açdı hidāyet apusın

*aluñuz eng ü rebāb ü **ıelüm** nukl ü erāb (G 11/11)*

*bu ma 'rifet sözünüñ sırrını beyān **idelüm***

ayā lafıf-i zemān ü ayā hulaa-i āt (G 20/20)

*va 'deyi oy iy göñül gel hoş **görelüm** bu demi (G 103/4)*

*ger sana erh **idevüz** hāıyyet-i esmāmuזı*

bilesen hadan rumüz-ı leyletü 'l-isrāmuזı (G 450/1)

2. çokluk şahıs: -a-suz / -e-süz

*kim ki yārından **baāsuз** cānını gördi 'azīz*

yārını yitürdi nādān bulmadı dil-dārını (G 443/3)

buy-ı mesīhānuñ demi nu-ı nesīmīnüñ durur

*aluñ **bahasuз** atmañuz cān rāyegāna virmezem (G 271/11)*

*fusata bir naar ıluñ ta **bilesüz** naar nedür (G 124/10)*

3. çokluk şahıs: -e-ler

diler seni nesīmī ‘ālemde çaḥa her dem

*tā **bileler** be-taḥḳīḳ sen ḥamudan ‘iyānsan (G 301/11)*

yüziñi göster iy şanem ḥalk-ı cihāna perdesüz

*ta **göreler** ki ḥaḳ neḫe şun ‘ını ber-kemāl ider (G 81/4)*

*boyuña serv-i sanevber neḫe nisbet **ideler***

naẓar ehli boyuña sidre vü tūbā didiler (G 154/2)

2.1.1.3.2.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik kipi Divan’da, – A gerek, -Sa gerek, -mAk gerek şeklindedir. Divan’da tespit edilen örnekler aşağıda sayfa ve şiir numaraları ile şu şekildedir:

*cān fedā **kılmak gerekdür** miñ kezin der-pāy-ı ‘ışḳ (G 215/4)*

*cevheri **olmak gerekdür** cevheri **bilmek gerek***

her kimüñ gönlinde vardur kim vara kān isteye (G 398)

*‘āşıkuñ esrārını ‘**āşık gerekdür** kim bile*

olmayan ‘āşık ne bilsün ‘āşıkuñ esrārını (G443/4)

*cānā yüz istivāsına **şakḳu’l-ḳamer gerek***

ol mu 'cizüñ beyânına hayrî'l-beşer gerek (G 221/1)

âdem gerek bu sırra mahrem ki mahrem oldur (G 145/3)

zühd ile şeytân haçan ola gerek

aşlı oddur oda vaşl olsa gerek (Mesneviler 3/64)

şimdi gerekdür gâlibâ bağrumda kanı yahasan (315/8)

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-man, -miş-mem; -mışam, -mişem;	-miş-sın, -miş-sin; -miş-san, -miş-sen	-miş, - miş	-miş-uz, -miş-üz	-	-mişlar, -mişler
ö.g.z.	-updum					
geniş z.	-aram, -er-em, -ur-am, -ür-em	-r-sın, -ar-sın, -ur-sın, -ür-sin ar-san, -er-sen, -ür-sen	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-uz, -er-üz, -ür-üz	-	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ır-lar, -ur-lar, -ür-ler
gelecek z.	-ısaram, - iserem	-ısarsın, -isersin; -iceksen	-ısar, -iser, -ecek;	-iceğiz; -ısaruz, -iserüz	-iserüz; -ıcagaz, -ıcaguz,	-iser-ler

			(-ası,-esi)		-icegez	
istek	-a-m, -e-m, -ayın; -ayum; -eyim	-asın / -esin	-a / -e	-avuz, -evüz	-asız, -esiz, -asuz, -esüz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-	-	-	-	-	-
gereklilik			gerek			

Tablo 41

2.1.1.3.3. DEDE KORKUT (15. Yüzyıl)

2.1.1.3.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs -am, -em, -ın, -in, -n
2. teklik şahıs -sın, -sin
3. teklik şahıs -Ø
1. çokluk şahıs -uz, -üz, -vuz, -vüz
2. çokluk şahıs -sız, -siz
3. çokluk şahıs -lar, -ler

2.1.1.3.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. Teklik Şahıs:

almışam 158-4, *aldurmuşam* 139-7, *komuşam* 297-9, *virmişem* 78-1, *gelmişem* 83-9

2. Teklik Şahıs:

komuşsın 110-10, *ağlatmışsın* 232-5, *eylemişsin* 232-6, *böyümişsin* 125-9,

3. Teklik Şahıs:

almış 27-4, *virmiş* 75-4, *düşmüş* 213-9

1.Çokluk Şahıs:

getürmüşüz 40-7, *itmişüz* 39-2

2.Çokluk Şahıs:

dimişsiniz 295-2

3.Çokluk Şahıs:

almışlar 101-5, *öldürmüşler* 93-11

Öğrenilen geçmiş zamanın III. teklik şahıslarında yapı –dur, –dür ekiyle genişletilmiş ve yapının –*mışdur*, –*mişdür* şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bu yapı geçmişte yapılan yargının kesinliğini göstermektedir.⁸²

Öğrenilen geçmiş zaman için teklik 3. şahıslarda bir de “–updur, –üpdür” yapısı kullanılmaktadır.

2.1.1.3.3.1.2. Şimdiki Zaman ve Geniş Zaman

Dede Korkut Kitabında Eski Türkçeden gelen Eski Anadolu Türkçesindeki geniş zaman eklerinin üçü de vardır:

1. –ur, –ür
2. –ar, –er (gülersin 274-1) gülüyorsun anlamında
3. –r

Geniş zaman şekli eserde yerine göre aynı zamanda şimdiki zaman için de kullanılır. Dede Korkut’ta –iyor eki bulunmaz ancak bu ekin oluşumuna dair örnekler vardır:

gide yorır 2-6, *geli yorır* 178-4, *geli yorır iken* 159-13.

⁸² Hatiboğlu, Vecihe, “(-dir) Eki Meselesi”, Türk Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, S. 24, s. 802-804, Ankara, 1953.

Dede Korkut'ta şimdiki zaman için kullanılan bugünkü –makta –mekte'li şekil de vardır: *üleşmekde-y-idi* 72-4

Ayrıca dur- yardımcı fiilinin geniş çekimleri de şimdiki zaman için kullanılmıştır:

Dirüp dururam (49-11)

Pişirüp dururam (88-1)

Getürüp durursın (57-10)

Sögüp durur-idür (100-2)

1. **teklik şahıs:** *ağlaram* 68-3, *çekerem* 231-4, *aluram* 159-1, *virürem* 86-13, *öldürürin* 85-13, *pişürürin* 50-12,

2. **teklik şahıs:**
korsın 37-5, *ağlarsın* 54-9, *alursın* 158-13, *virürsın* 260-4

3. **teklik şahıs:**
kor 42-1, *ağlar* 102-5, *direr* 3-2, *salur* 3-5, *alur* 265-11, *virür* 145-5, *girür* 90-5, *düşer* mi 108-7

1. **çokluk şahıs:**
koruz 58-12, *ağlaruz* 156-2, *bilürüz* 249-4, *virürüz* 58-11

2. **çokluk şahıs:**
ağlarsız 156-2, *virürsüz* 117-10, *bilürsüz* 249-4

3. **çokluk şahıs:**
ağlarlar 101-5, *gelürler* 264-13, *virürler* 175-2

2.1.1.3.3.1.3. Gelecek Zaman

Dede Korkut'ta ayrı bir gelecek zaman eki yoktur. Gelecek zamanın bazen geniş zaman, bazen istek ekiyle karşılandığı görülür: *dege* 2-5, *almaya* 2-5, *ısmarlaram* 166-4 misallerinde olduğu gibi. Fakat bunlar gelecek zaman değildir. Gerçi eserde *-acak*, *-ecek* gelecek zaman vardır. Fakat bunlar hep partisip olarak kullanılmıştır. *-ısar*, *-iser* gelecek zaman eki ise artık Dede Korkut'ta görülmez.

2.1.1.3.3.1.4. İstek Kipi

Dede Korkut'ta istek eki *-a*, *-e*'dir ve bu kipin her şahsı kullanılır. Dede Korkut'ta en çok kullanılan fiil çekimi budur. Eserde istek çekimi şöyledir:

1. Teklik Şahıs:

alam 101-1, *kıyam* 199-12, *gelem* 101-1, *virem* 261-11, *süsem* 209-3

2. Teklik Şahıs:

alasın 166-5, *bilesin* 261-4, *diyesin* 197-13, *viresin* 183-2, *yiyesin* 171-5

3. Teklik Şahıs:

çıka 155-6, *eyleye* 19-10, *vire* 14-10, *yırtıla* 171-8

1. Çokluk Şahıs:

çıkavuz 285-1, *kırılavuz* 273-8, *virevüz* 185-10, *idevüz* 285-1

2. Çokluk Şahıs:

gelesiz 266-9, *çevüresiz* 226-7

3. Çokluk Şahıs:

diyeler 187-1, *dirgürmeyeler* 281-2

2.1.1.3.3.1.5. Gereklilik Kipi

Gereklilik ifadesi Dede Korkut'ta eserde asıl fiillerin çeşitli şekillerine gerek kelimesi eklemek suretiyle karşılanır: *ol binmek gerek* 81-2, *varsam gerek* 175-5, *ol*

turmaḡ **gerek** 81-2, ol binmeḡ **gerek** 81-2, ol baş getürmek **gerek** 81-3, olsa **gerek** 76-7, sen maña dimemek **gerek** idüñ 175-4, aparsavuz **gerek** idi 73-3.

2.1.1.3.4. HABÎBÎ (15. Yüzyıl)

2.1.1.3.4.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.3.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. Teklik Şahıs: -mişem

ḡāne-i gözde ḡayālün ḡölgesin

şükr kim mihmān yerinde **görmüşem** (Gazeller, 31/3)

3. Teklik Şahıs: -mış, -miş, -muş

ne ḡadd ü 'ārız u ḡaṭ kim muḡakkak naḡş-i çin **olmuş**

ne serv-i sım-ber ḡad kim muşavver rūḡ adı tendür (Gazeller, 18/2)

la'l ü ḡüher dişiyle **yapışmış** dudāḡına (Müseddes 1/III/1)

'anberle doldurup başa **gèymiş** külāhını (Müseddes 1/II/2)

siḡr **èylemiş** yüzünḡe yine çāḡ-ı bābili (Müseddes 1/V/3)

ḡözümün yaşıyla āḡum āteşinden yer ü ḡök

ḡuşk ü ter **olmuş** ḡabíbî hem ḡuru hem yaş yatur (Gazeller, 13/5)

1. Çokluk Şahıs: -mışuz

vālih ü bî- 'aḡl ü ser-ḡōş mest ü ḡayrān **olmuşuz**

ḡörineli şol ḡözi nerkis yüzü ḡül-ḡün bize (Gazeller, 43/2)

3.Çokluk Şahıs: –mışdur, -mişdür; –updur, -üpdür

Öğrenilen geçmiş zamanın III. teklik şahıslarında yapı –dur, -dür ekiyle genişletilmiş ve yapının –mışdur, -mişdür şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bu yapı geçmişte yapılan yardının kesinliğini göstermektedir.⁸³

Öğrenilen geçmiş zaman için teklik 3. şahıslarda bir de “–updur, -üpdür” yapısı kullanılmaktadır.

2.1.1.3.4.1.2. Şimdiki Zaman ve Geniş Zaman

1. teklik şahıs: -aram, -erem

*sen ferāğāt şād u hürrem men **kılaram** nāleler*

hōş mıdur dil-ber saña bu āh u efgānum menüm (Gazeller, 35/3)

*bağrum kanını **gözlerem** her dem habībī dökdüğü*

budur ki rengin āb-ile ol hōş hızb olur şehā (Gazeller, 1/9)

2. teklik şahıs: -rsın, -ursın, -ürsin

eger ‘āşık vü ger ma şūķ sensen

*geh ādem **korsın** adın gāh havvā* (Kasideler, 1/19)

*gehī vāmıķ gehī ‘azrā **olursın***

*gehī yūsuf geh **olursın** züleyhā* (Kasideler, 1/21)

⁸³ Hatiboğlu, V. "(-dır) Eki Meselesi", Türk Dili, II.c. 24.s. Türk Tarih, Kurumu Basımevi Ankara 1 Eylül 1953

bilürsin k'ol faķiri müstahakdur

n'ola hüsünü zekātın etsen i 'tā (Kasideler, 1/29)

3. teklik şahıs: -r, -ar, -er, -ur, -ür

şu kim tevhīde kāyildür ehad **dër**

saņa ey hüsni içinde ferd-i yektā (Kasideler, 1/15)

ruhlarınla 'arızun her kim görürse dër revān

zī 'aceb kudret ki āteş **yanar** u hem **aķar** āb (Gazeller, 2/3)

ne hūnīdür ki her dem cāzū 'aynı

èder nā- haķķ kanı çekmez garāmet (Gazeller, 7/3)

yüzündür cennet-i firdevs-i a 'lā

ki tāhā **oķur** anda haķķ te 'ālā (Kasideler, 1/14)

vālih ü hayrān olur her kim **görür** gün yüzünü

sen nice hūr-ı melek-simā beşersin ey şebāb (Gazeller, 2/2)

3. çokluk şahıs: -erler, -urlar

zūlfün görelî sūnbül gül-gün yüzünü lāle

her demde ekl **èderler** sevdā vü kan çemende (Gazeller, 47/3)

ve hiye ramīm olanlar yuḥyi 'l- 'izām **olurlar**

sen bir nefes urursaṅ ol-dem revān çemende (Gazeller, 47/5)

Ayrıca dur- yardımcı fiilinin geniş çekimleri de şimdiki zaman için kullanılmıştır:

2.1.1.3.4.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zamanın bazen geniş zaman, bazen istek ekiyle karşılandığı görülür. Fakat bunlar da gelecek zaman değildir.

şol-kim **èdecekdür** müdām gel édelüm biz şubḥ u şām

ëy pîr puḥte olma ḥam dème ki üş üş édelüm (Gazeller, 34/8)

2.1.1.3.4.1.4. İstek Kipi

istek eki –a, -e'dir ve bu kipin her şahsı kullanılır. Eserde istek çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs: -a-m / e-m

ëy ḥabībīm işte ḥavri medḥini tekrār **èdem**

bülbül-i şūrîdeṅem sensen gülistānum menüm (Gazeller, 35/5)

perişān zülfini k'ol-dem **görem** bāduṅ élinde ben

taḡılur fikrüm ü 'aqlum olur göñlüm perākende (Gazeller, 46/5)

2. teklik şahıs: -a-sın / -e-sin; -(y)esin

*ol-dem ki sen nūş **èdesin** cām-ı şafāyı cem gibi*

la 'lūne cām èrdüğine bağrum kebāb olur şehā (Gazeller, 1/5)

3. teklik şahıs: -a / -e

*ḥayāt-ı cāvidān **bula** ḥabībī*

o kaşun 'īdine kurbān olursa (Kasideler, 3/20)

*ḥüsnünün rāzın nece **saqlaya** dil*

gizlemek mümkün-mi mişbahı zücāc (Gazeller, 9/4)

*saḡa kim **bejze**ye èy dil-rübā kim*

ki sensin elṭaf-ı aşl-ı heyūlā (Kasideler, 1/2)

'aceb dāneyle dāmdur ḥāl ü zülfi

*ḡomaz bir murğ dil **gele** selāmet (Gazeller, 7/4)*

*necesi **ède** ḥabībī cānı zülfünden ḡalāş*

ḡünkü ol ser-fitneyi āşüb-ı devrān eyledün (Gazeller, 22/6)

1. çokluk şahıs: -alum, -elüm / -e-vüz

bi'llāh seherdür sākīyā taldur berü cām içelüm

*lā-ya 'kıl ü mest **olalum** biz rind ü bed-nām içelüm* (Gazeller, 33/1)

*gülden kabāçe giydürüp rez kızını biz **kucalum***

*adın anuñ cism-i laṭīf rūḥ-ı güher-pūş **edelüm*** (Gazeller, 34/4)

*ḥāzır-iken tır **içelüm** tırmadan*

kim gider cem tāhtdan uşanur bu cām (Gazeller, 25/6)

*şoḥbeti biz ḥāş **edelüm** yār ile*

muṭṭali ' olmasun aña hiç 'avām (Gazeller, 25/7)

la 'l-i yāḳūt-i revānı lutf edüp

*şun elüme **edevüz** bezm-i müdām* (Gazeller, 25/2)

2.1.1.3.4.1.5. Gereklilik Kipi

her ne kim eder kişi ey yol eri

*ol **gerek** kim ḥasbeten li'llāh ola* (Gazeller, 49/2)

15. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, -mişem	-miş-sın, -miş-sin	-miş, -miş, -muş	-miş-uz, -mişüz	-mişsiniz	-mişdur, -mişdür; -updur, -üpdür
geniş z.	-aram, -erem, -uram, -ürem	-r-sın, -ar-sın, -ur-sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ur, -ür	-ar-uz, -r-üz,	-arsız, -ürsüz	-ar-lar, -er-ler, -ur-lar -ür-ler
gelecek z.			-ıcağ; -ecekdür			
istek	-am, -em	-asın, -esin	-a / -e	-alum, -elüm; -avuz -e-vüz	-esiz	-eler
şimdiki z.						
gereklilik			gerek			

Tablo 42

2.1.1.3.5. FUZULİ DİVANİ (16. Yüzyıl)

2.1.1.3.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Azerbaycan Türkçesindeki zarf-fiilli öğrenilen geçmiş zaman çekiminin XVI. yüzyıldan sonra şahıslara göre farklılık arz ettiği ve *-ıp / -ip* ekli çekimin çağdaş Azerbaycan Türkçesinin konuşma dilinde, teklik ve çokluk 2., 3. şahıslarda kullanıldığı kaydedilmektedir.⁸⁴

⁸⁴ MİRZEZADE, Hadi (1962), Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası, Azerbaycan Dövlət Tədris-Pedagoji Edebiyyatı Şəşriyyatı, Bakû, s. 236-239.

Dolayısıyla Fuzûlî'nin Türkçe Divanında *-mİş* ekinin yanında, teklik 2. ve 3. ve çokluk 3. şahıs öğrenilen geçmiş zaman çekimleri için *-Up* ekinden yararlanılması Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki izi olarak değerlendirilmelidir.

Teklik 1. şahıs: *-UbAm*

Teklik 2. şahıs: *-UpsAn*

Teklik 3. şahıs: *-UpdUr -Up -UpdUrUr*

Çokluk 3. şahıs: *-UpdUrlAr*

2.1.1.3.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: *-mİş-am / -mİş-em / -muş-am / -müş-em*

*Ey Fuzûlî **kalmışam** hayretde bilmem neyleyüm*

Devr zalim baht na-ferman taleb çok ömr az (G 111/7)

Şem'-i şam-ı fûrkatem subh-ı visali neylerem

*Çoh derd **çekmişem** ki bu dermana **yetmişem** (G 192/2)*

Ey Fuzûlî hilblar zikr-i cemaliyle hoşem

*Şükr kim kesb **etmişem** alemde bir zikr-i cemil (G 174/7)*

Ey keman-ebri şehid-i navek-i müjganunam

***Bulmuşam** feyz-i nazar senden seniün kurbanunam (G 204/1)*

Kaddün helakiyem düşe bilmen ayağuna

*Bir derde **düşmüşem** ki bulunmaz nihayeti (G 288/5)*

*Öyle mu'tad **olubam** ateş-i hicranuna kim*

Görmesem yandırur elbette meni hicranı (G 259/2)

Men ne hacet ki kılanı derd-i dilüm yara 'ayan

*Kamu derd-i dilümi yar bilüpdür **bilübem** (G 191/4)*

2. teklik şahıs: -miş-san / -miş-sen

*Fuzûlî hattı sevdasın kalem tek başa **salmışsan***

Gider başun eger başdan gidermezsen bu sevdayı (G 281/7)

Serir-i saltanat zevkinden efzundur mana ol söz

*Ki lûtf ilen **demişsen** bir gulâm-ı kem-teriniümdür (G 77/8)*

*Dün **demişsen** ki Fuzô.li mana kurban olsun*

Sana kurban olayum yine ne ihsandur bu (G 229/7)

*Ey ola sakın-i mescid ne **bulupsan** bilmen*

Bürîyâsında anun bûy-i riyâdan gayrı (G 263/2)

3. teklik şahıs: -mış / -mış

*Fuzūlī'nin dehanun hayreti bir derde **salmıř** kim*

Ne pinhan etmegi mümkindür ol derdün ne izharı (G 286/7)

*Sensen ol hâtim ki ref' **etmış** cemi'-i hâkimi*

Hatem-i hükm-i nübüvvet tapşurup devran sana (G 6/6)

*Revacın nakd-i pekkanunla **bulmuş** hüsn hazarı*

Geçer nakdün eger min Yfisuf'un olsan haridarı (G 286/1)

Sanma kim bülbül açar uçmağa bal ü perini

*Gül yakup anı **savurmuş** göke hakisterini (G 274/1)*

Yetmeyüb vaslına sen Leyli-veşün bir ömrdür

*Men kimi Mecnun olub sahraya **düşmüş** afitap (G 29/5)*

*Senden **bulubdur** Ahmet-i Mürsel makam-ı kurb*

Tahsin-i ya vü sin ile teşrif-i ta vü ha (G 2/6)

*Kemal-i hüsn **verübdür** şarab-ı nah sana*

Sana halaldür ey muğ-beçe şarab sana (G 11/1)

*ruh-i zerdüm **şalupdur** hancerüñ gözgüsine 'aksin*

veyâ sîmin bilekde dutduğıñdur zer-nişân hancer TD K. 4/14

her derdsüzden umma Fuzûlî devâ-yı derd

*şabr eyle ol ki derd **virüpdür** devâ virür* TD G. 109/7

*şâne-veş yüz nâvek-i ğam **şancılupdur** cânuma*

tâ esîr-i halka-i ğîsû-yı müşg-efşânuñam TD G. 181/4, CD 148

3. çokluk şahıs: mış-lar / -mış-ler

Ezel kâtipleri uşşâk bahtın kara yazmışlar

*Bu mazmun ile hat ol saîba-i ruhsâra **yazmışlar*** (G 104/1)

*Yetüp huzuruna ni'râc vakti **kılmışlar***

Kamer husfîl-i nie'âsir Süheyl kesb-i havâs (G 133/2)

Nola gayret ateşi bağrum eritse mum tek

*Hu ne sözdür kim **demışler** arız-ı canana şem '* (G 140/2)

Seher bûlbûller efgânı degül bihûde gülşende

*Fuzûlî nâle-i dil-sûzuna âheng **dutmuşlar*** (G 88/7)

Nola zâhid bilse küfr-i zülfün imân olduğın

*Şimdi **görmüşler** midür kâfir müselmân olduğın (G 209/1)*

2.1.1.3.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -ar-am / -er-em / -ur-am / -ür-em

*Geceler encüm **sayaram** subha dek*

Ey şeb-i hecrün mana ruz-ı hisab (G 27/5)

***Severem** zâhidi kim gūşe-i mihrâbı sever*

Ham-ı ebrûna rakībüm olup olmaz mâ 'il (G 171/6)

*Cam devrinde Fuzûlî **okuram** mey vasfın*

Ateş-i hurmen-i gam Âb-ı Hayât-ı hukemâ (G 20/7)

Cân metâ'mun bahâsıdur ne kim devrân verür

*Turfa bu kim **sanuram** şefkatdür ol gaddârlıĝ (G 142/3)*

Kaşların yayına meyi eyleyeli cân ü gönül

*Dün ü gün men **bilürem** kim ne çekerler anlar (G 84/3)*

2. teklik şahıs: -ar-sın / -er-sin / -ur-sın / -ür-sin

***Kılursan** bin ciger kan her yana bakdukca ey zâlim*

Ne bahmahdur bu her dem kandan alsun bir ciger âşık (G 147/5)

*Zâhidâ menden neh âsıl kim **ohursan** mescide*

Mende tâ'ât yoh heman âlâyiş-i seccâdeem (G 190/5)

*Salım pâ-mâl **olursan** buriyâ tek mescide girme*

Ver ger nâçâr girsen anda minber kimi çoh durma (G 251/3)

Sine-i çakümden eksük etme tir-i gamzeni

*Ey gül-i ra'na **bilürsen** kim gül olmaz harsız (G 108/2)*

Benzedürsen özünü itlerine her sâ'at

Ey Fuzûlî ola bilmez sana benzer güstâh (G 59/7)

3. teklik şahıs: -r / -ar / -er / -ur / -ür

Ârzû-mend-i visâlündür Fuzûlî haste-dil

*Vaslun **ister** devlet-i dîdârun **eyler** ârzû (G 230/7)*

*Sûret-i bî-cân ile cennet **dolar** büt-hâne tek*

Kılsalar cennetde tasvîrün çeküp gılmâna arz (G 135/5)

*Akıbet rusvâ olub mey-tek **düşer** il ağzına*

*Kim ki bir ser-mest sâki lâ 'l-i handânın **sever** (G 74/6)*

Lâhza lâhza lebün anub edicek efganlar

*Katre katre **saçılur** didelerümden kanlar (G 84/1)*

*Su **verür** her subh- dem göz yaşı tiğ-i ahuma*

Çoh meni incitme tiğ-i âb-dârumdan salım (G 206/2)

1. çokluk şahıs:

Cife-i dünyâ degül kerkes gibi matlûbuz

*Bir bölük ankalaruz Kâf-ı kanâ'at **beklerüz** (G 115/3)*

3. çokluk şahıs: -rler / -arlar / -erler / -urlar / -ürler

***Derler** ki var Vâmık u Mecnûn aceb degül*

Dağılmış ola âteş-ı ıskun şerâresi (G 280/5)

*Terlemiş ruhsar ile hūblar **açarlar** gönlümü*

*Gör ne gülşendür ki âteşden **verürler** âb ana (G 12/6)*

***Diğerler** bî-haberler bâğ-ı cennet kūyuna benzer*

Haber verdi mana andan gelen Âdem yalandur bu (G 233/6)

*Gözüm merdümeleri çohdan **kılurlar** da'vî-i ıskun*

*Ne hâcet yaşların sormak **anarlar** Nûh tufânın (G 217/6)*

Gönlüme salmış hatun zevkin felek kan yutdurub

*Tıfl tek kim **okudurlar** zecr ile Kur'ân ana (G 22/6)*

Yel değer zülfüne ya koymayub öz hâli ile

***Gezdürürler** anı elden ele her dem cânlar (G 84/5)*

2.1.1.3.5.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Ekin şimdiki zaman görevi ile kullanılması, beytin ve fiilin anlamından çıkarılabilmektedir:

düşdüm belâ-yı 'ışka hîred-mend-i 'aśr iken

*il şimdi menden aldığı pendi maña **virür** TD 109-2*

âteşin âhumla eylersen maña teklîf-i bâğ

*bâğ-ban gül-berg-i-ḥandânuñ **gerekmez** mi saña TD 19-2*

kûh-ken şîrîn'e öz naqşın çeküp virmiş firîb

*gör ne câhildür **yonar** daşdan öziyçün bir raqîb TD 35-1*

2.1.1.3.5.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Yerden ey dil göge kovmuşdu sirişküm melegi

*Anda hem **koymayacakdur** oları efganum (G 166/6)*

2.1.1.3.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. çokluk şahıs:

Güller açıldı Fuzûlî yakalar çâk edüben

*Gel **dutalum** mey ü mahbûb He sahrâ eteğin (G 219/7)*

Ey Fuzûlî bize takdir gam etmiş rûzî

***Kılalum** sabr nedür çâre rızâdan gayrı (G 262/7)*

Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ eyleyelüm ol ne senündür ne benüm (G 183/2)

Eşk lâ'li reh-i ışkunda dutupdur etegüm

*Korhuluhdur nice salup **gidelüm** yoldaşı (G 279/3)*

3. çokluk şahıs:

Açma kakül gerihin başun içün görme reva

*Ki perişan **olalar** bir nice ser-gerdanlar (G 84/4)*

Her kitâba kim leb-i lâ'lün hadîsin yazalar

Rişte-i cân birle ışk ehli anı şîrâzeler (G 94/1)

görelere BB 378, eyleyeler LM 611

2.1.1.3.5.1.6. Gereklilik Kipinde şahıs Çekimi

*Yâr vasl isteyen **kesmek gerek** candan tama'*

Her kişi kim vasl-ı yâr ister keştin andan tama' (G 138/1)

Merdüni-i çeşnüüm ayağına revân su tökdü

*Ki **gerek** su töküle servün ayağına müdâm (G 201/9)*

*Öyle uryan **gerek** âvâre-i sahrâ-yı cünun*

Ki ta'alluk dikenini dutmaya kat'â eteğin (G 219/5)

*Ramazân ayı **gerek** açıla cennet kapusu*

Ne revâ kim ola meyhâne kapusu bağılu (G 232/4)

*Zevksiz **lâzım** çıkar dünyâdan ol dünyâ-perest*

Kim ana dünyâdan ancak zevk-i dünyâdur garaz (G 134/4)

Ey Fuzûlî âhiret mülküine lâzımdır sefer

Böyle fâriğ gezme takvâdan müheyyâ kıl metâ' (G 139/7)

2.1.1.3.6. HATAYÎ DİVANI (16. yy)

2.1.1.3.6.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.3.6.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mış-am / -mış-em

*cānı virdüm başı koydum **olmuşam** bīmār bir (146/9)*

*tā ki men bülbül teki gül-zār-ı hüsnüñ **görmüşem** (164/2)*

*hızr-ı cāvidān elinden **içmişem** āb-ı hayāt (167/4)*

*ayağūñ toprağın baş üste devlet **bilmişem** (222/2)*

***geçmişem** senden cüdā öz hanümānumdan menüm (247/3)*

2. teklik şahıs: -mış-sın / -mış-sin

*kaşuñ yayını **kurmuşsin** bize ez-ğamze her sa 'āt (135/3)*

*gülşen içre **cilvelenmişsin** yine geşt itmege (355/6)*

*dün dimişdüñ menden özge yāra **virmişsin** gönül (357/7)*

*haṭāyīye **dimişsin** cevri idem çoḡ (29/7)*

3. teklik şahıs

*şıdk ilen bel **bağlamış durmuş** fütūḥ-ı rezm içün (75/6)*

*bir perī serv-i sehī ḳaddür ki **durmuş** rakş içün (115/4)*

*diğil gönlin telāş **almış** gözi nūrını yaş **almış** (380/5)*

nice miskin *haṭāyī* *kanın içmiş* (258/5)

şāneden meşşāta *şalmış* bir saçuñ kılıñ yire

ser-be-ser *hāk-i cihānı* 'anber efşān *eylemiş* (174/5)

1. çokluk şahıs: -mış-uz / -miş-üz

hakka teslim *olmuşuz* imāna gelmişlerdenüz (168/4)

ser-hoşuz rüz-ı ezel peymāne şehden *içmişüz* (299/6)

2.1.1.3.6.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Gicelerde uyhu gitmez gözüme kan *ağlaram* (45/3)

Severem men Takī vü hem Nakīni (3/7)

Yā İlāhī *isterem* senden bu in'āmını maña (21/1)

Sīnemi karşı *dutaram* kūyına ol dil-berüñ

Sağınuram dem-be-dem Veys-i Karenden bû gelür (56/2)

Kılıctan *geçürem* anuñ cümlesin (Mesnevi 2/50)

2. teklik şahıs:

Meger aşhāb-ı fıl oldum *kılarsın* gündüz ü leylī 323/3

Kılma ey nāsıh maña zülfin *seversin* diye ta'n (35/4)

Ezelden çünkü hem-rāhım *olursın* dönmezem senden (381/3)

*Her du ‘alar kim **kılursın** müstecāb itmekdesin (319/5)*

*‘Arz-ı hālüm sen **bilürsün** dîn ü imānum meded (39/1)*

3. teklik şahıs:

*Üstinde zıll u sāye sa ‘ādet **dutar** hüimā (16/4)*

*Ki her kim cān **kıyar** cānān anuñdur (58/1)*

*Boyuñ bir serv-i hoş bālāya **beñzer** (72/1)*

*dost veda ‘**eyler** meümlen ağılaram men zār zār*

*gözlerümden her zaman gör baħr-u ummān **ayrılur** (152/6)*

***oturur** meclisde bir zerrīn-külāh sīm-ten (75/2)*

*zū ‘l-feķāruñ heybetinden **titreşür** arz u semā (Kasideler 18/5)*

*baş **indürür** piyāleye kim kılma ictināb (26/3)*

*göñlüne sor ki resm-i vefā kimden **öğrenür** (117/5)*

3. çokluk şahıs:

*ħarāmīler **çaparlar** kār vānı çün tütin görgeç (33/3)*

*erenler **başarlar** savaşda eri (Mesnevi 2/23)*

***dirler** günāhı ümmetüñ olmaz devası hiç (Kasideler 4/9)*

*çeşm-i mestler gör nice kanum **tökerler** dem-be-dem (191/5)*

*‘ışk **ohurlar** aduñı rāh-ı ħaķīķatda senüñ (40/6)*

2.1.1.3.6.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -mekde-sin

Sīnemi büryān u bağrumnı kebāb itmekdesin 319/3

3. teklik şahıs –

1. çokluk şahıs: -mekde-yüz

Sāḳī-i bākī elinden mest olup içmekdeyüz (168/5)

2.1.1.3.6.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -am, -em; -eyim

ister idüm kurtulam geldikçe bir bir guşşadan (356/24)

hayfım gelür dimek saña nādān ne söyliyem (270/2)

göreyim āllah seni bād-ı fenādan şaḥlasun (301/2)

kim olam gönderem sen yāre karşı (331/1)

2. teklik şahıs

cihān-dār olasın tā kim cihān var (124/3)

dilersen günahüñden kurtulasın (220/2)

giyesin hil'atı settār elinden (322/5)

3. teklik şahıs

bu *karārı* *yoh* *göñül* *bilmen* *haçan* *ārām* **ide**

yā *meger* *bir* *gün* *menümlen* *dil-sitānum* **söyleşe** (336/1)

ķıla *dönmişdür* *vücūdum* *miḥnet-i* *cevrüñ* **çeke**

sağ *gezen* *düşmenleriñ* *bende* *teki* *bimār* **ola** (384/5)

ey *göñül* *şıdk* *ile* *her* *kim* *bu* *şāh* *ilen* *yoldaş* **ola** (385/1)

ķurtara *vaşlun* *meger* *bu* *kūh* *u* *şahradan* *meni* (388/5)

1. çokluk şahıs

gel *göñül* *pīr* **isteyelüm** *bu* *ķadīm* *erkān* *ile* (350/1)

2. çokluk şahıs

cānum *durur* **‘ayıblamavuñ** *dostlar* *meni* (324/4)

2.1.1.3.6.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

sormak gerek *durur* *yine* *senden* *saña* *seni* (4/12)

ey *haṭāyī* *āferīn* **ķılmaq gerek** *idrāküñe* (134/5)

dañla *çün* **ölmek gerek** *cān* *tende* *mihmāndur* *bugün* (311/5)

bu *gārīb* *ü* *ḥasteni* *tīmāra* **göndermek gerek** (191/5)

āteş-i *‘ışka* *düşen* *pervāne* *tek* **yanmağ gerek** (427/4)

yusūf-ı *mışrī* *kimi* *zindāna* *hoş* **gelmek gerek** (188/1)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-mışam, -mişem, -muşam, -müşem; -ubam, -übem	-mış-san, -miş-sen, -mış-sın, -miş-sin; -upsan	-mış, -miş -updur, -üpdür	-mış-uz, -miş-üz	-	-mışlar, -mişler, -muşlar, -müşler
geniş z.	-aram, -er-em, -ur-am, -ür-em	-r-sın, -ar-sın, -er-sin, -ur-sın, -ür-sin	-r, -ar, -er, -ur, -ür	-er-üz,	-	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ur-lar, -ür-ler
gelecek z.			-acakdur			
istek	-am, -em; -eyim -alum, -elüm	-asın / - esin	-a / -e	-alum, -elüm	-unuz, -ünüz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.			-mekdesin	-mekdeyüz		
gereklilik			gerek lazım			

Tablo 43

2.1.1.3.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy)

2.1.1.3.7.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.3.7.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mı-ş-am / -miş-em

*şimşək kimi mən **çıxmışam** eşqin qucağından.* (s. 87)

*çox zaman sübhün yaxasın ilk dəfə mən **açmışam*** (s. 115)

*Bir hübab tək başımı **çəkmişəm** öz sinəmə mən,* (s. 77)

*Kirpiyimlə **deşmişəm** mən daşları bir ox kimi* (s. 214)

*Çün Bədxşanda onu **doldurmuşam** mən son kərə* (s. 113)

2. teklik şahıs: -mı-ş-sın / -miş-sin

*Sanki firuzeyə **tutmuşsan** hə qiqi qəməri* (s. 202)

***sındırıbsan** qəfəsi, qorxu düşübdür canına,* (s. 54)

*bu qədər nalə **edibsən**, əsəri oldu ona?* (s. 46)

*bir qapağa bənzəyər sanki **qoyubsan** boş qaba* (s. 127)

*harda virane **görübsən**, orada gövhər var* (s. 62)

3. teklik şahıs: -ıbdır/ - ibdir / -ubdur / -übdür

*dağı yerdən **oynadıbdır** ahımız, fəryadımız* (s. 43)

*çün hənayla **bəzəyibdir** baharı fəsli-xəzan.* (s. 34)

*şiri kəməndə salıb, **gəzdiribdir** hər yanı.* (s. 32)

*İynətək kipriklərin səf-səf **durubdur** aşikar,* (s. 58)

*həqiqətə **dönübdür** onunçun da mecazın* (s. 52)

1. çokluk şahıs: -mı-ş-ıq / -miş-ik / -muş-uq / -müş-ük

*biz əbəs dərya üzündə sinəni **yandırmışıq** (s. 117)*

*Biz dəryada paltar hayına **qalmışuq**, əfsus, (s. 45)*

*Şirinin rəsmi ürək qanımla hər an **çəkmişik**, (s. 43)*

*dərdimiz çıxmış üzə, əşqi nümayan **olmuşuq**. (s. 33)*

*bu mən, bu biz, dedikce hey yamanca ayrı **düşmüşük** (s. 100)*

3. çokluk şahıs: -ıblar/ -ibler / -übler

***yığılıblar** ki, qiyamət səhərin seyr edələr, (s. 46)*

*Canu dildən ona çün xidmət **ediblər**, göyərrib. (s. 46)*

*tikanı harda **görüblər** ki, zərərsiz olmaz. (s. 182)*

2.1.1.3.7.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -aram, -er-em, -ır-ım, -ir-em, -uram, -ürem

*Onu tez **sındıraram** ya ev ola, bazar ola. (s. 121)*

***Vərərəm** hər nəyimi, tanrı bilir, çün şaraba, (s. 77)*

*Qaməti ox kimi düz yarın əlindən **yanıram**, (s. 63)*

*Yarama duz **səpirəm**, çünki acı olsa badam, (s. 82)*

*Peşmanam, **dişləyirəm** barmağımı həyrətlə, (s. 56)*

***Qorxuram** eşqim Züleyxatək cavan eylər məni. (s. 44)*

*Gövhər olsam da, həyadan **dönürəm** çün suya mən (s. 132)*

2. teklik şahıs: -r-sın, -ar-san, -er-sen, -ir-sen

*İstəsən, əlvam gül ilə **doldurarsan** qoynunu. (s. 95)*

*Diqqət etsən özünə, onda **düşərsən**, nizama.(s. 177)*

İstəyirsən qulağın dinç ola söz-söhbətdən, (s. 103)

*Fikr **edirsən** ki, dünən hətmən sabahdan yaxşıdır. (s. 109)*

*Zənn **edirsən** ki, tikanlıqda sənin hər tərəfin. (s. 154)*

3. teklik şəhıs: -r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür

*Havası artsa belə, **partlayar** axırda hübab. (s. 78)*

*Hər bahar rəqs **eləyər** torpağının zərrələri, (s. 46)*

*Arzuya çatmağa, Saib, **çalışır** mərd kişilər. (s. 137)*

*Oquşun naləsini dinlə, **deyir**, gəldi səhər. (s. 85)*

*Şadlığı qəm **doğurur**, çünki sevinç tam olmaz (s. 146)*

*Gecə zülmətdi deyib çox nahaq işlər **görülür**. (s. 80)*

1. çokluk şəhıs: -arıq, -ərik, -ürük

*Biz ürək vurğusunu **yoxlayarıq** nəbzi ilə. (s. 51)*

***İstərik** tez qurtara söhbətini indi qələm, (s. 56)*

*Ruzini gəc **tapırıq**, tez **veririk** əldən onu, (s. 180)*

*Hər bir düşünü fikir gücüylə **açıırıq** biz, (s. 101)*

*O badam gözləri ömrün tağına **bənzədirik**, (s. 80)*

*Söz mülkünə inci **tökürük** biz də qələmdən. (s.45)*

3. çokluk şəhıs: -arlar, -erler, -ırlar, -irler, -urlar, -ürler

*Özüm təşnə dolansam da, **sanarlar** kövsərim vardır. (s. 142)*

*Tələni torpaq ilə **örtərlər** (s. 119)*

*Ovu tutcaq tez kəməndlə **bağlayırlar** ovçular, (s. 43)*

Çöllərin hakimi divanə **dəyirlər**, o bizik, (s. 78)

Şux nəzərlər onu gördükdə **susurlar** həyadan. (s. 156)

Göz yaşı **tökürlər** ümidin matəmi üçün, (s. 104)

2.1.1.3.7.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Gülləri al yanağın atəşi **etməkdə** güləb. (s. 78)

2.1.1.3.7.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs: -acaqsan, -əcəksən

Aşsan fələyi, orda pərişan **olacaqsan**, (s. 125)

Sanacaqsan ki, ətir dəryası olmuş hər yan, (s. 156)

Görəcəksən, ətraf tiği-bələyla doludur. (s.184)

Gədəcəksən əliboş, sanma, bu şeylər qalacaq. (s. 193)

Nə qədər naz **edəcəksən**, a kaman qaşlı yarım, (s. 241)

3. teklik şahıs: -acaq, -əcə

Tufana düşsə də ömrün, sözüün əzbər **qalacaq**. (s. 193)

Gəmi boş olsa, onu dalgalar hey **oynadacaq** (s. 138)

Ümmana **bənzəyəcək**, kim əzaba dözsə əgər. (s. 175)

Bilsən kim, bu gözəllər sənə ülfət **edəcə**k, (s. 145)

Düşəcək toprağa ol kəs ki, harayın olmamış. (s. 111)

Xəyalın ortaya **gircək**, araya pərdə salıb. (s. 92)

2.1.1.3.7.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Su **olam**, yolda **axam**, ordan ötən yarım ola. (s. 132)

*Bir ömrə yara **baxam**, dərdimə bu çarə olar.* (s. 166)

*Çör-çöp nədir ki, onu öz yuvama **yığam** mən* (s. 41)

*Əvvəlcə **qələm**, bir də qələmdən taləb eylə.* (s. 77)

*Mən **deyim**, sən də çəvir təsbehinin danələrin* (s. 56)

2. teklik şahıs:

*Müşkül işdir ki, çətin iqlimə sən **tablaşasan**,* (s. 108)

*İstəyirsən hər işi sən **alasan** öz əlinə,* (s. 79)

*Nəqşibəndanlığı fikrinde əgər məşq **edəsən**,* (s. 91)

*Ehtiyac yoxdu kəmənd ilə şikar **eyləyəsən*** (s. 163)

*Eşqin ilk şərti budur, Saib, özündən **keçəsən**,* (s. 100)

3. teklik şahıs:

*Bir badam gözlüsü yox, bal **qata** o sözlərinə* (s. 171)

*Kim ki, Fərhadlıq **edə**, **sındıra** öz tişəsini,* (s. 46)

*Kaş bu sınmış gəmidən sahilə bir taxta **çıxa**,*

***Verə** o xalqa xəbər ki, gəmimiz batdı suya.* (s. 149)

*İstərəm könlüm evin, etsə, o, viran **eyləyə*** (s. 160)

*Öylə kim, Saib, mahaldır **ayrıla** cananla can.* (s.41)

1. çokluk şahıs:

*Elə bir fürsət ola, biz də ürəkdən **danışaq**,* (s. 59)

*Məy vərilib, məst eyləyib, sonra **açaq** meyxanəni.* (s. 64)

***Ağlayaq**, ya da **gülək**, birdi bizimçün, Saib,* (s. 49)

*Köynək yerinə gəy hübabı, **söyləyək** əhsən!* (s. 45)

*Bu hal ilə **yetişək** vəslinə peymanələrin.* (s. 56)

2. çokluk şahıs:

*Kim ki, sağər kimi ağzın **açasız** minanın,* (s. 29)

***İstəsəz** siz bu susan Saibi de **dindirəsiz**,* (s. 177)

***Veriniz** indi xəbər tutiyə-şəkkər səvənə.* (s. 230)

3. çokluk şahıs:

*Günəşin aynasına daş **vuralar**,* (s. 186)

***Yazalar** ki, günahım yoxsa, savabım boldu.* (s. 106)

*Elə vaxt gəlsə ki, məstlər də durub rəqs **edələr**,* (s. 163)

*Həç rəvamı **içələr** özgələr indi şərabın?* (s. 76)

Kafər olmuş gözüinə umma ənamlar verələr, (s. 222)

2.1.1.3.7.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

*Nə veribdirsə fəlak, cümləsini **verməlisən**,* (s. 193)

3. teklik şahıs:

*Aşıqə yarı **gərək**, başa nə lazımdır daha?* (s. 121)

*Süd üçün körpə **gərək** başlaya əfğana, döze.* (s. 179)

*İnsafa gəlməzsə darğa, onda, Saib, **biz gərək*** (s. 64)

*Əmrə kim ki, baş əyər, hökmü **gərək** icra edə,* (s. 135)

*Orda ki, kütlük **gərəkdir**, onda hamarlıq nədir?* (s. 133)

*Hər kəsin kəm olsa əqli, ona bir həyan **gərəkdir**, (s. 183)*

1. çokluk şahıs:

*Dünyanın dərdlərini **çəkməliyik** biz nə qədər? (s. 175)*

2.1.1.3.8. QAVSİ TEBRİZİ (17. yy)

2.1.1.3.8.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.8.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mış-am / -miş-em / -muş-am

***yandırmışam** könüldə çəpu rast dağlar,*

*kim şami-qəmdir, onda **gərəkdir** çırağlar. (s.99)*

*ah, bilmem, neyləyim kim yardən **ayrılmışam**,*

*yari-şirinkari-xoşgöftərdən **ayrılmışam**. (s. 307)*

***kəsmişəm** ülfət aşinalərdən,*

binifəq aşinalığım vardır. (s. 159)

dinməkde, söyləməkde yəman sərgiranlanır,

*mən **netmişəm**, nə **söylemişəm** yar bilmənəm. (s.336)*

*cüstücüyi vəslədən göz **yummuşam**, ta **bilmişəm***

sə'y zəhmət artırır, üz versə dövlət yaxşıdır. (s. 102)

2. teklik şahıs: -mış-san / -miş-sən

*ne bağü aşıyan qeydində **kalmıssan** ki, mən, bülbul,*

vücludim tarü pudin gülsitan, tək tarü mar etdim. (s.299)

*şadü fariğ **çağlamıssan**, kinəmə bel **bağlamıssan**,*

ey sipəhri-bimürüvvət mənə yarım bəs degilmi. (s.438)

gəldi əyyami baharü şur saldı aləmə

*gəl, nə **durmuşsan**, daxi, ey saqiylə xunxar gəl* (s.272)

Çünkü həyrət əl-ayağım bağlamış zəncir ilə,

*ey həya sən həm nə **tutmuşsan** inanımdan mənim.* (s.304)

gəlür sağü solunda hurivəşlər ol mələk Qövsü,

*nə **ölmüşsən** dur, ey bidərd, gör kim ne qiyamətdir.* (s.58)

*nə rahat ilə **yatıbsan** sitarə, hay, haray.* (s.460)

qılıb məhşər günü'nə zahir bəynih həlgə dünyadə,

edibsən xublərdən yüz qiyamətfərin peyda. (s.18)

*ta **bilibsən** kim sənə'nin cövründən ey mah, inciməm,*

incidirsən bu səbəbdən hər nəfəs bica məni. (s.425)

*ömlərdir kim, **olubsan** ol büti-Çin məskəni,*

ey hərimi-Kə'bəyi dil, mən sənə qurban olum. (s.287)

*deyirlər **öldürübsən** Qövsini hicran ilə, əmma,*

onun qanını mən, ey namüsəlman, istərəm səndən (s.382)

3. teklik şəhıs: -mış / -mış / -muş / -ıb(dır) / -ıb(dir) / -ub(dur) / üb(dür)

***bağlamış** bəs kim, hicabi-əşq Qövsinin gözü'nə*

gündə yüz qurban olur, bilməz kimin qurbanıdır (s.151)

*məy içüb **çıxmış** şəlayin evdən ol rə'na igit*

ta kimə pərva edə bir böylə bəpərva igit (s.44)

*hər şahı gül ki, **tikmiş** onu bağbani-dehr,*

ey sərv-i-sebzpuş, xüraman fəda sana (s.382)

saqi müdam mey yərinə qan verir mənə,

***bilmiş**, məgər ki yaxşı-yəman bilmənəm nədir. (s.148)*

ta mən etdim əzm Qövsü, Kə'bədən meyxanəyə,

*riştəyi-təspih zünnar ilə **olmuş** aşına. (s.36)*

*könlüm ki, sənün zülfün ucundan **asılıbdır**,*

hər türreyi-tərrar pərişan ədəbilməz (s.204)

***olubdur** butəsi ol nəzəninin hansı səngindil,*

*ki birəhmanə bizdən **döndəribdir** növk-i-müjganın (s.353)*

1. çokluk şahıs: -miş-uz / -miş-üz / -muş-uz

bizə tuş gəlmədi bir Yusifi-pakizəgöhər,

*ömlərdir ki əbəs **bəkləmişiz** bazarı, (s. 466)*

*fəğan kim, **qılmışız** bəd nam əhli-tərkü tecridi*

rəgi-ə'za riyazət guşəsində buriyamızdır. (s. 111)

bu vadilərdə fəriğballar təşviş çəksinlər,

*ki biz səyd **olmuşuz** əndişəyi-səyyadımız yoxdur. (s. 135)*

3. çokluk şahıs:

bəsirətsizlərin tə'nilə bağrım dağ ikən Qövsü,

*fəğan kim, **başlayıblar**, pənd ülüləbsar bir yandan. (s. 350)*

əhli-dil kim çeşmi-terden qan qatarlar aşımə,

*əşkimə səyləbi-xunü pül **demışlər** qaşıma, (s. 513)*

2.1.1.3.8.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

ağlaram hər rəng kim, biganələr ağlar mənə,

yanaram bir növ kim, əhvalimə aləm yanar. (s. 85)

eşqində tərki-sər quluram, neylmək gərək.

axır nə olduğun bilirəm, neylmək gərək. (s. 264)

Qövsinin əndişəsi yoxdur ölümədən, qorxuram (s. 178)

hər qədər göz yumuram pərtövi-məhtab artar (s. 89)

hərçənd kim, vəfalənürəm, bivəfalənür. (s. 66)

2. teklik şahıs: -

mənim qədim nə bilürsən, sən ey bilür bilməz (s. 30)

3. teklik şahıs: -r / -ar / -er / -ır / -ir / -ur / -ür

məni rəşq atəşi mey tək edər bir şölə od, saqi,

sipəndi-şux çün məstanə rəqs eylər, kəbab oynar. (s. 131)

qarınca öz qədərincə dərər, yığar, dağıdar,

həmin mənim əlimi dövri-ruzigar açmaz (s. 196)

ahənü fuladı od sərkeşligilə yumşadır,

xubları ram eyləmər yalvarmaq istiğna kimi. (s. 429)

hər qətrəsi bir exgər olur şəm'i-bəzm tək,

abi-rəvan ki, Qövsini-atəşəban içər. (s. 129)

hər kimə ol səngdil səhba vərir, qan ağladır,

güldürür sübhi-vüsalü şami-hicran ağladır. (s. 158)

1. çokluk şahıs:

bəxti-bədü zəbuni gör, talei-vajguni gör,

*hər kimə yaxşı **söylərik**, oldu bizim yəmanımız* (s. 199)

Qövsü, ol rə'na qəzəl keyfiyyətindəndir bu kim:

*“Ey Füzuli, biz olar yatdıqca söhbət **bəkləriz**”.* (s. 214)

2. çokluk şahıs:

*ömlərdir sədri-əshabi-məhəbbət **bəklərsiz**,*

padişahiz, məsnədi-ərbabi-dövlət bəkləriz. (s. 213)

*dilrübaliq siz dəxi **eylərsiz**, əmma özgədir,*

ey firəngizadələri ol müsəlman eyləyən. (s. 370)

aləmin dərdi-səri əql imiş, ey bixudlar,

*bunu məndən **eşidirsiz** deyın aqahlarə,* (s. 395)

3. çokluk şahıs: -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ır-lar / -ir-ler / -ur-lar / -ür-ler

bu hə man rə na qəzəldir kim, Füzuli söyləmiş:

*“doğru **dərlər**, hər zəman bir aşiqin dövranıdır.”* (s. 151)

*laf **urarlar** hüsndən hərçənd gülrüxsarlar,*

həq bilir, ol ayeyi-rəhmət sənin şanıdadır. (s. 134)

***deyərlər** xəlq kim, dərmanı var aləmdə hər dərdin,*

təbibim, bəs nədir dərman könül bimar olan yərdə. (s. 394)

***dəyirlər** halımı sormaz, sorur, bir özgə dildir bu,*

sanurlar dərdimi bilməz, bilir, vallah, billah. (s. 398)

ey nalə tarü pudim ol bəzmdə dağıtma

kim, başə savururlar pərvanələr qübarım. (s. 298)

ölürlər rəşkdən, gər bilsələr xuni-cigər qədrin,

bunu bidərdlər məndən eşitsinlər, isansunlar. (s. 142)

2.1.1.3.8.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Şimdiki zaman için -(y)Ur, bazen -mağda kullanılır: *Vərür* (G.28-4),

vəfālanuram (G.58-4), *alursan* (G.69-3), *savururlar* (G.138-6), *qalursız* (G.407-4),

qurır (G.24-5), *yıhmağda* (G.218-7).

hərçənd kim, vəfālenürəm, bivəfālənür. (s. 66)

ey nalə tarü pudim ol bəzmdə dağıtma

kim, başə savururlar pərvanələr qübarım. (s. 298)

2.1.1.3.8.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Gelecek zaman için -(y)Acağ eki kullanılır: *Öldürecəğdur* (G.443-7).

toprağımı hicran odu bərbad edəcəkdir,

bir gün yol azıb əbri-göhərbar gəlincə.

əfsus ki, həsrət məni əldən alacaqdır,

bazarıma ol aricə dinar gəlincə,

hərçənd ki, həyrət məni dildən salacaqdır,

ol nuşləbü ayineyi-ruxsar gəlince. (s. 490)

2.1.1.3.8.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

*səhldir gər piçü tabi- hicrdən bitab **olam*** (s. 261)

***dolanım** başına nə mətləb üçün,*

mən ki bimüddəalığım vardır. (s. 159)

*görmənəm bir həmnəfəs, ta **eyləyim**, izhar söz,*

yoxsa kim, nəy tək mənim sinəmdə həm çox var söz. (s. 209)

abi-yaqut değil aşkı-rəvanım, mən onu,

*nə yüz ilən **edəyim** lə'li-göhərbarə fəda.* (s. 25)

*mən bu hal ilən nəcə, yarəb, **çəkım** hicran yükün* (s. 417)

*məhvəşlərdən neçün mən könlümü pünhan **tutum**,*

həç kim ayınəsin Qövsü, səfaden saxlamaz. (s. 193)

*necə saqinin ayağını **öpüm**, ya əlini*

ki, həyadən öpə bilməm ləbi-sağər küstax. (s. 51)

2. teklik şahıs:

*sən ki, gülçin **olasan**, qönçeyi-sirab artar.* (s. 89)

*yan mən kimi ta **yandırasan** aləmi, ey ney*

kim, nalənin olmaz əsəri, ta əsərin var. (s. 115)

anın əlacı etməzsən, ey təbib, əmma,

*deyə-deyə **qalasan** Qövsüyi-fıkarım, hey.* (s. 135)

*hacət degil özün **edəsən** iltifat ana*

kim ol xürami-sərv cəvabın rəvan verir (s. 127)

*gər gündə yüz çin **öldürəsən** tiği-naz ilə,*

qurbanınam sənin, yenə qurbanınam sənin. (s. 259)

3. teklik şahıs:

sinəni çox dağlara qarşı siper qılmaq gərək

*ta səninlə ülfət ahular **tuta** səhra kimi (s. 430)*

*dərdim ki, novbahar **gələ**, könlüm **açıla**,*

sındırdı şaxü balımı, ol mumiyyəyi gör. (s. 67)

*gər təbib **istəyə** fəhm **eyləyə** aşiq dərdin,*

qanlı kiprikləri nəbzi-dili-bimar yetər. (s. 182)

*nola yarab, əgər **gələ** sevdigim, **silə** əski-şərarə fəşanımı*

***görə** rəngimi, **sora** həlimi, **vərə** dərdini, **ala** canımı. (s. 485)*

*nə xocəstə məkan **ola** ol məkan ki, yetincə şövq təmam ilə,*

***ura** damin belə qatili, **çəkə** tiğini, **tökə** qanımı, (s. 485)*

1. çokluk şahıs:

*yığılın bəzmdə yekrəng **olalım** saqi ilə,*

*kim ki, hüşyar ola, əvvəl onu medhuş **edəlim**. (s. 321)*

*gəcələr xəbə uyunca, **uyalım** saqiyyə biz,*

*kəsbi-feyzi-nəzəri-sübh binağuş **edəlim**.* (s. 321)

*gəl başın üçün, gəl **tutalım** daməni səhra* (s. 498)

*saqi, gətir şərab, **içəlim** hay-hay ilən* (s. 499)

içəlim** bir nəçə gün badəvü sərşar **olalım (s. 508)

3. çokluk şahıs:

yadınla yadləndilər əhbabü dustum,

*biganələr məgər **olalar** aşına mana* (s. 28)

sənin əlinlə sitəm daşı andən artıqdır

*ki, göhər **eyləyələr** özgələr nisar mana.* (s. 21)

*nola gülruxlar əgər bir kimə iqbal **edələr**,*

bəli, öz qiymətini gövhəri-qəltan nə bilir. (s. 74)

*qorquram kim, dönüb insaf verib yar **olalar**,*

qemi-pünhanimi gər bilsələr ağyar mənim (s. 284)

*nola gülruxlar əgər bir kimə iqbal **edələr**,*

bəli, öz qiymətini gövhəri-qəltan nə bilir. (s. 74)

2.1.1.3.8.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Gereklilik kipi -malu / -melü ile ya da gerek(dür)(ki) gibi sözcüklere istek-emir (nadiren de geniş zaman) kipi veya mastar getirilerek yapılır: *Olmalusan* (G.464-1), *gerek yağa* (G.6-5), *şormağ gerek* (G.11-9), *gerek dolansuñlar* (G.146-3), *gerek kim eyler* (G.488-3).

bağlamış zöhd əhlinə qapusını meyxanənin,

*hörməti **lazım gərək**, hərçənd kafərdir qonaq. (s. 229)*

*ey deyən Məcnun hanı, Məcnun mənəm, Leyli **gərək**,*

*surəti-divar çoxdur, dəhrdə mə'ni **gərək**. (s. 243)*

hər gecə ol sərvqəd yadilə şəm'in başınə,

*bir havur **dönmək gərək**, bir parə yalvarmaq **gərək** (s. 248)*

*ömrə yoxdur e'tibar, ey can, nisar **olmağ gərək**,*

*fürsətin ta əldə var, təslimi-yar **olmağ gerek** (s. 256)*

*əhiri-əşq olana daim odlı **dağ gərək**,*

*səbahədin gecələr xəstəyə **çırağ gərək** (s. 262)*

17. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, -mişem, -muşam	-miş-sın, -miş-sin, -müş-sen; -ıbsan, -ıbsen, -ubsan, -übsen	-ıbdır, -ibdir, -ubdur, -übdür	-miş-ıq, -miş-ik, -muş-uq, -müş-ük; -mişiz, -muşuz	-	-mişlar, -mişler; -ıblar, -ibler, -übler
geniş z.	-aram, -er-em, -ır-ım, -ir-em,	-r-sın, -ar-sın, -er-sin, -er-sün,	-r, -ar, - er, -ır, - ir, -ur, - ür	-arıq, -erik, -uruq, -ürük;	-er-siz, -ir-siz	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ır-lar,

	-uram, -ürem	-ur-sın, -ür-sin		-er-iz,		-ir-ler -ur-lar -ür-ler
gelecek z.	-ısaram, -iserem	-acaqsan, -eceksen	-acak, -ecek,	-ısar-uz		-iser-ler
istek	-a-m, -e- m, -ım, -im, -um, -üm	-asın / -esin	-a / -e	-alım, -elim	-asız, -esiz, -iniz	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.			-mekde -magda; (-ur, -ür)			
gereklilik		- melisen	-malu /-melü gerek	-meliyik		

Tablo 44

2.1.1.3.9. MOLLA PENA H VAKIF (18. yy)

2.1.1.3.9.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.1.3.9.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -mış-am / -mış-em / -muşam / -müşem

*can verib yüz minnət ilə **almışam**, (s. 16)*

*şəkkər dodağında balı **sevmişəm** (s. 57)*

***vermişəm** ömrümü bada, ağlaram (s. 42)*

*Vaqifəm, mən sənə heyran **olmuşam**,*

qaşların yayına qurban olmuşam, (s. 35)

*ol oda ki, mən **düşmüşəm** yanıram (s. 40)*

2. teklik şəhıs: -ib-san / -ib-sən / -ub-san / üb-sən

alibsan əlinə, məgər, ağlarsan? (s. 220)

Müxlislərə ehsanü səxalər gətiribsan! (s. 188)

yay kimi nə gözə l *çəkibsan* qaşı (s. 31)

olubsan yaraşıq obayə, Zeynəb! (s. 17)

tazə tağdan *üzülübsən*, oxşarsan (s. 16)

3. teklik şəhıs

bir gözəlin həsrətini çəkərdim,

təzə-təzə gəlib bizə çıxıbdır. (s. 262)

buxağı, zənəxdanı, qabağı dolu altun,

qılmış özünü cümlə zərəfşan qaraçarqat. (s. 193)

bilmənəm ki, sənə nə demiş əğyar,

xəyalındır məndən gənə gen kimi. (s. 43)

gözəllikdə tamam xəlqi mat etmiş,

gəştə çıxmış – yar gəldiyin eşitmiş (s. 33)

pərvərdigar vermiş hər hünər sənə (s. 29)

3. çokluk şəhıs: -

Həqqi batil eyləmişlər, işlənir cürmi-kəbir (s. 185)

məlayik durmuşlar san qabağında (s. 13)

2.1.1.3.9.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

ağlaram, göz yaşım çaylara dönür (s. 57)

dad eylərəm, yetişməzsən hovlara (s. 72)

ol oda ki, mən düşmüşəm yanırım (s. 40)

Sevəni sevirəm canü başınan (s. 123)

Qorquram çəkəsən külli xəcalət (s. 16)

baxdıqca, gözümdən *tökürəm* seylim

Neyləyim, çox *görürəm* zülmünü, qorxu çəkirəm, (s. 262)

2. teklik şahıs

Vaqif, nə çox yan, baş-ayaq *atarsan*,

Mənə dersən, nə bu qədər *ağlarsan?* (s. 219)

ağ güle oxşarsan əl-ayağ ilən, (s. 58)

Sallanırsan sultan kimi, xan kimi, (s. 131)

sən gözəlsən, gəşt *edirsən* bağ ilən,

Neçin oturursan məndən yana sən ? (s. 262)

Nə hürkürsən məndən, dönüb ovlara, (s. 262)

3. teklik şahıs:

Yarın qəmgin qoyar, özü şad olur. (s. 45)

Günəş tək şölə verər camalın,

Belə gözəllikdə ay ola bilməz. (s. 262)

*Vaqifəm, bədəndən canım **dağılır**,*

*Məcnun kimi xanimanım **dağılır**,*

*Görməyəndə din-imanım **dağılır** (s. 54)*

*Vaqif **deyir** sənə, mənə bu babda, (s. 40)*

*hüsnün kitabını bülüllər **oxur**,*

*Yay qaşın bağrıma xədəngin **toxur**, (s.65)*

*Ala gözlər **xumarlanır, süzülür**,*

*Hər gıya baxanda, canım **üzülür**. (s. 84)*

1. çokluk şahıs

*Gül əndamlar səfayi-söhbətin yad **eylərlik** hərdəm,*

*Batar əzamıza ta sübhədək tüklər tikənlər **tək**. (s. 163)*

2. çokluk şahıs:

***Olarsız** ki, həç qoymazlar yaxına, (s. 228)*

***Boyanarsız** qızıl qana, durnalar! (s. 236)*

*Nazənin-nazənin **edərsiz** avaz, (s. 96)*

*Təsbih kimi qatarınız **düzərsiz**,*

*Havalanıb ərş üzündə **süzərsiz**,*

*Gah olur ki, danə-xörə **gəzərsiz**,*

*Gah **düşərsiz** pərişana, durnalar! (s.236)*

***Bilirsiz** Vaqifə kim, könlümüz didarə çoxdandır, (s. 238)*

3. çokluk şahıs

*Pərilər evladı **derlər** bulara, (s. 70)*

*Bilmənəm kim, nə edim, məndən **qaçarlar** qu kimi. (s. 149)*

*Çün “uman yərdən **küsərlər**” bir məsəldir xalq ara, (s. 154)*

*Qarabağda şairi möcüzə yaradan Musa kimi **qarşılayırlar**. (s. 239)*

*Xublarda ki, zovgü səfa **deyirlər**, (s. 109)*

*Şəkərləblər **olurlarmış** əzəldən Sarıqamışda, (s. 164)*

*Səhər təzdən şahın adamları qapını **döyürlər**. (s. 240)*

2.1.1.3.9.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

*Neçün məni **görcək** sərxoş ötürsən (s. 32)*

2.1.1.3.9.1.4. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

***Tutam** zülfün ucun, **dönəm** başına,*

*Bağrımı oduna büryan **eyləyəm**. (s. 53)*

*İstəram ki, **yazam göndəram** ey yar, (s. 27)*

*Onda qurban **edim** canı mən sənə (s. 28)*

*Bilməm, kimə **deyim** dərdim neçəsi (s. 20)*

*İstəram başına **dönəm** sərəsər (s. 64)*

*Gəlsin **görüm**, hansı sən süfatda var. (s. 64)*

2. teklik şahıs:

*Canına rəhm eləməz, **yanasan** oda yüz yol, (s. 169)*

*Əynindən **soyasan** toy libasını,*

*Öpəsən, **qucasan** ağ sinəsini,*

*Müşk-ənbər iyinə **batasan** düriüst. (s. 125)*

*Sən ona istər isən **eyləyəsən** canını qul,*

***Görəsən** ki, necə qiyaməti var. (s. 95)*

*Xəstənəm, çox dilərəm, yanıma bir dəm **gələsən** (s. 187)*

***Sanasan**, açılıb tazə gül bu gün.*

*Bənəfşə zülfləri **alasan** ələ,*

Şanə tək gəzəsən telbətəl bu gün (s. 87)

3. teklik şahıs

*Kəbə evinin örtüyünə **duta** bərabər (s. 208)*

*Qafiyə qəzəldən həm **çıxa** başı*

*Bulaq tək **qaynaya** həm gözü qaşı,*

*Artıq **ola** həm kəmalı gözəlin (s. 77)*

*İstər ki, xəyalın tez ona **dönə**. (s. 262)*

*Onu şərh **eyləyə** haqda-həsabda (s. 40)*

*Ta ki, həktən **düşə**, **titrəyə** başı (s. 34)*

1. çokluk şahıs

*İkimiz bir yərdə həmdəm **olalım**.* (s. 90)

*Ey könül, gəl **olalım** bu dilbəmə qurban, kesüb* (s. 167)

*Vətən yad eyləməzsən gər, **tutalım**, könlünüz quşdur,* (s. 237)

3. çokluk şahıs

*Gər mənə başdan ayağa **verələr** hülleyi-hur,* (s. 199)

*Xəncər ilə nizə kimdir, **düşələr** qayğusuna* (s. 240)

2.1.1.3.9.1.5. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

*Hər kim istər kim, vücudi mərəkə **ara gərək*** (s. 180)

*Baxan **baxmaq gərək** qabaq-qabağa* (s. 98)

*Kim ki, zövq istər, bütü-şirindəhan **sevmək gərək*** (s. 177)

*Gözəldə bir nazü qəmzə **gərəkdir**.* (s. 121)

*Kamallı gözəldə xəta **kəm gərək*** (s. 111)

*Başına **dönməli** dərdin **almalı*** (s. 262)

*Onu görən düşə odlara **gərək*** (s. 46)

2.1.1.3.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy)

2.1.1.3.10.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.10.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em / -müş-em

*Yanıb-yanıb çox **çəkmişəm** odunu.* (s. 15)

*Neçə mərdümləri **vermişəm** qərqə* (s. 28)

Gəlmişəm sana dilə. (s. 40)

Həbibim, ta səni mən **sevmişəm** əşraf arasında, (s. 60)

Mən **görmüşəm** bu qürbətin dadını, (s. 15)

2. teklik şəhıs: -ıbsan / -ıbsen / -ıbsan

İndi nə çox **istəııbsən** inəyi, (s. 38)

Dovtələb oluban **gedııbsən** xandan, (s. 38)

Məni gər məst **edııbsən**, saqiya, xoş həlım ondandır, (s. 48)

Tutııbsan surəti-Yusif, könlü Misrində sultansan, (s. 65)

Tutııbsan ətəyin Şahi-mərdanın, (s. 103)

3. teklik şəhıs: -mıı / -mıı

Sanma **qılmıı** teyi-güłzari-çəmən bülbül-həzər

Qamətin tək sərvı-xoş azadə görmüı, görməmiı (s. 46)

Bax **çıxarmıı** şüküfələr seyr elər (s. 19)

Çərxi-fələk zülmü ziyad **eyləmiı**, (s. 25)

Könlü Məcnun təkı **divanələnmıı**,

Atəıi-eıqındən dil kəbab **olmuı**, (s. 29)

Nə xoı **olmuı** Vıdadi xəstənin əhvalına vaqıf

Kı, sə'y **etmiı** bilib onu, bir əhvalə yetən **tıkmıı**. (s. 50)

Ey fələk, aləmdə **düşmüı** böylə canandan cüdə,

Gör Vidadi xəstə tək sən bir didərgin xandadır? (s. 49)

*Ey yaranlar, **sındırıbdır** belimi* (s. 25)

***Kəsilibdir**, yoxdur səbrü qərarım,* (s. 18)

*Müxəmməs deməyin **seyrəklənibdir**,* (s. 86)

*Müştərini **doldurubdur** payiyə*

Necə ki, keyfindir ləzzət eylərsən. (s. 37)

*Dəli könül yana-yana **düşübdür**.* (s. 24)

1. çokluk şahıs: -muşuq

*Verib can-baş yolunda, **durmuşuq** iqrarə çoxdandır.* (s. 44)

2. çokluk şahıs: -ıbsız

*Nə **çıxıbsız** asimana, durnalar!* (s. 17)

***Deyibsiz** yə'ni gəlləm gəldi bir belə xəbər, Vaqif,* (s. 52)

*Üz **tutubsuz** nə məkana, durnalar?* (s. 17)

3. çokluk şahıs: -mişlər

*Nun – Ərəb əlifbasındakı bu hərflə qədim şairlər gözəlin qaşını **bənzətmişlər**.* (s. 112)

2.1.1.3.10.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Vidadi xəstəyəm günlər **sanaram**,*

*Dərd əhliyəm qəm hərfini **qanaram**,*

*Qəriblikdə yada düşər **yanaram**:*

Aşna, yoldaş, yar, müsahib, ellər hey. (s. 18)

*Müştəqinəm, canı qurban **eylərəm**, (s. 19)*

*Fikr **elərəm**, gözüüm dolar qan ilə. (s. 21)*

*Canımı atəşi-qürbətdə belə **yandırırım**, (s. 43)*

***Qorxuram** səfnizi poza, durnalar! (s. 105)*

2. teklik şahıs:

*Birin bir inəyə qiymət **eylərsən?***

*Hələ sonra keçiyə də **enərsən**,*

*Alsa müştəriyə minnət **eylərsən**. (s. 37)*

***Tanırsan** Şəmkirli dəli qazini, (s. 97)*

***Qəmlənirsən** hər görəndə şadını, (s. 15)*

*Xublar işində ki, qıyqac **olursan**,*

*Onların tə'ninə amac **olursan**,*

*Sən ki, alığa da möhtac **olursan**,*

*Əbəs yerə neçin zəhmət **eylərsən**. (s. 37)*

*Nə **görərsən** mə'sumların hörmətin, (s. 92)*

3. teklik şahıs:

*Dərd **sızlar**, ay göz **ağlar**, (s. 40)*

*Qaşları hilalə **bənzər**, türresəi ənbərfəşan, (s. 49)*

*Bülbül **oxur**, **bağlar** sədəyə **düşər**. (s. 23)*

Arizunu **çəkir** sahib-diləklər,

Dolanıb başına **dönər** fələklər.

Mədhin **oxur** ərş üzündə mələklər,

Hər biri bir türfə vidaya **düşər**. (s. 23)

Sor ki, sonra işin hara **yetişər**,

Divar **gələr** bir-birilə **bitişər**,

Səni oyum-oyum **oyar**, ağlarsan (s. 102)

2. çokluk şahıs:

Olarsız ki, heç qoymazlar yaxına, (s. 95)

Heyifdir **salarsız** düzə, durnalar! (s. 105)

Nə çıxıbsız asimana, durnalar!

Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin **ötərsiz**,

Üz **tutubsuz** nə məkana, durnalar? (s. 17)

Təsbih kimi qatarınız **düzərsiz**,

Havalanıb ərş üzündə **süzərsiz**,

Gah olur ki, danə-xuriş **gəzərsiz**,

Gah **düşərsiz** pərişana, durnalar! (s. 17)

Bilirsiz, Vaqifa, kim şövqimiz didarə çoxdandır, (s. 44)

3. çokluk şahıs:

*O zaman ki, məhşər xalqı **durarlar**,*

*Divan olub sorğu-sual **sorarlar**,*

*Əgər səni bu məhzəbdə **görərlər**,*

Yərbəyer budayıb əzər, ağlarsan. (s. 93)

***Soruşarlar** səndən neçə xəbəri,*

*Üstünə **çəkərlər** tiği təbəri, (s. 102)*

*Həsən Kaşinin ta başın **kəsərlər**,*

*Kəsib onu cəhənnəmdən **asarlar**,*

*Qızdırıb-qızdırıb oda **basarlar**,*

Onu görüb əqlin çaşar, ağlarsan. (s. 94)

*Sonuncu Şirvan xanı Mustafa xanın (1791-1820) atasıdır. 1767-ci ildə Fətəli xanla Hüseyn xan birləşib onun gözlərini **çıxarırlar**. (s. 108)*

***Sevirlər** can içində, aləmi ətraf arasında. (s. 60)*

2.1.1.3.10.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Ərz **eyləyim**, bu, sözümün sağıdır, (s. 17)*

*Səbr **eləyim** mən bu dərdin hasına, (s. 22)*

***Deyim** hər bədnümə gördüm. (s. 35)*

*Dinlə, ey tuğyani-möhnət, bir rəvayət **söyləyim**, (s. 74)*

*Mən ki, meydani-bəla içrə **sərim** top edəmə, (s. 43)*

2. teklik şahıs:

*O nə qəmdir oda bir mərdin ucunda **yanasan**,*

***Verəsən** canını bir canə ki, min canə dəyər. (s. 43)*

***Sanasan** nəqşi-qüdrətdir əcəb türfə həsən tikmiş. (s. 50)*

*Su verməz **içəsən** saqiylə-kövsər, (s. 91)*

3. teklik şahıs:

*Günəş göydə səcdə **qula**, ay enə. (s. 32)*

*Gər rəfiqin **ola** bidərd, dəvasız dərddir,*

*Əhli-dildən **gələ** min zəxm, o bir dərd olmaz. (s. 56)*

*Puçə çıxıb **gedə** ömri-cavanı (s. 22)*

*Əgər Allah xana **verə** nüsrətlər,*

Zəyə olmaz heç çəkdiyin zəhmətlər, (s. 38)

***Çəkə** həsrət görənlər, görməyənlər arizusunda,*

***Ola** dillərdə vəfi hər zaman, ölmək nə müşküldür. (s. 54)*

1. çokluk şahıs:

*Vətən yad eyləməzsiz gər **tutalım** könünüz quşdur, (s. 52)*

2.1.1.3.10.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

*Didələrdən dəmbədəm **tökmək gərək** sellər tamam, (s. 71)*

*Sərbəsər **yanmaq gərək** dünya, bəli, Livan üçün, (s. 71)*

*Şükr edib səbr **eyləmək lazım** yenə ol xan üçün. (s. 71)*

Söz bir *gərək*, nə danışmaq min sözü, (s. 90)

18. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, -mişem, -muş-am, -müşem	-mişsin, - mişsin, -mişsan, - mişsen, -muşsan, -müşsen	-miş, -miş	-miş-ıq, -miş-ik, -muş-uq, -müş-ük; -miş-iz, -muş-uz	-	-mişlar -mişler
ö.g.z.		-ıbsan, -ıbsen, -ubsan, -übsen	-ıbdır, -ibdir, -ubdur, -übdür		-ıbsız	-ıblar, -ibler, -übler
geniş z.	-aram, -er-em, -ır-am, -ir-em, -ur-am, -ür-em	-r-sın, -ar-san, -er-sen, -ir-sen, -ur-san, -ür-sen	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-r-ik	-arsız, -ersiz, -irsiz	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ır-lar, -ir-ler -ur-lar
gelecek z.		-				
istek	-a-m, -e-m, -ı-m, -i-m, -üm; -eyim	-asan / -esen	-a / -e	-alım, -elim	-	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.						
gereklilik		-melisen	gerek, lazım, -malı,	-meliyik		

			-meli			

Tablo 45

2.1.1.3.11. MOLLA NESREDDİN (19. yy)

2.1.1.3.11.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.11.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

*Məsələn: o puldan bir yaxşı mülk **almışam**. (n.3 s.7)*

*Buranı mən özüm üçün otaq **eləmişəm**. (n.2 s.10)*

*Desin mən adam **olmuşam**! (n.2 s.3)*

*Bir nəfər baqqal bizə yazır ki, mən İçərişəhərdə dükan **açmışam** və bir nəfər mollaya beş girvənkə armud **vermişəm** ki, uşağıma nəzər duası yazsın. (n.3 s.11)*

*Haman minacatın fikriylə yatıb, o destgahı eyniylə yuxuda **görmüşəm**. (n.1 s.4)*

3. teklik şahıs

*Qoqol küçəsilə başıaşağa gedirdim, gördüm bir kapının ağzında böyük samavar qoyulub od **salınmış**. (n.3 s.5)*

*Təbrizdə Əli Məhəmməd (Babı) gülləbaran etdikdən Bab vəsiyyətini tamam etmədiyi üçün güllələr Baba dəməyib ipə **dəymiş** və ip qırılıb Bab xilas **olmuş**, vəsiyyətini tamam **etmişdir**. (n.3 s.7)*

*Yəvlax şəhərində bir dənə gözəl tikilinin qabağına həddən ziyadə camaat **yığılıb**. (n.4 s.7)*

*Çünkü indi neçə illərdir ki, nəinki Maksim Qorkinin bu əsəri, hətta Lenoid Andreyevin de əsərləri rus səhnəsində oynanan pyeslərin cərgəsindən **çıxıbdır**. (n.3 s.2)*

*Dabbaq... and **ıçıbdır** ki, yanıq və yaş gön satmasın. (n.3 s.9)*

*Hətta bu məsələ İranda da can dəftərinin yoxluğuna bais **olubdur** və həç kəs də bilməyir ki, İranda nə qədər adam var. (n.3 s.6)*

Deyirlər ki: Min ildir imam Hüsəyn **ölübdür**. (n.4 s.4)

1. çokluk şahıs: -miş-ıq / -miş-ik

Gör nə günə **qalmışığı** ki, xalqın arvadının adını jurnalda yazırıq həç kəs də bir söz demir. (n.3 s.6)

Biz mərsiyə oxumağa **gəlmişik**. (n.4 s.8)

Biz onu yaxın **etmişik** ki, təza ildə fikirlər dəyişilibdir. (n.1 s.2)

Hətta orada bir nəfər bəhai məzhəbini qəbul edəndən **soruşmuşuq** ki: Balam bu oğulu evdən qovmaq ki, sizin şəriətinizdə yoxdur, buna cavab ver görək. (n.2 s.5)

Dədim: Biz bəhailəri **götürmüşük** hay-küyə. (n.3 s.4)

2. çokluk şahıs: -

Çünkü beş manat üzvlük haqqı **vermişsiniz**. (n.3 s.9)

Müxtəsər deyirəm ki, siz lap vaxtında **ölübsünüz**. (n.3 s.4)

3. çokluk şahıs:

Səbəb bu ki, keçən nömrələrin birində mən bişirdiyim lavaşdan gilay **yazmışlar** ki, güya bir az yumuşaq bişiririk. (n.2 s.11)

“Krupskaya” adına olan sanatoriyadakı doktorlar çox təcrübədən sonra, lazım **bilmişlər** ki, xəstələrə qar suyundan çay versinlər. Hətta əl və üzlərini də qar ilə yusunlar. (n.2 s.8)

Çünkü yazıqlar daha nasilşiklərə, milislərə və dəllallara bilet satmaqdan **yorulmuşlar**. (n.2 s.8)

Bəzi coğrafiya yazanlar deyir ki, orada səkkiz milyon nüfus vardır. Amma biz deyirik ki: Yalan **yazıblar**. (n.3 s.6)

Kərpicdən bir turba icad **ediblər**. (n.2 s.11)

*Yazıq darülmüəllimin uşaqlarının təqsiri görəsən nədir ki, işıqsız **oturublar**.* (n.3 s.10)

*“Müşdərək qorberdiler tundezişlər **üzüblər**.”* (n.3 s.8)

2.1.1.3.11.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Belə ki, səhər bazara gedəndə qapıya qıfıl vurub axşam evə gələndə **açaram**.* (n.3 s.10)

*İndi Molla əmi! Aya məhəlli hökumət bunların yerini biləcək ya yox. Əgər bilsə mən adımı çevirib “zəhər” **qoyaram**.* (n.4 s.9)

*Genə dedim gedim qayıdandan sonra gelib əl-ayağımı **yuyaram**, yəinki **gedərəm** pak **edərəm**.* (n.4 s.5)

*Hərgah bu möcüzələrdən yenə istəsəniz posta vəsitəsilə sizə **göndərərəm**.* (n.3 s.7)

*Məcciddə Kərbəla, Nəcəldəki tələbələrin nəfinə pul yığmaq üçün divara vurduğum qutudan keşiş (Georgi)nin yolxərcini **verərəm**.* (n.4 s.4)

2. teklik şahıs:

(n.2 s.10)

*Bundan sonra dinə, əqidəyə, məzhəbə, Allaha, peyğəmbərə, imama, seyyidə, mollaya, pirə bir söz: ruhaniyyətə, vəhdaniyyətə və elmaniyyətə sataşdığın məqalələri zəhmət çəkib gəlib özün **yığarsan**.* (n.1 s.4)

*Nijni Novqoroda qədər Volqa pristanlarına getsən orada yalnız səkkiz milyon iranlı **görərsən** ki, dalında palan paraxodlardan yük daşıyır.* (n.3 s.6)

*Böylə çıxır-bağır salan kəndlilərə **deyərsən** ki, adam çox bilib az danışar..* (n.5 s.11)

3. teklik şahıs:

*Məsələn səhər mətbəyə gələndən gedənə kimi böylə bir təbliğata **başlar**:* (n.3 s.7)

*Mən də kasıb adamam. Mənə də **olar** sənə də **olar**.* (n.5 s.2)

*Əlbəttə bu cür möminlər bəlanı **sevər**, sevdikcə də cibi **dolar**.* (n.1 s.5)

*Gedib oturanda adamın yanına çox tez gəlirlər. Ustulların üstü təmiz **olur**. Xüsusən qablar və çəngəl, pıçaqlar təmiz **olur**.* (n.5 s.8)

*Onların əlində olan kuzələrdənvə qədəhlərdən insanlar nə qədər içsə nə başı **ağrıyar** nə də **keyflənər**.* (n.2 s.9)

1. çoxluk şahıs:

*Bizim dərdimiz indi ancaq bu təhvilbazlıq əngəlləridir ki, əgər bizi bu mərəkədən və bəlkə bu bədbaxlıqdan qurtaran tapılsa, onda biz qabaqca pambıq idarəsindən aldığımız avansı da ona bağışlarıq, biza verilən çiti-miti də ona **bağışlarıq**.* (n.1 s.6)

*Ancaq nəhaq yerə dillərə düşdük, odur ki, bu əhvalatı bilmirəm hansı mərdüməzar götürüb <<Qızdırmalı>>ya xəbər verib, o da elə bilib ki, biz özgə bir babətdən dərs vaxtı çarşaf **örtürük**.* (n.5 s.3)

*Bu cür işləri gətirəndə biz **görürüz** ki, doğrudan da bu bolşeviklər özlərinə əbəs yerə Bolşevik adı qoyublar.* (n.1 s.7)

*Mən məktəbdən çıxandan sonra, (daha doğrusu çıxarılandan sonra bu barədə gələcəkdə söhbət **edərik**) işim belə düşdü ki, bir çox yerlərə səyahət etməli oldum.* (n.5 s.3)

2. çoxluk şahıs:

*Ümidvaram siz bu möcüzələrə inanıb bəhailiyə iman **edərsiniz**.* (n:3 s.7)

*Axırda fənalığı özünü **çəkərsiniz**.* (n:3 s.7)

*Təmiz yorğan-döşək də vardır. Rahat **ola bilərsiniz**.* (n:5 s.7)

3. çoxluk şahıs:

*Həna yaxan şəxsdən mələikələr razı olar, həna yaxan şəxsdən möminlər razı **olurlar**.* (n.2 s.7)

Dədi: Olan bəyə ora bizləri **qoyarlar**? (n:3 s.5)

Hələ bunlar bir yana dursun hurilər məni (invalid) zənn **edərlər**. (n.3 s.3)

Qorquram sual edəndə türq qızları cavab **verərlər** ki, indi ki rus-yəhudi qızları çarşaf salıb müsəlmanlara ərə gedəndə biz müsəlman qadınlarına nə olubdur ki, öz halalca çarşafımızı salmıyıq. (n:4 s.2)

Odur ki, mənim adımlı çəkməyəsen. Yoxsa Şura mətbuatından narazı olan bəzi cənablar məni də o dünyaya **göndərərlər**. (n:5 s.9)

2.1.1.3.11.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Təhsilim Nikolay dayının gimnaziyasında olub, onun üçün molla görəndə rusça **danışırım**, keşiş görəndə türkcə **danışırım**. (n.2 s.5)

Bütün müsəlman qardaşlara xəbər **verirəm** ki: İl təzalandı, il təzalandığı üçün fikirlər də təzalandı. (n.1 s.2)

Dədim heç. Ziyarətdən gələni görmək **istəyirəm**. (n.3 s.5)

İndi mən bütün siğə eyləyənlərdən, siğə olanlardan **soruşuram**, bu siğə ilə o birisiğənin fərqi nədir? (n.2 s.9)

- Mən hələ sənə bu dinsiz adlandırdığın aşnani insan **görürəm**. (n.1 s.3)

2. teklik şahıs:

Daha oğlum bu nədir ki, **yazırsan**? Bu günlərdə kommunist, sosialist olmaq istəyirəm. (n.2 s.10)

Gədirsən milislərə **deyirsən** ki, nə üçün dükançıya zor ilə bilət **satırsan**? (n.2 s.5)

Qardaş həç **bilirsən** ki: burada Aşqabad müsəlmanları bizim başımızı nəcə aşağı elədilər? (n:3 s.9)

Sən nə var **soxulursan** bura? (n.3 s.5)

Ona görə də **görürsən** ki, xaçpərəstin bir arvadı evində, biri de qeyri-qanuni surətdə özgə yerdə yaşayır. (n.2 s.4)

3. teklik şahıs:

Bir keyfli cavanem **coşıyor** daima qanım (n.4 s.4)

Gəncədə ikinci nömrəli kooperativdə olan məşədinin səhhəti öz yerindədir. İşdən çıxarılmaq şayiələri **azalmaqdadır**. (n.4 s.10)

İndi bu saat <<jiltovarişestvo>> idarələrində böyük məsləhət məşvəratlər **qurulmaqdadır**. (n.1 s.5)

Günahlarını **bağışlatdırır** və o dünyası üçün də tədarük **görür**. (n.2 s.3)

Hərçənd bəzi adamlar **deyir** ki: İmamın, peyğəmbərin ölüsü ilə dirisinin fərqi yoxdur. Elə ki, zəng **vurulur** milislər əlində silah **kəsir** kassanın qabağını bilet almaq üçün növbət **düzəldir**. (n.2 s.7)

Bu günlər təza ilin günləridi, yəni bu günlər İsa peyğəmbərin yəni xristiyanların Allahının xəlvətcə anadan olmadığından min doqquz yüz igirmi dörd il keçib, min doqquz yüz igirmi beşə ayaq **qoyur**. (n.2 s.2)

Camaat! Müsəlmanlıqda bir çox adətlər vardır ki, bu gün bizim içimizdən **götürülür**. (n.2 s.6)

Məsələn, o gün getdim, gördüm Azalar bəy Hüseynbəyov müxbirlərə **söyür**. (n.3 s.11)

1. çokluk şahıs:

Mən də bayramqabağı yoldaşlara dedim tətilləyəək, yoldaşlar bir söz demədi, çünki görürdülər ki, biz tətilləməsək, meydanda tək **qalarıq**. (n.2 s.2)

Amma biz **dəyirik** ki: Yalan yazıblar. (n.3 s.6)

-Bizim bu Cəfərqulu Krasnovodskaya gedəcək yol xərci çatmır, ona **yığıraq**! (n.3 s.8)

*Hər zibili ki, biz süpürüb **yollayırız** o saatda bəhailər yığır torbasına. (n:4 s.4)*

*Biz bu xəbəri oxuyanda çox təəccüb **ediriz**. (n.2 s.8)*

*İndi **qorxuruz** ki, Baksayuz idarəsi eşidib quyruğundan tutub sala bayıra. (n.3 s.9)*

*İndi lap dərindən mülahizə edib **görürük** ki, bu gün Bakı küçəsində gəzənlər ilə Parapət yanlarında dolanan arvadların yanına yətişəndə görürsən ki, genə müsəlman kişinin dodağı bir hərəkət elədi, bir söz dedi ki, həç qanmadı. (n.2 s.9)*

2. çokluk şahıs:

(n:1 s.2)

*Bir də **yazırsınız** gəl!. Necə gəlim axı! (n:4 s.5)*

*Gədib müsadirə qoyanlara deyirik ki, biletləri nə üçün milislərə **verirsiniz** satmağa? (n.2 s.5)*

*Dəyirik ki, siz nə üçün kənd qızı ilə şəhər qızına qızıl ilə gümüş qədər fərq **qoyursunuz**? (n.3 s.4)*

*Budur **görürsünüz** icaslarda sizi bayıra çıxarırlar. (n.3 s.7)*

3. çokluk şahıs:

*Birisi gəlib bizdən soruşur ki: Bir çoxlarının haqqında **yazırlar**, genə də özünü bilməməzliyə vurub cavab verməyir. (n.2 s.5)*

*Qəzetlər yazır ki, Şsmxər müəllimləri acından **dilənirlər**. (n.2 s.4)*

*İndi görünüz ki: Bizim necə gözəl-gözəl adətlərimiz məhv olub gedir. Adını da bidət **qoyurlar**. (n.2 s.7)*

*Odur ki, indi yığılıb bir butulka araq qabaqlarına qoyub axşama kimi igirmi nəfər laqqıltı **vururlar**. (n.2 s.11)*

*Hətta məsul və gəyri məsul işçilər də bu cür işləri **görürlər**. (n.2 s.4)*

2.1.1.3.11.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Şamaxı ədliyyə məhkəməsinin kargüzarını qulluqdan xaric edəndən sonra gəlib camaatdan adama iki manat yığır ki, sizə camaat namazı **qılacağam**. (n:3 s.9)*

*Sizdən təvəqqe edirəm bu barədə bir çara tapıb haman sözü başımdan çıxarasınız və illa dünya və axirət səadətindən məhrum **olacağam**. (n:3 s.7)*

*Özlərinə də söz verdim ki, Bakıya gələndən sonra izhari-təşəkkür **edəcəyəm** və jurnalda onların fəaliyyəti haqqında **yazacağam**. (n.2 s.10)*

*O ki köhnə osmanlılardır, deyirdi necə ki, Balkan millətləri elə də şüalərin hamısını qılinc zərbinə **eləyəcəyəm**. (n:2 s.3)*

*İndi mən sizə xizabın fəzilətindən bir qədər **deyəcəyəm** gözünüz işıqlansın, mərifətiniz artsın, öz məqamlarınızı anlayınız. (n:2 s.6)*

2. teklik şahıs:

*Deyirəm bala nəyi **yazacaqsan?** (n.4 s.7)*

*Əgər indidən bunlara rəhm olunsa və xod verilsə bir də baxıb **görəcəksən** ki, pinəçi sabah döndü bir başmaqçı oldu (n.3 s.3)*

3. teklik şahıs :

*Çünkü biz arvadların azadlığı jenaddel ilə **olacaq**. (n:4 s.3)*

*Gördüm bir dinsəm başıma bir şapalaq **salacaq** (n:3 s.5)*

*Hətta məcmuələrə and **içəcək** ki; taza ildən sonra Şərq gözəli, Turan qızı, bənövşə saçlar, qonça dodaqlar, mina gərdən, pistə dahanlar, süzgün baxışlar, qarışqa xətlər ilə işi olmayacaqdır. (n:1 s.2)*

Kəndlərdə və şəhərlərdə olan məktəblərin qapısında çar zamanından qalan hər nə ki, vıviskalar var, **satılacaqdır**. (n.3 s.8)

Kim bilir bəlkə imam da zühur **edəcək**. Dəccal da **gələcəkdir**. (n.2 s.5)

(n:1 s.2)

1. çoxluk şahıs:

Nuxada, Şamaxıdakı köhnələr haqqında yazan müxbirləri müxbirlik cərgəsindən **çıxaracağız**. (n.1 s.4)

Və bunu da demək istərdim ki, “Ay arvadlara zülm oldu, bəhman oldu” yalan sözdür və madam i, qədim mollalar tək indi ki zakslarımızın surəti-şər’ə salmaları davam edir arvadların dədələrinə od **vuracağıq** və bir adamda bizim gözüümüzü püfləyəbilməyəcək. (n.3 s.10)

Neçə gün bundan qabaq bizə xəbər vermişdilər ki, şəhər qoçbazları Maştağa qoçbazlarına xəbər vermişdilər ki, qoçlarımızı gətirib Naxırbulağında Maştağa qoçları ilə **döyüşdürəcəyiz**. (n.3 s.8)

etmeyeceğiz (n:1 s.4)

2. çoxluk şahıs:

- Sizin yaxşınız o günə qalıb, siz gör necə **olacaqsınız**. (n:1 s.4)

Gənə də gedib dükançıya deyirsən ki: balam nə vaxta kimi siz aldığınız biletlərin pulunu **çəkəcəksiniz** malların üstünə bu camaata **satacaqsınız?** (n:2 s.5)

Ümid edirik ki: Biz Bakı camaatının halına yanıb bunu kino idarəsinə **yetirəcəksiniz**. (n:5 s.8)

3. çoxluk şahıs:

Dünya arvadlarını behiştə elə gözəl bir şəkildə **salacaqlar** ki, ərləri huriləri qoyub tazadan onlara aşiq **olacaqdır**. (n.2 s.9)

İşbu əmrə əməl etməyənlər həbs olunmağa qədər **cəzalanacaqlar**. (n.3 s.8)

Bundan sonra bir üzv altı arşın tuman-köynəklik (madepolam) almağa kooperativə gedəndə **deyəcəklər** ki: vardır. (n:1 s.2)

Onlar təxtlərdə **əyləşəcəklər**. (n.2 s.9)

Möminlər quş əti yemək istəyəndə behişt quşları irəli **gələcəklər**. (n.2 s.9)

2.1.1.3.11.1.5. İstek kipində Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Aparmışdım bizim Məşədi Həməzə dadaşın oğlu Yədualladadaşı Xorasana yola **salam**. (n.3 s.8)

Müxtəsər **deyim** ki: Xüsusi dükançı kəndlinin bir qulağını kəsəndə bu iki qulağını da kəsib hətta bəzi vaxt burnunu da kəsir. (n.3 s.9)

Əgər maarif müdiri deyir ki: “Mən nə **eləyim**. Artıq pulu haradan **alım** ki, müəllimlərə də artıq məvacib **verim**.” (n.2 s.4)

İndi Molla əmi haman möcüzələrdən bir neçəsini sizə **söyləyim** bəlkə sizdə bəhailiyə inanıb dünya axirət səadətindən məhrum olmyasınız (n.3 s.7)

A sənə qurban olum. Elə kişinin adını adlara **qoyum**. Belə elə kiilərin yasına **oturum**. (n.4 s.4)

Hər nəyisə başına **dönüm**, həç fikir etməyinə gəlməz. (n.4 s.3)

2. teklik şahıs:

Amma dedilər ki, hər nə eləyirsən elə bir-birinlə qardaş ol! Məbada dava zad **salasan**. Buna sözüümüz yoxdur. (n.2 s.3)

Qardaş! Məbada behiştə gəlmək xəyalında **olasan**. (n.3 s.9)

Kommunistlər Rəştin, Təbrizin uzunqulaq hacıları deyildirlər ki, onları tovlayıb pul aldıqdan sonra özünü vərşikəst hesab **edəsən**. (n.2 s.10)

*Xülasə fikirləşdim ki, **görəsən** bu nə qonaqlıqdır. (n.4 s.5)*

*Kağızımı alan kimi gedərsən Aşqabadda (Miyasnoy) küçədəki İbrahim Kazım oğlunun dəllək dükanına, mənim dilimdən salam **yetirərsən**. **Deyərsən** ki, bu günlərdə qəssab Pirverdi gözəl bir huri alıbdır. (n.4 s.5)*

3. teklik şahıs:

*Molla əmi! Doğru dəyiblər: Qorx o yerdən ki, kənddən böyük **ola**, şəhərdən kiçik. (n.4 s.11)*

*Bu gün bir millətin peyğəmbəri 19 arvadı ola-ola birisinə elçi **göndərə** ki, yeddi yaşında qızını mənə ver, o da bəhanə tapa bilməyib **deyə** ki: Qardaş qızı qardaşa haramdır. (n.2 s.4)*

*Sən bu ‘‘Molla Nəsrəddin’’in şərini bizim başımızdan kənar **elə**. (n.5 s.6)*

1. çokluk şahıs:

*Gətdik paraxod kassasından bilet **alaq**. (n.3 s.8)*

*Biz arzu edərdik ki, yığılıb bir yerdə adam **olaq**. (n.2 s.3)*

*Qoy xalq ha başlarını sındırıb axtarsınlar **görək** aya bu qış kanikulu nedir? (n.2 s.2)*

*Uşağı göndərdik ki, kooperativ dükkənindən çörək alsın gətirsin **yeyək**. (n.2 s.11)*

alım(s.99)

***Götürəlim** yəhudiləri. Bu yazık millətə hamıdan artıq töhmət vururlar. (n.2 s.4)*

2. çokluk şahıs:

***Olasız** taki sahibi izzət (n:2 s.6)*

*Qaradonlu Nahiyə İspakomuna – Əzizim siz gərək mərkəzdə çıxan qəzətləri alıv orada olduğunuz yerin haqqında yazılan tənqid və təqdirləri **oxuyasız**. (n.4 s.11)*

*İndi siz burada olub **eşidəsiniz** ki, Kərbəlay Hüseynəli Dərvişəli oğlu Bolşoy Morskoy küçədəki 72-ci nömrəli evdə moizə edəndə deyirlər ki: Oğul-uşaq yanında movhumat danışib exlaqlarını pozma! (n.3 s.4)*

*Özü mərd-mərdanə arvadlarına dedi, bu qulluqçuları da mənə **verəsiniz**, onlar da verdi. (n.2 s.4)*

*İrəhmətlik bizim kişi vəfat eləyəndə vəsiyyəti eləmişdi ki: mənə Kərbəlaya **göndərərsiz**. (n.3 s.3)*

*Amma həmişə tapşırır ki, gərək hər ildə bir dəfə xaçı **yuyasınız**, yumasınız heç bir iş pak olmaz. (n.1 s.3)*

2.1.1.3.11.1.6. Gereklilik Kipində Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

*Oğlum! Hər fırlıdaq çövrürsən çövrür ancaq kommunist olmaq daşını ətəyindən **tökməlisən**. (n.2 s.10)*

3. teklik şahıs:

*Camaatı yenə qoyun sürüsü kimi dinin dalısınca **tökmək lazımdır** deyəndə, bolşeviklər deyir ki,... (n.1 s.7)*

*Çünkü bunların haqqında danışib bir mətləb çıxarmaq və bir nəticəyə gəlmək üçün bir çox bəkar vaxt **lazımdır**. (n.2 s.3)*

*Bir çoxları deyirdi ki, iki şeydən birisi **olmalıdır**. (n.2 s.3)*

*Onda **gərək** mən dünyada diri olmayam. (n.3 s.6)*

*Həmin molla özü 1920-ci ilə qədər mollalıq edib kəndlilər toyuq və yaxud qoyun kəsdirmiş **olsa gerek** buna kəsdirsinlər. (n.4 s.6)*

1. çokluk şahıs:

*Biz hökumətin təklifinə baxmayaraq, öz dəstəmizi möhkəmləşdirib, üzvlərimizi də **çoxaltmalıyıq**. (n.4 s.9)*

Bunu da qeyd **etməliyik** ki, biz Merv müsəlmanları ağanı çox çətinliklə Carco müsəlmanlarından alıb gətirmişik ki, bizlərdən ötrü farslar məscidində camaat namazı qılıb əlavə olaraq hər həftə dükan-bazarın bağlı olduğu günlərdə cəm olduğumuz (Kaufman) küçəsindəki Quliyevin imarətində bir məizə də buyursun. (n.3 s.11)

2. çokluk şahıs:

Ona görə səhiyyə idarəsilə milis idarəsinə müraciət **etməlisiniz**. (n.3 s.11)

3. çokluk şahıs:

Hərgah doğurdan da axundun bisavadlığıaşkar olsa yazıq evlənən və ərəgedənlər tazadan özlərinə kəbin **kəsdirməlidirlər**. (n.4 s.9)

2.1.1.3.12. MİRZE FETELİ AXUNDZADE (19. yy)

2.1.1.3.12.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.12.1.1. Ögrenilən Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

Şə'ni yüksək dostumuza **yazmışam** ki, Ruhül-qüdsün həmin kitabçasını oxuyaraq, əlifbanın dəyişdirilməsi haqqında öz fikir və əqidəsini mənə yazsın. (s.253)

Tutaq ki, mən bir müşrikə üstün **gəlmişəm**. (s.147)

‘İran yollarının araba getmək üçün mən tə'mir **etmişəm**. Mən İran torpağında bir çox məktəblər **açmışam**. (s.161)

Süavi əfəndi deyir: ‘Mən qızdırma-titrətmə naxoşluğuna **tutulmuşam**. (s.233)

Bu bəyanı mən bir rus kitabından təfislən yazıb **götürmüşəm**. (s.154)

2. teklik şahıs: -miş-sın / -miş-sin

Mənim əqidəmə görə sən də öz tarixini çox yerdə səc'lə **yazmışsan**. (s.197)

Gör nə **demişsən** və nə deyəcəksən. (s.234)

Xeyr, ağa, bağışla! Allah peyğəmbərinin ağılı qəzet münşisinin ağılı kimi deyildir ki, onu aldadaraq qəzətinin bir nömrəsini xərab edib, öz cəfəngiyatını orada çap etmişsən. (s.170)

... işarə elədi ki: filan şümşü götür ki, onu bazardan almısan; zira ki, məfqud olan şümş bizə vasil olubdur. (s.62)

Əziz qardaşım! Sən özün yazıbsan ki, xəvass və əvam “Millət” qəzetindən mənfəətbərdar olmalıdır. (s.159)

Bə'zisi iman və ixlas və mə'rifət və bəsirət üzündən dedilər ki, bəli, gətirdik və təsdiq etdik o zadı ki, bizə göndəribsən, əvamirdən və nəvahidən. (s.102)

Sən kitabın axırında işarə edibsən ki, biri dövlət tarixini səc'lə yazır. (s.197)

Yaxın durursan, söhbət başlayırsan, soruşursan ki: kütubi-farsiyyə və ərəbiyyədən nə oxuyubsan? (s.99)

İddia edirsən ki, Firəngistan gəzib, ə'ləmi-ətibba görüşsən, niyə bir olardan soruşmadın və... (s.112)

3. teklik şahıs:

Lakin Asiyada elmlər inkişaf etməmişdir və bu cəhalətdən də iki fər'hədsiz-hesabsız qollar və əlavələr meydana çıxarmış və əsl məqsədə elə bir şiddətlə qələbə çalmışdır. (s.132)

Gələn bə'zi xəbərlərə görə resullah demiş: “ Mən Cəbrailə cimaa olan zəifliyimdən şikayət etdim, o mənə halva yeməyi göstərdi”. (s.83)

Ancaq bunun əş'arını oxuyanda müstəme inana bilir ki, şe'r vaqiən ləzzətə bais olurmuş. (s.152)

Çünki əsərin bir çox nüsxələrdən ibarət üzü köçürülmüş və olduğu kimi hər yərdə yayılmışdır. (s.270)

*Təcrübələr əsasında dəfələrlə belə hadisələrin baş verdiyi **görünmüşdür**. (s.185)*

*O, qarı arvadlar kimi, bu günədək elə xəyal edir ki, Yer kürəsi öküzün kürəyində və öküz balığının belində **dayanıbdır**. (s.36)*

*O səbəbə ki, müctəhid **deyibdir**: “Hamam xəzinəsinin suyu kürdür və mirdar olmaz.”*

*... işarə elədi ki: filan şümşü götür ki, onu bazardan almısan; zira ki, məfqud olan şümş bizə vasil **olubdur**. (s.62)*

*Bular üsulidirlər, bular əhli-zahirdirlər, buların əqvalı çoxdan köhnəlib əldən **düşübdür**. (s.101)*

1. çokluk şahıs: -miş-uz / -miş-üz

*Hicrətdən bu günə qədər biz həmin dərdə düçarıq, indi ki, dərdimizi **anlamışıq**, əlacını da **tapmışıq**, bəs nə üçün onun müalicəsinə başlamayaq? (s.249)*

*Bizim bu günə qədər haqqı batıldən seçməkdə və doğrunu əyridən ayırd etməkdə yanlışığımız bu cəhətdəndir ki, biz daima iki zidd qədiyyəni bir-birinə qarışdıraraq bir qəziyyə **saymışaq**. (s.131)*

*Buların səbəbi ilə biz fəqrdən nəcatt bul**muşuq**mu? (s.42)*

*Vəqta ki, bu cism tərkibi paşidə və mütəlaşi oldu, yə'ni pozuldu, haman kəfiyyət ki, biz onun adına ruh **demişik**, zail və məhv olacaqdır. (s.93)*

*... və iradəti üzündən sizin haqqınızda cürbəcür müsibətləri və bəlaları rəva **görmüşük**. (s.128)*

2. çokluk şahıs:

*... məsələn, əsərin başlanğıcında **yazmışsınız** ki, güya Axund Möhsün, əşref xanın müşaviri və onun oğlunun müəllimi olduğu üçün, xan onu da özü ilə paytaxta gətirmişdir. (s.178)*

*Elə bil, bütün dünya tikanlıqdır, təkcə siz bir dəstə qızılgülünüz ki, bu tikanlığın ortasında **bitmişsiniz!** (s.174)*

*Sonra. Siz ədalətli idarə üsulundan söhbət açaraq şəriət ehkamına istinad **etmişsiniz.** (s.144)*

*“ Georq Klifford ” sözlərinin mə’nasını **soruşmuşsunuz.** (s.258)*

*- Bu beyti siz harada **görmüşsünüz?** Bu vaxta qədər belə bir beyt şe’r kitablarından heç birində mənim nəzərimə **çatmayıb.** (s.172)*

3. çokluk şahıs:

*Onlar filosofluğun mə’nasını çox yaxşı **anlamışlar.** (s.251)*

*Lakin cəsarətlə, qorxusuz, pərdəsiz və açıqdan-açığa onun mə’nasını özlərinin dərk etdikləri kimi, bütün insanlara, bütün xalqa başa **salmışlar** və bunun nəticəsində, bütün dünyada yüksək ad **qazanmışlar** və Avropanın bugünkü mədəniyyətinə bais **olmuşlar.** (s.252)*

*Ey mö’mirlər, qəflət yuxusundan ayılın, bəlkə nəcat tapasınız; çünki sizin dörd tərəfinizdəki qonşularınız **oyanmışlar** və yüksək mərtəbəyə **çatmışlar.** (s.143)*

*İnsanların bəsirətsizlik və mə’rifətsizliyinin nəticəsində hicrətdən ta bu günə qədər avamı aldadanlar, İran torpağında nə fitnə və nə qarışıqlıqlar **törətmişlər** və bu məmləkətin əhəlisinin xərabəyə dönməsinə səbəb **olmuşlar.** (s.124)*

*İbn-Xəldun ata-babaları Bəni-Üməyyənin zəiflədiyi dövrdə Suriyadan Afrikaya və ərəbərə **düşmüşlər.** (s.116)*

*Təbiətin müqtəzasınca bir neçə gün ənasir bir-biri ilə tə’lif **tapıblar.** (s.89)*

*və əmələyi-mövta üçün qanun və qərarı-cədid **yazıblar** və bir belə ədna əmrin isnadını da şəxsi-əvvəli-dövlətə **veriblər.** (s.37)*

və əhli-İran dəxi onların əfsanələrinə necə **inanıblar** və bu əfsanələri özləri üçün əqaidi-diniyyə qərar **veriblər**. (s.55)

“ *Filan yoldan qayıt, ləşkərinə çatarsan və əgərçi Qum xalqı xəlifəyə asi **olublar**, amma sən bizim bərəkətimizdən biduni-qital və cidal daxili-şəhr olursan və...* (s.63)

*İran əhli vaxt bir məzhəbə **düşüblər***. (s.75)

2.1.1.3.12.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

“*Əgər bu sirri bir afəridəyə nəql edərsiniz, bişübhə hamınızın boynunu **vuraram***.” (s.59)

... *Afrika sahillərini keçib , Atlantik dənizi ilə qərbə tərəf səfər edib elə torpaklar **taparam** ki, heç kəsə mə'lum olmasın; o yerlərdən dövlət üçün hesabsız sərvət əldə edib, oradan Hindistana yol **açaram***. (s.224)

“*Mən oduna gətirmənəm, su gətirmənəm, cüt əkmənəm, biçin biçmənm, müftə **yeyərəm**, müftə **gəzərəm**, mən səni bu günə qoyan və bu zillətə salan babaların övladıyam*. (s.34)

...*hər kəsin öhdəsindən **gələrəm** və hər kəsin cavabını **verərəm***. (s.79)

... *xalqımızı cəhalət qaranlığından elmin işıqlığına **çıxarım** və əgər bu arzuma nail olaramsa, nə böyük xoşbəxtlik olar və dünyadan muradına çatmış bir insan kimi **gedərəm***. (s.239)

2. teklik şahıs:

*Haradasan İstanbulun hamamları ki, hamam xəzinəsindən neçə tərəfdə qurnalar, yəni fəvvarələr asılıbdır, lüzum vaxtında qurnanı **açırsan**, pakizə su cari olur, altında tərtibi-qüsl **edirsən***. (s.33)

*Sən nu qayda ilə özünə minlərlə düşmən və bədxah **hazırlayarsan** və məqsədinə də yetişməzsən*. (s.188)

*ey biçarə xalq, tə'ziyə **saxlayırsan**, bəhər surət; əndamına niyə xəncəl-bıçaq **taxırsan**?*
(s.43)

*Fürs millətinin halətinə səadət ad **qoyursan** və səlatini-fürsün qəvaid və qəvaninini mədh **edirsən**.* (s.112)

*Bu yana baxırsan **görürsən** ki, tüccar bimayə, o yana baxırsan **görürsən** ki, dehqan biistitaət və mədaxili-xəzinəyi-şahiyyə kəm...* (s.33)

3. teklik şahıs:

*Sonra genə həqq-təala onu əvvəlki halına **salar**.* (s.50)

*Genə Allah bu ə'zanı **yaradar** və atəş genə **başlar** tə'sir etməyə və cəhənnəmin atəşindən şərərələr **qalxar** dəvələr böyüklüyündə və hər kəsi ki, o şərərələrin içinə atarlar, onu xurd-xurd edib sürmə kimi narın **əzər**.* (s.50)

*Nəsrdə dəxi gah-gah bu növ müəssir və fəsih və cövdətli kəlam ittifaq **düşür**; necə ki, Quran ərəb dilində. Bu növ qabiliyyət, təbiətibəşərdən bürüz **edir** və bu növ vədiyyə ilham nisbəti **verilir**.* (s.31)

*Birisi müctəhidin yanına **yürüyür**, birisi şeyxül-islamın yanına **qaçır**, birisi imam cüməyə şaki **olur**, birisi daruğəyə **gedir**, birisi bəylərbəyiyyə ərz **eləyir**, birisi şahzadə qapısına rücu' **edir**.* (s.35)

*Hər bir yerinə əl vursan, əsər tənqidi əhəmmiyyətini **itirər**.* (s.266)

1. çokluk şahıs:

*Belə olduqda çap işləri üçün Melkum xanın yaratmış olduğu hərfləri qəbul **edərik**, nöqtələri tamamilə onlardan **atırıq**, həm də bu hərflərin biri-digərindən aydın seçilməməsi qüsurunu da aradan qaldıraraq, sait hərfləri bildirmək üçün xüsusi şəkillər (hərflər) yaradıb bu əlifbaya əlavə **edərik** və bu yol ilə də çap işindəki çətinliklərdən birdəfəlik xilas **olarıq**.* (s.245)

*... sənin əzəmətinin indiyə qədər yeganə şahidi olaraq qalan qədim yunan tarixlərindən **öyrənirik**, çünki...* (s.21)

Bəli, bir surətdə ki, biz o qədər kövdənlik ki, hər günə ləgviyyatı əqlin mizanında çəkməmiş mühəssənətdən **sanırıq** və təfəkkürsüz olara e'tiqad **edirik**... (s.79)

Min iki yüz səksən ildir ki, biz din, məzhəb, e'tiqad və iman ilə **yaşayırıq**, get-gedə halımız yamanlaşır, get-gedə saysız-hesabsız müsibət və bəlalara **düçar oluruq**;... (s.126)

Salisən, bu əqidəni də qoyarıq kənara, rücu **edərik** müəşərrilərin əqidəsinə və **deyərik** ki: bu aləm mövcuddur və hadisdir; bunun bir mucidi var ki, o, qədimdir və mövcudatdan qeyrdir. (s.71)

2. çokluk şahıs:

Və öz padişahınızı Cəmşid rütbəli **adlandırırırsınız** və onun üçün böyük əzəmətlər və'd **edirsiniz**. (s.36)

“Lakin siz tam könül xoşluğu ilə onların bu ixtirasından **faydalanırırsınız** və gözlük işlətməkdə oları təqlid **edirsiniz**”. (s.33)

“Çox qəribədir ki, siz kafirləri təqlid etməyi bizə təklif **edirsiniz**.” (s.33)

Xeyr, özüünüz yalan **deyirsiniz**. (s.62)

- Doğru **buyurursunuz**. Gərək qəzet münşisi belə cəfəngiyatı çap edib intişar etməyəydi. (s.173)

Məhz buna görə də siz bu kimi əsərlərdən tez qorxuya **düşürsünüz**. (s.259)

3. çokluk şahıs:

və hər kəsi ki, o şərarələrin içinə **atarlar**, onu xurd-xurd edib sürmə kimi narın əzər. (s.50)

... amma İran məmləkətində despotun fərmanı ilə, hətta cəlilüşşə'n üməranın ayaqlarını fələqqəyə qoyub çubuq **vurarlar** və bir neçə vaxtdan sonra genə bu rüsvay olunmuş ümərardan vəzirlər və sərdarlar **qayırırlar** və olardan ixlas və iradə təvəqqö' **edirler**... (s.37)

... qədim əsrlərin peyğəmbərləri və imamları kimi əhəlini də'vətə başlarsa və özüinə mö'cüzələr, xariqələr, kəramətlər isnad edərsə, onu haman saat, ya dəlilərdən sayaraq müalicə üçün dəlixanaya **göndərərlər** və yaxud əgər adamaldadanlar və şarlatanlar silkindən isə, onu cəzalandıralar*. (s.124)

Mühəssillər oları hər güzərgahda təhsili-maliyyat üçün işgəncəyə **çəkirlər**. (s.33)

O heç düşünmür ki, möhürün bu səc'ini bütün əcnəbi dövlətlərdə tərcümə edib, ağılının dayazlığına **gülürlər**. (s.36)

2.1.1.3.12.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Müəllifin təlqinlərindən biri də varlığın səbəbi və onun batilliyi dəlilidir ki, onu da bu sonuncu məktubda yazmağa **başlayıram**. (s.133)

“Mehriban və səmimi dostum Müslühi-Çələbi əfəndiyə məhəbbətlə dolu dostluq salamı göndərərək vəziyyətimiz haqqında aşağıdakı mə'lumatı **yazıram**. (s.211)

Allahı seversən, Kəmalüddövlə, İranda çox durma, qayıt çıx gəl; **qorxuram** səndən ziyadə fəsad törəyə! (s.121)

İndi cənabınızın xahişinə görə həmin nüsxəni sizin xidmətinizə **göndərirəm**. (s.15)

Ey Cəlalüddövlə, gün kimi **görürəm**, deyirsən ki: hikmətdən sual yoxdur. (s.74)

2. teklik şahıs:

“ Könlünü taxtda rahat **saxlayırsan**, ancaq təblinin nə'rəsindən Çində xaqan, şeypurunun səmindən Rumda qeysər qorxudadır”. (s.24)

Sən ki, indi özünü dünyaya nur salan günəş **adlandırırsan** elmi-nücumun hansı qanununa görə ulsuzdan işıq əxz etmək **istəyirsən?** (s.159)

Bir dəxi əla-Zikrihissəlam İsmailinin halatını xəyalatı-batılən həqqiyyətinə isbat **gətirirsən** və bu mülhid köpek oğlunu da adam cərgəsinə **qoşursan**. (s.117)

Haman ruznamənin başqa səhifəsində Mazəndaran xəbarının zikrində **oxuyursan** ki, Mehdiqulu Mirzə bir əttarın qulaqların ibrətən-lilnazirin kesibdir. (s.37)

... ey biçarə xalq, tə'ziyə **saxlayırsan**, bəhər surət; şaysey-vaxsey **təpırsən**, bəhər surət; bəhər surət; döşünə-başına **döyürsən**, əndamına niyə xəncəl-bıçaq **taxırsan**? (s.43)

3. teklik şahıs:

Vəqta ki, mühatəb mürasiləni ələ **alır**, ləfəsin cırıb **atır**, üzünün ismi də haman ləfəfə ilə aradan **çıxır**. (s.38)

‘‘Bu səfər ayında ulduzların vəziyyəti padişahın mübarək məzacının (ona ruhumuz fəda olsun) səlamətliyinə dəlalət **edir**. (s.35)

necə ki, qolu bir il tərptəməyədən, **quruyur**. (s.52)

... bax gör bizim Allah dul arvadlar kimi əbi-Ləhəbə necə qarqış **göndərir**, çünki onun əql və huşu var, **anlayır** ki, qardaşı oğlu avam aldatmaq dəstgahı düzəltmək **istəyir** və... (s.73)

Mənim xəyalımda Allahın cəlal və cəbərutundan çox uzaq **görünür** ki öz Cəbrailini peyğəmbərinin yanına göndərə və tə'kid edə ... (s.77)

1. çokluk şahıs:

Amma sizin və bizim babalarımızın əxlaqlarına yeyələnməyi öhdəməizə **alırıq**. (s.128)

Bəli, bir surətdə ki, biz o qədər kövdənlik ki, hər günə ləğviyyəti əqlin mizanında çəkməmiş mühəssənətdən **sanırıq** və təfəkkürsüz olara e'tiqad, **edirik**, sizin Allahınızın həqqi var ki, hər nə könlü istəsə desin və etsin. (s.79)

Saniyə, bu bəyan olunan əqidəni **qoyuruq** kənara, qail **oluruq** ki, bu aləm mövcuddur vücuti-küllün vasitəsi ilə ki, mənbə'dir və... (s.67)

Belimizdən kəməri açmaq və silahı yerə qoymaq imkanı yoxdur, ancaq olur ki, iki əl ilə başımızı **qoruyuruq**. (s.216)

Şəriətçilər deyirlər ki, biz əşyanı səbəbə möhtac **görürük**; məsələn, nütfə doğurana möhtacdır, toxum ağaca möhtacdır. (s.140)

2. çokluk şahıs:

Siz ancaq cəhənnəmi yaxşı vəsf edə bilərsiniz və cinni və şeytanı yaxşı **tanıyırsınız**. (s.94)

Nəvvab-müstətab-əşrəfiniz yüksək Qacar sülaləsinə mənsub olub, fəzilət və mərifət cəhətdən özünüz kimilərdən və məqamca sizə yaxın olanlardan seçildiyinizə görə, yəqinimdir ki, türk dilini necə ki, lazımdır, **bilirsiniz**. (s.226)

Bir tərəfdən öz kitablarınızda açıqdan-açığa xəlifələrə lə'nət və tə'nə edən sözlər nəşr edərək Əfqanıstan, Hindistan, Türkiyə, Rum və Qafqazda intişar **etdirirsiniz**... (s.174)

- Doğru **buyurursunuz**. Gərək qəzət münşisi belə cəfəngiyatı çap edib intişar etməyəydi. (s.173)

Məhz buna görə də siz bu kimi əsərlərdən tez qorxuya **düşürsünüz**. (s.259)

3. çokluk şahıs:

On gündən sonra **ayrılırlar**; birisi ala dağa gedir, birisi qara dağa. (s.90)

Necə ki, avropalılar adətidir, dini puç **sayılırlar**, vətən və el təəssübünü qeyrətlilik əlaməti və şərəf qazanmaq səbəbi **bilirlər**. (s.128)

Çəğmininin şərhində deyildiyinə görə, bunların hamısı qaranlıqdır və günəşdən işıq kəsb **edirlər**. (s.159)

Avropa dövlətlərindən hər yerə göndərilir və dövlətlərin paytaxtlarının hər yerində bu qəzəti **oxuyurlar**. (s. 173)

O həç düşünmür ki, möhürün bu səc'ini bütün əcnəbi dövlətlərdə tərcüm edib, aqlının dayazlığına **gülürlər**. (s.36)

-maqda -məkdə:

3. teklik şahıs:

Amma Şirazda Bab Seyyid Əli Məhəmmədin doğulduğu yeri ziyarət etmək onun varlı peyrləri üçün vacibdir və bu ev babilərin qibləsi **sayılmaqdadır**. (s.202)

*Oğrular, quldurlar və qatillər həmişə cahillər içərisindən çıxmış və indi də **çıxmaqdadır.** (s.247)*

*Bundan başqa, Sara suzmanilər kimi və bəlkə onlardan daha artıq utanmaz və həyasız bir qız kimi **görünməkdədir.** (s.183)*

*Onu oxumağı burada lazım görmürəm: ordu hər tərəfdən hücum **etməkdədir.** indicə qalanı alacaqlar, ürək **döyünməkdədir.** (s.194)*

*Daima öldürücü, zəhərli küləklər **əsməkdədir.** (s.215)*

1. çokluk şahıs:

*...və hicrətdən ta bu günə qədər din və iman üçün elə şəni' işlər **görməkdəyik** ki, onları zikr etmək dəhşət doğurur; kitabxanaların yandırılması, qan tökmək və s. bu kimi. (s.135)*

2.1.1.3.12.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -acağam / -əcəyəm

*Yarı əql ilə, yarı şəri şəriət dilincə və dəlilincə səninlə **danışacağam.** (s.51)*

*Ondan eşitdiyim hekayəti da üçüncü məktubda **yazacağam, göndərəcəyəm.** (s. 96)*

*Amma bükadan əqdəm, bir para cəfəngiyat ki, öz əqidəsincə oları hədis təsmiyə edirdi, zikr **edəcəyəm, ətin tökülsün.** (s.98)*

*Bir həftədən sonra Rəştə rəvanə oluram. Bir ay orada **qalacağam.** Sonra Mazəndərana **gedəcəyəm.** (s.111)*

*Amma dəlilləri sonra **deyəcəyəm.** (s.159)*

2. teklik şahıs: -acaqsan / -əcəksən

***Soruşacaqsan** ki, bəs nütfə və həbbə əvvəl haradan peyda olur? (s.64)*

*Nə çağatan qəflət yuxusunda **yatacaqsan?** (s.98)*

...sən belə mülayim olmayan üsulla özün üçün min cür düşmən və bədgü **qazanacaksan** və öz məqsədinə də nail olmayacaqsan. (s. 130)

Mənim əzizim naqil - ki təmsilatımı **oxuyacaksan** və ya hifz edib **söyləyəcəksən**,... (s. 150)

Deyəcəksən ki, mən təvazö'dən ötrü "mən xainəm və dinsizəm" desin? Məzmun doğru deyildir; düzgün fikirləş! (s. 199)

3. teklik şəhıs: -acaq / -əcək

Dünyada da cahil olsalar, qiyamətdə olara təklif **olacaq**. (s.104)

Heç şübhə etmək olmaz ki, onun puç fikirləri şəriət sahibinin batini qüdrəti sayəsində islam dininə heç bir zərər vura bilməyəcək və onun özü də başqa zındıqlar və dinsizlər kimi unudulmuşlar dənizində itib **batacaq**, parlaq şəriətin nuru isə dünyaya zinət verən günəşin şüaları kimi aləm durduqca **parlayacaq** və bütün üfüqlərə nur **saçacaqdır**. (s.15)

Bu sözdən despot xüsrənd olmasın ki, İran əhli qəflətdə **qalacak**, o da qoyun kimi bu avam xalqın içində bizaval səltənət **edəcəkdir**. (s.47)

Bu fər' genə əslə rücu **edəcəkdir**, yə'ni dərya təməvvüc **edəcəkdir**, mövc **qalxacaq**, genə mövc **pozulacaq**, dəryaya rücu' edəcəkdir su hərəkət **edəcəkdir**, hübab **salacaq**, hübab **qübbələnəcəkdir**, sonra genə **pozulacaq**, suya vasil **olacaq**... (s.67)

... və əgər ona şərik qərar versək, bizə açığı **tutacaq**, bizdən zəhləsi **gedəcəkdir** zurna **çaldıracaq**, qiyamət bərpa **edəcəkdir**, həşr **qayıracaq**, qapan-tərəzi **qurduracaq**, bizdən hesab **çəkəcəkdir**, püli-sirat **asacaq**, bizi rismanbazlığa məcbur **edəcəkdir**, cəhənnəmə **tökəcəkdir** və müxəlləd əzabda **saxlayacaq**, bizdən intiqam **çəkəcəkdir**, **dincələəcəkdir**. (s.72)

1. çokluk şəhıs: -acağıq / -əcəyik

Nə vaxta qədər biz zavallılar, bu kimi nəfəspərəst, qərəz sahiblərinin oyuncaqları **olacağıq**? (s.124)

Bundan sonra sizə qarşı qardaşdan və atadan daha mehriban **olacağıq** və öz təbiətlərimizdə sizin və sizin ata-babalarınızın gözəl əxlaqlarını təqlid **edəcəyik**. (s.128)

Əgər İrlanda Avropa teatrları kimi tə'ziyə məclisləri də bərpa edərsək, yadların müsibətlərini deyil, sizin müsibət və bəlalarınızı nəzm və nəsrə çəkərək zikr **edəcəyik**. (s.129)

Onun zərəri yenə sizin özünüzdə dəyir ki, biz hər yerdə sizə alçaq gözlə **baxacağıq**, sizin aqlınızı uşaq ağı səviyyəsində **biləcəyik** və sizə **güləcəyik**. (s. 173)

İnşallah, bu ibarələrdə sizin qələminizin gücünü **görəcəyik**. (s.180)

2. çokluk şahıs: -acaqsınız / -əcəksiniz

Pəs xazinlər deyərlər ki: “Sizin istiğasəniz sizə fayda verməz, atəşdə daimi **qalacaqsınız** nəcatdan naümid olun!”. (s.50)

Ümid edirəm ki, həmişə vaxtınızı fransızların istilahınca “drama” fənni adlanan bu şərəfli fənnə sərf edərək çox tərəqqi **edəcəksiniz** və bu fəndə qəyri vətəndaşlarımıza, həmməzhəblərinizə rəhbər **olacaqsınız**. (s.177)

Ümid edirəm ki, mənim sözümə qulaq **asacaqsınız**, mənim zövqümə və mənim fikrimin sağlamlığına **inanacaqsınız** və razı olmayacaksınız ki, bə'zi puç mülahizələrə görə, əsər öz orijinallığını və kəsərini itirsin. (s. 252)

Siz **deyəcəksiniz** ki, olar yalan deyirlər. (s.62)

Dəxi bəsdir, haçanatan bifaiddə və bihudə xəyalatın dalısınca **düşəcəksiniz**. (s.94)

3. çokluk şahıs: -acaqlar / -əcəklər

Haman dərya guya vücudi-külldür və sair mövcudat və müzəhhərat haman külldən bir cüz'dürlər ki, qətarat və əmvac təşəkkülündə bir zaman o dəryadan uzaq düşüb sonra dəryaya övd **edəcəklər** və küllə vasil **olacaqlar**. (s.153)

O halda heç kəs sənin yaxanı tuta bilməyəcək və müiasirlər də bu əhvalatdan öz hesablarını **aparacaqlar**. (s.179)

... və onlar kimi məsnəvi tərzində müxtəlif xalqların əhval və adətini bildirən hekayəli şe'r deməyə **başlayacaqlar** və nəsrdə də qafiyədən və uşaqqasına mübaliğələrdən və əbləhcəsinə təşbihlərdən bütünlüklə **çəkinəcəklər**; ancaq rəğbətli məzmun arxasınca **gedəcəklər**. (s.200)

Əgər bu mənzil bir neçə gün də qələbə nişanlı qoşunumuza ordugah olsa, əsgərlər taxıl və dənin yoxluğundan sıxıntıya **düşəcəklər**. (s.163)

2.1.1.3.12.1.5. İstek kipində Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

- Əmirəlmö'mininin əmri budur ki, cavab verəndək səni belə **saxlayım**. (s.166)

Siz, Süavi əfəndinin bu e'tirafını unutmayın ki, mən başqa bir məsələnin izahına **başlayım** və **görüm** bu Osmanlı necə qanə edəcəyəm. (s.227)

Amma hələlik işinizin başlanğıcı olduğu üçün, gərək mən əsərinizin bə'zi nöqsanlarını sizə **göstərəm** ki, bundan sonra gözüaçıq olasınız;... (s.176)

Xahişim var ki, Təbrizdən Rəştə səfər **edəm** və oradan dəxi Mazəndərana - divlərin və pərilərin məkanına **gedim**, seyr **eləyim**. (s.96)

Sənə fəda **olum**, necə ki, buyurursan, əməl **edərəm**". (s.63)

2. teklik şahıs:

Beləliklə, İran millətini tanımaq üçün sən gərək qırmızı mahıddan olan on iki guşəli qızılbaş tacının şəkli kimi elə bir əlamət **tapasan** ki, bir tərəfdən qədim fars padşahlarına aid olsun, digər tərəfdən isə Səfəviyyə padşahlarını xatırlatsın. (s.158)

Ona binaən təvəqqə edirəm ki, sən də mənim kimi adəmi, türki dilində - adam **yazasan**,... (s. 150)

Əgər sən diri qalsan, ehtimal ki, başqa günahsızların dəxi ölümünə səbəb **olasan**. (s.166)

*Pəs sənin yolun yoxdur ki, özündə olan əğrazın və xəsəisin nisbətini ona **verə biləsən** və hərgiz sənin haqqın yoxdur **deyəsən** ki: o mucid filan və filan sifət ilə mövsufdur...* (s.72)

*Xahiş edirəm, sabah günortadan sonra, saat ikidə bizim mənzilə təşrif **gətirəsən** ki, bir yerdə nahar yeyək və sənin söhbətindən fezy alağ.* (s.171)

3. teklik şahıs:

*Vəqta ki, təqvim, yə'ni bu millətin salnaməsini mütailə edirsən, onun əvəzinə ki, ümdə vəqayein tarixi və məmləkətdə ölənlərin və doğulanların nüfusunun ədədi səbt **oluna**, ya dövlətin dəhl vəxərcindən ittilə **verilə** və... (s.35)*

*Əgər bir qərndən sonra bir müvərrix **istəyə** ki, haman neviştəcatın məzmunundan bir para əxbarət tarixə daxil **edə**,... (s.38)*

*Xaliq dünya həyatından nə çox ziyadə ne'mətlər mənə kəramət edibdir ki, bu növ üqubətə mənə giriftar **edə** və cəhənnəmdə ətim-əndamım **çürüyə, tökülə**, sümüklərim **əzilə**, sürməyə **dönə**, genə mənim yaxamdan əl çəkməyə; təzədən mənə at və sümük **verə**, **başlaya** genə əzab verməyə ilə zəmaani-namütanahi. (s.51)*

*Dədi ki: - əşhəb atın sahibi buyurur ki, biz və'dəmizə vəfa etdik, sən də və'dənə vəfa **elə**.* (s.63)

*əgər icma vətən içində və bir milləti-vahidənin məbəynində vaqə' **ola** və əgər haman icmaa bir murad və mənzur sibqət **edə** və icma haman muradın xatiri üçün vüqua **gələ**.* (s.90)

1. çokluk şahıs:

*Xahiş edirəm, sabah günortadan sonra, saat ikidə bizim mənzilə təşrif gətirəsəb ki, bir yerdə nahar **yeyək** və sənin söhbətindən fəzy **alağ**.* (s.171)

*Bunun nəticəsində də məcbur oluruq ki, yazı yazdığımız zaman tez-tez əl çəkib məəttəl **olaq**, ipək tellərini qələmin yarığından **təmizləyək**.* (s.244)

Həm də kürsü üzərində oturub, masa üstündə yazı bilmirik; məcburuq ki, yerdə oturub

belimizi **əyək** və yazını dizimiz üzərində **yazaq**. (s.244)

Və ona necə əzəmət, cəlal, müriyyə və mehribanlıq sahibi, rəhmət və ehsan çeşməsi **deyə**k? (s.74)

Artıq Cəbrayılıni bizlərdən heç kəsin yanına göndərmir ki, onun ətəyindən tutub dərdimizi ona açıb **söyləyə**k. (s.234)

2. çokluk şahıs:

Ey mö'minlər, qəflət yuxusundan ayılın, bəlkə nəcət **tapasınız**; çünki sizin dörd tərəfinizdəki qonşularınız oyanmışlar və yüksək mərtəbəyə çatmışlar. (s.143)

“Aya sizə dünyada ömür verməmişdim ki, mütəzəkkir **olasınız** və aqibətinizi fikr **edəsiniz** və göndərmədimmi sizin tərəfinizə peyğəmbəri-nəzir, yə'ni qorxudan? (s.50)

Kitabı açdı, başladı ki, bu gecənin ə'malı budur ki, qüruba yaxın gərək qüsl **edəsiniz**, bu gecə əhya **saxlayasınız** və yüz rikat namaz **qilasınız**. (s.101)

Təvəqqə edirəm ki, bu iradın cavabını hikmət və dəlaili-əqliyyə üzündən yazıb mənə **göndərsiniz** və məni sakit **edəsiniz**. (s.85)

Birinci – bu nüsxəni gərək mə'rifəti, əminliyi və insaniyyətinə qətiyyətlə inandığınız şəxslərə **göstərsiniz**. (s.122)

3. çokluk şahıs:

Mərg cəhənnəm əhlinə üz verməz ki, ölüb əzabdan xilas **olalar**. (s.50)

Üləma dəxi onun əvəzinə ki, avamı bu puç e'tiqaddan mən **edələr** və olara **deyələr** ki, bu qism zadlara xərc etdikləri pullar ilə mərixanalar **qayıralar** və... (s.32)

“Kəmalüddövlə”nin müəllifi deyir ki, zamanın keçməsi ilə əlaqədar olaraq, bu əsrdə behişt və hurinin nəzərlərdə o qədər də cəlvəsi yoxdur ki, insanlar onların arzusu ilə canından keçməyə rağib ola, güclü düşmən müqabilində özlərini qurban **verələr**, bununla da millət və dövlət qüdrətini və şövkətini **saxlayalar**. (s.124)

2.1.1.3.12.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Öz iddiamı sübut etmək üçün dəlil **gətirməliyəm**.* (s.159)

***Deməliyəm** ki, bunlar hər ikisi bir nəfər əmirin adıdır, bir şəxsin adıdır... (s.258)*

***Bildirməliyəm** ki, hələ lap əvvəllərdə mən yeni əlifba layihəsini bir növ tərtib etmişdim ki... (s.261)*

2. teklik şahıs:

*İkinci – İran dövlət rəhbərlərinin ölkənin intizamı, millət və məmləkətin faydaları xüsusunda gördükləri tədbirlər haqqında **yazmalısan**.* (s.174)

*Rzaquluxan – **Oxumalısan!** Qoymaram! Mən zəhmət çəkib şe'r demişəm və onu tarixə daxil etmişəm, sən mənim şe'rimi necə oxumaya bilərsən! (s.194)*

*Bu cavabdan sonra sual etdiyin vaxtda saat neçə olduğunu özün qiyas **etməlisən**.* (s.33)

*Bunu **bilməlisən** ki, hər din üç müxtəlif əməldən ibarətdir: e'tiqad, ibadət və əxlaq. (s.131)*

3. teklik şahıs:

*Keçmişlərdə Avropada da belə zənn edirdilər ki, zalimə zülmü tərk etdirmək üçün ona nəsihət **etmək lazımdır**; sonra gördülər ki, nəsihət zalimin təbiətinə qətiyyənlə tə'sir etmir. (s.143)*

*“Əgər onun gözü bir arvada düşsə və ona rəğbət etsə, ona arvad olmaq üçün əri onu **boşamalıdır**”. (s.84)*

*O zaman ya təkrar oğurluğa əl **atmalıdır**, ya da acından **ölməlidir**. (s.146)*

*Buna görə də “Əşrəf xan” pyesində xəla, nəcis və... sözlər yolverilməzdir və **dəyişdirilməlidir**. (s.177)*

*Kətxudanın naibi Əşrəfxandan pulu başqa bəhanə ilə **istəməlidir**. (s.179)*

1. çokluk şahıs:

*Ondan böyüklük və cəlalı **atmalıyıq**. (s.73)*

*Biz əvvəlkiləri e'tiqad işlərindən və yalnız sonrakıları elm işlərindən **saymalıyıq**. (s.132)*

*Biz bu məsələni e'tiqad **adlandırmalıyıq** və ona elm üzündən deyil, e'tiqad üzündən **yanaşmalıyıq**. (s.190)*

*Belə bir vücutun rəhmətinə bel bağlayıb qəzəbindən qorxduqdan sonra onun gözəl əxlaqını təqlid **etməliyik**. (s.191)*

*Məsələn, biz bunu **bilməliyik** ki, hər cür xəttin sol tərəfdən sağ tərəfə çəkilməsi onun sağdan-sola çəkilməsindən asandır. (s.243)*

2. çokluk şahıs:

*Müxtəsər, belə məsələləri həmişə nəzərdə **tutmalısınız**. (s.182)*

*Siz Volter, Yuğni Sud və Aleksandr Düma, Koldikok kimi yazıcıların romanlarından və başqa filosoflarının yazılarından xəbərdar **olmalısınız** ki, bu sözün həqiqət olması sizə sabit olsun və... (s. 265)*

*Bu surətdə onun gedib Şəxsi-əvvəlin divanxasına girməkdən ibarət olan işini onun sözündən ayrı **yazmalısınız**. (s.182)*

*Üçüncü – e'tiqadınızca elmdə qüvvətli olanlara təklif **etməlisiniz** ki, bacarsalar Kəmalüddövlənin, istər politika işlərinə və istərsə də dini işlərə aid olan bütün fikirləri haqqında kritika yazsınlar görək bu fikirləri qəbul edir, yaxud dəlillərlə rədd edirlər. (s.122)*

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am, -mişem, -muş-am, -müşem	-mişsan, -mişsen,	-miş, -miş, -muş, -müş	-miş-ıq, -miş-ik, -muş-uq, -müş-ük	-mişsiniz, -mişsiniz, -muşsunuz, -müşsünüz	-mişlar -mişler
ö.g.z.	-	-ıbsan, -ıbsen, -ubsan, -übsen	-ıbdır, -ibdir, -ubdur, -übdür	-	-übsünüz	-ıblar, -ibler, -ublar -übler
geniş z.	-ar-am, -er-em,	-r-sın, -ar-san, -er-sen,	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-ıq, -er-ik, -ır-ıq -ur-uq, -ür-ük	-ersiniz,	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ır-lar, -ir-ler -ur-lar
gelecek z.	-acağam -eceğem	-acaksan, -eceksen	-acak -ecek	-acağız, -eceyiz, -acağık,	-acaksınız, -eceksiniz	-acaksınız, -eceksiniz
istek	-a-m, -e-m, -ı-m, -i-m, -üm; -eyim	-asan, -esen	-a / -e	-alım, -elim	-	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-ıram, -irem, -uram, -ürem	-ırsan, -irsen, -ursan, -ürsen	-ır, -ir, -ur, -ür -ıyor; -maqdadır	-ar-ıq, -er-ik, -ır-ız -ur-uz, -ür-üz	-ırsınız, -irsiniz	-ır-lar, -ir-ler, -ur-lar, -ür-ler
gereklilik		-malısan, -melisen	-malı(dır), -meli(dir); gerek; lazım	-malıyık, -meliyik	-malısınız, -melisiniz	-melidirler

Tablo 46

2.1.1.3.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)

2.1.1.3.13.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.13.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

Azərbaycan oğluyam,

*Odu Allah **sanmışam**. (s.32)*

*Yaman **darıxmışam** səninçin, yaman!*

*Mən əsir **düşmüşəm** öz istəyimə. (s.272)*

*Təpədən **qorxmışam**, düzü **danmışam**, (s.282)*

Nifretimi barıttək

*Qəlbimə **doldurmuşam**... (s.33)*

*Sevinc də **görmüşəm** mən,*

Sitəm də, (s.33)

2. teklik şahıs:

*Ömrün boyu **qaçmısan***

Arxanca yüyürmüşəm. (s.249)

Xəyanətin zəhərinə

*bal **qatmısan** (s.114)*

Unudub zamanı, vaxtı, məkanı

*Mikrob kimi **ələnmişəm** tariximə. (s.113)*

*Xəyal dünyasında məclis **qurmusan**. (s.244)*

*Anam deyərdi: “ Oğul sən gecə **doğulmusan***

*Bəlkə buna görə də gecəquşu **olmusa**n''.* (s.153)

3. teklik şahıs

*Bu dil, - **tanıtmuş** bizə bu dünyada hər şeyi,* (s.9)

*Üzünə pərdə **çəkmiş**,*

Görməməkçün bu halı. (s.301)

Vaxtı kəsib doğrayan o qayçı əqrəblərin

*ağzı yaman küt **olmuş**.* (s.225)

*Demək, insandakı insanlıq **ölmüş*** (s.152)

Satsan, üzünə də baxan tapılmaz,

*Necə **ucuzlaşmış** ləyaqət, Allah.* (s. 285)

Dəyişibdir

mənim eşqim,

fıtrətim... (s. 167)

Yalan mamırlanıb ürəyimizdə

*Haram maya **tutub** çörəyimizdə.* (s. 128)

Hələ toxum cücərməmiş,

*Tarlamıza alaq **düşüb**.* (s.289)

Məncə, çıraq olub başqaları üçün

*Yananlar **tapıbdır** səadətini!* (s.18)

*Məndən əvvəl **doğulubdur***

Sinəmdəki duyğular. (s.15)

Zirvədən **ötübüdür**, döşə qar yağır, (s. 199)

1. çoxluk şəhıs: -mısq / -mısq / -muşuq / -müşük

Əfsus! **Bacarmısq** bağışlamağı, (s.224)

Vətəndən kənarda yaşayanlara

Mühacir **demısq**... lap doğru, lap düz! (s.220)

Biri-birimizçün **doğulmuşuq** biz. (s.254)

Olmuşuq bir Vətəndə

Biz bu gün başqa-başqa. (s.35)

Biz də **bölünmüşük**, ancaq bu dərdi

Uca kürsülərdən heç bir dəyən yox (s.54)

2. çoxluk şəhıs: -mısınız

"Özünüz şəkili olduğunuz halda, hələ

Şəkiyə bir şəir həsr etmə**mısınız**".(s.73)

3. çoxluk şəhıs: -mış-lər / -muş-lər

"Əvvəl evin içi" **demışlər** nədən? (s.46)

İranda Azərbaycan xalqının millî varlığını danan, xalqımızı farslardan dönmə hesab edən "alimlər" peyda **olmuşlar**. (s.205)

2.1.1.3.13.1.2. Geniş Zamanda Şəhıs Çekimi

1. teklik şəhıs

Ümidlə **qoyaram** dağı dağ üstə,

Ey könül, özündən sən ümid istə!... (s.42)

Ən qorxulu düşmənin

Gələrəm öhdəsindən, (s.14)

Qayıdıram hər cümlənə, hər sözünə. (s.269)

Bəzən olur, özümdən özüm **oğurlanıram**. (s. 218)

Gündüzlər **gəzirəm** bizim şəhəri,

Axşamlar **qonuram** öz budağıma. (s.43)

Görürəm, mən mənəm, sən də sənmisən? (s.274)

2. teklik şəhıs

Sən indi bu günümlə

Gedə bilməzsən yola;

Ürəyimdə **yaşarsan**

Təəsüflə qol-qola. (s.268)

Gəlirsən, gedirsən. Dəyişmiş bizim

Sözümüz, sorğumuz... (s.103)

Dayanıb güzgünün qabağında sən,

Pərişan saçına daraq **çəkirsən**. (s.244)

Mən qorxuram, sən **qorxursan**, (s.235)

Əslində, Sən qorxudan **uğunursan**,

üşüyürsən (s.194)

3. teklik şəhıs

Ana həyat **verir** öz övladına,

Həm də öz ömründən ömür **bağışlar**. (s.16)

*İnsanı tez **yorar** düşüncələr də,*

*Verib nəfəsini dərd **udar** insan. (s. 10)*

*Hər kəsi öz cürəti, öz qüdrəti **tanıdır**. (s.11)*

***Vurur** ürəyinin döyüntüləri*

Onuun hər sözündə, hər kəliməsində. (s.306)

*Elə bil divarlar **gəlir** üstünə,*

*Qulağın **səslənir**, qəlbin **döyünür**. (s.9)*

1. çokluk şahıs

*Gülüm, sevə-sevə **ayrılıq** biz. (s.261)*

*Hər gün **gözləyirik**, hər gün bir günü, (s.253)*

*İllər üzərindən yön alıb yol **gedirik** biz (s.279)*

Biz iki olsaq da vüsəl günləri,

*Ayrılıq günləri bir **oluruq**, bir! (s.253)*

***Tüpürürük** vicdan kəsən ölçüyə. (s.289)*

2. çokluk şahıs:

*Bütün millətləri siz **anlarsınız** - (s.59)*

*Siz də **olarsınız** ikiqat yetim*

Yaxşı başa düşün, yaxşı, siz məni. (s.97)

*Kimə verə **bilərsiniz***

Bağrınızda sızıldayan

Qayğı, sevgi borcunuzu ?.. (s.87)

Barmaqlar, barmaqlar!

Nə qədər işiniz, əməliniz var!

Kitab yazırsınız, ot çalırsınız,

Calaq vurursunuz, bağ salırsınız.

Siz çirtmə da çahb gah için-için

*Məsum bir körpəni **güldürürsünüz.***

Çəkib tətiyini gah da tütəngin

*Yaxşı bir insanı **öldürürsünüz.** (s.160)*

3. çokluk şahıs:

***Deyərlər**, yeməkdən ümid yaxşıdır. (s.41)*

*Məni **incidirlər** bəzən qəsd ilə, (s.232)*

*Vətənə **uçurlar** onlar hər gecə*

Min rəngli qanadlı yuxularında. (s.219)

*Bəlkə də... **Gülürlər** bizə uzaqdan, (s.179)*

***Öldürürlər** şairləri*

Öldürürlər xəyalları,

fikirleri... (s.196)

2.1.1.3.13.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs - ır-am / -ir-em / -ur-am / -ür-əm

Vaxt keçir, sən məndən uzaqlaşırısan,

Mən sənə günbəgün yaxınlaşıram. (s.22)

*Göylərdə ulduz kimi mən yanmaq **istəyirəm**. (s.13)*

*Bir gülü yox, güllərin çələngini **sevirəm***

*Mən çıxmağa təpə yox, uca dağ **istəyirəm** (s.11)*

*Vicdanm səmindən dəng **oluram** mən,*

*Ağrılar içində **qovruluram** mən. (s.229)*

*Mən indi **görürəm**, - dedi – buludlar*

Na gözəl olurmuş göyün tağmda. (s.63)

2. teklik şəhıs -ır-san / -ir-sən / -ur-san / -ür-sən

*Vaxt keçir, sən məndən **uzaqlaşırısan**,*

Mən sənə günbəgün yaxınlaşıram. (s.22)

*Ən uca mərtəbədə **yaşayırsan...** (s.245)*

*İndi nə **istəyirsən**? (s.101)*

*Sən köhnə **olursan** yamsılayanda! (s.38)*

*Əslində, Sən qorxudan **uçunursan**,*

***üşüyürsən**. (s.194)*

3. teklik şəhıs -ır / -ir / -ur / -ür

Anam namaz üstə əl açıb göyə

*Allaha **yalvarır** "ya rəbbim! - deyər: (s.16)*

Dünən atasına “önə bax!” – deyən

*Bu gün övladına “dala bax!” – **deyir**. (s.36)*

Gəzib dildə, dodaqda,

Uçur, uçur həmişə özümdən də qabaqda. (s.25)

Karusel fırlanır... **Ötür** xoş anlar. (s.27)

Dünənki günlərin köləlik möhrü

Hələ ruhumuzda **yaşamaqdadır**. (s.130)

1. çokluk şahıs -

Biz hələ də **çalxanırıq**

Əsr keçdi, durulmadiq. (s.140)

Dolaşırıq dünyanı

Əldə dəmir bir asa,

Ayaqda dəmir çanq. (s.203)

İndi oğlumuza **deyirik** ancaq, (s.36)

Verib Qarabagi **oxuduruq** biz,

Toylarda "Qarabag şikəstəsi"ni. (s.137)

Dünyanın o başını

Eşidirik, görürük

Bu dəmir gözlərlə biz (s.175)

2. çokluk şahıs -

Yağış kimi **yağırsınız**

Neyləyim ki,

Siz özümdən **ağırsınız**.

Salıb məni əzablara

*Mənə gəndən **baxırsınız***

bir yad kimi. (s.78)

3. çokluk şahıs -

*Güclünü çox yerdə doğru **sayırlar**?*

Əlini uzadıb uzaq qitədən,

*Güçsüzün varıtı **oğurlayırlar**. (s.52)*

***Deyirlər**: "Na çoxdur şairlərimiz,*

Bunun qarşısını alağ biz gərək,

Bizə hakim gərək, mühəndis gərək..." (s.42)

Ham dənizdə, ham havada, ham da yerdə cövləri var,

*Ham **üzürlər**,*

*ham **süzürlər**,*

*ham **gəzirlər**,*

qagayılar. (s.156)

*De, niyə **qorxurlar** düz sözdən, niyə? (s.307)*

***Öldürürlər** şairləri,*

qana-qana. (s.196)

2.1.1.3.13.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Bəlkə **köçəcəyəm** qışa çatmamış. (s.201)*

*Yağsan da mən **gedəcəyəm**. (s.310)*

2. teklik şahıs:

*Bir gün **ağlayacaqsan***

Gülə bildiyin qədər. (s.291)

Yalanların boyasıyla

bəzənsən də üzünü sən, (s.197)

*O aynada **görəcəksən***

***Gedəcəksən** bu yolu*

Gələ bildiyin qədər. (s.291)

***Verəcəksən**, unutma*

Ala bildiyin qədər. (s.291)

***Keçəcəksən** ələyindən dünyanın. (s.283)*

3. teklik şahıs

*Üstümüzdə **açılacaq***

Çətir kimi öz eşqimiz. (s.310)

Yaz ilham deyə ni, ürek deyəni,

*Yol özü dolanıb **tapacaq** səni, (s.38)*

Hamı dua əvəzinə “lənət” deyib,

*Qəbrimizə **tüpürəcək**. (s.236)*

*Gələcəyin övladları iş **görəcək**. (s.236)*

Qandinsa... qəlbində dil açan kədər

*Əzmini, eşqini **yenəcə**k sənin. (s.221)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -

Baxın gözlərimə!

Bəbəklərimdə

*Bir heyrət işığı **görəcəksiniz.** (s.77)*

2.1.1.3.13.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

*İstəram **qovuşam**, mən **yetəm** sənə. (s.254)*

Dibi görünməyən ümman göstərin

*Baş **vurum**,*

*Kəşf **edim** dərinliyini.*

Mənə əzab verin, izzirab verin,

***Dadım** səadətin şirinliyini! (s.118)*

*Bəlalı başımı **qoyum** dizinə. (s.233)*

*Qop, ey tufan, əs ey yel! Xəzəl **olum**, **tökülüm** (s.248)*

*Qopub **düşüm** payıza mən. (s.271)*

2. teklik şahıs:

Səadətini

*Yalnız ər evində **tapasan**, qızım. (s.104)*

*Özün dərk **edəsən** gərək hər şeyi (s.243)*

özgəsinin ağı ilə

***düşünəsən...** (s.183)*

*Dedim, bir fərq varmı, **görəsən**, bu an*

İndi o şəkillə mənim aramda? (s.147)

Qorxum budur, o od ilə

*Özünü də **yandırasan***

Aman, insan, dayan, insan. (s.188)

3. teklik şahıs:

*O, gərək yalanların kölgəsində **dolana**.*

Cəza-həqiqətdir, cəza düşmür yalana. (s.149)

*Kaş bu park **böyüyə**, hasar **dağıla**, (s.307)*

*Qarşıma gah şər **çıxa**, gah xeyir **dığırlana**,*

*Çərxi fəlak istəyir, lap **dolana** tərsinə,*

Əqidəmi heç nəyə dəyişməyəm mən yenə. (s.219)

*Əsrin dəli sürətini **unuda** o,*

Keçən əsrin duyğulara sığal çəkən

*Ahənginə dəm **tuta** o. (s.108)*

İstəyi, məsləki tutuquşuluq,

*Hamının ağzından bir avaz **gələ**. (s.189)*

1. çokluk şahıs:

“ Kimləri **çağırmaq** bu gün yeddiyə? ” (s.22)

Vətən dilinə də dodaq büzməyək,

Burdan ayaq açıb, yola **çıxaq** biz. (s.45)

Bəztiyar, **düşünək** biz dərin-dərin. (s.283)

Bu dil, - əcdadımızın bize qoyub getdiyi

ən qiymətli mirasdır, onu gözlerimiz tək

Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə **verək**. (s. 8)

Deyək dənizdəyəm, sahil görünmür. (s.41)

İstiqlalə, istiqbala daim **qoşalım** biz,

Bir türk kimi islamlaşa, **çağdaşlaşalım** biz (s. 238)

2.1.1.3.13.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Niyə **inanmalıyam**, axı, dünya fırlanır. (s. 218)

Ancaq bir mətləbi **deməliyəm** mən:

Sazımda **eybəcər** səslər uyduran

Saxta xallar vuran çavanlar da var. (s.36)

2. teklik şahıs:

Başqa simdə **çalmalısan**

Mənim köhnə havamı. (s. 91)

Ancaq bunu **bilməlisən**. (s. 113)

3. teklik şahıs:

*Bu, belə də **olmalı**, axı, dünya fırlanır.* (s. 218)

Yaxşı bilmək üçün özgə bir dili

*Əvvəl öz dilini yaxşı **bilməli**.* (s.46)

*Mənə tufan **gərək**,*

*həyəcan **gərək** !* (s.274)

*Deyirəm unudam səni **mən gərək**.*

Mümkünmü? (s.261)

*Bizə qeyrət **gərək**, bizə od **gərək**,*

*Ölümə getməyə istedad **gərək**.* (s.123)

1. çokluk şahıs:

*Sinəsini **yarmalıyq** zülmətin,*

Bu məqsədə getdiyimiz yol çətin. (s.286)

Yalnız bu günə yox, biz sabaha da

*Güzgü **tutmalıyq** yaddaşımızdan.* (s.224)

Elə hey deyirsən: - ‘Fərasətimiz

*Çatışmır, ağıllı **olmalıyq** biz’.* (s. 122)

2.1.1.3.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy)

2.1.1.3.14.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.1.3.14.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

*Nazlı quşlar, **sığımtışam** adınıza, şanınıza!* (s.103)

*Nəqşi aləmidir **keçmişəm** dili candan, (s.15)*

*Bən səni **sevmişəm**, bunu kim pozar? (s.120)*

*Zeynəbi, iyirmi il bundan əvvəl cırıq jileti, bisməli tumanı, sirkəli, qıvırcıq saçı ilə mənə dərd bacılığı, sirdaşlıq edən bu əsir və qaravaş qadını, bu Zeynəbi nə yaman **unutmuşam!**... (s.281)*

*Gürcü yaxşı dostdur **görmüşəm** özüm, (s.60)*

2. teklik şəhıs: -miş-sın / -miş-sın

*Dayduları **çıxartmışan** aradan, (s.219)*

*Yaxşı can **bəsləmişən**, can, a qazaq! (s.270)*

*Zülmkar **olmuşan**, axıdıb yaşı! (s.220)*

Əlilə çəkilmış bu solğun boya,

*Ki qız ikən vərəm **almışsan** güya? (s.99)*

Sən ancaq istibdadın

***Eşitmişsən** adını; (s.86)*

*Sən bəni **unudubsan**,*

Mən səni necə unudum?! (s.22)

*Eşitdim, **tapıbsan** bir gözəl peşə,*

Təbrik eyləyirəm səni, can qardaş! (s.265)

*Deyirlər, **giribsən** bir yağlı işə,*

Qoyubsan papağı indi yan, qardaş! (s.265)

***Qoyubsan** papağı indi yan, qardaş! (s.265)*

*Çoxmu darda **düşübsən**,*

Rəngin uçubdu sənin! (s.174)

3. teklik şahıs:

*Üzük də barmağında qaralmağa başladı. Naxoşluğun böhranında **çatlamış**. (s.284)*

*Fars **demış**, əzəldən “nistəm ki, nistəm”! (s.32)*

Anıldıqca sən sevgili adın

***Bulmuş** kamalını şerin hünəri (s.57)*

*Artıq olan cövrü cəfa dərdikəsir **olmuş** bu gün (s.15)*

Nişan məclisində şərbət kasası

***Qırılmış**, yerlərə şərbət **tökülmüş**. (s.116)*

*Gün **çıxıbdır** yoluma,*

Kəmərlə bağla belimə. (s.150)

*Bol **veribdir**, fəlakətin payın! (s.214)*

*Ölmüş qurd-quş **olubdur***

Qargaların yeməyi. (s.196)

*Bir neçə gündən sonra baxdım gördüm ki, üzüyün on üç alması **düşübdür**. (s.285)*

1. çokluk şahıs: -muş-uq / -miş-üq

*El bilir, **ayrılmışıq**,*

Məhəbbət ölünmə var. (s.189)

*Fəqət mübaşir olduğu gözəl işləri eşidib, gözəl zat olduğunu **bilmişik**”. (s.288)*

*- Cənablar, biz **yorulmuşuq**, Mən də əfəndi də acız! (s.283)*

Məmmədin fikrinə gəldi ki, əlbət lazımdır bunlara hörmət edib, kömək almaq ondan ötəri ki, bunun çox çörəyini yeyib, yavuş dostlarından hesab **olmuşuq**. (s.286)

Bakuya **gəlmisiz** salam verməyə

Ey Xan sarayını tutan ingilis! (s.140)

2. çokluk şahıs: -musunuz; -ıbsız

Deyir **talayıbsız** bizim elləri,

Bomboş **qoymusunuz** böyük çölləri. (s.262)

3. çokluk şahıs:

Dadmışlarmı nədir eşqin camını,

Gəlmişlər fəryadə ləzgi qızları! (s.100)

Demişlər ki, birinci

Gözəllik qız səsidir, (s.67)

O rəhmətliklər qoyub **getmişlər** səni, (s.271)

Oturmuşlar qoşa bir çox qaynana,

Səkər maral kimi o yan-bu yana. (s.265)

Keçmişdir onlara qəzəbin niyə,

Düşmüşlərdir səndən aralı, Göy göl?! (s.229)

2.1.1.3.14.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Sən güldükcə mən **ağlaram**, mən ağlaram!

Sən susduqca mən **çağlaram**, mən çağlaram!

Sən atdıqca mən **saxlaram**, mən saxlaram! (s.37)

Kol dibində **bitərəm** mən.

Bülbül olub **ötərəm** men! (s.24)

Fikirlər içində fikrim var deyə,

Tuturam torpaqdan, **qalxıram** göyə! (s.34)

Yalnız **düşünürəm** səni həp zindeyi-əsrin! (s.20)

Səninlə **gəzərəm** eldən-elə mən,

Bataram, **çıxaram** seldən-selə mən. (s.39)

Mən səni çox **istirəm**,

Yaxşı mənim tayımsan! (s.171)

2. teklik şahıs:

Bəzən bürünərək pənbə bir tülə

Çıxarsan üzməyə o dərin gölə (s.97)

Ağ köynəyi **geyirsən**,

Kirlətməyib **yüyorsən**;

Bən səni istəyirəm,

Sən bana nə **deyirsən**? (s.172)

Durmadan **gəzirsən** illərdən bəri; (s.97)

Bəzən nədən isə umuzun çılpak

Saçların dağınıq, **dolaşırsan** tək; (s.97)

Yetişərsən fəryadıma, fəğanımı duymuş olsan! (s.112)

3. teklik şahıs:

Kimi **ağlar**, kimi **gülər**,

Göz yaşımı kimlər **silər**? (s.24)

Ürəyim döyünüb **uçar** quş kimi

Düşər torpaqlara vuulmuş kimi!

Sellər, sular **coşar** qudurmuş kimi!

Vuruşar, döyüşər yorulmuş kimi! (s.22)

Sevgi işığında gözümlə **qamaşır**,

Xəyalım **titrəyir**, fikrim **dolaşır**,

Tanrım o gözəldə Cavad **yaraşır**; (s.33)

Üzündə bərq **vurur** güllərin rəngi! (s.40)

Yollar çənə **bürünür**,

Dağdan duman **sürünür**! (s.38)

1. çoxluk şəhəri:

Birlikdə **taparıq** bəlkə təsəlli, (s.98)

Yar bayrama gəlməsə,

Bayramı tərk **elərik**. (s.163)

Biz **alırıq** birini,

Qalanlar sizin olsun. (s.175)

“**Baxırıq!**” deyə-deyə,

Bir az, beş-on saniyə. (s.261)

Biz hələ **görərik** pəhrizi, dostum! (s.271)

2. çokluk şahıs: -arsınız / -ərsiniz / -ürsünüz

- Əfəndi, buyurun yeyiniz. Şimdi şemandofer gələr, bunlara baxmayın, yoxsa ac **qalarsınız** – diyordu: (s.282)

“Döyüşlənd, döyüşlənd, opir alles” (Germaniya, Germaniya hər şeydən ucadır) cümləsini **eşidərsiniz**. İştə Qərb, Qərbin nişanəsi! (s.284)

Baxınız, bu üzüyü **görürsünüzmü** ki, indi bir az da qaradır, bu bir mollağın baxışıdır. (s.285)

3. çokluk şahıs:

Sən qonaqsan dünyanı

Dağdamlar beləmi? (s.198)

Sinəmdə bağ sahib, **gəzərlər** bir-bir

Sinəmi tapdalar, **əzərlər** bir-bir, (s.32)

Dağda buğda **səzərlər**,

Çıxma boyun **gözərlər**. (s.180)

Nəşədən **hallanırlar**...

İçirlər zövqü incə... (s.71)

Deyirlər, gözəllik gəldi-gedərdir,

Gözəllik odur ki, duymanı olsun! (s.36)

Uçub yerə **qonurlar**,

Sanki qohumluğu var. (s.196)

Görürlər ki, başqalaşmış gedişlər.

Mən gülürəm, gülür bizə gülənlər! (s.219)

2.1.1.3.14.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Qrdaşımı qurtarmağa

*Türküstana **gediyorum!** (s. 206)*

Çevirdikcə kif qoxan hər sarı torpağını

*Sanki **eşiyorum** bir məzar toprağını. (s. 225)*

*Şimdi Rəşidbəyi də (əsirin adıdır) bənimlə **götürüyoram** ki, yolda ona əziyyət olmasın.*

Tiflisdə də bir yerdə qalacağız, - dedi. (s.283)

Bəsdir hicran yarası, bən ölürəm, rəhm eylə! (s.20)

*Bir başqa mehraba **əyməkdəyəm** başımı! (s.48)*

2. teklik şahıs:

*Saçların dağınıq, **dolaşırsan** tək;*

Sıxılır yalqızlıq əlində ürək. (s.97)

*Durmadan **gəzirsən** illərdən bəri; (s.97)*

***İstəyirsən** ovucla*

Hortlat axan qanını. (s.97)

*Deyir **uçurursan** “bizim dövləti”,*

Bu böyük binanı, bu səltənəti. (s.262)

*Qısqırılıb **hürürsən** ki: “Sənin bəndən nəyin artıq!” (s.114)*

3. teklik şahıs:

*Təvcihi-nigah etdikcə canım **yaxıyor** yar’*

*Yəni nəzər etdikcə, seyran **bakıyor** yar! (s.20)*

- *İfəndi bu yaqşı?* - deyə **soruyor**, o da təmənnə edərək:

- *Təşəkkür, daha eyidir!* deyə cavab **veriyor**. (s.283)

Gediyor peşiman-peşiman.

Gəzir ətrafı çeşmi-xunbarı.

Görüyor nazü neməti əlvən, (s.18)

Hər şey olmaqdadır, hər şey olacaq... (s. 98)

*Kor gözün, şil əllərin bir gövmü məhv **etməkdədir**,* (s.108)

*Bax nasıl **öpməkdə** tozlar, dumanlar*

Qərib məzarını, bən də bərabər! (s.145)

1. çokluk şahıs:

Yenə biz əsir keçən hər günün axşamında

*Evə sadə bir loğma əkmək **gətiriyoruz**.* (s. 226)

Bir-birinə soxulan xasta köpəklər kibi

*Yırtıq yorğanımızın altında **titrəyiriz**.* (s. 226)

2. çokluk şahıs:

*Bunlar da “vaqon” mı **deyirsiniz**, Almaniyadan gəlir.* (s.284)

*Qonaqlar bu sözləri eşidən kimi birisi mütəvəccöh olub dedi: “Siz söyleyiniz görək, qabaqkı xoşbəxt günlər ilə, indiki qəmli günler ile necə güzəran **edirsiniz?**”* (s.289)

3. çokluk şahıs:

***Alıyorlar** mədəninədə*

Çalışan işçi yoldaş. (s.234)

Rəhm eyləmiyorlar aşıqanə! (s.19)

2.1.1.3.14.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Dedin ‘‘uçaçağam, yolumdan qaçın!’’ (s.92)

*Mən səni **alacağam**,*

Məhləmə yaraşığa! (s.149)

Hicranlar, ələmlər, tufanlar içrə

*Qısıq bir səs kimi **eləcəyəm** bən! (s.34)*

Böylə göz yaşıyla keçən ömrümün

*Sonunda bir acı **güləcəyəm** bən! (s.34)*

*Bir gün göz yaşımlı **siləcəyəm** bən! (s.35)*

2. teklik şahıs:

***Görəcəksən** ölənlər*

Baldırında bağırısaq:... (s.73)

*Qəhrəman **olacaqsan**,*

***Düşəcəksən** dillərə. (s.73)*

3. teklik şahıs:

*Əlüstü bir yana **atacaq** səni,*

*Bir su qiymətinə **satacaq** səni! (s.36)*

Bunu kim deyərdi bir səhər çağı,

*Tarı-mar **olacaq** ömrümün bağı? (s.88)*

Ürəyimin ən dərin guşəsində deyirəm: *bu ordu doğrudan da dünyanı yenidən quracaq, həyatda həqiqətən yeni bir ahəng yaratacaqdır.* (s.279)

Mənim haqlarında şeir qoşduğum, dastan düzdüyüm dar gözlü, dar könüllü Leylalar, yeni həyatın bu yavrusu sizi *əzəcə*k, əskiliyi *xırpalayacaqdır.* (s.282)

*Varlığımız bitəcə*k!

Tarih bizi lənət edib,

Namus bizi *itəcə*k! (s.110)

1. çoxluk şahıs:

Şimdi Rəşidbəyi də (əsinin adıdır) bənimlə götürüyoram ki, yolda ona əziyyət olmasın. Tiflisdə də bir yerdə qalacağız, - dedi. (s.283)

2.1.1.3.14.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Canlatayım bir az, sönük yazımı! (s.51)

Sən ağlama, bən ağlayayım, gözəlim! (s.49)

İstərən ağlayayım, istərsən gülüm,

Şərh eləyim halı gülüşlərinə! (s.57)

Ay qız, adın Səlmizə,

Kağız verim, otur yaz. (s.157)

Aşığam, ovum, ay qız,

Çaxmağım, qovum, ay qız.

Yoldaşıma gəlsənə,

Başına dönüm, ay qız! (s.158)

2. teklik şahıs:

Hərə bir qəhrəman oldu!

*Sən **olasan** gülüstan! (s.209)*

***Soxasan** gözüünə təndiri, sacı,*

Aşmaz yenə onun kari, səllallah! (s.274)

*Bir məzara yalnız sancıb **gələsən**;*

*Nə istəsən verrəm, bu sən **öləsən**. (s.107)*

*Əziz dost **deyəsən***

Dildə bircə söz oldu. (s.184)

Maralım səndə itdi,

***Dönəsən** daşa, dağlar. (s.189)*

3. teklik şahıs:

*Sən görmə rəva qanım **axa**, yar **ola** bənsiz (s.15)*

Qorxuram düşəm, öləm,

*Bu arzu **qala** məndə. (s.186)*

*Adına dastanlar **yazıla**, Gəncə! (s.207)*

*Oxucu beş-on gün gərək **düşünə**:*

Ki, anlasın bu söz ərəbmi, farsmı? (s.102)

*Elmənin bizi dinləyənlər “yazıq” **deyə**, bizə “yazıq!” (s.114)*

1. çokluk şahıs:

*Gəl, gəl **baxaq** hesaba: (s.80)*

Köhnə dostdan dost olmaz,

*Gəl təzədən dost **tutax**. (s.186)*

*Ancaq fikrimiz bu olurdu ki, hansı qonağa nə növ xörək **verək**: hansına nə bəhşiş **edək**? (s.289)*

*Bizim fikrimiz budur ki, ağamız üçün var güvvə ilə **işləyək**, ta böyük mənfəətlərə nail olub zərər çəkməsin. (s.290)*

*Saqiyə, rəhm qılıb badə gətir nuş **edəlim**! (s.16)*

*Mənə də yer göstər, **dincəlim**, qızım!*

*Yalqızlıq yamandır, qoy **gəlim**, qızım! (s.92)*

2. çokluk şahıs:

- **Baxınız**, bu üzüyü görürsünüzmü ki, indi bir az da qaradır, bu bir mollanın baxışdır. (s.285)

- Əfəndi, buyurun **yeyiniz**. Şimdi şemandofer gələr, bunlara baxmayın, yoxsa ac qalarsınız – diyordu: (s.282)

*Bu vaxt Şahməmməd qapı tərəfə üz tutub dedi: “ İlyas, qoca nənəni də götürüb çay içməyə **gəliniz**!” (s.288)*

Söyləyiniz, hansı yurdun balası,

əlinizdən ölüm canını içmədi? (s.136)

*Şamşımaqi pərdənin dalından cavab verdi: “**Görünüz** necə güzəran edirik! (s.289)*

2.1.1.3.14.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Millətimin tarixinə

*Şan-şöhrət **əkməliyəm**!*

Bu qarşıda yad qalaya

*Bir al bayraq **dikmeliyəm!** (s.206)*

2. teklik şahıs:

Hazırlandı istiqbal:

***Çıxmalısan** qarşıya,*

İstəyir öl, istər qal! (s.70)

*Sevincə qoşulub **uçasan gərək!** (s.217)*

3. teklik şahıs:

*Rəncbər, qıra **yollanmalı,***

*Çapa, sapan **qollanmalı,***

*Əkmək **lazım** buğda, arpa,*

Dünya bəklər səndən qida. (s.208)

Maşallah ki, danos verməkdə varmış hüənərin,

*Sənətin **artmalı** har yerdə... (s.273)*

*Demiş ki: “ **Gizlənməli***

Bütün çirkin, gözəllər;

Əmrdir çarşaf sizə

Allahımın adından’’. (s.65)

*Bu qızdan **çəkinmeli** qorxulu eşq yolunda. (s.89)*

Bir kilo buğda verib

*Bir xoruz **almaq gərək.** (s.224)*

20. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-mışam, -mişem, -muşam, -müšem	-mışsan, -mişsen, -muşsan, -müşsen; -mısan, -misen, -musan, -müsen	-mış, -miş, -muş, -müş	-mış-ıq, -miş-ik, -muş-uq, -müş-ük	-mıssınız, -mişsiniz, - muşsunuz, -müşsünüz	-mışlar -mişler
ö.g.z.	-	-ıbsan, -ibsen, -ubsan, -übsen	-ıb(dır), -ib(dir), -ub(dur), -üb(dür)	-	-ibsiz, -übsünüz	-ıblar, -ibler, -ublar -übler
geniş z.	-ar-am, -er-em,	-r-sın, -ar-san, -er-sen,	-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	-ar-ıq, -er-ik, -ır-ıq -ur-uq, -ür-ük	- ersiniz,	-r-ler, -ar-lar, -er-ler, -ır-lar, -ir-ler -ur-lar
gelecek z.	-acağam -eceğem	-acaksan, -eceksen	-acak -ecek	-acağız, -eceyiz, -acağیق,	-acaksınız, -eceksiniz	-acaksınız, -eceksiniz
istek	-a-m, -e-m, -ı-m, -i-m, -üm; -eyim	-asan, -esen	-a / -e	-alım, -elim	-	-a-lar, -e-ler
şimdiki z.	-ıram, -irem, -uram, -ürem; -iyorum	-ırsan, -irsen, -ursan, -ürsen	-ıyor, -iyor, -uyor; -maqda(dır), -mekde(dir)	-ar-ıq, -er-ik, -ır-ız -ir-iz; -iyoruz	-ırsınız, -irsiniz	-ır-lar, -ir-ler, -ur-lar, -ür-ler; -iyorlar
gereklilik	-mekde- yem	-malısan, -melisen	-malı(dır), -meli(dir); gerek; lazım	malıyq, meliyik	-malısınız, -melisiniz	-melidirler

Tablo 47

2.1.2. Çağdaş Yazı Dilleri

2.1.2.1. Türkiye Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.1.2.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -miş- / -miş -muş / -müş şeklinde görülür.

Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs -miş-ım / -miş-im / -muş-um / -müş-üm

"Burada doğmuşum, burada yaşamışım, ihtiyarlamışım !

Nasıl bırakır giderim?" diyordu. (KK s. 161)

Saatine baktı, kendi kendine: "Oh ! Ne kadar gecikmişim! " dedi. (KK s. 38)

"Sahi , dalmışım. Sizi yordum , affedersiniz . " (KK s. 161)

Benliğinin gizli bir köşesinde çoktan beri kapanmış sandığı yaranın böyle birdenbire tekraraçılıvermesi onu epeyce şaşırttı, kendi kendine: "Evet, demek hala seviyormuşum! Demek hala seviyormuşum ! " dedi. (KK s. 161)

Ne iyi etmişimde sabahtan örtünmüşüm. (VK s.126)

2. teklik şahıs -mış-sın / -miş-sin / -muş-sun / -müş-sün

— Bakayım, bakayım kim oluyormuşsun? Tulumbacıbaşı! Adama ne yaparmışsın? Ablan dün dükkâna geldi, kolunu kırmışsın, sargıyla geziyor. Daha ne yaparsın bakayım? Çeşme başında kızları ürkütürsün, köpek yavrusunu da çiğnersin... Daha başka ne yaparsın bakayım? (SB s.104)

— Çok değişmemişsin Rabia. Fakat nen var yavrum? Gözlerin doluyor... (SB s.206)

"Anladığıma göre sen, burada yaşamayı şart koşmuşsun. " (SB s.238)

"Kuzum, ağabey, itiraza filan kalkışmal Sen adeta çocuk gibi olmuşsun; kendine malik değilsin! (KK s. 159)

Seniha: "Sen de epeyce **büyümüşsün** ! " dedi. (KK s. 151)

— Sen de Rabia Hanım, ha... Ne kadar **büyümüşsün**? (SB s. 114)

3. teklik şahıs -mış / -miş / -muş / -müş

Geçen gün Belkıs'la bizim terzi madama gitmiş; kadın kendi anlattı; on beş gün evvel üç kat elbise **yaptırmış**, üç gün sonra parasını, gelmiş bizzat Nedim Bey vermiş. (KK s. 155)

"Biliyorum," dedi; "bugün teyzen buradaydı. Yolda çok zahmet **çekmiş**; bereket versin Paris Sefareti erkanından birisi kendisine refakat **etmiş**. (KK s. 149)

Servet Bey henüz tıraş **olmuş**; yüzü pudralı, aynanın önünde yakalığını takınakla meşguldü. (KK s. 99)

" Şimdi bunlardan bir tanesini **bulmuş**... Yaracağı adam çok zenginmiş, öyle mi? . . " (KK s. 190)

Anafartalar'da ilk süngü hücumunu yapanların arasındaymış, kurşunu ilk defa sağ kolundan **yemiş**; hiç sesini çıkarmamış, bir saniye bile tevakkuf etmemiş [duraksamamış] derhal silahını sol eline **almış**, **yürümüş**; bu sefer arnzundan **vurulmuş** ve yere **yuvarlanmış**, fakat çok geçmemiş bir de bakmışlar ki, iki kollarını göğsü üstüne **kavuşturmuş**, düşe kalka koşanların arkasından geliyor. İşte zannederim, bu sırada son kurşunu **yemiş** . (KK s. 214)

1. çokluk şahıs: -mış-ız / -miş-iz / -muş-uz / -müş-üz

" Onlara beşeriyelin nısfı [yarısı] **demişiz**; onların kucağında ana diye **yatmışız**, onları karı diye evimize **almışız**; onlara sevgili diye kollarımızı **açmışız**, işte, o zamandan beridir ki, ne vücudumuzda rahat, ne evimizde sükun, ne kollarımızda kuvvet kalmış. " (KK s. 186)

" Yüzsüzlüğü o derece ileri vardırırmışız ki, bir memleketin örf ve âdeti, ırz ve iffetiyle alay **etmişiz**. Etrafımızdaki insanları hiçe saymışız. " (Ç s. 375)

" Onu senelerden beri birtakım yalanlarla **avutmuşuz** ... " (KK s. 132)

" Biz, dairelerdi ne kadar taban tepmiş, ne çeşit memurlar **görmüşüz**, bilirsin sen? " (Ç s. 118)

2. çokluk şahıs -miş-sınız / -miş-siniz / -muş-sunuz / -müş-sünüz

" Ta boğazınıza kadar çamur içine **batmışsınız**, neredeyse **boğulacaksınız**. " (KK s. 121)

Hakkı Celis dedi ki: "Çok **değişmişsiniz** Seniha abla ! " (KK s. 151)

Seniha: "Büyükbaba , dedi; "dün Faik Bey'in babasına **gitmişsiniz**, öyle mi?" (KK s. 108)

— Evet Kumandan, mektebi işgal etmişsiniz. Madem ki medenîsiniz, emrediniz, mektebi boşaltsınlar, çocukların tahsili geri kalmasın. (VK s.88)

" Adamlarınız herkesi dövüyormuş, kasabadan binlerce lira **istiyormuşsunuz**? " (VK s.47)

3. çokluk şahıs -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

Seniha, yanında Faik Bey, kadın erkek bir alay serseri refakatinde sarhoş

olmuşlar, çalgıcıları ortalarına **almışlar**, avazlan çıktığı kadar hep bir ağızdan şarkı söylüyorlar. (KK s. 155)

— Ne kadar da Frenk karılarına benzemeye **yeltenmişler**. Rakım maymun taklidi yapsa daha çok benzetir. (SB s. 257)

Haberimiz olmaksızın bize **sokuluvermişler**, zehirlerini gizli bir tarafımızdan şahdamarlarımıza **akıtmışlar**." (KK s. 186)

" Annemi ertesi gün açık bir sandığın kenarında, başı bir çamaşır bohçasının üstüne düşmüş, dudaklarında bir kan lekesiyle ölü **bulmuşlar**! " (Ç s. 15)

*Sonra para çıkarmak için eteğini kaldırıncaya ayaklarında erkek kundurası **görmüşler**.*

*Derhal peşine **düşmüşler**. (SB s. 148)*

2.1.2.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -r / -ar-ım / -er-im / -ır-ım / -ir-im / -ur-um / -ür-üm

*"Kuzum Ragıp Efendi, bu meseleyi kapa. Ne bilmek, ne işitmek **isterim**," dedi. (KK s. 81)*

*Asla; neyim var, neyim yok hepsini mezada götürür **satarım**, daha iyi ! (KK s. 92)*

*Eğer siz isterseniz, ben sizi alır buradan **giderim**. (VK s. 97)*

*Allah göstermesin, ben burada her türlü felakete, mahrumiyete, zarurete **katlanırım**; fakat istemem ki kimseler hâlîme vakıf olsun, sana söylüyorum, çünkü sen başka bir çocuksun, büsbütün başka bir çocuksun." (KK s. 195)*

*Sana (. . .) Mebusuyla kararlaştıran evlenmemizi bozacağını söyledi, değil mi? İnkâr etme, ben **bilirim**, ben **bilirim**. (KK s. 208)*

*— Bu efendilere söyle, sussunlar! Bunda ben hâkimim. İstediğimi söyletir, istediğimi **sustururum**; istediğimi hapseder, istediğimi salıveririm. (VK s. 81)*

Rabia:

*— Ben de Dürnev Hanım'a hizmetçi **olurum**, dedi. (SB s.173)*

Bir an kesilen nefesini fısıldar gibi ilave etti:

*— İstediğin zaman seninim, istediğin yolda **yürürüm**. (VK s. 48)*

2. teklik şahıs: -ar-sın / -er-sin / -ır-sın / -ir-sin / ur-sun / -ür-sün

***Anlarsın** ya, bizim her yerde gözümüz, kulağımız var. (SB s.136)*

*- Ah, benim yapışkan kızım, evvela insanı **yadırgarsın, kaçarsın**; sonra çamsakızı gibi öyle bir yapışırsın ki... derdi. (Ç s. 231)*

"Hani, niye gülmüyor? Vay aksi çocuk vay... Gülme, dediğim yerde **gülersin**, burada somurtur **durursun!**" diyordu. (Ç s. 264)

" Bey, 'orada istediğin kadar **alırsın, yaptırırsın,**' diyor; tabii böyle yapmak daha iyi . . .
" (KK s. 116)

" O halde yapacak b i r şey var; elmaslarını **verirsin**, rehine koyarız ! " (KK s. 93)

— İnşallah hayırlar yazılmıştır, yavrum. İnşallah mesut **olursun**. (SB s.238)

Zihninde bu cümle saat gibi işliyordu.

— O... O zaman ne olacak, o zaman **görürsün!** Ve o zaman hakikat görülür. (VK s. 107)

3. teklik şahıs: -r-ø / -ar-ø / -er-ø / ır-ø / -ir-ø / -ur-ø / -ür-ø

Nihayet hâlâ güzel gözleri ateş gibi **parlar**, solgun yanaklarından sıcak merhamet gözyaşları **akar** ve bir nar çiçeği goncasına benzeyen ağzı ilahi bir fedakârlıkla mütehezziz iken, evlerine geldi ve kısa merdivenleri çıktı. (VK s. 46)

Sonra uykumuz geldiği vakit, kumlan kümeleyerek yastık **yapar**, vücutlarımız suda, başlarımız dışarıda kucak kucağa, yanak yanağa uyurmuşuz... (Ç s. 11)

Faik Bey gayet alafranga bir kahkaba ile **güler**: "Avrupa mı ? Ah ! J'an ai soupe ma chère"* derdi... (KK s. 44)

" Kadınların elleri mücevheranan adeta kımıldayamayacak derecede **ağırlaşır**; yeşil çuhamn üstüne sarı altın, küreklerle **dökülür, boşaltılır**. " (KK s. 29)

- Sen güzel çizmişsin be. Ağama ahvereyem seni.. Bizim gelinimiz ol. Ağam, sana pabuçlar, entariler, taraklar **alıverir**. (Ç s. 190)

Size bir daha söyleyeyim: ölümler ne **konusur**, ne sever, ne de sevilir. (VK s. 99)

Şehre nadiren **iner**, a kraba ve taallukatıyla hiç görüşmez ve karşıdan bütün zevkini tek başına kalmakta bulan bir hanım gibi **görünür**. (KK s. 47)

1. çokluk şahıs: -r / -ar-ız / -er-iz / ır-ız / -ir-iz / -ur-uz / -ür-üz

— Bu muhasara sırf benim için olabilir, Tosun. Senin buraya girdiğini haber almamışlardır. Mutlak bir çare bulur, seni burada **saklarız**. (VK s. 123)

"O halde yapacak bir şey var; elmaslarını verirsin, rehine **koyarız** ! " (KK s. 93)

Kalbimiz ne kadar beklenmeyen şeylerle doludur; kendi heyecanlarımız önünde ekseriya kendimiz hayrete **düşeriz**. (KK s. 205)

"Mainafih, einredersiniz, hemen yarın Seniha'yı **çağırırız**," dedi. (KK s. 77)

"Bu gece sizi bırakmayacağım, yarın gidiyorsunuz. Biraz **eğleniriz**. (KK s. 184)

- Hakkınız var. Biz iki biçare insanız, iki derdi birleştirirsek, belki mesut **oluruz** diyordum, yanılmışım. (Ç s. 353)

"Beyoğlu'na kadar **yürürüz**; olmaz mı?" (KK s. 183)

2. çokluk şahıs: -

"O sizden, tabii bir şey saklamaz, ağzını **ararsınız**. " (VK s. 86)

"Oğlum, gözüünü aç; çocuk luğun lüzumu yok; bir kaza çıkanrsın, pişman olursun! Üzerinde beş paralık kalır. Sende yok, o nda yok, sonra ne **yaparsınız** ? " (KK s. 103)

- Vazifenizi yaptığınızı söyleyiniz. Öte tarafı artık kendi bileceği şeydir, **dersiniz**, olur biter. (Ç s. 115)

Nuriye Hanım: "Yeşil gözleri çok mu **seversiniz**? " dedi. (KK s. 51)

- Efendim, size Feride Nizamettin diyeceğiz. Bu şekil size birdenbire garip görünür, ama **alışırsınız**. (Ç s. 223)

"Yirmi iki . . . Fakat siz de günün birinde on sekiz yaşındaydınız; o yaşta nasıl sevilir, **bilirsiniz**; mutlaka **bilirsiniz**. (KK s. 186)

"Mübalağa etmeyiniz, rica ederim, Faik Bey! " dedi. "Elbette bir kolayını **bulursunuz** .
" (KK s. 93)

- İhsan Bey, görüyorum ki, beni dinlemeyeceksiniz. Yine asker inadınız uyandı. Fakat, şunu haber vereyim ki, ben, şimdi fitnelik etmeye gidiyorum. Doktorunuza her şeyi haber vereceğim, sizi iyice paylasın da **görürsünüz**, dedim. (Ç s. 346)

3. çokluk şahıs: -r-ler / -ar-lar / -er-ler / -ırlar / -ur-lar / -ür-ler

Eski müverrihlerin hayatında zuhur edecek büyük hadiselerin gökte ve yerde birtakım alarnetlerle belirdiğini **söylerler**. (KK s. 166)

Sonra mualimlik isterler; daha sonra da maaş az, yer uzak diye kafa **tutarlar**. (Ç s. 131)

İhtiyarlar, vaktiyle çeşme başında doğuran kadın bile olduğunu gülerek rivayet **ederler**. (VK s. 7)

Bizimkiler inerler ve tam akşamın ikisine kadar orada **kalırlar**. (KK s. 34)

İki kardeş, uzun uzadıya **dertleşirler**, hasbıhal ederlerdi. (KK s. 32)

Hep cami avlularında, kahve peykelerinde pinekler, bitlenir, **dururlar**. (SB s. 245)

— Ben kaçarsam sizi **öldürürler**. Ya hep beraber çaresini bulur kaçarsınız, ya sonuna kadar sizin yanınızda, burada kalırım. (VK s. 82)

2.1.2.1.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

Nihayet şu an karar verdik: Evvela konağı el altından iyi bir fiyatta kiraya vereceğiz, sonrasize **taşınacağım**. (KK s. 162)

"Rica ederim, söyleyiniz, merakımdan **çatlayacağım**, dedi. (KK s. 92)

"Efendim, müsaadenizle size gayet mühim bir şey **arzedeceğim**," (KK s. 81)

"Affinızı rica ederim, size acı bir söz **söyleyeceğim**: Bu gidişle pek yakın bir zamanda, yalnız Kanlıca'daki yalıyı değil, fakat bu konağı . . . Evet, bu konağı da satmaya mecbur olacaksınız." (KK s. 83)

Genç kız: "Ben de, ben de bu bahçe gibi **çürüyeceğim**," dedi; "günün birinde farkına varmaksızın ben de ansızın bir tabaka kuru yaprak yığını altında görülmez **olacağım**!" (KK s. 118)

2. teklik şahıs:

"Aferin kızcağız, sen amma iyi ev kadını **olacaksın**. Gördün mü, genç karısı olmanın faziletlerini? " (Ç s. 421)

"Bey, **yorulacaksın**! Bu kadar adam var, bırak yapsınlar! " (KK s. 143)

— Hay şeytan hay, onu buradan göndereceğiz, ben malını, sen de kızını alacaksın, bravo bize! (VK s. 77)

Nihayet benim ayağıma, benim kollarımın arasına yalvara yalvara **düşeceksin**. (VK s. 31)

"Kadın taklağına aşeriyor. Elâlemin kadınına çocuk mu **düşürteceksin**, ayol!" (SB s. 310)

3. teklik şahıs:

"Asri, modern hayata göre yetişecektir. Tabii bu hayatın her türlü safahatını **görecek**.

Bu hayatın her türlü safahatını **yaşayacak**. Fakat bu yaşayış hiçbir zaman sıhhatini ihlal edecek bir dereceye varmamalıdır. " (KK s. 16)

"Hah! İşte korktuğum başıma geldi ; mutlak bizim mahdum beyin desti izdivacını talep **edecek** ! " demişti. (KK s. 103)

Gönlünün binbir kolundan biri mutlak bir gün Peregrini'yi **yakalayacak**. Onu Müslüman **edecek**, onunla **evlenecek**. (SB s. 229)

- Biraz daha gayret etseniz, merhamet size, beni sevdiğinizi iddia **ettirecek**. (Ç s. 352)

- Şişeyi yatağa boşaltınız, doktor bey, küçüğüm bu koku içinde daha mesut **ölecek**, dedim. (Ç s. 363)

1. çokluk şahıs:

Birbirimizi gördükçe yine memnun **olacağız**. Buna mukabil ayrılırken belki daha az mahzun **ayrılacağız**... (Ç s. 409)

Zaten komşular, bu hal bir daha tekerrür ederse karakala şikayet **edeceğiz**, diyorlarmış. (KK s. 34)

Dedik ki : ' Şimdi sevişiyoruz. Fakat, o zaman **didişeceğiz**; birbirimize ağır **geleceğiz**; birbirimizden nefret **edeceğiz** ! ' (KK s. 109)

— Yemek vakti geliyor. Burada da eski intizamı muhafaza **edeceğiz**, Rabia. (SB s. 324)

Onun yeşil, yılan gözlerinin yakından baktığını görürsem, ağaç dal arı arasında çarpışa çarpışa boğuşan iki yırtıcı kuşa döneceğiz. (Ç s. 30)

2. çokluk şahıs:

- Haydi artık içeri gîrin, üşüyeceksiniz, hasta **olacaksınız**, derken tatlı tatlı sırtıyordu. (Ç s. 208)

— Alın şu sıcak çayı için, Prenses. Biraz dinlenirsiniz. Mutlak Nejad Efendi'nin size nasıl âşık olduğunu **anlatacaksınız**. (SB s. 209)

"Ne kadar açık konuşsam, beni o kadar az **anlayacaksınız** ve . . . Yahut anlamak istemeyeceksiniz . . . Neye iyi. . . " (KK s. 55)

Bu yaptığım işten hissenize düşen keder, emin o lunuz ki, kendi hatanızın cezasıdır,

*tabii onu yalnız siz **çekeceksiniz**.* (KK s. 132)

*Niçin bu kız benim izzetinefsimle oynadı. Beni çamurdan çamura sürükledi. Valiahi billahi intikamımı alacağım, **göreceksiniz**. Mutlaka . . . "* (KK s. 188)

3. çokluk şahıs:

*Bugün bir çaresini bulsak bile, yarın başka bir bahane ile seni **vuracaklar**, fazla olarak o vakit belki ben de bulunamayacağım.* (Ç s. 297)

*Kolu sahiden yaldızlı, sandığı kırmızı boyalı olacak ve üstüne altın yaldızla takımlarının armasını **yazdıracaklar**: “Toz koparan, yürek yakan!”* (SB s. 246)

*" Kızla erkek, birbirlerini bulup **tanışacaklar, görüşecekler, sevişecekler**, aralarında evlenineye karar **verecekler**. "* (KK s. 42)

*Bu gözler, gülümsemeseler, canlı bir ıstırap gibi büyük ve derin **görünecekler**.* (Ç s. 227)

*Bunlar yaptıkları işin farkında bile değildirler, yarın farkına bile varmaksızın ellerine servet namına ne geçtiyse hep birden **kaybediverecekler**. Görürsün !* (KK s. 213)

2.1.2.1.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Geçmişte başlayıp şu anda da devam eden hareketleri karşılamak üzere kullanılan şimdiki zaman çekimi, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren belli bir ekle yapılmış değildir. Türkçenin tarihi boyunca, çeşitli lehçelerinde şimdiki zaman çekim için altmıştan fazla farklı yapının kullanıldığı, bu farklı yapıların da önemli bir kısmının *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yor-* tasvir fiillerinden yararlanılarak **asıl fiil+zarf fiil eki + yardımcı fiil + geniş zaman eki + şahıs eki** yapısıyla oluşturulduğu ve Türkçede şimdiki zaman çekimi için tarih boyunca dört farklı yol izlendiği tespit edilmiştir.⁸⁵

⁸⁵ TÜRK, Vahit, (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.339.

ET döneminde geniş zaman eklerinin (-r, -ır / -ir ve -ur / -ür) kullanıldığı şimdiki zaman çekimi için ETT döneminde hem geniş zaman eklerinden hem de asıl fiil +-a / -e (-ı/ -i, -u/-ü) zarf-fiil+durur yapısı kullanılmıştır.⁸⁶

ETT döneminde de henüz geniş zaman ve şimdiki zaman çekim şekilleri için iki ayrı ek olmadığından bu geniş zaman ekleri hem şimdiki hem de geniş zaman eki olarak kullanılmıştır. Metnin bağlamına göre ekin hangi görevde kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

“ET devresini takiben gelişen lehçelerde, şimdiki zaman çekimi için devamlılık bildiren yardımcı fiillerin kullanıldığı ve giderek bu birleşik fiillerin eklediği görülüyor.” (Öner 1998: 173). Batı Türkçesi XV. yüzyıldan itibaren yorı-, tur-, otur-, yat- vb. hareket ifade eden fiillerden yorı- fiilinden kısalmış olan yor- ekini, Doğu ve Kuzey Türkçeleri de tur- fiilinden kısalan ve eklenen şekilleri şimdiki zaman çekimi için kullanagelmıştır.

Osmanlı Türkçesi, XV. yüzyıldan sonra şimdiki zaman çekimi için geniş zaman eklerinin kullanımı devam etmekle birlikte, yorı- fiilinin eklemeye ve yor- ekinin de yazılı metinlerde şimdiki zaman çekimi için kullanılmaya başladığı görülmektedir. yorı- fiilinden kısalan bu ek, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren ise yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.⁸⁷

1. teklik şahıs:

'Yanıyorum, yanıyorum ! ' diyordu. Fakat bu kadar ağır yaralıya hiç su verilir mi? (KK s. 210)

— Evet Kumandan! Ben bu haydudu çok **seviyorum**, siz iyi yürekli bir askere benziyorsunuz. Belki benim kadar bir kızınız da vardır, çok rica ederim, bir daha bana böyle nişanlım için şakadan kara haber vermeyiniz. (VK s. 87)

⁸⁶ TÜRK, Vahit, a.g.m., s. 304.

⁸⁷ TÜRK, Vahit, a.g.m., s. 306-308.

— Çok rica ederim Kumandan; ben, babamı tevkif ettiğinizi **biliorum**. Bunu benden saklamayınız. Onu dün gece meydandan geçerken, Yunan neferlerinin götürdüğünü görenler var. (VK s. 96)

Nerime Hanım'ın, bu bahsi uzatacağını, beni kandırmak için birçok şeyler söyleyeceğini **hissediiorum**. (Ç s. 299)

- Sözlerinizin hepsi doğru Müdire Hanım, dedim. Kendim de yavaş yavaş farkına **variorum**. Bu güzel memlekete **acıiorum**, fakat ne yapayım? (Ç s. 303)

2. teklik şahıs:

"Vah! Vah ! Demek çok **yoruluyorsun**, neden o kadar yoruluyorsun? Vah Hakkı vah ! " diyordu. (KK s. 150)

Şimdi kendini boşalmış, rahat ve sakin **hissediyorsun** ! Nafile, başını sallama! Benden belki nefret bile **ediyorsun** ! (KK s. 210)

Bir derde uğradığın vakit, asıl teselli edilecek kendin olduğunu unutuyor, başkalarını teselliye **başlıyorsun**. Senin bu mazlum hallerin beni ağlatacak gibi oluyor küçük. (Ç s. 358)

- Ne anlaşılmaz bir mahluksun sen, Feride! Bakıyorsun parmak kadar hiçten bir oyuncak **oluyorsun**. **Bakıyorsun** öyle derinliklerin, tuhaflıkların, sonra öyle inanılmaz bir metanetin var ki... (Ç s. 378)

- Gittiğime benim de pişman olmadığımı mı **zannediyorsun**? (Ç s. 429)

3. teklik şahıs:

Necibe Hanım, yüzünün yüzlerce derin çizgisine rağmen hala düzgün **yürüyor**, gözlerine sürme **çekiyor** ve saçlarını açık sarıya boyuyordu. (KK s. 48)

İşte, nerede ise, iki seneden beridir ki gece gündüz işadamlarıyla düşüp **kalkıyor**, nazırların yanına girip **çıkıyor** ve koltuğunun altında yazı makinesinde basılmış deste deste projelerle zengin yabancıların peşinde **dolaşıyor**, akşam eve dönünce karısının kulağına **eğiliyor**... (KK s. 212)

*Fakat, gülmeye başladıkları an her şey **değişiyor**. O vakit küçülüyorlar, ziyalar içlerine sığmıyor, küçük pırıltılarla yanakların üstüne dökülmeye **başlıyor**. (Ç s. 290)*

*Arkama döndüğüm vakit baktım ki, yavrucak gözleriyle beni takip **ediyor**. (KK s. 216)*

*Kumandan diyor ki: Kasabaya geldiğimizden beri Ömer Efendi'yi halk siyaset yapmakla itham **ediyor**; bilhassa Kuvayı Millîyecilerle beraber çalışan bir adam olarak bize **gösteriyor**. (VK s. 85)*

1. çokluk şahıs:

*" O otuzuna yaklaşıyor; birbirimizi sizin bizi tanıyışınızdan daha iyi **tanıyoruz** ve **sevişiyoruz**." (KK s. 109)*

*"Üç aydan beri gelecek, gelecek diye **işitiyoruz**. Fakat hala gelmedi ! " (KK s. 145)*

*"Biz bu alçaklar için mi harp **ediyoruz**? Bunlar yesin içsin; göbekleri ile yanaklarını şişirsin diye mi?" (KK s. 213)*

*- Biz ne gördükse, onu **okutuyoruz** kızım. Sizin bildiklerinizi bilmeyiz, ne yapalım, mektepli değiliz ki, dedi. (Ç s. 184)*

*Yalnız akşamüstleri ortalık kararırken biraz mahzun **oluyoruz**. (Ç s. 255)*

2. çokluk şahıs:

— Siz Tosun Bey'e nişanlısınız değil mi? Tercümana ihtiyaç yok. Siz pekâlâ Rumca

***biliyorsunuz**, bana kendiniz Rumca cevap veriniz. (VK s. 86)*

*- Niçin bana bu ağır iftirayı reva **görüyorsunuz**, nereden **biliyorsunuz**? dedim. (Ç s. 348)*

*Beni buraya sizin davetleriniz mi getirdi **zannediyorsunuz**? Köy, düğün eğlenceleri için mi bir aydır burada durduğumu **sanıyorsunuz**? Darılmayınız. Ben burada, ilk gençliğimin birkaç kırık hatırasını aramaya geldim, o kadar. (Ç s. 387)*

"Macit Bey, yaprakları çabuk **çeviriyorsunuz** ! " diye çıkışmış; birkaç dakika sonra, öbürüne: "Amma da yanlış **söylüyorsunuz**, Nazif Bey ! " demişti . (KK s. 24)

" Sonra ben, her şeyden evvel beni beğenen erkekleri severim, siz ise kendinizden başka kimseyi beğenmez gibi **görünüyorsunuz**." (KK s. 25)

3. çokluk şahıs:

Vakıa o, yirmi beş yaşından beri daima şaşan , tiksinen, ürken ve kaybolmuş bir önrün hasretini çeken bir adamdır. Onu insandan kaçır ve huysuz zannedenler **yanılıyorlar**. (KK s. 12)

"Vallahi, geceleri adeta bizim gibi **konusuyorlar, gülüşüyorlar, şarkı söylüyorlar, tepinip oynuyorlar**. Bazı da bir kavga, bir dövüştür, gidiyor," diyordu. (KK s. 196)

Ah, bu zamanın asabi, nazik küçükhanımları. Bir parça hava değişmesiyle gül gibi sararır **soluyorlar**, dedi. (Ç s. 330)

Biçareler tehlikeyi, şüphesiz, bilmiyor, fakat **hissediyorlar**. (Ç s. 338)

Aylarca senin hasta vücudunu kendi çocuğum gibi kol arımda tuttum, bize ne demişler, ne **diyorlar**, biliyor musun Feride? Mümkün değil, tasavvur edemezsin. (Ç s. 374)

-makta / -mekte ekinin kullanımı:

-maktadır / -mektedir şeklinde olan bu ek eklensin mi?

2.1.2.1.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -a-yım / -e-yim

— Tahtalar tamamen kuruyuncaya kadar ben bir **dolaşayım**. Eskici Fehmi Efendi'yi görmek istiyorum. (SB s. 287)

— Ben **gideyim** biraz piyano **çalayım**. Sizin orkestra bu akşam işlemiyor. (SB s. 300)

"Ben biraz **uzanayım** . Siz başımda şiir söyleyin. Olmaz mı?" diyordu. (KK s. 57)

*Günahım ne ise yüzüme söylesin ; beni istediği gibi tekdir etsin, sesimi çıkarmayacağım; fakat bir defa yüzünü **göreyim**' diyor. (KK s. 156)*

- Seni hiç olmazsa bir mevsim için, iki ay için annene göndereyim. O biçare de ihtiyar... Seni kim bilir ne kadar göreceği gelmiştir, dermiş. (Ç s. 14)

*Fakat Allah'ın kulu, bir gün bir parça canlan, kız, aksi bir şey söyle de kedi gibi boynuna atılarak seni tozun, toprağın içine **yuvarlayayım**; saçlarını **çekeyim**; yılan gözlerine benzeyen yeşil gözlerini parmaklarımla tehdit **edeyim**. (Ç s. 28)*

2. teklik şahıs:

*Tasarruf hakkında bir iki bilgin olsun Mevlana'yı Yunus'u **tantıyasın**, dininin kurallarını **öğrenesin** istedim, oldu. Tamam artık. (KDA, 46)*

3. teklik şahıs: -

-Bahtı **açıla yürüye...**

-**Yürüyeyeee!**

-**Yürüyeyeee!**

-**Üni yayıla yürüye...**

-**Yürüyeyeee!** (DA, 94).

1. çokluk şahıs: -alım, -elim

"**Bekleyelim**, sabırlı ve mütevekkil **olalım**" diyor, "bekleyelim, elbette gelir! " (KK s. 127)

"Azizim," dedi; "lütfen bana bir gün bu çocuğun medfun olduğu yeri gösteriniz; ona bir muhteşem mezar **yaptıralım**." (KK s. 217)

Birkaç gün bekle de Beyrut'a kadar beraber **gidelim**, dedim. Bilmeden zavallıyı felakete

sürüklemiş oldum. (Ç s. 317)

— Rahat **duralım**, kımıldanmayalım, nefes **alalım**, almayalım, diye emirler veriyor. En büyük zulümleri bile mübalağalı bir nezaket arkasında yapan bu muhite bu, ne kadar yepyeni bir şeydi. (SB s. 312)

— Durmuş, dedi; *seninle bizim bahçenin arkasındaki incir bahçesine **gidelim, oturalım**. Biraz başım dönüyor. Seninle beraber bir **düşünelim**, olmaz mı?* (VK s. 104)

2. çokluk şahıs: -asınız / -esiniz

*Ta ki bu gençler memleketleri için değil, para için dövüşüyor **demeyesiniz**; bir diyeceğiniz var mı?* (VK s. 38)

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

2.1.2.1.1.6. Gereklilik Çekimi

1. teklik şahıs:

*Adamcağızın hakkı var. Mademki artık koskoca insanım, yarın, öbür gün işine başlayacak bir hocayım; o halde kendimden, çocukluğumdan hiçbir iz, eser bırakmamaya **çalışmalıyım**.* (Ç s.119)

*Görünüü ne kadar sefil olursa olsun, o gün, mutlaka sevmek azmiyle girdiğim bu mektepte nasıl bir felâketle karşılaştığımı tafsilatıyla **anlatmalıyım**.* (Ç s.144)

- *Bu fevkalâde bir parça. Beni bırak da sen git. Bir çare bulup mutlaka yüzünü **açtırmalıyım**.* (Ç s.223)

*"Bugün mutlaka Kasım Paşa'yı **görmeliyim**, mutlaka.* (KK s. 102)

*İtiraf **etmeliyim** ki, bu sözleri yalnız dudaklarım söylüyordu. Yoksa, içimden bu dakikada büsbütün başka türlü konuşuyordum.* (Ç s.105)

2. teklik şahıs:

— Beni dinle Rabia, sen mutlak kocaya **varmalısın**. Yüzünü, sesini bırakacak çocuklar

yetiştirmelisin. (SB s. 197)

*Çocukluğa, yaramazlığa, inatçılığa artık nihayet **vermelisin.** Kâmrân'ın ne kadar ince hisli ve nazik olduğunu biliyorsun. (Ç s.88)*

*- Sen önden **gitmelisin,** dedim. Ben havuzda yüzümü iyice yıkayacağım. Beni, bu suratla görürlerse ne derler? (Ç s.100)*

Görmelisin, bana nasıl kur yapıyor. Sanki her hareketi aşıkane bir 'jest'tir. (KK s. 95)

— Sen **evlenmelisin,** Peregrini. Bekârlık herkes için iyi bir şey değil. Hem sen aile içinde yaşamak için yaratılmış insanlardansın. (SB s. 181)

3. teklik şahıs

*Mutlak, mutlak Osman, Rabia'nın ruh iklimine **alışmalı,** Sinekli Bakkal'a **bağlanmalı.** Ama nasıl? (SB s. 254)*

*"Ne yapıp **yapmalı,** buna bir çare **bulmalı,**" diyordu. (KK s. 81)*

"Satmak, onun eski adetidir, eski illelidir; bırakmalı satsın, satsın, Ta ki satacak bir şeyi kalmayıncaya kadar . . . (KK s. 195)

*"Para yapmalı, para **yapmalı** ve bir an evvel kapağı Avrupa'ya **atmalı.** Başka türlüşü çıkar yol değil. " (KK s. 212)*

*- Ziyânı yok, enişte. Birkaç sene sonra yine izin alır, gelirim. Siz üzölmeyin. Hem de önümüzde bu kadar gün varken... Niçin şimdiden kendimize **zehretmeli,** diyordu. (Ç s. 400)*

1. çokluk şahıs:

*"Asıl hükmü ve kararı verecek olan, Faik'tir. Bir defa kendisine **sormalıyız.** " (KK s. 105)*

2. çokluk şahıs:

— Olmaz. O, merkezde her şeyi benim üstüme atacak, Nazır'a şikâyet edecek. Siz bir mazbata **yapmalısınız**. (VK s. 17)

Bizim ne olduğumuzu istiyorsanız önce siz o çeşit bir hayat örneği ortaya **atmalısınız**. (ZO s. 233)

Yine **bilmelisiniz** ki, bu ağza alınmaz lakırdıları utanmadan, çekinmeden bile size yazan nankör ve terbiyesiz kızla karşı kaşıya gelecek olursanız, bir çamaşırcı kadın kavgası yapmaya da kadirdir. (Ç s. 128)

- Efendim, Avrupa'da güzel bir âdet vardır. Baba adını da ilave ediyorlar. Daha muvazzah bir isim olur. Siz mual imler, bu yenilikleri tatbik **edivermelisiniz**. (Ç s. 223)

"Bana artık paşalar paşası **demelisiniz**, değil mi Gülbeşeker'den nişan aldım!" diye arkadaşlarını eğlendiriyormuş. (Ç s. 302)

3. çokluk şahıs:

2.1.2.2. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.1.2.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ - MƏKTUBLAR. ŞƏFİBƏYÇİLİK

CELİL MEHMET KULİZADE – SƏÇİLMİŞ ƏSƏRLƏR

Azerbaycan Türkçesinde I. tip şahıs çekiminde kullanılan zamir kökenli şahıs ekleri öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve istek kiplerinin çekiminde kullanılmaktadır. Bu ekler, istek kipinin 1. teklik ve çokluk çekimleri hariç Azerbaycan Türkçesinde kullanılır.

Şahıslar	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-Am	-ığ,-ik,-uğ,-ük
2. Şahıs	-sAn	-sInIz, sIz/ -sUnUz, sUz
3. Şahıs	-Ø/-dİr/-dUr	-lAr/-dİrlAr

Tablo 48

2.1.2.2.1.1. Nəqli Keçmiş Zaman Kipi

Öğrenilən keçmiş zaman eki iki şəkildə görülür. Bu zaman ekinin şahıslara görə fiil çekimi şu şəkildedir:

a) Bu kipin I. tipi *-miş / -miş / -muş / -müş* ekleriyle yapılır.

1. teklik şahıs: **-miş-am / -miş-əm / -muş-am / -müş-əm**

Çünkü Şəfi bəyə qarşı ittihamın, eyni zamanda, illərdən bəri onunla bəra-bər oturanların heysiyyət və etibarlarını da təsirləndirəcəyini heç bir zaman unutmamışam. (s. 143)

İçindəki Nuri paşaya aid zərfi də paşa burada olmadığı üçün bir az gecikmə ilə özünə göndərmişəm. (s. 63)

Sonra Şəfi bəy deyir ki, mən Moskvadan qaçaraq İstanbula gəldikdə hazır təşkilatların başına keçmişəm. (s. 182)

Beş gün də onunla əlləşdim. İndi də üç gündür qripə düşər olmuşam. (s. 102)

Mən elə şəxslər görmüşəm ki, səhərdən-axşamədək danışır, mən heç doymamışam. (CM s.44)

2. teklik şahıs: -

- Pərvərdigara! Bu nəyə arvaddır? Nə qədər əskik və ərzəl adamlar yaratmışsan! (CM s.643)

A kişi, sən zərəfat eləyirmişsən... (CM s.66)

Gedib də söyləməmişsən, nə haldasan biləməz. (CM s.465)

3. teklik şahıs: **-miş(-dır) / -miş(-dir) / -muş(-dur) / -müş(-dür)**

Hətta Sizə məktub belə yazmış, lakin cavab almamışdır. (s. 25)

Gürcülərə gələn məlu-mata görə, Gürcüstanda bir çox edamlar da olmuşdur. (s. 68)

1933-cü ildə baş **tutmuş**, ancaq Şəfi bəyin firqədən qovul-masından sonra keçirildiyi məlum olan bu mahiyyəti bəlli olmayan toplantını şəfibəyçilər firqə qurultayı kimi təqdim edirlər. (s. 171)

İkinci bir şəxsin namizədliyi irəli **sürülmüş**, bizim də ona münasibətimiz **bildirilmişdir**. (s. 75)

Bitərəf oxucu Şəfi bəyin göndərmiş olduğu məktubun ədəb-ərkana uyğun olmayan, hər cür tərbiyədən məhrum normal bir istefanamə olmadığını, şübhəsiz, **görmüşdür**. (s. 136)

1. çoxluk şahıs: -miş-ığ / -miş-ik / -muş-uğ / -müş-ük

Əli Mərdan bəyə bu qədər aydın bir şey **yazmışıq**. (s. 65)

O elə güman edəcək ki, biz şikayətə **gəlmişik**. (CM s.307)

...biz isə məsələni mətbuat səhifəsinə keçirmiş və bununla da onu mətbuat yolu ilə özünü müdafiə məcburiyyətində **qoymuşuq**?!... (s. 133)

... bir tərəfdə əyləşib Rzaqulu, bir tərəfdə əyləşmişəm mən özüm və ikimiz də dünyanı yaddan çıxardıb, **cummuşuq** şahmat oyununa. (CM s.209)

Biz bunu nəinki yad kişiler yanında, hətta yavıq qohumlarımızdan da gizlənmək üçün **örtmüşük**. (CM s.317)

2. çoxluk şahıs: -miş-sınız / -miş-siniz / -muş-sunuz / -müş-sünüz

“Yeni Kafkasya” yeni sənəsinə girdi. İlk nömrəsini yəqin ki, **almışsınız**. (s. 49)

Ziyan **etmişiniz**. Buna çox acıdım. (s. 58)

Ondan ötrü ki, arvadlarınızın hamısını yumruq altında **öldürmüşsünüz**; ölən qardaşlarınızın arvadını **almısınız**, ölən dostlarınızın yetimlərinin malını **yemisiniz**. (CM s.428)

Eşitdim ki, Berlinə **köçmüşünüz**. (s. 25)

*Bu təşəbbüslə Siz çıxış etmiş və onun icrasını da öz boynunuza **götürmüşsünüz**. (s. 108)*

3. çokluk şahıs: -miş(-dır)lar / -miş(-dir)lər / -muş(-dur)lar / -müş(-dür)lər

*Fəqət Qafqaz konfedasiyası fikirini bunlar yenimi **çıxarmışlar**, əvvəl yox idimi? (s. 60)*

*Şair Cavad zavallını şeirlərindən dolayı həbs **etmişlər** və özünə də əzab verirlər. (s. 37)*

*Hətta “Əkinçi” qəzetinin əlavəsi olaraq “O, kim-dir?” ünvanı ilə bir mənzumə belə nəşr **eləmişlər**. (s. 40)*

*Bolşeviklərin öz aralarında millətçilər peyda **olmuşlar**. (s. 40)*

*Zavallını çox **döyürmüşlər** ki, ondan sirləri alsınlar. (s. 34)*

b) Azərbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipi –(y)İb / -(y)Ub eki ile karşılaşılır ve çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Ancak teklik ve çokluk 1. şahıslar bu eki almaz.

2. teklik şahıs: ıb-san / -ib-sän / -ub-san

*Ay Məşədi Nurəli, halal olsun o atı ki, Kərbəlayı Xəlilqverdiyə **satıbsan**. (CM s.174)*

*Yaxşı eləyib **gəlibəsən**; biz yazıqlara nicat yolu elə bu qapıda olacaq. (CM s.420)*

*Ey yeri-göyü yox yerdən yaradan Allah! Məni il yarımdır ağlar **qoyubsan**, gülüzlü qızımı əlimdən **alıbsan**, mənim ciyərimə dağ **basıbsan**! (CM s.393)*

*Həsənəli (Qaraşa acıqlı). Ədə, Qaraş, vallah sən **qudurubsan**! (CM s.430)*

*Və salisən (bir az dayanıb) dəxi özün bilirsən ki, söz yox ki, tədarük **görübsən**. (CM s.406)*

3. teklik şahıs: ıb(dır) / -ib(dir) / -ub(dur)

***Yazılıbdır** Danabaş kəndində İrəvan quberniyasında, 1894-cü sənə. (CM s.46)*

*- Məhəmməd həsən əmi, tez oğlanı göndər pəyədən eşşəyi çıxarsın, minəcəyəm şəhərə, nəçərnik **istiyibdir**. (CM s.50)*

Bəli, bu saat, elə bu dəqiqə, bu gecə səhərə kimi Danabaş kəndində üç evdə matəm qurulubdur. (CM s.67)

*Qazı çoxdan duymuşdu ki, bu kişi xam **düşübdür.*** (CM s.54)

Bir-iki taxçaya düzülibdür bir neçə boğça, köhnə papaq və bir-iki mücrü. (CM s.86)

2. çokluk şahıs: -ib-sınız / -ib-siniz / -ub-sunuz

*İndi siz burada rahatca **yatıbsınız**; heç dünyadan xəbəriniz yoxdur.* (CM s.416)

*- Ay rəhmətlik oğlanları, axı siz buraya işləməyə **gəlibsiniz**, ya davaya?* (CM s.145)

*-Mən özümü borçlu hesab edirəm sizdən razılıq eləməyə ki, bu uzun yolu zəhmətlə buraya gəlib məni sərəfraz **buyurubsunuz.*** (CM s.183)

*- Bu gün bizim buraya yığışb belə ləzzətlə vaxt keçirməyimizə siz səbəb **olubsunuz.*** (CM s.182)

*Senzor (Mirzə Məhəmmədəliyə). Cənab Mirzə Məhəmmədəli, şayəd siz ittihadimuslimin məşqinə **düşübsünüz** ki, İran və Rusiya azərbaycanlılarından bir müstəqil hökumət əmələ getirəsiniz və bu qəsd ilə qardaşlarınız ilə bir ittihad bağlamısınız.* (CM s.464)

2.1.2.2.1.2. Geniş Zaman (Ğeyri Ğāti Gələcək)

Azərbaycan Türkçesinde geniş zaman –(y)Ar eki ile karşılanır.

1. teklik şahıs: -ar-am / -är-äm

*Mən dağları, daşları, quşları, fəlakələri, ayları, ulduzları və dünya-ələmləri bura şahid **çəkərəm** və bu qızları onlara nişan **verərəm, soruşaram** ki, bu camaata nə ad qoymaq olar?* (CM s.429)

*Ay nəçərnək ağa, belə qurban olsun sənə mənim oğlum Zeynal. Mehriban padşahımızın yolunda oğlumu nəinki saldatlığa **verərəm**, mən ona qurban **kəsərəm.*** (CM s.491)

*Hər on beş gündə bir məktub, ayda – iki ayda bir xüsusi posta (poçt) və qəzetləri daima **alıram.*** (s. 43)

Mən burada bəzi yazılarıma əvvəldən bəri “Azəri” imzasını **qoyuram**. (s. 98)

İkinci hambal. Mən gəlmişəm Səməd Vahidin kitablarını və yatacağını **aparam**. (CM s.472)

2. teklik şahıs: -ar-san / -är-sän / (-y)-ar-san / (-y)-är-sän

Sən burada bəlkə də iş **taparsan**. (s. 56)

-Əzizim, qəndi və çayı gətirərsən **qoyarsan** buraya, sonra gedib üç-dörd nəfər kəndinizin əhlindən **gətirərsən** mənim yanıma. (CM s.58)

İçirsən o zərimarı, hər nə ağılına gəlir, **danışırsan**. (CM s.395)

“Hər nə əkərsən, onu **biçərsən**.” (CM s. 261)

Qasım kişi. Vallah, yaxşı deyirəm. Özü də minməli atdı, yorğadı; kefin gələndə **minərsən, gəzərsən; başını da görərsən, qulaqlarını da görərsən**. (CM s.508)

3. teklik şahıs: -ar / -är

Bir də əzizim, zənn edirəm ki, Avropa siyasətindən yazılan məqalələrdə oxucuların gündəlik qəzetlərdən ala bilmədikləri materiallar təqdim edilərsə, daha faydalı **olar**. (s. 34)

“Hakimiyyəti-milliyə”də yazdığı son məqalələrdə sıx-sıx qeyd etdikləri baş verərsə təbii ki, işimiz **irəliləyər**. (s. 48)

Ümid edirəm ki, gələn ay üçün məsələ tamamilə **aydınlaşar**. Sizin alacağınız da təsdiq **olunar**. (s. 112)

Həsərət xala (Mərcan xanıma). Ay xanım, çox da daa-rıxmayın, Allah kərimdir. Çiçək xanım hələ cahaldı, inşallah, bəxti **açılar, gedər**. (CM s.563)

Eybi yoxdu bunlar hamısı **keçər**.

Çünki dünyada hər nə olsa keçib **gedər**. (CM s.631)

1. çokluk şahıs: -ar-ıg / -är-ik (-y)-ar-ıg / (-y)-är-ik

Bir də əzizim, ara-sıra bizi maraqlandıran mövzular barədə yazı göndərsən məmnun **olarıq**. (s. 62)

Bir-birimizə yardım edər, müştərək **çalışarıq**. (s. 73)

Başqalarına görə varsa, göstərsinlər. Məmnun **olarıq**. Ya izah və ya da islah **edərik**. (s. 29)

Siz də səfərinizi bir-iki gün daha gecikdirsəniz sizinlə bərabər Parisə **gedərik**. (s. 17)

Daim **görürüz** iş bu qocalmış çağımızda

Cüt-cüt durur övrət solumuzda, sağımızda

Şəhvət quluyuz, nəfsdən imdad **alırız** biz,

Dindarlarız, gündə bir arvad **alırız** biz. (CM s.632)

2. çokluk şahıs: -ar-sınız / -är-siniz / (-y)-ar-sınız / (-y)-är-siniz

Dərhal onunla məktublaşar-san. Daha yaxşı **anlaşarsınız**. (s. 25)

Siz dil bismənizə görə bəlkə də bir iş **taparsınız**. (s. 44)

Əlbəttə, onunla **görüşərsiniz**. Mənimlə daha görüşməmişdir. (s. 37)

Siz də qəti bir nəticəyə **gələrsiniz** və məsələnin bütün formal tərəflərini elə birdən həll edərik. (s. 107)

3. çokluk şahıs: -ar-lar / -är-ler (-y)-ar-lar / (-y)-är-ler

-Sən zəhmət çəkmə, nökərlər **çağırarlar** gələr. (CM s.185)

Belə bir nəticəylə ancaq günahkar olduqlarını daxilən anlayanlar barışa **bilərlər**. (s. 162)

Azərbaycançılığın mücahidləri bu əngəli də yenər, Şəfibəyçiliyi də **devirərlər**. (s. 191)

Yer, göy, aylar və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə genə əvvəl-axır günün başına dolanırlar; çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır. (CM s.22)

-Kişi, vallah, billah, səndə bir tük qədəri ağıl yoxdu. Yaxşı, a kişi, axı sabah yox, birigün züvvarlar çıxırlar. (CM s.87)

2.1.2.2.1.3. Gelecek Zaman (Gələcək Zaman)

Azərbaycan Türkçesinde gelecek zaman –*acağ* / -*äcäk* eki ile karşılanır.

1. teklik şahıs: (-y)–acağ-am / (-y)-äcäy-äm

*Bu günlərdə Ankarada çıxan həf-təlik bir qəzetə bolşevizm haqqında məqalələr yazmağa **başlayacağam**. (s. 18)*

*Onun özünə ayrıca məktub **yazacağam**. (s. 18)*

*İcazə kağızları hazır olduq-dan sonra İstanbula **gedəcəyəm**. (s. 9)*

*Bu məsələnin bütün təfərrüatını **öyrənəcəyəm** ki, bundan mühüm bir şey hasil olsun. (s. 57)*

*10 oktyabr tarixli məktubunuzu aldım. Mən ayın 13-də işləri **bitirəcəyəm**. (s. 17)*

2. teklik şahıs: (-y)–acağ-san / (-y)-äcäk-sän

*-Bəli, sən məndən yarım girmənkə qənd **alacaqsan**. (CM s.60)*

*Sən gərək fikrə qalasan ki, yoldaşların çıxıb gedib kərbəlayı olacaqlar, amma sən arvad kimi **oturacaqsan** evdə. (CM s.96)*

*Bu qədər yolu piyada gələsən, özün də qoca kişi olasan, əlbəttə, **yorulacaqsan**. (CM s.104)*

*Məcmuənin ilk nüsxəsində nələr olduğunu **görəcəksən**. (s. 26)*

*-Bəy, içəri zəhmət çək, sənə iki vəsiyyətim var. əvvəla budur ki, qənd-çaya, söz yox, pul **verəcəksən**. (CM s.58)*

3. teklik şahıs: (-y)–acağ(dır) /(-y)-əcäk(dir)

*Bugünlərdə bəzi şəxslərlə görüşümüz **olacaq**.* (s. 56)

*Divanın səlahiyyətləri təbii ki, rəisdə **qalacaq**.* (s. 153)

*Ehtimal ki, hərifləri Amerika da təsdiq **edəcəkdir**.* (s. 54)

*Milli Mərkəz İstanbulda qalmaqla bərabər, fəlan ümummilli işləri idarə etmək məqsədilə üç şəxsdən ibarət səlahiyyətli bir heyət **seçiləcək**. Bu heyət –də **yerləşəcək**”.* (s. 154)

*Plan belə qurulmuşdu ki, əvvəlcə redaksiyada axtarış **aparılacaq**, bundan sonra isə Şəfi bəy idarə heyəti daxilində bu hadisədən dolayı gürultu **qoparacaq** və Əmin bəyə hökumətin etimad etmədiyi əsas gətirilərək, ona erimadsızlıq **göstəriləcək** və rəhbərlikdən **kənarlaşdırılacaq**... (s. 156)*

1. çoxluk şahıs: (-y)–acağ-ıg / (-y)-əcäy-ik

*Belələri ilə “ittihad” edib də, nə **qazanacağıq**?!... (s. 56)*

*“Yeni Kafkasya”nın ayın əvvəlində çıxacaq nüsxəsi yu-bandı. 15-də dubl (qoşa – A.B.) nömrə **çıxaracağıq**.* (s. 68)

*Bu “xəyanəti” o “sədaqətdən” hər zaman üstün tutduq, yəni də **tutacağıq**! (s. 155)*

*İstədiyini nömrələrdən sənə üç nüsxə göndərirəm. Bundan sonra da hər nömrədən üç nüsxə **göndərəcəyik**.* (s. 45)

***Gözləyəcəyik**. Cavab gəlmədiyi təqdirdə, **kəsəcəyik**.* (s. 64)

2. çoxluk şahıs: (-y)–acağ-sınız / (-y)-əcäk-siniz

*Amma vallah, billah, and olsun sizin əziz canınıza elə ki, başınızı qəbirdən çıxardıb durdunuz ayağa, lap peşiman **olacaqsınız**.* (CM s.416)

Mürşüddayı. Mən onu bilirəm ki, (o üzə-bu üzə baxıb, papirosunu eşir) mən onu bilirəm ki, (yavaşca o tərəfə bu tərəfə baxandan sonra durub gedir akoşkadan küçəyə baxır) hamı cahil-cuhulu bu evdən **qaçırdacaqsınız**. (CM s.574)

Bizim xəstəxanada müşahidə olunan əmrəzi-əqliyyənin cümlsindən fəlc-i-ümumisinə, dairrəqs və bir neçə dəxi qeyrilərinə rast **gələcəksiniz**. (CM s.585)

“Yeni Kafkasya”nın son nüsxəsindən Azərbaycanda yeni həbslərin icra edildiyini **görəcəksiniz**. (s. 34)

P.S. Milyukovun çıxışı münasibətilə “İstiqlal”ın çıxacaq nüsxəsində başqa məqaləm vardır. **Bəyəncəksiniz**. (s. 119)

3. çokluk şahıs: (-y)-acağ-(dır)lar / (-y)-äcäk-(dir)ler

-Əmoğlu, mən artıq əfsus eləyirəm ki, biz ölüb gedəcəyik, amma bu gözəl əhvalatlar yaddan **çıxacaqlar**. (CM s.45)

Pərinisə, balam, qonsur bizə heç zad paylamadı, dedi sizin hürriyət payınızı İranda öz vətənimizdə **paylıyacaqlar**. (CM s.155)

Necə dərin quyuda ölünü gizlətsək, genə axırda gəlib **çıxardacaqlar** və bizim hamımızı katrojniyə **göndərəcəklər**. (CM s.136)

Halbuki, mən onun fəsad və pozğunçuluq hərəkətlərini yazılı sənədlərlə isbat etmək niyyətindəyəm və oxucular bunları irəlidəki səhifələrdə **görəcəklər**. (s. 144)

Qərəz, baş ağrısı da olur, amma genə gərək deyim; çünki mən bilirəm ki, bu əhvalatı oxuyan rəfiqlərim artıq təəccüb **edəcəklər**, necə yəni qəzətçi Xəlil və lağlağı Sadıq? (CM s.41)

2.1.2.2.1.4. Şimdiki Zaman (İndiki Zaman Formaları)

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinden ayrılarak bağımsız bir yazı dili olmaya başlayan Azərbaycan Türkçesinde çağdaşı olan Osmanlı Türkçesindeki gibi şimdiki zaman çekimi için -yor eki hiçbir dönemde kullanılmamış ve ET'deki geniş zaman eklerinden şimdiki zaman çekimi için yararlanma geleneğini sürdürmüştür;

ancak Azərbaycan Türkçesinde bu eklerin dar ünlülü şekilleri (-*Ir*, -*Ur*) şimdiki zaman çekiminde, geniş ünlülü şekilleri (-*Ar*) ise geniş zaman çekiminde kullanılagelmiştir. (Türk⁸⁸, Kartallıoğlu⁸⁹ 2007: 207; Ergin⁹⁰ 1981: 144).

Buraya kadar görülen örneklerde, Azərbaycan Türkçesinde bugün kullanılmaya devam eden bazı eklerin Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nda da karşımıza çıktığını, buna rağmen XVI. yy. Osmanlı Türkçesinde ya kullanılmadığını ya da gittikçe "köreldiğini" gördük. şimdiki zaman çekiminde ise tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. Burada, Azərbaycan Türkçesinde kullanılmayan ekin (-*iyor*) Osmanlı sahasında, Fuzuli'nin çağdaşlarında görülmeye başlamasına ve bu ekin şimdiki zaman eki olarak Türkiye Türkçesine kadar Anadolu coğrafyasında kullanımının gittikçe artmasına rağmen, Azərbaycan Türkçesinde olduğu gibi Fuzûlî'de de kullanılmadığı görülmektedir.

Azərbaycan Türkçesinde şimdiki zaman iki farklı ek ile karşılanır:

a) -(y)*Ir* /-(y)-*Ur* ekleriyle yapılır.

1. teklik şahıs: -*ır-am* / -*ir-äm* / -*ur-am* / -*ür-äm*

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Şəfi bəyin bu boş və mənasız ittihamlarına istehza ilə yanaşır, onları nifrətlə qarşılayıram. (s. 137)

Yazdığınızdan anlayıram ki, Mustafa bəy aldığı direktiv əsasında hərəkət eləmişdir. (s. 81)

Finlandiyadan, karantindən yazıram. Sizin ünvanınızı bilmə-diyimdən Helsinqforsdakı dostlar tərəfindən xəbər aldığım Fuad Tuktarov4 vasitəsi ilə məktubu sizə göndərirəm. (s. 9)

Sizin buraya gəlmək fikrində olduğunuzu və bir iş aradığınızı da bilirəm. (s. 39)

Göndərdiyin ünvanlar haqqında düşünürəm. (s. 44)

⁸⁸ TÜRK, Vahit, [1999] (1996), "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s. 311-312.

⁸⁹ KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), "Azərbaycan Türkçesi", Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 207

⁹⁰ ERGİN, Muharrem, (1981), Azeri Türkçesi, Ebru Yayınları: 9, İstanbul, s. 144.

2. teklik şahıs: -ır-san / -ir-sən / -ur-san / -ür-sən

Sən də çox gec-gec yazırsan. (s. 58)

Bilirsən ki, “Yeni Kafkasya” bütün ağırlığı ilə təkə mənim öhdəmdədir. (s. 58)

-Qardaş, bəlkə sən zərəfat eləyirsən, mən axı Sarı ad eşitməmişəm. (CM s.328)

-Əzizim, ailəmi gətirəcəyimi soruşursan. İlk imkanda görə-cəyim işlərdən birisi də budur. (s. 33)

- Yox, bacı, ağılını yığ başına. İndi sən görürsən ki, iş lap qurtarıbdı. (CM s.113)

3. teklik şahıs: -ır / -ir / -ur / -ür

Bolşevik diktatorluğu, nə deyirlərsə-desinlər, kritik bir dövr yaşıyır. (s. 129)

Bir çoxları var ki, fir-qəyə rəsmən bağlı olmadıqları halda işkəncəyə məruz qalır və firqədən istefa verdiklərini bəyan edirlər. (s. 34)

Qəzetimizin böhran halı davam edir. (s. 37)

Yazıları onunla birlikdə bir təhər yoluna qoyur. (s. 57)

Onlara qarşı da şiddətli tədbirlər görülür. (s. 40)

1. çokluk şahıs: -ır-ığ / -ir-ik / -ur-uğ / -ür-ük

Bu mənada deyə bilərik ki, biz, Şəfi bəyin şəxsində sadə bir fərdlə deyil, ümumi bir zehniyyətlə, başqa sözlə, Şəfibəyçiliklə qarşılaşırıq. (s. 132)

Biz onun kimi araqarışdıranları ifşa etmək və davam etdirdiyi fəsadı tamamilə aradan qaldırmaq məcburiyyətindən irəli gələn yazıların xoş bir şey olmamaqla bərabər, zərurətini də anlayırıq. (s. 134)

Beş nüsxə də Əli Mərdan bəyə göndəririk. (s. 45)

Doğrusu, bu qışı da əmniyyətsizlik, işsizlik, mühitsizlik və evsizlik hissinin əzici basqısı altında keçirmək təsəvvürü qarşısında qorxu duyuruq. (s. 122)

– Biz bunda təhlükə **görürük**. (s. 191)

2. çokluk şahıs: -ır-sınız / -ir-siniz / -ur-sunuz / -ür-sünüz

Sonuncu hadisələr ilə çox məşğul olduğunuzu, dörd, üç və ikilərlə iclaslar keçirdiyinizi **yazırsınız**. (s. 51)

Siz bolşeviklərlə münaqişə **edirsiniz**. – Biz bu münaqişədən bezəriq. (s. 191)

Təəssüflər olsun ki, ölkədən (Azərbaycandan – A.B.) qəti bir məlumat olmadığından hərəkətinizdə tərəddüd etdiyinizi **bildirirsiniz**. (s. 51)

Məmləkətdən gələn xəbərləri “Yeni Kafkasya”da **oxuyursunuz**. (s. 39)

Siz xilas yolunu aktiv mücadilədə **görürsünüz**. (s. 191)

3. çokluk şahıs: -ır-lar / -ir-lər / -ur-lar / -ür-lər

Bu surətlə istefa etdirilənlər sonra ən qatı firqəçi olub **çıxırlar**. (s. 34)

Şair Cavad zavallını şeirlərindən dolayı həbs etmişlər və özünə də əzab **verirlər**. (s. 34)

Onlar öz aləmlərində bizi “diskrite” etmək (nüfuzdan salmaq – A.B.) **istəyirlər**. (s. 40)

İstər redaksiya heyətinə, istərsə də mənə qarşı bir çox nəşriyyat və fəsadlarda **bulunurlar**. (s. 40)

Bir də nasional-demokratlar buna çox əhəmiyyət verən kimi **görünürlər**. (s. 55)

b) -mağda / -mäkdä ekleriyle karşılanır.

1. teklik şahıs: -mağda-y-am / -mäkdä-yäm

Bu xüsusda sizdən yaxın zamanda müsbət bir cavab **gözləməkdəyəm**”. (s. 168)

Çayın kənarından qayıdıb bir də gördüm ki, İvanovun evinə tərəf üz qoyub **getməkdəyəm**. (CM s.249)

2. teklik şahıs: -mağda-san / -mäkdä-sän

3. teklik şahıs: -mağda(dır) / -mäkdä(dir)

*Eyni zamanda, beynəlmiləl dünya müvazinəti də **laxlamaqdadır**. (s. 129)*

*... var ikən, Şəfi bəyin “mən məsələnin mət-buatda əks edilməsini arzu etmirdim və bu risalənin çıxmasının məsuliyyətini tamamilə Məmməd Əmin bəy **daşımaqdadır**” deməsi hər kəsin nəzərində ikiüzlülüyn həyasız bir hiyləsi ola-raq qalır ki, buna Avropa ədəbiyyatında “timsahın göz yaşları” deyirlər. (s. 134)*

*Bununla birlikdə, həmin müddət ərzində tərəfimdən edilən xərclərin hesabatı üçlər heyətinin tədqiqinə verilmək üçün ha-zırlanaraq, qarşı tərəfin də verəcəyi hesabatın surətini gözləyib **durmaqdadır**. (s. 137)*

*Məhəmmədhasən əmi divanxanaya **girməkdə**, nəçərnək də divanxananın balkonuna **çıxmaqda**. (CM s.105)*

*İndi isə tamamilə müavinətsiz (yardımsız) qalmışdır. Böhran halı **keçirməkdədir**. (s. 35)*

1. çoxluk şahıs: -mağda-y-ığ/ -mäkdä-y-ik

2. çoxluk şahıs: -mağda-sınız / -mäkdä-siniz

*Saniyə, axır zamanlarda Azərbaycanda əmələ gələn Hübbivətən və ədəmi-mərkəziyyət fırqəsinin amalı yolunda **çalışmaqdasınız** ki, bir tərəfdən Qafqaz Azərbaycanını, digər tərəfdən İran Azərbaycanını – ki, ibarət olsun Təbriz, Tehran, Gilan, Osmanlı və İran Kürdistanı, Urmu və qeyriləri – bu vilayətləri bir-birinə ilhaq edib, müstəqil Azərbaycan hökuməti əmələ gətirəsiniz və... (CM s.21)*

3. çoxluk şahıs: -mağda-(dır)lar / -mäkdä-(dir)ler

2.1.2.2.1.6. İstek kipi (Arzu Şəkli)

Azərbaycan Türkçesinde istek kipi -(y)A eki ile karşılanır.

1. teklik şahıs: -a-m / -ä-m

*Onun sağlığında necə ki, mən onun idim, habelə öləndən sonra da mən gərək onun **olam**. (CM s.647)*

*Oradan bəxabər olmaq istəyirdim ki, imtahanlardan bir əhval **biləm**. (CM s.336)*

*Bilmədim nə **eləyim**: bir istədim Ohanı kənara **çağıram** və anasına sifariş **göndəram**; sonra bu fikirdən düşdüm. (CM s.136)*

*Mən əvvəl istədim ürəyimi bərk **tutum** və ağlamayım və ağlamazdım da; amma baxdım gördüm ki.... (CM s.223)*

*-Mən **ölüm**, ay əhməd Fitrət (ev sahibi ədib yoldaşımızın adıdır), o yediyin balığın adını ata-anamız “balıx” qoyub, sən də elə “balıx” de, “balıq” demə. (CM s.251)*

2. teklik şahıs: -a-san / -ä-sän

*Allah salamatlıq versin, sağ və səlamət gedib **qayıdasan** evinə. (CM s.49)*

*-Ay şirin kam **olasan**, mənim qardaşım. Yəqin ki, kəbin kəsdirəcəksən. (CM s.55)*

*- A kişi, gəl gör, Məmmədvəlinin burnunun qanına nə çarə eliyirik – kesilmir; gəl bəlkə sən bir çarə **tapasan**. (CM s.167)*

*Ancaq bu heyndə Məşədi **deyəsən** yuxudan ayıldı və **deyəsən** səhvini və kəmədəbliyini başa düşdü; çünki gördü ki, mən də ac qaldım. (CM s.238)*

*Sən **öləsən**, gərək **gedəsən**. (CM s.239)*

3. teklik şahıs: -a / -ä

*Amma gərək o şəxslər hamısı sənə rəfiqlərindən **ola**. (CM s.58)*

*Pəs bu səbəbə bu iş əlbəttə, əlif əlbəttə, gərək sənə, mənim və şahidlərinin arasına **qala**. (CM s.59)*

*İndi dünyada qayda belədi ki, birisi ucadan alçağa **yenə**, dövlətlikdən kasıblığa **düşə**, söhbəti həmişə aparıb çaxardacaq keçən gicəllərinə... (CM s.50)*

*Amma birisi alçaqdan ucaya **qalxa**, kasıbçılıqdan dövlətə **çata**, əskilikdən hörmətə **minə**, heç vaxt atadan-babadan danışmağı dost tutmaz.* (CM s.50)

*Xudayar bəy Zeynəbin yanına adam göndərdi ki, məbada-məbada özgəsinə dil **verə** və özgəsinə ərə **gedə**.* (CM s.71)

1. çoxluk şahıs: -a-ğ / -ä-k / (-y)-a-ğ / (-y)-ä-k

Baxaq, görək nə edirik. (s. 56)

*Sən öləsən, bax buradanca çönək konsugilə, ona ayaq üstə baş sağlığı **verək**, - çünki arvadı ölüb, - oradan da **gedək** sizə, səhərə kimi **oynayaq**.* (CM s.209)

*Onun bu mərhələyə qədər yürütdüyü fəsad mənzillərini sizinlə bərabər **izləyək**.* (s. 146)

*Bu xüsusda bizə yardımçı olmaq üçün Şəfi bəyin firqədən xaric edilməsini elan edən qətnaməni əsas tutaraq, oradakı dəlilləri birər-birər təhlil və isbat **edək**.* (s. 146)

*- Molla əmi, salamünəleyküm. Buyur bizə, çay **içək**.* (CM s.240)

2. çoxluk şahıs: -a-sınız / -ä-siniz / (-y)-a-sınız / (-y)-ä-siniz

*Sizdən çox rica edirəm, bir az da məni oradakı siyasi əhval-ruhiyyə haqqında **məlumatlandırarsız**.* (s. 58)

*Sizin yardımınıza ümid edirəm. Gərək bu məsələdə mənə yardımçı **olasanız**.* (s. 116)

*Sizdən çox xahiş edərdim ki, mümkün qədər tez belə bir pasportu mənə **göndərsiniz**.* (s. 13)

*Gözlədim ki, yeni ünvanınızı **bildirəsiniz**.* (s. 25)

*İnşallah əgər Alah-taala əcəldən aman verər, burada da bu gün neçərnək ağa bir uşkol açar, ta bəlkə sizlər də işıqlıq şərbətini **içəsiniz**.* (CM s.219)

3. çoxluk şahıs: -a-lar / -ä-lär / (-y)-a-lar / (-y)-ä-lär

*Gər məni hörmət ilə **saxlayalar**,*

Mənim ömrüm otuz və qırx il olar. (CM s.362)

*...elə bir gün olaydı – haman qərb məhəlləsinin sirati-müstəqimdən azan bədbaxt müsəlmanları sənin dərgahında istiqfar edib dini-mübini islama **qayıdalar**.* (CM s.353)

*Avropadan və Türkiyədən gələnlərdən xəbər tutardıq ki, bəlkə bir tərəfdən **gələlər** və işləri qaydaya **qoyalar**.* (CM s.287)

*Məni istiyirlər zornan ərə **verələr**.* (CM s.110)

*Mən acıqlandım və üçü də sakit olub istədilər **gedələr**, mən onları saxladım və bunu dedim:* (CM s.264)

2.1.2.2.1.7. Gereklilik Kipi (Vacib Şəkli)

Bu kip Azərbaycan Türkçesinde –*malı* / *məli* eki ilə qarşılanır.

1. teklik şəhıs: –malı-y-am / məli-y-əm

*Ətraflı olmaq üçün **yazmalıyam** ki, dostumuz Əli Yusifi də həbs eləmişdilər.* (s. 34)

*Bununla belə **söyləməliyəm** ki, son zamanlar əlaqə başqa olmuşdur.* (s. 48)

*İstər-istəməz bu işə **girməliyəm**.* (s. 57)

*Ana, sözün yoxdu? Məni bağışla, mən **getməliyəm**.* (CM s.469)

2. teklik şəhıs: –malı-san / məli-sən

*Quran ayəsi kimi ‘‘həblül-mətin’’ qoyulub, sübuta yetirirlər ki, flən yol ilə yox, flən yol ilə **getməlisən**, daha burada bir özgə çarə yoxdur: gərək haman yol ilə, xoşsa da, naxoşsa da, **getməlisən**.* (CM s.311)

3. teklik şəhıs: –malı-dır / məli-dir

*Ömürləri bir-iki sənə **olmalıdır**.* (s. 55)

*O ki qaldı küsuf dərsləri, bəli, həqdir, bir altı ay da küsuf dərsləri təhsil **olunmalıdır**.* (CM s.452)

Beşinci yad arvad. Hələ bir bundan **soruşmalı** ki, bu özü niyə hələ evlənmir? Niyə? Bunun evlənməli vaxtı deyil? (CM s.567)

Bunu həmişə yad edin ki, hər şeydən qabaq xəstənin hədəqəsinin, yəni gözünün qarasının halını axtarmalı və hədəqənin işığa qarşı təamülünə diqqət **edilməlidir**. (CM s.586)

Yeldən bərk olan şey mələkdir ki, yelləri idarə edir; yəni haraya **göndərməlidir**, göndərir; göndərməli deyil, göndərmir. (CM s.442)

1. çoxluk şahıs: –malı-y-ığ / məli-y-ik

2. çoxluk şahıs: –malı-sınız / məli-siniz

Amma bunu lazımdır burada qeyd etmək ki, əmrəzi-əqliyyənin bəzi nüqəti-ibtidaiyyəsi vardır ki, siz cavan tələbələr bunların tətbiqatına yeycə **alışmalısınız**. (CM s.585)

Fəqət **bilməlisiniz** ki, imkan çox məhduddur. (s. 39)

3. çoxluk şahıs: –malı-dırlar / məli-dirler

- Qlava, dörd-beş yüz yumurta **lazımdır**. (CM s.175)

Bizə tema və mövzu **lazımdır**; müxtəsər, bizim yazıçılıq karxanasında həmişə xam **lazımdır** ki, karxanamız işləsin, bika qalmasın. (CM s.305)

Elmi təhsil **eləmək lazımdır**, sümük **sındırmaq lazımdır**; yoxsa elm bir elə şey deyil ki, öz-özünə gəlib girsin adamın başına. (CM s.162)

Genə Allah bərəkət versin, bunların hamısının şükrünü yerinə **yetirmək lazımdır**. (CM s.69)

Çünki ümumi yazılardan başqa, bir də “Yeni Kafkasya”-nı **çıxarmaq lazımdır**. (s. 52)

2.1.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi

Türkmen Türkçesi ve Oğuz grubu dışındaki diğer lehçelerde sıfat-fiil ekli yapılar, iyelik ekleriyle birlikte kip-zaman anlatımı için kullanılabilmektedirler. Ayrıca Türkmen Türkçesinde bazı kip-zaman çekimlerinin iyelik ve şahıs eki kullanılmaksızın yalnız şahıs zamirleriyle şahıs anlamı taşıyabildiği görülmektedir.

Türkmen Türkçesi fiil çekimlerinde şahıs anlatımı şahıs ekleriyle, iyelik ekleriyle ve şahıs zamirleriyle yapılmaktadır:

Türkmen Türkçesinde şahıs ekleriyle şahıs çekimi öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman (-ya:r/ -yä:r ekli ve asıl fiil –Ip/-Up du:r/ yör:r/ otı:r/ yatı:r yapısında kullanılan), geniş zaman, şart, istek (-A ve –AyAdI ekleriyle yapılanlar), gereklilik (-mAlIdIr ekiyle yapılan) ve emir kipi çekimlerinde yapılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri, diğer Oğuz lehçelerindeki yapılarla neredeyse aynıdır. Sadece ikinci teklik ve çokluk şahıs çekiminde kullanılan eklerin –ñ ve –ñIz şeklinde (geniz n'si) olduğu görülür. 2. şahıs çekimi diğer Türk lehçelerinde de Eski Türkçe döneminden beri geniz n'lidir.⁹¹

Aslında şahıs zamiri olup zamanla ekleşen zamir kökenli şahıs ekleri şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi (-mAlIdIr ekli) çekimlerinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesindeki zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik Şahıs -In / -Un
2. Şahıs -sIn/ -sUn
3. Şahıs Ø
1. Çokluk Şahıs -Is/ -Us
2. Şahıs -sInIz/ -sUnIz
3. Şahıs -IAr

⁹¹ KARA Mehmet, Türkmen Türkçesi Grameri, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 123.

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Aslında şahıs zamiri olup zamanla ekleşen zamir kökenli şahıs ekleri şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesindeki zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır: Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs ekinin Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinden farklı olarak *n*'li şekli görülmektedir.

Azar berme maña, öz basımı özüm çararın! “Sıkıntı verme bana, ben kendi başımın çaresine bakarım” Ç. Aytmatov, ET: 7

“Hut-ma-hutrak getirýän” diyip, yüzüniň ugruna cogap berdi. “Tastamam getiriyorum, diyerek dönmeden cevap verdi.” MS:13

Yine çokluk birinci şahıs eki, diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden farklı olarak –Is/ -Us seklindedir.

Yene biri: “Biz, belki, basga yumsı bercay etmelidiris” diyip çen uryar. “Yine biri: Biz belki de baska bir emri yerine getirmeliyiz, diyerek tahmin yürütür.” E. Atayev, ZT: 9

... onda biz näme üçin dünýä inipdiris?

“... o zaman biz niçin dünyaya gelmişiz?” Ç. Aytmatov, ET: 10

Teklik ve çokluk ikinci şahıs eklerinde ET döneminin bir kalıntısı olan *ñ* sesini görmektediriz. Yine Türkmen Türkçesinin kendi grubundaki lehçelerde ikinci şahıs çekimlerinde *ñ*'li sekillere rastlanmamaktadır. Ayrıca Türkmen Türkçesinin ikinci heceden sonraki hecelerde yuvarlak ünlü bulunmaması kuralına göre çokluk ikinci şahıs eklerinden biri olan –*sUñIz* eki bu şekilde yazılır, –*sUñUz* şeklinde telaffuz edilir.

Ey yer, sen biziň ählimizi öz gövsüňde ekläp-saklayarsıň, eger sen bizi bagtyyar etmeseň, yer bolmak seň nämäňe derkar... “Ey toprak, sen bizim hepimizi kendi sinende saklıyorsun, eğer sen bizi mutlu etmezsen toprak olmak senin neyine gerek...”

Ç. Aytmatov, ET: 10

Tatar cansızlarına yaranlık edipsiň diyip günä yönkeyärler. “Tatar casuslarıyla arkadaşlık etmissin, deyip suç atıyorlar.” E. Atayev, ZT: 18

Teklik üçüncü şahsı belirtmek için ek kullanılmazken, çokluk için sayı bildiren –lar eki kullanılır.

Vah, olar üytgeşik gözyaslardı ahırın, o hili gözyaslar adam ömründe bir gezek berilyär. “Ah, onlar farklı gözyaşlarıydı, öyle gözyaşları insan hayatında bir kez dökülür.” Ç. Aytmatov, ET: 11

Ocar bagsı Ogulcahana bakan göz gıtagını aylasa, ol eyyäm gözyasa boglup otır. “Ocar Ozan, Oğulcahan’a doğru yandan baktığında o, anında gözyaşına boğuluyor.” E. Atayev, ZT: 17

Onuň patısasına Baykara diyer ekenler. “Oranın sultanına Baykara derlermiş.” MS:7

Olar il arasında galsalar, seniň oghuňı tagtından agdararlar. “Onlar halk arasında kalırlarsa senin oğlunu tahtından indirirler.” MS:10

Öğrenilen Geçmiş Zaman (Subyektiv Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde subyektiv öten zaman veya nāmālim öten zamanıñ –ip/ -ip forması terimleriyle karşılanan öğrenilen geçmiş zaman kipi, işin ve oluşun konuşulan zamandan önce yapıldığını ve konuşanın olaya bizzat tanık olmadığını, başkasından duyduğunu aktardığını ya da olayın farkına varılmadan gerçekleştiğini gösteren bir şekil ve zaman kalıbıdır.

Türkmen Türkçesinde bu kip, birden fazla ekle yapılmaktadır. Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın kullanılan –mİş/ -mUş ekinin bu lehçedeki kullanımı oldukça sınırlıdır. Daha ziyade ek-fiil olarak isim cümlelerinde ve rivayet birleşik zaman kipinde görülmektedir. Klasik edebiyatta ise –mİş/ -mUş eki oldukça fazla kullanılmıştır. Hatta bu dönem şiirlerinde ekin Azerbaycan Türkçesindeki gibi kullanıldığı görülmektedir.

Magtımguılı aydar: galmısam çohdan,

Köñül gusı talvas urar ırakdan,

Her yerde saglığım iste ol hakdan,

Doga kılıp, haka yalbar, Azadım
“Mahtumkulu söyler: kaçırmışım çoktan,
Gönül kusu arzu eder uzaktan,
Her yerde sağlığını iste o Haktan,
Dua edip Hakka yalvar, Azadım.”

Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Bu zaman kipi için en sık kullanılan yapı *-Ipdir/ -Updir* ekidir. *-Ip/ -Up* zarf-fiil ekiyle *-dir* bildirme ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu ek, Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için en yaygın kullanılan ektir.

Kendi lehçe grubunda bu eke en yakın şekil Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *-(y)İb/ -(y)Ub* ekidir. Azerbaycan Türkçesinde de bu ekin kullanım alanı gittikçe daralmış hatta bugün bu ekin birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminde kullanımı kalkmıştır. Teklik üçüncü şahıs çekiminde ise bu ekin Türkmen Türkçesindeki gibi bildirme ekli *-(y)İbdir/ -(y)Ubdur* şekli kullanılmaktadır (gälibsän, gälib(dir), gälibsınız, gälib(dir)lär). Türkiye Türkçesinde ise *-Ip /-Up* ekinin bu kip için kullanımı edebî dilde görülmezken EAT ve Osmanlı Türkçesinde özellikle de üçüncü şahıs için kullanıldığı bilinmektedir.

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde öğrenilen geçmiş zamanın bu tipi, *-Ip /-Up* zarf-fiil eklerini almış olan fiilin ardından şahıs zamiri getirilerek yapılır.

Bu dünyäni göçüp bargan göç bildim,
İşini bet aındım, özün puç bildim,
Öñün oyun gördüm, soñun hiç bildim,
Tirik erken, öli bolup galıp men.
“Bu dünyayı kalkıp giden göç bildim,
İşini kötü saydım, kendini boş bildim,
Önünü oyun sandım, sonunu hiç bildim,
Diri iken ölü olup kalmışım.” M I: 20

Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiillere bu ek getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar, eğer bu ünlü a ise a:’ya, e ise ä:’ye dönüşür ve uzun okunur: *delire-ip- > delirä:p, oka-ıpdır-> oka:pdır, sora-ıpdır-> sora:pdır, isle-ipdir-> islä:pdır* gibi.

Soltan däliräpdır, aňkası asıpdır” diysip, bir-birlerine çavus çakısyarlar. “Sultan delirmiş, aklını kaçırmış, deyip aralarında fısıldaşıyorlar.” MS:16

Patısa gidenden soň, Gül çıkgınsız yagdayda galıp, iň soňunda öz yanına kenizlerini çağırıpdır, soltaniň buyrugını olara mälüm edip, olardan maslahat sorapdır. “Sultan gittikten sonra Gül, çaresiz kalarak en sonunda yanına nedimelerini çağırılmış, sultanın emrini onlara bildirip akıl istemiştir.” MS: 24

İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi (Nämälim Hekaya Öten Zaman/ Nämälim Öten Zamanıñ –an/-en Forması)

–An sıfat-fiil ekiyle yapılan ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipi Türkmen Türkçesi gramerlerinde *nämälim hekaya öten zaman* veya *nämälim öten zamanıñ* –an/-en forması terimleriyle adlandırılmıştır. Bu lehçede geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılan –An eki, sadece üçüncü şahsın teklik ve çokluk çekimlerinde görülmektedir. Bu ekle sadece olumlu çekim yapılır ve –An’le çekimlenen fiiller soru eki almaz.

Oğuz grubu Türk lehçelerinin günümüz edebî dillerinde şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak yaygın kullanılan bu ekin öğrenilen geçmiş zaman kipi için kullanılmadığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde –An ekinin bu kip için kullanılıyor olması onu kendi lehçe grubundan farklı kılarken Kıpçak lehçelerine de yaklaştırmaktadır. Çünkü bu ekin asıl şekli olan –gAn eki neredeyse bütün Kıpçak lehçelerinde kullanılmaktadır.⁹² XVIII.-XIX. yüzyılda Türkmen Türkçesiyle yazılmış eserlerde de ekin –gAn şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kip ekinin, Türkmen Türkçesindeki kullanımı sınırlıdır. Sadece –Ipdir/-Updir ekinin kullanılmadığı bazı durumlarda geçmiş zaman anlamı bu ekle verilebilmektedir. Dur-, yör-, otur- gibi süreklilik bildiren yardımcı fiillerle yapılan

⁹² Çengel, Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Sekil Bilgisi, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 210; F. Tamir, “Kazak Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 461; C.V. Uygur, “Karakalpak Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Age., s. 586; D.E. Akbaba, “Nogay Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Age., s. 641.

birlesik fiiller bu kipte çekimleneceği zaman –An eki kullanılırken *-Ipdlr/-Updlr* eki bitmişlik bildirdiği için kullanılamaz.

Akmaya kösesip emdirmäge duran. “Akmaya sakinleşip emzirmeye başlamış.” THD I:

Bu ekin bir de –dlr bildirme ekiyle genişletilmiş *-Andlr* şekli öğrenilen geçmiş zaman kipini anlatmak için kullanılır:

-Andlr ekinin *-An* ekinden farklı olarak şahıs çekimleri de vardır. Şahıs ekleri bildirme ekinden sonra getirilir. İkinci şahıs çekimlerinde *-dlr* eki genel olarak düşürülür.

Tablo 2.7. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-

Tablo 2.7. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-2.

Olumlu		
<i>oka:ndırın</i>	<i>bakandırın</i>	<i>berendirin</i>
<i>oka:ndırsıñ (oka:nsıñ)</i>	<i>bakandırsıñ</i>	<i>berendirsıñ</i>
<i>oka:ndır</i>	<i>bakandır</i>	<i>berendir</i>
<i>oka:ndırıs</i>	<i>bakandırıs</i>	<i>berendiris</i>
<i>oka:ndırsıñız (oka:nsıñız)</i>	<i>bakandırsıñız</i>	<i>berendirsıñız</i>
<i>oka:ndırlar</i>	<i>bakandırlar</i>	<i>berendirler</i>

Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için yaygın kullanılan *-mİş/ -mUş* ekinin öğrenilen geçmiş zaman kipi çekiminde kullanımı günümüz Türkmen Türkçesinde oldukça azdır; ancak, birleşik zamanlı fiil çekimlerinde bu eke daha fazla rastlanmaktadır.

XVIII.-XIX. yüzyılda yazılmış olan eserlerde bu kip için *-mİş/ -mUş* ekinin kullanımı daha fazladır. Hatta Mahtumkulu’nun şiirlerinde bu eki alan fiillerin Azerbaycan Türkçesindeki gibi çekimlendiği görülmektedir.

Magtımgulı aydar: galmışam çohdan,

Köñül guşı talvas urar ırakdan,

Her yerde saglıgım iste ol hakdan,

“Mahtumkulu der: Kaçırılmışım çoktan,

Gönül kuşu arzu eder uzaktan,

Her yerde sağlığını dile Haktan

Doga kılğıl, haka yalbar, Azadım!

Dua et, Hakka yalvar, Azadım!”

M I: 22

Hak özi berdi miradıñ,

“Hakkın kendi verdi muradını,

Yığışdır ah-u peryadıñ,

Topla ah ile feryadını,

*Leyli **tutmuş** seniñ adıñ,*

Leyla tutmuş senin adını,

*Mähribanlık nısan **bolmuş**.*

Mihribanlık nişan olmuş.”

–mİş/ –mUş eki, halk edebiyatı ürünlerinde de yalnız üçüncü şahıs çekiminde görülmektedir.

Badı-saba zülpün gerdenne urmuş,/ Döküler tört yana teli, gürciniñ. “Saba rüzgarı zülfünü gerdanına vurmuş,/ Dökülür dört yana teli gürcünün.” TDH I: 135

Şimdiki Zaman (Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman kipi için de kullanılan birden fazla yapı bulunmaktadır. Çünkü sadece Oğuz grubunda şimdiki zaman kipi için özel bir ek bulunurken diğer lehçelerde bu zaman kipi ya baska bir zamanı da karşılayan bir ekle ya da yardımcı fiiller yardımıyla yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde de hem Oğuz lehçelerindeki gibi bu kipe özel bir ek ve diğer lehçelerdeki gibi yardımcı fiillerle şimdiki zaman anlatımı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipi için *-(I/U)yor* ve *–mAktA* (geliyor, gelmekte) ekleri kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde *-(y)Ir/ -(y)Ur*, *-makda/ -mäkdä* (gelir, gelmäkdä) ve Gagauz Türkçesinde *-a:r (<-iar<-ior<-iyor)*, *-er*, *-ye*, *-yu*, *-yo*, *-yor* ve *–mAktA* ekleri (geler, geliyo, geliyor) kullanılmaktadır. Bu üç lehçedeki eklerin neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

Türkmen Türkçesindeki şimdiki zaman kipi için kullanılan yapılar üç grupta incelenebilir.

Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi (Umumi Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde *hâzirki zaman* veya *umumi hâzirki zaman* terimiyle karşılanan birinci tip şimdiki zaman kipi, ünlü uyumuna giren –ya:r/ –yâ:r ekiyle yapılmaktadır. Bu ekin ünlüsü daima uzundur; bunu da ekin *yori-* fiilinden gelismesi ve haploloji yoluyla bugünkü hâlini almış olmasına bağlamak mümkündür. Yutulan sesler geride uzunluk bırakarak kaybolmuşlardır.

Sol bir vaka, bir söz, bir yagday ya-da bir hadısa birini güldürse, beylekisini agladıbam bilyär. “Böyle bir vaka, bir söz, bir durum ya da olay birini güldürürken bir diğerini ağlatabiliyor.” A. Atacanov, ÖT: 212

Baykara bir gıce düys göryär. “Baykara, bir gece düş görür.” MS: 7

Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şekli

Birinci tip şimdiki zaman kipini yapan –ya:r/–yâ:r ekinin sondaki r sesi düşürülerek kullanımı özellikle ağızlarda çok yaygındır. Bu yaygın kullanım edebî dilde de yer bulmuş ve şimdiki zaman eki olarak –ya:/–yâ: eki de gramerlerde yerini almıştır⁹³.

–ya:/–yâ: ekiyle fiilin olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru çekimleri –ya:r/–yâ:r ekiyle yapıldığı şekildedir.

Suvan, bizem yuvaş-yuvaş garrayas-ov. “Suvan, biz de yavaş yavaş ihtiyarlıyoruz ha.” Ç. Aytmatov, ET: 23

—*Suvan, biz bagtlı bolarmıkak, sen nâhili bor diyip pikir edyän, hä?* “–Suvan, biz mutlu olur muyuz acaba, sen nasıl olur diye düşünüyorsun?” Ç. Aytmatov, ET: 8

—*Ya indi oňa hiç kim bu hakda hiç haçan hiç zat aytmaz öydyämisiň? Nâme atanlıkda dilinden sıpdıran kisi tapılmaz öydyämisiň?* “–Ya şimdi ona hiçkimse bu konuda hiçbir zaman hiçbir şey söylemez mi sanıyorsun? Ne yani, birden ağzından kaçırın olmaz mı sanıyorsun? Ç. Aytmatov, ET: 4

–*Nâme, eceñem özüň yalı yalançıdır öydyämiň?* “–Ne, anneni de kendin gibi yalancı mı sanıyorsun?” B. Kerbabayev, SE: 155

⁹³ Söyegov, Age., s. 265; Çarıyarov, Age., s. 23; Kara, Age., s. 120-121.

İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi (Konkret Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiilleri, şimdiki zaman anlatımı için kullanılmaktadır. Yalnız bu yardımcı fiiller yalın şekilleriyle değil *-Ir/-Ur* geniş zaman ekini almış şekliyle şimdiki zamanı anlatma işlevini üstlenmiştir. *-Ir/-Ur* geniş zaman ekini alan bu yardımcı fiillerde, *r* sesiyle biten iki hecenin yan yana gelmesiyle hece düşmesi olmuş ve bu yüzden orta hecesindeki ünlü uzamıştır (*dur-ur->du:r*, *otur-ur->otu:r*, *yatır-ır->yatı:r*, *yör-ür->yö:r*)⁹⁴.

Sonuçta ikinci tip şimdiki zaman kipi, *-Ip* zarf fiil ekini almış asıl unsur olan fiil ile *du:r*, *otu:r*, *yatı:r* ve *yö:r* yardımcı fiillerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. *Gözel ece eliniň yumsak ayası bilen oglunuň çekgesindäki yaraları, horlanıp gısılan hem-de tüy basan yaňaklarını sıpalasdırıp dur.* “Gözel anne, avucunun içiyle oğlunun elmacık kemiğindeki yaraları, zayıflamış ve sakalları çıkmış yanaklarını okşuyor.” H. Meläyev, Pt: 208.

-Hä, Övez han, bu yerde näme işläp yatırsıň? “-Hey, Övez Han, burada ne işle uğraşıyorsun?” G: 219

Vagt bolsa gidip baryar, men bolsa nämeden başlacagımı bilmän, sol yaydanıp yörün. “Zaman ise akıp gidiyor, bense nereden başlayacağımı bilmeden böyle kararsız kalıyorum.” Ç. Aytmatov, ET: 5

Soltan näme maslahat sorasa, akıldar oňa nagt cogap berip otur. “Sultan ne akıl danışırsa akıllı ona hemen cevap veriyor.” MS:15

Bu şekilde şimdiki zaman anlatımı Oğuz grubu lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Ancak, diğer Türk lehçelerine bakıldığında Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva lehçelerinde de şimdiki zaman kipi için bu birleşik yapılar kullanılmaktadır.

⁹⁴ Çarıyarov, Age., s. 36; Söyegov, Age., s. 269.

Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi (Hâzirki-Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde yalnız olumsuz çekimi bulunan bu şimdiki zaman kipi, –An sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki almış fiille *yok* sözcüğünün birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapıyla ifade edilir. Yalnız, bu birleşme olurken sıfat-fiil ekinin sondaki *n* sesi, iyelik ekinin baştaki ünlüsü ve *yok* sözcüğünün *y* sesi düşer: *al-an+ım yok* -> *ala(n)+(ı)m+(y)ok* -> *alamo:k*, *isle-en+iñ yok* -> *islä:(n)+(i)ñ+(y)ok* -> *islä:ño:k*⁹⁵.

Örneklerde de görüldüğü gibi ünlüyle biten fiillere –An sıfat-fiil eki getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar.

Yüregime hovul düşüp, dünýä sıgamok. “Yüreğime korku düşmüş, dünyaya sığmıyorum.” H. Meläyev, Pt: 207

Sen-ä, umumanam, adamıñ gövñüne degmegi halañok. “Sen de genel olarak insanları incitmeyi sevmiyorsun.” A. Atacanov, ÖT: 139

Hatam hiç kesellänok, acıganok, suvsanok, üşänok, ıssılanok, sol gidip otur, gidip otur. “Hatam hiç hastalanmıyor, acıkmıyor, susamıyor, üsümüyor, terlemiyor, o gidiyor gidiyor.” THD II: 58

Näme üçin maña sen hakda hiç zat aydanoklar? “Niçin bana senin hakkında hiçbir şey söylemiyorlar?” A. Atacanov, ÖT: 140

Türkmen Türkçesi dışındaki diğer Oğuz lehçelerinde bu yapıya rastlanmamaktadır. Ama Özbek ve Uygur Türkçelerinde fiile –gAn eklenip olumlusu bar, olumsuzu yok sözcüğüyle yapılan (Özbek: *yiäläganım bär* “ağladım”, Uygur: *yazäiniñ yok* “yazmıyorsun”) ancak görülen geçmiş zaman anlatmak için kullanılan şekiller görülmektedir⁹⁶. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde –gAn eki getirilmiş fiille *joq* ya da *emes* sözcükleri birlikte (*barğan joqpın* “gitmedim”, *barğan emessiñ* “gitmedin”)⁹⁷, Kırgız Türkçesinde yine –Gan/-GOn sıfat-fiil eki almış fiille *cok* ve *emes* sözcükleri birlikte (*aytkan cokmun* “söylemedim”, *külgön cokpuz* “gülmedik”)⁹⁸ görülen geçmiş zaman kipinin olumsuzu için kullanılmaktadır.

⁹⁵ Çarıyarov, Age., s. 56.

⁹⁶ Öztürk, Age., s. 113.

⁹⁷ Koç, Doğan, Age., s. 254.

⁹⁸ Çengel, Age., s. 211.

Üçüncü tip şimdiki zaman kipinde şahıs çekimi, yapının içindeki iyelik ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca çokluk birinci ve ikinci şahıs çekimlerinde şahıs bildiren eklerdeki *ı* ve *i* sesleri bazen konuşma dilinde düşürülmekte hatta bu şekilde edebî dilde de kullanıldığı görülmektedir⁹⁹.

Ne ärim, ne-de men, hiç birimiz gözüne görnüp bilemzok. “Ne kocam ne de ben, hiçbirimiz, gözüne görünemiyoruz.” A. Govsudov, P: 364

Mıradıñ dodakları bir az kemşerse-de, barmakları stolı dırmaşdırsa-da, gözlerinden yaş çıkanok. “Mırad’ın dudakları biraz titrese de, tırnakları masayı tırmalasa da gözlerinden yas çıkmıyor.” B. Kerbabayev, SE: 48

Geniş Zaman (Nämälim Gelcek Zaman)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde geniş zaman kipi, gelecek zaman başlığı altında anlatılmakta ve *nämälim gelcek zaman* terimiyle karşılanmaktadır¹⁰⁰. Terimden de anlaşılacağı üzere geniş zaman belirsiz gelecek zaman olarak ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesi hariç diğer lehçelerde geniş zaman kipi, gelecek zamanın belirsiz şekli olarak incelenmiştir.

Türkmen Türkçesinde *-r* ve *-Ar* ekiyle yapılan geniş zaman kipi Türkiye Türkçesinde *-r*, *-(I)r/- (U)r* ve *-Ar (gelir, bozar)* ekleriyle yapılmaktadır.

XVIII.-XIX. yüzyıl Türkmen edebiyatında geniş zaman eki olarak *-(I)r/- (U)r* dar ünlülü şekilleri de kullanılmıştır¹⁰¹. Yine bu dönem eserlerinde *-Ar* ekini almış olan fiilin şahıs çekimi, ardından şahıs zamiri getirilerek yapılır. Ayrıca geniş zaman eki almış olan fiile *-Am* 1. teklik şahıs eki getirilerek de geniş zaman çekimi yapıldığı görülmektedir.

Eger ki hiç isem, sana geler men,

“Eğer ki, hiç isem sana gelirim,

Hosk istihan isem, gana geler men,

Kuru kemik isem kana gelirim,

Murda-yi sed-sal isem, cana geler men,

Yüz yıllık ölü isem, cana gelirim

Bolsaydı bezm içre bir yada salmak.

Olsaydı meclis içinde bir akla

düşüren.”

⁹⁹ Söyegov, Age., s. 272.

¹⁰⁰ Azimov, HZTD, s. 383, Söyegov, Age., s. 274; H. Bayhyev, Age., s. 86; Çarıyarov, Age., s. 79.

¹⁰¹ Çarıyarov, Age., s. 86.

*Yara yaraşar sürmeçe,
Sıpatın söylärem ança,
Lebi seker, agzı gunça,
Zülpi garadan ayrıldım.*

“Yâre yakışır sürme,
Sıfatını söylerim anca,
Lebi seker, ağzı gonca,
Zülfü karadan ayrıldım.”

Gelecek Zaman (Mâlim Gelcek zaman)

Türkmen Türkçesinde kesin gelecek zaman anlatan, *mâlim gelecek zaman*²⁶⁵ ve *konkret gelecek zaman*¹⁰² terimleriyle karşılanan gelecek zaman kipi, -cAk ekiyle yapılmaktadır ve işi yapan şahıs, eklerle değil şahıs zamirleriyle belirtilmektedir. *Bu ay aydın gicä sen näme diycek?* “Bu ay aydın gecede sen ne diyeceksin?” Ç. Aytmatov, ET: 8

Şahıs ekinin gelecek zaman ekinden sonra getirildiği örneklerle az da olsa rastlanmaktadır.

Bayram. Vah, agzıñ yetse, egniñi çeyneceksiñ-lä, arman... “Bayram- Vah, ağzın yetişse sırtını ısıracaksın, yazık...” A. Mämiliyev, GO: 72

Türkmen Türkçesinde -cAk şeklinde olan gelecek zaman eki, Türkiye Türkçesinde -(y)AcAk (*gelecek*), Azerbaycan Türkçesinde -(y)acaā/ -(y)äcäk (*geläcäk, oxuyacaā*)¹⁰³, Gagavuz Türkçesinde de yine -(y)AcAk (yalnız şahıs çekimleri yapılırken -ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cäk, -cay, -çä, -cää, -ec, -iy şekillerini de alabilmektedir: *gelecece*)²⁶⁸. Diğer Türk lehçeleriyle kıyaslandığında gelecek zaman için bu ekin kullanımının yalnız Oğuz grubunda düzenli olduğu görülür.

Türkmen Türkçesinin XVIII-XIX. yüzyıl edebiyat ürünlerinde gelecek zaman eki olarak diğer Oğuz grubu lehçelerindeki gibi -AcAk’ın kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır.

*Bu diünyäden barsan, ol diünyä, gardaş,
Näler görecedir bu sum gara baş»*

“Bu dünyadan gitsen o dünyaya kardeş,
Neler görecektir bu kötü kara baş,

¹⁰² Azimov, HZTD, s. 386; H. Bayliyev, Age., s. 90.

¹⁰³ Budagova, Age., s. 340-431.

*Hayır gazan munda — yanına yoldaş,
Yogsa gabra yeke-yeke gider sen.*

*Hayır kazan burada, yanına yoldaş,
Yoksa kabre birbasına gidersin.”*

M I: 274

*Adam oğlu, bu dünyäge
Goymaz, seni alacaktır,
Halal, haram-yıgan malın
Soñra senden galacaktır.*

*“Adem oğlu, bu dünyaya
Koymaz, seni alacaktır,
Helal, haram yığdığın mal
Senden sonra kalacaktır.”*

M II: 50

2.1.2.3.1. MAHTUMKULU (17. yy)

2.1.2.3.1.1. I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.1.2.3.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

*Hasrat içre **galmyşam**, ajyz boluban mande men, (s.45)*

***Batmyşam** gam laýyna, weýrandadyr muňly başym, (s.71)*

*Mande, galyp, ajyzlygym **bilmişem**, (s.168)*

*Men bu ýolda şunça zille **bolmuşam**, (s.168)*

***Düşmüşem** söwdaýa diýip, (s.43)*

3. teklik şahıs:

*Gullugynda çün hyjalat içre **galmys** hem zemin, (s.38)*

*Magtymguly panydan färş parh **etmiş**, (s.59)*

*İki ýaşyl **geýmiş**, bir sefid puşdy, (s.68)*

*Aly iki oglun çun girew **goýmuş**, (s.131)*

*Jahana aýlanar, köp närse **görmüş**. (s.269)*

3. çokluk şahıs:

*Künbedi-häftreňe **çykmyşlar** güwähim, ýa Resul.* (s.513)

*Biwepalar hup **sowutmyşlar**, sonam, bizden seni.* (s.527)

*Köp gerdişler **geçirmişler** bu ýurtlar,* (s.72)

*Altmyş elwan, ýetmiş dürli **iýmişler**,* (s.220)

*Durusyn **içmişler**, laýa sataşdym.* (s.312)

2.1.2.3.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Öteni ýat edip, **ýyglaram** her dem,* (s.485)

***Gorkaram** jan apary, el-ayak güwähimden,* (s.533)

***Gezerem** ýollary ýitirip ýarny,* (s.168)

***Giderem** sen sary süýreyip hamym* (s.320)

2. teklik şahıs:

*Aklyň çaşar, **bolarsyň** mat,* (s.597)

*Men hem ol hüthüt-den “Sen nirede **bolýarsyň?**” diýip soram-da, ol: “Men Saba şährinden bolýaryn” diýdi.* (s.699)

*Mydam ah **çekersiň**, zehin künd eder,* (s.143)

*Hak **götersin** aradan, şaýed, rakyp-şermendäni,* (s.526)

3. teklik şahıs:

*Ogul ata ýolun **gözlär**,*

*Gyz eneden owwal **sözlär*** (s.41)

*Juwanlyk ody **ýanar**,*

Oglanlykdan nyrh **döner**, (s.43)

Alymlardan **gider** yzzat (s.40)

Kimde jan içre **bolur** bu ýolda ýoldaşym meniň, (s.295)

Geçer ömür, öter bu dem,

Ne **ýörür** sen gedem-gedem, (s.225)

2. çokluk şahıs:

Hudaý Tagala bu iki periştä: "Eger siz hem ýer ýüzündäki adamlar ýaly şähwet berlip dünýä inderilseňiz olardan hem ulurak asyçylyga ýüz **urarsyňyz**" diýýär. (s.689)

Eger-de bir-biriňizi tapman ýagdaýyňyzda göwheri ýere oklap, onuň ýagtylygy bilen bir-biriňizi **taparsyňyz**" diýipdirler. (s.695)

Bir gün **düşersiňiz** dawasyz derde, (s.44)

"Men menlik edip, çişip, paňkaryp ýörmäň, şeksiz, siz hem bir gün men-menligiňizden başaşak **inderilersiňiz**" diýip, nygtap aýdýar... (s.673)

3. çokluk şahıs

Diýrler: "Arzyň diýgil Şahymerdana!" (s. 69)

Ak puly **saklarlar** gara gün üçin,

Hoş gezerler gyzył, ýaşyl, al tapsa. (s.50)

Onda mizan terezisin **gurarlar**,

Agmallaryň oşol ýerde **sorarlar**,

Asylary dowzah sary **sürerler**,

Mälik bar-u dowzah bar-u hem ot bar. (s.88)

Kyrk ýyldan soň olar **kylyrlar** sapar, (s.208)

***Geçirler** her ýerde sözüň takyga, (s. 49)*

*Kim zulüm birle sütem kysa **bolurlar** rusyýa, (s.494)*

2.1.2.3.1.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs: -asyn

Nobat Alyga gelip,

***Sorasyn** şiri-Jepbar. (s.98)*

*Döwran gelse bilmez, ne iş **tutasyn**, (s.255)*

*Ýigit bolan ýigit **bolasyn** arsyz, (s.660)*

3. çokluk şahıs: -alar, -eler

*Magtymguly, senden jogap **soralar**, (s.444)*

*Gonar mundan, anlamazlar, **göçeler**, (s.202)*

*Akyllar bar-başa baglap **keçeler**,*

*İçgin-içgin sorsaň, many **seçeler**, (s.255)*

2.1.2.3.1.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

*“Sinesinde gözi bar” diýýäni hem “Aý”, “Gün” **bolmaly**. (s.664)*

*Elbetde gulak hem, şol ýapraklaryň bir-birine degmeginiň esasynda **şaňlamaly**. (s.672)*

*Diri özüň, läkin öli **sanmaly**, - (s.601)*

***Agmaly, dönmeli** ýeser bu dünýä. (s.76)*

*Gözel bardyr, günde-günde **görmeli**,*

*Şol gözeliň syýa zülpün **örmeli**,*

*Döküp, hazynanyň zerin **bermeli**,*

Onuň söwdasynda bolasyň geler. (s.173)

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-myş-am -miş-em -muşam -müşem		-myş -miş			-mişlar, -mişler
geniş z.	-aram -erem	-arsyň -ersin	-ar -er		-arsyňyz, -ersinüz	-rler, -arlar, -erler, -yrlar, -irler, -urlar
gelecek z.						
istek		-asyn				-alar, -eler
şimdiki z.						
gereklilik			-maly -meli			

Tablo 49

2.1.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)

2.1.2.3.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.3.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -müş-em

Bermişem pendi-öwüdi, (s.10)

Söymüşem dünýäde iki nersäni, (s.13)

2. teklik şahıs: -

3. teklik şahıs

Hak ezelde halk eýleşmiş, (s.5)

Hak özi kuranda diýmiş simahum, (s.15)

«Zay'» zuhur olmuş jahanda

gudratyn höküüm huda, (s.49)

3. çokluk şahıs:

Jennet Byragy diýmişler, (s.5)

Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

Bihuda gezmegin, uçararsyn derde, (s.25)

3. teklik şahıs:

«Alay-sulay!» diýip sözler, (s.2)

Gähi gonar, gähi uçar,

Göýäki gusmudyr, nedir! (s.8)

Kimsäýe bäs berer, kimsäýe onun, (s.15)

Çeşmin gider, sünkün çüýrär, til galmaz. (s.21)

Ýagsy ogul — bilsen könül çagydyr,

Ýoksuzlykdan iki golum baglydyr,

Ýaman hatyn ýygan malyn dagdyr.

Ýagsy hatyn öýün gosuny saýlar. (s.33)

Ol Zebihulla berur basyny, hak ondan ryza, (s.47)

Tagat bilen ötür ýaz bilen gysy, (s.20)

3. çokluk şahıs:

Aldanarlar biwepanyň görküne, (s.30)

*Magsar güni **serederler** halyna, (s.25)*

*Dawa artar, ant **içerler** sert bile. (s.27)*

2.1.2.3.2.1.2. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

*Ýarlygymny sa aldynda **ötürsen**, (s.14)*

2.1.2.3.2.1.3. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

*Dur gardaşym, senden habar **alaýyn**, (s.11)*

*Gardaşlar, ne derman alaç **kylaýyn**, (s.35)*

*Göwnüm, sana bir nesihat **bereýin**, (s.25)*

1. çokluk şahıs

*Gat-gat **düşek** düşäp üçek üstüne, (s.17)*

2.1.2.3.2.1.4. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

*Kamaty köp zyba **gerek**, (s.1)*

*Hak ýene kylsa miýesser hem ýakynu-ýat **gerek**,*

*Bu könülnin hoslugy ýalançyda zürýat **gerek**, (s.43)*

Gözel allanyň yskyna

*Haýrat **gerekdir** ýigide. (s.6)*

*Döwletýar beg diýr, **öwmeli**,*

*Ýakasy gosa **düwmeli**,*

*Basy tylladan **egmeli**,*

Çyn gözeller türkmenededir (s.2)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am -müş-em		-miş -muş			-miş-ler
geniş z.		-arsyn	-r, -ar, -er , -yr, -ur, -ür			-arlar -erler
gelecek z.						
istek	-aýyn, -eýin			-ek;		
şimdiki z.		-ürsen				
gereklilik			gerek; -meli			

Tablo 50

2.1.2.3.3. MOLLANEPES (19. yy)

2.1.2.3.3.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.3.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -miş-am / -miş-em

Çoh sygynmyşam özüne, (s.1)

Habaryn almyşam Hezarant bilen, (s.11)

Kest edip gezmişem pany jahany (s.13)

3. teklik şahıs

Ak gollar synada tapmyş kemaly, (s.15)

Çar tarap dartylmyş serwi pudagy, (s.20)

*Sunkar gusum bent **eýlemiş**,*

Her zülpünün tary bilen. (s.3)

*Mekan **tutmuş** göz-gasynda, gollarda. (s.14)*

***Düsmüş** owazasy jümle jahana. (s.11)*

2.1.2.3.3.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

*Nepes diýr, bir ýara bilim **baglar men**, (s.19)*

*Senin didaryny hakdan **islär men**, (s.34)*

3. teklik şahıs

*Gelin **aýdar**: «Husnum erem **bagydyr**; (s.22)*

*Aklykda bäs **eýlär** beden (s.3)*

*Hursyt ýüzün **ogsar** genji-nahana. (s.11)*

*Rahmet gökden ýerge **düser**, (s.1)*

*Bir jüp ýylan **ýatyr** göwsün üstünde, (s.17)*

*Dahanyň açyp **sözleyir**, (s.6)*

3. çokluk şahıs: -

*Bezensip janyň **alarlar**,*

*Görenler hayran **galarlar**,*

*Ýasaw edip **sallanarlar**,*

Gelin bir ýana, gyz bir ýana. (s.6)

2.1.2.3.3.1.3. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Diýdim: «Ne günähim bar,

diýgil, nedir aqmalym?» (s.48)

Ýar diýdi ki rugsat ber,

*köp söz bile **durmaly**, (s.36)*

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-miş-am -müş-em		-miş -muş			-miş-ler
geniş z.	-ar men, -är men	-arsyn	-r, -ar, -er , -yr, -ur, -ür			-arlar
gelecek z.						
istek	-aýyn, -eýin			-ek;		
şimdiki z.		-ürsen				
gereklilik	-malym		gerek; -maly			

Tablo 51

2.1.2.3.4. BAŞARCAÑ ADAMLAR (20. yy)

2.1.2.3.4.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.3.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs

— *Bay, bu. . . çotgalañ yüzüni şindeller iyip **gutarıpdyr** ahırı- diydi. (079)*

2. çokluk şahıs:

— *Ähliñiz bir çukura **tüyküripsiñiz**-dä onda?!-diydi. (023)*

3. çokluk şahıs:

— Ey, barlanmadık bolsa, barlaymalı bor-da, «Hemedan daş bolsa, kâdi yakın» **diyipdirler.** (178)

2.1.2.3.4.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

Yöne, başlık, kolhozçılar bilen öziñ, **gepleşersiñ-** diydi. (133)

3. teklik şahıs:

Şeydilse öñküler yalı, goham bolmaz, galmagalam, ekinede eyelik gözi bilen **garalar.** (048)

— Biraz may berilse, ayak astından **yıgnalar,** planam **dolar.** (123)

1. çokluk şahıs:

Hanı, «Täze yıl bir tär **taparıs**» diyip ahmır edyädiñiz-le! (046)

Eger şolar gelip barlag geçirmese, biz size pagta satmamızı bes **ederis.** (218)

— Ey, bizem iliñ durañ yerinde **durarıs-la.** (100)

2. çokluk şahıs:

-Ey, cuda goymacak bolsanız **yıgarsıñız-da.** Yöne, başlık, kolhozçılar bilen öziñ, **gepleşersiñ-** diydi. (133)

2.1.2.3.4.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs:

Onsoñam, «üçüncä köp aldık, az aldık» diyip, birhili gümürtik gürrüñ **edyäñ-le!** (172)

— Aşır, sen haysını makul **göryäñ?** (056)

— Biz-ä planı iki dolmaga söz beräyendiris, neneñ **göryäñ-** diydi. (082)

— Şu yıl sort meselesinde kömek etme kemini goyan däldiris. Onı özüñem

bilyänsiñ, Akgurban aga! (167)

3. teklik şahıs:

*Marı etrabı yüpek pagtaniñ mesgeni **hasaplanyar**.* (113)

*Pagta! Bu söz agzalanda yılboyı çekilen gucurlı zähmet, bol girdeci, gurplı durmuş yada **düşyär**. «Pagta biziñ baylığımızdır» diylip, örän yerlikli **aydılyar*** (004)

*Bu yerde kolhoziñ emlägi, ondan gircek müñläp-müñläp pul barada gürrüñ **gidyär**.* (199)

*Geçen yıldan galan zadıñ haysı sorta değışlidigini kim **bilyä**.* (154)

1. çokluk şahıs:

— *Yaşulı, biz bir kiçicik adam. Näçincä al diyşeler şoña-da **alyas**.* (148)

— *Biz ulı tarıhı seneleriñ öñ yanında **duryarıs**, 1972-nci yılda SSSR-iñ döredilmeginiñ 50 yıllığınıñ toyı toylancak.* (254)

*-Ertir yörite komissiya düzüp, brigadañızın ekin meydanlarında näçe tonna yüpek pagta bardığını **takıklarıs**.* (129)

*«Başartmaz» diylen şol zatlarnıñ başarda-başarda gelyändigini göre-göre **gelyäs**, Gel, gel indi. . .* (030)

— *İliñkini bilemok, biz öz pagtamızıñ gürrüñini **edyäs**.* (172)

2. çokluk şahıs:

— *Kakacan, Atageldi, siz näme üçin **otırsınız**?!* (99)

— *Artık-kemdigim-ä bilemok veli, öz güycüm-ä inamım bar. Siz 10-12 protsentiñ gürrüñini **edyäñiz**.* (026)

— *Siz yaman arkayın **görönyäñiz-le**? ! Yada bu gün yığıma başlamakçı dälmi?* (13)

3. çokluk şahıs:

— Biz-ä bizar bolduk. Şpindeller alan pagtalarını yere sepeläp **durlar**.

Täcnazar, senem bir barıp görsene!-diydi. (076)

*Käbir kolhozlar yıllık planı bercay edenlerinden soñ batlarını govşatgıç **bolyarlar**. (109)*

— *Kolhozçılar bilen eyyäm gepleşildi, olar-ha: «Hasılımız yıgnalsa bolyar»*

diyyärler-diyip, başlık şu gün Çöñürin brigadasına barıp gaydı şı barada gürrün berip ugradı. (134)

2.1.2.3.4.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

— *Biz ulı tarıhtı senelerin öñ yanında durıyarsı, 1972-nci yılda SSSR-in döredilmeginiñ 50 yıllığınıñ toyı **toylancak**. (254)*

*Hasılı vagtında yıgnan bolsañ, hiç kimem saña kömege **barcak** diymezdi. (127)*

— *Men başardar diyenim bilenem iş bitäyesi yok, pagtanı **yıgcak** bular ahırı. (022)*

— *Yene-de şol öñki aldım gaçlık bolcak-da onda? (046)*

*Hasıl zayasız yıgnalsa, hem-ä siziñ brigadañızıñ yüpek pagta planı **dolcak**, hemem kolhoziñ planının dolmagına-da ulı goltgı **bolcak**, (127)*

*Şol pagtañ dördünci sorta değışlidigini sen näme bilen subut **etcek**. (207)*

2.1.2.3.4.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

— *Şonuñ bilen bolyan bolsa, men tapcak **bolayın**-diyip, Akgurban aga gıssanmaçlık bilen oba gaytdı (090)*

1. çokluk şahıs:

— *«Başartmaz» diyen gepi goyalıñ-da, nädilse govtı bolcagınıñ gürrüñini **edeliñ**! (030)*

*Şonuñ üçinem zavoddan adam **çağuralıñ**. Olar iki tarap üçin hem ortak bolar. (216)*

*Maşın bilen pagta yıgmakda şeyle tecribesi bolan adamıñ Kakacanıñ yüzüne garap «Başarman öytseñ yerimizi **çalşayalı**» diymegi yöne yere daldı. (094)*

2.1.2.3.4.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

*Onsoñ pagta guratmak üçin adam bölüp **oturmali**. (244)*

*Biz bu gün kolhoziñ abrayını terezä salyan başga bir mesele barada pikir **alışmalı**. (113)*

— *Ol bor-la. Yöne, guradılan pagta üçin siz bize pul **tölemeli** bolarıñız. (245)*

*Dördüncä geçmänkäñiz pagtanı barlap bir **görmeli** ekeniñiz. (174)*

*Ya şol kemçilikleri **düzetmeli**, ya-da pagtanı dördünci sorta **almalı**. (242)*

— *Bu yarış yığımcılañ arasındaki iñ aygıtlı yarış **bolmalıdır**. (137)*

*Yolbaşçı halkı tazelige eyerip, halkıñ, döwletin, bähbidini arap hereket **etmelidir**. (106)*

*Sen mundan on gün öñ özüñ şu mesele bilen ile yüz **tutmalıdıñ**. İndi özümüz gozgamızda-da, munuñ bolup oturişına seret-le. (124)*

*Bu usulda pagta yıgmak üçin ekin meydanları haşal otlardan dolı arassalanılıp, çiller, okarıklar endigan tekizlenmelidi. Pagta düşürilcek meydançanı kartanıñ içinden, oñat suv ornan takır yerden **tayyarlamalıdı**. (028)*

*Kolhoz inçe süyümlü pagta öndürmekde aygıtlı özgerişlik **döretmelidi**. (255)*

— *Plan doluncagı çin bolsa, bu meselede gümmi-sümmüli gürrüñi goymak **gerek**. (116)*

*Onsoñam pagta yığıyan maşınıñ şpindellerini sagat yalı sazlamak **gerekdi**. Öñler şpindeller her günde baş-altı gezek yuvulyardı, indi bolsa, oları her aylavda diyen yalı yuvup, arassalap durmak **gerekdi**. Şu zatlardıñ üstesine-de mehanizatorıñ ihlası, ukıbı **gerekdi**. (028)*

2.1.2.3.5. 20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
ö.g.z.	-pdır-ın / -pdir-in	-pdır-sıñ / -pdir-siñ	-pdır / - pdir	-pdır-is / -pdir-is	-pdır- sıñız / - pdir-siñiz	-pdır-lar / -pdir-ler
geniş z.	-ar-ın / - är-in	-ar-sıñ / - är-siñ	-ar / -är	-ar-is / - är-is	-ar-sıñız / -är-siñiz	-rler -arlar -ärler
gelecek z.			-cak, -cek			
istek	-ayın			-alıñ, -eliñ		
şimdiki z.		-äñ	-ar -är		-äñiz	
gereklilik			-malı, -meli; gerek			

Tablo 52

2.1.2.3.5.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Zamir kökenlidirler. Türkmencede zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

Şahıslar	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	- ın / -in / -un / -ün	-ıs / -is / -us / -üs
2. Şahıs	-sıñ / -siñ / -suñ / -süñ	-sıñız / -siñiz / -suñız / -süñiz
3. Şahıs	-Ø	-lar / -ler

2.1.2.3.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki Türkmen Türkçesinde –pdır / -pdir şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs	<i>–pdır-in / -pdir-in</i>
2. teklik şahıs	<i>–pdır-siň / -pdir-siň</i>
3. teklik şahıs	<i>–pdır / -pdir</i>
1. çokluk şahıs	<i>–pdır-ıs / -pdir-is</i>
2. çokluk şahıs	<i>–pdır-siňiz / -pdir-siňiz</i>
3. çokluk şahıs	<i>–pdır-lar / -pdir-ler</i>

Tablo 53

2.1.2.3.5.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Türkmen Türkçesinde geniş zaman eki –ar / -er ekidir. Bu ek ünlü ile biten fiillere geldiğinde ekin ünlüsü ile kelime sonundaki ünlü kaynaşır ve bundan dolayı ünlü uzunluğu ortaya çıkar.

1. teklik şahıs	<i>-ar-ın / -är-in</i>
2. teklik şahıs	<i>-ar-siň / -är-siň</i>
3. teklik şahıs	<i>-ar / -är</i>
1. çokluk şahıs	<i>-ar-ıs / -är-is</i>
2. çokluk şahıs	<i>-ar-siňiz / -är-siňiz</i>
3. çokluk şahıs	<i>-ar-lar / -är-ler</i>

Tablo 54

2.1.2.3.5.1.3. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs	-ar-ın / -är-in
2. teklik şahıs	-ar-siñ / -är-siñ
3. teklik şahıs	-ar / -är
1. çokluk şahıs	-ar-ıs / -är-is
2. çokluk şahıs	-ar-siñız / -är-siñiz
3. çokluk şahıs	-ar-lar / -är-ler

Tablo 55

2.1.2.3.5.1.4. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. Tip Şimdiki Zaman

-yaar / -yäär ekiyle yapılır.

1. teklik şahıs	-yaar-ın / -yäär-in
2. teklik şahıs	-yaar-siñ / -yäär-siñ
3. teklik şahıs	-yaar / -yäär
1. çokluk şahıs	-yaar-ıs / -yäär-is
2. çokluk şahıs	-yaar-siñız / -yäär-siñiz
3. çokluk şahıs	-yaar-lar / -yäär-lär

Tablo 56

2. Tip Şimdiki Zaman

1. teklik şahıs	-yaa-n / -yää-n
2. teklik şahıs	-yaa-ñ / -yää-ñ
3. teklik şahıs	-yaa / -yää
1. çokluk şahıs	-yaa-s / -yää-s

2. çokluk şahıs	<i>-yaa-ňız / -yää-ňiz</i>
3. çokluk şahıs	<i>-yaa-lar / -yää-lär</i>

Tablo 57

3. Tip Şimdiki Zaman

Türkmencede şimdiki zaman “ durmak, oturmak, yatmak, yörmek ” yardımcı fiilleriyle de kurulur. Süreklilik ifadesi taşıyan bu şimdiki zaman türünde anılan yardımcı fiillerin hece yutumuna uğramış şekilleri kullanılır. Bu yardımcı fiillerden önce gelen asıl fiiller ise zarf-fiil ekini alır.

	<i>-p duur</i>	<i>-p otur</i>	<i>-p yatur-in</i>	<i>-p yöör</i>
1. teklik şahıs	<i>-p duur-un</i>	<i>-p otur-in</i>	<i>-p yatur-in</i>	<i>-p yöör-üň</i>
2. teklik şahıs	<i>-p duur-suň</i>	<i>-p otur-siň</i>	<i>-p yatur-siň</i>	<i>-p yöör-süň</i>
3. teklik şahıs	<i>-p duur</i>	<i>-p otur</i>	<i>-p yatur</i>	<i>-p yöö</i>
1. çokluk şahıs	<i>-p duur-us</i>	<i>-p otur-ıs</i>	<i>-p yatur-ıs</i>	<i>-p yöör-üs</i>
2. çokluk şahıs	<i>-p duur- suňız</i>	<i>-p otur-siňiz</i>	<i>-p yatur-siňiz</i>	<i>-p yöör-süňiz</i>
3. çokluk şahıs	<i>- p duur-lar</i>	<i>-p otur-lar</i>	<i>-p yatur-lar</i>	<i>-p yöör-ler</i>

Tablo 58

4. Tip Şimdiki Zaman

Sadece olumsuz şekli bulunmaktadır. Şimdiki zamanın bu türü, fiil köklerine iyelik eki almış –an / -en sıfat fiil eki ve “ yook ” kelimesinin getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu oluşum sırasında bir hece kaynaşması meydana gelmiş ve “ yook ”un başında bulunan “ y” ile birlikte bazı sesler düşmüştür. Olumsuz şimdiki zaman, ünlüye biten fiillerle kurulduğunda fiilin sonundaki ünlü uzamaktadır. Esasında bu uzama fiilin sonuna getirilen –an / -en sıfat fiil ekinin getirilmesiyle alakalıdır. (TLG s.269)

1. teklik şahıs	<i>okaamook < okaanım yook</i>	“ okumuyoum”
2. teklik şahıs	<i>okaañook < okaanñ yook</i>	“ okumuyorsun”
3. teklik şahıs	<i>okaanook < okaanı yook</i>	“ okumuyor”
1. çokluk şahıs	<i>okaamzook < okaamız yook</i>	“ okumuyoruz”
2. çokluk şahıs	<i>okaañzook < okaanñız yook</i>	“ okumuyorsunuz”
3. çokluk şahıs	<i>okaanooklar < okaanları yook</i>	“ okumuyorlar”

Tablo 59

2.1.2.3.5.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

Emir çekiminin 1. ve 3. şahısları, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi istek ifadesi de taşır. Bunun dışında isteği ifade eden ve “-makçı/-mekçi” ekiyle kurulan başka bir yapı daha vardır. Bunun çekiminde şahıs ekleri değil de şahıs zamirleri kullanılmaktadır.

1. teklik şahıs	<i>men gülmekçi</i>	<i>men okamakçı</i>
2. teklik şahıs	<i>sen gülmekçi</i>	<i>sen okamakçı</i>
3. teklik şahıs	<i>ol gülmekçi</i>	<i>ol okamakçı</i>
1. çokluk şahıs	<i>biz gülmekçi</i>	<i>biz okamakçı</i>
2. çokluk şahıs	<i>siz gülmekçi</i>	<i>siz okamakçı</i>
3. çokluk şahıs	<i>olar gülmekçi</i>	<i>olar okamakçı</i>

Tablo 60

2.1.2.3.5.1.6. Gereklilik Çekimi

1. Tip Gereklilik

Birinci tip gereklilik “-malı / -meli” ekiyle yapılır. Ancak çekim sırasında şahıs ekleri kullanılmayıp onların işlevini karşılamak üzere fiilin başına şahıs zamirleri getirilir.

1. teklik şahıs	<i>men yalbarmalı</i>	<i>men geçmeli</i>
2. teklik şahıs	<i>sen yalbarmalı</i>	<i>sen geçmeli</i>
3. teklik şahıs	<i>ol yalbarmalı</i>	<i>ol geçmeli</i>
1. çokluk şahıs	<i>biz yalbarmalı</i>	<i>biz geçmeli</i>
2. çokluk şahıs	<i>siz yalbarmalı</i>	<i>siz geçmeli</i>
3. çokluk şahıs	<i>olar yalbarmalı</i>	<i>olar geçmeli</i>

Tablo 61

2. Tip Gereklilik

Türkmencede gereklilik çekimi “–malıdır / -melidir” ekiyle de kurulur ve şahısları ifade etmek üzere zamirler değil, şahıs ekleri kullanılır.

1. teklik şahıs	<i>turrmalıdırın</i>	<i>görmelidirin</i>
2. teklik şahıs	<i>turrmalıdırsiň</i>	<i>görmelidirsiniň</i>
3. teklik şahıs	<i>turrmalıdır</i>	<i>görmelidir</i>
1. çokluk şahıs	<i>turrmalıdırıs</i>	<i>görmelidiris</i>
2. çokluk şahıs	<i>turrmalıdırsiňiz</i>	<i>görmelidirsiniňiz</i>
3. çokluk şahıs	<i>turrmalıdırılar</i>	<i>görmelidirler</i>

Tablo 62

2.1.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi

Gagavuz Türkçesi çağdaş Türk lehçe ve şive tasniflerinde yönlere göre Güney veya Güney-Batı grubuna, tarihî Türk kavimlerine göre Oğuz grubuna, fonetik kıstaslara göre ise dağlı grubunun yev alt bölümüne dahil edilmiştir. (Arat¹⁰⁴, Tekin¹⁰⁵) Tarih boyunca diğer dillerin ve kültürlerin baskı ve etkilerine maruz kalmasına rağmen günümüze kadar varlığını sürdüren Gagavuz Türkçesi, bir dil alanı olarak Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa ortalarına yürüyen Türk boy ve topluluklarının dil hatıra ve yadigârlarını günümüze taşımış, kısa süren yazı tecrübesine rağmen dört ayrı alfabeyle yüz yüze kalmış, dört farklı ülkenin sınırları içinde varlık mücadelesi ve dünyanın başka bölgelerinde tutunma çabası içinde olan ve yazı dili olma hüviyeti kazanmaya çalışan bir ağızlar topluluğudur.

Gagavuz Türkçesiyle yayımlanan ilk eser 1810 yılında Viyana'da basılan *Psaltır* adlı dinî manzumedir.¹⁰⁶ (Çebotar 1993: 6-7) Bu ilk adımın ardından yüz yıla yakın bir zaman geçtikten sonra Mihail Çakır, Gagavuzların kendi anadilleriyle ibadet etmelerini sağlamak için uzun mücadeleler vermiş ve sonunda Gagavuz Türkçesiyle dinî kitaplar yayımlamak için izin alabilmiştir.

İlki 1904'te Rusların kullandığı Kiril harfleriyle basılan bu kitapların tamamına yakını dinî konulardadır. Çakır'ın Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ adlı çalışması tarihî konulara temas etmesi, Dicționar Gagauzo (turco)-român adlı eseri ise sözlük olması bakımından istisna teşkil eder.

1918 yılında Moldova'nın Romanya'ya geçmesinden sonra, bu sefer de Romanya'da kullanılan Latin esaslı alfabe kullanılarak Gagavuz Türkçesiyle yayınlar devam eder. Aynı dönemde Kişinev'de dinî muhtevalı bir gazete de çıkarılmıştır. (Guboğlu 1987: 65; 1989: 59-84)

¹⁰⁴ ARAT, Reşit Rahmeti (1987), "Türk Şivelerinin Tasnifi", Makaleler I, Ankara: TKAE yay., s.59-149.

¹⁰⁵ TEKİN, Talat (1989), "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni bir Tasnifi", Bilge, C.15, S.15, s.141-168.

¹⁰⁶ ÇEBOTAR, Petri (1993), Gagauzskaya, Hudojestvennaya Literatura / 50-80-e gg. XX v. oçerki, Kişinev

Mihail Çakır'ın bu dönemde yayımladığı kitaplar, daha sonra girişilen Gagavuz Türkçesini yazı diline dönüştürme çabalarına temel oluşturmuştur.¹⁰⁷

2.1.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)

2.1.2.4.1.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.4.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs: -miş-sın / -miş-sin

Bakmışın, ansızdan peyda olár keçä abadan Kara Kalpaklılar atlı alçak, ama çapuk beygirlerdä, çirkin baarak, sıklık ederäk! (s.121)

—Duyárum, kızım, năbayım sana, açan ölä pek **sevmişin!** Büüt güllerni, kızım, büüt...**Büümüşün** zerä...! (s. 154)

3. teklik şahıs

*Bizim taa eski senselerimiz orada yaşamışlar da onnardan **kalmış** bu aad. (s.76)*

—Tä Kara-İssık-Kagan, açan enseyämäzmiş kidan senseleri, kurban **getirmiş** kendi oolunu büük ateştä da sora **ensemış!** (s.92)

—Kızlar, yalalım o bülbül türküsünü, nicä kır bülbülü **sevmiş** gül çiçaanı, —teklif etti birdän Aşnacäminä. (s.99)

*Da o da **sevärmış** Selangayı, da zoarlan istärmış alsın onu gelin kendisinä, Türk_Oguz **tutunmuş** girgin düüşmää bu çirkin hem fena hayvannan da hemen **ensärmış** onu. (s.80)*

*Uzak otlatmakta Trına onu **görmüş** apasinnan, sora ama Çiçäk, ölä onun aadı, gelärmış yalnız da, da severlär biri birini. (s.105)*

3. çokluk şahıs:

—O Kırların, Büük Kırın, olarmış iki ömürü: birkaç üz yıl onnar eşilmiş, birkaç üzyıl da **kuruyarmışlar**. Açan eşilmişler, onnarın içi dolarmış insan, hayvan, kuş, düzülärmış

¹⁰⁷ Özkan, N. (2013). Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği. Electronic Turkish Studies, 8(9), s.90.

*gür yaşamak, biiük devletlär; açan da **kuruymuşlar**, bu insannar çıkıp **gidärmişlär** başka erlerä, brakıp buralarnı boş. (s.75)*

*Bizim taa eski senselerimiz orada **yaşamışlar** da onnardan kalmış bu aad. (s.76)*

*Hunlar çoktan çıkıp **gitmişlär** oradan da o erlär kırlar dinnendilär, tavlu otları örtüldülär! (s.76)*

*Başka insan da pek çok hep taraftan **gelmişlär** geçirmää Türk-Kaganlunu düzän adamnarın birini —İstemi Kaganı. (s.101)*

*Avşam üstü, tozlara görä, hepsi annadı, anı Oldan-Batır askerlän döner geri, mızraklar yukarda—**Ensemışlär**. (s.146)*

2.1.2.4.1.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Ee te burada, ni dostlarım, durgunup dinnenelim biraz, bir eski kumüş içelim, bir dä şindiki boza, da sora **annadırım** taa nelär olmuştı ileri dooru. (s.78)*

*—Şanlı şah, derin iilmenizi bizim kağanlığımızın önündä **annáarım** hem **kabledirim**, — kalkmayıp altın locasından dedi kagan. (s.97)*

*—Ah, Tengri-gök, ne arsız hem maskara adam! Nekadar zeetledi o beni, salt bän **bilerim...** (s.102)*

*—Şanlı kagan, boba, bän hazırım, asker-ordumu **dizürim** senin saa tarafında! (s.89)*

3. teklik şahıs:

*— Sáyler, bizim istorirmız da o zamannardan **çekeder**, hep oralardan, eski Oguz dedelerimizin istoriyasından? (s.74)*

*Aşuna Türkü tozaman kurtulup, bir gecedä **kaldırár** ordusunu da **çıkár** Duvarın buyanına Cucannara, da **danışár** onnarın hanına Duzdaya erdeşmek için. (s.78)*

*Koyun yaanısını ufak dourayıp da **kaynadár**, süt, su **kaynadár** hem türlü kır otlarından, çiçeklerinden da imaa **yapár**, balık **pişirer** koor içindä (s.85)*

*Karıyı ama bakarlar, ona büyük hatır var, adam onun önünü geçmâz, onun lafını **seslâr**.*
(s.92)

*Külen **soyundurâr** bekin halatını, ama o da ansızdan **dartâr** Külenin üstündän eskicâ yufka halatı da **kavrââr** onu kavi kucaana... (s.99)*

1. çokluk şahıs:

— Dillerimiz dâ uyâr, **annaşâriz**, —alatladı Kurgaf hem balaban bir aksakal, —tâ siz, yanglılar, deersiniz yâ <<su>>? Biz dâ ölä deeriz, tubalar da, tolislâr dâ teleyutlar da...e <<kuş>>, <<og>>, <<ogul>>, <<sur>>, <<kün>>, <<ay>>, <<gäk>>... saymak ta bigtakım —bir, iki, uç, türt? (s.77)

— Og-uzu düzeriz, og-uzu **olâriz**! Oguzlar! —Baardı Og-ogul sansın bir karar gibi kaldırıp bir elini yukarı, aydınadıp heptân suratını. (s.77)

— Orasını **görürüz**! Taa da sora, kendin dâ isteycân, zooru görürsäm, hem o var kolay olsun, —sıklıp beygirini kinni attı Basar da gitti. (s. 86)

2. çokluk şahıs:

—Ah bilämärsiniz! —o harpuzdur! Ha-ha-ha! İmäi **sevârsiniz**, bilää **küsârsiniz**!
(s.117)

*Kendimiz zooru çektik, **bilersiniz**... (s.79)*

— Bu inan-adeet kalmış eskidän, da siz diymeyin ona, zerä siz **bilirsiniz** ha! (s.92)

3. çokluk şahıs:

— Braktılar, elbetki braktılar: anmak taşlarında, mezarlarında, küy erlerindä; ev, iş tedarıklarından, giyimnerindän, Türkülerindän, söyleyişlerindän, masallarından, adetlerindän, eski söylemeklär, akliya getirmeklär — hepsi bunnar bir derin ayna gibi **göstererlär** bu Büyük Kırların çoktankı meydannarını, nendan diri sansın **bakarlar** o uzaklardan ... (s.74)

— Kayılım! — dedi Aşuna fikirleyrək kendi kendisinä, ani o demirlär ona da fayda **olurlar** bir yakında. (s.79)

Nicä zanaatlanärlar ayleycesinä hem kurencesinä, ölä dä **göçerlär** konaklarınan tekerleklär üstündä, mallarını otladarak, gecä dä durgunup, dozdolay **sararlar** yurtalarını hem mallarını arabalarlan hem **konarlar** bekçi karaul. (s.83)

Kurban...kurban...! Ölsün birkimsey, kurban hayvanını **keseirlär**, masus pişirip **iyerlär** bir parçasını da **gömerlär** ölüylän kuyuna, olsunmuş öbür dinnedä ona. (s.92)

—Uzak o soy-oglardan, ani kaldılar oyanda, da Altay bayırlarını **görerlär** her sabaa gün duumasının dumancık perdesi içindän (s.100)

2.1.2.4.1.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

— E şindiki vakıta, — afediniz, anı **keseirim** lazınızı, — o Büük Kırın genişlerinde üzlän halk millionnan insan yaşáár?! (s. 74)

Ama şindi dä, iki binin üstünä yıldan sora, sansın **işiderim** o gezici arabaların odun dingillerdä üsek tafta tekerleklerin gıcırdamasını, ordan orayı taşınarak. (s.75)

2. teklik şahıs:

—Sän artık **bilersin**. (s. 76)

—Neçin zorlan? Sän kendin kayılsın, çünkü burada **bulunársın** benimnän. (s.99)

—Ha, ne **sölenersin** şindi yä? Tä düün yaparız sansın! (s. 152)

3. teklik şahıs: +Ø

—Dooru **yaşáár**, hem onnarın sayısında Bucak Gagouzlari da, biz, dä (s. 74)

İ karısı getirdiydilär ona dört çocuk, ama **yaşar** sadä üçü. En küçüü, Teniz, **oynaşár** taa anasının kucananda (s.91)

—E, uslan Külen, dedim ya ani kemikleri **çürüyer** pelinnik içindä...? (s. 104)

***Biler** mi onnar, nasıl gösterecek bu halk çok üz yildan sora, nasıl aadlar taşıyacak, nasıl lafedecek, nesoy zanaatlar hem adeetlär kullanacak, ne erlerdä hem nicä yaşayacak? (s. 126)*

1. çokluk şahıs:

*—Ama o açık erlerä çıkmaa,-teklif etti esaplı aksakallar, çekeräk tütünü odun lülelerdän,-biz **esaplääriz**, olsa birleşik olmaa. (s.77)*

*Nändan biz **çekileriz**? (s.73)*

*—Orada sizin işliniz, —uslu dedi ardlarına og-ogul, da çevirip beygirini bardı — **gideriz**, oguzlar, Orhon Kırlarna! (s.77)*

*—Çıkalım burdan, ne **durárız**! Gidelim tezliyä hanın konaklarına da kurtaralım senin aylene, Batır! (s. 157)*

3. çokluk şahıs:

*Var batırlar, ani iki yıllık bugayı sırtında **taşıyárlar**, cenklerde dä bir topuzlan cingirlän onar-irmişar kişi-duşman. (s.120)*

*Aşçılar içeri türlü imeklär, içmeklär **taşıyerlar**, çalgıcılar, esirli kızlar oynunnarı çıplak göbeklärlän hem butlarlan zordan oynáárlar hanın şevkinä. (s. 150)*

2.1.2.4.1.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*Bän **yapacam** en zoor girginnii-kahramannu, Menevşä, da beni sayacaklar bir taa ergen adam! (s.145)*

*Bän **götürecäm** askerleri Günduusuna, İstemi, ilk-kagan da Günbatısına! (s.82)*

*—Gülmä. Bu olacak benim ecel saadım, bän **olacam** askerci, **kabledecäm** hertip, varlık hem dä <<Bek>>aadını —Altay-bek! (s. 145)*

*—Ozaman bän dä **gidecäm** seninnän! Korkarım sensiz kalmaa. (s. 151)*

—Bekle beni, Bacay, bän tez **büüyecüm**... taa birüzicik kaldı. (s. 153)

2. teklik şahıs: -n

— Orasını görürüz! Taa da sora, kendin dä **isteycän**, zooru görürsäm, hem o var kolay olsun, —sıklıp beygirini kinni attı Basar da gitti. (s. 86)

—Seni askerä sıralarsam, Küleni kimä **brakacan**? (s.86)

—Alatma, gözelim, tezdä **bulacan** koyanı, — Bakıp onun gözünä güldü han. (s.147)

3. teklik şahıs: +Ø

Ensenmiş buraları ama, adeetä görä keseceklär kurban, da bir toy-konuş-**olacák**, ki, anılsın, hepsi dá razı olsunnar! (s. 113)

Kaganın tabur-kureninä, esaplayıp, ani Türk kağanı onun şah üsek şanlı önündä **verilecek**, baaşışlerindä zebilliinä **tamahlanacák**. (s.97)

Masal gibi **gelecek**, ama masal diyldir... (s.73)

Ama angı karısı kaganın **isteycek** hanın da gömülsün onunla bülä, nicä adeet eskidän? (s.101)

Bekim bu yazılar **etişecek** sok soradaki zamannara, Oguzların uzak evlatlarna? Kim bilsin! (s.135)

1. çokluk şahıs +ğ, +h, +k, +k

Ölä eskidän ani unudulár şansora da hiç inanamarsınız, ki ne ok aslı işlär olmuşlar, **deycez**, iki bin yıldan zeedä geri o çoktankı Türk-oguzlarda, angıları peyda olmuşlardı eski Altayın legendalı erlerindä o zamannar. (s.73)

— Bir başka erä **gidecez**, başka **yaşaycáz**! —da sıklıp beygirini haydadı, onun da ardına akıştı bütün o senselä. (s.77)

Devletimizi **genişletecez** nekadar taa çok, **üredecez** başka kır insannarnı da, nasıl taa iy yaşamaa. (s.82)

— Biz **ilerleycez** saa tarafına da, sol tarafına da, nicä izin brakmış bizim büük dedemiz Aşuna Türküt üz yıl geri! (s.82)

— Avarlar kuş diyldir, —dedi o ordu beklerinä, —ki uçup havada, saplamasınar Türk kılıçlarna, balık ta diyldir, ki dalsınar deniz dibinä! İlkin **bitirecez** işi eftalitlärlän, sora **uslandıracáz** onnarı da! (s.88)

2. çokluk şahıs +ñuz, +ñüz

—Yok benim zoorum! Siz bana **iileceniz**, yaban hayvanları! (s. 97)

—Kervan dursun erindä, —Yavaş dedi Eträk, —Cuvabımızı **bekleyceniz**. (s.133)

3. çokluk şahıs +lar, +ler

Da diyldir ani çevirsinnär Oguzları islama, ama kendi derilerini bu Arablar gücülä kurtardılar, şükür oldular, ani tä ayaklarını **taşıyacáklar** buradan. (s. 134)

Onun adını **aaraycáklar** iki bin yıldan sora da istoriyanın tozlu sergennerindä, da **üreneceklär** o eski dedelerin yaşamasını gelän Türk senselerin bilgicileri, yazıcıları, okuyucuları... (s.102)

Tä ne için lazım koparalım bu soyucu perdesini kervan yolundan da ozaman Kitay bürüncükleri genä sel gibi **akışaceklar** günbatısı devletlerinä bizim elimizdän geçiptä! (s. 88)

Ensenmiş buraları ama, adeetä görä **keseceklär** kurban, da bir toy-konuş-olacák, ki, anılsın, hepsi dá razı olsunnar! (s. 113)

Bunun için o yolláár Eträkä haber, diyldir Yabgu-hana, ani gelän yaza, ya da güzä onun adamnarı **geçeceklär** Bulgariyeyä dooru da kabletsin islä onnarı, fayda da çeksin kendisinä >>dooru dinä geçip>>. (s. 129)

2.1.2.4.1.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs

E bän dä bölä **çekedeyim**, ama aslı gibi işleri **annadayım**. (s.73)

—Şindi çöz dä soyundur benim halatımı, zerä yorgunum, **isteerim dinneneyim**. (s.99)

—Bän hazırım **gömüleyim**... Koyun beni... Bän kağanı sevdim... (s.101)

Eträk, —Siz dönmeyincä Bulgaristandan. Ozaman da yazırım kiat padişahınıza bu iş için. Hem dä bän lüzüm **toplayım** kurultay da **sorayım** kayıllık. (s.132)

—**Söyleyim** bir, da kimsey bilämsin, —hızlı dedi Altıncık, hep Uglannarın soyundan bir kız. (s.117)

2. teklik şahıs

— Bunu kimsey görmedi. Çek benim ayak kaplarmı bän bekım, sän bana hatır **yapasın**. (s.99)

—**Evlenüsin?** —Bozuma düştü Menevşä da onun tombarlak yanacıkları alma gibi kızardılar, kara gözçezleri dä sansın yaşlandılar. (s.145)

1. çokluk şahıs

Volga deresini, Donu, Dneprayı, **çıkalım** bizim Dnestraya, Bucaklara, Tuna deresinä

— hep bir geniş hep bir uzun tutâr kır, Bööük Kır! (s.73)

Toplaşalım biz dä bireri, ki olsun bizim dä kuvedimiz hem dayanmaa biri birimizä! İslädir oglarmızı bireri **getirelim**, **uzlaşalım**, og uzlu **düzelim**! (s. 77)

Hee, bu erlerdä var neylän zanaatlanmaa, hem, deycäm, bir evcüz **tutturalım** sarı çamurdan, **suvaylım** üstünü, **örtelim**, kışın olur taa kuytulu nicä yurta içindä. (s.105)

Ee te burada, ni dostlarım, durgunup **dinnenelim** biraz, bir eski kumuş **içelim**, bir dä şindiki boza, da sora annadırım taa nelär olmuştu ileri dooru. (s.78)

Ya **çaaralım** onnarı bizim derneemizä da barabar aklımıza **getirelim** hem **dirildelim** o uzak senselelerimizizin süretlerini, yaşayışını, savaşmalarını da **görelim**, nasıl etişmişik biz onnardan. (s.99)

2. çokluk şahıs

— Fikirli kagan, bizim üsek şahımız teklif eder, Vizantiyeyä yardım vermeyäsiniz, af **ediniz** arsız lafımızı. (s.95)

—**Kurtarasınız** bizim ansannarı, malları onnarın elindän! (s.122)

2.1.2.4.1.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Onun da ardına ama hep peyda olardı birär başka araba sürülerinnän, **olmalı** onun gibileri, asılan erindä durmaa ama da yalnız kalmaa yoktu nasıl. (s.84)

Karılar da tanıyar, ani **lüzım** büütsünnar nekadar taa çok uşak, haliz çoçuk askerä. (s.91)

Halkına hep bir eni genç gelin için adam **lüzım** ödesin büük <<kalım>> sáyler, **lüzım** olsun nändan. (s.92)

Ölsün adam, onun karısını, ya karılarını, **lazım** alsın-evlensin kardaşları, ki olsun dul kariya koruntu. (s.93)

—Biz mallarımızı **bakalım lüzım**, hem bunca uşak —onnarı doyurmaa, **giydirmää lüzım**, —laf dayardı ihtiyar Oguzlar. (s.83)

Adeteta görä, kimi o istersä adamnardan konuşsun onunnan, sevişsin, yatsın onunnan bitki kerä, te o **lüzımdı yapsın** bu kurbanın istediini... (s. 101)

2.1.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)

2.1.2.4.2.1. I. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.1.2.4.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs:

İnzov kolonistlerin zaabitliini kabul ettiynän, çünkü o generalmış hem ki küçüklüktän askerlik **yapmış**, **üürenmiş**, asker distiplinasını, **alışmış** herardä sıra yapmaa, **dikmiş**, **kurmuş** ii distiplina, ii sıra,... (s.37)

Mihail Padişahın kayllını kabul edip, İzeddin Kaikauz Sultan kendi adamnarınnan hem anasınnan, ani hristiyan **kaymış**, Vizantiyaya **geçmiş**. (s.17)

...kumannarın çoyu kayıp **olmuş** cenk edip bulgarlarlan hem peçeneglärän hem çoyu ölüm bulmuşlar bulaşık (salgın) hastalıklardan. (s.5)

... gagauzların padişahlını **bozmuş**, gagauzların padişahını İvangosu, Dobrotiçin oolunu, vasal **yapmış** hem gagauzları eli altına **almış** hem **koymuş** onnarı izmet etsinnär osmannıların sultanına... (s.31)

Bolbokaya Pazar günü hem dä adetinä görä gitmiş kliseyâ, hem dä pek **şaşmış**, açan **görmüş** kliseyâ boş, insansız. Slujba bittiktän sora İnzov general **sormuş** popaza, neçin gagauzlar gelmeerlär klisaya. (s. 38)

2. çokluk şahıs:

Sodatlar deerlärmiş gagauzlara: “Siz ölä kismetliysiniz, kabul **etmişsiniz** ellişär (50) desetina toprak, yardım padişahtan,... (s.39)

3. çokluk şahıs:

Gagauzların dili, lafı taa aslı türkçädir, taa paktır osmannı türklerin dilindän, zerä osmannılar çok laf, çok söz **almışlar** farsizlerdän hem araplardan. (s. 5)

Şindiyadak dünää istoriyası göstermeer, netürlü insannar gagauzlar, nesoy senselädir, kimdir gagauzların senselä başı (ataları), neredän onnar **gelmişlär** Besarabiyaya hem Dobrucaya, neredä **yaşamışlar** baştan-başa. (s. 5)

...kumannarın çoyu kayıp olmuş cenk edip bulgarlarlan hem peçeneglärän hem çoyu ölüm **bulmuşlar** bulaşık (salgın) hastalıklardan. (s.5)

Gagauzlar peçeneg-kuman-türk soyundandır, onnar kabul **etmişlär** Hristiyan religiyasını (dinini), ama **korumuşlar**, **tutmuşlar** türk dilini, millet dilini taa pak osmannı türklerin dilindän. (s.7)

“Gagauzlar yaşarlarmış Dobrucada etişik Varnayadak. Oradan onnar kalkınmışlar, geçmişlär Tunayı hem dä **erleşmişlär** Bucakta, Besarabiyada, neredä **düzmüşlär** küülerini yanaşık bulgarlarlan.” (s.6)

2.1.2.4.2.1.2. Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs:

*Gagauzlar hakikat uz insan, dooruluklu insan, hererdä **gezer** dooruklan, uzluklan, çalışkan, fikirli, namuzlu, verdii lafını, verdii sözünü **tutêr**, iilik.i, uslu, raathı insan, duygulu, ii neetli, musaafirci, yolcuları kabul **eder** hem **konuklêêr** hısımınarını gibi...* (s.34)

“ General komandant Efendi, Bolboka gagauzları deerlär: yol läüzımnık biz, işçilär, gezelim kliseyâ, zerâ bizim için **gezer** kliseyâ bizim popazımız hem dâ o bizim için dua **eder**, **yalvarêr** Allaha” (s.38)

*İreçek kumannar için **yazêr** çok hem **gösterer** onnarın yaşamasını, zanaatlarını, adetlerini.* (s.6)

*En taa üülen tarafında **bulunêr** bir büyük gagauz küüyü, ani **deniler** Akdere Kap-Emon.* (s.7)

*Gagauzların lafetmâk dili türk dilidir, **benzeer** osmannı türklerin dilinä, ama gagauzlar bilmeerlär osmannı türklerin literaturasını hem dâ onnarın yazılarını.* (s. 8)

1. çokluk şahıs:

*... hem teklif **ederiz** kabul edâsiniz bu şükürlü adresi, ama biz hem bizim evlatlarımız dayma anacez Canabinizi bir ii ürekli hem şannı zabitimizi gibi”.* (s.43)

*Gagauzların baş senselesi için, onnarın soyu için biz **bileriz** 2 gipoteza, iki sanmak: 1) birinci gipoteza ki gagauzlar türklenmiş bulgardır, hem 2) ikinci gipoteza, ki gagauzlar kumannarın, (uzların, oguzların) eki dâ polovtıların evlatlarıdır,...* (s. 9)

*Canabiniz verdiniz bizä Ay Evangelıyayı gagauz dilindä, angısını biz **sesleeriz** klisedä ana dilimizdä hem da **okuyêrız** onu evdä da.* (s.48)

*...onuştan biz gagauzların apostoluna, gagauzların nasaatçısına, **buyurêrız** çok yıl hem da teklif **ederiz** Canabinizä kabul edâsiniz bu adresi gagauzlardan bir şükür etmâk nişanı gibi iilikleriniz için angılarını yaptınız gagauzlara.* (s.49)

2. çokluk şahıs:

Canabiniz hererdä **yapêrsınız** ekonomiya, bizi dä **üüredersiniz** yapmaa ekonomiya – ii hesaplık. (s.42)

Canabiniz her ay **yollêêrsınız** gagauzlara misioner yapraklarını, ki onnari aydinnıklandırasınız dey ii nasaatlan. (s.48)

3. çokluk şahıs:

Gagauzlar **derlär** pak türkçä, ölä, nicä lafedärmişlär eski zamannarda cümlä insannar, angıları çekilmiş türk halkından, türk soyundan. (s.5)

Gagauzlar eminneri basmêêr, Allahtan korkan insandır, kliseyâ **giderlär** her Pazar karılarinnan hem uşaklarınnan, her sabah-avşam Allaha dua **ederlär**, herbir iş **başlêêrlar** duaylan. (s.34)

1) onnar **severlär** gitmää İerusalimä Hacılaa hem hacı olmaa; (s.34)

“ General komandant Efendi, Bolboka gagauzları **deerlär**: yol lâüzınnık biz, işçilär, gezelim kliseyâ, zerä bizim için gezer kliseyâ bizim popazımız hem dä o bizim için dua eder, yalvarêr Allaha” (s.38)

Kimisi **deerlär** hem **sanêrlar**, ki gagauzlar kumannarın (uzların, oguzların) evlatlarıdır, angıların dili hakikat türk dilinin soyundandır (491 yapr.) (s.5)

2.1.2.4.2.1.3. Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Şindi Romıniyanın zaabitleri **isteerlär** açka koymaa, haliz kimdir gagauzlar hem nekadar haliz gagauz bulunêr Romıniyada. (s.9)

Moşkov **bulêr**, ki Basarabiyada **bulunêr** 60.000 haliz gagauz. (s.9)

2.1.2.4.2.1.4. Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Kim gagauz olmazsa hem dä türkçä lafetmäzsä, dilsiz **kalacek**”. (s. 21)

“ Gaga uz ol, gagauz olasınız, türkçä lafedäsiniz, zerä ölä izin geldi sultandan, padişahdan, bu erlerdä bulgar dili işidilmesin: kim Bulgarca lafedirsä, onun dili **kesilecek**”. (s. 22)

... korunasiniz sorfoşluktan, hırsızlıktan, haydutluktan, haylazlıktan hem hertürlü, fänalıktan, ozaman Padişah **sevinecek** hem dâ sizä taa zeedä baaşış **verecek**. (s. 37)

Var umut, gagauzların kulturaşı **gidecek** islää. (s. 49)

Ahmak gagauzların ortasında **başlayacak** bulunmaa ölä fikirsiz adamnar, ani hiçbir hesapsız **olaceklar** komunist, ateist, allahsız yabancı. (s. 26)

Evelki gagauzlar vermişlär emin, ki dayma **olaceklar** Ortodoks hristiyan. (s.35)

Ama eer siz kolonistlär yaparsanız hırsızlık, haydutluk, kavga, düüş, çekiş, ölüm kannık hem başka fänalık, ozaman kabaatlı adamnar o saat kabul **edeceklär** azap, zeet, zaamet, asker zakonunnani askercä... (s.37)

2.1.2.4.2.1.5. İstek kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

“Bän tanıyêrım sayılmış insannarı, ama tanımêêrım, nesoy insandır gagauzlar, onnarı görmedim hem onnarın dilini işitmedim. olmaz mı **göreyim** gagauzları hem dâ **işideyim** eki däokuyım onnarın sözlerini. (s.28)

2. teklik şahıs:

“Uyu-uyu, çocuum, da büük **olasın** hem da tarlaya **gidäsin**, tâtünä yardım edäsin.” (s.50)

“Uyu-uyu, kızım da büük **olasın** hem da mamuya bez **dokuyasın**, gölmek **dikäsin**, hem mamuya herbir iştä yardım **veräsin**...” (s. 50)

1. çokluk şahıs:

Bu sebeptän, ki **açalım** dey hem **bulalım** dey gagauzların istoriyasını, läüzım bakalım, ne söleer gagauzlar için gagauzların sözüyeti hem dâ başka halkların sözüyetleri hem dâ onnarın yazıcıları, hem dâ onnarı kullanıp **yazalım** gagauzların istoriyasını. (s. 5)

“Bey, rus askerleri pek religiyalıklı, ii inannı, dualıklı insan, ya biz dâ **alalım** onnardan örnek”. (s.39)

“ Hay, be kardaşlar, kendimizdän **gidelim, gezelim** kliseyâ pazarlar günü, beklämeyelim, ki İnzov general yollasın bizâ askerleri hem asker muzıkasını akıl üüretmäâ... (s.40)

... ii **kurasın** bizim ömrümüzü, verersin bizâ nasaat hem örnek, nicâ **kaldıralım**, islää **yapalım hoşlayalım** çiftçilii, baacılı, başçıvancılı, hertürlü zanaatı... (s.42)

2. çokluk şahıs:

Canabiniz her ay yollêêrsınız gagauzlara misioner yapraklarını, ki onnari **aydınnıklandırırsınız** dey ii nasaatlan. (s.48)

Yalvarêrız Ey (?) Allaha, ki O versin ödeyiş Canabinizâ apostolluk için, versin saalık, ki çok yıl **olasınız** gagauzlara yol yıldızı, **olasınız** gagauz senselelerinâ fener kulesi. (s.49)

Padişah isteer seslemäk, **olasınız** ii hristiyan, „ memleketçi, ii işçi, ii zanaatçı, ayık insan, uslu, sesleyici, barışmaklı, hatırlı, dooruklu, **bakasınız** distiplinayı, ii sıraları, **tutasınız** ii adetleri, - **korunasınız** sarfoşluktan hırsızlıktan, haydutluktan, haylazlıktan... (s.37)

... hem teklif ederiz kabul **edäsiniz** bu şükürlü adresi, ama biz hem bizim evlatlarımız dayma anacez Canabinizi bir ii ürekli hem şannı zabitimizi gibi”. (s.43)

2.1.2.4.2.1.6. Gereklilik Kipinde Şahıs Çekimi

Etnograf Moşkov yazêr: “ Gösterdiktän sora, ne erlerdä yaşêêrlar gagauzlar, şindi **läüzım** geçelim onnarın baş senselesinâ hem gösterelim, kimdir gagauzlar, nesoy halk. (s.10)

İhtiza **läüzım** (s.35)

...siz **läüzım** ger gün Allaha dua edäsiniz hem şükür edäsiniz, ki ölä ii, bollukta yaşêêrsımız”. (s.39)

I. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki bu dönemde de -mış- / -miş- şeklinde görülür. Bu zaman ekinin şahıslara göre fiil çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs -mişim

Alatlamışım atıma atlı pinmää. (Zanet, 1998: 35) [Acele etmişim atıma atlı binmeye.]

Ama eer görürsän, ani bän uyumuşum, sapla iyneylän kulaamı da bän uyanacam. (Baboglu, 1991: 72) [Eğer benim uyuduğumu görürsen, kulağıma iğneyi sapla ve ben uyanacağım.]

1. teklik şahıs -miş-süñ

Ne okadar hızlanmışın?- sorêr ona Ayı-Kulak. (Baboglu, 1991: 59)

[Ayı-Kulak11: “Ne o kadar hızlanmışsın?” diye ona soruyor.]

Sän bak kendini osa, bak, ne zabun kalmışın, ölecän... (Kara Çoban, 1986: 107)

[Sen kendine iyi bak; yoksa, bak, ne kadar zayıf kalmışsın, öleceksin...]

- Ah, sän taa bişey annamamışın! (Kara Çoban, 1986: 114)

[- Ah, sen daha bişey anlamamışsın!]

- İslää yapmışın. (Kara Çoban, 1986: 117)

[- İyi yapmışsın.]

3. teklik şahıs -mış / -miş

*Büün Ay Varvara Fırınnar **yanmış**.* [Büyün Ay Varvara günü Fırınlar *Varvaralar bu gün Ballı pita **yapmış**. **yanmış**.* Varvara’lar bu gün Ballı (Baboglu, 2003: 141) *Neçin diiliz çörek **yapmış**.]* [Niçin değiliz fodul, Ki hodul, Ki uzak dedemiz Devlet ta uzak dedemiz Devlet de **kurmuş**, **kurmuş**, Duşman **ensemış**? (Zanet, Düşman **yenmiş**?]

1998: 9)

1. çokluk şahıs -müş-üz

Çokluk 1.şahısta -duk/-dük, -tuk/-tük sıfat-fiil ekine benzemesi sebebiyle -mİz şahıs ekinin yerini -k unsuru almıştır. Bu yer değiştirme Anadolu ağızlarında, GT’nde de öğrenilen geçmiş zaman Çokluk 1. şahsında da görülmektedir (Eraslan, 1980: 68). Aynı değişiklik GT’nde de kullanılmaktadır.

*Neçin **gelmişik** biz bu dünneyä...* (Zanet, 1998: 81) [Niçin **gelmişiz** biz bu dünyaya...]

2. çokluk şahıs -

*Gitti baksın nicä odunnarı **toplamışınız**.* (Zanet, 2006: 8) [Oyunları nasıl topladığınıza bakmaya gitti.]

*Ne oldu, neçin dilencilä **etişmişiniz**?*- sormuş kız bobasına. (Baboglu, 1991: 102) [Kız babasına, “Ne oldu, niçin dilencilığe **yetişmişsiniz**?” diye sormuş.]

3. çokluk şahıs -mış-lar / -miş-ler / -muş-lar / -müş-ler

*Anasınnan bobası Ona betfa **etmişlär**.* (Durbaylo, 1991: 31) [Anasıyla babası Ona beddua **etmişler**.]

*Ne yaşayış sıralıklarının hem kulturaylan osmanlılar Balkannara **gelmişlär** hem **geliştirmişlär** dä.* (Tanasoglu, 2004: 140) [Osmanlılar ne (güzel) düzenli yaşayışla ve kültürle Balkanlar’a **gelmişler** ve **geliştirmişler** de!]

Geniş Zamanda Şahıs Çekimi

Geniş zaman çekimi geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zamanı içine alan bir zaman diliminde gerçekleşen veya gerçekleşecek bir hareketi bildirir. GT’nde geniş zaman kipi için belirsiz gelecek zaman teriminin kullanılması da gelecek zamanın bu anlamının daha kuvvetli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zamanın ekleri -ar, -är, -r’dir (Pravila, 1995: 32), Nikolay Baboglu’ya göre ama bu eklere -ır/-ir, -ur/-ür, -yar/-yär ekleri de eklenmektedir.¹⁰⁸

a) Ünsüzle biten tek heceli fiillere, GT’nde -ar/-är eki gelir:

1. teklik şahıs:

Bakarım, sökärim. [Bakarım, sökerim.]

2. teklik şahıs:

*Kaçarsın mı ecelindän, Açan [Kaçarsın mı ecelinden, Açan
aalêr bu sesindän ağlıyor bu sesinden*

Kara toprak, aydın göklär. Kara toprak, aydın gökler.]
(Zanet, 1998: 84)

¹⁰⁸ Nikolay Baboğlu-İgnat Baboğlu, Gagauz Literatürası VIII-ci-IX-cu Klaslar İçin, Kişinev, 1997, s. 79.

3. teklik şahıs:

Onnar salt, kim geeri dönür, Bu ömürä [Onlar salt, kim geri döner, Bu ömre yapar nadaz. (Zanet, 1998: 81) yapar nadas.]

Aazıma düşür armut, Var bendä ölä [Ağzıma düşer armut, Var bende öyle umut. (Zanet, 1998: 259) umut.]

Ama rumın jandarları Şindi gezür ürkük [Ama rumın jandarmaları Şimdi gezer ürkük yürekle. (Tanasoglu, 1959: 169) ürkük yürekle]

1. çokluk şahıs:

Gel, dedin.- Gidäriz birliktä. (Zanet, 1998: 162)

[Gel, dedin. Gideriz birlikte.]

Lääzım olursa, satarız da. (Baboglu, 1999: 9)

[Lazım olursa, satarız da.]

2. çokluk şahıs: -

Satarsınız, gülärsiniz. [Satarsınız, gülersiniz.]

3. çokluk şahıs:

İi adamnar dostluu aklında tutarlar her zaman, körlük yapannarı tezicik unudurlar. (Baboğlu, 1997: 84)

[İyi insanlar dostluğu her zaman aklında tutar, körlük yapanları tez unuturlar.]

GT’nde de, TT’nde olduğu gibi, dar ünlülü fiillere -r eki, -I- yardımcı sesi alarak gelir:

Teklik 1. şahıs çekimi

Köydä yapamasam çok iş Baari onnarlan **ödeşirim**... (Tanasoglu, 1959: 169) [Köyde çok iş yapamazsam, Bari onlarla **ödeşirim**...]

Teklik 2. şahıs çekimi

Taa tez yısınırsın. (Zanet, 2006: 13) [Daha tez **ısınırsın**.]

*O hep kendi işini yaparmış: gürgen aaçlarını toplayıp-toplayıp bireri kıvradırmış nasıl ipli **kıvradırsın**.* (Baboğlu, 1991: 59) [O (dev), hep kendi işini yaparmış; gürgen ağaçlarını toplayıp-toplayıp, ipliği büktüğün gibi, bükermiş.]

*Varkana käämil dostun, hepsindän zengin **olursun**.* (Baboglu, 1997: 84) [İyi dostun varsa, hepsinden zengin **olursun**.]

Teklik 3. şahıs çekimi

Onun sultannığı zamanı bereketli bir yaşamak olduğu **bilinir**. (Tanasoglu, 2004: 133) [Onun beylik zamanında bereketli bir yaşam olduğu **bilinir**.]

Çokluk 1. şahıs çekimi:

Yısınırız, bilgilendiririz. [Isınırız, bilgilendiririz.]

b) a, ä, ı, i, u, ü ünlüleri ile biten fiil gövdelerine GT’nde -r veya -yar/-yär eki gelir, yani fiilin iki ekle de kullanıldığını görebiliriz (Pravila¹⁰⁹, Baboglu¹¹⁰).

Fiillerin daha sık -r ekiyle şekillerine rast ediyoruz. Bize göre, -yar/-yär eki, arkaik bir şimdiki zaman ekinin geniş zaman işlevi ile nadiren kullanıldığı bir yapı olmalıdır, geniş zaman eki olarak değerlendirilmemelidir.

Teklik 1. şahıs çekimi:

Annarım, okurum, sölürim. [Anlarım, okurum, söylerim.]

Teklik 2. şahıs çekimi

¹⁰⁹ Gaydarji, G. A., Koltsa, E. K., Kotenko, V. İ., Pokrovskaya, L. A. (1995). *Pravila Orfografii i Punktuatsii Gagauzskogo Yazıka*. Kişinev, s. 95.

¹¹⁰ Nikolay Baboğlu-İgnat Baboğlu, Gagauz Literatürası VIII-ci-IX-cu Klaslar İçin, Kişinev, 1997, s. 4.

Ne ararsın burada, kardaşçım? (Baboglu, 1991: 68) [Burada ne ararsın, kardeşçiğim?]

Teklik 3. şahıs çekimi

Neyä etiştik. Kim *sölär*? (Zanet, 1998: 20) Tırnak gibi siirek dişlär: *İşlär* mi bu insan? *İşlär*. (Zanet, 1998: 22) [Neye yetiştik. Kim *söyler*?] [Tırnak gibi seyrek dişler: *Çalışır* mı bu insan? *Çalışır*.

Sultan Yıldırım I. Beyazıt, sızıntılara görä, insannara doorulukçu davranır hem onnarın zorlarını *seslär*. (Tanasoglu, 2004: 130) [Sultan Yıldırım I. Beyazıt, kaynakçalara göre, insanlara doğrulukçu davranır hem onların zorlarını *sesler*.]

Bän bir kıpışa kaldırdım kafamı da isteyär-istemäz sesirgendim. (Kara Çoban, 1986: 92)
Ben bir kıpıma kafamı kaldırdım ve ister-istemez seslendim.

Çokluk 1. şahıs çekimi

Sade kurtulalım bundan, sora genä toplanıp *yaşarız* barabar. (Baboglu, 1991: 93)
[Sadece bundan kurtulalım, sonra yine toplanıp beraber *yaşarız*.]

Çokluk 2. şahıs çekimi

...baaşlêêrız sana te bu kasetaları bizim halk türkülerinnän... , orada onnarı *seslârsiniz*. (Baboglu, 1999: 27) [...sana bizim halk türküleriyle bu kasetleri bağışlıyoruz... , orada onları *dinlersiniz*.]

Çokluk 3. şahıs çekimi

Bu çekimde GT'nde çokluk eki çok nadir kullanılır:

Sallarlar, korurlar, sürüklärlär, genişlälär.

[Sallarlar, korurlar, sürüklerler, genişlerler.]

c) Tek heceli (i, ii, üü) ünlüyle biten fiile -yär eki gelmektedir (Pravila, 1995: 33): (i-, gii-, büü-+yär) gibi. Bu çeşit örneklerde -y- yardımcı ses düşünülebilir, çünkü *duuar* (TT *doğar*), *suar* (TT *sığar*) gibi örneklere sadece -ar eki gelmektedir. Tek heceli

(ıı, uu) ünlüyle biten fiillere -ar eki gelir, *duuar* (TT *doğar*), *suar* (TT *sığar*) gibi (Pravila, 1995: 33):

Gün *duuar* harman gibi. (Baboglu, 2003: 6) [Gün *doğar* harman gibi.]

Tek heceli aa ünlüyle biten fiile -yar eki gelir (Pravila, 1995: 33): *saqyar* (TT *sağar*), *yaqyar* (TT *yağar*) gibi. Düz geniş ünlülü fiillere -ar//ır, -är//ir ekleri gelir: *alar//alır*, *bilär//bilir* gibi. Yuvarlak ünlülü fiillere -ur//ür ekleri gelir: *olarım//olurum*, *görärim//görürüm* gibi¹¹¹ ama GT'nin İmla Kılavuzunda ol- fiili, sadece bir cümle başı edatı olarak, olur şeklinden bahsedilmektedir (Pravila, 1995: 32):

-*Olarsın* sän taa bir kerä. (Kara Çoban, 1996: 26)

[-Sen bir kere daha (“babu”) *olursun*.]

Gelecek Zamanda Şahıs Çekimi

Gelecek zaman da şekil ve zaman ifade eden bir çekimdir. Fiilin gösterdiği iÇin gelecek bir zaman içinde olacağını bildirir. GT'nde gelecek zaman ekleri kalın ünlülü fiillerde -(y)**acek**, ince ünlülü fiillerde -(y)**ecek**'tir¹¹² (Baboglu, 1997: 72; Pravila, 1995: 31).

a) Ünsüzle biten fiillere, kalınlık-incelik uyumuna göre, ek doğrudan gelir:

Teklik 1. şahıs çekimi

TT'nde gelecek zaman eki çekiminde, ekin iki ünlü arasında kalan k ünsüzü yumuşar (*k>ğ*). GT'nde ise -*acek/-ecek* eki *k* ünsüzünün düşmesiyle -*aca/-ecä*-şekillerini alır (Pravila, 1995: 31):

¹¹¹ Özkan, N. (1996). a.g.e., s.146.

¹¹² GT'nde ünlüyle biten fiil köklerine gelen -*yacek/-yecek* ekindeki *y* ünsüzü, eke dahidir (Baboglu, Baboglu, *Gagauz Dili*, s. 72; Pravila Orfografii ... Gagauzskogo Yazıka, s. 31).

Da ozaman çiçeklerden

Sana yorgan **dokuyacam**,

Sabaa karşı kuş sesindän

Stevnozluunu bän **örecäm**,

Çiidän boncuk bän **takacam**.

Saçlarına da **örecäm**:

Yıldız, bir Ay hem bir mercan...

Masal kalsın **yalvaracam**.

(Zanet, 1998: 36)

Sandım, gecä **raatlanacam**,

Can sancımı **sündürecäm**.

(Zanet, 1998: 45)

Yapacam çöşmä orda.

(Zanet, 1998: 262)

Bir ak moda **dartacam**-

Yılaççı da **olacam**.

(Zanet, 1998: 263)

Teklik 2. şahıs çekimi

GT gramerinde Teklik 2. şahıs -n eki, gelecek zaman ekinin -k- ünsüzünün düşmesi sonrasında, -sIn ekinden kısalmış bir ek olarak gözükmektedir. Zaman eki, -aca/-ecä- şekillerini alır, şahıs eki de -n şeklinde gelir (Pravila, 1995: 31). TT'nde ise -acak/-ecek eki gelir, şahıs eki -sin şeklindedir (Ergin, 1999: 303):

[Ve o zaman çiçeklerden

Sana yorgan **dokuyacağım**,

Sabah karşı kuş sesinden

Nikâh duvağını ben **öreceğim**,

Çiğden boncuk ben **takacağım**.

Saçlarına da **öreceğim**:

Yıldız, bir Ay hem bir mercan...

Masal kalsın **yalvaracağım**.]

[Sandım, gece **rahatlayacağım**,

Can sancımı **söndüreceğim**.]

[**Yapacağım** çeşme orda.]

[Bir beyaz başörtüsü **bağlayacağım**-

İlaççı da **olacağım**.]

Nereyi yola çık**acan**? (Zanet, 2006: 17)

[Nereye yola çık**acaksın**?]

Ama hele kimä sän annad**acan**! Dädu susmazmış... (Baboglu, 1991: 52)

[Ama hele kime sen anlata**acaksın**? Dede susmazmış...] Burayı kaç türlü anılmış yılaççılar geldi, hiç birisi dä bişey yapamadı da sän mi alıştır**acan**? (Baboglu, 1991: 109)

[Buraya kaç türlü anılmış ilaççı geldi, hiç birisi de hiçbir şey yapamadı ve sen mi alıştır**acaksın**?]

Sän taa islää aara ölä insan küüylerdä, orada bul**acan**. (Kara Çoban, 1986: 99)

[Sen, öyle insan daha iyi köylerde ara, orada bul**acaksın**.]

Başka kerä getire**ecän**. (Zanet, 2006: 13)

[Başka kere getire**ceksin**.]

-İ**çecän** mi? (Kara Çoban, 1986: 113)

[-İ**çecek** misin?]

Teklik 3. şahıs çekimi

GT'nde kalın ünlülü fiillere -**acak** eki, ince ünlülü fiillere -**ecek** çekim ekleri gelir ve ünlü uyumu bozulur, TT'nde de kalınlık-incelik uyumu korunarak -**acak**/ -**ecek** ekleri doğrudan gelir:

Sanêrım gecä büyük ayaz ol**acak**. (Zanet, 2006: 6) [Sanıyorum ki gece büyük ayaz ol**acak**.]

Kim işleri yap**acêk**? (Baboglu, 1991: 97) [İşleri kim yap**acak**?]

O sa, kim bildi, ani o *çıkacêk* bölä adam! (Kara Çoban, 1986: 88) [Oysa onun böyle bir adam *çıkacağını* kim bilirdi?]

Verecek sizä hepsini, ne läázım. (Baboglu, 1999: 41) [Size ne gerekirse, her şeyi *verecek*.]

Beni satarsalar, aardıma hepsi *gelecek* kaçarak. (Baboglu, 1999: 39) [Beni satarlarsa, herkes peşimden *gelecek*.]

Deerim: oyandan gideyim-*görecek*, buyanından gideyim-*görecek*. (Baboglu, 1991: 88) [Diyorum ki, o yandan gitsem *görecek*, bu yandan da gitsem *görecek*.]

Kızçaz sa bilirmiş artık nereyi *götürecek* onu dādu... (Baboglu, 1991: 101) [Kızcağız ise, onu dedenin nereye *götüreceğini* artık bilirmiş...]

Çokluk 1. şahıs çekimi

Gelecek zaman eki Çokluk 1. şahıs ve Çokluk 2. şahıs fiil çekiminde, kalınlık-incelik uyumuna göre, GT'nde ek *k* düşmesiyle *-ace/-ece-* şekillerini alır, TT'nde gelecek zaman ekine şahıs eki geldiğinde, zaman eki *k>ğ* ünsüz değişmesine uğrar:

Biraz sonra sofrayı *koyacez*. (Zanet, 2006: 11) [Biraz sonra sofrayı *koyacağız*.]

Elbet, mutlaka *gidecez*. (Baboglu, 1999: 24) [Elbet, mutlaka *gideceğiz*.]

Tarlaları ilkyazın neylän *sürecez*? (Zanet, 2006: 13) [Tarlaları ilkyazın neyle *süreceğiz*?]

Çokluk 2. şahıs çekimi

Gelecek zaman eki, çokluk 2. şahıs fiil çekiminde, kalınlık-incelik uyumuna göre, GT'nde ek *k* düşmesiyle *-ace/-ece-*, TT'nde ise *-acak/-ecek* çekimlerini alır:

Bilerim - *bulacınız*. Bilerim, ani *alacınız* da. (Zanet, 2006: 19) [Biliyorum - *bulacaksınız*. Biliyorum ki, *alacaksınız*.]

Sabaadan *etiştireceniz*. (Zanet, 2006: 19) [Sabaha kadar *yetiştireceksiniz*.]

Çokluk 3. şahıs çekimi

GT’nde kalın ünlülü fiillere -acek eki, ince ünlülü fiillere -ecek çekim ekleri gelir ve ünlü uyumu bozulur:

Ürääm düüler, gelir, ani hepsi o düülmeyi duyup, bu odaya *geleceklür*. (Zanet, 2006: 10) [Kalbim çarpıyor, düşünüyorum ki hepsi o çarpmayı duyup, bu odaya *gelecekler*.]

Ne *yapaceklar*? (Zanet, 2006: 13) [Ne *yapacaklar*?]

b) Ünlüyle biten kalın ünlülü fiillere -y- yardımcı sesi alarak -acek eki, ince ünlülü fiillere -ecek eki gelir. Bazı bilimciler *y* ünsüzünü eke dahi saymaktadırlar (Bkz.: Pravila, 1995: 31; Baboglu, 1997: 73).

Teklik 1. şahıs çekimi

GT’nde ek, -aca/-ecä- şekillerini alır:

Yarın *yollayacam* ustaları, bir gündä evi örteceklär. (Baboglu, 1999: 41) [Yarın ustaları *yollayacağım*, bir günde evi örtecekler.]

Ama bän onu *kollayacam*. Gir odaya. (Zanet, 2006: 9) [Ama ben onu *bekleyeceğim*. Gir odaya.]

Dedim ye, *vermeyecäm* seni ona, da okadar! (Zanet, 2006: 9) [Dedim ye, *vermeyeceğim* seni ona, o kadar!]

Olur, bu işleri bän kendim *hazırlayacam*. (Baboglu, 1991: 77) [Bu işleri ben kendim *hazırlayacağım*.]

Teklik 2. şahıs çekimi

GT’nde ek, -aca/-ecä- şeklinde gelir:

Bana nesä *söleyecän*. (Baboglu, 1999: 23) [Bana neyse *söyleyeceksin*.]

Lâzım hiç bişey saklı yapmamaa, ozaman raat şüpesiz *yaşayacan*, raat uyuyacan. (Baboglu, 1999: 38) [Hiçbir şey saklı yapmamak lazım; o zaman rahat, şüpheşiz *yaşayacaksın*, rahat uyuyacaksın.]

E-he-e-e *iyämeyecän*, - demiş Ayı-Kulak. (Baboglu, 1991: 64) [Ayı-Kulak, “E-he-e-e, *yiymeyeceksin*.” demiş.]

Teklik 3. şahıs çekimi

GT’nde ek, *-acek/-ecek*’tir:

Bunnar çok *olmayacak mı*? (Baboglu, 1999: 23) [Bunlar çok *olmayacak mı*?]

Hiç *sölämeyecek*. (Zanet, 2006: 14) [Hiç *söylemeyecek*.]

Başka türlü kuvedim *etişämeyecek* okadar üklän, okadar çok yukarı çıkmaa. (Baboglu, 1991: 77) [O kadar yükle o kadar çok yukarı çıkmak için başka türlü kuvvetim *etmeyecek*.]

Çokluk 1. şahıs çekimi

GT’nde *-ace/-ece*- Çekli gelir, TT’nde gelecek zaman çekim ekinin *k* ünsüzü sedalılaşıır ve yumuşar:

Biz sora *iyeez*. (Zanet, 2006: 16) [Biz sonra *yiyeceğiz*.]

Biz daa adamıyız, bobalardan-dedelerdän bir daa kaldı bizä, onu da kökleycän, da biz neredä *yaşayacêz*? (Baboglu, 1991: 89) [Biz orman adamıyız, babalardan-dedelerden bize bir orman kaldı, onu da kökleyeceksin ve biz nerede *yaşayacağız*?]

Çokluk 2. şahıs çekimi

GT’nde ek, *-ace/-ece* şekillerini alır:

Bakmayaceniz, soramayaceniz, kuruyaceniz, gidämeyeceniz. [*Bakmayacaksınız, soramayacaksınız, kuruyacaksınız, gidemeyeceksiniz.*]

Çokluk 3. şahıs çekimi

GT’nde **-acek/-ecek**, TT’nde **-acak/-ecek** eki gelir:

Bizdä *bulamayaceklar*. (Zanet, 2006: 19) [Bizde *bulamayacaklar*.]

Bekim bizä hiç *gelmeyecekler*. (Zanet, 2006: 20) [Bekim bize hiç *gelmeyecekler*.]

Şimdiki Zamanda Şahıs Çekimi

Şimdiki zaman eki fiile şekil ve zaman anlamı katar. “şekil bakımından bildirme, zaman bakımından içinde bulunulan zamanı ifade eder.”

Özkan, şimdiki zaman ekinin Gagavuz Türkçesinde çeşitlilik gösterdiğini ve {-êr}, {-er}, {-ye}, {-yu}, {-yo}, {-yor} ve {-mAktA} eklerinin hepsinin Gagavuz Türkçesinde kaydedildiğini belirtmiştir.¹¹³

Genel Türkçede Pokrovskaya, Moşkof’un 19. yüzyıldaki değerlendirmelerine dayanarak halk arasında bugünkü Gagavuz Türkçesinde en yaygın şimdiki zaman eki olan -(y)er’in yanı sıra -yor ekinin de oldukça işlek olduğunu, ancak 20. yüzyılda kullanımdan düştüğünü ifade etmiştir (Pokrovskaya 1964: 179).

Halk edebiyatı ürünlerinde GT’nde şimdiki zamanın ekinin -yor şekline rastlıyoruz:

Bir delikannı olan Hem baarıyor, hem çaarıyor Gelän-geçän yolcuıu. (Durbaylo, 1991: 30) *O yılan da baarıyor Hem da sıklık edeyor.* (Durbaylo, 1991: 31) *Gideyor Stuyeni, gideyor, İncecik yoldan gideyor.* (Durbaylo, 1991: 44) *Ozaman da Stuyeni Taligadan atlıyor.* [Bir delikanlı olan Hem bağılıyor, hem çağırıyor Gelen-geçen yolcuıu.] [O yılan da bağılıyor Hem da sıklık ediyor.] [Gidiyor Stuyeni, gidiyor, İncecik yoldan gidiyor.] [O zaman da Stuyeni At arabasından atlıyor.]

“Şimdiki zaman çekiminde -ıyor eki y düşmesiyle -ior şekline girmiş; arkasından geniş zaman ekiyle benzeşerek -iar olmuş ve nihayet -âr şeklini almış

¹¹³ Nevzat Özkan, -ye, -yu, -yo eklerini de şimdiki zaman ekleri olarak belirtmektedir (Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri, s. 147)

olmalıdır” (Özkan, 1996: 42). TT’ndeki -yor şimdiki zaman ekinin yerine, GT’nde kalın sıradaki -êr, ince sıradaki fiillerde -er eki gelmektedir.

1. teklik şahıs:

*Bân diz çöküp ta **yalvarêrum**.* (Zanet, 1998: 5)

*[Ben diz çöküp de **yalvarıyorum**.]*

*Bakêrum, genä **akêr** ard köşä.* (Kara Çoban, 1996: 22)

*[Bakıyorum ki art köşe gene **akıyor**.]*

*Hep **düşünerim**: ne olacek?* (Zanet, 2006: 10)

*[Hep **düşünüyorum**: ne olacak?]*

*Bir da **duyêrum**, nicä çıkarêrlar pençereyi.* (Zanet, 2006: 10)

*[Bir de, pencereyi çıkardıklarını **duyuyorum**.]*

2. teklik şahıs:

*Kimnärlän, näända hep **gezersin**, Brakıp beni yalnızlıkta?* (Zanet, 1998: 47)

*[Kimlerle, ne yanda hep **geziyorsun**, Bırakıp beni yalnızlıkta?]*

***Bilersin**, mamular hep bütün ükü üstünä alêrlar.* (Zanet, 2006: 10)

*[**Biliyorsun**, anneler hep bütün yükü üstüne alıyorlar.]*

*A-ha, taa da **lafedersin**...* (Baboglu, 1991: 101)

*[A-ha, hala **konusuyorsun**...]*

3. teklik şahıs:

Biliner hem **bilinmeer**, Zamannardan o **[Biliniyor ve bilinmiyor, Zamanlardan o geler.** (Baboglu, 2003: 50) **Kuşku durêr geliyor.]** **[Kuşkulu duruyor kulağım.]** kulaam. (Zanet, 1998: 83) **Ne olêr,** **[Ne oluyor, Allah'ım! Kori Canımı bu Allahım! Kori Canımı bu kör kabaattan. kör kabahatten. Onun duygusu kuru, Onun duygusu kuru, Atulêr canı Atuliyor canı sevdadan.]** sevdadan. (Zanet, 1998: 50)

1. çokluk şahıs:

Da sora boşuna güç yaş dökeriz - Geeri dönmâz ne zamannar, ne iş... (Zanet, 1998: 79)
[Da sonra boşuna güç yaş döküyoruz - Geri dönmez ne zamanlar, ne iş...]

Bakêriz: tokatlar açık, damın kapuları açık. "Kim bırda?" -**baarêriz.** (Zanet, 2006: 17)
[Bakıyoruz: tokatlar açık, damın kapıları açık. "Kim burada?" diye **bağırıyoruz.]**

2. çokluk şahıs çekimi:¹¹⁴

Karışêrsınız, gülersiniz, kurudêrsınız, pişirersiniz. **[Karşıyorsunuz, gülüyorsunuz, kurutuyorsunuz, pişiriyorsunuz.]**

3. çokluk şahıs:

Uşaklar nicä anasından-bobasından görerlär olä da yapêrlar. (Zanet, 2006: 7)
[Çocuklar, anasından-babasından gördükleri gibi yapıyorlar.]

Peşimdän koşêrlar. Sallanêrlar... Gölgä gibi ardıma **gelerlär.** (Zanet, 2006: 16)
[Peşimden koşuyorlar. Sallanıyorlar... Gölge gibi ardıma **geliyorlar.]**

Kapanêrlar izä... (Baboglu, 1991: 66) **[Düşüyorlar izine...]**

¹¹⁴ Kendi fiil örneklerini kullanmışlardır.

Brakêlar da giderlär. (Baboglu, 1991: 90) [*Bırakıyor ve gidiyorlar.*]

Bu aslılıkları onnar kendi istorialarında, literaturalarında göstererlär. (Tanasoglu, 2004: 139) [*Bu gerçekleri onlar kendi tarihinde, edebiyatında gösteriyorlar.*]

Bildirerlär bu işi padişaha. (Baboglu, 1991: 109) [*Bu işi padişaha bildiriyorlar.*]

b) Ünlülerle biten fiillerde kökün son ünlüsü ile şimdiki zaman ekinin ünlüsü yan yana gelmiş ve ek ünlüsünün tesiriyle, fiilin son ünlüsü değişikliğe uğramıştır.

a ünlüsüyle biten kalın ünlülü fiillere GT’nde -êr eki, fiil gövdesinin son ünlüsü a>ê değişmesiyle gelir (örneğin: başla+êr>başlêêr), TT’nde ise -yor eki, fiil gövdesinin son ünlüsü, a>ı değişmesiyle gelir:

1. teklik şahıs:

Baaşlêêrim sana gökü Sevda verici bir aylan. (Baboglu, 2003: 36) [*Bağışlıyorum* sana göğü Sevda verici bir ayla.]

Bir uursuz yolları **adumnêêrim**... Buluşmaa hep seninnän **aarêêrim**. (Zanet, 1998: 42) [*Uğursuz yolları adımlıyorum*... Seninle buluşmayı hep arıyorum.]

-Dayêêrim te burada saçaa, çökmüş. (Kara Çoban, 1996: 30) [*-İşte burada saçığa destek veriyorum, çökmüş.*]

-Aarêêrim. (Kara Çoban, 1996: 45) [*-Arıyorum.*]

Taa bir kerä **kutlêêrim** seni evlenmäklä. (Kara Çoban, 1996: 66) [*Seni evlilikle bir kere daha kutluyorum.*]

Birkaç kerä oldu **uurêêrim** sana... (Kara Çoban, 1986: 87) [*Sana birkaç kere uğradığım oldu...*]

2. teklik şahıs:

*Bakışını kimä **adêêrsın**?* (Zanet, 1998: 47) [*Bakışını kime **adıyorsun**?*]

*Näni yalnız **yollêêrsın** o uşaa, mari?* (Zanet, 2006: 14) [*Ne yana yalnız **yolluyorsun** o çocuğu, mari?*]

*Naşey sän **aarêêrsın** burada?* (Kara Çoban, 1996: 45) [*Sen burada ne **arıyorsun**?*]

*Babu, ne **aalêêrsın**?* (Baboglu, 1991: 57) [*Nine, neden **ağlıyorsun**?*]

3. teklik şahıs:

*Kaçarsın mı ecelindän, Açan **aalêêr*** [*Kaçar mısın ecelinden, Açan bu sesindän Kara toprak, aydın **ağlıyor** bu sesinden Kara toprak, göklär... ?* (Zanet, 1998: 84) *aydın gökler... ?]*

*Top-top-top **atlêêr** şu top.* (Zanet, 1998: 261) [*Top-top-top **zıplıyor** şu top.*]

*Ulu daayında ayı **yaşêêr**.* [*Ulu dağında ayı **yaşıyor**.*]
(Durbaylo, 1991: 43)

*Teni onun titsi **çatlêêr** Zehirlerdän, demirlerdän.* (Zanet, 1998: 11) [*Teni onun (toprağın) korkunç **çatlıyor** Zehirlerden, demirlerden.*]

*Makar ki bakışın yalpak, **Saplêêr** o bir bıçak gibi.* (Zanet, 1998: 36) [*Bakışın yalpak olmasına rağmen, **Saplıyor** o bir bıçak gibi.*]

*Çoyu onu üzdän biler Da **karşılêêr** büyük sevinmeklän.* (Tanasoglu, 1959: 171) [*Çoğu onu yüzden biliyor ve Büyük sevinmekle **karşıyor**.*]

1. çokluk şahıs:

*Ne türlü **yaşêêrız** dünnedä?* (Zanet, 1998: 10) [*Nasıl **yaşıyoruz** dünyada?*]

Biz **oyneêrız** günnän-gün. (Zanet, 1998: 258) [*Biz oynuyoruz her gün.*]

-Ya, bak, kaç türlü tatlılıklar **hazırlêêrız**. (Kara Çoban, 1996: 64) [*-Bak, kaç türlü tatlılıklar hazırlıyoruz.*]

Yok, Pıtıraş aga, **alatlêêrız**. (Baboglu, 1991: 87) [*Yok, Pıtıraş ağa, acelemiz var.*]

2. çokluk şahıs:

-Bu, nicä siz **yaşêêrsınız**, pek interesli bilgiyä,- dedim bän. (Kara Çoban, 1986: 82) [*“Sizin bu yaşam tarzınız, bilim için çok ilginçtir.” diye söyledim.*]

3. çokluk şahıs:

Çoyu onu üzdän biler Da **karşılêêr** büük sevinmeklän. (Tanasoglu, 1959: 171)

Çoğu onu yüzden biliyor Ve büyük sevinmekle **karşılıyor**.

Kahırlan sevinmelik **koolêêrlar** biri birini, nicä gölgäylän güneş. (Kara Çoban, 1996: 38) [*Kahırla sevinmelik, gölgeyle güneş gibi biri birini kovalıyorlar.*]

Kaldırêr bunnar kafadarını da **başlêêrlar** sormaa, ne oldu. (Baboglu, 1991: 66)

[*Bunlar, arkadaşını kaldırıyor ve ne olduğunu sormaya başlıyorlar.*]

...**yaşêêrlar**, deer, islää... (Kara Çoban, 1986: 88)

[*...iyi yaşadıklarını söylüyor...*]

Bu çeşit örneklerde GT’nde uzun ünlü değil, iki ayrı ünlü söz konusudur. ä ünlüsüyle biten ince ünlülü fiillere ek, fiil gövdesinin son ünlüsü, ä>e ünlü değişmesiyle gelir (örneğin: sesle+er>sesleer)

1. teklik şahıs -a-m / -e-m

Uşak gibi **bekleerim**. (Zanet, 1998: 36) [*Çocuk gibi bekliyorum.*]

Deerim İlişkaya: “Hepsinä payet. Bän tokum”. (Zanet, 2006: 17) [*Ben İlişka’ya: “Herkesi payet. Ben tokum.” diyorum.*]

Bän isteerim, sana taa iy olsun. (Baboglu, 1991: 64) [Ben, senin daha iyi olmanı istiyorum.]

2. teklik şahıs ø

Sän ne deersin, kızım? (Zanet, 2006: 11) [Sen ne diyorsun, kızım?]

Ne sade sän mi isteersin patta uyumaa... ? (Baboglu, 1991: 53) [Ne, soba üstünde sadece sen mi uyumak istiyorsun... ?]

Neçin gözelim daayı körleersin? (Baboglu, 1991: 59) [Niçin güzelim dağı köklüyorsun?]

Kayılım çıkarayım nereyi isteersin,-demiş kartal... (Baboglu, 1991: 77) [Kartal, "Nereye istiyorsun, çıkarmaya razıyım." demiş...]

3. teklik şahıs

Da te vakıtlar isteer borçları. [İşte vakit istiyor borçları.]

(Zanet, 1998: 8)

[Ama kim ise diyor bana: "Sen

Ama kimsa deer bana: "Sän doyma doyma Bu fasıl sevda düşlerine".]

Bu fasıl sevda düşlerinä".

(Zanet,1998: 29)

1. çokluk şahıs

Biz imäü isteeriz,- demiş kafadarlar. (Baboglu, 1991: 66) [Arkadaşlar, "Biz yemek istiyoruz." diye söylemiş.]

2. çokluk şahıs

Neredä işleersiniz? (Kara Çoban, 1996: 73) [Nerede çalışıyorsunuz?]

3. çokluk şahıs

Bekleerlür topuzu düşsün-yok düşmeer! (Baboglu, 1991: 58) [Topuzun düşmesini bekliyorlar-yok, düşmüyor!]

GT’nde bu yapılarda, iki ünlünün yan yana gelmesi, şimdiki zaman -yor ekinin y ünsüzün düşmesi sonucudur.

GT’nde tek heceli **aa** ile biten fiillere, -êr eki -y- yardımcı sesi olarak gelir (Pravila, 1995: 30):

Yaamurcuk, ne çok yaayêrsın, Evleri hep yısladêrsın? (Zanet, 1998: 262) [*Yağmurcuk, ne çok yağıyorsun, Evleri hep ıslatıyorsun?*]

ı, u ünlülerle biten fiillere, -êr eki -y- yardımcı sesi olarak gelir. (Pravila, 1995: 30)

1. teklik şahıs:

Darsiyêrım. (Zanet, 2006: 11) [*Sıkılıyorum.*]

Sân, deerim, beni tanımêêrsın, ama bân seni taniyêrım. (Kara Çoban, 1986: 88) [*Diyorum ki; sen beni tanıımıyorsun, ama ben seni taniyorum.*]

2. teklik şahıs:

-E canabin nesoy kiyat okuyêrsın? (Kara Çoban, 1996: 30) [*-E, cenabın, ne tür kitap okuyorsun?*]

3. teklik şahıs:

Adımı da taşıyêr. (Zanet, 2006: 15) [*Adımı da taşıyor.*]

Yazılı sayfalar salt kalêr, Vakıt koruyêr taşları... (Zanet, 1998: 6) [*Yazılı sayfalar salt kalıyor, Vakıt koruyor taşları...*]

Örter onu yaamurlucaannan, kendi dâ çekiner maazanın bir köşeciinä da uyuyêr. (Baboglu, 1991: 90) [*Onu yağmurluğuyla örtüyor, kendisi de bodrumun bir köşesine çekiliyor ve uyuyor.*]

1. çokluk şahıs:

Taşıyêrız, uyuyêrız, okuyêrız. [*Taşıyoruz, uyuyoruz, okuyoruz.*]

2. çokluk şahıs:

Taşıyêrsınız, uyuyêrsınız, okuyêrsınız. [Taşıyorsunuz, uyuyorsunuz, okuyorsunuz.]

3. çokluk şahıs:

Basarabiada gagouzlar onnari büün dä **taşıyêrlar**. (Tanasoglu, 2004: 154) [Gagavuzlar Basarabya'da onları (lakapları) bugün de **taşıyorlar**.]

Tek heceli ıı, uu ünlülerle biten fiillere, -êr eki doğrudan gelir (Pravila, 1995: 30):

Uşaa **duuêr** - o seviner. (Zanet, 1998: 80) [Uşağı **doğuyor** - o (insan), seviniyor.]

Tek heceli i, ii, ü, üü ünlülerle biten fiillere, -er eki -y- yardımcı sesi olarak gelir (Pravila, 1995: 31):

Başsız mı **büüyer** uşaa? (Zanet, 1998: 13) [Başsız mı **büyüyor** uşağı?]

... **sürüyer** kötürüm bacanı evä, ki sabaa genä gelmää o erä... (Kara Çoban, 1986: 98)
[... yarın o yere yine gelmek için, kötürüm bacağını eve **sürüklüyor**...]

Bravo, çocuum! Ya, ne **iyer**! Ya, ne **iyer**! (Kara Çoban, 1986: 85) [Maşallah, çocuğum!
Ne **yiıyor**, ne **yiıyor**!]

Bizce, -y- ünsüzü, yardımcı ses değil, ek bünyesinde bir ünsüzdür. Bu yüzden, GT'nde şimdiki zaman eki -yêr/-yer şeklinde olmalıdır.

c) -mAktA şekli, mastar ekine bulunma hâli eki getirilerek yapılan bir şimdiki zaman ekidir. Bu çeşit örnekler sadece edebi dilde kullanılmaktadır, halk konuşmasında bu eke rastlanılmamaktadır:

*Gagavuz halkının da istoriası kendi çevresindä kapanıktı, **susmaktaydı**.* (Tanasoglu, 2004: 11) [Gagavuz halkının da tarihi kendi çevresinde kapanıktı, **susmaktaydı**.]

Müsulmannar hristiyan gagouzlarınnan gelän musafirä izmet etmekte. (Tanasoglu, 2004: 150) [Müslümanlar, Hristiyan gagouzlarıyla gelen misafire hizmet etmekte(dir).]

-DIĞI zaman anlamı da taşımaktadır:

Karı adama **iyiler**, ayırılmakta adam karıya para **verer**. (Tanasoglu, 2004: 157)

[Kadın kocasına **eğiliyor**, ayrıldığı zaman koca kadına para **veriyor**.]

İstek kipinde Şahıs Çekimi

GT’nde istek çekimi ekleri şunlardır: 1. şahıslarda **-a/-e, -ya(-ye)**, 2. şahıslarda **-a/-ä, -ye (-yä)**⁷⁶, 3. şahıslarda **-sIn** eklerdir (Baboglu, 1997: 113).

GT’nde istek çekiminde, “*istek kipinin şimdiki zamanı*” ve “*istek kipinin geçmiş zamanı*”¹¹⁵ terimleri kullanılmaktadır. İstek kipinin şimdiki zamanı ile kastedilen doğrudan doğruya istek çekimidir. İstek kipinin geçmiş zamanı ile kastedilen ise istek kipinin hikâyesidir.

GT’nde istek kipinin şimdiki zaman çekimi:

Teklik 1. şahıs çekimi

GT’nde istek kipi çekim eki **-a/-e, -ya/-ye** şeklindedir (Baboglu, 1997: 113).

a) GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre ünsüzle biten fiillere **-a/-e** eki gelir:

Tuz olsam dat *vereyim*, [Tuz olsam tat *vereyim*,

Yol olsam *gezdireyim*, Yol olsam *gezdireyim*,

Laf olsam şiir *düzeyim*, Laf olsam Çiir *düzeyim*,

Ki ömürdä izim kalsın. Ki ömürde izim kalsın.]

(Baboglu, 2003: 30) [Bana bir çömlek su versene, *içeyim*.]

Versänä bana bir çölmek su, *içeyim*.

(Durbaylo, 1991: 46)

Sorayım anama.

[Anama *sorayım*.]

¹¹⁵ Baboglu, **Gagauz Dili**, s. 113, 116.

(Durbaylo, 1991: 65)

Bana haber yolladı gecä yarısı hazır *olayım*. (Zanet, 2006: 9)

[Bana haber yolladı ki gece yarısı hazır *olayım*.]

Bän da biraz gam *daadayım*. (Baboglu, 1999: 46)

[Ben de biraz gam *dağıtayım*.]

Bazen halk dilinde, Teklik 1. şahısta ek ünlüsü gerileyici benzeşme ile daralmış ve yardımcı ünsüz -y- sesi erimiştir: -A-y-Im>-I-y-Im>I-Im.

Olsa o atımı geeri *urum* Da o yolu yayan *geçim*. (Zanet, 1998: 35)

[Keşke, atımı serbest bıraksam, Ve o yolu yayan geçsem.]

Pek isteerim kraayı *eridiim*... Pek isteerim sana *yannaşum*... (Zanet, 1998: 48)

[Çok istiyorum ki buzları *eriteyim*... Çok istiyorum ki sana *yaklaşayım*...]

2. teklik şahısø

GT’nde istek kipi çekim eki *-a/-ä, -ya/-yü* şeklindedir (Baboglu, 1997: 115) I. tip şahıs eki olan *-sIn* ile çekime girer.

GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre ünsüzle biten fiillere *-a/-ä* eki gelir:

Durup *seslänäsin...*

[Durup *seslenesin...*]

(Durbaylo, 1991: 32)

Çok seläm *götüräsin* Benim anama.

[Çok selam *götüresin* Benim anama.]

(Durbaylo, 1991: 33)

Gidäsin, Stueni, *gidäsin*,

[*Gidesin*, Stueni, *gidesin*,

İncecik yoldan *gidäsin*,

Daracık yoldan *gidesin*,

Genişça yoldan Geeri *dönäsin*.

Genişçe yoldan Geri *dönesin*.]

(Durbaylo, 1991: 44)

Göz-kulak *olasın*.

[Göz-kulak *olasın*.]

(Durbaylo, 1991: 66)

Kapunun karşısına

[Kapının karşısına

Kurasın düzeni.

Kurasın tezgâhı.]

(Durbaylo, 1991: 66)

b) GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre ünlüyle biten fiillere **-ya/-yâ** eki gelir:

Sıcak da ekmek yapasın,

[Sıcak ekmek yapasın,

Tatlı da imää *hazırlayasın*.

Lezzetli de yemek *hazırlayasın*.]

(Durbaylo, 1991: 81)

Beni *bekleyäsin* üç gün, üç gecä.

[Beni *bekleyesin* üç gün, üç gece.]

(Durbaylo, 1991: 82)

Bän gelincäk, *Brakmayasın* dokuyu.

[Ben gelene kadar, *Bırakmayasın* tezgâhı.]

(Durbaylo, 1991: 66)

Açan da ulu daalarna etişçän,

[Ulu dağlarına yetişeceğin zaman,

Orda da sän *korkmayasın*.

Orada da sen *korkmayasın*.]

(Durbaylo, 1991: 44)

3. teklik şahıs -a / -e

GT’nde ve TT’nde bu şahısta **-a/-e** istek eki nadiren kullanılır, bu ifade Teklik 3. şahıs emir eki **-sIn** ile karşılanır (Baboglu, 1997: 114; Özkan, 2006: 496):

Sevda için yazarkan-yaz ölä,

[Sevda için yazarken-öyle yaz Ki,

Ani göklär da *çatlasın*,

göklär de *çatlasın*,

Dünnä *şaşsın* Duygularına...

Dünya *şaşırsın* Duygularına...]

(Zanet, 1998: 26)

Da *uçsun* o temiz göklärä,

[Ve *uçsun* o temiz göklere,

Oradan *şılasın* erlerä.

Oradan *ışıldasın* yerlere.]

(Zanet, 1998: 39)

Yar gülä *benzesin*.

[Yar, güle *benzesin*.]

(Zanet, 1998: 46)

Kolver *uçsun* sevda şu göklärä.

[Bırak *uçsun* sevda şu göklere.]

(Zanet, 1998: 51)

Senin da canına sevda *konsun*.

[Senin de kalbine sevda konsun

Da *durmasın* o raat.

Ve *durmasın* o rahat.]

(Zanet, 1998: 41)

1. çokluk şahıs -alım, -elim

GT’nde gramer kitaplarında istek kipi çekim eki **-a/-e, -ya/-ye** şeklindedir (Baboglu, 1997: 115), yani **-(y)A** şeklindedir.¹¹⁶ Ancak bu gramerlerde, Ç. 1. şahıs çekimi için verilen örneklerde fiile **-Alım** ekinin geldiği görülmektedir.

Salt *etişelim* o ilkyaza (Zanet, 2006: 13)

[Salt *yetişelim* o ilkyaza.]

Gidelim (Kara Çoban, 1986: 69)

Hey Pıtırş, gitsänä sän dä alemin adamnarı gibi kurbetä da kazanasın bişey, da çıkalım biz dä açlıktan-yokluktan. (Baboglu, 1991: 81)

Nasıl *yapalım* da *kurtulalım*? - sormuş devlerin başı. (Baboglu, 1991: 89)

b) GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre ünlüyle biten fiillere **-ya/-ye** eki gelir (Baboglu, 1997: 113).

Getir maazadan bir karpuz da *iyelim* onu ikimiz,- dedim kızkardeşima. (Baboglu, 1997: 116)

Başlayalım çavdarı içeri taşımaa. (Zanet, 2006: 37)

¹¹⁶ Özkan, N. (1996). a.g.e., s.155.

2. çokluk şahıs -asız / -esiz

GT’nde istek kipi çekim eki **-a/-ä, -ya/-yä** şeklindedir (Baboglu, 1997: 115).

a) Ünsüzle biten fiillere GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre **-a/-ä** eki gelir:

“Yandım” baarırısam, çekäsiniz yukarı... (Baboglu, 1991: 67)

Bölä gündä düşer, aslı, bana baaşış veräsiniz. (Kara Çoban, 1986: 131)

b) Ünlüyle biten fiillere GT’nde incelik-kalınlık uyumuna göre **-ya/-yä** eki gelir:

Annayasınız, sesleyäsiniz. [Anlayasınız, sesleyesiniz.]

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

GT’nde Ç. 3. şahıs istek kipi çekim eki yerine **-sIn** emir eki kullanılır, **-IAr** şahıs eki istek kipi çekim ekine dahi değildir (Baboglu, 1997: 115)

Yaşasınnar. (Baboglu, 1999: 9)

Hakoğuzlar arsız götürsünnär kendilerini yoktu ne için. (Tanasoglu, 2004: 99)

Kırın bir payından bereketi brakardılar ki fukaralar toplasınnar kendilerinä.
(Tanasoglu, 2004: 147) 151

Analar-bobalar üüredir uşaklarını çalmasınnar, yalan sölämesinnär. (Baboglu, 1999:9)

Olsa, onnar hiç olmasınnar. (Kara Çoban, 1986: 89)

Gereklilik Çekimi

GT’nde de TT’ndeki gibi, gereklilik kipinin temel işlevi konuşanın bir şey yapması gerektiğini göstermek, yapılması gerekli olarak tasarlanan bir eylemi bildirmektir

(Özkan, 2006: 497; Baboglu, 1997: 119).

GT’nde bu kip için şimdiki zaman ifadesi geçmektedir. Bu ifade terim olarak çelişki taşımaktadır. GT’nde gereklilik kipinin şimdiki zamanı şeklinde düşünülen bu kipte, ayrıca şahıs eki de kullanılmaz (Baboglu, 1997: 119):

EAT’nin devresinde ortaya çıkan ve Oğuz-Türkmen gruplarında kullanılan sıfat-fiil -malı/-meli eki, gereklilik ifadesi taşıdığı gibi, bugün TT’nde de gereklilik şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir (Eraslan, 1980: 40):

Kiyadı kardaşıma **vermeli (bän)**. (Baboglu, 1997: 120)

Burada bir ev **yapmalı (biz)**. (Baboglu, 1997: 120)

Demeli aaçların da ömürü biter. (Zanet, 2006: 6)

Bazen de lââzım, olmalı kelimeler, ara söz olabilir:

Olmalı, *çarşıya giden alışverişçilär düşürdülär taligalarından,- deer aklınca Pıtıraş*. (Baboglu, 1991: 81)

olmalı *sän onu ürettin gelsin geri!* (Baboglu, 1991: 101)

[... Galiba, sen ona geri gelmeyi öğrettin!]

İstek kipiyle çekilen gereklilik kipi:

Gagavuz Türkçesinde istek çekiminin önüne lââzım kelimesi getirilerek yapılır.¹¹⁷ Bu kullanılış, gramer kitaplarında gereklilik çekimi olarak gösterilmiştir (Pokrovskaya, 1964: 216, Baboglu, 1997: 119). Bu şekil tıpkı emir-istek çekiminde olduğu gibi, birinci ve üçüncü şahıs çekiminde asıl emir ekleri, ikinci şahıs çekiminde ise asıl istek ekleri kullanılmaktadır (Rıdvan, 1999: 27).¹¹³

¹¹⁷ Özkan, N. (1996). a.g.e., s.158.

Onuncu günü sabaylan başlamış çatı sallanmaa da kolvericilär annamışlar, ani çatıyı da *lâzım kolvermää* - ölä dä yapmışlar. (Baboglu, 1991: 68)

Gereklilik kipinin şimdiki zamanı, GT’nde “läözım+filin istek çekimi” yapısından oluşmakta ve läözımnık çalımının şimdiki zamanı terimiyle karşılanmaktadır.

Gereklilik kipinin şimdiki zaman çekimi:

Teklik 1. şahıs çekimi

Bän läözım mutlaka üüreneyim. (Baboglu, 1999: 36)

[Benim mutlaka öğrenmem lazım.]

Olsa, onnar hiç olmasınnar, zere bän yatmaa deyni läözım brakıyım işlerimi. (Kara Çoban, 1986: 89)

[Onlar hiç olmasa! Zira ben, yatmak için, işlerimi bırakmak zorundayım.]

Teklik 2. şahıs çekimi

Bulursan kolayını, elbetki, läözım kurtarasın. (Baboglu, 1999: 20)

[Kolayını bulursan, elbette kurtarman lazım.]

Teklik 3. şahıs çekimi

Araştırmak lâzımdır. (Tanasoglu, 2004: 145)

[Araştırmak lazımdır.]

-Läözım götürmää Kudalı evä. (Kara Çoban, 1986: 42)

[-Kudalı eve götürmek lazım.]

Nekadar läözım o donansın! (Kara Çoban, 1986: 55)

[Onun ne kadar süslenmesi lazım!]

O hep buradan lââzım geçsin. (Baboglu, 1991: 58)

[Onun hep buradan geçmesi gerek.]

... te şincik lâzım gelsin ilan da isin beni. (Baboglu, 1991: 72)

[... işte şimdi ilanının gelmesi ve beni yemesi lazım.]

Çokluk 1. şahıs çekimi

...neyi lââzım bilelim biz salt ikimiz. (Baboglu, 1999: 36) [... neyi salt bizim ikimizin bilmemiz lazım.]

Hm,- demiş o,- ilkin lâzım kuvetlerimizi ölçelim. (Baboglu, 1991: 59)

[O, “Hm, öncelikle güçlerimizi ölçmemiz lazım.” demiş.]

Aarayalım lââzım, Babu İvana. (Zanet, 2006: 34)

[Ağramamız lazım, İvana nine.]

Etiştirelim lââzım. (Zanet, 2006: 37)

[Yetiştirmemiz lazım.]

Çokluk 2. şahıs çekimi

Şindi siz lââzım karşılaşsınız da lafedäsiniz. (Kara Çoban, 1986: 62)

[Şimdi sizin karşılaşmanız ve laf etmeniz lazım.]

Bän sizin aranızda taa büücenäkim, lââzım beni koruyasınız. (Kara Çoban, 1986: 131)

[Ben sizin aranızda daha büyüyüğüm, beni korumanız lazım.]

Benim erim artık mezarlıkta. Ama siz yaşayasınız lââzım. Uşakları ayaa kaldırasınız. (Zanet, 2006: 21)

[Benim yerim artık mezarlıkta, ama sizin yaşamanız, çocukları ayağa kaldırmanız lazım.]

Çokluk 3. şahıs çekimi

Traktorcular lââzım eri derin sürsünnär hem, çalışıp, vakıdında eksinnär da ozaman olur büyük bereket beklesinnär. (Baboglu, 1997: 122)

[Traktörcülerin yeri derin sürmeleri ve çalışıp, vaktinde ekmeleri gerek, o zaman büyük bereket bekleyebilirler.]

2.2. II. Tip Şahıs Çekimi

2.2.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri

2.2.1.1 Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi

Eski Anadolu Türkçesi II. tip şahıs çekiminde bilinen geçmiş zaman teklik 1. ve 2.ve çokluk 2. şahıs ekleri, yardımcı ünlüleriyle birlikte yuvarlaklaşmıştır: aldum<aldım, alduñ<aldın, alduñuz<aldınız

Bilinen geçmiş zamanın çokluk 1. şahıs eki de daima yuvarlaktır: alduk, bildük.

II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.)

2.2.1.1.1.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.1.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs —du-m / —dü-m

Çünkü dostı bunda buldum ayruk neye seferüm var (s. 35, 43/3)

Adı sanı uşatdum

Küfrümi suya atdum

Miskînlige el katdum (s. 58, 71/8)

Kime kim öğüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm (s. 34, 41/7)

İşkun burcından uçdum cevân uruban geçdüm (s. 132, 165/10)

Kırdum bu nefsin çerisin bir itdüm burc u bârûsın

Pâk eyledüm içerişin mülketini yuyan benem (s. 151, 187/3)

2. teklik şahıs -

Girü senden olanları elünle sinleye koydun (s. 192, 235/7)

Sana kurtuldun dirler gir dost yüzün göresin (s. 198, 242/14)

Od bırakdun cânuma dün-gün yanar (s. 199, 244/2)

Girdün miskînler gönline idindün turak Çalab'um (s. 150, 186/4)

Yogiken var eyledün topragiken cân virdün (s. 289, 355/8)

3. teklik şahıs ø

İbrâhîm Edhem vaktı terk itdi tâc u tahtı

Allâh 'ışkına bakdı ol sırrı tuyan benem (s. 150, 185/6)

Kesildi nefis başı öldi fisk u fesâd işler kaldı

*Âşıklar mezhebinde şermisâr **oldı** Yûnus (s. 172, 208/5)*

*‘Âşık ma’şûka **irdi** ben dünyâyâ kayıkdum (s. 182, 221/6)*

*Göge **eytdi** dön **didi** ay-gün yürisün didi*

*Suyı mu ‘allak **kodı** üstinde yir **eyledi** (s. 288, 355/3)*

*Bu söz Hakk'a hoş **geldi** kulin ‘azîz **eyledi***

*Ne geçdise gönünden **virdi** hâzır eyledi (s. 289, 355/9)*

1. çokluk şahıs du-k, dü-k

*‘İşkıla **bagladuk** kâmet sâfımuza kim ayıra s. 250, 307/4)*

*Elest'de bileydük göz **açduk** “Belî” **didük** (s. 293, 358/11)*

*Dinlemedin **anladuk** anlamadın **dinledük** (s. 313, 382/2)*

*Biz **sevdük** ‘âşık olduk **sevildük** ma ‘şûk **olduk** (s. 313, 382/3)*

*Kamusın elden **koduk** dîn ü îmânumuzı (s. 339, 416/4)*

3. çokluk şahıs -dı-lar / -di-ler

*Erenler gelüp **geçdiler** dünyâyı koyup **göçdiler***

*Havâyâ agup **uçdılar** bular hümmâdur kaz degül (s. 132, 166/2)*

*Miskînlikden **buldılar** kimde erlik varısa*

*Nerdübândan **yitdiler** yüksekden bakarısa (s. 243, 299/1)*

*Bana giriş **didiler** ‘ışka giriş **didiler** (s. 245, 301/4)*

*Yuvandan yavrun **aldılar***

*Seni dîvâne **kıldılar***

*Zamân böyl'olur **didiler** (s. 279, 343/10)*

*Yûnus'a küfr elinden şikâyeteye **geldiler** (s. 324, 397/9)*

2.2.1.1.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

***Dursam** senünle dururam **baksam** senünle bakaram*

Her kancaru kim yürürem gönlüm yöni senden yana (s. 9, 8/4)

*Söylerisem dilümdesin ger tek **tursam** gönlümdesin (s. 43, 52/3)*

*Sefer **kılsam** bana yoldaş olursın*

*Karâr **itsem** yine sensüz turılmaz (s. 85, 107/7)*

*Dosta bilişene **irsem** dostun yolına yürisem*

*‘Ârıla nâmûsı **kosam** dervîş olubilsem dervîş (s. 96, 123/5)*

*Ben **disem** inanmazsın varıcagaz göresin (s. 203, 250/2)*

2. teklik şahıs: -san / -sen

*‘İşkıla **gelsen** yola Yûnus'layın **olsan** n'ola*

Tâ ‘atini terk itmedi balık anı yutmuş iken (s. 220, 273/5)

*Ger **taşısan** eriyessin bakup göricek bunları (s. 300, 368/1)*

*Yûnus miskîn bu öğüdi sen sana **virsen** yig idi (s. 8, 6/8)*

*Ne denlü yirisen çok ol denlü **yürisen** tok (s. 29, 34/2)*

*Kimi **görsen** bu hûlî eren ‘inâyetidür (s. 29, 34/5)*

3. teklik şahıs ø

*Bir kişi ‘âşık **olsa** ‘ışk deryâsına **talsa** (s. 209, 258/5)*

‘Amelüm ne ki varsa hep riyâdur (s. 77, 96/4)

Evvel kapu şerî‘at geçse andan tarikat (s. 238, 295/5)

Kîn durur î mânâna yagı gelse giderür î mânî (s. 336, 412/11)

1. çokluk şahıs: -savuz/ -sevüz

Biz neye ‘âşık savuz âlemler ana âşık (s. 103, 131/1)

Müdde‘î bizi görmez gözine girersevüz (s. 277, 342/4)

3. çokluk şahıs -sa-lar

Kargayıla bülbüli bir kafese koysalar (s. 286, 352/3)

2.2.1.1.2. ÇARHNAME (13. yy.)

2.2.1.1.2.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.1.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

2. teklik şahıs -dün

İşitdün ise, sözüme kulak dut,

gidermegil sözümi kulağundan! (4)

Bilürmi sen, niçün geldün cihâna?

sini kulluğ için yaratdı Sultân. (5)

Kirâmen kâtibin durmaz, yazarlar,

ne, kim etdün, kdurlar anı divân. (35)

Gözünle neçe **gördüñ** e uslu,
ki ma'şümlar kırılmışdur vebadan. (50)

3. teklik şahıs ø

Yol erenleri göçüp yola **girdi**,
döge yorır âhır dünbeği servân. (12)

Sini ger bir nefes **güldürdi** dünyâ
son uçı bin gezin **kıldurdi** efğân. (45)

Anuñ, kim tahtını yel **götürürdi**,
ölüme **oğradı**, adı Süleymân. (72)

Kanusı **datdı** bu şerbetden e yâr,
uş emdi bize **değdi** nevbet el'ân. (76)

Anun içün **yaradıldı** bu 'âlem,
anun içün **düzildi** ins ile cân. (79)

3. çokluk şahıs - di-ler

Nebi u hem velî kurtulmadı hiç,

ölüm şerbetin içüp **verdiler** cân. (68)

Bu bir rencdür, ki hiç dermân bulunmaz

‘ilâç **bilmediler** Bukrât u Lukmân. (63)

2.2.1.1.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

2. teklik şahıs:

Nasihat dutar iseñ, diñle sözüm,

hünerün var ise, gel, uşda meydân! (7)

3. teklik şahıs: ø

Gel emdi, ol Resülün sünnetin dut!

*Kim anı **dutsa**, olur Şâh-ı Merdân. (43)*

*Eğer şerrün ağır **gelse** e miskin,*

varaçak yerün olur, bil, ki nirân. (38)

*Ecel sayrılığı çûn kim **erişse**,*

tîmâr etmez afla yüz bin tabîbân. (64)

13. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

g.g.z.	-du-m -dü-m	-du-ñ -dü-ñ	-dı, -di	du-k, dü- k	-	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	- savuz, -sevüz	-	-sa-lar, -se-ler

Tablo 63

2.2.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR 14. yy.

2.2.1.1.3.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

İyelik menşeli kişi ekleri bilinen geçmiş zaman ve dilek-şart kipi çekimlerinde kullanılmıştır.

2.2.1.1.3.1.1. Duyulan Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

*niçe yıl ben anuñ ağısın **yidüm***

*şoñ ucu bu evi yıhayım **didüm** (543)*

*bunu böyle bilsem nite **koyadum***

*ne kim kubbete naqş var **yoyadum** (558)*

velî geldügince elimden hüner

*harîr üzre **yazdum** didüm ben eger (623)*

*anı key hâkıncı eger **göredüm***

*ol arada fi'l-ḥāl cān **viredüm** (671)*

ne şu **içdüm** ü ne yiyesi **yidüm**

ne bir laḫḫa **diḡlendüm** ü **uyudum** (1888)

gemiye girüp **gezdüm içdüm yidüm**

irişdi gice vü birez **uyidum** (3490)

senün buyruḡundan nice **geçedüm**

degül süci ağumısa **içedüm** (4659)

2. teklik şahıs: -ḡ

revān **eyledün** baḡa mülk ü mālun

oturdun bir arada **çekdün** elün (690)

hayāline düşüp oldunḡı iy Süheyl hayāl

Gel indi uş yüzini **gördün** oldı hoş saḡa ḡāl (1517)

didi sordum ancaḡ ki nedür adun

ki köp kullıḡ **ıtdün** ü çaḡ yaradun (2280)

benüm için iḡlīmleḡe geçmedün

emek **yimedüñ** mālunı saçmadun (3195)

bodıcı **bırahdun** [u] şu içmedün

yüregünı **yahdun** [u] şu içmedün (3758)

3. teklik şahıs: +Ø

kişi niçe renc **eyledi** yoñ yire

hünermisse yazaydı çoñ yire (561)

çü **işitdi** naqqāşdan işbu sözi

inleyüp añulcağ açdı gözi (644)

ilinmedügin **bildi** güle diken

şanasın ki **dirildi** ölüir iken (2445)

atası oda **yandı** cānı bile

çü **gördi** gülün kim gidiser yile (3072)

bilinmedi **buldı** mı yā bulmadı

dahı nolduğın kimsene bilmedi (4386)

geyigi çü yir üzre birahtı ol

revān **çaḳdı** çaḳmaḳ u od yahtı ol (2893)

1. çokluk şahıs: +ğ, +h, +k, +k

biz ısrığı gün varduḡ anı göre

didük eslemedi ki şāra gire (1114)

ki bir arada dūn ü gün **oladuḡ**

bu ıṣḳı elümüze çün **ṭoladuḡ** (1950)

ki eglendük uş ancadur **gitmedük**

sizün bir sözünüz iki **itmedük** (2088)

seni şanduḡ ādem ola **dıvdün**

ḳanuḡa şusaduḡ u key **ıvdün** (2623)

anuḡ ḳorḡusından revān **ḳaçduḡ**

yimişi dirilmiş iken şaçduḡ (2979)

baha baḡa uş ḳamu **ḳalduḳ** taḡa

ki sulṭānlıḡ iḡen yaraşdı saḡa (3609)

*inēn çoḥ **turışduḫ** u dürişüben*

*dönüp **kaçmaduḥ** hiç ü urışuban (4684)*

*tapuṇda yine **yidük** ü içdük*

*bugün **düşmedük** taşra çün içdük (5313)*

2. çokluk şahıs: +ñuz, +ñüz

*ne çāre çün okımağa **geldüğüz***

*sözüñüzi sımayavuz **bildüğüz** (834)*

*şanursız mı biz bilmezüz **nitdüğüz***

*süheyl'i çü karvaduñuz **tutduñuz** (2649)*

*didi nişe **kaçduñuz** u noldı*

āhir bu mişede yimiş boldı (2971)

*gemiden getürüñ usañ **dutmañuz***

*sımarlarvanın uşda **unutmañuz** (3340)*

*didüm çünki ardıradin **yitdüğüz***

*şanurduh kim ol ikisin **tutduyuz** (4688)*

3. çokluk şahıs: lar, +ler

*güher incü altun şaçu **şacdılar***

*yidi dün ü gün yidiler **içdiler** (437)*

*ducā **kıldılar** didiler āferīn*

ki maḳşūduḡ olsun senünle qarīn (1185)

***çıkdılar** anulcağın bāğdan*

*nite kim kılı **çekdiler** yağdan (1572)*

*bu düzen ile yazıya **çıkdılar***

*apaḡsuzda çepeçevre kim **bakdılar** (2529)*

*ki ḳovdılar u çāre **ḳılmadılar***

*öküş istediler ü **bulmadılar** (3814)*

*ḳovagördiler aḡa **yitmediler***

*uzadı vü ardınca **gitmediler** (4510)*

2.2.1.1.3.1.2. Dilek- Şart Kipinde Şahıs Çekimi

Dilek-şart kipinin 1. çokluk kişi çekiminde hem iyelik menşeli hem de zamir menşeli kişi eki kullanılmıştır.

1. teklik şahıs:

didî kim nolısar girü kim bilür

*belâ kıanda **varsam** öñüme gelür* (3586)

770 Eger sen gidüp ben kalursam bayık

Ölürem nite kim kıurada balık

1807 cAyb olmaya kıopuz bigi ger zâr inilersem

cIşkıuñ eli key tutdı vü kıulağımu burdı

1951 Didî çäre bilürmisem idedüm

Ki bir yaña senüñ ile gidedüm

2731 Furışıup dürişıüp ölürsem hele

Adum âdem ańıcağıaz fahri ola

bunuñ iledür dün ü gün olışum

dilesem dilemesem oldu işüm (3859)

2. teklik şahıs:

423 Ki şehir kıamu yıldız u sensin ay

Ne kim buyurursañ hem oldur kıolay

1196 Öğütlemek için seni bileyim

Sözümü tutasıysan bileyim

2056 Alursan fidî kılmışam cânımı

Dökersen helâl itmişem kanımı

4412 Eger atanı görmege anasın

Ya ögler olur iseñ ol yañasın

5153 dilesen ben anı saña viredüm

güvencüme gözüm göre iredüm

3. teklik şahıs:

ilerükiden hâli oldı biter

*ki ger **bulsa** cânın yabāna atar (714)*

*ne şāra ki **uğradısa** yolları*

konuḥladılar bay u yoḥsulları (856)

*uyur **olsa** çobān tağılur koyun*

ḥarîf olsa ġāfil bozılur oyun (935)

*oraḥ nice **biçerse** taḥıl başın*

kılıç şöyle ururdı ādem başın (2756)

bunı didi vü urdı el kılıca

*atası eger **dutmasa** kılıca (3138)*

*adın dimege kimse **itmese** meyl*

laḳab bigidür Nev-bahār u Süheyl (5622)

1. çokluk şahıs:

diregi gümüş ağacı cūd idi

*ne kim **istesek** anda mevcūd idi (488)*

biz āḫir gelürdük size tapuya

*gecerek **irişmesevüz** kapuya (969)*

3. Çokluk şahıs:

*ḳan içerler idi **yiseler** öyin*

*ḳılıç iledi **oynasalar** oyun (4295)*

*ki böyle şavaşdan **uşanmasalar***

*ölümün şağincını **şanmasalar** (2743)*

2.2.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. yy)

2.2.1.1.4.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.1.1.4.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dum, -düm

eydür éy kâdir çalap bu özümü

ısmarladum uş saña kendüzümü (232)

*sulţan-ı mış **añladum bildüm** anı*

mışra gel dédi bulasın sen beni (346)

gerek-ise and içem kim yémedüm

*doğru **eytdüm** saña yalan démedüm (160)*

*anı **tuydum güldüm** ilkin sevinü*

*şādī **kıldum** cānum anda avınu (1001)*

*kutlu olsun dér saña **bağışladum***

*saña vérdüm bu kulu gey **işledüm** (387)*

2. teklik şahıs: -duñ, -düñ

*tañrıyı **getürmedüñ** sen dilüñe*

*kāfīrden **umduñ** necāt kendüzine (653)*

*ne **olduñ** kim **iniledüñ** sen katı*

döndi eydür ol çalabum kudreti (1051)

3. teklik şahıs: ø

böyle **dédi** şanemin **urdu** yére

hürd **uſatdı tağıldı kıldı** pare (889)

yine **döndi ağıladı** zārī kılı

gülmüş-iken ilerü öñdin ulu (998)

bizi hoş **ağırladı** gey **toyladı**

vérđi buğday bize görklü **söyledi** (1005)

selām véri aña gör ne **söyledi**

döndi ol yūsufa tapu **eyledi** (1034)

böyle **dédi gösterdi** şehriñ yolın

aña karşı **sıgadı** yūsuf kolın (1040)

1. çokluk şahıs: -duk, -dük

muhtaşar **kılduk** sözi bu arada

şalavāt vérelüm uludan aħmede (921)

eytdiler bu evde **gördük** bir şüret

ķardaşlarımız vardı uşbu şıfat (1073)

bir sebebden **yigrelendük** bize inan

söyler-idi atasına düşün yalan (979)

ķurd yédi anı cānı vardı ħaķa

añduķ anı bu şüretlere baķa (1075)

muhtaşar **kılduk** bunı eşidene

éşidenler du 'a kılsun koşana (1525)

2. çokluk şahıs: -dünüz

*eytdi **alduñuz** yūsufi **varduñuz***

***iletduñuz** yabanda kırdı **vérdüñüz** (1010)*

*yūsuf eydür kankı ilden **geldüñüz***

yā niçe kardaşsız bir eydüñüz (971)

şorar anlara ki sizler eydüñüz

*elüñüzi ne sebebeden **kesdüñüz** (742)*

ben 'aceb mi 'aşıq oldumsa buña

***gördüñüz** yüzini **batduñuz** taña (595)*

*kulın sever déyü ta 'na **urduñuz***

*sevdüğüm budur ki şimdi **gördüñüz** (596)*

3. çokluk şahıs: -dılar, -diler; -tılar

*üçünci yıl at kıtır **getürdiler***

*buğday aluban yūsufa **vérdiler** (833)*

*yédinci yıl mışruñ ehli **geldiler***

*özlerini yūsufa kul **kıldılar** (837)*

*kamusı bir uğurda and **içdiler***

*turuban yüklü yükini **açdılar** (1014)*

*oğlanları **geldiler** atasına*

***oturdılar** atası yöresine (1397)*

siz varuñ destürdur imdi yola

*daşra **çıktılar** kamu tapu kıla (1197)*

2.2.1.1.4.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

biri eyde karnum açdı benüm uş

*zaqqūm **bulsam** yéye-y-idüm anı hoş (782)*

bünyāmīni kırtarayduñuz alup

*sevinürdüm yüzine **baqsam** görüp (1234)*

3. teklik şahıs: ø

***fursa otursa** yūsufi söylenür*

ķanda kim varsa anı zıkr eylenür (428)

bir peri kıızı yaratmışdı çalap

*ķaçan **ķulsa** kıutayfer beni taleb (916)*

yūsufuñ ĥod öğine gelmez-idi

*yüzini **ğörse** dahı bilmez-idi (873)*

*her kim anı **ğéyse** şayru olmaya*

a 'zāsına dahı hīç ziyān gelmeye (1332)

1. çokluk şahıs: -savuz / -sevüz

görü turur her ne kılsavuz günāh (5)

2. çokluk şahıs -sañuz / -señüz

yehūdā bir kez çağırsa kaşlıdu

hamle kılsañuz şehri ehlin korkıdu (1233)

ger kılursañuz bunu siz dünyāda

bırağa tañrı sizi yarın oda (88)

yohsa getürmezseñüz ol kurdı siz

du 'a kılam kamu helāk olasız (151)

ol bitinün sözlerin eydem size

ger tutarsañuz kulağ uşbu söze (1388)

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-du-m -dü-m	-du-ñ -dü-ñ	-dı, -di	du-k, -dü-k	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler; -tılar
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	- savuz, -sevüz	-sañuz, -señüz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 64

2.2.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)

2.2.1.1.5.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.1.1.5.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dum, -düm

*Görüben fikre **ıaldum** taña **ıaldum***

*Cehān bir yaña ben bir yaña **ıaldum** (s. 29b/725)*

*ıamusın nazm idiip **ıaldum** ziyāde*

Ki tā ferzīn ola uşbu piyāde (s. 13b/318)

*ıatālar ıamrın **ııdüm** gey ıumārem*

‘Atā ııl rahmetüñden cām umaram (s. 3b/48)

Çeküp yayın okın ıoldurup atdı

*Anı **ıördüm** ki ok arıamda batdı (s. 47b/1194)*

*Kemend atdı **ıutuldum** **dııdıüm** ol dem*

Revān indi atından ıutdı muıkem (s. 47b/1197)

2. teklik şahıs: -duñ, -düñ

*Ne söz kim **söyledüñ** gerçek **buyurduñ***

*ıamu şekker **yıdüñ** gökçek **buyurduñ** (s. 36b/899)*

*Ki bu cevherleri sen ıanda **bulduñ***

*Meğer gavvāş idüñ ‘ummanda **bulduñ** (s. 37a/913)*

*O meclis kim **ıııtdüñ** vaşfin anuñ*

ıamu dībācesidür dāsītānuñ (s. 24a/589)

Beni kim **gördüñ** uş *raḳḳ-ı rakīkem*

Yolında şādık u ḳavli haḳīkem (s. 48a/1223)

Bize **virdün** hidāyet birle imān

Maḥabbet ‘ilm ü ḥikmet ‘aḳl u ‘irfān (s. 56b/1427)

3. teklik şahıs: ø

Boğuzladı revān **üzdi** derümi

Ayırđı birbirinden *peykerümi* (s. 47b/1200)

Yüregin **yardı taldurđı** ṭalağın

Öñürdü yüm diyü yidi kulağın (s. 48a/1203)

Doḳundı sīnemüze bir ‘aceb oḳ

Kim anuñ zaḥmmuñ hīç merhemi yok (s. 52b/1332)

Alup ol ḳılları bir hoş hüner-mend

Düzetdi dürlü şan ‘at **bağladı** bend (s. 52a/1310)

Kimin dām **eyledi** vü dāne **dökdi**

Kimin urğan idüp **ḳatladı bükdi** (s. 52a/1311)

1. çokluk şahıs: -duk, -dük

Nice kim cürm ile müstağraḳ **olduḳ**

‘İnāyet ḳıl senüñ luṭfuña **ḳalduḳ** (s. 56b/1433)

ğaribüz hep cüdā **düşdüḳ** vaṭandan

Vaṭandan ayrı belkim cān u tenden (s. 53a/1346)

Gezüp Şām u 'Irāk u Rūm u Deşt'i

***Eyitdük** her birümüz ser-güzeşti (s. 54b/1374)*

3. çokluk şahıs: -dılar, -diler

*Şular kim ğurbete bil **bağladılar***

*ġarībūñ ḥalīn añup **ağladılar** (s. 53a/1345)*

Meġer çok müddet anlar aç idiler

*Üşüp aç kurd gibi etin **yidiler** (s. 37b/937)*

*Kemüklerin **kemürdiler** pes andan*

*İliğin **şordılar** hem müzd-i dendān (s. 38a/940)*

*Melāyik çün **işitdiler** du 'āsın*

ḥakuñ der-ġāhına ḥamd ü şenāsın (s. 40a/996)

Gezüp şahrā vü yazı tağ içinde

İrişdiler meġer-bir bāġ içinde (s. 40b/1007)

2.2.1.1.5.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*Eger nā-geh **yañılsam** kıl ü kālüm*

Revān vācib dutarlar ġüşümālüm (s. 32b/794)

Beriyye seyr idüp şahrā geçerdüm

Ayağum **adlasam** deryā geçerdüm (s. 49b/1246)

Urur çengini çenge iñledür zār

İñildesem gerekdür ben de nā-çār (s. 42a/1053)

Geyik tavşan dutar idüm **yügürsem**

Uçar kuşdan geçer idüm **segirsem** (s. 49b/1247)

Beber ger **kişnesem** bağdan boşanur

İşitse erkek aslan kan kaşanur (s. 50b/1261)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

Eger **sorsañ** hakikat hālüm uşbu

Dükeli ser-güzeşt ahvālüm uşbu (s. 36a/894)

Eger nāz u cefā **kılsañ** yiridür

Veger lutf **eyleseñ** ihsān senüñdür (s. 28b/694)

Sücinüñ şışede **görseñ** mizācın

şanasın od ile şu imtizācın (s. 20b/507)

Ne kim **diseñ** degüldür nādir andan

uşul ögrene ‘Abdü’l-kādir andan (s. 24b/600)

Ki zehr **içseñ** olur tiryāk-i ekber

Dudağı la ‘l-i şekker-bār elinden (s. 27b/677)

3. teklik şahıs: ø

kaçan dīvān kurup şāhāne tursa

Ya-hod devlet şerīrinde otursa (s. 8a/164)

Eline zevraķ alsa 'abhar anda

Deñize garķ olur nīlūfer anda (s. 16b/397)

Yüzine baķsa yüz yıl göz uşanmaz

Perī görse beşerden toğdı şanmaz (s. 19a/456)

Eger tāvūs görse per dökeydi

İştise tūt< ī ger > 247 şekker dökeydi (s. 18b/444)

Biri maħbūbınuñ dutmış bileğın

Ne dise yok dimez virür dileğın (s. 22a/534)

2.2.1.1.6. AŞIKPAŞAZADE- TEVARİH-İ AL-İ 'OSMAN (15. yy)

2.2.1.1.6.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.1.1.6.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dum, -düm

babası eydür: "ogul ben seni allah'a ısmarladum. (bab 99/138b)

"kızımı cihazlādum, çıkardum. (bab 120/173b)

imdi gāyetde ben bu gazāyı sevdüm. (bab 104/144a)

fakīr dahı anda bir kāfir depeledüm. (bab 119/170b)

ben eyİtdüm kim: "devletlü sultānum! bu esīri götürmege at gerek." didüm. (bab 111/155a)

2. teklik şahıs: -duñ, -düñ

"enügi sen mi togurduñ kim ogurlarsın. bire enük yaya!" diyüben sögmiş. (bab 31/27b)

ki eydür sen ayırduñ yoldaşumdan (bab 65/77a)

sultân bayezid han-ı gâzi'nün tahta geçdiğini **yazduñ**; yâ karındaşı cem n'olduğın
dimedüñ? (bab 157/261b)

"şimden girü sen ol begüñe inanur mısın kim bana andan **geldüñ**, dilek idersin." didi.
(bab 115/162a)

ne vech-ile anı cem' **eyledüñ** sen çıkarurduñ göz ki baksa işige (bab 170/359)

3. teklik şahıs: ø

süleymân şâh dahı atın suya **depdi**. öñi yar-ımış; at **sürçdi**, süleymân şâh suya **düşdi**.
ecel mukadder-imiş, allah'uñ rahmetine **kavuşdı**. (Bab 2)

andan soñra kâfir **sındı**, edrenos teküri **kaçdı**, keşel teküri **düşdi**, bursa teküri hisâra
girdi, kite teküri 'osmân gâzi'nüñ mukâbelesinde-y-idi, ol dahı kaçdı. (Bab 17/10a)

dânişmend beglik ister gör **asıldı**

çürük ok **atdı** hem yayı **yasıldı**

hevâ-yı nefis anı başdan **çıkardı**

uzun sanuları kırdı **kısıldı** (Bab 78/106b)

bir dahı yatduğı yirde tekrâr **sançdı** tâ yüreginde. (Bab 89/121b)

ol bunda çok 'atâlar **itdi** ve ni'metler **bişürtdi**, anuñ ruhi-çün ve gâziler ruhiyçün **yinildi**

ve du'âlar **olundu**. (Bab 125/189a)

1. çokluk şahıs: -duk, -dük

arada biz bahâne **olduk** ancak bahânededen göründi halka bürhân (Bab 15/8a)

"osmânoglı'nuñ fursatın **bulduk**." didi. (Bab 133/209b)

biz bu vilâyete garîb **geldük**, bunlar bizi hôt tuttılar. (Bab 10)

paşalar eyitdiler: "kabül **itdük**." didiler. (Bab 87/118b)

cevâb virdiler kim: "ne didükse didük, düşmânı ala **getürdük**." (Bab 184/377)

2. çokluk şahıs: -düñüz

ishak beg çağırttı kim "hey gâziler! yiter **kırduñuz**, esir idüñ, imden girü." didi. (Bab 112/157a)

"siz benüm karındaşumı niçün **öldürdüñüz**?" didi. (Bab 67/91a)

sordı kim: "ben hód sizüñ-ile düşmanlık itmedüm, siz benüm vilâyetüme ve üzerüme neden **geldüñüz**?" didi. (Bab 119/170b)

"bizi latîf emlaklerümüzden **sürdüñüz getürdüñüz**; bu küffârlarun evlerine kiri virmek-içün mi getürdüñüz." didiler. (Bab 123/182b/183a)

bu kâfire mahmûd paşa eydür: "hiç **bildüñüz** mi kim bu gelen pâdişâh kimdür?" (Bab 139/221a/221b)

3. çokluk şahıs: -dılar, -diler

'osmân gâzi pâdişâhuñ neslinden o kılıcı kim **gördiler** dervişlere ihsânlar **itdiler** ve o kılıcuñ eski kınını tekrâr **yeñilediler**. (Bab 4/7)

atınuñ dört yanından **sarrnaşdılar**. (Bab 66/85b)

atın **siñirlediler**, atdan yıkıldı, atı bile düşdi. (Bab 117/166a)

karaman sipâhilerinden hayli adamlar **tutdılar**, pâdişâha **getürdiler**. pâdişâh buyurdı, boyunların **urdılar**. (Bab 142/230a)

yaylaların **yayladılar**, kışlaların **kışladılar**. (Bab 162)

2.2.1.1.6.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

ve eger cebr-ile **alursam** hód ma'lûm nice olacağı." didi. (Bab 146/236b)

n' ola ben senüñ elüñde ölsem." dir. (Bab 119/171a-171b)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

"eger şol kādıları handan kurtaracak olursañ saña çok mal vireyüm." didi. (Bab 64/72a-72b)

"ve eger yanumda durursañ saña yahşı timâr vireyüm." didi. (Bab 75/102b)

ve ger biñ yaşasañ dâyim sag olsañ

soñı süñüklerini uvadandur (Bab 146/238a)

"derviş n' ola benim sözümi kabûl itseñ." (Bab 38/38a)

başında dal u ya künbed geyüpdür

ma'âni söyleseñ dir kanı himâr (Bab 77/105b)

3. teklik şahıs: ø

velidür her ne han kim 'âdil olsa

degül 'ayıb cihân aña kul olsa (Bab 63/75a)

ogul kim mukbil olup du'â alsa

atanuñ devleti yüzi agıdur (Bab 116/164b)

"saña bir kimesne tañrı ta'âlâ buyurmaduğı sözler söylese sen ol sözi kim tañrı

buyurmamışdur anı kabûl itmeyesin." didi. (Bab 24/14b)

ne geyse yaraşur orhan-ı gâzi

âşık paşa zamanındaydı gâzi (Bab 33/32b)

nazar itse kuru taşa o gevher kıymetin bulur

ferah olur kamu ' âlem eser bulmaz dahı gamlar (Bab 137/217b)

1. çokluk şahıs: -savuz / -sevüz

'osman gāzi eydür: "bu re'yde fesâd vardır; anun-ıçun kim bu nevâhilerümüzi yıkup

bozarsavuz, bu şehriümüz kim karahisâr' dur [karacahisâr], ma'mûr olmaz. (Bab 9)

eger gerçek **olursavuz** mürüvvet, ihsan senüñdür. (Bab 66/81b)

ümüzdür kim düşman dahı gele, düşman-ıla **haklaşavuz**." didi. (Bab 149/243b)

üşde şimdi biz dahı yaylaya **göçsevüz gerek**. (Bab 12)

yirinde kalanda fâyide ne ve ger biz bunlardan **öldürürsevüz** bunlaruñ-ıla kan düşmanı

oluruz, kıyâmete degin ceng itmek gerekdür." didi. (Bab 30/24b-25a)

2. çokluk şahıs -señüz

"devletlü sultânım! Fursatuñdur, her ne vech-ile **gelürseñüz** gelüñ." didi. (Bab 125/187b)

"eger lutf-ıla **virürseñüz** pâdişâhuñuza vilâyetinden yig vilâyet, benüm pâdişâhumdan begüñüze alıvirürin. (Bab 146/236b)

tekür eydür: "eger siz eyle **dirseñüz** ben dahı sizüñileyin, muhâlefet itmez size." didi.

(Bab 151/251a)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

tâ şimdiye degin âl-i 'osman seferde nevbet **ursalar** ayagın tururlar. (Bab 8)

eydür: "gerçi sûretâ ben günâhkâr oldum ve illâ bu ikisi bir vilâyetde **olsalar** zarar-ı 'âm

olmak lâzım gelürdi. (Bab 89/123a)

Bu 'azab tâ'ifesi her vilâyete kim **varsalar** bunlara yasak yokdur; anuñçün kim bunlar pâdişâhuñ 'ulûfesi-y-ile varurlar. (Bab 134/211b)

"senüñ gibi gani pâdişâhuñ üzerine gelene her ne kim **itseler** belâ yolından lâıykdur." didi. (Bab 119/171a)

...bu vezirlerüñ yanlarına gelen ' âlimler veyâ fakirlerdür, dünyâ garazın söylerler, âhiret

sözin dahı **söyleseler** rnurâdı dünyâ izhâr itrnekdür. (Bab 168/354)

15. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-du-m -dü-m	-du-ñ -dü-ñ	-dı, -di	du-k, -dü-k	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler; -tılar
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	-savuz, -sevüz	-sañuz, -señüz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 65

2.2.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.2.1.2.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.1.2.1.1. BAKİ DİVANI (16.yy)

2.2.1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dum, -düm

derdüm hisâba gelmedi **kıldum** muhâsebe

göz yaşı dâne dâne dökildi rakam gibi (16/4)

dür ü yâkût ile bir nahl-i murassa' **sandum**

ergavân üzre dökilmiş katerât-ı emtâr (18/16)

belâgat içre ben ol şeh-süvâr-ı meydânem

ki **eyledüm** şu'arâ-yı zamâneyi pâ-mâl (20/41)

cevşen-i pûlâd-ı çarhı çâk çâk **itdüm** dahı

âh-ı âteş-bârumuñ şemşîr-i bürrânı dürüst (22/4)

derdine dil zahminuñ 'aşkuñla dermân **eyledüm**

şimdi 'aşkuñ derdine **düşdüm** bulunmaz çâreler (59/6)

süretâ gerçi gedâ şeklin **urındum** ammâ

mesned-i memleket-i ma'rifete Dârâyem (315/4)

2. teklik şahıs: -duñ, -dũñ

tokinsa tîr-i mihnet ger mübâhât ile gögsüñ ger

soyunduñ 'arsa-i rindâne girdüñ merd-i meydân ol (11/3)

leb-i handânuñ ile **kılduñ** yâd

eyledüñ mürdelerüñ rûhını şâd (37/1)

ol zamân kim birisin medrese-i 'âliyenüñ

eyledüñ aña kemâl-i keremüñden ihsân (2/42)

âhir çalındı kûs-ı rahîl **itdüñ** irtihâl

evvel konaguñ oldı cinân bûstânları (sf 58/6/7)

bir iki mismârına var ise göz **dikdüñ** diyü

başına gammâzuñ erbâb-ı zarâfet kaktılar (117/4)

13 Âsitânı hâkini kıldı Kırım hânı konak

İrte bir gün seyr idüñ hâkân-ı Türkistân gelür

3. teklik şahıs: ø

‘îzâr-ı yâre ay ile yanaşdı zülf-i hindûsı

velî **ayrılmadı** yanından anuñ bir nice yıldur (89/2)

gül-gûn olurdu çihre-i bâkî şafak gibi

devrân sunaydı destine bir câm-ı zer-nigâr (160/5)

yakdı yandurdu gamuñda dûstum düşmen beni

didî kim biz dûzah-ı cevr ü cefâyâ mâliküz (191/5)

gül-şende **basdı** jâleleri kara bagrına

irdi safâyâ lâle-i hûnîn piyâleler (103/4)

ruhsâr-ı zerdi hâke bulaşmış benüm gibi

beñzer ayagı toprakına **sürdi** mâh rû (401/3)

1. çokluk şahıs: -duk, -dük

bir pâdişâh-ı hüсне kul **olduk** ki bâkıyâ

anuñ esîr-i ‘aşkı olupdur cevân u pîr (91/5)

katı el virdi hevâ gâyet **açılduk** gâyet

işümüz kaldı kemâl-i kerem-i settâra (426/8)

saña bir bûseye **satduk** yûri var hayr eyle (433/1)

şeref-i hidmetine yüz süre **geldük** gûyâ

cûylar kim olalar tâlib-i bahr-i 'ummân (2/44)

dilde mihr-i hâtem-i la'lün nihân itmiş rakîb

dîv **işitdük** bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiş (214/3)

2. çokluk şahıs: -düñüz

ihtirâz **itmedüñüz** aldılar elden câmı

vâkıf itmeñ sakınuñ kimseyi esrâra meded (40/4)

3. çokluk şahıs: -dılar, -diler

zâglar bir kebk-i ra'nâdan üşüp **ayırdılar**

şâh-bâz-ı 'aşk iken elden şikârum **aldılar** (178/3)

rûz-ı 'îd irdüğini **tuydılar** etfâl-i çemen

subh-dem **geydiler** envâ'-ı libâs-ı rengîn (392/5)

hâr-ı hecrüñde görüp hâlüm baña **öykündiler**

bûlbülân-ı bâg-ı 'âlem âh u zârum **aldılar** (178/2)

na'l-i süm-i semendüñe **beñzetdiler** diyü

sakf-ı sipihre degdi küleh-gûşe-i hilâl (291/2)

rez duhterini **virmediler** kimseye kaldı

agırlığını **almadılar** rıtl-ı girânuñ (278/3)

beni öldürmege gel ey püser ihmâl itme

atalar **dimediler** hayr işi te'hîr ideler (177/4)

2.2.1.2.1.1.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

n'ola dehr içre nişânûm yog ise 'ankâyem

ne 'aceb seyl gibi **çaglamasam** deryâyem (315/1)

tâ'at u ma'siyet ne kim **kılsam**

şöyle sanmañ ki bî-irâdet olur (93/8)

kimlerüñ rûşen ider menzilin âyâ **bilsem**

giceler seyre çıkar ol meh-i tâbân dirler (144/4)

rakîb âzâr ider yâr ışiginde **eylesem** secde

yüzüme yapışur gûyâ gubâr-ı kûy-ı dil-berdür (149/3)

benüm bilmezdi kimse 'âşık-ı şeydâlıgum hergiz

tenümde tâze tâze **yakmasam** dâg-ı mahabbetler (166/2)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

gül gibi gülşene **kılsañ** n'ola 'arz-ı dîdâr

hayli dökildi saçıldı yoluña fasl-ı bahâr (18/42)

devr içinde **turmasañ görseñ** hezârân nîk ü bed (syf 66/4/2)

raht u bahtum götüri oda **urursañ** düitmez (71/4/4)

*nedür ol gûşe-i bâmundaki âvîzeler **dirseñ***

o zîbâ turraya bir şânedür kim itdiler peydâ (syf 54/27/7)

3. teklik şahıs: ø

*hûrşîde **baksa** gözleri halkuñ tola gelür*

zîrâ görince hâtıra ol meh-likâ gelür (syf 56/2/8)

*gül yüzüñ vasfında bülbül **kılsa** elhânı dürüst*

bâgda bir goncanuñ kalmaz girîbânı dürüst (22/1)

*perde-i nâleleri **çiksa** hüseyñiye n'ola*

dili zar itmege ol vech-i hasendür bâ'is (28/4)

*semâ'a **girse** n'ola câm-ı meyden zâhid-i hüşyâr*

ki raks-ı zerreye hurşîd-i 'âlem-tâb olur bâ'is (29/2)

*derd-i mahabbet **eylese** cismi 'aceb mi zerd*

iksîr-i 'aşk-ı pâk ile altun olur cesed (92/4)

1. çokluk şahıs: -sa-k, -se-k

*mülk-i 'ayş u 'işretüñ **olsak** n'ola iskenderi*

oldı elde câmumuz âyîne-i 'âlem-nümâ (3/3)

*ser-fîrâz **olsak** bu devr içre 'aceb mi bâkıyâ*

biz sürâhîveş bu gün rengin edâya mâliküz (191/7)

lebüñle çeşmüñe 'âlem bizi dil-dâdedür dirler

su **sorsak** pür-humâr ancak su içsek bâdedür dirler (185/1)

piyâle dönse ey bâkî yine gül devrini **görsek**

kenâr-ı cûdâ 'ayş itdükçe dil-ber der-kenâr olsa (452/5)

gayra baş **egmesek** 'aceb midür

işigi secdegâha mensubuz (197/4)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

küşte-i şemşîr-i 'aşkuñ hâkden **kaldursalar**

teng ola sahrâ-yı 'âlem 'arsa-i mahşer bile (10/5)

degülsin medhine kâdir ne deñlü **tutsalar** mâhir

gerekse rûmda bâkî 'acem mülkinde selmân ol (11/14)

menzilin bâg-ı irem **kılsalar** itmez ârâm

ehl-i dil cennet-i kûyûn gibi me'vâ gözedür (67/2)

n'ola meyi **itseler** eş'ârûna erbâb-ı safâ

bâkıyâ şî'r degüldür bu bir akar sudur (46/6)

katre-i bârân degül dürler dökerdi **çekseler**

hâk-i pâyuñ tûtiyâsından sehâbuñ 'aynına (472/4)

başdan mürğ-i 'akıl uçmaz idi başından

tıflar üstine taş **atmasalar** Mecnûnuñ (283/4)

2.2.1.2.1.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16.yy)

2.2.1.2.1.2.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dum, -düm

dest-i ikdâma alup aklâmı

*yazmağa **başladum** bu erkâmı (16b)*

*bu eyyâmda şu güne bir hizmet ile me'mûr olduk **didim**. (29b)*

*ben dahi **eyitdim** ki hezâr sa'y u kûşîş ile seksen kimesne ancak çıkabildi (127b)*

*egerçi beyne'n-nâs bana hıyânet cinâyeti nisbet olunup cadde-i itâ'at-ı pâdişâhîden
hurûc ve zirve-i bagye urûc ile müttehem **oldum**. (132a)*

*ve inân-ı ihtiyâr ve rızâmı kâid-i kazâ yedine **virdüm** (132b)*

3. teklik şahıs: ø

*canberdi darb-ı tüfeng ve zahm-ı hadenge tahammül idemeyüp mecmû' leşkeri ile
asker-i mansûrun meymenesine at **saldı**. ve ol deryâ-yı firâvâna **daldı**. (53b)*

*bu genç-i zerrîne sehc-i hazînedârı cevâhir-i ahhâr-ı meserret-âsârı bu veçhile nisâr
itdi. (46b)*

*ve râbi'-i şehirde iki menzili bir idüp zencîrlükuyı sahrâsı madrib-ı râyât-ı zafer-cüyî
oldu. (91b)*

*... ve bir dilber-i tannâz ve bir arûs-ı serâ-perde-i nâza **döndü** ki hâme-i ser-nâmesi
elhâz-ı mehveşân-ı zamân numûnesi olan elfâz-ı hisân cevâhiri ile mükellel ve sevâd-ı
sütûri geysû-yı hûbân ve zülf-i siyâh-ı mahbûbân gibi müselseldür... (27a)*

*pür-sürûr **oldı** gönüller sûr-ı üstürgon ile*

*inkisâr-ı âsârı **gitti** hâtır-ı mahzûndan (11b)*

1. çokluk şahıs: -duk, -dük

*biz türki yiyüzinden gelür **sandık** yir altından geleceklerin mülâhaza itmedük diyü cevâb virdiler* (15b)

didî her biri el açup du 'âya

*seni **ismarladık** şâhum hudâ 'ya* (c.2 10b)

*perde-i şeb-i târ ile istitâr idüp sâkıye râhına **girdik** ve nihâyet geh-rîze **irdik**.* (127b)

*hamdüli 'llah ki hoş-safâ **bulduk***

*menkıbet-güy-ı evliyâ **olduk*** (37a)

***eyledük** evliyâyı der-yûze* (37a)

2. çokluk şahıs: -dünüz

*vezir-i a 'zam Rüstem paşadan alup müşârün-ileyhe ve vezir-i râbi ' haydar paşayla azl peyâmın isâl idüp istirâhat ve huzûr ile me 'mûr **oldunuz*** (c.2 103a)

*şimdi beğümüz olan migal masturi anlara ta 'n u teşni ' idüp cezîrede âdem yürütemez diyü da 'vâ **eyleridünüz*** (103b)

3. çokluk şahıs: -dılar, -diler

*sefer-i hümayûna azm ü aheng ceng ü rezmi cezm idüp uğur ile eğri gazâsına **doğruldılar**.* (35a)

*âhir bunlar ızâra kâdir değillerdür ve ta 'mîr ü termîm-i hisâr için ibkâları lâzımdur deyüp **alıkodılar** ve ol iki mülâhazadan bile ferâgat **eylediler*** (97a)

...ve derûn-ı kal'a-i Mısırî gözlerine tîre vü târ **itdiler**. bi'z-zarûre ihtiyâr-ı firâr idüp kapudan **çıkıldılar** ve ol arada bi't-tamâm **kırıldılar** (128a)

ve ketf-i mübâreklerin ol dürc-i cevher-i şeref tarafına ve dürr-i deryâ-yı rahmet sadefine **yetürdiler**. (45a)

bir müddet bu hâl ve tarafeynden ceng ü cidâl müstemirr olup tarafeynden cem'-i kesîr hâlik ve fenâ sâlikine sâlik **oldular**. (51a)

2.2.1.2.1.2.2. Şart Kipinde Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

her ne **eylersen** cihânda gayra sen

bu mukarrer yoluna oldur gelen (150b)

nize idi nireye **itsen** nazar

hançer idi naceri **kılsan** güzer (c.2 28b)

3. teklik şahıs: ø

âfitâb-ı semâ-yı rif'atdür

kadri **olsa** aceb midür sâmi (16b)

n'ola **saçsa** hâmesi dürr-i hikem

tab'idur ummân-ı fazl u ma'rifet (20a)

eyledi her ukdeyi ta'bîri hall

hall ile **yazılsa** her satrı mahall (27a)

ve mesâfe-i ba'idede bir ok **dikilse** nişânezenler şöyle gözlerleridi ki, ondan ziyâde darbzen ân-ı vâhidde ol sehm merkezine isâbet eyleridi. (96b)

... ve bir âdem bir adım' ilerü **gelse** top satvesi ile ikinci hatvesin adem kademgâhına vaz' itdüreler. (103b)

1. çokluk şahıs: -sa-k, -se-k

ya ol eser-i latîf ve telîf-i şerîfden bir nümüne **görsek** olmaz mı buyurduklarında kerâmet mükerrer ve yümn ü bereket oldu. (29b)

2. çokluk şahıs -

... ile bu serhadlerde kışlanup evvel bahârda üzerinize enhâr gibi çağlayup akmak ve nâr-ı peykâr ile ciğerinizi yakmak kasdı ile gelüp sakbe-i zemînde mûr gibi mestûr **olursanız** dahi hâh u nâh-hâh çıkarmak ve gürâheniz olan erdebili yakup yıkmak mukarrerdür (c.2 124a)

eger siz **varmazsanız** ben varuram (c.2 94b)

eğer gelüp dımişvarı muhâsara **idersenüz** biz dahi içerüden i'ânete sarf-ı makdûr eylerüz (c.2 83b)

eğer utüvv ü istikbâr u dalâl ve makâlinizde ısrâr **iderseniz**... (15b)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

gördiler ki cavk cavk gelen asker kâtı çok ve kuleye kaçmağıla kurtulmağa mecâl yok kulel-i cibâle **çıksalar** kuvvet-i kahireleri pençesine girecekleri ve ebr-i duhân ile evc-i âsmâna **irseler** bârân gibi yire indirecekleri muhakkakdur. (c.2 41b)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-du-m -dü-m	-du-ñ -dü-ñ	-dı, -di -du, -dü; -ti	du-k, -dü-k	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler; -tılar
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	- savuz, -sevüz	-sañız, -señiz, -señüz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 66

2.2.1.2.1.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yüzyıl)

2.2.1.2.1.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

didim unutma barmaguna bend it rişte-i cânı

o şûh-ı dil-sitânum tolamış barmagina ânı (Müfredat 24)

yahyâ dili ol zülf-i girih-gîre ki virdim

gird-âb-ı gam u lücce-i âlâma düşürdüm (239/5)

gam-ı aşkunla döndüm za`fdan bir mûy-ı bârîke

firâkun âteşine döymeyüp oldum dü-tâ cânâ (11/4)

yahyâ haberin mey-kede-i aşkda aldum

her yirde bulunmaz didiler bâde-i bî-gıışş (161/5)

zâhidi tercih ider mi rinde sâhib-tab` olan

dinledüm güftârını vâ`iz de gevdenden yana (14/4)

2. teklik şahıs -dı-n / -di-n / -du-n / -dün

sormadın gam-hâneyi cânâ garaz gelmek midür

va`de-i lutf eylemiş dirler seni gerçek midür (118/1)

vefâ sûretlerin gördüm visâlün ârzû itdüm

ruhun pinhân idüp âhir cefâ şeklini **gösterdin** (200/4)

eski peymânlarını şâhum **unutdun** **gıtdün**

idelüm bâri yine kavlı karâr-ı tâze (380/3)

sen **tuyurdun** hüsnini dünyâya yahyâ dil-berün

bülbül-i şûrîdenün aşkıyla meşhûr oldu gül (221/5)

bir kez **dimedün** kandadur ol `âşık-ı mehcûr

bilsem bu cefâyâ ne sebep var diye cânâ (13/3)

3. teklik şahıs -dı- ø / -di- ø

yakdı fetîl-i dâgımı ol âteşin izâr

ırince rûz-ı haşr söyünmez çerâg-ı dil (218/3)

nesîm-i lutfun **açdı** gonce-âsâ kalb-i mahzûnum

safâ **bağışladı** gûyâ **açıldı** genc-i mahzunum (246/1)

gülzâr-ı ma`rifetde mizâb-ı hâmesinden

tab`-ı safâ-şî`ârım bir çeşmesâr **akıtdı** (389/5)

yine cân-ı nâ-tiivâna su **sepildi** oklarından

reşehât-ı lutfi yahyâ komadı gubâr dilde (339/5)

hûn-ı dili **düketdi** o hûn-hâr gamzeler

bir şîşe iki mest-i mey-âşâma döymedi (403/2)

1. çokluk şahıs -dı-k / -du-k / -dü-k

künc-i gam u endûhda **kaldık** za `îf u bî-mecâl

sâkî getir sun sâgarı kim derde dermân kendidür (64/4)

gubâr-ı hattunun hayrânı **olduk** niçe günlerdür

bizi güldürmedün bir gün anun hayranıyuz cânâ (12/2)

bir benefşe koyalum şîşeye çün kim **komaduk**

ne gül ü lâle ne sünbül ne karanfül kodılar (98/4)

bahâr eyyâmıdur şimdi safâ sahrâ vü deştündür

yeter **çekdük** derûn-ı hânede cevri-i zemistânı (24/14)

bî-minnet-i sâkî olup gülşende câm-ı gülle mest

bî-târ mutrıb dinledük bülbülden elhânı yine (335/3)

2. çokluk şahıs -dunuz / -dünüz

telh idüp `ayş-ı kızılbaşı alup dâdunuzu

aldunuz `avn-i ilâhî ile bagdâd'unuzu (1048) (12/1)

ham **itdünüzdi** kâmet-i yahyâ'yı yâ gibi

lâyık mı tîrveş anı yâbâna atmanız (143/5)

3. çokluk şahıs -dı-lar, di-ler

*agyârdan **ayırdılar** ey meh-likâ seni*

*bir hîle ile leşker-i küffârı **bozdılar** (75/2)*

***yakdılar** meş`allerin nergislerin gülzârda*

var ise şâh-ı cihân meyl-i çerâgân eyledi (Kasîde-i Sultân Murâd Hân, 13)

bir benefşe koyalum şişeye çün kim komaduk

*ne gül ü lâle ne sünbül ne karanfûl **kodılar** (98/4)*

birbirine girdiler tolâblarla âblar

*ablar gâlib olunca **döndiler** dolâblar (100/1)*

her sedef bir lü'lü-i şehvâr imiş yahyâ meger

*sözlerin **irgürdiler** bahr-i le'âlün gûşına (374/5)*

2.2.1.2.1.3.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs :

*Cânâ nola pâ-y-mâlün **olsam***

Dil-beste-i zülf-i müşg-sâyum (G 244/2)

*Sana tomar-ı dil ü cânı **sunarsam** nola kim*

Pâdişâh olana elbette sunarlar kâgaz (G 44/2)

*Olur gül gül kaçan şeftâlular **alsam** `izârından*

Bu bâgun meyvesi evvel irişirmiş baharından (G 281/1)

Bir kez dimedün kandadur ol `âşık-ı mehcûr

Bilsem bu cefâyâ ne sebep var diye cânâ (G 13/3)

Yüzime yâr bakmaz söylesem redd-i cevâb itmez

Günâhum var mı yohsa nâz u istignâ mîdur bâ`is (G 33/2)

2. teklik şahıs:

Gedâsı tehî-kîse vü teng-dest

Şu hâliyle baksan geçer mey-perest (Sâki-nâme 49)

Ele **alsan** yazılır ey meh-i enver kâgaz

Dil-i sevdâ-zede-i âşık benzer kâgaz (G 44/1)

Kosan ârâm itmez kürsî-i zerrîn-i hurşîde

Mahabbet reh-güzârında gönül kim pâ-y-mâlündür (G 82/4)

Kanda gitsen zülf-i müşgînünden ayrılmaz gönül

Kâr u bârın bağlamış hâzır müheyyâdur gider (G 79/2)

Yakın olmaz güzeller `âşık-ı mehcûr u şeydâyâ

El öpmek ârzû itsen ırakdan merhabâ dirler (G 84/2)

3. teklik şahıs : -sa-ø / -se-ø

Nesîm-i nev-bahâr öyküندی hulk-ı şâh-ı devrâna

*Güşâd **olsa** aceb mi goncelerden çîn-i pîşânî* (Der Medh-i Merhûm Sultân Murâd Hân 13)

Itti bahâr `âlemi hurşîd-i tal`atı

*Nev-rûza **kalsa** olur idi hâlimüz harâb* (G 18/2)

*Ser-suhanlar sürh ile **yazılsa** hûb olur diyü*

Hall ider vasf-ı lebünçün dîde-i ahhâb sürh (G 40/3)

Iyd oldu bâga makdem-i sultân-ı kâm-yâb

*Gülgûnî câmesini nola **giyse** gülsitân* (Na't 2/3)

*Mürîd-i `aşk isen incinme ser-gerdânlık el **virse***

Sipihri döndürür cûy-ı irâdet âsiyâb-âsâ (Gazeller 7/2)

1. çokluk şahıs:

*Bu yüzle **kalursak** eger vâ bize*

Ide hande-i hezli eyvâ bize (Sâki-nâme 45)

*Kûyına girye ile vâsıl **olursak** ne`aceb*

Bâga gelmez mi akar su ile Yahyâ niçe has (G 155/5)

Bâdeyi bir humdan içsek kim ferâğı olmasa

*Bir şarâbun mesti **olsak** kim yasâğı olmasa* (G 320/1)

*Bizi **bilsek** niçün ser-defter-i `uşşâk yazmazsun*

Bilürsin nâme-i derd ü belâ `unvânıyuz cânâ (G 12/4)

*Bir sohbet **itse** ey rûh-ı sâni*

Câm-ı mey olsa arada bâ'is (G 34/3)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, -se-ler

Şol kadar çeşmüm segirdi görmedüm dîdârını

Kosalar bâri gözüüm üzre keh-i dîvârını (Müfredât 53)

Bir nigâh içün iderler yine dünyâ nâzın

*Dil-rubâlar ne kadar **eyleseler** şîveyi âz (G 150/2)*

*Feyz-i nîsân-ı `atâdur nola Yahyâ **diseler***

Pâk ma `nâya dür ü nazm-ı dürer-bâra sade'f (G 171/5)

2.2.1.2.1.4. PEÇEVİ TARİHİ (17. yüzyıl)

2.2.1.2.1.4.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m / -di-m / -du-m / -dü-m

*...ahrına mübtelâ olmaya diyü müte'essif **oldum**. ... (355b/23)*

*hâk üzre **düşdim** ... (361a/23)*

*bu 'abd-i fakîrûñ kadîmî dostı olmağla, evinde mevcûd iken hâzır **bulundum** (385b/24)*

*"ben ta 'ahhüdüm üzerine kârı itmâma irişdürmege **yaklaşdurdum** (363a/16-17)*

*vir'ükde "hoş imdi **vir'düm**" buyururlar... (381a/24)*

2. teklik şahıs: -du-ñ / -dü-ñ

*zehr içerken, pençe-i z'ulmüñ ile kulağın **burduñ**. (364b/05)*

*kelâm-ı perîşân 'özrin dilersin; îmân ve dînüñi selâmete **ilet'düñ**. (356a/15)*

3. teklik şahıs -dı- ø / -di- ø

*zamân eglendi çün başın secdeden **kaldurdi** ve **eyitdi**. (356a/25)*

*kara hıtay üzerine **yürüdi** ve gubâr-ı sitem-i sûtûr-ı ‘asâkir, felek-i eşîri **bürüdi**. (357a/07)*

*iken üzerlerine kar düşdi ve yigirmi gün gice ve gündüz sükûn bulmayup çadırları kar altında **kaldı**. (358a/09-10)*

*cem’iyyet-i havâşşu ‘âmm olup “vezîr-i a’zam aḥmed paşa firâr eylemişdür” diyü **söylendi** ammâ (381b/14)*

*eskişehri sancağı ‘inâyet **buyurıldı**. (389b/16)*

1. çokluk şahıs: -dü-k

*iḥzâr **eyledük** ve bu cümleden kaṭ’-ı nazar bezzâzistân dâhlinde emânet vaz’ olunan (367a/12)*

***gıtdük** ve şeyḥ deryâ kenârında kaldı. (356a/10)*

*...taẓyî’-i evkât **itdük** (364a/17)*

*olup da’vâmız şer ile görilsün yohsa cenge **gelmedük**” diyüp birkaç def’a çağırdılar ammâ (389a/18)*

2. çokluk şahıs: -dünüz

*“siz veliyy-i ni’metüñüze ḥayır **itmedünüz** bize ne ḥayır itseñüz gerek ?” (359b/13)*

3. çokluk şahıs: -dı-lar, di-ler

*sâ’ir ‘asâkir-i islâm serdâr ile ol kış hanyada **kışladılar**. (230b/10)*

*karşı geldiler ve dağı konduğu yire **başdılar**. (232b/02)*

*olındı ve dağı hemân yeñiçeri gâzîleri meterise **girdiler** (228b/11)*

ol bî-günâhuñ başın âsitâneye getürtdiler. (388a/11)

*üsküdarâ toğru **yürüdiler** (388b/20)*

2.2.1.2.1.4.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs -sa-ø / -se-ø

üzre olmağın. öyle olsa mâh-ı mezbûruñ on sekizinci günü ‘ale’s-seher fâtih (234a/06)

*eyle **olsa** bu mecmû’a-i maṭbû’amuza naṣar iden (356a/01)*

*düşmek muḥâl idi , **dinilse** câ’izdür. (382b/01)*

*zîrâ fevt olmış diyü mâmeleküm ğâret olunur ve şîḥḥatüm haberi **varsa** mâlımdan sizüñ (356b/26)*

*tevâlüd ve tenâsül **olsa** ve bir aḥada mevt **irişmese** memâlik-i irân ve turân ol (358a/22)*

2. çokluk şahıs -

*“siz veliyy-i ni’metüñüze ḥayır itmedüñüz bize ne ḥayır **itseñüz** gerek ?” (359b/13)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

*nâvek-i ḥar-eşkāfları âfet-i cândur, rezmd e şöyle dilîrlerdür ki eger **dileseler** (359a/05)*

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

g.g.z.	-di-m, -du-m, -dü-m	-dı-ñ, -di-ñ, -du-ñ, -dü-ñ	-dı, -di, -du, -dü; -ti	-dı-k, -du-k, -dü-k	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler; -tılar
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	-sak, -sek	-señüz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 67

2.2.1.2.1.5.NEDİM DİVANI (18. yüzyıl)

2.2.1.2.1.5.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m, -di-m –du-m –dü-m; -ti-m

*sabâdan evvel açup göğsün **ohşadım** zülfün*

benim de bir anacak rûzgârım oldu bu gün (sf.302-4)

*girîban çâk olup hayretle **sundum** destine nâ-gâh*

*dil-i sad-pâreyi ben şâne **zannetdim** telâşımdan (sf.305-106-2)*

rişte-i ten zeyn olaldan katre katre kandan

yüz çevirdim sübha-i sad-dâne-i mercândan (sf.344-5)

*seher **gördüm** hezâr-ı zârı lebrîz-i neşât olmuş*

gülün yâd eyleyüp feryâd ederdi âşîyan üzre (sf.39-9)

heman dem ki dûş oldu sana gözüm

*ne desem gerekdi **unutdum** sözüm (sf.199-7)*

süvâr ol ey perî gerdişler et gül-gûn-ı çeşmimle

*ki ben ebrû-yı zîn-âmâde **ettim** ona kâşımdan (sf.305-106-3)*

2. teklik şahıs: -dı-n, -di-n, -du-n

cüst ü cû **etdim** yine cânâ nedîmâ bendene

bir efendi bulmadım devletlû sultânım gibi (159/5)

dil-berle mâcerânı yeter **sakladın** nedîm

nakleyleyüp biraz da ögünmez misin dahı (156/5)

sen yine bir nev-niyâz âşık mı peydâ **eyledin**

kûyuna yer yer dökülmüş âb-ı rûlar var idi (149/4)

çokdan ey kîlk-i nedîmâ niçün **oldun** hâmûş

bizi hasretde **kodun** nazm-ı nev-îcâdın içün (92/6)

3. teklik şahıs: ø

murg-ı akli **kaldı** dâm-ı fikrde nâdir-i savâb

çeşm-i hak-bîn oldu nâ-bînâ habîb-i kibriyâ (sf.20-16)

fezâ-yı sînede bir yavru besledim âhır

konuşdu eller ile gelmez âşiyânesine (123/5)

mest-i nâzım kim **büyütdü** böyle bî-pervâ seni

kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni (154/1)

serde fikr-i tal‘atın berk **urdu** medhûş **oldu** dil

sînede aşkın zeban **depretdi** hâmûş oldu dil (sf.344-11)

cûy **gösterdi** yine âyîne-veş rûy-ı gülî

pençe-i mihr açdı hem-çün şâne zülf-i sünbülü (165/1)

1. çokluk şahıs: di-k, du-k; -ti-k

*dehânı hasreti huşk **etmedik** dehan mı kodı*

*miyânı mihneti ham **kılmadık** miyan mı kodı (olumsuz 148/1)*

*ey şûh nedîmâ ile bir seyrin **işitdik***

tenhâca varup göksuya işret var içinde (145/5)

***gördük** olmaz şîve-i devlet nedîmâ biz dahı*

*rağbet **ettik** âkıbet bu vaz '-ı dervîşâneye (126/7)*

dil zerre-sıfat şevk ile girse n'ola raksa

***olduk** yine bir pençe-i hurşîde rübûde (124/2)*

meftûn-ı habb-ı hâli vü ma 'cûn-ı la 'liyiz

***düşdük** belâ-yı keyfe gıdâmız budur bizim (89/3)*

3. çokluk şahıs -dı-lar, di-ler

beni gird-âba salup yâra bu şeb tenhâca

***girdiler** zevrak-ı sahbâ ile akl u huşum (84/3)*

*âfet-i can **dediler** gamze-i cellâdın için*

*nahl-ı gül **söylediler** kâmet-i şimşâdın için (92/1)*

cihanda yâd olunmağ için ol kâr-ı pesendîde

*diküp seng-i nişân ol câyı çünkim **kıldılar** mümtâz (33/19)*

2.2.1.2.1.5.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. Teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*gizlice **arasam** ağzın lebin emsem sorsam (sf.226-5-3)*

hiç bir nişâne yok o miyân u dehandan

*âgâh **olursam** ey dil ü can söylerim sana (254/13)*

*hasret-i çeşminle ben hâk-i siyâh **olsam** dahı*

baht âhir sürme-i çeşm-i gazâl eyler beni (147/8)

*ne berk-i güldür o leb **çiğnesem** şeker sanırım*

*ne goncadır o dehen **koklasam** şarâb kokar (sf260-16-2)*

*aceb pistânına benzer mi dikkat üzre bir **baksam***

sen açsan sîneni bâğ içre bir kaç da enâr olsa (117/5)

2. Teklik şahıs: -sa-n, -se-n

***bilsen** begim ederdi seni eşk bî-karâr*

şimdi Nedîmin öylece bir mâcerâsı var (25/6)

*bir küleh başına fağfûr da **olsan** besdir*

değmez ey hâce cihan mâlı bu cüst ü cûya (143/3)

*sen itâb-ı nâz kasd **etsen** dahı ol çeşm-i şûh*

âşıkın memnûn eder bir şîve-i mümtâz ile (141/4)

aceb pistânına benzer mi dikkat üzre bir baksam

*sen **açsan** sîneni bâğ içre bir kaç da enâr olsa (117/5)*

şûhdur tâ şöyle reftârın ki fark etmez bakan

*şöyle **gitsen** serv-i âzâdım akar sularla sen (103/8)*

3. teklik şahıs: **ø**

yapsa dil-i virânını üftâde-i aşkın

gâhî olup eyvân-ı visâle kemer-endâz (47/2)

*uşşâkın **olsa** n'ola fedâ nakd-i canları*

seyr etmedin mi düinkü fedâyî cüvanları (155/1)

*nice şâhid ki hırâm **eylese** râhında durup*

işve vü nâz u niyâz ile çekerler gerden (2/5)

*kalır nâ-puhte zâhid **düşse** bin yıl âteş-i aşka*

zuhûr eyler mi hiç hâsiyyet-i âteş semenderden (300/6)

o şûhun hasretinden çâr-çeşm-i intizâr olduk

*bize nevbet **erişse** bârî ebrûsu çihâr **olsa** (117/6)*

1. çokluk şahıs **-sa-k, -se-k**

*bir hitâb-ı lutf ile hâtır-nevâz olsan **desek***

söz geçer mi bilmem ol la 'l-i itâb-âyîne de (140/2)

*tahassür hadden aşdı lâlenin seyriyle mest **olsak***

*cemin defn etdiği şeş-hâne sâgar âşikâr **olsa** (117/3)*

*cedvel-i sîmin hele **görsek** kemâl-i ziynetin (44-3-3)*

*1. çeküp bir iki sâgar şîşe-i nâmûsu **sındırsak***

*2. dil-i serdin biraz uşşâka germ **etsek ısındırsak***

*3. seni ağyârdan bir iki gün **alsak salındırsak***

*4. ne var bir turfa **satsak** serv-i nâzım biz de yârâna (sf.243, ıı)*

3. çokluk şahıs: -sa-lar, -se-ler

hakkâ garîb vak‘a-ı garrâ ki yazsalar

her harfi dest-i âleme bin dâstan verir (4/11)

pây-müzd olmaz berîd-i müjde-i eltâfına

***katsalar** mahsûl-i bahri hâsıl-ı kân üstüne (3/39)*

kevkeb-i âlisin idrâk edemez erbâb-ı fen

***etseler** vaz‘-ı rasad tâ çarh-ı hâmân üstüne (3/28)*

o hançer şeklini göstereceler sührâba başlardı

aman şevketlü hüinkârım deyü feryâd u efgâna (16/7)

hey ne feyz-i câvidandır kim olur serv-i sehî

***sürseler** bir katre âbın nâvekin peykânına (20/5)*

2.2.1.2.1.6. TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN

2.2.1.2.1.6.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m, -di-m –du-m

*“ömer big, osmân-oglu’nun ayagın[ı] **aldım**. (119a)*

ve alî paşa bu re'yi te'yîd idüp “bu gice mushaf-ı şerifden tefâ'ül **itdim**. (38a)

... didikde ben dahı nâ-çâr tarîk-i i'tizâra sülûk idüp **didim** ki: “benüm küstâh-âne sözümden han hazretlerinün hâtırına gubâr gelmesün. (119a)

ancak rûm-ili'ne geçmek içün rodos kavminden i'ânet **istedim**. (142b)

dimiş kim şimdi **buldum** vâki '-i gamm (145a)

3. teklik şahıs: ø

nakl olunur ki, osmân gâzi bir rütbe-i pâk-i 'tikâd ve sâfî-nihâd idi ki, bir gice bir köy imâmının hânesinde müsâfir **oldı**. (2b)

gâzi abdurrahman küffârın mürûrundan haberdâr oldukda ilgâr ile gelüp küffârı **basdı** ve ... (8a)

yıldırım han'un vusûlî timur'a ihbâr olundukda istikbâle şitâb idüp çadır kapusından **karşuladı**. (49a)

sevaye hâkimi bakça **dukadı** ki, frança kiralının hemşire-zâdesidür. (141a)

feth-i hisâr haberi ol memlekete varınca osmân gâzi firâr sûretiyle bir mekâna **gizlendi**. (4b)

ve ol emrden inhizâm-ı za'f kalup askere sebebdür.” deyü irsâl eylediği peyâmlar müfid olmayup hemân leşker-i haşm üzerine **yüridi**. (118b)

1. çokluk şahıs: di-k / dü-k

itmege başladılar. her-çend ki, yanko la'în feryâd idüp “biz buraya kiral içün gelmedik, dinimiz ugrına **geldik**.” (88b)

“sizinle beyle bir cem '-i kesîr **gördük**, cümlesi boz atlara süvâr olmuşlar. (20a)

ammâ anı ol vilâyetine biz nasb **itdük idi**. (81a)

2. çokluk şahıs: -dınız

*sür‘atden bî-tâb olup karaman-oglı’na latîfe yüzünden “osmanogulları’nun ölüsünden böyle kaçduğunuz sûretde dirisi gelse acâba ne **yapardınız?**” didikde karaman-oglı hicâbından ziyâde gazaba gelüp ol sâhsı bir agaca berdâr eyledügi meşhûrdur. (60b)*

3. çokluk şahıs: -dı-lar, di-ler

*bir basında ergene nâm kasaba insâ idüp câmi‘ ve imâret **yapdılar.** (77a)*

*ve bu cengde tekürün karındâşı maktul oldukda osmân gâzi emri ile karnını yarup it gibiyeri eşüp **gömdiler.** (3b)*

*ve şân-ı selâtîn ü mülûke şâyân ni‘metler ile ol menzili mâlâmâl idüp irtesi yine erkân-ı devlet önüne düşüp sarây-ı hümayûna **götirdiler.** (77b)*

*küffâr bu vaz‘-ı cidde haml idüp gafletle ıyş ü işrete meşgûl **oldular.** (10a)*

*ba‘dehû ma‘hûd olan gice de abdurrahman gâzi seksen dilâver ile kal‘aya irişüp **gördüler** ki, ... (10a)*

2.2.1.2.1.6.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*anı ferâmuş itmek lâyük olmaduğı ma‘lûmınız olmagla veliyy-i ni‘metim hakkında hakk **söylesem** cürmüm mağfur ve senâ-kârlarına yâr ve mahabbetlerinde bî-ihyâr **olsam** günâhım ma‘zûrdur. (119b)*

*“simdi ben ungurus’a varup anun askeri ile ehl-i islâm üstüne kılıc **çeksem** ulemâ-yı islâm hâsâ küfrüme hükm idüp katlime fetvâ virirler. (143a)*

2. teklik şahıs: -sa-n, -se-n

“bunca emvâli iddihâr ideceğine veliyy-i ni‘metün yoluna sarf itmekle cem‘-i asker **itsen** olmaz mıydı? (49b)

3. teklik şahıs: ø

*muhâsara cânib-i vâhide kasr olunmayup taraf-ı bahrdan dahı tazyîk-i küffâra bir çâre **bulunsa**” deyü... (95a)*

*papa’dan gayrı şehirde kim **varsa** şeh-zâdeyi karşulamaga çıkup papa’nun sarâyına kondurdılar. (142a)*

*“dem-imukatelede nusret ü zafer bizim sa’y ü kûşîşimiz ile husûl-pezîr **olsa** dahı nâm ü şân ahmed paşa’nun olup nevâziş ü iltifâta ol mazhar olur. (148b)*

*“osmanogulları’nun ölüsünden böyle kaçduğunuz sûretde dirisi **gelse** acâba ne yapardınız?” (60b)*

1. çokluk şahıs: -sa-k, -se-k

*kos-ova sahrâsına sâye-endâz-ı izz ü ikbâl ve hân-ı mân-sûz-ı erbâb-ı küfr ü dalâl **olsak gerek** eger merd ise... (36a)*

*... rûm memâliki ile iktifâ ve anatolî’yı ana ibka **buyursak**, min ba‘de râh-ı hilâfa gitmez idi. (133b)*

2. çokluk şahıs: -sanız / -seniz

*eger mukayyed **olmazsanız** ne sizi korlar ve ne bizi, ... (3b)*

*“lâkin kendünüz **gitseniz** hisâr hâlî kalup hilâf-ı me’mûl zuhûr itdügi sûretde hisârün a’dâ eline girmesinden havf olunur. (74a)*

3. çokluk şahıs: -sa-lar, -se-ler

*sultân murâd askeri seb-hûn eyledükde ümerânız sizi kayd ü bend ile düsmene teslîm **itseler gerekdür.**” (69a)*

2.2.1.2.1.7. NURİ TARİHİ (18. yüzyıl)

2.2.1.2.1.7.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m, -di-m –du-m –dü-m; -ti-m

“gül gibi **açıldım** amma, gülmedim.” (288b)

...kâffe-i umûr-ı devletimi sana ihale **eyledim**. (6b)

ve siz dostumuzun bu me”mûriyyeti rütbetlü, menziletlü, kral-ı haşmet-iştimâl cenâblarının tarafımıza bir lutf-ı azîminden ma’dûd olup, gâyetle memûn u mahzûz **oldum**. (25a)

“benim vezîrim! osmân paşa'nın tahrîrâtını **gördüm**. (241a)

ve tecdîd-i şurût-ı kânûn müstebidd **ettim**. (85b)

2. teklik şahıs: –di-n

niçün küfe iktisâ **eyledin**, demek devlet-i aliyye'nin vazîfesi değildir. (34b)

3. teklik şahıs: ø

gâlib kalemden **akdı**, bil târîh hemçün sel-sebîl, (15b)

ney-i hâmem bu târîh ile gâlib nâğme-bahş oldu,

yapıldı devr-i mevlânâ'ya bu dem melevîhâne.

çıkdı gâlib latîf bir târîh, (60b)

mühür ü emânet **erdi** melek'den mehmed''e. (5b)

ve zamân-ı devletlerinde bir vezîri diyâr-ı san ‘â ve yemen'in feth ü teshîrine yol **buldu**. (22a)

... mülâhazasıyla, sâlifü'z-zikr takrîr ve üzre sûretlerinin bi-ibâretihi cerîde-i vekâyi ‘de keşîde-i silk-i sutûr olması münâsib **görüldü**. (76b)

1. çokluk şahıs: di-k, du-k; -ti-k

*biz dahi bu esnâda mukâbelesine hirâm **eyledik.*** (26b)

*“işte mihmândâr beye bu mahalde mülâkât **etdik.*** (36b)

*“bugün bizi istikbâliniz lâzım değil idi ki, biz size devlet-i aliyye elçisi olmak üzere gelmeyüp, âher bir mâdde ile me”mûr müsâfir gibi **geldik.**”* (143b)

verem illetine mübtelâ olduk. (34b)

*“geldiklerinden ziyâde memnûn **olduk.*** (143b)

2. çokluk şahıs: -

*“elçi efendi, safâ geldiniz, hoş **geldiniz.*** (145a)

3. çokluk şahıs: -dı-lar, di-ler

*ânların dahi biri parmakkapu'da ve diğeri balıkpazarı'nda yine yevm-i merkûmda arza-i meydân-ı siyâset **kıldılar.*** (51b)

*...ancak kral münharifü'l-mizâc olmağın çend yevm te”hîre muhtâc idüğünü teblîğ **eylediler.*** (144a)

*...birkaç mâh kûşe-i inzivâda kendü hâllerıyla meşğûl **oldular.*** (251a)

*...ve ber-mu’tâd mevlid-i şerîf kırâati resmî icrâsı akabinde yine devlet ü ikbâl ile sarây-ı şâhâneye mu’âvedet **buyurdular.*** (264b)

*bu vechile afv olunması husûsu der-i devlet-medâra tahrîr **ettiler.*** (119a)

2.2.1.2.1.7.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs: ø

sizin dahi başınızda devletinizde mu'teber bir alâmet **olsa**, devlet-i aliyye âna dahi ta'arruz etmez. (34b)

...lâkin bu husûs itlâkı üzre **kalsa**, farzen;... (164b)

...hazîne-i cedîde'ye kesr ü noksân terettüp etmeyeceği ve bunlar istisnâ kılınmak lâzım **gelse**, verilecek nizâm müesses olmayup... (12b)

nüh tabaka **eylese** imlâ utarid medhini

olamaz evsâfına nisbetle bir lafz-ı veciz (266b)

her ne dem me"mûr **etse** bir yere şâh-ı cihân

ehl-i bağyin sînesinde nîzesi oldu rekiz (266b)

2. çokluk şahıs -

işte bunu böylece biliüp teselli **bulsanız**, olmaz mı? (34b)

size verin demeyiz, ancak mutlak verilmek lâzımdır, **derseniz**, ânı dahi krala **verseniz**, münâsib olur." (145a)

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

...pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine itâ,,atden hurûc edüp bâğî **olsalar**, mezbûr osmân'ın... (235b)

bunlar düvel-i sâireye muhâsamatla iştiğâlden fâriğ'u'l-bâl **olsalar**, beher hâl birbirine düşüp, (276b)

...zahîreye müte'allik olmayan masrafı zahîre hazînesi'nden almak murâd **eyleseler**, nâzır olanın sahhı olmadıkça verilmeyeceği zâhir olmağla,... (41a)

...vüzerâ-yı izâm aldıkları mansıb hâsılâtını kapukethüdâlarına **verseler** dahi, ibkâ-yı deyn mümkün olmayacağından,... (57a)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dı-m, -di-m -du-m -dü-m; -ti-m	-dı-ñ, -di-ñ, -du-ñ, -dü-ñ	-dı, -di, -du, -dü; -ti	-dı-k, -du-k, -dü-k -ti-k	-dıñız, 	-dı-lar, -di-ler; -tılar, -tiler
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	-sak, -sek	-sañız -señiz	-sa-lar, -se-ler

2.2.1.2.1.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ DİVANI (19. yüzyıl)

2.2.1.2.1.8.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -du-m -dü-m; -tü-m

*şedef-veş ma ‘den-i elṭāf idüñ koynuñdan **ayrıldum** (s.43 Tarihler 3/2)*

şordum şifā-yı derd-i gamı bir hekimdür (s.89 Kasideler 42/28)

*ben derd-i cān-hırāşuma **geçdüm** ‘ilacdan (s.89 Musammatlar 3/2/2)*

*‘avniyā mey- hāneye **gıtdüm** bu gün ammā çi-sūd (s.164 Gazeliyat 258/5)*

*kerem verā beni ‘afv eyle çok kuşūr **ettüm** (s.76 Kasideler 34/58)*

2. teklik şahıs -dı-n, -di-n, -du-n

*maḥkeme-i ‘adlde **kılduñ** beni (s.79 Kasideler 36/62)*

*ey māh **unıtduñ** beni mānend-i felek (s.222 Ruba’iler 10)*

*çünkü sen āyīne-i kevne tecellā **eyledüñ** (s.1 Kasideler 1/1)*

*hayāt-ı tāze **virtüñ** bendeñe lutfuñ mükerrerdür* (s.58 Kasideler 24/63)

*şüphe yok hazret-i peygamberi hoşnüd **ettüñ*** (s.51 Kasideler 22/43)

3. teklik şahıs **o**

*zāt-ı pākūñle tamām **oldı** bu bāzār-i şıfāt* (s.3 Kasideler 3/3)

***ağladı** nev'ı beşer ādem ü havvāya kadar* (s.31 Musammatlar 3/4)

***göründi** cebra 'ılın sīnesinde rāz-ı pinhānī* (s.52 Kasideler 23/2)

*'ahd-i şebāb **geldi** vüçüduñla 'āleme* (s.62 Kasideler 26/33)

*anda hod rūy **eyitti** dinür el-yevm* (s.94 Mesneviler 5/5)

1. çokluk şahıs **du-k, dü-k**

*ey gül saña bir nazra ile hār **olduk*** (s.151 Gazeliyat 208/1)

*pāy būs-ı yār içün cānlar **koduk*** (s.153 Gazeliyat 215/5)

***añladuk** dā 'ire-i kuṭb-ı felāket imiş* (s.155 Gazeliyat 225/2)

*biz 'āleme tīg ü teber 'aşk ile **geldük*** (s.114 Gazeliyat 39/6)

*şemm-i gül buse-i la 'lūñmiş **işitdük** añı* (s.187 Gazeliyat 355/5)

3. çokluk şahıs **-dı-lar / -di-ler / -du-lar**

*bir fās-ı ser-nigün **kodular** bi de peştemāl* (s.90 Kasideler 43/3)

*sırr-i feyz-i nefḥa-i cibrīlden dem **urdular*** (s.208 Gazeliyat 433/4)

*seyf-i bürrān ile zabı **eylediler** dünyāyı* (s.50 Kasideler 22/4)

çok gördiler elüñde zimām-ı hükümeti (s.38 Musammatlar VIII/3)

uçurdular şuarā tā maḳām-ı evce seni (s.95 Kasideler 50/17)

2.2.1.2.1.8.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

‘avnī o māhı bir gice alsam kenāruma (s.115 Gazeliyat 43/5)

ağlasam eşk-i revānumdan ‘alev peydā olur (s.119 Gazeliyat 61/1)

sūz-ı dilümi yazsam eger ḥāme tayanmaz (s.144 Gazeliyat 165/1)

rīze-i elmāsa beñzetsem revā kim herkesüñ (s.16 Kasideler 9/24)

secde-gāh-ı ins ü cāndur söylesem māni ‘ midür (s.23 Kasideler 18/13)

2. teklik şahıs -sa-n, -se-n

dikḳatle baksañ ekşer-i erbāb-ı şehvete (s.89 Kasideler 42/12)

saña bir ta ‘ife rām oldu ki fermān itseñ (s.56 Kasideler 38/47)

öyle dehr-āşūbsun kim deyre girsen ey şanem (s.128 Gazeliyat 96/3)

söyleseñ zevḳ-i seyāḥat kārī-i mülk-i dili (s.144 Gazeliyat 166/3)

taşlarla döğünseñ nola seyl-ābı cününüz (s.218 Kıta‘āt 31/1)

3. teklik şahıs ø

toğsa birden şad hezārān āftāb-ı bām-dād (s.59 Kasideler 25/3)

sāye-i şeh-ber-i Cibrilde tutsa mesken (s.92 Kasideler 45/8)

‘aceb mi göklere **çıksa** kelām-ı haḳ ‘avnī (s.149 Gazeliyat 189/7)

ṭaga ‘aks **eylese** āvāz-ı kıyāmet-ḥīzi (s.82 Kasideler 40/8)

görse bir kālāy-ı nev ḳalkar hemān endāz olur (s.95 Kasideler 49/2)

1. çokluk şahıs -sa-k, -se-k

bende-i müdbir degül sulṭān-ı dehr **olsaḳ** bile (s.198 Gazeliyat 395/3)

bilsek ey çeşm-i siyeh bīmār iden kimdür seni (s.149 Gazeliyat 426/1)

mecnūn gibi nām **isteseḳ** efsāne olurduḳ (s.151 Gazeliyat 205/1)

ḥūn-ı ciğer olsaḳ da keḑ-i cāne **dökülsek** (s.152 Gazeliyat 209/1)

recā-yı yār vişāliyle der-kenār **itseḳ** (s.207 Gazeliyat 429/2)

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

yazsalar işnā ‘aşer eşk ile tārīḥ sezā (s.44 Tarihler 8)

sūmnāta **ḳosalar** secde iderler eşnām (s.140 Gazeliyat 146/5)

şorsalar cellādını Ferhād kendin gösterür (s.129 Gazeliyat 102/3)

dökseler bir ḳatresin ḥāk-ı siyehden Cem biter (s.116 Gazeliyat 47/5)

seni pādşāh-ı cihan **itseler** (s.94 Mesneviler 2/34)

2.2.1.2.1.9. ASIM TARİHİ (19.yy.)

2.2.1.2.1.9.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -dı-m, -di-m –du-m –dü-m; -ti-m

türkçe bilmez frenkân içere âşık-ı ömrün (şâşad-ı medh **kaldım**) (s.92)

ruhsât-ı kâmile ile mühr-ü vekâlet-i mutlakamı sana ihsân **eyledim**. (s.121)

fitnede çeşmin cerî **bildim** ki o yeniçeri. (s.363)

fevka'l-gâye mahzûz **oldum**. (s.145)

parmaklarıyla demetin-nevâz olarak buldum. (s.237)

nefs için **eylemiştim** diye... (s.254)

3. teklik şahıs

garazı ve saff ve hatt ve hâlî idi dil-dârin târz-ı lafına düşüp dil **oyalandı kaldı**. (s.34)

sol tarafa kuûd eylemek üzere **sağlandı**. (s.143)

...cinâyet ve hıyânetten vikâye husûsuna mukaddemü'r-reâya **eydî** ve nezâretinde olan cevâmi'-i selâtî'nin dahî bi'l-cümle kanâdîl-i züccâcını bilir idi. (s.246)

müşrif-sâz nazar-ı mütâlâa-i abd-i fakîr **oldu**. (s.42)

irhâ olunmak revâ **görüldü** (s.76)

yerleri istirdâd iler tahrîr-nâme-i amân **etti**. (s.27)

muhâle eşrât-ı sâat olduğu muhakkaktır ancak hayfâ ki kıyâmet bizim başımıza **koptu** diyerek (s.227)

pâdişâhımız yahûda telâş ve ızdırâba **düştü** (s.236)

1. çokluk şahıs di-k, dü-k

(rûmige **dedik** kaziye-i hayât) (s.157)

bunun cevâbında çend def'a istihâre **eyledik**. (s.287)

olmak üzere onlarımızı ihzâra ibtidâr eylediğimizde ne **gördük** ki mecmû'nun gözleri kör olmuş ve ayaklarında tâb ü tüvân kalmayıp lertzân olmaktadırlar. (s.341)

2. çokluk şahıs -

mukâlemin meâline **vardınız.** (s.237)

kıl'ada tekâzâ ve ibrâm **eylemediniz mi** diyerek... (s.13)

3. çokluk şahıs -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-ler; -tı-lar / -ti-ler

es-sinân efdal es-sinân efdal nidâsı zuhûr eyledi diye muharrer olmakla bu def'a nev'î efendi **yazdılar** ki; (s.287)

...mensûr ve muzaffer ve düşman-ı dîn-i makhûr ve müdemmer olduğunu haber **verdiler.** (s.27)

hedef-i neferîn ve melâm ve nişâne-i ta'ne-i harb-düşnâm **oldular.** (s.13)

gûş-u hûşlarına girmeyip (ba'de harâbü'l basra) tahlîs kaydına **düşdüler** (s.90)

bu sebeble pişmiş aşâ soğuk su **kattılar** ve kendiler lîmân-ı emânda yağâ **battılar.** (s.372)

tarafına ihbâr ve hemân araba vesâîr mühimmât-ı muktezîyelerini tanzîm ve tetmîm eylesesini iş'âr **ettiler.** (s.189)

2.2.1.2.1.9.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

şimdi saltanat'ta ben **olsam** şöyle ederdim ve böyle kılardım diye... (s.344)

şimdi mezbûrun izâlesine vüzerâ ta'yîn **eylesem** bunlar hafîyyeten amel eylemeleriyle... (s.343)

3. teklik şahıs ø

*istihsân oldukça bunun gibi bir tâkım asker-i havme husûlde cilve-ker **olsa** düşman-ı dîne galebe ve zafer bi-inâyetullah-ı teâla me'mûl ve muntazırdır diye... (s.38)*

*olan sâîr mahaller ile memzûcîyeti olmayınca malta cezîresi ingiltereli yedinde **kalsa** bile katen işine yaramayacağı ma'lûm olduğundan... (s.136)*

*başka yûsuf ağâ'nın ve râşid efendi'nin dâîmâ aleyhlerinde olup **bulsa** her birini bir kaşık suda boğar... (s.256)*

*mevâdd ile maslahata mübâşeret vukûu lâzım **gelse** bu dakîka fransalı'nın pek aradığı dakâyıktan olmakla gâyet teshîl ederek tahrîren talep ederler... (s.87)*

*inkılâp olup lakin esbâb-ı selâmet-i nâ-yâb ve ne-cânibe teveccüh ve şitâb **eylese** her biri ateşîn-girdâb olmakla.... (s.159)*

2. çokluk şahıs -seniz

*"efendi elli bin kurûş **verseniz** yine izn-i i'tâsı muhâl olup ancak sizde bir câriye var imiş (s.309)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

*ile (el mühim ve'r-rah) ünvanıyla zikr **buyursalar** âhir zamânda... (s.351)*

*müteallık lakırdı meddâh lisânından dahî **işitseler** cenk olmuş gibi âzerde-i zamîr olurlar idi. (s.226)*

*olan şerîfzâde atâullah efendi ve kadıaskerler teşbîb **eyleseler** idi hal' maddesi zuhûra gelmez idi diye... (s.336)*

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

					şahıs	
g.g.z.	-du-m -dü-m; -tü-m	-du-n, -dü-ñ; -tü-n	-dı, -di, -du, -dü; -ti	-dı-k, -du-k, -dü-k -ti-k	-dınız, -diniz	-dı-lar, di- ler, -du-lar, -dü-ler; -tı- lar, -ti-ler
şart	-sa-m, -se-m	-sañ, -señ	-sa, -se	-sak, -sek	-sañız -señiz	-sa-lar, -se-ler

2.2.1.2.1.10. ACIMAK (20.yy.)

2.2.1.2.1.10.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m / -di-m / -du-m / -dü-m; -tı-m / -ti-m / -tu-m / -tü-m

Dört seneden beri görmemiş olmama rağmen o kadar çocuğun içinde derhal bulup çıkardım. (s. 143)

— Sarayda teşrifat nazırıyım **dedim**. Cevdet de güldü. (s.141)

Zaten gördüğü fena terbiyeden korkuyordum. Onu o kıyafette görünce büsbütün fena oldum. (s.130)

*Bir gün de onu vapurda şüphesiz bu mektuplardan birinin sahibi olan bir genç mektepli ile konuşurken **gördüm**.* (s.130)

*Cebimdeki boşanma kâğıdını hemen yırtıp **attım**.* (s. 135)

*Hangi mektep oldu günü bir yere **kaydettim** ama bir türlü bulamıyorum.* (s. 8)

Evlâdımı son bir defa kucaklamak için merdivene koştum. (s. 139)

*Tekrar bir işe girerek namusumla ekmeğimi kazanmama imkân kalmamıştı. İş serseriliğe **döktüm**.* (s. 135)

2. teklik şahıs: -dı-n / -di-n / -du-n / -dü-n; -tı-n / -ti-n / -tu-n / -tü-n

Sokaklarda adamı ktır ktır keserler kimsenin ruhu duymaz. Fakat eskaza bir hovardalık edeyim **dedin** mi vay efendim vay... (s. 73)

"Ettiğini beğeniyor musun? Nihayet kendini şu hale **koydun** ya!" dedim. (s.46)

Onların yüzünden önüne gelenle kavga **ettin**. Hakaret **gördün**. (s.114)

Fakat aradan bir ay geçmeden sen bu zalimlerin pençesine **düştün**... (s.114)

3. teklik şahıs: ø

— Söyledim ya perişanlığımıza **acıdı** dedi. (s. 129)

Zehra birkaç gün sonra Anadoludaki mektebine **döndü**. Muallimin artık bir eksiği kalmamıştı. (s. 144)

Nihayet ayrılık günü gelip **çattı**. (s. 138)

Tam bu dakikada yukarıda bir vaveyla **koptu**. (s. 139)

1. çokluk şahıs: -dı-k / -di-k / -du-k; -tı-k / -ti-k / -tu-k / -tü-k

Birdenbire üstüne atıldım boğazına sarıldım. Alt alta üst üste yere **yuvarlandık**. (s. 75)

Sandığını **açtık**. Eşyalarını **karıştırdık**. Elimize bir kurdele geçti. "İhtimal Zehra

Hanımındır..." **dedik**. (s. 44)

O hırsla kalem odasına geldi maiyetideki memurların karşısında bana türlü hakaret etti.

Ne çare boyun **eğdik**... (s. 58)

Evin kapısı önünde **durduk**. Arabacı kapıyı çaldı içeriye bir şeyler söyledi. (s. 89)

Emniyet edemedik. Diyarbakırdaki bütün doktorları sırasıyla **getirttik**... (s. 105)

Evi bıraktım hükümet konağı kar ş ısında yeni bir ev **tuttuk**. (s. 94)

O isterse arkadaşına söyler kocamı kurtarır ocağınıza **düştük**!..." diye yalvarmış. (s. 103)

2. çokluk şahıs: -dı-nız / -di-niz / -du-nuz; -tı-nız / -ti-niz / -tu-nuz

— **Yakaladınız** mı külhaniyi?... Aferin çocuklar... (s. 82)

"—Vay efendim safalar geldiniz kaymakam beyefendi oğlumuz... Mektebimize uğurlar **getirdiniz**... (s. 83)

— Beni bir evlât addettiğinizi **söylediniz**. Benim de bir anneye ihtiyacım var. Münasip görürseniz beni kabul ediniz dedim. (s. 92)

— "Vay nereden **çıktınız**? dedi. (s. 75)

— Evet gümrükte bir müfettişlik vaadettiler dedim.

— Fena **ettiniz**. (s. 111)

Fena günlerde elimi **tuttunuz**. Benim için hemen hemen bir evlât **oldunuz**... dedi. (s. 92)

3. çokluk şahıs: -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-ler; -tı-lar / -ti-ler / -tu-lar / -tü-ler

Fakat onlar beni çok dikkat ve merhametle **dinlediler** ve yalnız daha fena bir kazaya göndermekle iktifa **ettiler**. (s. 79)

— Rumeli sancaklarından birinde mutasarrıfım. Bu intihapta beni mebus **çıkardılar**. (s.142)

Nihayet buralara sığmadılar. İstanbul diye **tutturdular**. (s.114)

Çocuğu karakola **götürdüler**... Uzun uzun sorguya **çektiler**... (s. 19)

Nihayet bir gün hiç beklemediğim bir saatte yaptığım hırsızlıklar meydana çıktı. Beni gümrükten **attılar**. (s. 119)

Ayakta üç beş dakika **konuştular**. Fakat yalnız işlerden bahsettiler. (s. 31)

Alacaklılar cenazenin kalkmasını bile beklemeden dört bir taraftan **üşüştüler**. (s. 91)

2.2.1.2.1.10.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

"Kızdı!" diyorsun... Kız ar a... Ben de **olsam** kız arım a... (s. 66)

— Ah evlât zaman zaman derim ki burada başkâtîp olacağım a Sultaniye çayırında başıboş bir at olup otlasam... (s. 66)

Çocukken ailesi içinde evlendikten sonra kocasının evinde çektiklerini buraya **yazsam** roman olur... (s. 93)

Hatta doğruluktan zarar bile **görsem** ümitsizliğe düşmeyeceğim. (s. 56)

Hatta biraz gayret **etsem** bağ bahçe sahibi de olabilirdim. (s. 77)

2. teklik şahıs: -sa-n / -se-n

Kendi elinle kendini asmış **olsan** bence daha iyi ederdin... Çünkü bir an içinde kurtulurdun... (s. 113)

İstanbul öyle bir hale gelmiş ki sokakta kaldırımların üstünde yatıp **ölsen**: "Acep insan açlığından nasıl ölmüş hele bir seyredelim!" diye etrafına bir yığın ahâli birikecek... (s. 58)

Onlara rica **etsen** sana bir iyilik yapamazlar mıydı? (s. 107)

Senin üzülmeyi istemem. Fakat bir bildik vasıtasıyla ceza reisine bir haber **gönderirsen** iyi olur... (s. 101)

Neye gittiğini ailem diye sevdiğin insanların ne makule mahlûklar olduğunu **bilirsen** belki bir dereceye kadar gözünü açarsın... (s. 114)

3. teklik şahıs -sa / -se

Keşke böyle birçok muallimimiz **olsa** da bizi hiçe saysalar... (s. 9)

Bahçede ne kadar sakat cılız çarpık ağaç **varsa** sökmüş bütün emeğini kuvvetli ve güzel

olanlara sarfetmiştir. (s. 15)

Mürşit Efendi bunu haber **alsa** evi mutlaka başlarına yıkardı. (s. 38)

Düşman bu küçük kızı ele **geçirse** sual **sorsa**... cevap alamasa... işkence **etse**... yine sükût ile mukabele **görse**... Bu çocuğa iftihar nişanı ihsan etmez miydiniz? (s. 23)

Bu derece yanmaya kabiliyeti olan bir mahlûkun kimbilir sevmeye ne derece kabiliyeti vardır? Mümkün olsa da insan onunla **evlense**... (s. 91)

1. çokluk şahıs -sa-k / -se-k

Üzüldü bir hastalık filân bahane **etsek** de bu düğünden **alıkoysak** olur mu? (s. 101)

Kaynanamın da mükemmel bir ev kadını olduğunu hesaba **katarsak** beş kişi

Meveddetin saadeti için yorulup çabalıyoruz demektir. (s. 105)

— Keşke bütün mekteplerimizi Zehra hocalara teslim **etsek** de bizim hiç işimiz kalmasa. (s. 8)

Bizimki "Zavallı adam ıstırap çekiyor... Can veremiyor... Kızının bir şeyini bulup **versek** de ferah ferah ruhunu teslim etse..." dedi. (s. 44)

2. çokluk şahıs -sa-nız / -se-niz

Şunu söyleyeyim ki beni tekrar aldatmak demiyorum fakat çocukları bu neviden bir pislikle kirletmeye **çalışırsanız** ikiniz de kendinizi dünyada yok bilin. (s. 135)

"Müttefiklerini arkadaşlarını satmaktan çekindi" **deseniz** daha doğru olmaz mı? (s. 22)

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

Keşke böyle birçok muallimimiz olsa da bizi hiçe **saysalar**... (s. 9)

Herifler ne kadar **kudursalar** hakları ya... (s. 66)

— İyi kötü keşke merhum sağ olsaydı dedi. Kocam olduğu için her çevrine tahammül ederdim memuriyetinden bile **çıkarsalar** boynuma torba takar dilenir onu aç bırakmazdım. (s. 94)

Bana "onları bu kadar iyi anladığın halde niçin ve nasıl tahammül ettin?" diye bir سوال **sorsalar** cevabım şu olur... (s. 122)

İsteseler beni bir daha çalıştırılmamak üzere devlet hizmetinden kovdurturlar senelerce mahkeme ve hapishanelerde süründürürlerdi. (s. 79)

2.2.1.2.1.11. ELDE VAR HÜZÜN (20.yy.)

2.2.1.2.1.11.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -dı-m, -di-m -du-m -dü-m; -tı-m

size bu akşamı **hazırladım** (s. 24)

iki üç ağaç **buldum getirdim** / ıhlamur ağaçları

komşulardan öğrendim bunları severmişsiniz (s. 24)

halıda kan izleri **buldum**

cıgarası hâlâ yanıyor (s. 24)

çocuk gözlerimle **gördüm**

taş değmiş gibi dağıldığını (s. 72)

hapisten yeni **çıktım** adım İbrahim (s. 26)

2. teklik şahıs -

resmi **bırakmadın** ya / son çektiğin hangisi

bak mektuplar birikmiş yine masamda (s. 29)

çok var sabaha

neden **sordun** (s. 15)

3. teklik şahıs ø

*rakıya nurten **başladı** cıgaraya Hümeýra (s. 13)*

*camlar **buğulandı***

sabah oluyor (s. 21)

*ayrılık **girdi** araya (s. 70)*

boşlukta asansörler

*elektrikler **söndü** (s. 15)*

öldü nâzım şâmilof sarı mustafa (s. 65)

1. çokluk şahıs di-k, dü-k

*nice akşamlar **devirdik***

çengi kıyamet (s. 59)

*hicrana **düştük** bugün (s. 70)*

2. çokluk şahıs -

*fakat görebilsey**diniz***

n'olur çabuk gelin manzara dağılmadan (s. 25)

*hani utanmasam siz**diniz** diyeceğim (s. 26)*

3. çokluk şahıs -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-ler; -tı-lar / -ti-ler

*kargalar patırtı kıyamet ansızın **fırladılar** (s. 23)*

*kalın ay ışığından **çıkardılar** suratlarını (s. 33)*

*buz kuşları toz hâlinde iç ufuklarımıza **dağıldılar** (s. 56)*

*esrarı florya'da Süleyman'la **denediler** (s. 13)*

*allende'yi **vurdular** Santiago'da akşam*

mitralyöz kurşunlarını dişleriyle tutan adamlar (s. 76)

2.2.1.2.1.11.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

*hayat akıp gidiyor **olsam** da olmasam da (s. 29)*

*hani utanmas**am** sizdiniz diyeceğim (s. 26)*

*içki **içsem** ağzımda cam kırıkları*

*denize **girsem** sıra sıra boğulmuşlar (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 7)*

*durup köşe başında deliksiz **dinlesem***

*sana kullanılmamış bir gök **getirsem** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 33)*

*ne **yapsam** ne **tutsam** nereye **gitsem***

ben sana mecburum sen yoksun (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 33)

2. teklik şahıs

koparıp göğsünden yüreğini

***uzatsan** kan içinde (s. 49)*

yüzüme bakmasan da yağmura düşürsen de gözlerini

gözlerime bakmasan da ne kadar

o kadar aydınlığın gökyüzüme uzanıyor (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 30)

*kim **olsan** fakat hangisine **binsen** (s. 54)*

3. teklik şahıs ø

kendini **tutmasa** -

koparıp yutacak (s. 40)

hevesim **olsa** param olmuyor

param **olsa** hevesim (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 15)

sana ait ne **varsa** hiçbirini benim değil (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 32)

telefon çaldı mı cevap **verse** de kimse konuşmuyor (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 43)

çorakta bir yeşil **görse** nazlı solgun (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 44)

1. çokluk şahıs

gebersek yıldızları **dağıtsak** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 11)

yenik de **olsak**

dağları aydınlatan bizim gözlerimizdir (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 41)

nasılsa yaşatmazlar başka bir yere gitsek (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 35)

biz **çekilsek** de rüzgârımız

ispanyol göklerinde kalıyor (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 41)

2. çokluk şahıs -

içinize ılık sıvanır bir kere **duysanız** (s. 26)

güneydoğu asya'yı **alsanız** elinize

ah doktor spiedell ne işler çevrilir (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 42)

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

ne **yapsalar** kurtulamazlar (s. 86)

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dı-m, -di-m -du-m -dü-m; -ti-m,-tu-m -tü-m	-dı-n, -di-n, -du-n, -dü-n; -tı-n, -ti-n, -tu-n, -tü-n	-dı-, -du	-di-k, -dü-k; -tü-k		-dı-lar, -di-ler -du-lar -dü-ler; -tı-lar -ti-ler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-n, -se-n	-sa, -se	-sa-k, -se-k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

2.2.1.3. Klasik Azerbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.2.1.3.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.1.3.1.1. KADI BURHANEDDİN DİVANI (14. yüzyıl)

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Bu şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinin çekiminde kullanılmaktadır.

1.Teklik şahıs: -m

2.Teklik şahıs: -n

3.Teklik şahıs: -ø

1.Çokluk şahıs: -ğ / -k

2.Çokluk şahıs: -ñız / -ñiz / -nuz / -nüz

3.Çokluk şahıs: -lar / -ler

2.2.1.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipi eserde en fazla kullanılan zaman ekidir.(-dı / -di, -du / -dü)

Kipin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -du-m –dü-m

*çün geldi 'ışk milkini ana **sımarladum***
*neler **gördüm** ne şerh idem nigâruft yüzi alından*
***kıldum** karâr zülfine ki kıl kılâm teni*
***apardım** gözine yazmaz humân*
*sihr miydi lebünde **gördüm** kan*

1. teklik şahıs: -di-n, -du-n, -dü-ñ,

*hamr **içmedin** nigâr gözinün humarı var*
***esirgemedin** aña teklif ne hâcetdür*
*göz yaşıyle toprağa 'ışkunı **sinürdün***
*hadden **aşurdun** cevrihi hecre **nihayet** yoh mıdur*
*kan içmeği lebüne helâl **itdün** eyle mi*

2. teklik şahıs: ø

*müşevveş **kıldı** gönlümi hevâdan*
*kaşları yasın **kurdu** girih saldı kemende*
*evvel kadem yüregümi **toldurdu** gözüm kan ile*
*niçe **urdu** yüreğe oh kanamadı gözleründen*
*nidelüm irişdi lutûn **göremedi** gözlerüñden*

1. çokluk şahıs -du-ğ / -dü-k

*nide gönül çü kul **olduğ** ana mektûb ile biz*
*biz kamusını **oynaduğ** yâr yohna hak başara*

*biz kuliyuz anun hele **tutduh** yasakını*

*biz **gördük** ol cemâli yüzünde ki reşk ider*

*aceb latife durur bu **iremedük** bu sıra*

3. çokluk şahıs: -dı-lar / -di-ler

*gönül kuşını gözleri bir demde **aldılar***

*hüsni serâ-perde urup gayrı ırağ **ayardılar***

*yüreği yazmadı gözüñ yazuğa **yazdılar** anı*

*ehl-i dil leblerñie cân **didiler***

*dil dilediydi 'akl ile cân **virdiler** bile*

2.2.1.3.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

***ağlasam inilesem yansam** tapunda iy nigâr (5 – 7)*

***aparsam** oda yaham bini bu oda yaham (139 – 308)*

*tâ ki cevâbın idüben zülfine **ohşasam** diyü (201 – 449)*

*bilüñi şerh **eylesem** aña beñzer hayâl olsa (262 – 590)*

*lebini düşte **görürsem** özümü unıduram (684 – 304)*

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

*zülfüü **açsañ** dünyâda teşviş olur (589 – 1360)*

*zülfünü **saçsañ** yüze mâh-ı mukanna' görseler (5 – 7)*

***koyşañ** özünü yüzine bahsañ (98 – 216)*

ger yüzüñi gösderürseñ bayına (307 – 692)

bir nazar itseñ nola bu nigerân üsdine (571 – 1297)

3. teklik şahıs: ø

leblerüñ için dökmeğe kanı bir er olsa (569 – 1294)

talsa nola gözlerüme yüzi hayâli (44- 96)

hayâlüñ gözüme gelse visale sayaram am (536 – 1221)

rûz-ı rûşen dilese zülfîn yüzinden giderür (497 – 1139)

nola merdümlik eylese gözi (64 – 142)

1. çokluk şahıs: -sa-k, -se-k

düzsek ohına sini nişane (98 – 216)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

añlasalar anı ki her aya çeker bu dil (49 – 110)

bahsa şâ'irler yüzüne hüsn-i matla' görseler (5 – 7)

2.2.1.3.1.2. NESİMİ (14. yüzyıl)

2.2.1.3.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Kipin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -du-m / -dü-m

'ışka düşdüm yürüdüm şol mektebüñ kapusına

bağdı gördi bende 'aşık vâlih ü cānı harāb (G 18/2)

fażluña bil bağladum yā vāhid ü ferd ü eḫad

cümlenüñ ma'būdı bensen dā'imā hayy ü ebed (G 36/1)

hakku'l-yakīni **gördüm** hakķile vāsıl **oldum**

cümle murāda **irdüm** gör kim ne hoş 'aṭādur (G 48/6)

şubḥ-dem dil-dārumı **gördüm** otağından gelür

öyle **şandum** hūrīdür Firdevs bāğından gelür (G 52/1)

yerden çıha-geldi dabbetü'l-arz

uş sirrini **eyledüm** sana arz (Mesnevi 3)

2. teklik şahıs: -du-n, -dü-ñ,

iy nesīmī tā-қыāmet sözüñi **ķoduñ** nişān

ma'rifetden dem uranlar bileler eş'ār mest (G 22/35)

yüzüñden çün niķābı sen **bıraḥduñ**

yüzüñ şevķından oldu cān münevver (G 73/8)

iy nesīmī vāsıl **olduñ** ḥālik-ı raḥmāna sen

cennetü'l-me'vā bulup yirüñi gülzār itdiler (G 156/7)

yüz dürlü va 'de **virdüñ** birisi olmadı hıç

gerçek yāruñ dilinde munca yalan gerekmez (G 175/4)

dil-berā 'azm **eyledüñ** gül-şen yaña seyr itmege

nola ger kuluñ dahı olsa bile yoldaşuñuz (G 182/7)

3. teklik şahıs: -dı-ø / -di-ø

her zerre güneşden **oldı** zāhir

toprāğa sücūd **kıldı** tāhir (Mesnevi 3)

nefsin **tanıdı** vü **bildi** rabbi

tevhid yolında **ekdi** habbi (Mesnevi 23)

neşr **oldı** uyan **kuruldı** mizān

haşr **oldı** inan **bilindi** yezdān (Mesnevi 29)

va 'de-i yevmü 'l-kıyāmet **indi** haqdan ārife

rūz-i haşr **oldı** **çalındı** vahdetüñ küyında şūr (G 157/2)

sözüñ sözüñ sözüñüzden **diledi** qand ü nebāt

yüzüñ yüzüñ yüzüñüzden **utandı** şems ü kamer (G 152/4)

1. çokluk şahıs: -du-ğ / -du-ğ / -dü-k

*andan esmā **ohuduğ** esmā-yı küñ dirler bize*

ğam degül dīv er müselleme tütmeş da 'vāmuzı (G 438/3)

*'āşıklaruz **kılduğ** nazār yāruñ cemāl ü vechine (G 376/3)*

*nesīmī 'āşīye **uyduğ** velī anı dahı **duyduğ***

ki suçın bilene rahmet kılur haq mā-teğaddemden (G347/17)

*çün kīr u kārūñ 'ileti ma 'nīde **bildük** kim nedür*

kāfūra döndi kārumuz hem 'anber oldı kārımız (G 193/6)

*şol süñbül-i pür-çīn içün sevdāya **düşdük** cān ile (G 193/9)*

2. çokluk şahıs: -duñuz

*ol zemān kim **kılduñuz** cümçümeş iğyā eden*

pādişāhı berberīsüz yā muḥammed yā alī (G 430/78)

3. çokluk şahıs: -dı-lar / -di-ler

*yevm-i dīn oldı ki 'āşıklar bu dīne **geldiler***

secde için hem cemālūñden nesīmī buldı cā (G 3/9)

*zāl zākir şūfīler çoḡ zikre meşḡūl **oldılar***

***giydiler** şāl işleri āl ta'ati zerḡ u riyā (G 4/9)*

tī kī ṭapuñdur vücūdı anlarun kim bāṭını

***içdiler** cām-ı muşaffā **kıldılar** zevḡ ü şafā (G 4/16)*

*dāne üstinde ḡaṭıdur **didiler** dām-ı belā*

ki menem şāhid ü şeh-bāz-ı cihān-ı melekūt (G 21/4)

*tabanumdan **yardılar** başdan ayāḡa **şoydılar***

almadılar dādumı bī-dādlar şeddādlar (G 70/4)

2.2.1.3.1.2.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*şerḡ eger **kılsam** cemālūñ defterinden bir varaḡ*

her sözi miñ faşl olur her faşlı yüz miñ bāblar (G 90/8)

*ger yañaḡuñ ḡasretinden **aḡlasam** 'ayb itme kim*

bülbüli şevḡında giryān şol gül-i ḡandān ider (G 84/9)

vaşl-ı ruḥuñ bahāsına **virsem** eger ucuz ola

cān u cihān u her ne kim iki cihān içindedür (G 143/9)

ger **disem** vardur cihānda sensen iy göñlüm alan

dil seniñdür cān seniñdür ten menüm bes nem durur (Mesnevi 3)

‘ateş-i nemrūda **girsem** tañ mı ibrahim-şıfat

ança bütler şıymışam gebrüñ kilisāsında men (G 346/6)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

vaḳtudur **ḳılsañ** zuhūr iy seyyid-i āḫır zamān (G 1/16)

her neye **baḥsañ** bulardur görinen

belki her şeyde bulardur üm olan (Mesneviler 3/114)

sen saña **gelseñ** sana ḫaḳ yār ola

istedüğüñ saña sende var ola (Mesneviler 3/32)

āḫiretde menzil-i dāru’s-selām

bulayım **dirseñ** saña gel ve’s-selām (Mesneviler 3/33)

*zāhidüñ bir parmağıñ **kesseñ** döner haqdan kaçar (G 186/7)*

3. teklik şahıs: **o**

haq kelāmıdur bularuñ dilleri

*her neye **şunsa** irişür elleri (Mesneviler 3/95)*

*ger tefahhus **kılsa** kimse şark u garb u tül ü 'arz*

bulmayanlar saña nisbet iftiḥār-ı kâ'ināt (G 24/6)

mesîḥî-nefḥadur şîrîn dehānuñ

*ki sıḥḥat bulur andan **şorsa** rencūr (G 49/7)*

*miḥneti 'ışk-ı yār ile gerçi ki **çekse** cān bu gün*

'āşıkā 'ışkı dilberüñ uş cigerinde pür belā (G 8/8)

*kişi her neyi kim **sevse** odur hem zıkr ü tesbîḥi*

netekim da'imā vāmıḳ dilinde zıkr idi 'azrā (G 9/6)

3. çokluk şahıs **-sa-lar, -se-ler**

*zūlfîni **şorsalar** anuñ sünbül-i müşk-bū direm*

yüce boyuñ görinecek celle celalihū direm (G 265/1)

nice yirde hācibūñ **dir iseler** oda sependi (G 404/8)

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dı-m -du-m -dü-m	-du-n, - dü-ñ, -di- n	-du-ğ / - dü-k	-dı -di	-duñuz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, - se-m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 68

2.2.1.3.1.3. DEDE KORKUT (15. yy)

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Bu şahıs eklerinin görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinin çekiminde kullanıldığı tespit edildi.

1. teklik şahıs	-m
2. teklik şahıs	-ñ
3. teklik şahıs	-Ø
1. çokluk şahıs	-k / -k (Şart'ta -vuz, -vüz)
2. çokluk şahıs	-ñuz, -ñüz
3. çokluk şahıs	-lar, -ler

2.2.1.3.1.3.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

Dede Korkut'ta görülen geçmiş zaman eki esas itibariyle –di, -di şeklindedir. Yani ekin bugünkü gibi t'li ve yuvarlak şekilleri yoktur. Fakat birinci, ikinci şahıslarda (teklik 1. Şahısta m'nin tesiriyle, çoklukta ise –duk, -dük partisipine benzetilerek) vokali yuvalaklaştırır, düz şekli yoktur. Üçüncü şahısta ise yuvarlak şekil yoktur. Yani –dı, -di şahıs ekleri ile çekim şekli içinde kaynaşmış ve ikisi birlikte belirli şekiller almıştır.

1. Teklik Şahıs:

aldum 197-13, *bildüm* 207-5, *çık dum* 197-13, *kodum* 109-5, *virdüm* 295-1

2. Teklik Şahıs:

kodıñ 41-9, *virdin* 15-4, *alduñ* 234-13, *bildüñ* 142-12, *kodun* 212-1, *virdüñ* 295-1, *çıkduñ mı* 115-8,

3. Teklik Şahıs:

aldı 19-5, *dökdi* 111-8, *kodı* 41-9, *virdi* 15-4

1. Çokluk Şahıs:

geldük 178-6, *bilmedük* 51-13, *çapmaduk mı* 116-9

2. Çokluk Şahıs:

alduñuz 107-7, *geldüñüz* 178-5, *kığırduñuz* 296-5, *tutamaduñuz* 264-11

3. Çokluk Şahıs:

aldılar 69-13, *dögdiler* 30-2, *dikdiler* 177-7, *kodılar* 63-3, *virdiler* 16-2

2.2.1.3.1.3.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

Şart kipi, Dede Korkut'ta da –sa, -se şeklindedir. Şart çekiminde kullanılan şahıs ekleri ise ikinci tipten, yani görülen geçmiş zamanda kullanılan tiptendir. Yalnız Eski Anadolu Türkçesinin bir hususiyeti olarak çokluk birinci şahısta geniş zamandaki –k, -k yerine

eski biz şahıs ekinde gelen –vuz, -vüz vardır. *b*, *v*'ye dönmüş, *v* de vokalleri yuvarlaklaştırmıştır. Metinde şart çekimi şöyledir:

1.Teklik Şahıs:

alsam 177-12, *sevinsem* 68-7

2.Teklik Şahıs:

iseñ 87-1, *öldürseñ* 128-11, *kosañ* 111-3

3.Teklik Şahıs:

alsa 68-6, *emzürse* 6-13, *virse* 45-9

1.Çokluk Şahıs:

aparsavuz 73-3, *yetsevüz* 128-10

2.Çokluk Şahıs:

iseñüz 86-13

3.Çokluk Şahıs:

öldürseler 128-12

2.2.1.3.1.4. HABİBİ (15. yüzyıl)

2.2.1.3.1.4.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipi eserde en fazla kullanılan zaman ekidir.(-dı / -di, -du / -dü)

Kipin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

1. teklik şahıs: -dı-m, -du-m –dü-m

görelde nergis-i mahmûruñ ey dōst

*cihān halkına **oldum** mest ü rüsvā* (Kasideler 1/7)

haş u hālüh-durur ebced hurūfi

oqidum lām ü bādır kāf ile hā (Kasideler 1/11)

*delü dīvāne **oldum** mest gözüñden*

bil ey dānā-yı hüş-yārum harābāt (Kasideler 2/17)

bir aceb rıtl-ı girān şundi elüme pīr-i mest

aldum içdüm cān ü dil mülkün 'imāret **eyledüm** (Gazeller 30/2)

*dün **gördüm** ol nigārı tarab-nāk ü ercümend* (Müseddes I/1)

ol zamān kim mest kıldı çeşm-i maḥmūruñ meni

*hāk-i pāña ol dem **ettim** ben fedā cān ü teni* (Gazeller 51/1)

2. teklik şahıs: -di-n, -du-n, -dü-ñ

ḥabībī nic'ède istiğfār tevbe (?)

*k'ezelden **olduñ** aḥrārūm harābāt* (Kasideler 2/18)

*çü zencir-i saçuña şāne **urduñ***

*dükeli 'ākili dīvāne **etdüñ*** (Gazeller 21/6)

*yāyın ey necm-i sa 'ādet çünki **kurduñ** kaşuñuñ*

*cānları ğamzeñ okına tır-bārān **eyledüñ*** (Gazeller 22/3)

*çünkim zemīn ü āsmān **gördüñ** semā ' eyler müdām*

*gel biz daḥı mey-ḥānede şol ḥum gibi cūş **edelüm*** (Gazeller 34/5)

*güneşden kendüzüñi zāhir **etdüñ***

ḳamu şeyde göremez likin ā'mā (Kasideler 1/25)

3. teklik şahıs: -dı, -di, -du, -dü

perîşān zülfünün sevdālarından

*dimāğum **toldı** fāsīd fīkr-i şevdā* (Kasideler 1/4)

*ebriñ yüzinden **aldı** ve ‘arz **étđi** māhını* (Müseddes II/3)

*yüzünü her ki **gördi** bāreka’llāh*

dēdi zī-ħüsn içinde vech-i zībā (Kasideler 1/13)

*şīrīn lebün esrārını rūhü’l kudüsden **şordu** cān*

dēr ol gaybuñ sırrıdur nām ü nişān vèrmez nēdem (Gazeller 28/2)

*elvān meyve dāmenine **tökdü** şāh-sār* (Müseddes IV/2)

ēy habībī cevri-i nāzuñ göreliden gözlerüm

*göhlümün ārāmı **gitti** cānda ğam oldu muķīm* (Gazeller 32/5)

*teb **tüştü** cāna cümle-i āfāķı tutdı tāb* (Müseddes VII/3)

1. çokluk şahıs -du-ķ / -dü-k

*cem ‘ olup kāşāne içre nūş **kılduķ** cām-ı mey*

sāķī-i meh-rūyı gördüm çok şeţāret ēyledüm (Gazeller 30/5)

ķo vā ‘izün efsānesin sāķi şun ol cām-ı cemi

***gördük** yaķın kim bu zamān devri-i zamān vèrmez nēdem* (Gazeller 28/3)

3. çokluk şahıs: -dı-lar / -di-ler

yā rab cihān içinde bir murğ-i cān ola mı

*ol dām u ol girihden **gördiler** anı ceste* (Gazeller 41/2)

2.2.1.3.1.4.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*her dem nazar-pāk éyleyüp **baḳsam** cemāli ayına*

güneş yüzi āyínesi ayına göz doymaz nêdem (Gazeller 29/2)

*bir demde biñ cān ü cihān terk éyler **olsam** yoluna*

ol ‘ālî-himmet dilberüm biñin bire şaymaz nêdem (Gazeller 29/6)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

***ḳılsañ** ḥabíbî dervîş evini n’ola rûşen*

éy mihr-i cān-ı ālem vey ṭālî‘-i ḥuceste (Gazeller 41/6)

bilürsin k’ol faḳîri müstaḥaḳdur

*n’ola ḥüsnüñ zekātın **étseñ** i ‘ṭā* (Kasideler 1/29)

3. teklik şahıs: ø

*sa ‘ādetlü ayağunıñ tozu her başa kim **ḳonsa***

élini érürür ‘arşa adın şāḥib-külāḥ éyler (Gazeller 16/4)

*cümle ‘ālem gülşen **olsa gülse** her dem yüzüme*

çün güler yüzün baña gülmeye ol gülşen degül (Gazeller 24/2)

her ki hüsniyy ka 'besinde **görse** fettān 'aynuḡı

dér revān mihrāb içinde bir iki ser-hōş yatur (Gazeller 13/2)

beni rüsvā-yı halk **étse** 'aceb-midür ğam-ı 'ışkuḡ

ki her dem nāvek-i ğamzeḡ dil ü cān içre pinhāndur (Gazeller 17/5)

her kaçan bād-ı seher **depretse** müşkīn zülfüḡı

hātırum olur perişān başuma sevdā gelür (Gazeller 19/5)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

ger dü-kevní bir kılına **vêrseler** biḡ cān-ile

êy şanem bi 'llāh vërme k'ola meccān saçlarıḡ (Gazeller 23/4)

15. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-du-m -dü-m	-dı-n, -di-n, -du-n, -dü-ñ,	-du-ḡ / - dü-k	-dı, -di, -du, -dü	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, - se-m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 69

2.2.1.3.1.5. FUZULİ DİVANI (16. yy)

2.2.1.3.1.5.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-du-m / -dü-m

sordum ahvâlimi aşkında müneccimlerden

baktılar tâli' evine dediler kan görünür (108/5)

*ben hod **öldüm** ey türâbımdan olan sâgar müdam*

rindler bezmin gezip bir bir yetir benden niyâz (114/5)

dedin ey hızr benzer yâr lâ'li âb-i hayvân'a

*bu ta'zîm ile toprakdan **götürdüm** âb-i hayvân'ı (266/5)*

***gördüm** seni elden ihtiyârım gitdi*

***bakdum** kadine sabr u karârım gitdi (sf. 415/72)*

2. teklik şahıs: -di-n / -du-n / -dü-n

*cevâd ü kâzım'ın attâr-i bağdâd olduğun **bildin***

*yüz **urdun** taptın ol attârdan her derde dermânı (26/13)*

*ey fuzûlî intihâsız zevk **buldun** aşktan*

böyledir her iş ki hak adiyle kılsan ibtidâ (1/7)

*gamzesin **sevdiğin** gönül cânın gerekmez mi sana*

*t'iğ'e **urdun** cism-i uryânın gerekmez mi sana (19/1)*

etdüñ (fd 149-1), vermedüñ (fd 165-1), verdüñ (lm 50),

3. teklik şahıs-di-ø / di- ø

*hücûm-i gamda bana anı **etdi** zevrak-i mey*

kim etmedi anı tûfân olanda keşti-i nûh (57/3)

*dostlar kan yaş döküp **kıldı** beni rüsvâ-yi halk*

veh ki düşmen **çıktı** âhir dide-i pür-hûn bana (13/4)

saldı göz girdâbına nezzâre-i gül mevc-i hûn

kıldı dil âyînesin pür jeng zevk-i sebze-zâr (28/3)

basra 'ya karşı sipâh-i rûm 'dan arz **oldu** saf

bağladı rûy-i zemin bed-hâh katline kemer (ix-2)

verdi rihletten haber mûy-i sefid ü rûy-i zerd

çihre-i handânı vü zûlf-i perişânı unut (45/2)

3. çokluk şahıs -dı-lar /-di-ler

çemende **eylediler** tıfl-i gonceyi mahtûn

saçıldı gül-şene gül gül cerâhatinden kan (29/11)

sordum ahvâlimi aşkında müneccimlerden

baktılar tâli' evine dediler kan görünür (108/5)

tende cânım bir perinindir emânet saklarım

ol zamandan kim emânet **kıldılar** insâne arz (139/3)

sandılar kim satılır dâne-i dürr-i arakı

urdu el kîseye çoklar kılıp endişe-i hâm (182/5)

2.2.1.3.1.5.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

n'ola her sâ'at od üstünde **durursam** ûd tek

ûd-i bezm-i aşkım âteştir bisât ü bisterim (208/6)

göz açıp bû-sitâna hatt-i sebzinsiz nazar **kılsam**

görünür gözlerime sebze-i her bû-sitan hançer (4/11)

mübârektir sevâd-i dūd-i âhım kanda azm **etsem**

yaman olamaz sehâbın gezdiği yerlerde âsârı (18/12)

ey fuzûlî menzil-i maksûda **yetsem** ne aceb

hidmet-i pîr-i mugan irşâdı reh-berdir bana (14/8)

nâlendedir ney kimi âvâze-i aşkım bülend

nâle terkin kılmazam ney tek **kesilsem** bend bend (63/1)

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

bir perî zülfün tutup hâlinden **alsan** kâm-i dil

tut ki çin mülkünü tutun hind'den aldın harâc (49/4)

bu gamlar kim benim vardır bâ'irin başına **koysan**

çıkâr kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar (70/6)

her cefâ **kılsan** fuzûlî tek şikâyet kılmazam

aşk etvârında sanma bî-vefâlardan beni (292/7)

karartır âf-tâbı sâye **çeksen** perde ruhsâre

diriltir gonce halkın dürc-i lâ'lin gelse güftâre (253/1)

bahrlar seyr **eylesen** mutlak ter olmaz dâmenin

ger hevâ-yi aşk ile memlü isen yelken kimi (282/9)

3. teklik şahıs -sa- ø / -se-ø

nakd-i ömrün bir sanem ağkında sarf ettin tamâm

*ey fuzûlî âh eger senden **sorulsa** bu hisâb (29/7)*

*her ser-i mûyumda bir baş **olsa** mûy-i ser kimi*

***kesse** varın tîg-i hun-rîzinden etmem ictinâb (31/3)*

mün'imîn arz-i tecemmüldür işi fakr ehline

*n'ola ger dil **kılsa** her dem derd-i aşkın câne arz (139/6)*

*âkıbet âhım benim ol mâha te'sîr **etmese***

*bunca efsûnun perî-veş yârı teshîr **etmese** (6/1)*

sa'âdet-i ezeli kâbil-i zevâl olmaz

*güneş yer üstüne hem **düşse** pâ-y-mâl olmaz (6/3)*

2. çokluk şahıs -se- ñ-üz

***de-se- ñ-üz** lm 981)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

bir öz başına öğ almış karârı yok delidir

*çıkınca **tutmasalar** alemi yakar kalem (33/10)*

lik senden ayrılan halkın işi düşvârdır

*bir şeb-istânın çerağın **alsalar** olmaz mı târ (39/10)*

sûret-i bî-cân ile cennet dolar büt-hâne tek

***kılsalar** cennette tasvîrin çekip gilmâne arz (139/1)*

çıkarmak **etseler** tenden çekip peykânın ol servin

çıkan olsun dil-i mecrûh peykân olmasın yâ rab (30/4)

ruhundân nûr uğurlar şem' başın **kesseler** câ'iz

budur bir kul ser-encâmı ki sultânına hâ'indir (104/6)

Farsça “ ger, eger” edatları gerek şart gerekse diğer kiplerde aynı anlamda kullanılır:

ger meni hun-abe-i eġkim nihân eyler ne sud

kanda **olsam** nâle vü zârım kılar peydâ meni (255/3)

2.2.1.3.1.6. HATAYİ DİVANI (16. yy)

2.2.1.3.1.6.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

dil-berüm cām-ı şarāb içmiş **işitdim** nuql için (67/3)

çāre-i bih-būdumı **sordum** mu'alicden didi (15/4)

hızr tek zulmetde **kaldum** bir meded kıl tañrı için (34/3)

anca kim fikr **eyledüm gezdüm** vücūdum şehrin (40/3)

mescide varmak ne hācet **didüm** ey zāhid saña (7/2)

2. teklik şahıs -du-ñ / -dü- ñ

her hikāyetler ki **kılduñ** cümle pinhāndur maña (19/4)

bilduñ ne ma'niden 'ale'l-insān hñ-i dehr (Kasideler 4/17)

sanma kim sen **gıtduñ** yanumdan ey dil-ārāmum menüm (3/1)

derde **şalduñ** lāle tek baġrum kara kan **eyleduñ** (195/1)

serve **beñzetdüñ** boyını ey rāķīb-i kec-nażar (234/4)

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

gird-i kūyından öterken dil-berüñ **gördi** raķīb

başumı **ağrıtdı** gavğadan seg-i hāżır-cevāb (27/7)

kendü lutfundañ **yaratdı** ‘ālemüñ mevcūdını (153/3)

yüz sa ‘adet bendeye **görsetdi** devrān şimdiden (289/3)

gül-gün yüzün hayāline **düşdi** gönül yine (22/2)

kanumnu **tökdi** gamze-i hūn-h ‘āre ‘ākıbet (32/4)

1. çokluk şahıs -

ey senüñ yüzüñe **bağduk** kıble oldı māhumuz (167/1)

fāzl deryāsında dūr **bulduk** biz ol gevherleri (Kasideler 19/3)

içüben esriyüp **olduğ** divāne (371/2)

şehā kurbān **getürdük** biz bu cānı (52/2)

bu ‘illeti devāsına **bildük** devā seni (Kasideler 4/9)

3. çokluk şahıs

kāyināt ehli ta ‘accüb **kıldılar** kamu maña (23/1)

bugün **ulaşdılar** hūblar hūbānı (423/5)

bildiler ki ādemin cisminde cānı şāhdur 161/3

*yār ışiginde rākībī **sürdiler** dūr ez-ḥarem 275/1*

*bu bāb içinde **gördiler** ehl-i ḥudā seni (4/8)*

2.2.1.3.1.6.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

sorsam ağzuñ zerre mi yā ḡonce mıdur yā dehān (234/2)

*ḥancaru **baḥsam** gözümde yiryüzi sudur maña (10/5)*

*her ne çağ **görsem** seni ‘alem gül-istāndur maña (7/4)*

*eger āh **eyleşem** toprağ olur der-laḥza āhumdan (33/2)*

*şahn-ı ruḥuñı şafḥa-i ḡur’ān **disem** yiri (408/5)*

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*bī-tevaḡḡuf her belā oḡun ki **atsañ** her yaña (355/7)*

*n’ola ḥüsnün zekātı büse **virseñ** (366/2)*

*efsāne sözlü vā ‘izi **görseñ** melāmet it (136/3)*

*göñlün alup bahāsını **virseñ** vişāl aña (199/5)*

*her ne kim ḥükm **eyleşeñ** emrüñde fermānam bugün (298/5)*

3. teklik şahıs-sa- ø / -se-ø

*bağdaş ḡurup **otursa** nigārum fiḡān ḡopar (126/1)*

*ger vüçūdum ḡabr içinde yüz miñ ıl **ḡalsa** (247/2)*

*göñlüm ḡayālī ḡaddüñe **düşse** ‘aceb midür (324/2)*

men öləndən sonra kabriim üste ger 'azm itse yār (336/2)

kim anuñ vaşlına bir dem irişse (69/6)

2. çokluk şahıs -se-ñ-üz

bir göñül incitseñüz yüz ka 'be vîrāndur bugün (311/4)

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

ol yüke kılmaz taħammül koysalar dağ üstine (347/2)

ger meni öldürseler sen öyle bilgil ey nigār (46/4)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-di-m -du-m -dü-m	-di-n, -du-n, -dü-ñ,	-du-ğ, -duğ, -dü-k	-dı, -di, -du, -dü	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, - se-m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 70

2.2.1.3.1.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy)

2.2.1.3.1.7.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

Nə əcəb, gər Saib ilən xəttini qıldım rəqəm (s. 29)

Nəfəs çəkdim, odundan yandı neyin də bağı, (s. 38)

Dədim çıxarə səni xət hicabıdən qafil (s. 23)

Tor toxudum, torlanıb başdan-başa bir çemen. (s. 41)

*Əzdikcə fəlak torpağa **döndüm** bu cahanda (s. 32)*

2. teklik şahıs-du-ñ / -dü- ñ

*Nə yaxşı oldu ki, axır **oyandın**, ey Saib, (s. 39)*

*Dövrən dolanıb kama **yetişdin** daha, Saib,(s. 33)*

*Ey ilahi, **eylədin** ilk gündən aydın qəlbimi (s. 112)*

*Elə ki, naz ilə **durdun** yuxudan, diqqət elə, (s. 186)*

*Həm astarını, həm üzünü **gördün** həyatın, (s. 165)*

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

*Bilmirəm, dövr **sapandı** məni də **atdı** nədən? (s. 73)*

*Nə bahar həsrəti **qaldı**, nə xəzan **qeydi** daha, (s. 73)*

*Vüsal ümidinə ömrün **keçirdi** küyində (s. 27)*

*Kimisə toplayaraq torpaq üstə **qurdu** məni (s. 72)*

***Döydü**, bərkitdi bizi, Saib, zamanın zindanı, (s. 43)*

1. çokluk şahıs -

***Qaçdıq** insandan uzaq, əhli-biyaban olmuşuq (s. 34)*

*Biz bu yolda üreyin qanını **içdik**, yaşadıq, (s. 35)*

*Biz ömür karvanını qəflətə **vərdik**, getdi. (s. 110)*

*Sənə xoş keçdi gecə, bizzə pərişan **olduq**, (s. 79)*

Döndük quyu başında Yusif kimi bəyaga (s. 38)

3. çokluk şahıs:

Açdılar ta çöhrei-dildarımı nəqqaşlar. (s. 24)

Suvardılar qılinc ilə məgər gülüstani (s. 27)

*O acı çeşməni nuş **eylədilər** misli-gülab. (s. 160)*

*Çün qara oldu günüm, yad **oldular** qardaşlar. (s. 25)*

*İşrət ilə gün keçirənlər cahandan **köçdülər**. (s. 175)*

2.2.1.3.1.7.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

*Əgər xürşidi-taban ilə sənsiz həmsərab **olsam**,*

Ləbi-ləli-meyalüdi gözümğə qanlı peykandır. (s. 26)

*Axı pərvanəyə, **yansam**, zərərim yoxdu mənim, (s. 35)*

*Zəhr **içsəm** əgər, ağzım acı olmaz həyatda (s. 45)*

*Gün kimi aləmi rəvşən eləyən meydi, **desəm**,*

Köhnə dostumdu, belə tərifi üçün var dəyəri. (s. 74)

*Arif üçün qəlbimi yüz parə **etsəm**, inciməm, (s. 76)*

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*Çör-çöpü **atsan** əgər şöləyə, balu pər olar (s. 163)*

*Yardan **açsan** söz əgər, göz yaşı alan tökülər. (s. 173)*

*Bir ovuc gül də **desən**, bu karivandan qalmadı (s. 172)*

*Lütf ilə eylə nəzər, harda zəif **görsən**, ona, (s. 168)*

*Nə qaldı bizə, fikr **eləsən** - bircə təmənnə, (s. 104)*

3. teklik şahıs-sa- 0 / -se-0

*Qiyamət **qopsa** dünyada, sanar keklik oxur daşda, (s. 66)*

*Yuvası üstə yatan **olsa**, çalar, yatmaginan (s. 80)*

*Leylinin gözlərini **görsə**, onu ahu sanar. (s. 169)*

*Saib **desə** öz dərini, qan ağlayacaqdır, (s. 104)*

*Şad olar kandarına göz yaşını **töksə** şərab. (s. 46)*

1. çokluk şahıs -

*Hər gecə məsti-xumar **olsaq** da, sübh asudəyik (s. 34)*

*Mənada birik, ayrı **görünsək** belə üzdə. (s. 44)*

*Günəş bərabəridir, təşbeh **eyləsək** üzünü, (s. 69)*

*Çün tövbə edib, **içsək**, olar mey həramımız (s. 70)*

*Yolu ləngər vuraraq **getsək**, onun var səbəbi (s. 91)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*Gül kimi ətr saçır, **duysalar** əşarın əgər. (s. 225)*

*Yüz risalə **yazsalar**, yoxdur gözümde qiyməti, (s. 90)*

Arzusuz bu qəlbə hərgah **etsələr** bir mərhəmət, (s. 105)

Tökmərəm mən abrumu, gər **töksələr** qəlbim qanun, (s. 160)

Aynatək əks edərəm, **çəksələr** hər yana məni. (s. 37)

2.2.1.3.1.8. QÖVSI TEBRİZİ (17. yy)

2.2.1.3.1.8.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

Usandım, incidim, bidərdlərdən mərhəm ummaqdan,

Məni öz dərdü dağınçün xəridar etginən, yarəb. (s. 40)

*Mən ixtiyar səri-kuyin **etdim** ol gün kim,*

Behiştə Adəm ile yazdılar bərat mana. (s. 21)

*Cahanda her kimi **gördüm, unutdum** öz-özümü,*

Kimin muradı ilə pəs fəlak dönər, yarəb. (s. 39)

*Hiç yerdən türfə **odlandım**, sipənd **oldum**, könül,*

Zahirən kim, başımə ol atəşin cövlan gelir. (s. 88)

*Dilim tutduqca əfğan **eylədim**, fəryadına **yetdim**,*

*Nəfəsdən **düşdüm** axır, sən həm, ey ney, fikr dəmsaz et. (s. 47)*

2. teklik şahıs: -dı-n / -di- n / du-n / -dü- n

Çıxıban minbərə Quran oxuyub vəz verən,

*Xoş **uzatdın**, məgər ol zülfilə kakil sözüdür. (s. 61)*

Kəçmə məndən böylə tez, ey navəki-xunxari-dil,

*Çünkü **getdin**, bir zaman əylen, dolanım başına. (s. 29)*

*Əvvəl aldın könlümi, axır **buraxdın**, yaziyə,*

*Xatirim cəm **eylədin**, əmma pərişan **eyledin**. (s. 257)*

*Neçün məndən yüzün dönderdin əbruya çin **urdun**,*

*Məlamət tiğini **çekdin**, tə gəfil yayını **qurdun**. (s. 265)*

*Gözüm bir ömr əgər qan **ağladın** kim, sildi müjganın.*

*Bu hamı mehr **göstərdin**, gönül, kimdən vəfa **gördün**. (s. 265)*

3. teklik şəhıs: -dı-ø / di- ø / -du-ø / dü- ø

*Bağrımı qan **etdi** qəm, ey yâri-səngindil, inan.*

*Canımı **yandırdı** hicr, ey atəşin rüxsar, eşit. (s. 46)*

Deyirdim kim desən ol mahə bir söz şəm 'i- bezm əmma,

*Niqabın ta **götürdi** öz güninə **qaldı** yoldaşlar. (s. 98)*

Etmədin can rıştəsin peyvənd tari-zülfünə,

*Can **üzüldü**, ömr **azaldı**, **keçdi** dövrən, heyf-heyf. (s. 230)*

*Məcnuni dəşt **unutdu**, görüb vəhşətim mənim,*

Əhbabi gərçi yadə salır yadigarlər. (s. 186)

*Müflisi aləm ikən **duydu** gözüm könlümdən,*

Ey gədalər, yığılın, gənc bu viranə imiş. (s. 221)

2. çokluk şəhıs: -

*Camlər zəhrilə məmlü şəbi-hicran **içdik**,*

Eylədik tövbə əgər göz görə pünhan içdik, (s. 508)

3. çokluk şahıs:

Men ixtiyar səri-kuyin etdim ol gün kim,

*Behiştə Adəm ile **yazdılar** bərat mana (s. 21)*

*Me'racə vari **yedilər** ol dəm ki, etdilər,*

Ərvahin ənbıyayi-müqəddəm, fəda sana. (s. 19)

*Ol gün ki, zülfün ol sənəmin şənə **qıldılar**,*

*Zəncirə **çəkdilər** məni, divanə qıldılar. (s. 153)*

*Onlar gül-i murad gülabını **tutdular**,*

*Kim, əndelibi bir gün ilə yad **qıldılar**. (s. 154)*

*Çün istədim dəva, dili-bimar **verdilər**,*

Bildim ki, varə- varə verirler şəfa mana. (s. 28)

2.2.1.3.1.8.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -se-m

*Nola bitab olub qan **ağlasam** fəryadlar **qılsam***

Gözüm nuri sənə məftun olan dünyəyə rəşk eylər (s. 99)

*Gər sipahi eşqdən **salsam** sipər əyb eyləmə*

Kim hərif-i-mərd ilə pürxaş namərdanədir. (s. 162)

*Nə gəm gər könlümi **qılsam** müşəbbək, dağ-dağ etsəm*

Ki aşiq pişə bir limuni yüz yerdən nişan eylər (s. 172)

*Yox demənəm, gər **desəm** var bəlakeşlərim,*

Sən kimi Qövsü gəli aşiqi-biçarə yox. (s. 52)

*Hər kimi gülməkdə **görsəm** məhv edər heyrat məni,*

Bəs ki müşkil güldürür gərdun, asan ağladır. (s. 158)

2. teklik şahıs: -sa-ñ, -se-ñ

Göz yumub açmağa fürsət yoxdur, ey könlüm quşu

*Bir göz **açsan** həm özün göstər ki, şəhbazım keçər. (s. 60)*

Dağı cünun yapışmadı könlünə zahidin,

*Bu möhrü gər qara daşa **bassan**, nişan tutar. (s. 56)*

Gərçi artıq yaraşır ol cameyi-gülünə sana,

*Hər nə **geysən**, qaməti-mövzun eder mövzun sana (s. 22)*

*Gər **desən** kimdir alan əldən inanın Qövsinin,*

Sən dolanım başına, sənsən dolanım başına. (s. 30)

Giran gəlir sənə zalim demək vəgərnə mənə,

*Nə zülm **eyləsən** ey atəşin üzər, keçər.(s. 65)*

3. teklik şahıs: -sa- ø / -se-ø

***Açsa** könlün şuri-eşqi-laməkan pərvaz açar,*

Kim ki, Qövsü, təngnəyi-çərxdən diltəng olur (s. 181)

*Əgər göz **yumsa** vüs 'ətdən könlü damanı-səhradır,*

Özündən əl götürsə, qətreysi-sərgəştə dəryadır. (s. 117)

Var isə cəm 'iyyəti-xatir pərişanlıqdadır,

*Mə'niyi-aram surət **tapsa**, heyranlıqdadır.(s. 78)*

*Başım **yətişsə** ərşə dəğil çox iraq kim,*

Məra'cə yetdi, Kə'beyi-kuyinde nəqşi-pa (s. 27)

3. çokluk şahıs: -sa-lar, se-ler

*İlahi nola gər lal **olsalar** şeydayi bülbüller,*

Ki, yarın bivəfavü bitəhü hərcayidir güller. (s. 69)

*Gər xəlq **unutsalar**, nola Məcnun fəsanəsin*

Qövsü, bu növ kim, sana əfsanə qıldılar (s. 153)

Bir nigahi-guşeyi-çəşm ile ta aldın məni,

***Satsalar** yüz Yusifi-Misri xəridar olmanam. (s. 302)*

Naseh, mənə nəsihəti-bica nə fəidə,

***Öldürsələr** məni bu yuxudan oyanmanam (s. 325)*

Sərmənzilli-kəmalə yetərlər mürur ilə,

*Gər **bilsələr** öz-özlərini kəm əyarlar. (s. 186)*

17. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-di-m -du-m -dü-m	-di-n, -du-n, -dü-ñ,	-du-ğ, -duğ, -dü-k	-dı, -di, -du, -dü	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, - se-m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 71

2.2.1.3.1.9. MOLLA PENAŞ VAKIF (18. yy)

2.2.1.3.1.9.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dı-m / -di-m / -du-m / -dü-m

*Bilməm nə nəhs gündə **çıxdım** bu dağa*

*Bir lələ üzündən **düşdüm** irağa,*

*Yan-yana **qaldım** belə fərağa (s. 40)*

***Getdim** ala gözlü yarla danışam,*

Dedi oğlan, dur get söz vaxtı deyil. (s. 50)

Oxudum, öpdüm, gözə sürtdüm, dedim: səd mərhəbə! (s. 158)

*Duruban eşqilə güzar **eylədim,***

*Bir pərinin **oldum** mehman evində. (s. 22)*

*Vaqifəm, **yarıdım** dostə, düşməne,*

*Ta ki, cünün **oldum yetişdim** sənə. (s. 44)*

2. teklik şahıs: -dı-n / -di- n / -du-n / -dü-n

***Yanıltın** əlifin, beyin Vaqifin,*

Üz **göstərdin**, yıxdın evin *Vaqifin*, (s. 132)

O qədər **eylədin** canlar almağı,

Gah **göstərdin**, gah **gizlətdin** yanağı

Axır məni dərdə **saldın**, al **etdin**. (s. 90)

Qədəm **basdın**, sən səfalar **gətirdin**, (s. 78)

Səfalar gətirib, təşrif **buyurdun**, (s. 69)

Öldün **getdin**, bəlkə yarı görmədin, (s. 26)

3. teklik şəhıs: -dı-ø / di- ø

Həsəratindən **çıxdı** canı *Vaqifin* (s. 17)

Çoxlar **getdi** iltimasa, gəlmədin, (s. 29)

Ayna **tutdu**, **durdu** **bəzəndi**, gözəl, (s. 24)

Doldu dimağıma zülfün ənbəri, (s. 30)

Ta ki, məni **gördü** ol qəlbi qara, (s. 22)

1. çokluk şəhıs: -dıq / -dik / -dük

Biz yar ilə danışmadıq, **ayrıldıq**. (s. 20)

Əzəldən biz də bir şəkkər ləbi **sevdik**, sevənlər tək,

Olub risva ağızdan-ağıza **düşdük** süxənlər tək. (s. 163)

Dövlətindən **yətdik** nanü nəməyə,

Düşdük indi cadü qatıq yeməyə (s. 221)

Qarib-qarib **durduq** biganələr tək (s. 19)

Cüda **düşdük**, xeyli ciyər **bərkitdik**, (s. 19)

3. çokluk şahıs:

Elə **sandılar** ki, qopdu qiyamet, (s. 37)

Ey ağalar, nəcə sitəm **etdilər**,

Vaqifin canını çox **incitdilər**,

Yənə durub qatarlaşıb **getdilər**,

Sözlərim **qoydular** qırağa qızlar (s. 97)

Duydular bağrımın şan olduğunu, (s. 135)

2.2.1.3.1.9.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

Harda **olsam** könlüm gələr yanına, (s. 67)

Səni tamam **yəsəm**, doymanam, gəlin! (s. 82)

Oturub zülfündən **etsəm** hekayət,

Dərdim artar tuli-diraza gedər. (s. 100)

Mən bu dərd ilə əgər **ölsəm**, məzarə qoymayın, (s. 157)

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

Sən **qıysan**, mən sənə qıymanam, gəlin! (s. 82)

*Əgər müştəq **olsan** sözə, Fatimə (s. 31)*

*Tazə tağdan üzülübsən, **oxşarsan** (s. 16)*

*Nolur **gəlsən** bizə, qurban olduğum. (s. 69)*

*Harda **görsən** bir sevgili kimsənə, (s. 51)*

3. teklik şəhıs-sa- 0 / -se-0

***Olsa** bu dünyanın varı şamama! (s. 15)*

*Sərasər bir yərə **yığulsa** xublar,*

Sənin bir muyinə tay ola bilməz (s. 35)

*Yüz il **gətsə** onun dadı əksilməz. (s. 34)*

*Xublardan ki, mənə **gəlsə** hər bəla,*

İstəməm ona mən dərman eyləyəm. (s. 53)

*Xəstə Vaqif **ölsə**, başına fəda,*

Təki olsun sənin canın sağ, gəlin! (s. 79)

1. çokluk şəhıs -

*Yüz **görsək** də əgər özgə hərəmdən,*

Qurtulmanx hərgiz fikrü ələmdən (s. 95)

2. çokluk şəhıs -se-ñ-üz

*Bir xəbər **versəniz** bizə, durnalar! (s. 96)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

Olsalar yüz mələk, yüz huri qılman (s. 42)

Dəsələr ki, Vaqif, nə oldu sənə (s. 23)

2.2.1.3.1.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy)

2.2.1.3.1.10.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

Vəfa kuyin *dolandım*, mütləqə yox bir bəşər gördüm. (s. 63)

Şükür *yeddim* vüsalına, sevdiiyim! (s. 19)

Tərk *elədim* vətənim, yurdumu, (s. 20)

Bihuş *oldum*, nitqim, səbrim, qərarım (s. 26)

Çərxi-fələk, mən ha *köçdüm* yurdumdan,

Ayrı *düşdüm* qoşunumdan, ordumdan, (s. 25)

2. teklik şahıs -du-ñ / -dü- ñ

İşim *saldın* hər nakəsə, namərdə (s. 27)

Apardın əqlimi, bəs ruhi-şeydadən nə istərsən? (s. 65)

Yüzüm xaki-rəhində fərşdarəm, xoş qədəm *basdın!*

Şəhim, həm şəhriyarım, şəhsüvarım, sən səfa *gəldin!* (s. 67)

Künci-zülmətdə əcəb *qoydun* mənə heyranü zar. (s. 57)

Puç olsun qocalıq, *gördün* ki, necə, (s. 37)

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

Apardı aqlımı bir ahü gözlü, (s. 29)

*Hayıf oldu ömür **getdi** badlara,*

*Fələk **saldı** dürlü-dürlü odlara (s. 20)*

*Açıldı **səbzələndi** lələzarım, sən səfa gəldin! (s. 67)*

*Üzün **gördü** şeyda könül məst **oldu**, (s. 32)*

*Enmədən sinə vücudum, **doldu** qəbrim qan ilə,*

*Gördüyün nazik bədən xak ilə yeksan **oldu**, gəl! (s. 64)*

1. çokluk şahıs -

*Könül **verdik** hər bivəfa yadlara, (s. 20)*

*Dövlətindən **yətdik** nanü nəməgə, (s. 84)*

Eşitdik gəldiyin Nəsim ağadan, (s. 46)

*Təbibə, ta ki, **düşdük** çün həzər rəncuri-eşq **olduq**, (s. 44)*

3. çokluk şahıs

*Xırdacalar **yığıldılar** yanıma, (s. 30)*

*Hər tərəfdən **verdilər** qətl etməyə fitva ona, (s. 78)*

***Saldılar** yüz dürlü də'va, **oldular** ondan fərar,*

***Etdilər** ol dəmdə Dar doqqazı səngər istivar,*

*Tapdı düşmən hər tərəf üz, **oldu** qovğa aşikar,*

*Buldular fürsət, tamami **girdilər** meydanə bax. (s. 75)*

Oldular matəm tutub xəlqi-cahan gıryan bu gün, (s. 46)

*Hər tərəfdən **qoydular** can almağa meydanə baş, (s. 77)*

2.2.1.3.1.10.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

*Tamam olmaz yüz il şərh **eyləsəm** bu dərdi-bidərman, (s. 55)*

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*İnşallah **çalışsan** habelə candan (s. 38)*

*Hər nə **desən**, bil, aqibət eylərsən. (s. 38)*

***Desən** mən zarü giryandan, (s. 34)*

***Görsən** üzün ol mahın, bas bağına gərdun tək, (s. 62)*

*Əgər **bilsən** həqqin kəramətidir,*

Ta gedincə nuri bəsər ağlarsan! (s. 82)

3. teklik şahıs-sa- ø / -se-ø

*Hər məzara düşər **olsa** güzarın, (s. 16)*

***Alsa** müştəriyə minnət eylərsən. (s. 37)*

*Şəm gər **yansa** savadi-şəb üçün heyf olmaz, (s. 43)*

*Gözüm yaşı gündən-günə fərq **etsə**,*

Eyb etməyin məni qanə qərq etsə, (s. 20)

Gəzsə gər əhli-təmə, dəhri, yüz il sail olub,

Vaqifi-hikmət olub, mərdi-cahangərd olmaz. (s. 56)

2. çokluk şahıs -

Bir xəbər versəniz bizə, durnalar! (s. 105)

18. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dı-m, -di-m, -du-m, -dü-m	-di-n, -du-n, -dü-ñ,	-dıq, -dik, -dük	-dı, -di, -du, -dü	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-n, -se-n	-sa, -se	-sa-k, -se-k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 72

2.2.1.3.1.11. MİRZE FETELİ AXUNDZADE (19. yy)

2.2.1.3.1.11.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -dım / -di-m / -du-m / -dü-m

Girdim, o yana, bu yana dolandım, nəzər saldım, heç kəsi görmədim. (s. 57)

*Ey mənim əziz dostum Cəlalüddövlə, axır sənin sözünə baxdım, ingilis və *Yengi Dünya səfərindən sonra İran torpağına səfər etdim. (s. 20)*

Sabahı gün genə rüfəqa ilə getdim məscidə, axund Molla Sadıqın və'zinə qulaq asmağa. (s. 54)

*Günorta namazının vaxtında bir neçə rüfəqa ilə məscidi-camə'ə daxil **oldum**.* (s. 48)

*Vəqta ki, [pərdəni] **götürdüm**, bir uşaq çıxdı ki, beş qarış qəddinin uzunluğu idi.* (s. 56)

2. teklik şəhıs: -dın / -din / du-ñ / -dü- ñ

*Vəqta ki, əczayi-mədəniyyəni biri-birindən **ayırdın**, yə'ni hamən tərkihi ki, o əczalara vermişdin...* (s. 94)

*Nə üçün mənim razılığım olmadan məni **istədin**?* (s. 82)

*Vəqta ki, mucidi caili-muxtar **bildin**, aləmin xilqəti aşkara onun qərəzinə dəlalət etməz mi?* (s. 73)

*... elə beş gün İrana gəlməklə öz rə'yi-fasidincə bizim əqaidimizin bütlanını görüb binayi-cansuzluq **qoydun** və hindulərin ancaq Çarvak taifəsinin əqaidinə mültəfir olub onu bizə səlah bildin?* (s. 119)

*Necə **gördün**, ruhun ləzzət apardı mı?* (s. 106)

3. teklik şəhıs-dı-ø / di- ø /-du-ø / dü- ø

*Axund Molla Sadiq **çıxdı** minbərə. Bir fəsih xütbədən sonra **başladı**, hələ bu durdun.* (s. 55)

*Biləsən ki, nə pərpuçat, “Əlif-Leylə”nin əfsanələrindən bədtər təqrir **etdi**.* (s. 45)

*Əvvəl bir xütbə **oxudu** ərəb dilində ki, mə'nasını oturanların, demək olar ki, he. biri anlamırdı.* (s. 49)

*Axır aləmə mə'lumdur ki, nəticəsi nə **oldu**.* (s. 47)

Yaxud o zamana qədər yuxudamı idi, sonradan oyanaraq batil dinlərin onun dünyasını murdarlığını **gördü** və o vaxt peyğambərlər və göy kitablarını göndərmək fikrinə **düşdü**? (s.131)

1. çoxluk şəhıs -dıq / -dik / -duq / -dük

Müqabildə bir pərdə gördük; çün pərdəni **qaldırdıq**, bir böyük hücrə nəzərə gəldi və o hücrənin içində bir böyük su, dəryaçə kimi müşahdə olundu və hücrənin intəhasında suyun üstündə bir həsir döşənmiş gördük. (s.58)

Sə 'd Vəqqasın təklifi ilə dini - islamı qəəbul **etdik**. (s. 29)

Rüfəqa ilə **çəkildik** bir guşəyə. (s. 55)

Evə daxil **olduq**. (s.58)

Sə 'd ibn-Abdullah rəvayət edir ki, imam Həsən-Əsgərinin huzuruna daxil olanda **gördük** ki, bir tipl o həzrətin qucağında oturubdur,,, (s. 58)

2. çoxluk şəhıs: -dınız / -diniz / -dunuz

Arzunuz **çatdınız**, istədiyiniz iş, yə 'ni qanunlar tərtib etmək sizə qismət oldu. (s. 254)

Cəlal sahibi olan cənabınız mənim xalqıma mənsub olan birinci adamsınız ki, məni **tanudunuz**, məni hörmətəlayiq hesab **etdiniz** və ömrümün bu son dövründə kədərli qəlbimin təsəllisinə bais **oldunuz**. (s. 236)

Dünən mən sizin dərş məclisinizdə hazır olub, o aye-yi-kərimənin təfsirini ki, **edirdiniz**, əvvəlindən axırınadək sima' etdim. (s. 77)

3. çoxluk şəhıs: -dılar / -dilər -dular / -dülər

*Yalnız İran əhli deyil, ərəblər özləri nə günə **çatdılar**? (s. 30)*

*Ac, çılpaq ərəblər səni min iki yüz həştad ildir bədbəxt **etdilər**. (s. 23)*

*Tüccar və tüllab və müsafiran onların dövründə hər tərəfə asudə tərəddüd edib həmişə izzət ilə **olurdular** və Peymsni-Fərhəngin əhkamından hər gün nədimlər padişaha **oxurdular**... (s. 22)*

*Ələvilər də tab gətirməyib tələbi-mafatdə ciddü-cəhdə **düşdülər**. (s. 97)*

*Bu müddəyi-xilafətləri aralıqdan **götürdülər**, beş gün bunlar sarıdan qulağı dinç səltənət etdilər. (s. 97)*

2.2.1.3.1.11.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

*Nə qədər sahibi-dövlət, nə qədər sahibi-qüdrət **olsam** da, genə alam və əsqamdan və hümmü gümmümdən azad olmayacağam. (s. 51)*

*Bundan sonra hər nə **yazsam**, öz bildiyim kimi yazacağam. (s.150)*

*Necə ki, bu vəziyyətin varlığı ilə mən bir hakimi mərhəmətlərinə tamah edərək və qəhrindən qorxaraq mədh **etsəm**, ixlaskar olmaram. (s. 142)*

*Fikir elədi ki, nə əcəb rahatlıq mənim üçün hasil olar, əgər dərvişdən bu duanı öyrənə **bilsəm** ki, süpürgə hər gün mənim evimin suyun daşıya, mən asudə işimə məşğul olam. (s. 205)*

*Əgər mən sizin göstərdiyiniz şərtlərə razılıq **versəm**, bu cavabı aldıqdan sonra xahiş edirəm ki, həmin kitabı ruscaya tərcüməsindən, dərhal göstərilən Avropa dillərinə tərcümə etmək üçün tutduğunuz mütərcimlərə sərəncam verəsiniz. (s. 271)*

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*Əgər sən ey Cəlalüddövlə, aqil **olsan**, deyərsən ki, mucid, Əmr və Zeydin xahişi ilə qanuni-xilqətinə təğyir verməz. (s. 74)*

*Əgər Ərəbistanın havasından sağ **qalsan** da, məbaliği-külli sərf edirsən və zimmində əsla bir fəidə yoxdur. (s. 90)*

*Əgər vaqe'də mücidin zətı, mövcudun zatından qeyrdir və əgər vaqə'də bu əqidə səhihdir, genə sənin haqqın yoxdur ki, o mucidi özünə tabə edib, hər nə **buyursan**, o fərmanbərdar olsun. (s. 72)*

*Əgər sən **desən** ki, onların əlifbası əlamətlərin vəişarətlərin vasitəsi ilə islah olunub, mükəmməlləşdirilmişdir... (234)*

*Əgər **söyləsən**, mütləq tənqid üsulundan istifadə etməlisən. (s. 265)*

3. teklik şahıs-sa- ø / -se-ø

*Özgənin qızına və avradına fürsət **tapsa** əl vurmaya;? (s. 53)*

*Bir qanuni-müşəxxəs və hər kəsə dəstəviz mövcud deyil, biləsən ki, b,r adama bir sillə qədri ki,elm ilə **vurulsa**, hansı ixtiyara gərək rücu' etsin və müqəssirin cəzası nədir? (s. 35)*

*Pəs hər insanın əqlinin cövhərinə seyqəl **verilsə**, elm ilə və həm təbiətin köməy, ilə, o qədər məasidən özünü kənara tutar. (s. 53)*

*Aya, cüzv külldən bir şey təmənnə **etsə**, küll necə yerinə yetirə bilər? (s. 69)*

*Əgər mucid özqüdrəti ilə bir növ xilafı-qanunu rəva **görsə**, gərək ərzin qüvveyi-miqnatisiyyəsini, ya qüvveyi-cazibəsini səlb etsin və Əmrə həvadan fəvq məqamda tənəffüs etməyə qüdrət versin. (s. 75)*

1. çokluk şahıs -

Əgər həqiqətdə biz tək bir xəlqədən və misilsiz bir yaradıcının varlığına qail **olsaq**, o xəlqədən və yaradıcı şəxsiz və şübhəsiz bizim peyğəmbərin Quranda bizə göstərdiyi Allah deyildir. (s. 73)

Bəs belə isə, əgər biz elə bir vasitə **tapsaq** ki, ibadət və pərəstişə layiq sayılan bu vücudu nəzərə gətirmədən gözəl əxlaq sahibi ola bilək... (s. 191)

Əgər balığı, öküzü daşıyan balıq deyil, adi balıq fərz **etsək**, yenə də belə bir mübaliğə bu kimi padişaha yaraşmur. (s. 36)

Əgər bu kimi sözləri bütün kitablarımızda və əsərlərimizdə fəthə, zəmmə, kəsre və başqa əlamət və işarələrlə qeyd **etsək**, yenə də düzgün oxunmayacaq, əgər onlarsız **yazsaq**, vəziyyət daha pis olacaqdır. (s. 232)

“Biz Qəcdivan yanından köçərək suya tərəf **getsək**, özbəklər elə zənn edəcəklər ki, biz qorxu və məğlubiyyətdən belə edirik. (s. 164)

2. çokluk şahıs -se-ñ-üz

“ İmam Həsən-Əsgərinin evinə daxil olun və hər kimi haman evdə **tapsanız**, başını mənə gətirin!” (s. 58)

Əgər bir vaxt, lazım olduqda bir tanışdan **soruşsanız** ki, filankəs, saat neçədir? (s. 32)

Cənab səfirlər, konsullar və başqa xarici mə'murlar, acınızdan **ölsəniz** də səbr edin! (s. 34)

Əgər siz özünüzdən bundan daha asan və daha yaxşı bir tədbir, **düşünsəniz**, əlbəttə , onu tətbiq edə bilərsiniz. (s. 256)

Əgər **istəsəniz**, orada Maarif Nazirliyinə müraciət edib, həm mənim keçmiş əlifbamı, həm də Ruhül-qüdsün tərtib etdiyi yeni əlifbanın surətlərini alaraq, hər ikisini oxuya bilərsiniz. (s. 262)

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*Yalnız məhərrəmin əşəreyi-ulasında tə'ziyədarlığa məşğul **olsalar**, genə səhldir, hər yerə gedirsən, tə'ziyədir. (s. 98)*

*“Kəmallüddövlə”nin bütün məsələlərinə, **bacarsalar**, tənqid yazmağı təklif ediniz! (s. 236)*

*... və əgər o müxtəlif şəkillər yazının sür'ətlə yazılması xatirinə əsil tərkibini itirmədən bir-biri ilə **bitişsələr** və bu bitişmə əlaməti hərfin hissəsi hesab olunmayıb, sür'ətlə vasitəsi olarsa, mətləbə xələl yetirməz. (s. 244)*

*Əgər mane olmaq **istəsələr**, onlar böyük Osmanlı xalqının düşmənidirlər. (s. 249)*

*Əgər bu növ avamaldadan şəhslər bu əsrdə bizə təsadüf **etsələr**, biz onları bilik dərəcələrinə görə, öz məclis və müsahibətimizə layiq bilmərik. (s. 208)*

2.2.1.3.1.12. MOLLA NESREDDİN (19. yy)

2.2.1.3.1.12.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

*Mən iclasa gedəndə tək səbir geldi, **qayıtdım** - bu söz də haqdır. (n.2 s.4)*

*Mən bu söbəti eşidəndən sonra məəttəl **qaldım** ki, bu adama nə tövr cavab verim. (n.3 s.4)*

*-İnanıram! **Dedim**, amma dua yazmaqda bir az şekkim var. (n.2 s.8)*

*İki məlakə gəlib bədənimi düzəltdilər, yenə həmişəki kimi **oldum**. (s. 46)*

*Sabahısı **gəldim** Ağdaşa, **gördüm** ki, həftəbazardır. (n.3 s.3)*

2. teklik şahıs-du-ñ / -dü- ñ

*O saat gətirdin, **yazdın**.* (n.2 s.11)

*Məkkə, Kərbəla, namaz əvəzinə **apardın** Rəştdə **verdin** kababa, çaxıra, tiryəkə bir söz demədim.* (n.2 s.10)

(s. 46)

*Tacirlərin başını qırxi pullarını **vurdun** qumara, Kazım Zənanə ilə gecə o Rəştin mırdar evlərində min tuman-min tuman **xərclədin** genə də dinmədim.* (n.2 s.10)

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

*Amma biz deyirik ki: Yəhudi dinini gətirənlər, məsələn Həzrət Davud öz arvadlarına kifayət etməyib qardaşını qəsdən bir qanlı müharibəyə göndərüb ölümə verəndən sonra arvadını **aldı**.* (n.2 s.4)

*Yubileydə Ələkbər Mirzəyov öz qoçuluq həyatında hazırına bəzi parçalar **göstərdi**.* (n.2 s.8)

*Hətta Marsın yerə yaxınlaşmasından yerdə xalq içində tumançaq gəzmək hissləri vücuda **geldi**.* (n.2 s.5)

*Şamaxı küçəsində 57-ci nömrəli evin sahibi Ələkbər Mirzəyovun qoçuluq üstündə Sibirdə 7 il qalıb gayıdıb vətəninə gəlməsinin 25 illik yubiləyi **olundu**.* (n.2 s.8)

*Amma baxdı **gördü** ki, arvadların qulluqçuları da gözəldir.* (n.2 s.4)

1. çokluk şahıs -

*Keçən kişilər deyəndə ki: zurnanı verəsən naşı adam əlinə tərsinə çalar biz inanmazdıq amma indi **inandıq**.* (n.2 s.7)

*Belə ki, təcrübədən də **çıxardıq**.* (n.2 s.3)

*Ona görə biz daha ədilə duasından əl **çəkdik**.* (n.4 s.4)

*Vladıqafgaza gəlməsinə bais olanın atası və anası ‘tünbətün gorbəgor’ düşsün ki vilayətlərdə abrumuz gedir, biabır **olduq**...* (n.3 s.10)

*Ancaq nahaq bir yerə **düşdük**, odur ki, bu əhvaltı bilmirəm hansı mərdüməzar götürüb ‘‘Qızdırmalı’’ ya xəbər verib, o da elə bilib kibiz özgə bir babətdən dərs vaxtı çarşaf örtürük.* (n.5 s.3)

2. çokluk şahıs: -

*Gəncə qəzasında Dəliməmmədli nahiyəsinin (Sarov) rayonu icraiyyə komitəsinin kəndliləri soyuq töyləyə doldurması xəbərini yazınca, yazay**dınız** görək sədrin adı nədir və əvvəl nəçidi.* (n.5 s.11)

*Allah sizə rəhmət eləsin. Siz xoşəməl adamlarsınız ki, vaxt ikən ölüb **gıtdınız** və bu namərd dünyanın üzündən **qurtardınız**.* (n.3 s.4)

3. çokluk şahıs

*Moskovada bir çoxları (daloy stıd) cəmiyyətinə yazılıb tumançaq bayıra **çıxdılar**.* (n.2 s.5)

*‘‘Həzrət Bəhanın fərmayışatıdır əməl etməliyiz.’’ deyə məclisdən **dağıldılar**.* (n.2 s.6)

*A. R. Əfəndi olmaq üzrə atasın nitqlər söylənilib bəhailərin hürriyyəttələb olduqlarını **söylədilər**.* (n.2 s.6)

*Bu məsələ, Bakı bəhailərinin xüsusən Balaxana bəhailərinin həyəcanına səbəb olub bu barədə böyük yığıncaq **qurdular**. (n.2 s.6)*

*Amma həman gecə baxırdım, səhnə açılan kimi bizim tamaşçılarımız bir dəlilər evini nəzərə gətirib **gülürdülər**. (n.3 s.2)*

2.2.1.3.1.12.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

*Adlarını bir-bir **yazsam** başağrısı olar. (n.4 s.5)*

*Əgər bir ay **başlasam** bunun tərcüməyi-halını yazam genə qurtara bilmərəm. (n.4 s.6)*

*İndi gəlib rahatca bir dükan açıb oturub içində deyir ki, **qazansam** qəbristan da qayıracağam. (n.4 s.10)*

*Pərvərdigara necə olsun. mən **ölsəm** mənim üstümdə kim Quran oxusun. (n.4 s.5)*

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*Hərgah gedib məktəbin müəllimindən **solruşsan**, deyəcəkdir ki, mən çarşafın nə lazımlığını nə də lazım olmadığı haqqında bir kəlmə də olsa qızlara dərs verməmişəm. (n.4 s.2)*

*Keçən günlər Amərika hökuməti Fransa hökumətinə deyir ki, hərgah köhnə qumar oynayanda verdiklərim paraları verməsələr bu dəfə Almaniya ilə qumar oynamağa **başlasan** sənə daha bir qəpik də verməyəcəyəm.. (n.5 s.2)*

*Əgər bunun da qabağında götürüb **yazsan** ki, gecələr böyüklərə gecələr böyüklərə göstərilən eşkbazlıq nümayişlərini on iki yaşında uşaqlara göstərmək yaramaz - sən deyirsən yaramaz. (n.5 s.4)*

*Bu gün Bakıdan Nijni Novgoroda qədər Volga pristanlarına **getsən** orada yalnız sə kiz milyon iranlı görərsən ki dalında palan paraxodlardan yük daşıyır. (n.3 s.6)*

*Məhfəli-bəhaiyyanda oturanda **görürsən** Həsənəli dəllal bir bayaz çıxardı, Eynulla baqqal bir bayaz çıxardı. (n.4 s.4)*

3. teklik şəhıs-sa- 0 / -se-0

*Suraxanski küçədəki 43-cü nömrəli məktəbdəki odunlara əlini **vursa**, hətta gətirib ondan birini peçə **goysa** həzrət Abbas onun ciyərini çıxarsın. (n.2 s.8)*

*- Nə sirr olacaq, əgər kənddə bir arvadın başı **ağrısə**, məsələn: qorxulu yuxu **görsə**, evində naxoşu **olsa** o zaman gəlir ağanı yanına dua yazdırır və duanın suyunu içən kimi şəfa tapır. (n.2 s.8)*

*Ona görə də indi birisi məndən **soruşsa** ki, (Allahı) bir bilirsən ya yox? (n.2 s.3)*

*Əgər “Molla Nəsrəddin” əyəninin doğru tərcüməsini **istəsə** “Şövqi” əfəndiyə yazıb istəməlidir. (n.2 s.6)*

*Bizim zənnimizcə qəbzləri indi də yazıb **versə** olar. (n.2 s.8)*

1. çokluk şəhıs -

*Amma (Georgi) keşis bunları bilməyir, bəs deyir ki, biz də bir adamıq, amma bilməyir ki, biz bu gün mollalığı **boşlasaq** Bakıdakı dərviş Əliqulu kimi də kamalımız yoxdur ki, Bibiheybət daşlarının altındakı su ilanlarından bir neçəsiniqutuya doldurub Sisyanovski küçədə oynadıb gülzəran edək. (n.4 s.3)*

*Hərgah özgə məmləkəti də götürmüş **olsaq** oralarda da belə-belə hacıları yapmaq olar. (n.5 s.2)*

*Aşqabadda “Köhnə Mütrübə” - Əliqancıq haqqında yazana, Mir Bağır ağa, Seyid Hüseyn ağa haqqında yazana, hərgah biz də dərc **eləsək** oxucular oxumayacaklar. (n.2 s.11)*

*Amma biz həç qorqmuruq lazımı şaylərdən ötrü bir tərəfə müraciət edəndə bir az **gözləsək** də axırda yerbəyər olur. (n.5 s.5)*

2. çokluk şahıs -se-ñ-üz

*Hərgah bu möcüzələrdən yenə **istəsəniz** posta vasitəsilə sizə göndərərəm. (n.3 s.7)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*İndi mən sizə yazıram ki, bu əhvalatı sizə **yazsalar** salarsan səbətə. (n.4 s.7)*

*Nə qədər mümkünsə məhəlli hökumət idarələrinin qonşusunda olan küçələrdən keçməsinlər, hərgah məcburi keçməli **olsalar**, gözlərini yumub qapılarda növbədə duranları görüb səslərini eşitməsinlər. (n.1 s.4)*

*Hərgah **deseler** ki: Yüz igirmi dörd min peyğambərə etiqadım var ya yox? (n.2 s.3)*

*Hərgah siğəyə nə vaxt izin verildiyini **bilsələr**, nəinki gülmək və tənqid eləmək, bəlkə afərin deyərdilər və təqdir edərdilər. (n.2 s.9)*

*Hər halda belə bir cavab **versələr** genə də yaxşıdır. (n.4 s.2)*

19. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

g.g.z.	-dı-m, -di-m, -du-m, -dü-m	-di-n, -du-n, -dü-ñ,	-dıq, -dik, -duq, -dük	-dı, -di, -du, -dü	-duñuz, -düñüz	-dı-lar, -di-ler
şart	-sa-m, -se- m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 73

2.2.1.3.1.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)

2.2.1.3.1.13.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

Tapdım səadəti dara düşəndə,

Alıb öz gücümü xəyallarımdan (s. 18)

Sevdim! Gecə-gündüz yandım şam kimi (s. 17)

Səni içdim udum-udum,

Ana yurdum, ana yurdum. (s. 317)

At belində doğuldum;

Zamanın qazanında

Neçə dəfə dağ oldum. (s. 32)

Xeyirdə gördüm şərini (s. 321)

2. teklik şahıs-du-ñ / -dü- ñ

Anam, tapşırıldın ana torpağa, (s. 22)

Ucaldın günbəgün,

Qalxdın günbəgün. (s. 275)

*Balanı tək qoyub hara **getdin** sən?* (s. 20)

***Dedin** ki, dönmərəm qəlbin səsindən.* (s. 282)

*Nə tez əllərini **üzdü**n dünyadan,*

*Bir anda yox **oldun** sən xəyal kimi.* (s.20)

3. teklik şəhıs-dı-ø / di- ø

*Onlar qazdan **ayıqdı**...*

*Onlar havaya **baxdı**...(s. 12)*

*Ötüb **keçdi** şən günləri,*

*Derdi, qəm-güssəsi **qaldı**.* (s. 321)

*Dilək **oldu** mənim adım,*

***Pərvazlandı** qol-qanadım.* (s. 293)

*Elə bil arxamdan **uçdu** dağ mənim.* (s. 22)

*Bir heyrət dalğası **ötdü** sinəmdən.* (s. 20)

1. çokluk şəhıs -

*İnamla **ucaltdıq** anamız yeri,*

Biz möhtac olmadıq dost, düşməne (s. 41)

*Qış gəlibi **yaşadıq** yazını eşqin,*

*Yamanca **sındırdıq** sazını eşqin,*

*Bilmə**dik**, axırda tel qınar bizi.* (s. 281)

*Anamı dəfə **etdik**...*

töküldü dən-dən

gözümün yaşı. (s. 19)

Könlümüzün səsinə

*Həmdəm **olduq** bu gecə (s. 311)*

Sona çatdı intizar,

*Biz yenə də **görüştük**. (s. 311)*

2. çokluk şahıs: -

*Məni dərdə **saldınız***

Mən sizinlə döyüşdükce,

*Gün-gündən **çoxaldınız**. (s. 15)*

*Bu gün mənə **güvəndiniz**, (s. 89)*

Səbrinizə heyrətdəyik,

*Siz dözümdə fil **oldunuz**. (s. 236)*

*Siz də zamanəyə, dövrə **güldünüz**.*

*Gah da duellərdə **öldürüldünüz**. (s. 58)*

*Ürəyimə **köçdünüz** (s. 82)*

3. çokluk şahıs

*Bir dünya **yaratdılar**. (s. 227)*

*Hələ üstümüzə çirkab **atdılar***

Olduq bu millətin “xain bəndəsi”. (s. 230)

*Qul **etdilər** vətəninə vətəndaşı, (s. 240)*

*Onlar ölçüb-**biçdilər** hər bir leyi dərinə.*

*Özgesini qorxudub **hürkdüler** özlerinden. (s. 12)*

*Gah axşama, gah da ki, səhərə dəm **tutdular**.*

*Özlərini düşünüb özgəni **unutdular**. (s. 12)*

2.2.1.3.1.13.2. Şart kipində Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

Görmədim üzünü

***Çatsam** da bu yaşa*

Ömründə bir dəfə. (s. 16)

*Tək **olsam** həmsöhbətim,*

*Cüt **olsam**, həmkarımdır. (s. 131)*

Əgər gündə bir zindana

*Çəkil **vursam**, ağla məni. (s. 290)*

Oğul şeir oxuyur: “ay anam sənə

*Canımı **versəm** də, bu azdır yenə...” (s. 39)*

*“Hiss edə bilmirəm yaşı” - **desəm** də,*

Bilirəm yaş nədir, ömür, gün nədir? (s. 202)

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

Yağsan da mən gedəcəyəm. (s. 310)

Ağlasan, hönkür ağla, gülsən, qəhqəhə çək, gül.

Gülsən də, ağlasan da tamam doysun qoy könül. (s. 12)

Satsan, üzünə də baxan tapılmaz,

Necə ucuzlaşıb ləyaqət, Allah. (s. 285)

Ot olsan, bir anda dönüb şəh ollam. (s. 280)

Sən “gəlmə” deyirsən, əgər “gəl” - desən,

Yüz giley gizlənir bir gileyində. (s. 274)

3. teklik şahıs-sa- 0 / -se-0

Ağac yansa, fəğan eylər, deyər öz dərdini aşkar, (s. 277)

Özü qocalsa da, sözü qacalmır. (s. 283)

Zaman sənə ögey olsa vay halına! (s. 284)

İnam ölsə, iman ölsə, vay halına! (s. 284)

Göydəki ay, yalnız aydır,

Suya düşsə,

Qırçınlanan dalğalarda

Neçə rəngdən çələngi var. (s. 270)

1. çokluk şahıs -

Ayrılacaq, gün sönər, il qınar bizi. (s. 281)

*Bu zülmü yərdə **qoysaq***

Qoy bizə qənim olsun (s. 319)

*Bu günü **unutsaq**, sabah, biri gün*

Bizi bağışlamaz nəvələrimiz. (s. 224)

*Biz Vətən naminə **ölsək**, dirilərdən diriyik.* (s. 132)

Adamlar, adamlar,

***düşünsək** bir az,* (s. 84)

2. çokluk şahıs -se-ñ-üz

*Nədə xəsis **olsanız** da*

Sevgidə xəsis olmayın! (s. 87)

O dedi: - Fırlanır fırlanacaq yer,

*Buna **gülsəniz** də, gülməsəniz də.* (s. 161)

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*Məni **yandırırsalar** da,*

*Suda **batırırsalar** da,*

Yenə mənəm, mən mənəm! (s. 32)

2.2.1.3.1.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy)

2.2.1.3.1.14.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-du-m / -dü-m

*Yoldaşlarımla bərabər tramvaya **çıxdım**. Çox münasib bir yer **tutdum**.* (s.280)

*Mənə ilk rəhbərlik edən sevimli qadının adını xeyirli bir əlamət kimi qəbul **etdim**.* (s.281)

*Qotazlı atı **sürdüm** də, **gəldim**,*

*Gəncəyə könül **verdim** də, **gəldim**!* (s.13)

***Soruşdum**, bulaq dedi məndə var,*

*Suda əksini axtarıb **tapdım**!* (s.33)

*Əfsərlərin və qeyri miniklərin bir tərəfə toplu olduqlarını **gördüm**.* (s.282)

2. teklik şahıs-du-ñ / -dü- ñ

*Sarışın qız Leylaya: Yaşa Leyla!.. üzümümüzü **ağartdın**, - deyirdi.* (s.280)

*Fəth **eylədin**, **qıldın** hücnər, **oldun** da sultan sinəmə!* (s.14)

*“Bizə gəl!” **dedin**, bir addım atdım,* (s.33)

*Gözəllik tacını **qoydun** başına,*

Dünyaya çəkmədin kabusı-ələm; (s.57)

*Cavan **öldün**, dünyadan kam almadın,*

*Çox **çalışdın**, zəhmətdən heç doymadın.* (s.26)

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

*O, Leyla yalnız mənim çadramı deyil, gözlərimi də açdı. Xanın və xanımın mənimlə sinif düşmənləri olduqlarını isbat **etdi**, məni götürüb savad kursuna yazdırdı. (s.281)*

*Şimşək **oldu**, ancaq bir dəfə **baxdı**, (s.40)*

Baxaraq gözlərinə

***Sordu** onun yaşını (s.52)*

Yandım fəraq ocağında,

*Közüm **söndü**, külüm **qaldı**! (s.33)*

*O gün bizim dağlarımız bir az **güldü şehləşdi**,*

*Bacarıqlı bir qaç qollar zülmətlərlə **əlləşdi**! (s.27)*

*Söyüdlərin yerlərinə **dikti** Sibir akasıyası! (s. 135)*

1. çokluk şahıs -dıq / -dik

*Bir qaç vaxt xəstə-xanada bir yerdə **yatdıq**. Türkcə bildiyimə görə çox **söyləşdik**. (s.283)*

*Bir qaç dəfə əl saxlayıb **vidalaşdıq**. (s.285)*

*Qələmlə **birləşdik**, **yazdıq** mərsiyə. (s.88)*

*Biz anmaqda, söyləməkdən **yorulduq**. (s.121)*

*Çoxdan ayrı **düşdük** biz yar elindən (s.121)*

2. çokluk şahıs -

“Nə xoşbəxtlik **tapdınız?**” Qarı cavab veriv dedi: Qulaq veriniz deyim. Nə xoşbəxtlik tapdıq”. (s.289)

Siz də bəlkə insan kimi **buraxdınız** yuvalarda,

O gül üzli balanızı... Yoxsa nə var havalarda? (s.103)

“Din” söylədik, Quranlann təbdilinə **yeltəndiniz**, (s.135)

Zəngin idik, qurd **oldunuz**, yurdumuza **saldırdınız**, (s.135)

Məmməd bunu görən kimi qonaqlara xitabən: “Qapının ağzından keçən qoca kişini **gördünüz**mü?” - deyə sual edincə... (s.288)

3. çokluk şahıs -dı-lar /-di-ler

Ağladılar, sızladılar, yalvardılar Allaha,

Ulu haqqın rəhmi gəldi könlü qırıq onlara! (s.27)

Yanımdakı çarxlara nəzarət edən qadınlar tanımaq istədiyim qumral gözlü qadının ətrafına toplandılar, ona əl **verdilər**, “Sağ ol Leyla!” - **dedilər**. (s.279)

Rus həkimlərindən razılıq ediyordu ki, buna lazımınca diqqət **etdilər** və yaralarını **sağalttdılar**. (s.283)

Kimdir bu sultan deyə

Sordular bir-birindən:

Eşidincə adını (s.70)

Bu sözlərdən sonra məclis əhli gülməkdən əl çəkib, böyük fikrə **düşdülər**. (s.290)

2.2.1.3.1.14.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

*Nə qədər **yalvarsam**, heç eşitmə, get. (s.94)*

Neron kibi bən də yüksək bir yerdə

***Dalsam** rübabımla bir zövq almaya! (s.147)*

*“Əgər mənim bədbəxt və xoşbəxt olmağımdan **danıssam**, ola bilər inanmayasınız. (s.289)*

***Dönsəm**, üzüm dönsün, dönməyəm səndən, (s.22)*

*Şəhla gözüni **etsəm** əgər bir də ziyarət,*

Ourban edəyəm kəndimi, dərbari - kərəmdə. (s.14)

2. teklik şahıs-sa-ñ, -se-ñ

*Hər kirpiyin bin ox kimi canan **batırsan** sinəmə,*

Qaşlar da üdvən seyfi tək zərbət urar qan sinəmə! (s.14)

*Gəldin də sevindim, gedər **olsan** yenə öyle, (s.105)*

*Sən əgər ətfi nəzər **etsən** pərişan həlmi,*

Bil qəbul etmiş xuda ölgün bənim emalimi! (s.17)

***Geciksən** bir az, ürəyim sızlar! (s.33)*

*Bir **gülsən**, dərmişəm gənclik bağından,*

Bir gülü, çiçəyi dərməyəm sənsiz! (s.39)

3. teklik şahıs-sa- ø / -se-ø

***Yığlsa** da, cəhənnəmlik*

Qara üzlər ağarmaz!... (s.109)

*Bir araya **toplansa**;*

Ölkə yi gedərəməz,

Ey ulu haqq, bağışla! (s.109)

*Qızma, dostum elmə **qalsa**, bən də sənin günündəyim.* (s.114)

*Qurban qəbul edib **töksə** qanımı,*

Nəyi var şairin, verər canını?! (s.99)

*Nənə bir nəğmə **söyləsə**,*

Yel olur, yellənir beşik! (s.55)

1. **çokluk şahıs** -

*Yalnız olmaz əgər **desək***

Rusca ‘xlopok’. (s.248)

2. **çokluk şahıs** -se- n-üz

- Gecənin hansı saatında, dedi, səsinizi **çıxarsanız**, şəfqət bacısı yerindən fırlayıb ailə kimi başınıza dolanıb, canını yarıya sərf etməyə hazırdır. (s.282)

*Arqadaşı alman zabitini **sorsanız**, ondan “təvəkkül” yerinə ancaq: “Döyüşlənd, döyüşlənd, opir alles!” (Germaniya, Germaniya hər şeydən ucadır) cümləsini eşidərsiniz.* (s.284)

3. **çokluk şahıs** -sa-lar, se-ler

*Kim səni bu halə saldı **sorsalar** gər dostlar,*

Söylərəm ol mahru ağlar qoyan əmsalimi! (s.17)

*İgidi **öldürsələr**,*

Dilinə yalan gəlməz. (s.192)

Öldürsələr, kəssələr,

O yara baxmağım var! (s.193)

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dı-m, -di-m, -du-m, -dü-m	-dı-n, -di-n, -du-n, -dü-ñ,	-dıq, -dik, -duq, -dük	-dı, -di, -du, -dü	-dınız, -diniz, -dunuz, -dünüz	-dı-lar, -di-ler, -dular, -düler
şart	-sa-m, -se- m	-sa-n, -se- n	-sa, -se	-sa-k, -se- k	-sa-nız, -se-niz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 74

2.2.2. Çağdaş Yazı Dilleri

2.2.2.1. Türkiye Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.2.2.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -dı-m, -di-m -du-m -dü-m; -ti-m

Gözümü açtığım günden itibaren böyle bir iradenin, muhabbetin kurduğu ağ içinde yaşadım. (SB s. 182)

*Hayır! Büyükbaba, ben o kadar basit ruhlu bir kız değilim! Çok **okudum**; çok **öğrendim**; çok **düşündüm**, çok tahlil **ettim**. (KK s.110)*

*Bereket versin çekirdekleri kalıyordu. Onlarla haftalarca **eğlendim**. Bir kısmını katırboncuklarıyla karıştırarak ipliğe **dizdim**; muhteşem bir yamyam kolyesi şeklinde boynuma **taktım**. (Ç s. 19)*

*- Bu evlenmeye biraz da ben sebep **oldum**. İnşallah, mutlu olurlar, dedi. (ZO s. 308)*

Seniha: "Bu kuytu ve çukur bahçe , benim mezarım;" dedi, "bu rutubetli topraklara, bu yıkık setierin altına, bu yosunlu havuzun suları içine ne arzular, ne emeller, ne hulyalar

***gömdüm** ! " Bahçeden, nefretle başını çevirdi. (KK s.118)*

*Topuklarımla merdiven tahtalarına vurarak, kapılara çarparak odama **çıktım**. Kendimi top gibi karyolanın üstüne **attım**. (Ç s. 30)*

*Yeni bir isim aldım. Şimdi memleketin tabiyetine de **geçtim**. İstersem kalbimle, istersem dimağımla, istersem ruhumla yaşarım... (SB s. 183)*

*"Evet, arkasından da **koştum**, her gittiği yere mektup mektup üstüne yolladım. " (KK s.209)*

*Taşkınlığım o haldeydi ki, ben de onu birdenbire kalçalarından yakalayıp havaya kaldırdım ve tıpkı bana yaptığı gibi yanaklarından **öptüm**. (Ç s. 106)*

2. teklik şahıs -dı-n, -di-n -du-n -dü-n; -tı-n / -ti-n / -tu-n / -tü-n

*Yok... Olmaz. Ben, öyle şey istemem. Gezme yok, eğlenme yok, mahpus gibi **tıkıldın, kaldın**. Bir de yiyecek yemezsen karşığı komşuna dönersin sonra. (Ç s. 142)*

"Yavrum, ne iyi ettin de kızcağızı Ada'ya **gönderdin**. Sıhhati, hâli, neşesi yerine geldi; eski huysuzluklarından, eski bulıranlarından eser kalmadı. " (KK s.78)

- Merak etme, yavrum. Yatarken İmam'ı düşünmüş olacaksın. Bu günlerde çocuk gibi **oldun**. (SB s. 331)

- Hasan Bey'i şimdi nerede **gördün**? (ZO s. 234)

- Gene nettin soyha? Çocuklarla mı **dalaştın**? (ZO s. 76)

- Haydi Feride... Bekleme... Yoksa benimle şaka **ettin**, diyeceğim. (Ç s. 49)

- Haksızsın, dedi. Peregrini kadar dine, an'aneye hürmet eden, sen kimse gördün mü?

Galiba seni dinlemek için nasıl cami cami dolaştığını **unuttun**. (SB s. 217)

3. teklik şahıs -dı-ø / -di-ø / -du-ø / -dü-ø; -tı-ø / -ti-ø / -tu-ø / -tü-ø

Kocasına son hafta yazdığı mektubu, içinden biraz gülerek **hatırladı** ve tekrar etti. (ZO s. 3)

"Geçen gün yine teyzen **geldi**; **söyledi**, bir telgraf almışlar, yola çıkmak için yine para bekliyormuş. (KK s. 145)

Naim Efendi'nin, gözlerini açmasıyla kapaması bir **oldu**; zira karşısındaki minderde, yüzü ağlamaktan kıpkırmızı kesilmiş hemşiresinin bir şey söylemek için kendisine baktığını **gördü**. (KK s. 159)

Sabah hayli erkendi; sandığını arabada **bıraktı**, Maarif Dairesi'ne girdi. (VK s. 16)

Aliye, Kantarcıların bir tehlike olduğunu, Maarif Müdürü'nden olanca şiddetiyle öğrendiğini hissettiği için derhal Ömer Efendi'nin tarafına **geçti**. (VK s. 17)

*Telaşla, kadınlara **koştı**, içeri almaya çalıştı; çıkan çocuklar ve giren kadınlar birbirlerine girmişler, hep bir ağızdan konuşuyorlardı. (VK s. 44)*

*Fakat, dün gece köşkten nasıl çıktığımı, bir daha ölünceye kadar oraya dönmeyeceğimi söylediğim vakit, telaşa **düştü**... (Ç s. 125)*

1. çokluk şahıs -dı- k / -di- k / -du- k / -dü- k; -tı- k / -ti- k / -tu- k / -tü- k

*"Evvela füzuli mobilyalardan, tatlı takımlarından, büfelerden, masalardan, kanepelerden **başladık**; şimdi sıra yataklara, yorganlara geldi. (KK s. 195)*

*"Bunun içindir ki, bir gün Faik Bey'le baş başa **verdik, düşündük, taşındık**; birbirimizle evlenmeyi pek fena bir iş **bulduk**... (KK s. 109)*

*Bulduk, **gönderdik**: Bu , biternem ki kaçınıcı defadır, böyle yol harçlığı istiyor; geliyorum, diyor ve arkası çıkmıyor. " (KK s. 145)*

*- O gün, o subayla iki yarış **yaptık**, ikisinde de berabere kaldık. (ZO s. 191)*

*Neyse, ben ağzı açık dinledim, azıcık da korktum, fakat biraz sonra ahbab olduk. Hattâ bir gün sonra yine bir tıbbiyelinin evinde bir çayda bulunduk, beraber dans bile **ettik**. (ZO s. 39)*

*- Affedersiniz beyefendi, dedi. Takdim etmeyi **unuttuk**. Yeni Fransızca muallimimiz Feride Hanım. (Ç s. 253)*

***Gülüştük** ve yürüdük. (Ç s. 73)*

2. çokluk şahıs -dı-nız, -di-niz -du-nuz -dü-nüz; -tı-nız / -ti-niz / -tu-nuz / -tü-nüz

*- Hayatımı bir parça biliyorsunuz, bazı esrarımı hemen hemen zorla benden **çaldınız**. Benim güzel hem de çok güzel bir nişanlım vardı. (Ç s. 357)*

"Yeter artık , burayı bir trip'o'ya **çevirdiniz**," dedi ve Faik Bey'in önündeki fişleri karıştırmak, dağıtmak istedi. (KK s.26)

Niye duruyorsunuz? O kadar yorgun musunuz? Ne çabuk, ne cabuk kuvvetten **kesildiniz**? Niçin nihayete kadar gidemiyorsunuz? Niçin?" (KK s.62)

"A, efendiciğim, bu yaz gününde bu kadar üşümek neden? Mutlaka keyfinizi **bozdunuz**," diyordu. (KK s.107)

- Vah vah!.. Siz de benim için **üzüldünüz**, dedim. (Ç s. 148)

"Faik Bey, siz dün gece çok fena şeyler **yaptınız**. " (KK s.22)

"Ah, ne iyi **ettiniz**, ne iyi! Yarabbim, ne büyük sürpriz ! (KK s.50)

Kaç senedir beni Avrupa'ya götürmek vaadiyle **avuttunuz**, oyaladınız. Düşündüm ki, hayatının sonuna kadar böyle boş vaatlerle avunup oyalanacağım ve ömrümün yegane gayesine vasil olmadan öleceğim. (KK s.131)

3. çokluk şahıs -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-ler; -tı-lar / -ti-ler / -tu-lar / -tü-ler

Bu gösterişsiz girişten sonra, Zeyno'nun kocaman odasına çıktılar; tatlı tatlı sohbeta **daldılar**. (ZO s. 184)

Çok geçmedi, nerede olduğunu **bildiler**; zira, Seniha, Faik Bey'e çektiği telgrafın bir aynını da babasına göndermişti. (KK s.130)

Fakat mutfak kapısının dışında yaseminleri beraber sulayan Rabia ve Osman onun gelişini o akşam tabii **buldular**. (SB s. 293)

Neye uğradığımı anlamaya meydankalmadan teyzelerim beni kucaklarına alarak yukarı **götürdüler**, bir yandan öpüp bir yandan azarlayarak üstümü değiştirdiler. (Ç s. 16)

Neferler, Damyanos'un genç kıza zaafını bildikleri için, fazla bir itina ile arzusunu yerine getirmeye **çalıştılar**. (VK s. 127)

Önce topraktan çok küle benziyen kurşunî tozların yayıldığı açık çölün ortasındaki kesilmiş ekinlerin dağlar gibi yığıldığı san bir harman yerine **gittiler**. (ZO s. 69)

Şeyh Yusuf Efendi'yi sık yapraklı bir ceviz ağacının altında oturtular, tamburu eline verdiler. (Ç s. 265)

Haso çocuğun gelecekte ilgili rüyasının kendilerine de sıçrayan mutluluğu ile Saffet ile Hasan çocuklaştılar ve Harem iskelesini ve oradan görünen İstanbul'un resmini yapmak sevdasına düştüler. (ZO s. 265)

2.2.2.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

- Ben **olsam**, derhal Peregrini'yi hoca diye tutarım. (SB s. 38)

Ne söylesem, ne **yapsam**; kendime, sana ait birşey gözüyle bakmaktan kurtulamıyordum. (Ç s. 351)

"Yarab ! Ne olur, şimdi bir kazaya **uğrasam** da, mahvalup **gitsem**! " diyordu. (KK s.102)

"Evet, evet, sevişiyoruz. Bugün istesem ben ona varırım; bugün **istesem** o beni alır; dünya bir araya gelse, kimseler bizi ayıramaz. (KK s.109)

- Saffet'i **sevsem** evlenmeme bir engel var mıydı? (ZO s. 231)

2. teklik şahıs:

- Ben sana bir maymun alsam da, sen de sokaklarda **oynatsan** nasıl olur! Sende bu istidat varken, pencerelerden başına çil kuruş yağar, biz de ekmek parası ediniriz. (SB s. 73)

- Mumu söndüreyim, çekileyim mi, Rabia? Biraz **dalsan**, dinlenirsin. (SB s. 316)

- Gelin **olsan** bile harhalde yirmi yaşına kadar vakit var. (Ç s. 287)

'Benim yerimde sen **olsan** daha ziyade mukavemet gösterebilir miydin?' (KK s.216)

- Allahın şeytani, Muhsin! Bizimle beraber gelmesine ne kadar sevindim **bilsen**, annesiyle yalnız gelmek zorunda olaydım çok sıkılacaktım. (ZO s. 142)

3. teklik şahıs: ø

- Bunun kadınlara göre mânâsı ellerine fırsat girdi diye kocalarını Haymana beygiri gibi kullanmak, canlarından bıktırmak. Yalnız kocalarına **olsa...** Dünyanın başına belâdırlar. Rabia güldü. (SB s. 309)

Osman artık onu kendi hâline terk etti. Evet, bin sene Şark'ta **otursa**, mistiklerin ruha verdikleri ehemmiyeti idrak edemeyecek. (SB s. 309)

Anasının geçmişini **bilse** ne derdi? (ZO s. 200)

Lazım geliyordu ki , Seniha, Naim Efendi için artık ebediyen mevcut olmasın, günün birinde **dönse** bile artık yüzünü görmesin. (KK s.134)

"Hiçbir haber yok mu? Daha gelmeyecek mi? Bu ne uzun harp, ne uzun! Aruk bir nihayete erse; lehimizde yahut aleyhimizde, nasıl o lursa olsun, bir nihayete **erse ! . .** " deyip duruyordu. (KK s.193)

1. çokluk şahıs:

- Merak etmeyin... Düşmeye o kadar alışığım ki... Mesela yakın **olsak** şakağım da bir yara izi görürdünüz. Bir iz ki; bütün öteki güzel ikleri tamamlar... (Ç s. 35)

- Ah, yezit, bozguncu heriflerden biri olsa da bir **yakalasak**. Harp Divanı'na vermeden önce, şurada kemiklerini kırıncaya kadar bir dövsem! (ZO s. 49)

- Rabia Abla'yı mahalleye imam **yapsak** nasıl olur? (SB s. 309)

"Daha görünürde kimseler yok, merakımdan çatlayacağım, dedi. "Bari uşaklardan birini aramaya **göndersek . . .** " (KK s.123)

Nasıl döşesek, ne yapsak nafile. Daima her tarafında bir sığıntı gibisin. (KK s.141)

2. çokluk şahıs -sanız / -seniz

*A Hanımefendi, bu kızcağızı bizim hizmetçi kızın yanına **koysanız** hem o konuşacak adam bulur, hem biz bu kadar sıkışmayız, dedi. (ZO s. 45)*

*Karakış ortasında, karın lapa lapa yağdığı bir gece, odanızın penceresini **açsanız**, size karanlıktan bir bülbül sesi gelse ne duyarsınız? (Ç s. 418)*

*Hem kırmızı yanaklı insanların rengi hep tabii değil ki, bir annemin tuvalet masasını **görseniz**. (ZO s. 27)*

*- Biraz daha gayret **etseniz**, merhamet size, beni sevdiğinizi iddia ettirecek. (Ç s. 352)*

*"Sizin için neler yazdığım **bilseniz**, onu affederdiniz, mutlaka affederdiniz." (KK s.134)*

3. çokluk şahıs -sa-lar, -se-ler

*Şimdi Hasan ölse ve gözlerinin resmini **alsalar** bu ışıklı objektifin içindeki değişmez ve sevimli portreyi bulacaklar! (ZO s. 318)*

*Yaşım, eski kafam, beni Padişah'ın düşmanlarına -ecnebi bile **olsalar**- fazla sert muameleye mecbur ediyor. (SB s. 141)*

*Onların yerinde olsam, sonra, günün birinde kendi kızımın küçük bir çocuğu başıma **getirseler**, zannediyorum ki benim de kalbim kırılır. (Ç s. 354)*

*Bu ot, güzel kokusu için bazen mihnete de uğrar, insanlar, onu parmaklarının arasında **örseler**, hırpalarlar. (Ç s. 431)*

*Her tarafınızdan arzu, emel, gençlik fişkırıyor, şimdi 'haydi!' **deseler** bir seneden beri yaptığınız seyahatleri aynı iştiha ile tekrar edebileceksiniz. (KK s.151)*

2.2.2.2. Çağdaş Azərbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.2.2.2.1. MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ - MƏKTUBLAR.

ŞƏFİBƏYÇİLİK CELİL MEHMET KULİZADE - SƏÇİLMİŞ ƏSƏRLƏR

2.2.2.2.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs: -dı-m / -di-m / -du-m / -dü-m

Məktubunuzu **aldım**. Bu ayın sonlarında hərəkət etmək nəzərdə tutulmuşdur. (s. 118)

Bu qərar üzərində düşünərək, müxtəlif vaxtlarda firqə mərkəzinin üzvü olmuş şəxslərin iştirakı ilə yeni firqə mərkəzi (Divan) təşkilatının münasib ola-cağı qərarına **gəldim**. (s. 148)

Bammatovdan məktub almadığınıza **təəccübləndim**. (s. 28)

Tələbələrimizi belə ümitsiz bir halda təsvir etdiyinizə çox məyus **oldum**. (s. 45)

Burada bəzi qəzetəçilərlə də **görüşdüm**. Rusiya haqqında məndən məqalələr istədilər. (s. 18)

2. teklik şahıs: -dı-n / -di-n / -du-n / -dü-n

Sən mənə “Yeni Kafkasya”-nı Fransada intişar etdirmək (yaymaq) üçün vasitələr göstərəcəkdin. (s. 34)

Parisdən əməkdaşlığa hazır olan bir adam tapıldı, ikincisi də sən **oldun**. (s. 32)

3. teklik şahıs: -dı / -di / -du / -dü

Xosrov bəyin də bir atım barıtı varmış, **atdı** və sonra məlum **oldu** ki, o, yazıçı deyildir. (s. 71)

İndi yazmaq istəyirdim, işim **çıxdı**. Ona görə Sizə yazdığım bu məktubu burada bitirmək lazım **gəldi**. (s. 46)

Bu itaətsizliyin cəzası olaraq İstanbul təşkilatı onları öz sıralarından xaric **etdi**. (s. 148)

Əzizim, bu qədər hadisələr **oldu**. Millətlər Liqası, ingilis de-putatları, sosialist qurultayları tərəfindən Qafqaz müzakirələri **keçirildi**. (s. 49)

1. çoxluk şahıs: -dı-ğ / -di-k / -du-ğ / -dü-k

Şəfibəyçiliyin bu hüddud bilməyən sükutu qarşısında duşu-nərkən, istər-istəməz, bolşeviklərin mühacirəti dağıtmaq üçün xaricdəki casuslarına göndərdikləri təlimatı **xatırladıq**. (s. 187)

Sizin göndərdiyiniz ünvanlara yeni ilin başından qəzetlər **göndərdik**. (s. 64)

Əkbər ağa ilə bərabər “Derpen” qəhvəsində Sizi saat 11-ə qədər **gözlədik**. (s. 85)

Bu “xəyanəti” o “sədaqətdən” hər zaman üstün **tutduq**, yenə də tutacağıq! (s. 155)

Avropadakı ictimai rəyə müraciət etmək ehtiyacı məlumdur. Həmin ehtiyacı bu şəkildə təmin etməyi **düşündük**. (s. 68)

2. çoxluk şahıs: -dı-nız / -di-niz / -du-nuz / -dü-nüz

Müntəzəm çıxacaq. Yəqin Siz də **aldınız**. (s. 115)

Orada Azərbaycan teatrı haqqında bir məqalə vardır. Sizmi **yazdınız**? Başqasında o məlumat və təfəsilat olmaz. (s. 74)

Bəli, əzizim. Məni acı yazmaq zərurətinə sövq **etdiniz**. (s. 82)

Əli Mərdan bəyə Bakıda çıxan gizli intibahnamələr göndər-mişdim. Bilməm **gördünüz**mi? (s. 26)

3. çoxluk şahıs: -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-lər

Bütün firqə üzvləri bu təklifi məmnuniyyətə qəbul etdikləri halda, Şəfi, Xəlil Və Sadiq bəylər ona qarşı **çıxdılar**. (s. 148)

Nümayəndə heyətinin AMM-ə tabe olmasını təmin edən bu anlaşılmaya qarşı çıxaraq və firqə toplantılarında Şəfi bəylə bərabər əldə olunmuş razılaşmanın səmimi olmadığını əsas gətirərək, olmazın tənqidlərə **başladılar**. (s. 147)

Özlərinə məxsus gizli taktikanın təzahürü olan bu manevr ilə bərabər onlar firqə mərkəzinin üzvləri arasında da fikir ay-rılıqlarını qızıqdırmaq və həmrəyliyi pozmaq yolunu **tutdular**. (s. 148)

Özü də bu hərəkətlərində milli çərçivə daxilində də qalmayaraq, beynəlmiləl miqyasda intriqalara baş **vurdular**. (s. 148)

Digər tərəfdən, ruslar üsyanın hazırlanması barədə qabaqcadan məlumatlı olduqlarından qabaqlayıcı tədbirlər **gördülər** və onun Gürsüstəndəki miqyasını da maksimum dərəcədə lokallaşdırma **bildilər**. (s. 48)

2.2.2.2.1.1.2. Şart kipində Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -sa-m, -sä-m

Əgər məktubunu alıb, doğru ünvanını **öyrənsəm**, yenə alıb göndərərəm. (s. 22)

Digər məsələni, İstanbulda olan əhvali-ruhiyyəni aradan qaldırmaq üçün, lazım **bilsəm**, təşəbbüsə hazır olduğunuzu, düzü, anlamadım. (s. 103)

2. teklik şahıs: - sa-n, -sä-n

Quzum, Fransanın indiki vəziyyətindən məqalələr **yazsan** çox yaxşı olar. (s. 33)

Əgər **bacarsan**, fransızların buradakı şirkətlərdən birisinə tövsiyə (tapşırıq) ilə **gəlsən**, daha yaxşı olar. (s. 56)

Parisə gəlmədən əvvəl Balabəyə məktub yazmaq **istəsən** mənə göndər. (s. 37)

Onun adını və ünvanını tapıb **göndərsən** məmnun olaram. (s. 45)

3. teklik şahıs-sa- / -se-

*Bakı və Tiflisdə çıxan mətbuata **baxılırsa**, bu məsələnin Qafqaz bolşevikləri üçün əsas problemlərdən biri olduğu aşkar olar. (s. 126)*

*Hər halda zərurət **yananarsa**, bu bəyanatınızı rəsmi surətdə də M.M. adına göndərməkdən imtina etməssiniz, zənn edirəm. (s. 103)*

*Namizədlər **olsa**, bunlar münaqişə **etsə**, lehinə və ya əleyhinə bir söz söylənilmiş olsaydı, o zaman haqqınız vardı, giley edər, şikayət edər, məzəmmət də edərdiniz. (s. 75)*

*Gələcəkdə maddi durumumuz **güclənərsə** müəllif haqqı da ödəniləcəkdir. (s. 22)*

*Əli Mərdan bəy əfəndi də protesto **göndərsə** müvafiq olar. (s. 34)*

1. çokluk şahıs: -sa-ğ / -sä-k

*Xeyr, özü hər kəsdən daha yaxşı bilir ki, əvvəla biz zəngin deyilik, ikin-cisi də, zəngiz **olsaq** belə, pul ilə tərəfdar qazanmaq istəmərik. (s. 174)*

*Şəfi bəy həqiqi peşəsi olan vəkilliyi hər nə qədər tərk edib, öz təbirincə **desək**, heyvan bəsləməklə məşğul olsa da, zənn etməyin ki, bu surətin öz heysiyyət və günahsızlığının müdafiəsi üçün kifayət olduğunu düşünə biləcək qədər savadsızdır. (s. 162)*

*Digər intriqa və fitnələrini nəzərə almadan, yalnız sonuncu pis hərəkətinə görə, biz Şəfi bəyin artıq millî işlərə qarışmaq səlahiyyətində olmadığını elan **etsək**, bütün zəka əhlinin tərəddüdsüz bizə haqq qazandıracağına qətiyyənlə şübhə etmirik!.. (s. 164)*

2. çokluk şahıs: -sa-nız / -sä-niz

*Buna görə də vəd etdiyiniz təfəsilatı bir məktubla yazaraq məni **məlumatlandırırsanız**, məmnun olaram. (s. 118)*

*Bu cəhətləri **açıqlasanız**, o zaman təşkilat ilə münasibətləriniz aydın olar. (s. 105)*

Xüsusilə Avropa mətbuatında bizimlə əlaqəli məsələləri izah etməkdə yardımçı olsaz və yaxud xəbər göndərsəniz idarə Sizdən məmnun olar. (s. 115)

Siz də səfərinizi bir-iki gün daha gecikdirsəniz sizinlə bərabər Parisə gedərik. (s. 17)

Bu barədə “Prometey”də bibliografik bir yazı nəşr etsəniz, yaxşı olar. (s. 69)

3. çokluk şahıs: -sa-lar / -sä-lär

Oradakılar əldə olunan anlaşmanı qəbul etsələr də, Şəfi bəy yenə rahatlıq tapmır, Şəfibəyçilik təmin olunmur. (s. 154)

2.2.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri Türkmen Türkçesinde şu şekillerde kullanılmaktadır:

Tablo 2.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik	1. Şahıs	-m
	2. Şahıs	-ñ
	3. Şahıs	ø
Çokluk	1. Şahıs	-k
	2. Şahıs	-ñIz
	3. Şahıs	-lAr

Tablo 75

Emma motoriñ tarrıldısına öz sesimi özümem eşidip bilmän galdım. “Ama motorun tarıltısından kendi sesimi kendim de duyamadım.” Ç. Aytmatov, ET: 14

So günüň ertesi biz gün dogmaňka ise yapışdık. “O günün ertesi biz güneş doğmadan ise başladık.” Ç. Aytmatov, ET: 25

Egnimdäki eşigim oda salsaň tütecek däl. “Sırtımdaki elbiseyi ateşe atsam yanmaz.” A. Govsudov, P: 37

-Saglıkmı, Ocar bagşı? - diyip, oňa habar gatdı. “İyi misiniz, Ocar Ozan?, diye ona hatır sordu.” E. Atayev, ZT: 7

Görülen Geçmiş Zaman (Mâlim Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde *mâlim öten zaman* veya *öten zaman* terimiyle karşılanan bu zaman kipi işin, oluşun konuşulan zaman diliminden önce gerçekleşip bittiğini gösterir. Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi ünsüz uyumuna girmeyen -dI/ -dU ekleriyle yapılır.

Öňden övrenişmeseň, gızışyançaň mıdama kın bolyar, yöne ertirki keypihonlığımız uzun günläbem ayrılmadı. “Önceden alışmamışsan ısınıncaya kadar

daima zor olur; ancak, ertesi günkü mutlughumuz uzun zaman devam etti.” Ç. Aytmatov, ET: 2

Türkmen Türkçesinde yazıda ikinci heceden sonra yuvarlak ünlü bulunmaması kuralı sebebiyle yuvarlak ünlülü sözcüklerin yalnız ikinci hecesinde bu ekin -dU şekline rastlanır. Bu ek üçüncü hece içindeyse sadece düz ünlülü şekli kullanılır. Diğer bir kural da teklik üçüncü şahısta bu ekin sadece düz ünlülü şeklinin kullanılmasıdır.

Ocar bagşı özüni boy yigit çaglarına dolanıp baran yalı duýdı. “Ocar Ozan kendini bekar delikanlılık çağına gitmiş gibi hissetti.” E. Atayev, ZT13

-Ey, Miralı, men hasrata batdım, düşümde Gülpam öldi! - diyip, uludan demini alıp, gama batıp oturdu. “-Ey, Miralı, derde gömüldüm, rüyamda Gülpam öldü!, deyip derin nefes alarak gamlanıp oturdu.” MS: 32

-Ey, Soltanım, şu gül semal degip, öz ornundan yere gaçdı, soldı. “-Ey sultanım, bu gül rüzgar deyip yerinden düştü, soldu.” MS: 33

Şart Kipi (İşliğin Sert Şekli)

Türkmen Türkçesinde -sA ekiyle yapılan ve bir işin ya da oluşun gerçekleşmesi için başka bir iş ya da oluşun şart olduğu durumları bildirmek için kullanılan tasarlama kipidir.

-Hava, gardaş, yagmasañ hem, gübürdeysiň-ä yaman däl! “-Evet, kardeş, yağmasan da gürlemen fena değil!” B. Kerbabayev, SE: 52

-Eger yerdir suv ulı ile deň-derman paylanıp, biziňem öz yerimiz bolsa, sonı sürsek, esevan etsek, öz çäcimizi özümüz dövsek, ana sonda bizem bagtly borus.

“-Eğer toprak ve su büyük halka esit olarak paylaştırılıp bizim de kendi yerimiz olsa, onu sürsek, baksak, kendi tahılımızı kendimiz kaldırsak, iste o zaman biz de mutlu oluruz.” Ç. Aytmatov, ET: 9

Oğuz grubu lehçelerinin hepsinde -sA (Azerbaycan Türkçesinde -sa/ -sä) ekinin şart kipi için kullanıldığı görülmektedir. İyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen şart kipinde şahıs eki, kip ekinden sonra gelir. Nezaket ve istek ifadesi için çokluk ikinci şahsın sonuna uzun ünlülü -lan/-län eki getirilir. Bu ek, bazen de fiile soru anlamı katar. Çokluk üçüncü şahsın sonuna -lAr ekinin getirilip getirilmemesi anlam değişikliğine yol açmaz.

Tırrı. -Bu aklı çaşan goca seretseñizläň? “Tırrı- Bu aklı şaşan ihtiyara bakar mısınız?” A. Mämiliyev, GO: 48

Kın görmeseñiz o günki geyen köynegiňizi geyseñizläň. “Kusura bakmazsanız o gün giydiğiniz elbiseyi giyseniz.” A. Mämiliyev, Go: 55

Siz Merve nähili yük ugratdınız?, diyip, soraysalar näme etcek diysene. “Siz Merv’e nasıl yük yolladınız?, diye sorsalar ne yapacağım?” H. Meläyev, Pt: 66

-Öz obamızdan ahır militsionerem döredi diyip, men Gissara barsamam övniüp yördüm velin... “-Kendi köyümüzden bir milis çıktı diye ben, Gissar’a gitsem de övünüyordum.” A. Tagan, Y: 50

2.2.2.3.1. MAHTUMQULU (17. yy)

2.2.2.3.1.1. II. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

2.2.2.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -dym/ -dim / -dum / -düm

Oýandym, örtendim, tutaşdym ýandym, (s. 124)

*Magtymguly **bildim**, bagtym biwejdır, (s. 57)*

*Hasap **etdim** dünýä başdan-aýaga,*

Üç ýüz altmyş ýyllyk ýoldur bu dünýä. (s. 79)

*Bal urup, göklere **uçdum**, ýaranlar. (s. 124)*

*Bir jumga gijesi **gördüm** düýşümde, (s. 123)*

2. teklik şahıs: -dyn/ -din / -dun

*Niçe Pygamberlere **kyldyň** etäýy-döwleti, (s. 37)*

*Ýetmişde “Hak!” diýp **galdyň**,*

Kuwwatyň ýok, ýykyldyň,

*Gojaldyň, işden **galdyň**,*

*Söýle, ne pişä **ýetdiň**. (s. 285)*

*Gudratdan bar **etdiň** jümle zeminni, (s. 59)*

*Owwal **suwduň**, gan **bolduň**, (s. 283)*

3. teklik şahıs-dy-ø / di- ø

***Turdy** mekanyndan, **çykdy** bendinden, (s. 123)*

*Kapyrlar ganyny **saçdy** Muhammet, (s. 86)*

*Owaz bilen ýyglap **durdy**, dostlar hey! (s. 46)*

Geldi bir saýyl duçar. (s. 91)

Ol dostlardan aýra **düşdi**. (s. 417)

1. çokluk şahıs: -dyk/ -dik / -duk / -dük

Bolan işe hayran **galdyk** özümüz, (s. 389)

Biz **istedik** ulug ýaran, (s. 417)

Doga kylyp, döker **bolduk** ýaşymyz. (s. 262)

Şükür Haka, bizem bu ýola **düşdük**, (s. 307)

Gördük saýy köňül sowar, (s.331)

2. çokluk şahıs: -dyňyz

Diýdi: "Hyzmat ne boldy,

Çagyrdyňyz bizleri!" (s. 441)

"**Aldyňyz** arymny, ýa Resul!" diýdi, (s. 482)

3. çokluk şahıs: -dylar, - diler, -dular, -düler

Melekler müşk ile anbar **saçdylar**. (s. 146)

Gitdiler barysy, ýöräni bolmaz. (s. 243)

Taglamun dagynda zahyd **gezdiler**,

Mömin munda, berat anda **ýazdylar**,

Şahmuhametde Byrag aty **düzdüler**,

Her kyrk ýyldan Zöhre göge ýetişdi (s. 413)

Ýusup tagta müniüp patşa **boldular**, (s. 136)

Jepa çekip yslam dinin **düzdüler**, (s. 86)

2.2.2.3.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

*Köñül awlaýyn diýp **ugrasam** her ýan,* (s. 245)

*Hasap edip **dursam** ýene dördi ýok,*

Ne mekanda, jaýdadygy bilinmez. (s. 262)

*Magtymguly, **köýsem, bişsem,***

*Ynanmazlar oda **düşsem,***

*Höwesim bar bir gyz **guçsam,***

***Diýsem** sözüمنى erkana.* (s. 71)

*Şerap içip, serhoş bolup, **segresem,***

*Ganym janyn gyýym-gyýym **dograsam,***

*Görogly dek dagdan-daga **ugrasam,***

Ýa, Reb, habar bilerinmi, ýar, senden! (s. 335)

*Könlüm istär, **gezsem** dünýä älemi,*

Ganatym ýok, uça bilmen neýläýin?! (s. 370)

2. teklik şahıs-sa-ň, -se-ň

*Ýagşa dost köp, ýaman **bolsaň,** ýok gardaş,*

Bu eýýamda baş-aýakdyr, aýak-baş, (s. 261)

*Kämil **tapsaň,** goý ýolunda başyňny,*

*Är zynda **ýörseň,** är dek bolar sen!* (s. 342)

Gul bilen **sözleşseň** beýniň bulanar, (s. 236)

Ger, **öldürseň**, nāhak ganyna degmez. (s. 254)

It ýalyn topraga **dökseň** hoşlanar, (s. 363)

3. teklik şahıs: -sa- ø / -se-ø

Köňül bostanynda iman täze gül

Bir **açylsa** durar solup ýetmez hiç. (s. 84)

Säher wagty derwüş nalyşa **gelse**,

Bilenden ýüp alyp, boýnuna **salsa**,

Taňry söýen bende bet doga **kylsa**,

Pelegi titreder, arşy ýandyrar. (s. 103)

Esrapyl sur **çalsa**, ýer, gök **egilse**,

Şeýtan sar-sar **uçsa**, daglar **dagylsa**,

Deçjal dünýä **inse**, goşun **ýygylsa**,

Yzy Hindde bolar, öňi Kars çykar. (s. 110)

Goja daglar serin egip, **ötürse**,

Saba gelip, arzym ýara **ýetirse**,

Yza dönüp, ýar jowabyn **getirse**,

Höwes bilen ismin ýazsam dessana! (s. 591)

1. çokluk şahıs -sak / -sek

Sapar edip **barsak** Nuşah mülküne, (s. 100)

Ýüz küý geler-geçer her gün bu başa,

*Istäri bar, sapar **kylsak**, Azadym! (s. 310)*

***Oýandyrsak** uýumuş bagty, (s. 352)*

*Ne hözirli günmüşdik bolup **gitsek** diwana. (s. 488)*

*Nesip tartyp, biz hem **düşsek** ýollara,*

Diýiň iller bolsun bizge rowana. (s. 591)

2. çokluk şahıs -saňyz / -seňiz

*Her ýere **barsaňyz**, nesibäňiz bar,*

“Baý bolay” diýip, hezzetiňden aýrylma! (s. 59)

*Bir bedewi saýlap alar **bolsaňyz**,*

Synasyn, sagrysyn, gerişin görüň! (s. 298)

***Öylenseňiz**, garap alyň zatyny,*

Eýäm görkezmesin ýaman hatyny, (s. 145)

***Bilseňiz**, dünýäniň barysy hasrat! (s. 188)*

*Birew bilen aşna bolay **diýseňiz**,*

Owwal ykrarynda duruşyn görüň! (s. 298)

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*Ýol üstünde ölsem, ýola **atsalar**,*

*Razy men üstümden basyp **ötseler**,*

*“Magtymguly” diýip adym **tutsalar**,*

Gören göz jort atar eşden gulaga. (s. 375)

*Gerçe ot **ýaksalar** yşk ýagyndan,*

Ölüm asan erer dost pyragyndan, (s. 187)

*Nan **berseler**, daşa döndi ol zaman,*

Il görmegen azap gördi, ýaranlar. (s. 129)

***Gelseler** azada jismiň iýmäkge ol muru-mar,*

Kim alar pa mal kylmagaýlar seni za-ru-nezar, (s. 503)

*“Rebbiň kim?” diýip **sorsalar** Müňkür, Nekir agmalymy, (s. 71)*

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dym, -dim, -dum, -düm	-du-ň, - dü- ñ	-dı-ø, di- ø	-dyk, -dik -duk, -dük	-dyňyz	-diler, -dular, -düler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-ň, -se- ñ	-sa- ø, -se- ø	-sak / -sek	-saňyz, -seňiz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 76

2.2.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)

2.2.2.3.2.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.3.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

*Çoh işler gaýyryp, gala **boşatdym**,*

*Aly Zülpükaryn **çaldym**, işanyım! (s. 29)*

*Magrupy diýr, sana **geldim**, isanyım! (s. 29)*

*Bir merdi dost **tutdum** desti-sährada (s. 15)*

Üçünji äleme **doldum**, işanyım! (s. 29)

Döwletýar beg diýer, **gördüm** ertäni, (s. 13)

2. teklik şahıs-du-ň / -dü- ñ

Meni sondan aýra **saldyn** hudaýym, (s. 22)

Gaflatda **geçirdin** mydam sagatyn, (s. 32)

Gezdin imdi gara bagryngan eýläp, (s. 34)

Çeker **boldun** bu dünýäniň apatyn, (s. 32)

Harç etgin hünäriň, goç ýigit **gördün**, (s. 19)

3. teklik şahıs-dı-ø / di- ø

Döwletýara ýoldas **boldy**, (s. 5)

Hak ýagşy **ýaratdy** döwlet bersäni, (s. 13)

«Ze» zebun boldy bu halym,

günbe-günden **artdy** dert, (s. 48)

Eý ýaranlar, **geldi** ýaman zamana, (s. 26)

Üç güne çen älem duman getirdi. (s. 37)

1. çokluk şahıs -

«Sen ölinçän bizler **ölsedik**» diýdi, (s. 37)

2. çokluk şahıs: -

Bäs ýüz kisä güýç **bermedik** töňňäni (s. 16)

3. çokluk şahıs

Ýygmadylar dünýäni, geçdi, görüň, dosty agla, (s. 47)

2.2.2.3.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m, -se-m

Sibli kibi ýansam ýşkyn oduna, (s. 26)

Magrupy diýr, aýtsam çilim şanyňa, (s. 36)

Magrupy, çeksem ahy-zar, (s. 1)

Günde görsem on dört ýaşar gyz kibi, (s. 12)

Agalar, arzymny beýan eýleşem,

Durun, Mehin atly watanyň galdy; (s. 17)

2. teklik şahıs-sa-ň, -se-ň

Owwalda olsaň hub idi, (s. 10)

Söwes gün ýesiri bolsaň bir merdin,

Harç etgin hünäriň, goç ýigit gördün, (s. 19)

Ötseň müjjerret ýagşydyr. (s. 4)

Gyzylbas ýörese, habar getirseň,

«Bähbit» diýip, tizden bar-da gaýtgy! (s. 14)

Höwes etseň jennetdäki jenany,

Dagdan-dasdan beter agyr günäni (s. 16)

3. teklik şahıs-sa-ø / -se-ø

Gyz-da bolsa konül hoşy, (s. 3)

Dasarda bir bedew köwlenip dursa,

Ak öýde bir gözel tovlanyp dursa,

*Allahym ikisin bir ýerde **berse**.*

Bir ata aşygam, bir-de gözele. (s. 12)

*Goç ýigit **münse** üstüne,*

*Jyzasyn **alsa** destine,*

*Dest **berse** möwlam dostuna,*

Ýigide gayratdyr bedew. (s. 5)

*Den-dusy **gelse** daşyna,*

*Ýowuz gün **düşse** başyna,*

Jan köýer gardaşy gerek. (s. 7)

*Ýene gaydyp öýli oğlan **dilese**,*

«Bitmez» diýip, jogabyn ber-de gaytgyl! (s. 14)

1. çokluk şahıs -

*Goldan gelse, **etsek** haryt, (s. 1)*

2. çokluk şahıs -se-ň-iz

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

*Söwdagärüm sud üçin Balhu-Badahşan **gitseler**,*

*Eşrefi, göwher çyragy, lagly-merjen **satsalar**,*

*Gelse myhmanhanaga, gullar agyny **tutsalar**,*

*Daşy mermer ak otagda daýyma hem **ýatsalar**.*

Ança döwlet, munça nobag,

şunça kân istär könül. (s. 42)

Şa-geda gelse danyşyp, görseler az-köp tamam, (s. 42)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dym, -dim, -dum, -düm	-du-ñ, - dü- ñ	-dı-ø, di- ø	-dyk, -dik -duk, -dük	-dyňyz	-diler, -dular, -düler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-ñ, -se- ñ	-sa- ø, -se- ø	-sak / -sek	-saňyz, -señiz	-sa-lar, -se-ler

2.2.2.3.3. MOLLANEPES 19. yy

2.2.2.3.3.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.3.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -dy-m / -di-m / -du-m / -dü-m

Ýüz mün arman bilen senden aýryldym, (s. 20)

Gerdenge golum saldym, (s. 37)

Ýary taslap, geçdim gitdim. (s. 8)

Tutdum goludan pugta, (s. 36)

Gördüm atas düsdi bu sirin jana, (s. 32)

2. teklik şahıs -dy-ñ / -di- ñ / -du- ñ / -dü- ñ

Ýüpege çoladyñ, doga bekledin, (s. 54)

Ýandyrdyñ, köydürdin, nâzli dildarym, (s. 11)

Sowukdyr yssydan gorap eklediñ, (s. 54)

*Kä sargaryp, kähi **solduň**, (s. 9)*

*Meger ýere **düsdüň** howadan, gelin! (s. 34)*

3. teklik şahıs -dy- / -di- /-du- /-dü

*Sana **düsdi** nazarym, söýgüli janan, bári gel. (s. 42)*

*Bu dünýäge dürler **doldy**,*

*Aýlar ýasdy, günler **galdy**,*

*Turgul imdi, wagt **boldy**,*

Oýan imdi, Mollanepes! (s. 9)

*Bu gün ýetip **geldi** ajal permany, (s. 53)*

*Alma ýanaklaryn ýadyma **düsdi**. (s. 20)*

*Çemenler **baglandy**, jemyg **oldy** güller,*

*Basdan aýaklaryn ýadyma **düsdi**. (s. 20)*

2.2.2.3.3.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-sa-m / -se-m

*Gol uzadyp **tutsam** pudaklaryndan. (s. 16)*

*Çesmim **açsam**, arman eken, näzli ýar! (s. 18)*

*Gyýa-gyýa **baksam**, gözümin ujy*

Gören asyklaryn aklyn dagydyr.» (s. 22)

*Diýdim ki: «Özü **gitsem**,*

könlüm sana wabeste!». (s. 45)

*Ýüzüm **sürtsem** daslaryna! (s. 2)*

2. teklik şahıs-sa-ň / -se-ň

*Seýle **çyksan**, ak jeren dek böker sen, (s. 14)*

Könlünge ýeter dilber,

*pinhan ýerde **uçrassan**, (s. 36)*

Bak ýagsy nazar birle,

*gülgün ýüzüni **görsen**, (s. 35)*

*Gel, **görüssen** keramatly golundan, (s. 18)*

*Jerenin balasyn **baksan**, **bejersen**,*

*Suw ýerine seker-serbetler **bersen**,*

*Höregne gül berip, bir günü **görsen**,*

*Watandan el gögär, çöl sesin **ansa**, (s. 46)*

3. teklik şahıs-sa / -se

*Ýykym-ýumrum **bolsa**, diýmen «way» imdi... (s. 19)*

*Hindinin awçysy **çyksa** sikäre,*

*Özge aw islemez, pil sesin **ansa**;*

*Otag ören **bolsa** bilbili-zara,*

*Otaga ot salar, gül sesin **ansa**. (s. 24)*

*Razy men, **öldürse** bu gün (s. 3)*

*Säher seýle çyksa, ger **tökse** siller, (s. 13)*

***Görse** bizi sum rakyplar tan eder, (s. 19)*

1. çokluk şahıs -sa-k / -se-k

2. çokluk şahıs -sa-ñyz / -se-ñiz

3. çokluk şahıs -sa-lar / -se-ler

Halayyk hyzmagda sap-sap dursalar,

Hyrydar gymmatyn gelip sorsalar,

Her zülpüne mün gul baha goýsalar,

Kim alsa, bähbitdir, galmaz zýýana. (s. 11)

Diýseler, ol söz bijaydyr. (s. 46)

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dym, -dim, -dum, -düm	-dy-ñ, -di-ñ, -du-ñ, -dü-ñ	-dy-, -di, -du, -dü	-dyk, -dik -duk, -dük	-dyñyz, -di-ñiz, -du-ñuz -dü-ñüz	-dy-lar, -diler, -dular, -düler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-ñ, -se-ñ	-sa- ø, -se-ø	-sak / -sek	-sañyz, -señiz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 77

2.2.2.3.4. BAŞARCAÑ ADAMLAR (20. yy)

2.2.2.3.4.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.3.4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

1. teklik şahıs -dı-m / -di-m / -du-m / -dü-m

-- *Äl, bolsa-da barmadıñyz-la! Garaşa-garaşa bizarım çıkıp gaytdım. (032)*

-- *Men aytdım ahırı, «Garıbiñ sözi yerem almaz, yerde-de galmaz» diyenleri-dä-diyip, Tirkış ileri-ileri omzamak bilen canıkdı. (185)*

-- Yene-de şol öňki **aldım** gaçlık bolcak-da onda? Hanı, «Täze yıl bir tär taparıs» diyip ahmur edyädiňiz-le! (046)

-- Yok, saklab-a oturmarıs-diyip, Akgurban aga olar bilen **gutardım** hasap etdi-de, laňňa yerinden turup, sözünüň üstüne goşdı. (221)

2. teklik şahıs -dı-ň / -di- ñ /-du- ñ /-dü- ñ

Sen mundan on gün öň özüň şu mesele bilen ile yüz **tutmalıdın**. (124)

-- Çekiber özüň. Dördünci diyip, gaytarmana **bildiň**, indi üçüncä almanam özüň oňar-da. (235)

Gördüň-ä keşleň sähel gışık çekilmegi, arakeşleň dar ya-da giň koyulmagı zerarly pagta yigimında näçe bökdendik. (51)

3. teklik şahıs -dı- / -di- /-du- /-dü-

Alım çıkan bolsaň indi senden övrenäymeli bor-da- diyip, Kakacan yüzüni torsardıp, beylesine **bakdı**. (027)

-- Yok, saklab-a oturmarıs-diyip, Akgurban aga olar bilen gutardım hasap etdi-de, laňňa yerinden turup, sözünüň üstüne **goşdı**. (221)

Gahardan yaňa ganı yokarı uransoň, onuň tegelek dolmuş yüzi mis çayılan yalı **gızardı**, geplände sesi sandırap **çıkdı**: (217)

Yokarı hasılıň girevi bolan mineral dökünler bu yıl hasda köp **goyberildi**. (008)

Hasaplap gördüler veli, her adama üç kilogramdan **düşdi duruberdi**. (150)

1. çokluk şahıs -dı-k / -di-k / -du-k / -dü-k

*Onsoñam, «üçüncä köp **aldık**, az aldık» diyip, birhili gümürtik gürrüñ edyän-le! (172)*

*-- Yanı gözüñiziñ alnında **barladık** ahırı. (206)*

*-Şonuñ üçinem davalasıp seniñ yanıña **geldik**. (207)*

*Gördüñ-ä keşleñ sähel gışık çekilmegi, arakeşleñ dar ya-da giñ koyulmagı zerarlı pagta yığımında näçe **bökdendik**. Biri-birimizden öñürtcek bolşup, hasılıñ bir bölegini bolsa yere **yazdık**. (051)*

*-- Biz-ä bizar **bolduk**. Şpindeller alan pagtalarını yere sepeläp durlar. (076)*

*-- Elbetde, biz kömek sorap, rayon yolbaşçılarına yüz **tutduk**. (224)*

2. çokluk şahıs -dı-ñız / -di-ñiz / -du-ñuz / -dü-ñüz

*Ol üstünlikleri özüñiz **gazandıñız**, ondan hemmäñiz habarlı. (113)*

*Vah, seminara baran bolsañiz sizem beydişip durmaz**diñiz** veli. . . (026)*

*Hanı, «Täze yıl bir tär taparıs» diyip ahmır edyä**diñiz**-le! (046)*

3. çokluk şahıs -dı-lar / di-ler / -du-lar / -dü-ler

*Soñra hem «Biceli oğlan aglamaz» diyenlerini edip, yerlere bice **atdular**. (059)*

*Adamlar biri-birlerine gısılışıp sekiniñ üstünden başlıga yer **berdiler**. (012)*

*Şonda-da gepgürrüñsiz alıp **durdular**. (017)*

*Olar hem bu meselede başlık bilen pikirdeş **boldular**. (146)*

*Yöne veli her minut gızıldan gımmatlıdı. Hol añırakda beyleki bäsdeşleri-de maşınlarını tarladışıp **yördüler**. (074)*

2.2.2.3.4.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m / -se-m

Agıgaranı saygarmasam getirip bu yerde goymazdılar ahırı. (210)

(s. 46)

2. teklik şahıs -sa-ñ / -se-ñ

*Alım çıkan **bolsañ** indi senden övrenäymeli bor-da- diyip, Kakacan yüzünü torsardıp, beylesine bakdı. (027)*

*Sen dogrı **dursañ**, beyle zatlar bolmalı däl! (034)*

*Täçnazar, «Dil bilen orak **orsañ**, bil agırmaz» etcek bolma. Özüñ rula geçmeli bolsañ, senem beydip dızap durazdıñ. (036)*

*Şol zatları elden **berseñ**, köpçülik seniñ ızıña düşmez. Şunu bek belläygin! (106)*

*Entek bu baradaki plan bercay edilmäнди, sähel hayal-yagallık **etseñ**, dövlət öñünde bergidar bolup galaymagıñ-da mümkindi. İne, şu mesele kolhoz adamlarını ulı iñkise goyyardı. (111)*

3. teklik şahıs -sa / -se

*Şol zatlar birleşen mahalında pagtanı **arassa** görnüşte yıgmak şeyle bir kınam dälди. (028)*

*Yöne veli, her hili-de **bolsa**, ağşamlarına merkezi goşdaki tagta tamda olarıñ başı birigyardı. (041)*

*Dogrı; Täçnazar bilen yerini **çalışsa** bolardı, yöne veli, başlıgıñ maşınıñı alıp, Täçnazarıñ yerini bercegi gümanadı. (095)*

*Bar bolan ekerançılık meydanı traktorçılara paylanıp **berilse**. Şeydilse öñküler yalı, goham bolmaz, galmagalam, ekinede eyelik gözi bilen garalar. (048)*

*Şonuñ üçinem den-derman **bölünse**, ulı kınçılıgıñ döremegi mümkün. (117)*

1. çokluk şahıs -sa-k / -se-k

*Dostam **bolsak** biz-ä siziñkiler bilen mamlalaşıp bilyän däldiris. (193)*

Onsoñ dördüncä alaymasak başga alaç yok. (167)

*-- Bärrek aydan bolayman, -diyip, Täçnazar inamlı gepledi. -Eger hasılı zayasız yıgnap **biläysek** planımız iki yüzdenem añrı geçse gerek. (083)*

*Häzirki diyyänimizi **etsek** iki taraplayın utuş gazanyas. (127)*

*-- Başlık, birgiden pagtanı däri yalı edip, harmanda saklamak añsad-a düşmez. İl dördünce beryän bolsa, bizem **beribersek** nädyä! (226)*

2. çokluk şahıs -sa-ñız / -se-ñız

*Vah, seminara baran **bolsañız** sizem beydişip durmazdiñiz veli. . . (026)*

*Müñkürlük edyän **bolsañız** barlap göräyeliñ! (178)*

*-- Ol öz işiniz, onuñ üçin biziñ çekcek zıyanımız yok. **Satmasañız** saklar otırsıñız-da. (220)*

*-- Näme **diyseñiz**-le, oğlanlar! Bu yerde esası zat kemala getirilen hasıla bağlı. (064)*

*Şonuñ üçinem makul **bilseñiz** bir zat edeliñ! (119)*

Meseläni siz çözmeseñizem çözen adam tapılar. (222)

3. çokluk şahıs -sa-lar / -se-ler

*Üç kişi **bolsalar**-da maşınıñ köne çotgalarını ayırıp, täzesini goymak olarıñ yarım gününü aldı. (080)*

*Men näme diyeyin, **yıgsalar** govı-da. (105)*

-- Kabul etmeseler, üyşürüp goyaymalı bor-da-diyip, sürücü mehanik Kakacan Atayev injeneriñ sözünüñ üstünü yetirdi. (017)

Kakacandır Atageldi dağı «Adam edenini adam eder» diyseler-de olar kâte

köne endige eyerip, urdumşalık edip ugrayardılar. (109)

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
g.g.z.	-dım, -dim, -dum, -düm	-dı-ñ, -di-ñ, -du-ñ, -dü-ñ	-dı, -di, -du, -dü	-dık, -dik - duk, -dük	-dınız, -di-ñiz, -du-ñuz -dü-ñüz	-dı-lar, -diler, -dular, -düler
şart	-sa-m, -se-m	-sa-ñ, -se- ñ	-sa- ø, -se- ø	-sak / -sek	-sañız, -señiz	-sa-lar, -se-ler

Tablo 78

2.2.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.2.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)

2.2.2.4.1.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.4.1.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

*O köpää bir kerä haşlak suylan **haşladım**, başka kerä dä tazä mayızları **yapıştırdım** gözlerini, komşular da hepsi birer tä. (s. 46)*

*-Bän hazırım gömüleyim... Koyun beni... Bän kağanı **sevdim**... (s.101)*

*-Ah, Tengri-gök, ne arsız hem maskara adam! Nekadar zeetledi o beni, salt bän bilerim... Ah **kurtuldum** ondan sansın, bir nedän beri görünmedi. (s. 103)*

*Elbet, **sordum** kim o, neredän da **geçirdim** anasına-bobasına... Bir kuren -küyä... Uzak buradan (s. 104)*

Bir kerä ama, doorusunu söyleyim, atlı gelip ansızdan tuttu ardımdan peliimdän, ama bän ölä keskin **çekettim** baarmaa, ani çıktı Babaog kılıcınnan hem birkaç karı komşu yurtlarından, da beni o braktı, ama zavalı babayı kılıcınnan nicä bir kuduz... (s. 104)

Gördüm, lafettim. trına brakmadı beni çıkmayınca o kıra da bulaşmayınca Çiçäklän... dediği kız, ani bän gençmişim hem gözälmışim... he, neräm benim dä genç yä?! (s. 105)

Çagay-Hana ama **düştüm** şansora büüicäk da o isteer şimdi versin beni Titsi-Gözä gelin, o da pek arsız sataşár bana dayma... (s. 156)

2. teklik şahıs: -di-ñ / -dü- ñ / -tı-n / -ti-n

- Sän beni zorlan **getirdin** burayı, hırsız! (s. 99)

- Ye sän onu **gördün** mü, **lafettin** mi, ölä metedersin? (s. 105)

-Nända kız şimdi ya? **Näptin** onu? Sordu Külen, da sansın duydu da ani soruşu onu arsızdı, ama näpsin karı akıllı... (s.104)

-Oh, dostum Karaca, nasıl burayı **girdin**? (s. 156)

3. teklik şahıs: -dı / -di / -du / -dü / -tı / -ti / -tu / -tü

Kavi Çuri-han bir zorda kaçıp kaybeler habersiz. Bundan da **başladı** Kaganlun düşmesi, (s. 106)

Gece Ahmed Fadlan bir talmaçlan **girdi** Eträkin yurtasına. (s.132)

Türk Kaganlı üz yıldan zeedä **düzüldü**, **durdu**, İranı Büük Kıra kolvermedi. (s. 106)

Basar beg needini tamamnamaa deyni **düzdü**, ne **düzdü**, da satıp-iliştirdi Kuruogu askerä, esaplayıp bir zoorsuz geçirsin elinä onun gelinini. (s. 98)

- İstemi kardaşım, - **danıştı** Bumän, -bizim kuvedimiz şansora ensenmüz, bu kırların içindä bölä kuvet yoktur! (s. 82)

-Diyl! Bakırım, acırsam nä yanak yapışsam! -boorçlu kapmadı Kilbaş. -Bu gözlär ama bana uymaz! -deyip **çıktı** da **gitti**. (s. 116)

Yolla onu da otlatmaa, yada kolver gitsin. Kuruoga bu dönemeç esabına gelmedi ama sustu. (s. 105)

Cucan hanı Anahuan, zooru görüp, öldürttü kendisini koyup bir bekçi askercisini saplasın onu mızraklan. (s. 81)

1. çokluk şahıs -

Demir biz verdik onnara, ama kendimizä dä topladık, silah düzdük, askerlää ürettik hepsini Oguz Türkleri dä. (s. 79)

-Nekadar kurban getirdik Tengri-gökä, büyük hayvan da, koyun da, - söylenärdi genç adamnar, -ama fayda...? (s. 92)

Biz kouladık bu kırlardan Peçenekleri da oturduk erlerdä, da bizim bu erlär! (s. 142)

- Ama bu erleri otlattık şansora, olsa diyştirelim kırımızı, - havezlenärdi taa genç hayvancılar. (s. 83)

-Biz düşman diyiliz, zarar yapmaárız, -sakınarak danıştı Susan, -biz sizin közerkänin dostlarıyız, da ondan kayıllık kablettik! Yınal-han da kolverdi bizi... (s. 131)

2. çokluk şahıs: -

Yurtluu korumaa lazım çocuklar! Burada siduudunuz hem büüdünüz! (s. 143)

-Kolverin bizi, neçin burayı sürüdüünüz, hırsızlar! (s. 147)

3. çokluk şahıs

Onnar iki yurtta koyardılar: Birisindä o kacasınnan, birisindä dä ihtiar Babaog çocuklarlan yaşardı. Hepsi Boynularında muska taşıyardılar. (s. 84)

Türküt asker-orduları çıktılar Cucannara karşı kışın 552-cı Maymun yılında. Düüş oldu pek büyük, ama Türkütlär ensedilär birpak. (s. 81)

Ortakı Azeriyanın da içindä hızlı hem kolay erleşti Türk Kaganlu düzgün ordularınnan hem izmetçilerinnän, kırlar doldular fukarä hayvancıların hem türlü zanaatçıların

kurennerinnän hem kasabacıklarinnan da, yurtalarinnan, şatralarinnan, toprak ta evcezlerinnän. (s.87)

Genä **konuştular** hem laf **ettilər**. (s. 97)

Türk atlı orduları hızlı **geçtilär** Amu-Dereyi, **yaptılar** bir geniş manevra bütün Curcaniyanın içindä kaplayıp kasabaları hem dä Hazer denizindä portları. (s. 97)

2.2.2.4.1.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

- Seni askerä **sıralarsam**, Küleni kimä brakacan? (s. 86)

-Diyl! Bakırım, açırsam nä yanak **yapışsam**! -boorçlu kapmadı Kilbaş. -Bu gözlär ama bana uymaz! -deyip çıktı da gitti. (s. 116)

Eh, o çiçek-bozumnu kara-püsür suratına bir nacak **çeksäm**, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinä bir sivri kazık itirsän da aadını başka işitmeyeyim! (s.142)

- Orasını görürüz! Taa da sora, kendin dä isteycän, zooru **görürsäm**, hem o var kolay olsun, -sıklıp beygirini kinni attı Basar da gitti. (s. 86)

Hm, kim o közerkän, okadaradan? Sıçarım bän onun sakalına! **İstürsäm**, bir dä iznini kabletmärım, o bizi lüzım seslesin! (s. 131)

2. teklik şahıs: -

3. teklik şahıs-sa- 0 / -se-0

Karısı, Külen, esmer tenin, kurgafça bir insan, kıvrak boylu, nekada da kaçınsa ev işlerindä aar da **olsa**, o hep ilin, uzi bir, genç gibi gezer, makar ani şansora dört uşaa da vardı... (s. 84)

Dursa kurenimiz erindä, yapalım, ama bakmışın, genä kalkınárlar da alárlar başlarını... (s. 106)

-Tok **edärsä**, bitläyin, -dedi genä Aykız da sıstı sora bütün avşam. (s. 117)

1. çokluk şahıs -

-Nekadar da **dursak**... Çok da yaşamaycáz biz dä ya? (s. 106)

Hem onnar teklif ederlär bizä islamı kabledelim, **istärsäk**. (s. 133)

Gücenmä, Urus komşu, ki bu erlerdä mallarımızı hem senselerimizi **bakırsak** biraz. (s. 140)

3. çokluk şahıs -sa-lar, se-ler

Kagan başka da laf etmedi bu Perslarlan, ama dedi, **isterselär**, buyursunnar onun büük sofrasına -İki gündän sora olacák sefer toyu-konuşmak. (s. 96)

2.2.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)

2.2.2.4.2.1. II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2.2.2.4.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanda Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -di-m / -du-m / -dü-m

Bän kırk yıl **topladım** material, bilgi, sormak gagauzlar için, kırk yıl **dolaştım** çok gagauz küüüyü, aylarlan **yaşadım** Çadır-Lungada, Kiriyyətä, Komratta, Avdarmada, Kazayakta, Tatar-Kopçakta ... (s. 23)

Bän **gösterdim**, ne söleer dünnäa gagauzlar için hem da ne yazêrlar üürenmiş bilgiçlär, istoriklär, etnograflar, orientalistlär, yazıcılar. (s. 23)

...**sordum** gagauzlar için hem da cümlä gagauzlara sormak **verdim**:... (s. 23)

Nikolay Kasım dedi: bän çok ii primarlık **ettim**, çok ii sudyalık **yaptım** volostiya tribunalında barabar bulgarlarlan, çok dostum var ve bulgar hem şta ne harakteristika bulgarlar için **gösterdim**. (s. 25)

3. teklik şahıs: -dı / -di / -du / -dü / -tı / -ti / -tu / -tü

1931 yılda Yaş kasabasının jurnalında ‘‘Viata Românească’’ yazıcı Şt. Georgescu **yazdı** bir yazı gagauzların senselâ başları için (yaprak 336-336), neredä gösterer birkaç gipoteza gagauzların senselâ başları için. (s. 12)

7. Hepsindän taa çok bilmäk verer gagauzlar için rus yazıcısı etnograf V. A. Moşkov, ani 20 yıl haliz **etti, üürendi** gagauzların istoriyasını hem yaşamasını, **dolaştı, denedi gördü** gagauz küülerini Basabiyada, Dobrucada, Bulgariyada hem başka erlerdä, **topladı** gagauzların çalgılarını, masallarını, adetlerini hem hertürlü işlerini hem yazı haliz monografiya hem dâ çok yazı gagauzlar için. (s. 7)

Manoff yazêr: ‘‘ Açan Balık Bey **öldü**, onun erinä Gagauz padişahlun tronunu kabul **etti** Dobrotiç (1354). (s. 19)

Ama İvangos olmuş gagauzların (oguzların) bitki, soncu padişahı, zerä Aziyadan **geldi** Bayazid I - Osmannı türklerin sultanı, ani (1383) gagauzların padişahlunı **enseledi** hem da onu vasal **yaptı**, hem daonun padişahlunı elinä **aldı**, ölä ki...(s. 19)

Mitropolit Makariy **buldu**, ki dua kitabı, dualar hem Evangeliya pek islää, pek dooru hem kolay, annayışlı talmaçlanmış gagauzça pek türkçä. (s. 29)

1. çokluk şahıs -

Biz, gagauzlar, sade şindi birkaç gün geeri **annadık** gazetalardan, ki Canabiniz tamannadınız 50 yıl uçitellik hem popazlık işlemesindä, apostolluk izmetindä, onuştan bizgagauzlar, **geldik** makar Arhangel Mihailin günündä... (s. 48)

Canabinizin bölä ii bobalı zaametlerini hem yardımnarınızı bizim faydalarımız için, bizim izmetlerimiz için, bizim bereketimiz için gördüktän sora **bulduk** lääzımnık... (s.43)

Altı yıl zabitlik edersin bulgar (hem gagauz) koloniyaların üstünä, hem biz **gördük** hem göreriz, ki Canabiniz cümlä izinnerinizlän, işlerinizlän gösterersiniz... (s. 42)

2. çokluk şahıs: -

*Biz, gagauzlar, sade şindi birkaç gün geeri annadık gazetalardan, ki Canabiniz **tamannadınız** 50 yıl uçitellik hem popazlık işlemedä, apostolluk izmetindä, onuştan bizgagauzlar, geldik makar Arhangel Mihailin günündä... (s. 48)*

*Canabiniz bizi herkerä kabul **edärdiniz** bir boba gibi, **seslärdiniz** bizim laflarımızı, yalvarmaklarımızı dayanmaklan, saburlu, fikir hem nasaat **veri(r)diniz** hem hertürlü yardım, arkalık bizim zorlarımızda, belalarımızda... hem daavalarımızı da **kesärdiniz** dooruluklan hem tez. (s. 42)*

*Canabiniz **verdiniz** gagauzlara Ay liturgiyayı, saatları, akafistleri, molebenneri, Eski hem Eni Baalantının istoriyasını klisä istoriyasının kısa kitabını hem başka faydalı yazıları gagauz dilindä. (s. 49)*

*Canabiniz bizim için, gagauzlar için, **oldunuz** ölä nurlu, nicä nurluymuş Kiril hem Mefodiy slavän insannarı için. (s. 48)*

*Canabiniz verdiniz bizä Ay Evangeliyayı gagauz dilindä, angısını biz **sesleeriz** klisedä ana dilimizdä hem da **okuyêrız** onu evdä da. (s.48)*

3. çokluk şahıs:

*Gagauzların kimisi hiçbir hesapsız **başladılar** ana-boba dinini braamaa, dooru hristiyanların Ortodoks religiyasını atmaa, İuda gibi, Hristozun kruçası satmaa, atmaa, hem dâ baptist, adventist, sektant olmaa... (s. 26)*

*Makar ki yıkartan ii görüner hem gösteriler, angı adam gagauzdur, ama ofical gagauzlar yazıya **girdilär**, ki onnar bulgardır, ani lafederlär türkçä. (s. 9)*

*Evelki gagauzlar **gösterdilär** kendilerini ii işçi, ii çiftçi, ii baacı, ii çorbacı. (s. 34)*

*Gagauzlar herbir koloniyayı **donattılar** gözäl kliseylän. (s. 34)*

2.2.2.4.2.1.2. Şart kipinde Şahıs Çekimi

3. teklik şahıs -sa- ø / -se-ø

“ *Gaga uz ol, gagauz olasınız, türkcä lafedäsiniz, zerä ölä izin geldi sultandan, padişahdan, bu erlerdä bulgar dili işidilmesin: kim Bulgarca **lafedirsä**, onun dili kesilecek*”. (s. 22)

*Var bir laf: eer bulgarın, tukanın elinä bir para (moneta) **düşärsä**, onu tukan elindän salvermäz, kaçırılmaz*. (s. 25)

2. çokluk şahıs -sa-nız

*Ama eer siz kolonistlä **yaparsanız** hırsızlık, haydutluk, kavga, düüş, çekiş, ölüm kannık hem başka fänalık, ozaman kabaatlı adamnar o saat kabul edeceklär azap, zeet, zaamet, asker zakonunnani askercä...* (s.37)

II. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman, “bizzat görülmüş ve geçmişte olup bitmiş bir hareketi veya işi bildirir”. Geçmişte olduğunu gördüğümüz bir hareketi anlatır. GT’nde bu çekim için -DI eki kullanılır. Bu eklerin fiile gelişi, tıpkı TT’nde olduğu gibi, büyük ünlü uyumu ve ünsüzler benzeşmesine göre olur.¹¹⁸

1. teklik şahıs -dı-m, -di-m -du-m -dü-m; -ti-m

Bıktım! Kızdım! Yanêrım! (Zanet, [Bıktım! Kızdım! Yanıyorum!]
1998: 26)

*Mamu, mamu, paramı arcamadım, [Anne, anne, paramı harcamadım,
Koyunnarmı kaybetmedim. (Durbaylo, Koyunlarımı kaybetmedim.)]*
1991: 38)

*Kazanmadım bu duygudan Ne [Kazanmadım bu duygudan Ne
kanaatlık, ne dost, ne şan, Anna,*

¹¹⁸ Özkan, N. (1996). a.g.e., s.151.

sevdam... (Zanet, 1998: 44)

sevdam...]

Yapamadım da büyük ikram [Yapamadım da büyük ikram
Duygularna hiç bir zaman, Ölä, Duygularına hiç bir zaman, Öyle,
sevdam... (Zanet, 1998: 44)

sevdam...]

Kimin için yazamadım Eni sözlär [Kimin için yazamadım Yeni sözler
tefterimä. Neyä da hiç susamadım, defterime. Neye de hiç susamadım,
Dua ettim gecelerdä. (Zanet, 1998: Dua ettim gecelerde.]

123)

2. teklik şahıs-

Bir vakıt, malım,

[Bir vakit, malım,

Acılaa gittin,

Hacılığa gittin,

Acılaa gittin,

Hacılığa gittin,

Acıyka oldun.

Hacı oldun.

Evä da geldin,

Eve de geldin,

Lavka da açtın,

Dükkân da açtın,

Uncaaz da sattın,

Uncağız da sattın,

Kumcaaz da kattın.

Kumcağız da kattın.

Garip fukareyä Baarıp da sattın. Garip fukaraya Bağırıp da
(Durbaylo, 1991: 39) sattın.]

Sän ba, akar yıldız, Adadın ki [Sen be, akar yıldız, Adadın6 ki
kalmam yalnız. (Zanet, 1998: kalmam yalnız.)

127)

[Sen bana gelmedin.]

Sän bana gelmedin.

3. teklik şahıs

Çiftçi oldu kayıp. (Zanet, 1998: 19) [Çiftçi oldu kayıp.]

Çöktü duman. Heptän esir aldı topra. (Zanet, 1998: 83) [Çöktü duman. Hepten esir aldı toprağı.]

Batüm kolvermedi. (Durbaylo, 1991: 71) [Ağabeyim izin vermedi.]

Hiç baarmadı. (Zanet, 1998: 33) [Hiç bağırmadı.]

Gülümsemedi Ecelim bana. (Baboglu, 2003: 49) [Gülümsemedi Ecelim bana.]

1. çokluk şahıs: -di-k, dü-k

Yalannan yaşadık. (Zanet, 1998: 19) [Yalanla yaşadık.]

Näanı sanki, Allahım, gidärdik? (Zanet, 1998: 17) [Allah'ım, acaba ne tarafa giderdik?]

Artık insan olduk insan arasında. (Zanet, 1998: 17) [Artık insan olduk insan arasında.]

Dört tarafa yollar açtık Ariflää hem enilä. (Baboglu, 2003: 8) [Dört tarafa yollar açtık Arifliğe ve yeniliğe (doğru).]

Hiç yorulmadık, male. (Zanet, 2006: 7)

[Hiç yorulmadık, ana anne.]

Bulamadık. (Zanet, 2006: 17)

[Bulamadık.]

Ertesi gününü da aradık. Soruşturduk. (Zanet, 2006: 17)

[Ertesi gününü de aradık. Soruşturduk.]

2. çokluk şahıs: -

Ne zorlan ettiştiniz benim kapuma? (Kara Çoban, 1996: 63)

[Ne zorla benim kapıma yetiştiniz?]

3. çokluk şahıs: -dı-lar, di-ler / -du-lar / -dü-ler; -tı-lar / -ti-ler

Üç gün, üç gecä güreştılär. [Üç gün, üç gece güreştiler.]
(Durbaylo, 1991: 43)

Karannık oldu, bekledılär. [Karanlık oldu, beklediler.]
(Durbaylo, 1991: 160)

Onnar genä gelmedılär. [Onlar gene gelmediler.]
(Durbaylo, 1991: 160)

Türklär hızlı ilerlemäğä başladılar. (Tanasoglu, 2004: 121)

[Türkler hızlı ilerlemeye başladılar.]

Ardımıza takıştılar, ama etişmedılär. (Zanet, 2006: 10)

[Peşimize düştüler, ama yetişmediler.]

Şart kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -sa-m, -se-m

<i>Aman, Allahım,</i>	<i>[Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman,</i>	<i>Aman,</i>
<i>Dizlerinä konsam.</i>	<i>Dizlerine konsam.</i>
<i>Aman, Allahım,</i>	<i>Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman,</i>	<i>Aman,</i>
<i>Yanaana diisäm.</i>	<i>Yanağına değsem.</i>
<i>Aman, Allahım,</i>	<i>Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman,</i>	<i>Aman,</i>
<i>Gözündä buulsam.</i>	<i>Gözünde boğulsam.</i>
<i>Aman, Allahım,</i>	<i>Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman,</i>	<i>Aman,</i>
<i>Canında yansam.</i>	<i>Canında yansam.</i>
<i>Aman, Allahım,</i>	<i>Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman,</i>	<i>Aman,</i>
<i>Sevdadan süüinsäm.</i>	<i>Sevdadan sönsem.</i>
<i>Aman, Allahım,</i>	<i>Aman, Allah'ım,</i>
<i>Aman... (Zanet, 1998: 27)</i>	<i>Aman...]</i>

2. teklik şahıs:

Versänü cevap bana. (Zanet, 1998: 9) *[Versene* cevap bana.]

Baksana dolay dünnä ne gözäl! *[Baksana,* etraftaki dünya ne

(Zanet, 1998: 9)

güzel!]

Dönsänü sän geeri. (Zanet, 1998: 33) [Sen geri dönsene.]

Büün hava suuk, giisän kürkü üşümeyecän. (Baboglu, 1997: 112)

[Bugün hava soğuk, kürkü giyersen, üşümezsin.]

*Hey Pıtıraş, gitsänü sän dä alemin adamnarı gibi kurbetä da kazanasın bişey, da
çıkalm biz*

dä açlıktan-yokluktan. (Baboglu, 1991: 81)

*[Hey, Pıtıraş, sen de başkasının adamları gibi gurbete gitsene, bir şey kazanasın, biz de
açlıktan-yokluktan çıkalm.]*

3. teklik şahıs:

ø

*Bilsä bu zavalı, ani taşın altında, neredä o oturêr, var onun gözlerinä ilaç,
kahırlanmaycêk. (Baboglu, 1991: 106)*

[Bu zavallı, oturduğı taşın altında onun gözleri için ilaç olduğunu bilse, üzölmeyecek.]

İşitsä dä, gelämecek. (Durbaylo, 1991: 35)

[İşitse de, gelemeyecek.]

Yolcuyu konakta üç gün tutarmışlar, yabancı da olsa. (Tanasoglu, 2004: 152)

[Yolcuyu, yabancı olsa bile, konakta üç gün tutarmışlar.]

1. çokluk şahıs:

Görebilsek, korusak, sorsak, durgutsak.

[Görebilsek, korusak, sorsak, durdursak.]

2. çokluk şahıs:

-

Bilseniz siz, nasıl bän onu sevärdim! (Kara Çoban, 1986: 38)

[Bilseniz siz, nasıl ben onu severdim!]

*Te bu beterä da hepsinin insannarın tabannarın altında var bir parça uçuk er...
inanmasanız bakın kendi ayanıza! (Baboglu, 1991: 78)*

*[İşte bu yüzden de bütün insanların tabanlarının altında bir parça oyuk yer var;
inanmazsanız, kendi ayağınıza bakın.]*

3. çokluk şahıs: -sa-lar, -se-ler

*Yanık küyündä dä insannar susuz yanmaycêklar **bilselär**, ani onnarın küyün
meydanında var su sızıntısı... (Baboglu, 1991: 106)*

*[Yanık köyünde de insanlar, onların köyün meydanında su sızıntısının olduğunu
bilseler, susuz yanmayacaklar...]*

*Baari hısımnarımız **annasalar**. (Baboglu, 1999: 37)*

[Bari akrabalarımız anlasalar.]

*Din tarafından, insannar türlü dinnär **kullansalar** da, devlet onnarı koruyardı.
(Tanasoglu, 2004: 153)*

[İnsanlar türlü dinler kullansalar da, devlet onları korurdu.]

2.3. III. Tip Şahıs Çekimi

2.3.1. Batı Türkçesinin Tarihî Yazı Dilleri

2.3.1.1. Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.1.1.1. YUNUS EMRE DİVANI (13. yy.)

2.3.1.1.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -gıl / -gil; ø

*benüm cevâbum sen **eyit** 'ışka 'izzet midür bahâ (s. 4, 2/4)*

mâlik çağıra tamu'ya çek anı meydâna getir (s. 10, 9/4)

bu fuzûllık nişânıdır gel beri miskînlige geç (s. 19, 21/2)

yûnus bu sözleri kogıl kendözünden elün yugıl

senden ne gele bir digil çün hak'dan ola hayr u şer (s. 25, 28/9)

kelecilerün bişürgil yaramazunı şeşürgil

sözün usıla düşürgil dimegil çağ ide bir söz (s. 81, 102/3)

3. teklik şahıs: -sun / -sün

bana gelsün yohsul olan bay ola (s. 27, 31/5)

hak'dan haber geldi yine kullar yarag itsün dimiş

dirilüben evliyâdan bir el etek dutsun dimiş (s. 95, 122/1)

ögüdin kendüye virsün okudugın dutsun dimiş (s. 96, 122/9)

yansun cânım yansun 'ışkun odına

aksun yaşum aksun silmezem ayrık (s. 102, 129/7)

dil niçe vasf itsün hüsnünile hulkunı kim

hüsnünü hak eylesün yavuz gözlerden ırak (s. 104, 132/7)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -un / -ün; -unuz / -ünüz

dutun diyü çağırur ugrı dahı çağırur (s. 246, 302/5)

sorun cümle 'âşıklara kıldan kıla bilür anı (s. 308, 377/5)

işidün iy ulular âhir zamân olısar

sag müsülmân seyrekdür ol da gümân (s. 49, 60/1)

gelün hey dertlüler gelün bu derdümden siz de alun (s. 61, 75/2)

nola disen mecnûn-sıfat hoş tutunuz mecnûn'umı (s. 339, 409/6)

gelünüz gidelüm gelün ki yûnus geçdi gönildi (s. 26, 30/5)

3. çokluk şahıs: -sünler

uçmaguna sal bunları binsünler burâk çalabum (s. 150, 186/2)

bu halâyık bilsünler anda bulunup geldüm (s. 155, 191/11)

ben seni sevdüğümü işitsünler hâs u 'âm (s. 167, 202/1)

diniüz dâra gelsünler ben dârı kurup geldüm (s. 179, 217/6)

2.3.1.1.2. ÇARHNAME (13. yy.)

2.3.1.1.2.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: ø; -gil

*işid emdi bu ahvâli ey kardaş
çün ümmetdür biri birine ihvân* (2)

*işitdüh ise sözüme kulak dut
gidermegil sözümi kulağundan* (4)

*nazar kıl 'âleme hâlûni anla
yaraga meşgul ol sen e müşülmân* (14)

*eger nâm ister iseñ âhiretde,
yedürgil hak yolına dünyâda nân!* (15)

vefâ umma bu dünyâdan e hanum,
anuñla **kılmagıl** sen 'abd u peymân! (23)

13. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	-gıl / -gil; ø	-sun, -sün	-	-un / -ün; -unuz / - ünüz	-sünler

Tablo 79

2.3.1.1.3. SÜHEYL Ü NEVBAHAR (14. yy)

2.3.1.1.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs:

meger şāh bir gün didi **turayım**
bu genci ki virdi atam **göreyim** (453)

şeh eydür eyit ne gerek **bileyim**
çü gider yarağunuzı **Kılayım** (786)

çü dilegün oldur ki gire şara
bunuñçün **yapayım** buyur bir sera (1313)

süheyl'ün dahı bu yaña ahvāli
işid **eydeyüm** kim ne durur hāli (1397)

ben aña dōyemezvenin **nideyin**
gelüp neyledüm nitesi **gideyin** (1881)

*saḡa daḡı ben kıssamı **diyeyim**
tanışayım u ġussamı **yiyeim** (2999)*

*tutayım ki oġlansın u yā yigit
ben ahvālūmi **diyeyin** sen işit (3247)*

2. Teklik şahıs:

*çü ben diriven ayrılıġ **itmegil**
beni sen sine kıyasın **ġitmegil** (708)*

*saḡa didüm āhir süci **içmegil**
şakın sırrumuz örtüsün **açmaġıl** (1187)*

*görürsen şuda gölgesin **baķmaġıl**
yüzün görmege şu bigi **aķmaġıl** (1363)*

*aḡa didi naķķāş ki **aġlamaġıl**
Gözün açġıl işüni **baġlamaġıl** (1461)*

***işit** saḡa bir hoş ḡikāyet kılam
eger tangrı'dan uş cināyet bulam (372)*

***bil** iy cānumuḡ cānı kim genc ü māl
daḡı taḡtumu saḡa itdüm ḡelāl (539)*

*şoravuz şu şūret kimünḡdür **diġil**
Bu şarp iş ki düzdük kıyasın **yigil** (598)*

*öġütledi didi ki ġuśśa **yime**
bu düşüni hiç kimseneye **dime** (885)*

*divār naqşına hātırın **bağlama**
ayıblamasunlar seni **ağlama** (552)*

***toldur** kadehi **sun** elüme kıl beni ser-hoş
ger ağu ola yārum adına ideven nūş (1641)*

3. Teklik şahıs: -sun, -sün

*şu naqqāş dünyāda hiç **gülmesün**
diledügin isteyüben **bulmasun** (546)*

*didi kimseye bu iş **uğramasun**
yüregin benüm bigi **toğramasun** (574)*

*felek hükmün altında **tutsun** boyun
ki cadlünde barışdı kurd u koyun (1042)*

*göñül göziyle **bağsun** cemāline yāruñ
ayıblasun beni virmez isem aña cānı (1223)*

*ben ü sen dañı dāye **bilsün** hemñin*

*dürişdügümüz işbu **olsun** hemñin (1955)*

1. çokluk şahıs: -alım, -elim, -alum, -elüm

*çeriyi yöresine **konduralum**
çırağlar u odları **yanduralım** (907)*

çadırlar **ķuralum** u śayvanumuz
dūzelim ŗehāne bu eyvānumuz (908)

anı **oķıyalum** haber śoralum
deņeyelūm aņlayalum gōrelūm (4629)

sımarlayalum taķtı oğlumuz
ķoyalum ķamu raķtı oğlumuz (5238)

yiyelem iķelūm tapuņda senūņ
öline **ķalalum** ķapuņda senūņ (5301)

2. çokluk şahıs: -ñ, -uñ, -üñ, -ñüz, -ñuz , -iñüz, -uñuz, -üñüz

didi biliñüz iy kiçi vü ulu
ķü ķamuñuz uślusız u bilgilü (434)

helāl **idüñüz** ü esen **ķaluñuz**
sımarlaņ beni tangrıya yaluñuz (800)

ķiři geldi fağfūr'ı tız oķıyu
gelüp ķavlüñüze **turuñuz** diyü (1143)

yiñüz iķüñüz hoŗ temāŗā **ķıluņ**
beni daķı bile iķerven **bilüñ** (1209)

bu böyleyiken size bağışladum
ayıblamañuz yaņlıŗ iŗ iŗledüm (2312)

baņa dirlik ansuz gerekmez **bilüñ**
beni ķoņ varuņ iŗüñüze **gidüñ** (4034)

gelünüz çıķunuz girünüz yola
yine olmasun kim peşimān ola (4790)

3. Çokluk Şahıs: -sunlar, -sünler

divār naķşına hātırū bağlama

ayıblamasunlar seni ağlama (552)

*buyur kim süci **virmesünler** baņa*

şāh-ı hāverān döndi andın yaņa (4640)

2.3.1.1.4. YUSUF U ZELİHA (14. yy)

2.3.1.1.4.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

*eytdi beni gel mısırdā **istegil***

*yohsa oturgıl yérüñde **iñlegil** (345)*

*ķutlu ķuldur bu oğlan gey **añlağıl***

*benden dahı yég bunı **ağırlağıl** (419)*

*zelīhā eydür yā şanem **añla** ħalüm*

*‘āşık oldum göynürem **tutğıl** elüm (433)*

ķoy gitsün ķutayferi sen gel berü

muti ‘ olğıl kaçmağıl benden gérü (490)

yūsuf eydür var sarāya **indegil**

ni 'met-ile anları **ağırlağıl** (963)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

ata ana bir kardaş iki ikin

otursun ta 'ām **yésün toysun dédügin** (1132)

ol suretler naqşını **görsün** gözi

sabrı gitsün āşık **olsun** kendüzi (s. 175)

andan okı sarāya **gelsün** anı

ol sarāyda yazılmış **görsün** seni (174)

görelüm n'édér bize büt **söylesün**

hālümüzden bir hikāyet **eylesün** (282)

suçumı benüm bular dan **istesün**

ellerin niçün togradılar **söylesün** (739)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ; -uñ / -üñ; -(u) ñuz / -(ü) ñüz

görklü hil 'at **geydürüñ** halk tañlayu

getürüñ anı bana ağırlayu (734)

gizlemeñüz **eydüñüz** siz toğrusın

ma 'lüm **eyleñ** ol zeliḥā egrisin (743)

çün varasız atañuza **söyleñüz**

ne ki gördüñüz hikāyet **eyleñüz** (1199)

bünyāmīni **saḳlañuz** düni günü

gérü baña **getürüñüz** dér anı (1019)

ne ki mālum var-ısa **vérüñ** aña

şatun **aluñ getürüñ** anı baña (376)

3. çokluk şahıs: -sun-lar / -sün-ler

‘aḳīḳ zeberced<d>en olsun hem başı

ayağın yāḳut **ḳılsunlar** ol ḳuşı (470)

altundan taht **eylesünler** gey yüce

gümişden ḳuş **eylesünler** bir uca (469)

için ḳoḳuş **eylesünler** şöyle ki var

ḳarnını ṭolduruñuz müşg ü ipar (471)

ḳızıl atlas **döşesünler** sarāya

sen otur taht üzere beñzer aya (472)

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	-gıl / -gil; ø	-sun, - sün	-	-uñ / -üñ; - ñuz; -üñüz	-sunlar, -sünler

Tablo 80

2.3.1.1.5. ÇENGNAME (15. yy)

2.3.1.1.5.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

ne lu 'betsin ki mişlüñ yok cehānda

eyitgil bu tılışmuñ genci kanda (s. 30a/728)

gözüm yaşın silüp başum sığağıl

gan̄sin rah̄metüñ çok yarlıgağıl (s. 4a/70)

'ināyet şīşesinden cām içürgil

ne kim geçdi haṭālardan geçürgil (s. 8a/169)

elā iy 'ārif ü şāhib-rivāyet

kulak tut diñle bir tañsuk hikāyet (s. 13a/295)

tolu şun sāgarı tecdīd idelüm

ne kim fevt oldı dün meclisde anı (s. 27a/664)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

buyur muṭrib nevā kılsun hüseyñi

kaḡeḡ sūnsun büt-i 'ayyār elinden (s. 28a/681)

cemālün ḡoncadur gül kim açılsun

ḡayālüñ naḡşı kılsun cān içinde (s. 28b/704)

cemālüñ tāze gülden gülşen olsun

oḡısun medhüñi bülbul hemīşe (s. 29a/710)

kaḡeḡ devr eylesün devriñde sāḡi

şurāḡi söylesün gulgul hemīşe (s. 29a/711)

açılsun güllerüñden perde dāyīm

içilsün cām içinde mül hemīşe (s. 29a/712)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -

3. çokluk şahıs: -

2.3.1.1.6. AŞIKPAŞAZADE- TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN (15. yy)

2.3.1.1.6.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

2. teklik şahıs:

şular kim oğlu mukbil olmak ister

gel imdi ata ogla yolu göster (Bab 23/14a)

eyitdi: "kite ovasında kodura [fodura] dirler bir köy vardur, anı bana vir." didi. (Bab 29/22b)

kızılca tuzla ve mahram'ı ol tarafı baña sadaka it." dir (Bab 35/34a)

"tizcek hisârıñı boşat, baña vir. (Bab 60/68a-68b)

nedür bu fitneyi gör çarh-ı gaddar

idinmez ata oğlın kendüye yar (Bab 74/101a)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

kendüye and virelüm ve hem begine dahı bile, bunu koyıvirelüm varsun vilâyetine gitsün." didi. (Bab 21)

temür çağırtdı kim: "leşker imdi girü konsun, ceng itmesünler." didi. (Bab 66/86a)

"yıkup **yaksun** ilini ve halkını esîr **eylesün.**" didi. (Bab 92/125b)

*hünkâr eydür: "rumililü ve anatalı [leşkeri] bile **geçsün.**" didi. (Bab 108/150b)*

"hâtırı olan **gelsün**, istanbol' da evler, bâglar ve bâğçeler milklige **virdüm**, gelüp **tutsun.**" didi. (Bab 123/182b)

2. çokluk şahıs: -ñ, -uñ, -üñ

*bayezid han eyitdi: "varuñ ol eve od **uruñ**, içinde kâdılar bile yansun." didi. (Bab 62/72a)*

"lalam yörgüç-ilen **varuñ** yoldaşlık **idüñ.** alparıslan cengini **uruñ.** andan togru artukova'ya **gelüñ**, sizün timâruñuz olsun." didi. (Bab 98/134b-135a)

*'osman gazi eydür: "evvel anuñ karnını **yaruñ** dahı it gibi **eşüñ, gömüñ.**" dir. (Bab 5)*

*âhir bu tekür eyitmiş: "beni istanbol'a **iledüñ** anda **satuñ**" dimiş. (Bab 25/15b)*

*ol vakt adamlaruñ çoğı kâdıya rişvet virdi kim: "beni yayaya **yazduruñ.**" diyü ve hem anlara dahı ak börk geyürdiler. (Bab 31/27b)*

3. çokluk şahıs: -sunlar, -sünler

*pâdişâh eydür: 'kulum olanlar varsun Anadolu beglerbegisi birle Biga'da **bulışsunlar**' didi, (Bab 80/109b)*

*anuñ memleketinüñ elleri irdügi yirleri **ursunlar, yıksunlar, yaksunlar;** tâ kim pâdişâhumuz dahı anuñ ef'âline göre mesâlihini göre." (Bab 149/242b)*

*bu yıllıga dahı **çeksünler.** (Bab 12/14)*

*"gâyet i'timâd itdüğüñüz kişilerden gönderüñ, fulân gice **gelsünler** ben hisârı size alıvireyüm." didi. (Bab 26/17b)*

*halil paşa eydür: "bunları türke virelüm türkçe **ögreñsünler**, soñra türkçe bilicek getürelüm yiñiçeri olsun." didi ve hem anuñ bigi eylediler. (Bab 45/50b)*

15. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	-gıl / -gil; ø	-sun, -sün	-	-un / -ün	-sunlar, -sünler

Tablo 81

2.3.1.2. Osmanlı Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.1.2.1. BAKİ DİVANI (16.yy)

2.3.1.2.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

1.teklik şahıs: -ayın, -eyin; -ayım -eyim

göreyin tur seni bir lahza disem yollarda

baña ol şûh-ı cihân şîveyi turmaz eyler (126/4)

gice tenhâ işigi hâkine yüzler süreyin

sakınuñ kimse haber virmesün agyâre meded (40/5)

alayın başuma ol kâkül-i müşgîn elemin

çekeyin her ne belâ ise o bâlâ gamını (506/3)

varayın kan aglayayın âsitân-ı yârda

fürkatinde kana yudı dîde-i pür-nem beni (536/3)

şâyed terahhüm ide görüp hâk-sârını

‘ömrüm geçince bekleyeyin reh-güzârını (517/2)

‘ömrüm oldukça güzel sevmeyeyin dirdüm lik

n’ideyin bu dil-i şeydâ beni yalan itdi (syf 317/16/1)

mey-i nâb ile şarâb olsun iki kâfiyesi

bir gazel **söyleyeyin** la'lüne harf-i bâda (423/5)

2.teklik şahıs: -gil ; ø

yitişgil ölmedin ey cân tabîbi dest-gîr ol kim

bedenden cân-ı bâkî turmayuben ıztırâb eyler (167/5)

bâkıyâ **söyle** biraz lebleri esrârından

ehl-i dil nazm-ı dil-avîzüñe hayrân olsun (354/5)

nakş-ı gül seyr it çemende savt-ı bülbül **diñle gel**

şimdi savt u nakşdur 'ayş ehline sâlih 'amel (310/1)

gözedin 'âlemi müjgânuñ ile gamzeñdür

dime ey şâh-ı cihân tîg u sinânum gözedür (68/4)

çeşm-i hakâret ile nazar **kılma** dûstum

ol sanemden bâkıyâ bir bûse da 'vâ kıl yüri (58/7)

söylemezse **öp** hemân agzın sükût ikrârdur

'uşşâk-ı haste-hâli de allâh yaradur (92/5)

reftâr yolın **göster** eyâ nahl-i hırâmân

varsun o sehî kaddüñe istâde sanavber (158/4)

3.teklik şahıs: -sun, -sün

sâkıyâ gülgüneveş gel bâde-i gülgünü sür

lâle-reng olsun **kızarsun** ol iki ruhsâreler (59/5)

bulmasun kimse kusûrum dir iseñ

eyleme kasr-ı cefâyı bünyâd (44/3)

*hvâce **ursun** başına destâr-ı mermerşâhîyi*

lâubâlî ‘âşîkuñ farkında bir sâgar yiter (49/3)

***irîşsün** ka’be-i kûy-ı rızâña tek dil-i bâkî*

harîm-i hürmetüñ kurbında kurbân ile irzâdur (65/5)

*şehâ bir dem ney-i hâmeñ cihân bezminde **diñlensün***

***içürsün** düşmene câm-ı fenâyı bir zamân hançer (155/4)*

1.çokluk şahıs: -alum, -elüm

*bir yire cem’ **olalum** hâtırı mahzûnlar ile*

*zâr zâr **aglaşalum** dîde-i pür-hûnlar ile (61/4/1)*

*îdgehde **varalum** dülâba dil-ber seyrine*

***görelüm** âyîne-i devrân ne sûret gösterür (51/3)*

sâkıyâ sâgarı sun hecr humârın yazalum

*nâmeden hakk **idelüm** nâm-ı firâkı berü gel (292/2)*

goncalar içre nihân eyleme gül-berg-i terüñ

*ya’nî seyr **eyleyelüm** sîneñi çöz dügmeleriüñ (277/1)*

***içelüm** la’l-i müzâbı saçalum cür’aları*

*hâk-i gülzârı bu gün kân-ı bedahşân **idelüm** (323/3)*

2.çokluk şahıs: -ñ ; -ñuz / -ñüz

*gerdûn-ı dûna zâr u zebûn oldu **sanmañuz***

maksûdı terk-i câh ile kurb-i ilâh idi (56/2/6)

ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol servüñ beni

bir yire defn **eyleñüz** kim sâye-i 'ar'ar düşer (119/2)

gelüñüz yüz tutalum bârgeh-i gaffâra

cân u dilden geledüm tevbe vü istigfâra (426/1)

3.çokluk şahıs: -sunlar, -sünler

suhan matla 'ından güneş gibi togsun

kosunlar şerîf adını genc-i gevher (11/3/27)

esâs-ı mülki muhkem kıl kîbâb-ı kadri müstahkem

binâ-yı bahtuña lâzımdur **alsunlar** horâsanı (546/7)

özün hâl-i 'izâr-ı yâre beñzetmişsin ey ahter

ne **bilsünler** karañuda anuñ göz kıpdugın iller (322/31)

güzeller mihri-bân olmaz demek yañlışdur ey bâkî

olur va 'llâhi bi'llâhi hemân yalvarı **görsünler** (55/5)

ne **bilsünler** karañuda anuñ göz kıpdugın iller (17/3)

2.3.1.2.2. İBTİHACÜ'T-TEVARİH (16. yy)

2.3.1.2.2.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -ø

ya bizi hırsaset **eyle**, ya kırallıktan el **yu** (c.2 146a)

nazar-ı ri'âyetile melhûz olmakdan mahzûz isek başımı **al** ve serim gerdenimden cüdâ
itmekile boynuma hak **sal** (132b)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

*gül-i gül-zâr-ı ümîdin **açılsun***

*cihâna şebnem-i lütfun **saçılsun** (c.2 10a)*

*... diyü ikdâm ve teftîş olunup yeniçeri nâmına böyle cerîlik iden müfterîler **bulunsun**
diyü ibrâm eylediler (146a)*

süzüp bâl u perin şehbâz-ı ikbâl

*varup **konsun** hemîşe ol konâğa (c.2 8b)*

*adâlet **eylesün** ser-mâyesini (136a)*

*... şürur râhına mürur iden küstahlar elbette bulunup haklarından **gelinsün** diyü
fermân-ı hümayûnları sudûr itmiş idi. (146a)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ; -in / -un / -ün

*yâhud şâhlıktan vaz gelüp nâ-çâr libâsınızı çâder ü çâr **eylen** (c.2 127a)*

*bâb-ı sa'âdete **varun** diyü ibrâm ve ikdâm eyledi. (126b)*

*siz kemâ-kân mekânınızda ârâm ve muhâsara-i hisârda ihtimâm **buyurun** ki ben
isti'câlile atebe-i ikbâl savbına varup sezâvâr-ı devlet olan maslahat-ı südde-i
seniyyelerine arz ideyim (70b)*

*nazar-ı insâf ile nâzır ve sîne-i sâf ile mütefekkir **olun** (c.2 125b)*

*halâsdan mahzûz iseniz hisârı teslîm **idün** (c.2 96b)*

*dâll ü muzill olup sizi varta-i izâle düşüren ve başınıza zenbur-ı belâ üşüren âlimleriniz
nâmına olan câhilleri **gönderin** (c.2 126a)*

3. çokluk şahıs: -sun-lar / -sün-ler

imdi gönüllü olmağa gönli olan paşa kulları gelüp **yazılsunlar** ve bîmi cânile beriyiye-i helâke **düşmesünler**... (131a)

sû-i hâl ve fesâd makâllerin ulemâ-i din anlara tefhîm ve tebyîn **eylesünler** (c.2 126a)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	-gil; ø	-sun, -sün	-	-un / -ün; -unuz / - ünüz	-sunlar -sünler

Tablo 82

2.3.1.2.3. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI (17. yy.)

2.3.1.2.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

leb-i şîrînüni **sun** agzuma cânâ sözüm dinle

olur tûtîye güftâr itmege bâ`is şeker virmek (205/4)

dinle nây-ı hoş-sadâyı anla `âlem neydüğün

nâle-i `uşşâkdan fehm eyle âdem neydüğün (Müfredat 33)

yahyâ **koma** elünden ayâğı ki olmaya

câm-ı şarâb-ı nâb gibi dâfi`u'l-gumûm (250/5)

3. teklik şahıs -sun, -sün

hançerin kime olursa çeker ol gamze-i mest

*dil-i mecrûh **sakınsun** anı da `vâya çeker (74/4)*

*hak **saklasun** gönüldeki âteş **belürmesün***

döymez cihân u halk-ı cihân bir şerâyeye (329/2)

*feryâdını bülbüller şimden girü **dinletsün***

divân-ı şeh-i gülde dâd olmaga yaklaştı (385/3)

gülşende iken yâr neden gonce açılmak

*söylen ana bir gûşeyi **bulsun** da **büzülsün** (274/4)*

bâdbânını habâbun yine pür itdi hevâ

***yürisün** zevrak-ı câm-ı mey-i rahşân yürisün (292/4)*

hazret-i hak olunca meddâhun

*nice vasf **eylesün** seni yahyâ (na't 5)*

komadı bezmi teşrîf itmege teb tutdı cânânı

*konuz bî-tâb `âşık **inlesün** kim hastedir cânı (428/1)*

*belâ vâdîlerinde seyl-i eşküm çağlasun **aksun***

*başın ol taşdan taş dögen enhâr **dinlensün** (276/6)*

2. çokluk şahıs -üñüz

gûşe-i meykdede tekyelenüp ey yahyâ

***gelinüz** hû diyelüm pîr-i mugânun demine (349/5)*

***gelünüz** aşk ile dîvâne vü şeydâ olalum*

yakalar çâk idelüm halka temâşâ olalum (243/1)

3. çokluk şahıs -sunlar / -sünler

*semend-i nâzla yügrük cevânlar seyre **çuksunlar***

pür olsun hûblarla at meydânı sitanbul'un (195/4)

bu encümene gelmesün aslâ sorudanlar

***geçsünler** ocak başına yaprak kurudanlar (Müfredat 52)*

*sun sâgarı sâkî bana mestâne **disünler***

*uslanmadı gitdi gör o dîvâne **disünler** (92/1)*

*reh-güzâr-ı yârdan cem **eylesünler** lutf idüp*

üstüme yahyâ kaçan kim topragum yârân atar (56/5)

2.3.1.2.4. PEÇEVİ TARİHİ

2.3.1.2.4.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -ayın / -eyin / -ayım / -eyim

*“bu şıfat ‘abbâsîlerde yokdur. ammâ ben size bir halîfe naşb **ideyin** ki bu şıfatlar ile (357b/24)*

***vireyin**” didi fi’l-ḥâl karnın yarup ve incüleri buldılar soñra cümle ‘avretlerün (360b/19)*

*ben dahı didüm ki “eger han cânıma emân virirse bir söz ‘arz **ideyin**”, söyle diyicek, (361b/05)*

*ve koca mehmed paşa rikâb-ı hümayûnıma gelsün , ‘inâyet **buyurayın**” diyü cevâb olunmağla vezir (381a/20)*

ve ‘ikâb ider ve “seni inşa-allahu te’âlâ bir ‘ukûbet ile katl **ideyim** ki nice kimesnelere (381a/25)

*tutuñ, birkaçınıñ muhkem haqından **geleyim**”* ... (385a/27)

2. teklik şahıs ø

*farazâ şeyhü’l-islâm muştafa efendi “**gel**, sen yine ‘avdet idüp bu cem’iyyetden (382b/10)*

***çık, git**; seniñ bunda bulunmamañ hayırludur” çok söylediğin nakl iderler. ammâ (382b/11)*

*idüp didi ki “biz mihmânuz bize lâyıķ ne var ise ihzâr **eyle**” halîfe ebvâb-ı (363b/02)*

*“el-mukadderu kâ’in” fehvâsı üzre çızlar ağası ‘âkıbet ziyâde gâzab idüp “tíz **kalk** yoķsa (372a/21)*

3. teklik şahıs -sun, -sün

*didi ki “bu ceng ü harb tâ-be-key bunuñ dergâhına bir mu’temed âdem **varsun** ve ... (363a/11)*

*devletine ve kendüsine daķı yalvarup **yaķarsun**... (363a/12)*

*mün’akis oldu. zebânlarından bu şâdır oldu ki “deryâda **ölsün**” şeyh necme’ddîn (356a/11)*

*‘azîmi ehl-i islâm üzerinden kaldurmağa sa’y **itsün**” didi. ... (363a/14)*

*toĝru ibtidâ ‘ulemâ-yı ‘izâm girdiler. anlar tamâm olduķda “sipâhiler **girsün**” dinildükde gürûh (383b/07)*

2. çokluk şahıs -uñ / -üñ

*ve eyitdi “şahrâda ‘alef yoķdur, atlaruñuzı **toyuruñ** (359a/20-21)*

***tutuñ**, birkaçınıñ muhkem haqından geleyim” mumcılar bunlaruñ (385a/27)*

‘ulemâdan bir iki kimesne “ oğlan pezevengi bizden degüldür, **uruñ** !” diyüp başından ‘örfini (382b/16)

bu kayd u endişeden halâş **oluñ**” diyü (390b/08-09)

begler, bu def’a bu işi itmeñ ve oğlımuñ günâhından **geçüñ**. ... (383b/27)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sunlar / -sünler

buyursınlar “ diyü kaç’î cevâb virildükde vâlîde sultân ve iç ağaları (238b/05)

oturdukdan şöñra “ içeriye **buyursunlar** ” diyü izin olurdı (370b/21)

bi’l-cümle baştardeye gelüp dîvâna hâzır **olsunlar**” diyü fermân buyurduklarında cümlesi... (374a/25)

muhammed olanlar hazret-i peygamberüñ ‘alemi dibine **gelsünler** ve bu emr-i müşkilüñ halli bâbında bize mu’în **olsunlar**” diyü... (391b/05-06)

yesünler tâ ni’met kâdrin **bilsünler**” girü didiler... (361b/23)

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	- ø	-sun, -sün	-	-un / -ün; -unuz / - ünüz	-sınlar / -sunlar / -sünler

Tablo 83

2.3.1.2.5. NEDİM DİVANI (18. yy.)

2.3.1.2.5.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs-

2. teklik şahıs ø

ya sa'd-âbâd dahı çekmede hasret pâ-bûsa

*onun hakkında da icrâ **kıl** ol lutf-ı firâvânı (k 11/63)*

bu mısra 'la nedîmâ bendene hâtif dedi târîh

*bu nâzûk hatt-ı sultân ahmede **bak** da du 'â **eyle** (kıt'alar 5/18)*

eger seyr etmedinse her birinin tarh-ı dil-cûsun

*bu cây-ı dil-güşâyı **gör** de **anla** onları nev 'â (kıt'alar 8/9)*

3. teklik şahıs -sin / -sun / -sün

*tâ çend gam-ı sübha-i sad-dâne **çekilsin***

*sûfî demidir işret-i peymâne **çekilsin** (93/1)*

serde bir gül yok mudur yohsa nedîm-i bî-dile

*zahm ile lutf **eylesin** ahbâba tedbîr etmesin (112/7)*

*iran-zemîne tuhfemiz **olsun** bu nev-gazel*

***irgürsün** ısfahâna sitanbul diyârını (164/7)*

2. çokluk şahıs -uñ /- üñ

***görün** bu derdi ki tıryâk-ı erba'ayla tabîb*

diler ki zahm-ı çihâr-ebruvâna çâre göre (121/6)

*keç-perveri-i mâder-i eyyâmı **görün** kim*

ben her gece bîdâr-ı elem baht günüde (124/4)

*gülşen-i hüsnün **görün** sünbül-hevâ-yı gülşenin*

ebr-i müşkin-veş dağıtdıkca nesîm ol kâkûli (165/4)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sinler

*yeter **karişmasınlar** sana gayri dâye vü lâlâ (30/3/2)*

*gayri şehler lâyük oldur ki **versinler** harâç (31/3/2)*

*mutrıbların her rûz u şeb **kılsınlar** âheng-i tarab*

ammâ usûli feth ü darb olsun makâmı hem acem (12/5)

*yaparsa böyle **yapsınlar** binâyı ehl-i izz ü câh*

olursa böyle olsun bâri tarh-ı pâk-i nev-îcâd (40/5)

2.3.1.2.6. NURİ TARİHİ

2.3.1.2.6.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

es‘ad vaz‘ eyle. ve hâtırına ri‘âyet eyle.” deyü tavsiye buyurdukları ve şeyh-i müşârün-ileyhden sonra câ-nişîni olan seyyid ebûbekir efendi merhûm dahi bi-aynihi ta‘bîr-i mezkûr ile tebşîr ve tavsiye buyurdukları pederleri lisânından menkûldür. (289a)

3. teklik şahıs -sun / -sün

*“yalnız ondalıkla **geçünsün.**” (72b)*

*ânın min-küllî'l-vücûh istirâhati devlet-i aliyye'nin matlûbu olmağla, şimdi ahmâl u eskâlini fransa sarâyı'na nakl etsün ve şamâta etmeyerek anda ikâmet **eylesun**” (35a-35b)*

“mühimmât-ı mezkûreden bir adedinin yerine bahâsı **kodutsun**” (98b)

“sâir müşterekler ve müteveffâ şu mikdâra alur idi, mîrî dahi bu mikdâr **alsun.**” dediğine kat’an i’tibâr olunmaya. (158a)

...hemân osmân paşa çırâğ eyleyüp bu tarafa **yazsun.** makbûl-ı humâyûnum idüğünü ve hezâr tahsîni hâvî bu hattımı derc ederek, şimdi fermân yazulup, **erişdirilsün.**” deyü emr ü fermân-ı humâyûn buyrulmağla... (241a)

1. çokluk şahıs -

2. çokluk şahıs -in /- uñ; -uñuz

“eğer matlûbunuz ise ben mütekeffilim; ancak siz bir kerre süfun-ı humâyûn üzerlerinde olan me”mûrîne ikdâm etmeleri husûsunu tenbîh **buyurun.** (135a)

size **verin** demeyiz, ancak mutlak verilmek lâzımdır, dersiniz, ânı dahi krala verseniz, münâsib olur.” (145a)

“bize râm ve teslîm **olunuz.**” (240a)

3. çokluk şahıs -sinler / -sünler

“fâizi on kîseden noksân olan mukâta,,âtdan mahlûl olanları mu’accele ile **alsunlar,** kâfidir. (162a)

ve karakullukçuların hey”et-i asliyyeleri elvermekle tağyîr olunmayup, açık mâî nîmten ve başkarakullukçuları iktizâsına göre kırmızı telli mukaddem **sarsunlar.** (169a)

ğimdi cümle asâkir-i azerbaycân hâzır olup sâdık hân ile **gitsünler.**” (142b)

ğttifâk eyleyüp şu niğbolu ve rahova’yı ve vidin etrâfında ne kadar karye vâr ise zabt eyleyüp gayret **eylesün[ler].** (247b)

2.3.1.2.7. TEVARİH-İ AL-İ ‘OSMAN

2.3.1.2.7.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: ø

“şimdi sen bizim tarafımızdan şu koyunları **götür**. ve bizim sonra varacağımızı i‘lâm eyle. (4b)

...bir sahrâya çıkılmak münâsib olduğunu **bildür**. (4b)

ez-cümle bir toğanı okuya da‘vet itdüklerinde gelmediği cihetden “kuruya **kal**” dimeleriyle olduğu mahallde kuruyup kaldığı mütevâtir. (40a)

hemân mîr-i âhûrına hitâben “şu boz atı **getür** ki, cân kutarandur” deyüp ol rahş-ı sabâ-reftâr ile âzim-i râh-ı firâr oldu. (121a)

3. teklik şahıs: -sun / -sün

... eger merd ise ol zamân mukabelei guzât-ı zafer-simâtda sâbit olup, **tursun** ve sadmei hasm efgen merdân ve gânim kûteh olurmuş **görsün**.” deyü hatm-i kelâm buyurup ilçiyi gönderdiler. (36a)

birâderim istîm-i nifâk üzere bunda durmayup ol cânibe **gitsün**.” dimesiyle... (57a)

olan inkıyâd-ı ser‘-i muhammedî ile tahsîl-i rızâ-yı rabbü‘l-ibâd ve rûz-ı ma‘âda i‘dâd-ı levâzım zâdâ **eylesün**.” (66a)

hemân nakz ahd ü peymân itmeyüp hükûmetinde bâkî kalmaga sa‘y **itsün**.” didiler. (91a)

gerek bu big **alsun**, gerek sen habs **eyle**.” didi. (144a)

2. çokluk şahıs: -in / -uñ /- üñ

“ciger-güseme murâd benden iblâg-ı selâm **idin**. (66a)

bu tedbîrün husûlî için yarın yağma günüdür, hâzır **olun**” deyü asker beyninde münâdîlere nidâ itdürüp yagmaya ruhsat virdiler. (114b)

bu tarafa irsâl **idin**, (142a)

3. çokluk şahıs: -sinler / -sünler

ve hem tarafımızdan yine emânetler vaz'ını recâ ile bu yılda zahmetimizi **çeksınler**.”
didi. (4b)

“asker sakk olup mel'ûn ilçilerine girdikde tedârikine ihtimâm **eylesünler**.” (88b)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	- ø	-sun, -sün	-	-un / -ün; -unuz / - ünüz	-sunlar -sünler

Tablo 84

2.3.1.2.8. YENİŞEHİRLİ AVNİ BEY DİVANI (19. yy.)

2.3.1.2.8.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: ø

yüri fetḥ eyle bu 'askerle sevād-ı dehri (s.49 Kasideler 22/51)

mübtezel olma şaḩın a 'lā **ol** (s.94 Musammatlar 3/12)

şahş-ı maṭlûbı ḩalās **it** beni **as** (s.94 Musammatlar 3/42)

bir şan 'at ittiḩāz ile **vir** halüñe nizām (s.101 Musammatlar 12/15/1)

sāḩiyā ol bādelerden **şun** ki nūş itdükçe ben (s.127 Gazeliyat 92/4)

3. teklik şahıs:

eflāke çıksın ism-i bülend ü muḳaddesüñ (s.39 Musammatlar 11/11)

*şemşîr-i ābdārına baş **egsin** āsmān* (s.39 Musammatlar 12/2)

*‘aks-i bāng-i silsileñle **üñlesin** kūhsārlar* (s.128 Gazeliyat 98/3)

***çıksun** sipihre şā’ikālar āh u zārlar*

***yansun** şu nüh-felek didigüñ* (s.39 Musammatlar 12/2)

*zer-eşān **eylesün** nergisler evrāk-i gül-istānı* (s.54 Kasideler 23/52)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs:

*şād **oluñ** ey cān ü dil kim ‘id -i ḳurbāndur bugün* (s.187 Gazeliyat 354/6)

*benden **şoruñ** aḥvāl-i perīşān-ı cihānın*(s.228 Kıta‘āt 39)

*müslimānlar **seyr idüñ** bir mü‘min-i kāfir-fi‘āl* (s.9 Kasideler 6/11)

*kibriyā ‘aşḳuña ey müğ-beçegān mey **getürüñ*** (s.157 Gazeliyat 234/1)

*ey ehl-i ‘aşḳ cānları imdād **idüñ** biraz* (s.218 Kıta‘āt 29)

3. çokluk şahıs:

*‘āḳıl dimesünler baña dīvāne **disünler*** (s.227 Müfredāt 34)

*beni zencîr-i dāğ-ı ‘aşḳa **çeksünler** ki cismümde* (s.199 Gazeliyat 398/4)

*zamîr-i āhenîn-i yārdan bir pāre **alsunlar*** (s.188 Gazeliyat 264/4)

*görenler rūḥ-ı ḳudsı meyl-i güftār itdi **şansunlar*** (s.123 Gazeliyat 74/6)

*beni dünyāda **itsünler** temāşa yā Resūla ‘llah*(s.20 Kasideler 11/4)

2.3.1.2.9. ASIM TARİHİ (19.yy.)

2.3.1.2.9.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

*memlekette arabca hüccet vermez türkçe senedin var ise **getir** görelim diye... (s.335)*

3. teklik şahıs:

*lakin şu aralık müttelikleri defaten kayrılırsa **kayrılısın** muâmelesine götürmek henüz oyamayıp... (s.89)*

*seniyelerini tatarruk-u tavârik dehr-i dâherden masûn **eylesin**. (s.28)*

*dalmaçya ve italya memâlikî'ni fransalı terk **etsin** yâhûd ahrek-i yed-i tasarrufuna **geçsin** diye rusyalı matlûb eylemiş ise de... (s.162)*

*sûrette sâlifü'z-zikr dalmaçya ve avusturya eyâletleri sicilya kralı'na **verilsin** diye iddiâ eder ve... (s.168)*

*gafile hüccûm ve zabt etmiş olmalarıyla işte devlet-i osmâniye'nin dostu olur ise böyle **olsun** diye serzeniş etmezler mi... (s.101)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs:

*saâdet'e değin hâb-ı gafletten muteyakkuz **olun** zîra mesâib-i kadîmenize dermân bulmak için bu hayırlı fırsat elinize dahî girdiği yoktur... (s.313)*

3. çokluk şahıs:

*bizleri sevk ve irsâl bâ'de kendi ceyş-i mahsûslarını isti'mâl **eylesinler**. (s.375)*

*delikanlı yiğitler dâl-kılıç **olsunlar** sancâk-ı şerîf'in sâye-i mübârekinde cem' olup bizi halâs edecek bahâdırın istikbâline çıkalım... (s.316)*

*askerini ocaklara itibâr ederler **görsünler** imdi... (s.27)*

*bu adam vâkıân mazlûmdur şunun arz-ı hâlini **götürsünler** diye buyurdular. (s.343)*

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	- Ø	-sin, -sin, -sun, -sün	-	-un / -ün; -unuz / - ünüz	-sinler -sunlar -sünler

Tablo 85

2.3.1.2.10. ACIMAK (20.yy.)

2.3.1.2.10.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs Ø

"Maarif Müdürüne **git...** Rica **et**" demişler... (s.13)

Bak dinle sana hepsinin hesabını birer birer vereyim... (s.58)

Vicdanım bana "susuzluktan ölen çocuklara her şeye rağmen su **vereceksin!**" demişti. Ben de bu emre itaat etmek için memuriyetten kovulmayı mahkemelerde sürünmeyi göze almıştım. (s.80)

Ne olur avareliği **bırak...** Biraz **çalış...** İstanbulda bir memuriyet **al...** Biz kadın kadıncık insanlarız... (s.96)

Yarından tezi yok beğendiğin gibi bir aşçı **bul...** Kendin köşene **geç otur...** (s.99)

3. teklik şahıs:

Evet biraz daha el ayak **çekilsin.** Uykular **başlasın** ki kimseye sezdirmeden evime ve yatağıma girebileyim. (s.124)

Hele biraz zaman **geçsin** sen de bana hak vereceksin... (s.59)

- Fakat Meveddet İstanbullu bilmez ki onun hastalığına tutulmuş **olsun** dedim. (s.106)

2. çokluk şahıs:

Herifler doğru dürüst Osmanlıca yazmasını bilmiyorlar. Geri tarafını **varın** siz kıyas **edin**. (s.61)

"Ben mukaddes ordunuzun gönüllü neferlerindim. Herhangi bir meselede başınız

sıkışırsa bana **gelin** elimden geldiği kadar yardıma hazırım" gibi sözler söyledim. (s.81)

- Bana büyük geçmiş olsun **deyin** Mürşit Efendi ölüyordum! dedi. (s.89)

Ulan değnek nerede? Hanginiz aldınızsa **verin**... (s.82)

Hatta bir aralık arka sıradaki iki afacana "Ulan uslu **durun**... Beni ekmeğimden edeceksiniz!" diye fısıldadığını işittim. (s.83)

3. çokluk şahıs:

Çok temiz çok iyi insanları çekememek halkın dünya kadar eski bir âdetidir. Bırak istediklerini **söylesinler**. (s.99)

Etrafımdakiler ne tiynette ne mayada insanlar olurlarsa **olsunlar**... (s.60)

Bazen ne olursa olsun beni isterlerse **öldürsünler** fakat karımın gözünde "hatırı sayılmayan gevşek bir adam olmanın küçüklüğünden kurtulayım!" diyorum. (s.103)

2.3.1.2.11. ELDE VAR HÜZÜN (20.yy.)

2.3.1.2.11.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

2. teklik şahıs: ø

nasıl binersen **bin**

değişmez varılacak son istasyon ki ölümdür (s.54)

şarabın gazabından kork (s.64)

dur otur bilmez / ceddine rahmet (s.83)

*şimdi **git** onbeş yıl önce **gel** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 41)*

*yarından sonra mektup gelecek **yırt at** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 13)*

3. teklik şahıs:

***yıkıl** bu temmuz bırak ayaklarına (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 5)*

*kim ne derse **desin** içimde delice bir his (s.29)*

2. çokluk şahıs:

***bırakın** eski prusya'nın köhne uğultusunu (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 43)*

*ama doğru **söyleyin** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 43)*

*n'olur çabuk **gelin** manzara dağılmadan (s.25)*

3. çokluk şahıs:

*bütün kirpikleriyle üzerime **açılısınlar** (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum s. 20)*

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-	- ø	-sın, -sin, -sun, -sün	-	-ın, -in, -un / -ün; - unuz / -ünüz	-sınlar -sinler -sunlar -sünler

Tablo 86

2.3.1.3. Klasik Azərbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.1.3.1. KADI BURHANEDDİN DİVANI (14. yy)

2.3.1.3.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -ayım, -eyim

kış giceleri yandurayım anca buhârı (262 - 591)

kul olayım hatufla ki anı inşân yazmış (266 - 601)

cân vireyim aña dir ise niçe inanam (452 - 1036)

tağıtdı müşgi öleyim bu nazma ol nesre (360 - 813)

düşeyim oduna ben sen dahi kıl bini kabul (394 - 901)

2. teklik şahıs: -gıl, -gil

saña ne geldi özün aldurmagıl mihmanısın (455 - 1041)

koluñı sungıl elüme mugallat andı içelim (464 - 1061)

gizlemegil hâliñi şâhâ ki ol hem dânedür (525 - 1190)

ko bizi bize vü çıhgıl aradan (457 - 1045)

yi vü yidürgil al u bağıslagıl (602 - 1424)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

teñgri sahlasun anı yaman gözden (598 - 1403)

gamzelerüñ kılmasun şehâ dil-rîş (596 - 1392)

hîç kişi inanmasun çerisi karasına (522 - 1189)

*zülfüne didüm açıl ki hâlünü **görsün** gözüm (457 - 1047)*

*niçe kaçarsa **kaçsun** ben kovısaram anı (313 - 706)*

1. çokluk şahıs: -alum, -elüm

*yanalum **yahılalum** hâliyâ mahbûb ile biz (314 - 707)*

*niçe niçe şol gül gibi geh taze vü geh **solalum** (229 - 515)*

***komayalum** bu tuğ u rengi begüm (214 - 480)*

*yâr ile gice gündüz yiyelüm ü **içelüm** (255 - 574)*

*ki **bilimeyelüm** 'abayı kabadan (286 - 645)*

2. çokluk şahıs: -uñuz, -üñüz

*şerâbı sırf **virünüz** humârumuz yazalı (385 - 878)*

*elüne al u koma dir yasakını **görünüz** (113 - 253)*

***sorunuz** şol nahviye ki 'an degül mi harf-i cer (544 - 1238)*

*andan **bahunuz** cama vü al câme görünüz (256 - 575)*

*gözlerine kul **oluñuz** ya 'ibâd (321 - 724)*

3. çokluk şahıs: -sun-lar, -sün-ler

*rahmet demidür saçunı çöz ki **tarasunlar** (480 - 1097)*

*düşmenler bizde bolsa **ditreşsünler** (597 - 1395)*

*gönlümi **çekişmesünler** billâh leblerüne di (183 - 406)*

2.3.1.3.2. NESİMİ (14. yy)

2.3.1.3.2.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

*o**hı**ğıl la 'net hemīşe ol la 'lin ü müşrike*

bir içim şu virmedi āhır hūdānun 'ışkına (G 388/8)

*yek-cihet o**l**ğıl iy göñül cān u cihāna **ur** kafa*

*yüzüñi to**gr**i **tut** ha**ka** **ur** hamunuñ kafasına (G 382/6)*

*başuñı top eylegil gir va**h**detüñ meydānına (G 366/1)*

*kesb eylemeyen āhireti anı delü **bil***

*ger ākıl iseñ dün**y**e-i ğaddāra yapuşma (G 387/8)*

*ha**k** bilür işini şabr **it** fāriğ ol ğussa **yime***

*va**k**tı yetsün bu cihānuñ **koy** katılma kārına (G 380/7)*

*dünyenüñ sevgüsü ağır yük imiş menden iş**it***

*hefsüñe yü eyleme andan sebük-bār **isteme** (G 371/10)*

3. teklik şahıs: -sun, -sün

‘āşıkuñ müşk-i tatarı zülf-i yāruñ bûyudur

oda **yansun** nāfe-i çīn müşk-i tatar olmasun (G 329/8)

seni dil neçe şerh **itsün** iy cān kim

ne bilsünler seni kim cān nedensen (G 303/2)

kim dilerse görmege taḥkīk raḥmān şūretin

gelsün ol **görsün** yaḳīn cān ile cānān şūretin (352/1)

def ü çeng ü çeğāna nāy ü tanbur

düzülsün bezmüñe zīr ü bem **olsun** (G310/4) iy nesīmī şubḥ-dem var ‘arza kıl dil-
dāra sen

ğamzeye **virşün** naşīhat yoḥsa çoḥ kan eyledi (G 456/7)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -uñ / -üñ

buy-ı mesīḥānuñ demi nuṭḳ-ı nesīmīnüñ durur

aluñ bahasuz şatmañuz cān rāyegāna virmezem (G 271/11)

görüñ ol zāhid-i hoşki bizi nār ile korḥudur

şanasan kendüden geldi berāt ile cehennemden (G 347/15)

iy müselmānlar **bilūñ** yār ile hoşdur bu cihān

men ki yārdan ayru düşdüm bu cihānı neyelerem (G 288/5)

ince **bilünüñ** çün kim bir kılca vücudı yoh

töhma arada niçün zerrīn kemere düşdi (G 411/8)

3. çokluk şahıs: -

seni dil neçe şerh itsün iy cān kim

ne **bilsünler** seni kim cān nedensen (G 303/2)

14. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-ayım, - eyim	-gıl, -gil; ø	-sun, -sün	-alum, - elüm	-uñuz, - üñüz	-sun-lar, - sün-ler

Tablo 87

2.3.1.3.3. DEDE KORKUT (15. yy)

2.3.1.3.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Bu eklerin divanda emir kipinin çekiminde kullanıldığı görüldü.

1.Teklik Şahıs: -ayın, -eyin; -ayım -eyim

Alayın 25-6, besleyeyin 216-13, çalayım 228-2, bağlayayım 266-9, alayın mı 13-12, vireyin 35-3, döneyim 58-4, vireyim 32-5

2.Teklik Şahıs: -gıl, -gil ; ø

Algıl 157-3, çıkgıl 21-2, digil 14-1, gelgil 41-7, gel 49-12, ötgil 105-2, kogıl 162-7, kuçgıl 258-9, döngil 32-5, çal 59-13, di 288-9, ko 53-12

3.Teklik Şahıs: -sun, -sün

Alsun 88-9, bilsün 141-5, çıksun 183-4, kosun 17-7, virsün 18-8

1.Çokluk Şahıs: -alum, -elüm

Alalum 301-6, düşelüm 36-13, bağlayalum 29-12, virelüm 40-12, diyelüm 36-13

2.Çokluk Şahıs: -ñ ; -ñuz, -ñüz

Aluñ 52-3, bağlan 143-4, diñ 298-7, dileñ 76-13, koñ 55-5, koña 111-13, yiñüz 126-2, içüñüz 126-2, tağıtmañuz 126-3, virüñüz 107-6

3. çokluk şahıs: -sunlar, -sünler

disünler 262-3, bilmesünler 54-1, tuymasunlar 54-1

2.3.1.3.4. HABİBİ (15. yy)

2.3.1.3.4.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

Bu eklerin divanda emir kipinin çekiminde kullanıldığı görüldü.

1.Teklik Şahıs: -

2.Teklik Şahıs: -gıl, -gil ; ø

al elinden ayağı *ko* ayakta başuñı

sāķi-i zühre-cebîn gün yüzlü meh-símā gelür (Gazeller 19/9)

gerçi şad olmañ dahı ey dil bundan böyle kim

çün maña hem-dem olan sensen ne sen **olgil** ne men (Gazeller 37/3)

muḥayyer **eyle** ‘uṣṣākı nevāda

sıfāhān yüzünü **göster** hicāz **et** (Gazeller 3/2)

şu müşkin zülfünün çinini **çözgil**

bu miskın ‘āşıkın ‘ömrin dirāz **et** (Gazeller 3/7)

hecrün şebinde maḫsūd yolını yād kıldum

bir küşeden **görüngil** ey kevkeb-i hidāyet (Gazeller 8/4)

3. Teklik Şahıs: -sun, -sün

ḥāb-ı ḡafletden **uyansun** ‘ışk-ı dil-dār isteyen

bülbül-i şūrīde **olsun** vaşl-ı gül-zār isteyen (Gazeller 40/1)

ney kimi baḡrın delip her demde nālān **eylesün**

derd ile **yansun yaḥılsun** vuşlāt-ı yār isteyen (Gazeller 40/2)

‘āşığın yanmaḡdan özge derdine dermānı yok

yanmada pervāne **bolsun** şem‘-i ruḥsār isteyen (Gazeller 40/3)

düşdi şebnem bāḡa gel tā gül nişār **etsün** saña

sebzenün her bergine bir dūr ki tapşurmuş çemen (Gazeller 37/4)

açıl bāḡ-ı leṭāfetde görinsün perçemin cānā (Kıt‘a 1/2)

1. Çokluk Şahıs: -

2. Çokluk Şahıs: -ñ

‘ömr-i bākī saçlarıñdur bāda vërme ey şanem

görüñ ol ‘ömr-i ‘azîzi çün beķāsı hōş gelür (Gazeller 20/3)

3. çokluk şahıs: -sunlar, -sünler

ëý habîbî sen müdām iç şol şarābuñ cāmını

anuñ esrārını şakla bilmesünler hāş u ‘ām (Gazeller 26/6)

15. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-ayım, -eyim	-gıl, -gil; ø	-sun, -sün	-alum, - elüm	-uñ, -üñ; -ñuz, -ñüz	-sun-lar, -sün-ler

Tablo 88

2.3.1.3.5. FUZULİ DİVANI (16.yy)

2.3.1.3.5.1. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs -ayım, -eyim

nice hüsn ile seni leylîye nisbet kılayım

bilmeyüp kadrümi terk-i men-i mecnûn itdün (166/3)

dün demişsin ki fuzûlî bana kurbân olsun

sana kurbân olayım yine ne ihsandır bu (237/7)

yandırıp eczâ-yi terkîbim külüm versen yele

yok yolundan dönmeyim varım senindir cüz ’ü kül (178/3)

ciğerim odunu nihân iken ele zâhir etti mürâr ile

göreyim yere geçe âb-i çeşm-i ter-i şerâre-feşânımı (262/4)

bi'llâh incitme beni yoksa ğikâyet kılarım

nice bir sabr **edeyim** kalmadı cânımda karâr (40/13)

2. teklik şahıs -gıl, -gil; ø

kılmağıl muhkem gönül dünyâya akd-i irtibât

sen bir âvâre misâfirsin bu bir vîrân rıbât (140/1)

gamze tîğın **çekme** her sâ'at gönül yağmasına

hükme tâbi mülke gâret-ger sipâhî **olmağıl** (174/2)

virmeğil zâhid bana korku cehennemden sakın

cennetindir ârızı zülfü durur dâmım benim (205/4)

kimi hüş-yâr görsen sen ana **sun** câmı ey sâkî

bi-hamdi'llâh fuzûlî mesttir vahdet şarâbından (213/7)

revzeninden **koma** kim gün düşe halvet-gehine

sabr et kim ol küdürete hem yoktur i'tibâr (37/41)

3. teklik şahıs -sın / -sin / -sun / -sün

*handa olsa **görmesin** tâb-i havâdisten zarar*

*zât-i pâkin **saklasın** her fitneden perverdigâr (39/25)*

cilve eyler mâh-i nev il karşısında şâm-i iyd

*sen girip ortaya kaşın göster ol **tutsun** kenâr (41/4)*

*ay **tutulsun** rûze eyyâmında gün düşsün yere*

kim bu ay günden buluptur mihr-bân mâhım melâl (171/5)

egilip secdeye salma ferâgat tâcını baştan

vuzûdan su sepip râhat yuhusun gözden uçurma (241/2)

1. çokluk şahıs -alum, -elüm

***koyalum** başı hum-i bâde ayagına gelin*

tutmamak olmaz anun hürmetini bir uludur (93/3)

*feth-i mey-hane için **okuyalum** fâtihalar*

ola kim yüzümüze açıla bir bağlu kapu (239/5)

***tutalum** ki zülf-i siyâhını tutan üzre sâbit olur günâh*

ne revâ ki gamze-i kâtilin güneh etmeden döke kanımı (262/5)

gelin ey ehl-i hakikat **çikalum** dünyâdan

gayrı yerler **gezelüm** özge safâlar **görelüm** (30/1)

virelüm sâkiye cân **eyleyelüm** kesb-i kemâl (3/2)

neş'eden **bilmeyelüm** âleme keyfiyyet-i hâl(3/3)

2. çokluk şahıs :

ey fuzûlî kadimiz kıldı felek ham ya'ni

vaktidir çıkmağa dünyâ kapısından **eğilin** (159/7)

gâh ma'mûr kılar bâde beni gâh harâb

görünüz gâh yapıp hâh yıkan mi'mârı (269/2)

ruhsârıma döktü merdüm-i çeğmim kan

hindû'yi **görün** lâ'l verir rûm'a haraç (rubâ'ıyyat 10/2)

şimdi mecnun'dan gam-i aşk içre **sanman** kem beni

yâr hod kılmaz harîm-i vaslına mahrem beni (terci-i bend-2)

3. çokluk şahıs -a-lar / -e-ler

*rahm edip âşıkın haşır günü **yakmayalar***

ki bu dünyâda esîr-i gam-i hicrân olmuş (136/3)

hem-sohbet oldu dâne-i engûr zâhide

*aslı budur kim **okudalar** bâdeni harâm (180/7)*

***tutalar** bir dem karâr ammâ yine dil-gîr olup*

***edeler** ser-menzil-i ma'hûda dünyâdan firâr (28/16)*

sen fuzûlî yâr yolunda can verirsin 'âkibet

*işitenler **diyeler** innâ ileyhi râci'ûn (233/5)*

bezm kânûnu bozuldu ne için çeng ile def

*yığılıp **etmeyeler** hâkim eşîğinde gulû (239/3)*

2.3.1.3.6. HATAYİ DİVANI (16.yy)

2.3.1.3.6.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -eyüm

***göreyüm** añlar menüm gönlümde ber-ğurdâr ola (384/4)*

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

*göñül sen **ihtiraz eyle** özüñi saħla cāhilden (321/1)*

*sāķiyā ol cāmı sen **doldur** tamāmet **sun** bize (252/2)*

*var yakīn ehlī bir erden **iste bul** maķsūduñı*

***düş** anuñ ayağına **bil** kim bu nāmūs (151/2)*

*‘ahd ü peymānuñ menden ey perī **sındırmagil** (137/4)*

*‘ārīf iseñ **koymagil** elden haķīkat menzilin (132/5)*

*cıdamnı elümden hāşūda **yügürt***

*yüzüme tükürtme leşüme **tükürt** (Mesneviler 2/47)*

3. teklik şahıs: -sun, -sün

*tā ki hüsnuñi belādan **saħlasun** cebbāruñuz (163/4)*

*zulmet-i hicrāne söyleñ hüķmini terk **eylesün** (76/2)*

*haķāyī sözlerin sem ‘ **itsün** ol māh (83/5)*

*haķāyī nazm-ı eş ‘aruña yüz miñ āferīn **gelsün** (141/5)*

*muṭlaķā kāfirdür ol **getürsün** īmān yeñiden (283/2)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ

***görün** mey-hāne küncinde ‘aceb mestāne düşmişdür (135/5)*

*yakīn **bilün** ki naķd-i haydaram men (306/1)*

***gelün** cānlar meni **bilün** ğanīmet (372/3)*

*menüm gāzīlerüme hürmet **eyleñ*** (256/3)

*uş yine güller açıldı hāra **söyleñ** gelmesün* (299/1)

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

***bileler** ki doğmuş anadan bir er* (Mesneviler 2/41)

16. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gıl, -gil; ø	-sın / -sin / -sun, -sün		-ın / -in / - un / -ün	-sın-lar / -sin-ler /- sun-lar / -sün-ler

Tablo 89

2.3.1.3.7. SA'İB-İ TEBRİZİ (17. yy)

2.3.1.3.7.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -eyüm

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

*Hər işdə həddini **bil**, öz yerində sultan **ol**.* (s. 206)

*Mənim göz yaşımı **çıxgil**, fələklərdən təməşə **qıl**,* (s. 27)

*Yerlə göy seyr eləyib **qoy** bizə olsun heyran.* (s. 35)

*Zəncirin həlqəsinə **bax** ki, ucaldar neçə kəs.* (s. 106)

*Az **danış**, çox qulaq **as**, etsən əməl, xeyri dəyər.* (s. 207)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

*Qorxma bağbandan, əgər tutsa da, **tutsun** o, xəbər.* (s. 207)

*Kimdi özgə yükünü **alsın** onun çiyindənən* (s.107)

*Bu işə Yəqub gərəkdir ki, **çixarsın** təz qərar.* (s. 81)

*Məhi-şəbgərd əgər **görsün** onu xürşid rüxsarın.* (s. 30)

*Payız yarpaqları **geysin** əlinlə zərli atlasdan.* (s. 66)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ; -(u) ñuz

*Ömr keçdi, səfər əsbabını amadə **qılın**,*

*Hər nə sizdən kəsə tiği-əcəl, ondan **kəsilin.*** (s. 29)

*Başə **salın** onu siz indi bu nəsihətlə.* (s. 62)

*Yamanı, yaxşını yol yoldaşı olmaqla **bilin**,* (s. 63)

***Deyin**, o nəərə hara, nəğməyi-rübab hara?* (s. 69)

*Nəqqaşa **söyləyin** ki, eşqə təsvir nə lazım?* (s. 177)

3. çokluk şahıs: -

2.3.1.3.8. QAVSİ TEBRİZİ (17. yy)

2.3.1.3.8.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: -gil; -ginen; ø

*deyər canan, təriqi-əql **tut**, səbr ixtiyar **eylə**,*

deyin mənvə ana kim, ixtirarım handadır sənsiz. (s. 190)

könlümdə məskən **eyləginən**, izzirabə **bax**,

əyləginən gözümdə mənim intizarı **gör**. (s. 169)

qulağ **ver**, gözüün **aç**, bağban, qənimət **bil**

ki, mövsi-gülü bangi-həzar bir dəmdir. (s. 170)

gəlməz fəğan əlimdən, üzr **istə** qatildən,

ona mən dilimdən, **yalvar**, sən bilirsən. (s. 372)

kəlgil ki, bu gəncineyi-gencur sənindir. (s. 493)

könlümün halını bir **sorginən**, ey didəlarım. (s. 301)

zəhid mənə gəl **söyləginən** dini seversən,

təsbih sən, hələyi-zünnar kimindir. (s. 75)

durginən sən bir zamanı sən daxi bir dəm **gətginən**,

yar, başın sədqəsi, ağyar, başın sədqəsi. (s.431)

3. teklik şahıs: -sın / -sin / -sun / -sün

çəkib bir sağəri-gülün, ayağ gülzarə qoy, saqi,

ki güllər abi-rüyindən **qızarsın**, lələ dağ **olsun**. (s. 252)

nola fəğanım **eşitsin** ki, gül qulağ olmuş,

ayağdan başadin bülbulün tərənəsinə. (s. 385)

ol zülf kuçəsində, səbai söylə kakilə

tutsun əlin ki, Qövsyi-miskin qərirdir (s. 64)

*təraş et hər nə var başında, qoy **dursun** həman kakil,
qırılırsa qəm degil ləşkər, gərək sərdar sağ olsun. (s. 253)*
*ol hicabalud gül rüxsari **görsün** görməyən,
pərdəyi-əbr içrə xurşidi-cəhanara yüzün, (s. 368)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ

*varın ey sərvlər, ol şiveyi-rəftarı **görün** (s. 532)*
***deyin** Fərhadü Məcnun xabi-qəflətdən oyansunlar (s. 527)*
*toprağdan məni **götürün**, xaksar olur,*
toz qondu bəs ki, gövhəri-qəltanım üstünə (s. 387)
dərd çəkmiş kimsələr dərdin bilərlər çarəsin,
*dustlər, dərmanimi Məcnuni-şeydadən **sorun**. (s. 241)*
*“Zəman zəman **tökülün** qətrə qətrə qanımdan. ” (s. 377)*

3. çokluk şahıs: -sınlar / -sinler / -sunlar /-sünler

əgər Məcnun, əgər Fərhad ola kim, dərd çəkmişlər,
***yığılsınlar**, mənimçün hər biri bir çarə **yazsınlar**. (s. 175)*
*mən istəmənam dərdimi cananə **dəsinlər**,*
*əhvalımı ol zülfi-pərişanə **desinlər**. (s. 105)*
*deyin Fərhadü Məcnun xabi-qəflətdən **oyansunlar**,*

*əgər doğru deyirlər, dərdimə bir dəm **dayansunlar**.* (s. 142)

ölürlər rəşkdən, gər bilsələr xuni-cigər qədrin,

*bunu bidərdlər məndən **eşitsinlər, isansunlar**.* (s. 142)

*eyb olmaz arzu, mə'zur **tutsunlar** məni* (s. 417)

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gıl, -gil; ø	-sın / -sin / -sun, -sün		-ın / -in / - un / -ün	-sın-lar / - sin-ler / - sun-lar / - sün-ler

Tablo 90

2.3.1.3.9. MOLLA PENAHI VAKIF (18. yy)

2.3.1.3.9.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -eyüm

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

*Baş **götür** bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca **qaç**,*

*Nə qıza, nə oğula, nə duşta, nə yarə **bax**!* (s. 156)

*Sən gülsən, bülbül **səv**, xarı istəmə,*

*Hərgiz kamal **istə**, varı istəmə*

Məyl **eylə** Vaqifə, sarı istəmə,

Özü şahbaz olan şahbaza gədər. (s. 100)

Üzünü bürüyüb örtmə **gəl** belə,

Mənimlə özünü **düzəlt**, sevdigim! (s. 64)

Vaqif deyir, **yalvar** yara, könlün **al**,

Bir busə diləyib, boynuna qol **sal**, (s. 50)

Bizim evlərdə də **gəl görün** tək-tək,

Dirrik-tərəvəzə yaxşı keşik **çək**,

Kişniş, şüyüt, təzə tərəni **saxla!** (s. 18)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

Siz də dəyin: toya gələn **oynasın**, (s. 89)

Elə **gəzsin**, onu rəqib görməsin, (s. 33)

Peyvəstə **qurulsun** qaşın kamarı,

Oxların sinəmdən **keçsin** nihanı (s. 42)

Adam gərək **görsün** həqqi arada, (s. 28)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ; -(X)ñXz

Siz də **dəyin**: toya gələn oynasın, (s. 89)

*Nə zülflərdən **bilin**, nə xəttü xaldan* (s. 102)

***Görün**, bu söz ol qönçeyi-xəndanə düşərmə?* (s. 150)

*Bir zaman havada qanad **saxlayın**,* (s. 96)

3. çokluk şahıs: -sınlar / -sinler

*Mat qalib **desinlər**: kimindir ola* (s. 80)

2.3.1.3.10. MOLLA VELİ VİDADİ (18. yy)

2.3.1.3.10.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -eyüm

2. teklik şahıs: ø

*Görsən üzün ol mahın, **bas** bağrına gərdün tək,*

***Dön** başına yalvarə-yalvarə salam **eylə**.* (s. 62)

Söylə** canana, səbə, halım pərişan oldu, **gəl!

*Çıxdı can, sud etmədi hər necə dərman oldu, **gəl!*** (s. 64)

*Neylədi, **gəl gör**, müqəddər hikməti-yəzdanə **bax**.* (s. 105)

*Təhəmmül **eylə**, fikr et, görmə nöqsanın bəşərdən çox.* (s. 59)

*Demənəm ki, qəflət **eylə**, naim **ol**,*

*Xan buyuran qulluqlarda qaim **ol**,*

***Gör** düşməyə nə həqarət eylərsən.* (s. 38)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

*Ərzə yazsın, qələm **alsın** əlinə.* (s. 17)

*Xəyal etmişdi Vaqif kim, rəvan bir xoş qəzəl **yazsın**,* (s. 106)

*Yas tutub qarə **geyinsin** başətən ellər tamam* (s. 71)

*Ağla, didəm, qanlı yaşın sel **olsun**,* (s. 30)

*Necə dil **tutsun** deyim bir hal ilə xan ağladı,* (s. 70)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ; -(X)ñXz

*Bir zaman havada qanad **saxlayın**,* (s. 105)

*Siz **yetirin** bir nişana, durnalar!* (s. 17)

*Hümmət **edin**, yar, müsahib, qazılar* (s. 26)

*Bu müsibət məhşərində ol Dedunalı **görün**,* (s. 70)

3. çokluk şahıs: -sınlar / -sinler

***Ağlasınlar** cəm olub, şivən qurub xan qızları,* (s. 71)

18. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs

emir		-gıl, -gil; ø	-sın / -sın / -sun, -sün		-ın / -in / - un / -ün	-sın-lar / - sin-ler / - sun-lar / - sün-ler

Tablo 91

2.3.1.3.11. MOLLA NESREDDİN (19. yy)

2.3.1.3.11.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahis Ekleri

1. teklik şahis: -

2. teklik şahis: -gıl, -gil; ø

3. teklik şahis: -sun, -sün

3) Qəza nahiylərindəki (komzvodlar) haqqında hər yerdə danışığ olsa, durub **çıxsın** bayıra. (n.1 s. 4)

Hərgah onların haqqında dil cavabı şikayət eyləyən olursa, məzəmmət edib sakit **eləsin**. (n.1 s. 4)

Bacın **ölsün** Molla qardaş! (n.5 s. 6)

1. çokluk şahis: -

2. çokluk şahis: -ñ; -(u) ñuz

İndi mən sizə xizabın fəzilətindən bir qədər deyəcəyəm gözünüiz işıqlansın, mərifətiniz artsın, öz məqamlarınızı **anlayınız**. (n:2 s.6)

Hərgah ucuz almaq istəyirsiniz, kənddə kooperativ **açın**! Hərgah kooperativ varsa bir az üzərlik **salın**, müdirə göz deyməsin. (n.5 s. 11)

*İndi **görünüz** ki: Bizim necə gözəl-gözəl adətlərimiz məhv olub gedir. (n.2 s.7)*

3. çokluk şahıs: -a-lar / -e-ler

*2) Gərək (zaqs) nimşöbələrinin haqqında onlara verilən məktubları elə **yandırınsınlar** ki, külü də qalmasın. (n.1 s. 4)*

*10) Hərgah qəzalarda dördarvadlı işçilərin siyahısını tutub məcmuəyə göndərmək xəyalında isələr bu məsələdən tamamilə **vaz keçsinlər**. (n.1 s. 4)*

*Ağanın fərmayəsini alqışladıkdən sonra əksəriyyət ilə qəbul edib qətnə yazıldı ki, tələbələr əmmamələri götürüb tuman-köynək **tikdirsinsinlər**, hərəsi bir drab papaq qoyub kəsbə və sənətə **çalışsınlar**. (n.5 s. 6)*

2.3.1.3.12. MİRZA FETHALİ AXUNDZADE (19. yy)

2.3.1.3.12.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: ø

*Həzrət buyurdu: “Ey Yə’qub, o hücrəyə **gir, bax gör** kim var?” (s. 57)*

*Axund Molla Adıgün adın görüb özünü nəzərində mücəssəm **elə** və təqirratına qulaq **as**. (s. 48)*

*Hüseyn xadimə dedi ki: “**Getir** haman hoqqanı!”. (s. 62)*

*Məhəmməd mənə yaxın gəlib dedi ki, mənim ilə sən mabeyində bir sirr var, **eşit!** (s. 63)*

*Əgər oraya güzarın düşsə, mənim üçün bir durbin **al, göndər** Rəştə Hacı Əbdüllah mirvarifuruşi-Bəğdadinin adına ki, o mənə yetirər. (s. 96)*

3. teklik şahıs: -sın / -sin -/ sun / -sün

*Yalançının evi **yıxılsın!** (s. 41)*

*... ta ki, hər kəs ədna müddətlə cüzvi ehtimam ilə, biistitaət olsa da, öz dilini oxuyub yazmağa qüdrət **tapsın.** (s. 46)*

*Mülkü yalnız özünün bilməsin, özünü ancaq vəkili-millət hesab **eləsin** və xalqın müdaxiləsi ilə qəvanın və'z **etsin** və parlamentlər tərtib **eləsin** və qəvanın iqtizasınca rəftar **etsin** və xudrə'y həç bir əmələ qadir olmasın, yə'ni proqres məsləkinə **düşsün** və sivilizasyon dairəsinə qədəm **bassın**... (s. 47)*

*Belə deyil, keçənlərin tarixinə nəzər **etsin**, **görsün** ki, hansı despot silsilənin İran səltənətində davamı olubdur? (s. 47)*

*Məsələn, qanun budur ki, kişi gərək arvad ilə məqaribət **etsin**; onun nütfəsi arvadın rəhmində qərar **tutsun.** (s.64)*

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -ñ

*Xəyr, heç birisi deyil, siz bilmirsiniz, **gedin öyrənin**; bigünah əxlatın yaxasından əl **çəkin** və onların ziddinə əmrəzə müalicə binasını qoymayın və xalqı qırmayın... (s. 54)*

*Ancaq şürbi-müskiratı mən' **edin** ki, filvaqe' islamda müskiratın hörməti bimis qanundur... (s. 53)*

*“Sizin istiğasəniz sizə fayda verməz, atəşdə daimi qalacaksınız, nəcatdan naümid **olun!**”. (s. 50)*

***Bilin** və aqah **olun** ki, aləm qədimdir və zaman namütənahidir. (s. 85)*

*Ədalət və insafı tamamilə kənara qoydu, qan tökməyə, rəhmsizliyə başladı, “Müşrikləri **öldürün!**” ayəsini göndərdi. (s. 74)*

3. çokluk şahıs: -sın-lar / -sin-ler /-sun-lar / -sün-ler

*Şəmsin və qəmərin ki, - olar dəxi zərrədirlər, - qanunu budur ki, tülu **etsinlər**, işıq **salsınlar**, hər birisi müəyyən olan qanun ilə. (s. 65)*

Buların vücutu ona lazımdır ki, bizim qazandığımızı və öz mülkümüzdə yer altından tapdığımız az, ya çox qızıl və gümüşü əlimizdən **alsınlar**, xudrə'y və biqanun, həvayi-nəfləri təqzasınca, hər növ müsibət bizim başımıza **gətirsinlər** və özləri də öz növbətlərində bəlaya giriftar **olsunlar**. (s. 42)

Məhz bu xatirə ki, çürümüş sümüklərə tərəddüd edənlər hər gün beş-altı kəlmə ərəb dilində fatihə ismi ilə söz **oxusunlar**. (s. 32)

və xalq onu bərgüzidə bilib **sevsinlər** və onun haqqına bir kimsəni şərikin bilməsinlər və silsiləsinə bir kəsi müddei olmağa qoymasınlar və onun vücutunu bəisi-əmn və asayiş və mucibi-ədalət və səadət **bilsinlər** və patriot **olsunlar**. (s. 47)

Yəni yazı üsulu nəşr edildikdən sonra himayəmiz altında olan ölkələrdə mö'təbər bir alimin sədarəti altında xüsusi bir cəmiyyət yaradıb, 10-12 nəfər alimi orada əyləşdirmək olar ki, bizə zəruri olan kitabları köhnə yazıdan təzə yazıya **köçürsünlər**. (s. 248)

19. yüzyl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gil, -gil; ø	-sın / -sin/ -sun, -sün		-ın / -in / -un / -ün	-sın-lar / -sin-ler / -sun-lar / - sün-ler

Tablo 92

2.3.1.3.13. BƏHTİYAR VAHABZADƏ (20. yy)

2.3.1.3.13.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -

2. teklik şahıs: - 0

*Sən atəş **ol**, sən od **ol**,*

***yandır** da sən, **yax** da sen.*

*İldırım **ol**, **aç** da sən.*

***göster** öz işığında bu dünyaya özünü, (s. 26)*

*Hər kəsə bənzəmə, sən təzə yol **aç**!*

*Dediyin hər sözü **duy** dərin-dərin. (s. 37)*

*Nəşənsə, özün **ol**,*

*Kökündən **yapış**! (s. 38)*

*Sən onun əlində alətsən, **oyan**,*

Özünü özgəyə çalama, Yəhya! (s. 207)

*Arxa **çevir** düzlüyünə, amalına! (s. 140)*

3. teklik şahıs: -sin / -sin / -sun / -sün

*Təzədən **yaratsın** yaradan bizi! (s. 130)*

Kimsə nin torpağında

*Gözüm yox; **bilsin** aləm (s. 46)*

Gəlsin, qarışdırsın, alt-üst eyləsin

Yazdığım, pozduğum varaqларımı. (s. 103)

*Qoy nağıl **oxusun** siyasətçilər,*

Onların qəlbinə nağıl nur çilər. (s. 216)

*Başına haranın külünü **töksün***

Sinəsi əzabdab dağ-dağ didərgin. (s. 287)

1. çokluk şahıs: -

2. çokluk şahıs: -n; -ın / -in / -un / -ün

Yamanımı danışın,

Elə danışın ki, siz

Mən də xəbərdar olum. (s.14)

*Mən deyim, siz **deyin**, dil yorulmasın.*

***Yığılın, yığılın** başıma, dostlar, (s. 10)*

Mənə

*Fikrimin sürətini **verin!** (s. 164)*

*Mərd **olun!***

*Meydanda **durun** mərd kimi, (s. 35)*

*Şəhid anasıyam, **eşidin** məni... (s. 142)*

*Bizim vaxtımızda **böyüyün** sözü*

Bir qanun olardı kiçiklər üçün (s. 189)

2.3.1.3.14. ƏHMƏD CAVAD (20. yy)

2.3.1.3.14.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs - ø

Yazda mənimlə bağçada **işlə**, qışda da mal-qaraya **bax**, yem, su **ver**. (s.287)

Deyir: **çəkil** yoldan, bu yoldan **çəkil!** (s.23)

Qaldır şu güzgünü, **vur** dilsiz divara!

Və sonra üzünü qaranlıqlara **göstər**. (s.48)

Gəl, gecikmə, çıx artıq,

Çıx, qarış insanlara!

Vur başına zahidin (s.65)

Bir yırtıcı cəllad **ol**,

Doğra parça-parça, **kes**. (s.73)

3. teklik şahıs -sın / -sin / -sun / -sün

Şamşımaqi isə süüt sağıb, qatıq, yağ **hazırlasın**, mən sizi saxlaram... (s.287)

Ölüm **getsin**, qalmasın da kölgəsi,

Olsun dünya - o bir sevinç ölkəsi! (s.54)

Bu cuna aşmaqılı qadınlara bax,

Qoy onlar **söyləsin**, onların bu haqq! (s.54)

“**Oxusun!**” əmri çıxdı,

Sara coşdu bir daha. (s.83)

Fərqi yox, qoy **süzülsün**,

Baxsın belə dərindən; (s.82)

1. çokluk şahıs -

2. çokluk şahıs -ın / -in / -un / -ün

***Qaçışın**, yazıq qızlar,*

Boğsunlar ölüm barı!

Yox, ölüm adalı isə

***Oynayın, gülün** barı! (s.81)*

***Söyləyin** durnalar, gözüüm yoldadır! (s.59)*

***Gedin** quşlar, **gedin**, Allah yaxşı yollar versin, **gedin**, (s.103)*

***Açın** qəlbim qubarını, **baxın** nədir baş yazısı? (s.113)*

*Ocağa qazan **asın**,*

*Altına odun **basın**. (s.174)*

3. çokluk şahıs -sın-lar / -sin-ler / -sun-lar / -sün-ler

***Assınlar** məni!*

***Kəssinlər** məni!*

Qoy türmələrə

***Bassınlar** məni! (s.230)*

Onların həddi varsa,

*Bir **baxsınlar** bu yana; (s.234)*

Qaçışın, yazıq qızlar,

***Boğsunlar** ölüm barı! (s.81)*

***Gəlsinlər** ziyarətə,*

Qızların piri mənəm! (s.166)

*Qoy **görsünlər** bir daha! (s.233)*

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir	-ayım / -eyim	ø	-sın / -sin -sun / -sün	-	-n / -ın / -in / -un / -ün	-sın-lar / -sin-ler / -sun-lar / -sün-ler

Tablo 93

2.3.2. Çağdaş Yazı Dilleri

2.3.2.1. Türkiye Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.2.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ (20.yy.)

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

Emir ekleri yalnız şekil bildiren eklerdir. Emir şeklinde diğer fiil çekimlerinden çok farklı olarak şahısların ayrı ayrı ekleri vardır. Yalnız çokluk üçüncü şahıs emir eki teklik üçüncü şahıs ekinin çokluk şeklidir. Bunun dışında diğer beş şahısta her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Her şahsın ayrı bir emir eki olması demek her emir ekinin aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi demektir. İşte emir ekleri bu şekilde aynı zamanda şahıs da ifade eder, bu sebeple ayrıca şahıs eki almazlar. Onun için birinci, ikinci tipteki şahıs eklerinin yanında emir eklerini de üçüncü tip şahıs ekleri olarak sayabiliriz. (M. Ergin)

1. teklik şahıs -ayım / -eyim

2. teklik şahıs ø

- Sükûn? Sükûnun denizde ne işi var? **Düşün**, kim bilir üstünde kaç milyon adam ölmüştür!

Kim bilir şimdi üstünde kaç milyon avare, cesetsiz ruh dolaşiyor... (SB s.279)

- Bak tereslere, tövbe olsun arkılığı sırtıma alır, eşyayı kendim taşıyım. Ben delibozuk bir herifim. Yapar mıyım, yaparım, sen git, öyle **söyle**. (Ç s. 248)

- Nasıl olurmuşsun, bir **anlat**! (SB s.235)

" Göreyim seni; git ne kadar neşeli dostlarınız varsa, hepsini **topla gel** ! .. " (KK s. 49)

"Kuzum Ragıp Efendi, bu meseleyi **kapa**. Ne bilmek, ne işitmek isterim," dedi. (KK s. 81)

3. teklik şahıs -sın / -sin / -sun / -sün

- Cumartesi akşamı mevlid kandili, misafirlerim var, gece gel, Kuran **okuyacaksın**...

- Annene söyle, yatsıdan sonra o da **gelsin**! (SB s.29)

Haso çocuğa yedirdiğini, içirdiğini kadınların başına kakıyor: «Hinzır artık büyüdü, **gitsin** gündelikle **çalışsın**!» demiyor muydu? (ZO s. 89)

Günahım ne ise yüzüme **söylesin** ; beni istediği gibi tekdir **etsin**, sesimi çıkarmıyacağım; fakat bir defa yüzünü göreyim' diyor. (KK s. 97)

Çocuğu kim doğurursa **doğursun**. Keşke piliç gibi yumurtadan çıksak! (SB s.41)

"Söyle ona, eve **dönsün**; bugün, şimdi, mutlaka, mutlaka ! . . " diye adeta haykırıyordu. (KK s. 97)

1. çokluk şahıs -

2. çokluk şahıs -ın / -in / -un / -ün -ınız / -iniz / -unuz / -ünüz

- Ne bekliyorsunuz? dedi. Haydi bilmiyorsanız bir biline **sorun**, istida **yapın**! (Ç s. 131)

- Hemşire Hanım, kusura bakmayın. Geldiğinizi göremedim. Geçiniz yukarı. Ama biraz **durun** da ben ineyim. Merdivenler yufka gibi; ikimizi birden çekeceğe benzemiyor. Haydi **geçin** şimdi. Ben geliyorum. (Ç s. 216)

- Siz öyle **zannededurun**. (Ç s. 46)

- Bu efendilere söyle, sussunlar! Bunda ben hâkimim. İstedığımı söyletir, istediğimi sustururum; istediğimi hapseder, istediğimi salıveririm. Haydi Matmazel, siz babanızı **alınız**, evinize **gidiniz**, hiç korkmayınız, kim size fenalık ederse, bana **geliniz**, dedi. (VK s.81)

- **Durunuz**, dedim. Netice fena olacak... Bilirsiniz ki ben Çalığışu'yum. Ağaçlar benim mülkümdür. (Ç s. 41)

- Keseyi cebinize **koyunuz**. Sizden artık para kabul etmek benim için mümkün değil. Babalık, oğulluk, bu rabıta bugün artık tamamen kopmuştur. (SB s.168)

- Kaçıyorlar, ikisi vuruldu. Biri sürünerek bu tarafa geliyor. Siz, arkadan **savuşunuz**.

Ağaçların arasında tepeye doğru bir bağ kulübesi var, oraya girmeye çalışın. (ZO s. 89)

"Aman, ne yaparsanız, yapın. Arkadaşınızı **susturunuz**, dedi. (KK s. 217)

"**Dönünüz, dönünüz** artık, çocuklar ! . . " diye sesleniyordu. (KK s. 69)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sinler / -sunlar / -sünler

Mazlûme çok sıkıntı çekmeden, birbirini **bulsunlar** ve **anlaşsınlar**! (ZO s. 252)

"Bey, yorulacaksın! Bu kadar adam var, bırak **yapsınlar**! " (KK s. 143)

"Pekala, öyleyse **evlensinler**; bundan basit ne olabilir ! " (KK s. 100)

- Bu efendilere söyle, **sussunlar**! Bunda ben hâkimim. İstedığımı söyletir, istediğimi

sustururum; istediğimi hapseder, istediğimi salıveririm. Haydi Matmazel, siz babanızı alınız, evinize gidiniz, hiç korkmayınız, kim size fənalıq ederse, bana geliniz, dedi. (VK s.81)

*- Kerataların hepsi meydana çıksın, cürümlərinin cezasını **görsünlər**. (SB s.162)*

2.3.2.2. Çağdaş Azərbaycan Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.2.2.1. MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ - MƏKTUBLAR.

ŞƏFİBƏYÇİLİK CELİL MEHMET KULİZADƏ - SƏÇİLMİŞ ƏSƏRLƏR

2.3.2.2.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

*Onun üçün bu kağızın məzmununu yoldaşlara **bildir**. (s. 19)*

*Ayın 24-də karantin müddəti **bitir**. (s. 9)*

*Parisə gəlmədən əvvəl Balabəyə məktub yazmaq istəsən mənə **göndər**. (s. 37)*

3. teklik şahıs -sın / -sin / -sun / -sün

*Şəfi bəy “qızıl taciri” axtarırsa, uzağa deyil, öz ətrafına **baxsın**. (s. 141)*

*Ağabala Əlizadəyə yazılmalıdır ki, MM işlərinin idarəsini o öz öhdəsinə **götürsün** və ona maddi müavinət ediləcəyi də özünə **bildirilsin**. (s. 141)*

*Şəfi bəy gözlərini **açsın** və **görsün** ki, münsiflər nə söyləyir. (s. 183)*

*Eyni-zamanda, Əli Mərdan bəyin əməli fəaliyyətinin millî işlərə yönəldilməsinə dəstək **versin** və müxalifətlə hər növ rəbitəsini də **söyləsin**”. (s. 107)*

21 iyul 1928-ci il tarixli heyətə qəbul haqqında sənədin, eləcə də AMM tərəfindən təsdiq olunmuş nümayəndə heyəti nizamnaməsinin 8-ci maddəsinin tələblərinin icrasını təmin etmək məqsədilə, bütün maliyyə hesabatının mövcud kassir M. Məhərrəm bəyə təslim edilməsi tələb **olunsun**. (s. 96)

2. çoxluk şəhıs -ın / -in / -un / -ün

Siz ara-sıra məktub **yazın**. Mənim müntəzəm cavab yazmadığıma mənə verməyin. (s. 39)

Mümkünsə, o məqalə dərc olunan məcmuəni bizə **göndərin**. (s. 36)

26 iyul tarixli məktubunuzda deyirsiniz ki, “nə formal məsələ varsa, mənə dərhal **bildirin**, mən yerinə yetirim. Dəxi nə edəcəyinizin sıxıntısını çəkməyin.” (s. 107)

Fəqət biz, tarixi zamanda olduğumuzu nəzər alaraq, ümumi davamıza zərər verə biləcək bu təfəsilatın üstündən indilik keçirik. Üzrlü **bilin**. (s. 190)

Şəfi bəydən **sorusun**: əgər bu qənaətlər əməli fəaliyyətdən kənarda qalsaydı və siz əvvəlki kimi millî işlərdən uzaqda qalmayıb, keçmişdəki kimi etimada layiq görülsəydiniz - **söyləyin**, bu fəsadnaməni yazaraq, bütün çirkinliyinizlə meydana çıxardınız mı?.. (s. 164)

3. çoxluk şəhıs -sınlar / -sinler / -sunlar / -sünler

Qızanlar bizə deyil, özlərinə “satlıq” olduqları üçün **qızsınlar!**.. (s. 155)

Qırmızı rusluğun rəsmi qüvvələri önündə boyun əyməyən bir davanın, bu kimi məkrli hərəkətlərlə sarsılacağını düşünən düşmənlər və onlara xidmətdən zövq alan riyakarlar özlərinin yaramaz adlandıqlarını indidən **bilsinlər**. (s. 194)

Sizcə yoxdur. Başqalarına görə varsa, **göstərsinlər**. (s.29)

Arxadaşlar haman vizalarını tedarük etməktə **olsunlar** və bu xüsusda mənə də məlumat **versinlər** ki, vizanın tez alınmasına yardım edə bilim. (s. 90)

2.3.2.3. Türkmen Türkçesinde Şahıs Çekimi

Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Aslında kip eki olmasına rağmen emir kipinde her şahsın ayrı bir eki olduğu için şahıs da ifade eden bu ekler Türkmen Türkçesinde şu şekildedir:

Teklik	1. Şahıs	-AyIn
	2. Şahıs	-gIn/ -gUn, -gIl, ø
	3. Şahıs	-sIn/ -sUn
Çokluk	1. Şahıs	-AllIn / -All
	2. Şahıs	-In/ -Un, -n,
	3. Şahıs	-sInlAr/ -sUnlAr

Tablo 94

Tablodaki emir kipindeki şahıs eklerine bakıldığında Türkiye Türkçesindeki teklik birinci şahıs eki -AyIm'e karşılık -AyIn, çokluk birinci şahıs eki -Allm'e karşılık -AllIn ekleri görülmektedir; iki kişi için konuşulduğunda ise -All eki kullanılmaktadır. Ayrıca teklik ikinci şahıs eki olarak -gIl, -gIn/ -gUn ekleri de kullanılmaktadır. Bu eklerle, daha ziyade XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde karşılaşıyorsa da günümüz eserlerinde de bu eklerle az da olsa rastlanmaktadır. Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinin edebî dilinde bu ekler kullanılmamaktadır. Bununla birlikte Türkmen Türkçesinde etkisi çokça hissedilen Özbek Türkçesinde -gIn/ -gUn ekinin -gin seklinin emir teklik ikinci şahıs için kullanıldığı görülmektedir.

Emir Kipi (İşliğin Buyruk Forması)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde emir kipinin ele alınışı birlik göstermemektedir.

Bazı gramerlerde emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs çekimi olmadığını belirtilirken, bazı gramerlerde her şahıs için ayrı emir eki olduğunu belirtilmiştir.

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi emir kipinin çekimi her şahıs için ayrı bir ekle yapılmaktadır. Emir kipi ekleri, şahıslara göre şöyle sınıflandırılabilir:

Oğuz Grubunda Emir Kipi Ekleri.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-AyIñ	-All, -Allñ,
2. şahıs	-gIn / -gUn	-Iñ / -Uñ, -ñ
3. şahıs	-sIn, -sUn	-sInlAr, -sUnlAr

Tablo 95

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerindeki emir ekleri de aşağıdaki tabloda görülebilmektedir:

	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
Teklik			
1. şahıs	-(y)AyIm	-Im /-Um	-AlIm
2. şahıs	Ø	Ø	Ø
3. şahıs	-sIn /-sUn	-sIn /-sUn	-sIn /-sUn
Çokluk			
1. şahıs	-(y)AlIm	-ağ /-äk	-(y)AlIm
2. şahıs	-(y)In /-(y)Un	-In /-Un	-(y)In /-(y)Un
3. şahıs	-sInlAr /-sUnlAr	-sınlar/-sinlär, -sunlar /-sünlär	-sInnAr /-sUnnAr

Tablo 96

Teklik birinci şahıs çekimi günümüz yazı dilinde -AyIn ekiyle yapılmaktadır.

Çokluk birinci şahıs çekimi yalnız konuşan ve bir kişi daha söz konusu olduğunda -All, ikiden fazla kişi için ise -Allñ ekiyle yapılmaktadır. Bu ekler ünlü sesle biten fiillere

eklendiğinde iki ünlünün birleşmesi sonucu fiilin sonundaki ünlü uzar: *gora-ayın-> gora:yın* “koruyayım, *isle-eyin->islä:yin* “çalısayım”, *disle-eli-> dislä:li* “disleyelim” *doka-alım-> doka:lım* “dokuyalım”. Ayrıca ünsüzle biten sözcüklere de *-AlI* ve *-AlIm* eklerinin hem bu şekilleri hem de *-a:l /-ä:li*, *-a:lım /-ä:lim* uzun sekilleri eklenebilmektedir. Bu durum, herhangi bir anlam farkı yaratmamaktadır (*baralı-bara:lı, geleliñ-gelä:liñ*).

-Gel, onda seyle gözellerden ilham alalı-da, ,ise yamasgandan yapısalı, Salamgulu. “Gel, o zaman böyle güzellerden ilham alalım da, ise yeniden yapısalım, Salamgulu.” A. Atacanov, ÖT:141

-Yör, ece, öye gideli - diyip, ol maña ayak üstüne galmaga goltğı berdi. “-Yürü anne, eve gidelim, deyip o, bana ayakta durabilmem için destek oldu.” Ç. Aytmatov, ET: 32

-Geliñ onuñ yanına barıp hal-ahval sorasalıñ- diydi. “-Gelin, onun yanına gidip hâlini hatrını soralım, dedi.” THD II: 60

Teklik ikinci şahıs çekimi, günümüz yazı dilinde eksiz ya da *-gIn /-gUn* ekiyle yapılmaktadır. XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde de *-gIn /-gUn* ekinin yanı sıra bu ekin ilk şekli olarak kabul edilen *-gIl /-gUl* eki de kullanılmıştır³¹⁵. Bir de nezaket ve saygı gereği tek bir şahsa hitap edilse de çokluk ikinci şahıs eki olan *-Iñ /-Uñ* ekinin kullanıldığı görülmektedir. Yine teklik ikinci şahıs için zarf-fiil eki *-A* ile *goy-* yardımcı fiilinin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıktığı iddia edilen *-ay /-äy* eki kullanılmaktadır (*al-a goy-> alay, gör-e goy-> göräy*).

Çokluk ikinci şahıs çekimi *-Iñ /-Uñ* ekiyle yapılır. Yalnız klasik ve halk edebiyatı ürünlerinde -ağızlarda olduğu gibi- *-Iñ /-Uñ* ekine *-lAr* çokluk eki getirildiği de görülmektedir.

-Maña bir dutar getirip beriñ, men gülenimiñ sebäbini saz bilen aydıp bereyindi.

“-Bana bir dutar getirip verin; ben neden güldüğümü size sazla söyleyivereyim, dedi.” G: 478.

Biri güldür, biri gunça,

Ol biri yokdur Senemçe,

Tomasa kılıñlar, barça,

Gelir sallana-sallana.

“Biri güldür, biri gonca,

Biri yoktur Senem gibi,

Temasa kılın topluca,

Gelir sallana sallana.”

SG: 38

Ayrıca Türkiye Türkçesi gramerlerinde de hem istek hem de emir bildirme işlevinde olduğu belirtilen -sAnA (sa-n-a) eki³¹⁷, Türkmen Türkçesinde emir kipinin teklik ikinci şahıs eki, -sAñIz-IA, -sañızlañ /-señizlä:ñ ekleri de çokluk ikinci şahıs eki olarak gösterilmektedir³¹⁸.

-Hanı sen öz isiñi görkezsene!- diydi. “-Hadi, sen kendi işini göstersene!, dedi.”

A. Atacanov, ÖT: 132.

Emir kipinin üçüncü şahsının teklik çekimi -sIn /-sUn, çokluk çekimi -sInIAr /-sUnIAr ekiyle yapılmaktadır.

-Kulıyevi öldüräymesinler, sen su minutdan baslap onı öz kontrollığına al.

“-Kulıyev’i öldürmesinler; sen su dakikadan itibaren onu kendi kontrolüne al.” H.

Meläyev, Pt: 195

Bizi görüp ulı-kiçi sat bolsun,

Dost-yarlar begenip, dusman mat bolsun,

Seniñ geyen donuñ zer-zerbap bolsun,

Men geyinsem besdir saldan, Övezim.

“Bizi görünce büyük küçük sad olsun,

Es dost sevinsin, düşman kahrolsun,

Senin giydiğin libas altın, sırmalı olsun,

Ben sal giyinsem tamamdır Övezim.”

2.3.2.3.1. MAHTUMQULU (17. yy)

2.3.2.3.1.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

2. teklik şahıs: -gıl, -gil, -gul; ø

*Ajal köprük, **gel**, didara ötel, (s. 164)*

*Ustad bolsañ, bize mundan habar **ber!** (s.161)*

*Çagyrlan ýere bar, **oturgyl**, turma, (s. 60)*

*-Mübärek jemalyn, **bilgil** ne boldy? (s.163)*

*Hoş **sözlegil**, bir mysapyr duş gelse, (s. 166)*

*Sapar etmek gerek, **tutgul**, ýaragyñ, (s. 120)*

3. teklik şahıs: -syn, -sun, -sün

*Gubar göçsün, älem gerdi **gaçylsyn**, (s. 321)*

*Hyzmat kylsañ **bolsun** bir asylzada. (s. 60)*

*Dört müñ dört ýüz kyrk dört sapasyn **sorsun**, (s. 262)*

*Ýüzüm **düşsün** arslanyma, gurduma, (s. 151)*

*Şalyk eýläp, **sürsün** baş ýüz ýyl döwran, (s. 153)*

2. çokluk şahıs: -ñ

*Oglany **uzadyñ**, bir pata beriñ,- (s. 180)*

***Eşidiñ** nesihatym, şudur ýigitler, (s. 143)*

*Özi kapyr, **biliñ**, jaýy dar bolar. (s. 143)*

***Görüñ**, adamzady, ne hyýal eder?! (s. 167)*

3. çokluk şahıs -syn-lar / -syn-ler /-sun-lar

Salamat çyksynlar" diýdi, dostlar heý! (s. 481)

Şa buýurdy: "Şeýhni asyňlar dara!" (s. 635)

"Bizni ýagşy kişi diýsinler" diýer, (s. 399)

Söýle, Magtymguly, älem bilsinler, (s. 360)

Jaýy jennetdedir, güwä bolsunlar, (s. 360)

17. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gıl, -gil, -gul; ø	-syn, -sun, -sün		-ñ	-sın-lar / -sin-ler -sun-lar / -sün-ler

Tablo 97

2.3.2.3.2. MAGRUPY (18. yy)

2.3.2.3.2.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

Lap eýleşem, on kisini eglärin, (s. 17)

Göwnüm, sana bir nesihat bereýin,

Gapyl, gaflat içinde sen ýatmagyn (s. 17)

2. teklik şahıs: -gil; -gin; ø

Iki asyk aýrylsyp, boldy sähraýy,

Magrupy diýr, sen eýlegil haraýy. (s. 11)

Gel imdi, Magrupy, tany ýoluny,

*Köp hetdinden asma, **bilgil** halyny, (s. 20)*

*Gel, könül, nesihat **esitgil** bizden,*

Biwepany baky zamandyr diýme;

*Hakyn ryzasyna **bagla** bilini,*

Herne hökm eýlese, ýamandyr diýme. (s. 19)

Galandar dek geýen köne salyna,

*(Asak) **tut** pälini, pikir **et** halyna, (s. 19)*

Bir kisi «gel» diýip, innnek etmeýin,

*Öz göwnünden gubar baglap **gitmegin**. (s. 17)*

3. teklik şahıs: -sun, -sün

Magrupy:

*Bizden salam **olsun** molla Gayýba, (s. 39)*

Gayýby:

*Gayýry salam **bolsun** molla Magrupa, (s. 39)*

2. çokluk şahıs: -n

Men biler men gyzylbasyň alyny,

***Çekin** hazynasyn, **urun** malyny. (s. 14)*

***Bilin**, kiçiklerde iba galmady,*

Tanry takdyryna ryza galmady, (s. 26)

Nesihatym budur, diýem sizlere,

Yhlas bilen gulak **tutun** sözlere, (s. 34)

Ýygmadylar dünýäni, geçdi, **görün**, dosty agla,

Zülpükardan özgäni tutmady ol sire Huda, (s. 47)

18. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gil; -gin; ø	-syn, -sun, -sün		-ñ;	

Tablo 98

2.3.2.3.3. MOLLANEPES (19. yy)

2.3.2.3.3.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs: -eyin

Sükür **edeyin** ýetisdi,

bu könlümin istäni. (s. 38)

2. teklik şahıs: -gyl; -gil; ø

Görse bizi sum rakyplar tan eder,

Gyz, **eýlegin** öz goýnunda jay imdi. (s. 19)

Diýdim: «**Geçgil** günähim!» (s. 39)

Diýdim: «Bir posa **bergil**!» (s. 40)

Diýdim: «Meni **öltürgil**

Ýa posa mürewwet **kyl**!» (s. 46)

Oýan imdi, Mollanepes! (s. 10)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

*İki dünýä alla **bersin** myradyn,* (s. 29)

*Geýip, iýip-içmek ygtyýar **bolsun.*** (s. 28)

2. çokluk şahıs: -ň

***Görün,** zahyr kylar äskäre könlüm* (s. 32)

19. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gyl, -gil; ø	-syn, -sun, -sün		-ň	

Tablo 99

2.3.2.3.4. BAŞARCAÑ ADAMLAR (20. yy)

2.3.2.3.4.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

2. teklik şahıs: -gıl, -gil; ø

«Başartmaz» diýlen şol zatlariň başarda-başarda gelyändigini göre-göre gelyäs, **Gel,** **gel** indi. . . (030)

*Şol zatlari elden berseň, köpçülik seniň iziňa düşmez. Şuni bek **belläygin!*** (106)

-- Ya yıgdırmaga boyun **bolsun**, ya-da başlıgıñ aydanını etmeli. (131)

Üçünci diyselerem, dördünci diyselerem **beribersene!** (197)

-- Nazar, sen bir zada **düşün!** (199)

-- Çekiber özüñ. Dördünci diyip, gaytarmana bildiñ, indi üçüncä almanam

özüñ **oñar**-da. (235)

3. teklik şahıs: -sun, -sün

Kim pagtanı taze usulda yığıp bilmecek bolsa, elini **galdırsın!** (097)

2. çokluk şahıs: -ñ

Yöne guratmak meselesine[49] özüñiz kömek **ediñ!** (244)

-- Pagtanı düşürmegi eñledişiñiz yalı, onuñam bir añsat tärini **tapiñ**-da. (086)

20. yüzyıl şahıs çekimi

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
emir		-gıl, -gil, -gul; ø	-syn, -sun, -sün		-ñ	

Tablo 100

2.3.2.4. Gagavuz Türkçesinde Şahıs Çekimi

2.3.2.4.1. UZUN KERVAN (20. yy)

2.3.2.4.1.1. III. TİP ŞAHIS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

- Bu düüşä çıkaracáz ama bizim kullarmızdan da düzülü ayırı atlı askeri da **ko** göstereceñär, nasıl ürendilär Türkçesinä düüş yapmaa. (s.90)

Hem buyur **et** bazileusa, yollasın kendi adamını bizä geziyä. Şimdi hemen yola **varasın** da. (s.95)

-**İşleycän** benim kuvedimä, zerä benim elimdeysin! (s.78)

-Hem dä **erleştirecän** senin Türkütlerini oğuzların arasında da **koyacan** onnari eritsinnar nekadar taa çok demir bana o bayırlar içindän! Esaplaárım, kayılsın, yok näbasın, benim elimdeysin, he, he, he, he, he! (s.79)

-Titsi-Göz, kızları **sakla** Kışlaya er altına da **ko** cadı-karıları göz almasinnar! (s.147)

3. teklik şahıs -sun, -sün

-Hepsini paraparça kesäsininiz! Baardı han yardımcılara. Salt te bunu brakın **gitsin**, haberi **götürsün** o <<Akıllı>> çorbacısına! (s.88)

Onu İstemi yalnız da **düzsün** o erlerdä kendinä hanlık da **kullansın**, da şimdi Çuri şansora bölüm hanydı, çorbacıydı. (s.89)

İstemi-Kagan vardı nicä urmasın okadar var İran şahına **doorutsun** >>İpekYolunu>> Uraldan Vizantiyä, onun kasabalarına Bospora, Hersonesä, ama çok uzak atacak yol hem dä İtilin öteyanında Ugurlar hem Avarlar vardı kolay soysunnar hem kırsinnar kervannarı. (s.94)

Hem buyur et bazileusa, **yollasın** kendi adamını bizä geziyä. Şimdi hemen yola varasın da. (s.95)

Ama ordu-asgerlerin ardına kagan çekärdi **gelsin** işleyän insannar da hayvancılar, avcılar, zanaatçılar, ki erleri yaşandırsinnar, buralı insannarı da karıştırsinnar Türk senselernä da hepsindän gelir kabletmää büüän devletin ihtizaları için. (s.82)

1. çokluk şahıs -

2. çokluk şahıs -iñ, -iñ

Sora kalmayınız erindä, ilerleyin Günduusuna hem Günbatısına, otlayacakları **genişledin**, hayvannarı **zeedeleyin**, zerä buralarda sıkılacınız gittikçä. Ama oralı insannara fenalık yapmayın, yardım **edin**, ki taa iy yaşasınnar. (s.79)

-Hem dä sogdiyalı Mniahı tez bana **çaarın!** (s.94)

-Nesoy kardaşsınız siz bana? Sızdä var, bendä sä yok! Pakand **verin!** -hızlı baardı erif sallayrak kollarnı sansın çekişeräk (s.131)

-Hepsini paraparça **kesüsininiz!** Baardı han yardımcılara. Salt te bunu **brakın** gitsin, haberi götürsün o <<Akıllı>> çorbacısına! (s.88)

-**Çevirin** kervanınızı geri, Türkütlär, -dedi şah ilinnenmiş bir taraftan ama aarlı harçları için, -zerä malınız yok başka hem **götürün** haberimi şanlı Kagana, ani İran Şahına yaradı onun <<Başışleri>>. (s.94)

Aksakalların büyü deer bitkidä: <<Kafaları **kesin**, duşman kanını sellän **akıdın!** >> (s. 148)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sinler

- Hepsi adamnar şindän şalvar **taşısınnar**, deri kuşaklan baalı belindän, kara üsek kalpak **giysinnär**, sırtlarna dizädän kaftan, ayaklarna da kara deridän uzun ayak kabı **giysinnär!** -İzin verdi Bumän yabgu. (s.81)

Diyl laf, sıradaki orduçulara da düşärdi birärüz o kapma zenginniklerdän, ki taa tamah düüş seferlerine **gitsinnär**. (s.89)

-Titsi-Göz, yollayıp **götürsünnär** Oguz kızlarını saklı erä, döndü içeri,... (s.147)

Buri-şada düzsünnär onnar da kendilernä birär hannık da **kullansınnar**, döndü Çuri oolunnan genä Kırın ortasına kendi kagan-Stup kureninä. (s.90)

İstemi-Kagan vardı nicä urmasın okadar var İran şahına doorutsun >>İpekYolunu>> Uraldan Vizantiyâ, onun kasabalarına Bospora, Hersonesä, ama çok uzak atacak yol hem dä İtilin öteyanında Ugurlar hem Avarlar vardı kolay **soysunnar** hem **kırsınnar** kervannarı. (s.94)

2.3.2.4.2. BESARABİYALİ GAGAUZLARIN İSTORİYASI (20. yy)

2.3.2.4.2.1. III. TİP ŞAHİS ÇEKİMİ

Emir Kipinde Şahıs Çekimi

1. teklik şahıs -

2. teklik şahıs ø

“Gaga uz **ol**, gagauz olasınız, türkcä lafedäsiniz, zerä ölä izin geldi sultandan, padişahdan, bu erlerdä bulgar dili işidilmesin: kim Bulgarca lafedirsä, onun dili kesilecek”. (s. 22)

3. teklik şahıs -sun, -sün

Bu izinä, bu fermana görä zaptiyalar deerlärmış Anadol urumnarına: gagauz **olsun**, gagauz **olasın**, senin dilin uz **olsun**, padişahlık dili gibi, ki lafedäsiniz sade türkçä osmannıyca, kullanasınız sade padişahlık dilini osmannı viiyatlarında. (s. 21)

“Bakın gaga uz **olsun**, fodullanma, kaldırma gaganı, kafanı, burnunu yukarı, kalkınma, olma revolütionar. (s.21)

Klisä zakonu yaz ki Pazar günü hem yortu günü herbir evdän, herbir familiyadan makar bir can **gitsin**, **gelsin** kliseyä hem dä dua **etsin** Allaha hısımnarı için. (s. 39)

1. çokluk şahıs -

2. çokluk şahıs -iñ, -iñ

“Gaga uz **ol**, gagauz **olasınız**, türkcä **lafedäsiniz**, zerä ölä izin geldi sultandan, padişahdan, bu erlerdä bulgar dili işidilmesin: kim Bulgarca lafedirsä, onun dili kesilecek”. (s. 22)

“Ho-ho! **Kaçın** buradan!” (s.51)

Onuştan **bakın**, **sesleyin** islää zabitleri, ihtiärları, zakonnarı **tamannayın**; **olun** islää hristiyan, dooru insan. (s.37)

“**Sorun** bizä, neçin geldic”. Oturan kızlar deerlär: “**Söyleyin** kendiniz, neçin geldiniz”. Gelän kızlar çalêrlar: “Biz geldik karagöz kızınız için - **verin** onu bizä ”. (s. 51)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sinler

*Kolonistlerin Baş Komandantı general İnzov pek religiyalıklı, ii dinni, ii neetli adammış hem herkerä savaşırmış kolonistleri dâ yapmaa religiyalıklı, ,, dinni insan, ki onnar ii **tutsunnar** yortuları, oruçları, pazarlar günü **gezsinnär** kliselerä, her gün **yalvarsinnar** Allaha.*

1. teklik şahıs -

Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde T. 1. şahsın kendi kendisine emretmesinin mümkün olmadığı görüşünden hareketle yoktur (Özkan, 2006: 497; Pokrovskaya, 1964: 205, Baboglu, 1997: 59).

2. teklik şahıs ø

Kaldır topraktan bakışı. Al [Kaldır topraktan bakışı. Al elinä bayraa (Zanet, 1998: 13) eline bayrağı.]

Çal sän çırtma Bucakta işidilsin [Çal sen, kaval, Bucak'ta uzaktan. (Baboglu, 2003: 6) işitilsin uzaktan.]

Mutlu ol, saasem ol! (Baboglu, [Mutlu ol, sağ salim ol!] 2003: 7)

Yısın biraz. (Zanet, 2006: 8)

[İsın biraz.]

Bak, maazanın kapusunu islää sürmelä! (Zanet, 2006: 14)

[Bak, mağazanın kapısını iyice sürmele!]

3. teklik şahıs -sın / -sin / -sun

Düülsün çannar, yansın mumnar. [Halkımızın hizmetine Dövülsün çanlar, yansın mumlar.]
(Baboglu, 2003: 8)

Aarasın beni Tuna boyunda. [Arasın beni Tuna boyunda.]

(Durbaylo, 1991: 35)

Bilim evin içersindä Hiç bitmesin aramaklar. (Baboglu, 2003: 8)

[Bilim evin içersinde Hiç bitmesin aramaklar.]

Alınız paylarnızı da, kim nânı gözü görürsâ gitsin! (Baboglu, 1991: 93)

[Alınız paylarnızı ve kimin ne yana gözü görürse, gitsin!]

Bân bıktım ona, al da yok et, gelmesin, görmeyim! (Baboglu, 1991: 101)

[Ben ondan bıktım, al da yok et, gelmesin, görmeyeyim!]

1. çokluk şahıs -

Gagavuz Türkçesinde çokluk 1. şahıs emir eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -*Allım*'dır. Bu ek de istek işlevinde kullanılır (Özkan, 2006: 513):

Hadi gidelim,-demiş kalanı da. (Baboglu, 1991: 90)

[Kalanı da, "Hadi gidelim!" demiş.]

2. çokluk şahıs -un, -ün

Gagavuz Türkçesinde çokluk 2. şahıs emir eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -*InIz*'dır.

a) Ünsüzle biten fiil gövdesine emir kipi çekim eki doğrudan gelir:

Durun, bân dâ göstereyim sizä, ne becererim! (Baboglu, 1991: 60)

[Durun, ben de size, ne becerdiğimi göstereyim!]

Brakın çekişmeyin,- girmiş lafa Gürgen-Kıvradan. (Baboglu, 1991: 65)

[*Bırakın*, çekişmeyin,- lafa girmiş Gürge-Kıvrardan71.]

Hadi, buyur**unuz** kafadarlarım, afedin, birazcık oyalandım. (Baboglu, 1991: 86)

[Hadi, buyur**unuz** arkadaşlarım. Affedin, birazcık oyalandım.]

Hadi bırak**ın**, biz onu hanindän ezdik! Hiç gık ta deyəmedi. (Baboglu, 1991: 90)

[(Yeter) hadi bırak**ın**. Biz onu çoktan ezdik, hiç gık bile diyemedi.]

b) Ünlüyle biten fiil gövdelerine emir kipi çekim eki, -y- yardımcı sesi olarak gelir:

Adımnay**ın** siz studentlär [Adımlay**ın** siz, talebiler,
Eniliktän taa eniyä. (Baboglu, Yenilikten daha yeniye.)
2003: 8)

Şaşmay**ın** buna, dostlar,- Bizdä [Şaşmay**ın** buna, dostlar,- Bizde
çok tafta taa var. (Zanet, 1998: 250) çok tahta daha var.]

Bekley**iniz** bän dönecäm [Bekley**iniz**, ben döneceğim

Enilmemiş Kızıl Askerlän. [Enilmemiş Kızıl Askerle.]
(Tanasoglu, 1959: 170)

3. çokluk şahıs -sınlar / -sinler

Ç. 3. şahıs emir eki başlangıçtan beri T. 3. şahıs emir ekinin çokluk eki almış şeklinden ibaret olarak kullanıla gelmiştir (Ergin, 1999: 307). GT’nde Ç. 3. şahıs çekimi emir eki -**sInnAr** (Baboglu, 1997: 60):

Büük bilimnär verils**innär** çalışkana, kayretliyä. (Baboglu, 2003: 8) “Büyük bilimler verils**inler** çalışkana, gayretliye.”

3. SONUÇ

Türk dilinde, yazılı ilk metinlerinden bugüne kadar gerek söz varlığında gerekse ses, şekil, söz dizimi sahasında pek çok değişimlerin varlığını, görebilmek mümkündür.

Eski Türkçe, bir yandan Harezmi Türkçesi aracılığı ile Doğu Türkçesi diye adlandırdığımız Çağataycada, yeni gelişme şartlarına bağlı bir kol hâlinde şekillenirken, bir yandan da Oğuz-Türkmen lehçelerinin Batı Türkçesinin güney kolunu, Kıpçak Türk lehçelerinin de kuzey kolunu oluşturması, bu ayrılma ve dallanmanın tabii bir sonucudur (Korkmaz 1991).

Anadolu'da Selçukluların kurduğu hâkimiyetle Oğuz boylarının sözlü dili, yazı dili olma özelliğini kazanmıştır. Bu dönem yazı dilindeki kişi ekleri Eski Türkçenin şahıs eklerinin birtakım ses değişiklikleri ile devam ederken *-k/-k* gibi farklı biçimlerin varlığı da görülmektedir.

Oğuz grubu Türk lehçelerinde öğrenilen geçmiş zaman eki üzerine gelen iyelik kökenli 1. çokluk morfeminden (*-ImIz*) farklı olarak, bir *-K* morfeminin varlığı tarihî metinlerde açıkça görülmektedir. Gramerciler bu *-K* morfemini, Eski Türkçe *-DUK* partisibinden gelişmiş bir yapı olarak sayısalarda da, *-K* morfemi başlangıçtan beri Oğuz Türkçesinin sözlü dilinde bulunmakla birlikte, Karahanlı yazı dilinin etkisiyle Oğuz grubu yazı dilinde ilkin kullanılmamış, daha sonra şart kipinden başlayarak diğer kiplerde de kullanım alanı kazanmıştır (Yavuzarslan 2011).

Batı Türkçesi fiil çekimini, Doğu Türkçesi fiil çekiminden ayıran temel sebep, Oğuzların *ben* ve *biz* şahıs morfemlerini *-men* ve *-miz* yapmamalarıdır. Eğer Oğuzlar da */b/*'yi */m/*'ye çevirmiş olsalardı; */m/*, */v/*'ye dönemeyeceği için bugünkü 1. şahıs ekleri ortaya çıkamayacak, diğer Türklerde olduğu gibi */m/* 'li biçimler devam edecekti. Ana Oğuz Türkçesinde *ben* ve *biz*'de */b/* korunduğu içindir ki önce *v*'ye dönmüş, sonra da erimiş ve *-Am>-Um>-Xm*; *-Uz>-Xz* biçimleri ortaya çıkmıştır (Ercilasun, 2005: 460).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türk dili tarihinde ses ve biçim bakımından değişime en çok uğramış eklerden biri de öğrenilen geçmiş zamanın 1. teklik şahıs biçimidir. Öğrenilen geçmiş zaman eki

Eski Türkçeden Osmanlı Türkçesinin sonlarına kadar *-mış -miş* hâliyle düz dar ünlülüdür. Öğrenilen geçmiş zamanın çekimi zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılmaktadır. *-van, -ven, -vam, -vem, -vanın, -venin* biçimleri daha çok Eski Anadolu Türkçesinin erken dönemlerinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişte zamir kökenli 1. teklik şahıs ekinde biçim değişikliğinin ortaya çıktığı gözlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *-ın -in* biçimi Osmanlı Türkçesinde yerini *-m*'li biçime bırakmıştır. Osmanlıcanın ilk devirlerinde *-um, -üm* şeklinde kullanılmış ancak sonlarında vokal uyumuna bağlanmış ve bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır.

Geniş Zaman

Geniş zaman ekleri Eski Türkçede *-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür* olarak karşımıza çıkar. Geniş zaman çekimi ise şahıs zamirleriyle yapıldı. Batı Türkçesine ise geniş zamanın bütün ekleri gelmiştir. Batı Türkçesinde *-ur, -ür* eklerinin daha yaygın bir kullanımı olduğu görülmektedir ancak diğer ekler de varlığını devam ettirmektedir. Batı Türkçesinin bir kolu olan Azerbaycan Türkçesinde ise *-ar, -er* şekli varlığını sürdürmüştür.

Gelecek Zaman

Eski Türkçede gelecek zaman çekimleri şu şekilde görülür:

1. *-DAÇI* sıfat-fiil ekine zamir asıllı şahıs morfemler getirilerek gelecek zaman kipinin çekimi yapılır. 3. şahıs çekiminde zamir yoktur.

ol yergerü barsar türük bodun öl-teçi sän ‘O yere gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin (KT G 8)

sü yorılım te-deçi ‘Sefere çikalım diyecektir’ (T 35)

tabgaç oguz kıtañ buçäğü kabış(s)ar kal-taçı biz ‘Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse (biz) naçar kalacağız’ (T 12-13)

bödkä körügme bağlär gü yañıl-taçı siz ‘Bu dönemde (tahta) sadık olan beyler, (sizler) mi ihanet edeceksiniz?’ (KT G 6)

2. *-çI* Ekli Gelecek Zaman

Köktürk metinlerinde pek seyrek olarak geçen ve *-çI* ekiyle kurulan gelecek zaman şekli daha çok olumsuz fiil gövdelerine eklenir.

tegme-çi men ‘Hücum etmeyeceğim’ (O sağ 2)

yana içik ölme-çi yitme-çi sen ‘Yine (bana) bağımlı ol, (o zaman) ölmeyecek yitmeyeceksin’ (MÇ D 5)

ürün esri ingek buzagulaçı bolmış ‘Ak benekli bir at doğurmak ü-zere imiş’ (IB 41) (Daha geniş bilgi için bkz. Tekin 2000: 190).

3. *-sIk* ekiyle kurulan gelecek zamanın örnekleri azdır. Gelecek zamanın bu türünde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır: *ölsikiñ* ‘ölecek-sin’, *ölsikig* ‘öleceksin’ (Ercilasun 2004: 188)

Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman, *-GA(y)* ve *-GU* ekleri ile ifade edilmektedir. (Hacıeminoğlu 1999: 187-188).

Teklik 1. *bar-ğay men* (DLT -III , 236-237), *kel-ge men* (KB -5005).

2. *kaç-ğa sen* (KB -4984), *keçür-gey sen* (KB 4481).

3. *açıl-ğay* (KB 927).

Çokluk 3. *kel-geler* (KB 4570), *körme-geyler* (KB 3352).

Eski Anadolu Türkçesinde teklik 1. şahısta, şahıs eki olarak *-vAn*; *-Am*; *-In*; *-vAnIn* kullanılır: *eydiserven* ‘söyleyeceğim’ (A. Paşa: 306), *açısarvan* ‘açacağım’ (Fahri: 313); *öl-iserem* ‘öleceğim’ (A.Paşa: 565), *yan-ısaram* ‘yanacağım’ (Kadı: 135); *ver-iser-in* (Ferah: 53); *ged-iser-venin* (Sün: 28).

Teklik 2. şahısta, şahıs eki olarak *-sIn* kullanılır: *varısarsın* (A. Pa-şa: 1361), *gedisersin* (Yunus 203).

Teklik 3. şahısta, şahıs eki kullanılmayabilir ya da *-dUr* kullanılabilir: *endüriserdür* (A. Paşa: 3427).

Çokluk 1. şahısta, şahıs eki olarak *-Uz* eki kullanılır: *yık-ısar-uz* (Gülşehri: 7), *gör-iser-üz* (Şeyhi: 56).

Çokluk 2. şahısta şahıs eki olarak *-sIz* kullanılır: *görisersiz* (Işkname: 168), *sorılısarsız* (Studia II : 40).

Çokluk 3. şahısta gelecek zaman, -IsArlAr veya -IsArdUrlAr şeklindedir: *girisirlerdür* (Burgazi:134).

- -(y)IsAr eki 14. yüzyıla kadar canlıydı. 15. yüzyılın ilk yarısında kullanımı biraz azalmıştır, ikinci yarısında iyice seyrekleşir. 16. yüzyılda ender görülür, özellikle şiirde, eski olayların tasvirinde, iktibas kalıp söz-lerde kullanılmıştır. Klasik Osmanlı Türkçesinden itibaren -(y)IsAr'ın yerini daha önce sıfat-fiil eki olarak kullanılan -(y)AcAk eki almıştır.
- Kadı Burhaneddin Divanında gelecek zamanı karşılamak için -ısar / -iser ekinin kullanıldığı görülmüştür. Divan'da sadece iki yerde -ceg eki *Göz neni ki göreceğ ise görür*, (586 - 1340), *Meygûn lebûñ ile sanemâ esrûcegem ben* (469 - 1072)'nin bir yerde de -ası, -esi (*Ki cân bu gice size varasıdur*. (275 - 617) ekinin gelecek zamanı karşılamak için kullanıldığı görülmüştür.
- Nesimi Divanında gelecek zamanı karşılamak için -ısar / -iser ekinin kullanıldığı görülmüştür. -icek ekinin gelecek zamanı karşılamak için kullanıldığı görülmüştür:
dünye vü mülk ü mâline meyl ü maḥabbet eyleme
*çün **gidiceksen** iy melik âḥiretüñ serâyına* (G 369/3)
*bir kaṭre baḥr-ı ḥaḳḳat sözünü derc **idicek***
ki bir daḳḳada miñ dürlü gösterür ḥarekat (G 20/18)
*nesîmîñün sinine gel ḡamuñdan **öliceğiz***
ḥoş-âmedî işit iy cân ü merḥabâsından (G 339/9)
- Dede Korkut'ta ayrı bir gelecek zaman eki yoktur. Gelecek zamanın bazen geniş zaman, bazen istek ekiyle karşılandığı görülür: *dege* 2-5, *almaya* 2-5, *ısmarlaram* 166-4 misallerinde olduğu gibi. Eserde -acak, -ecek eki görülür ancak bunlar hep partisip olarak kullanılmıştır. -ısar, -iser gelecek zaman eki ise artık Dede Korkut'ta görülmez.
- Çağdaş Türkiye Türkçesinde -(y)IsAr ekinde iz kalmamıştır.
- Azerî Türkçesinde kesin gelecek zaman, fiil tabanına -(y)AcAK ekinin getirilip sonra zamir menşeli şahıs eklerinin ilave edilmesiyle kurulur.

- Türkmen Türkçesinde gelecek zaman eki *-cAK*'tır. Ancak çekim sırasında şahıs ekleri kullanılmayıp onların işlevlerini karşılamak üzere fiilin başına şahıs zamirleri getirilir.
- Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman eki *-(y)AcAK*'tır (Özkan 1996:147).
- Ekin son ses ünsüzü *-k* sadece teklik ve çokluk 3. şahıslarda korunur. Teklik ve çokluk 1 ve 2. şahıslarda iki ünlü arasında kalan *-k* düşer ve yanındaki ünlüler derilmeye uğrar: *alacak + ım > alacağım > alacaım > alacaam > alacam* (Pokrovskaya 1964:191).

Görülen Geçmiş Zaman

Eski Türkçe döneminde belirli geçmiş zamanın çekimi ile emir-istek kipi dışındaki bütün fiil çekimlerine gelen kişi ekleri, I. tip yani zamir kökenli eklerdir.

- Eski Türkçede *-mXz* olan ekin yerini *-dU-k* eki almıştır:
altımız (KT, K:6) “aldık”, *keçdimiz* (T, I-K:11) “geçtik” *tutdumuz*. (T, II-B:7) “tuttuk”, *sünüşdümüz* (KT, K:7) “savaşık”
- Karahanlı Türkçesinde, *bardımız* (DLT I-261), *keldimiz* (DLT I-260), *tügümüz* (DLT I-353), *yattımız* (KB 3615). *uçtımız* (DLT I-359), *kestimiz* (DLT I-327)

Kişi eklerindeki ilk değişimi Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde tespit edebiliyoruz. Harezmi-Altın Ordu Türkçesiyle (Memlûk sahasında yazılmış eserler ve Codex Cumanicus hariç) yazılmış eserlerde fiil çekiminde kullanılan ekler, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinden farklılık gösterir. Görülen geçmiş zaman 1. çoğul kişide hem *-DUK* hem de *-mIz* ekini görebiliyoruz.

Harezmi-Altın Ordu diye adlandırılan sahada kişi ekleri, genellikle ikili biçimdedir. Bugünkü yazı dillerinde olduğu gibi, kimi lehçelerde iyelik kökenli, kimi lehçelerde zamir kökenli, kimi lehçelerde *-alı/-elik*, kimi lehçelerde *-alı/-eli*; kimi lehçelerde *-k/-k*; kimi lehçelerde *-mız/-miz* biçimlerinin oluşu, bu dönemde Türk boylarının Harezmi-Altın Ordu bölgesinde karıştığının işaretidir.

1. Görülen geçmiş zaman çokluk 1. kişi eki değişmiş; *-dImIz*'ın yerini *-dUk* almıştır: *alduk, keldük, kördük*

- Eski Anadolu Türkçesinde ise -dU-k şeklinde görülür:
biz sevdük ‘âşık olduk sevildük ma ‘şûk olduk (382/3)
- Osmanlı Türkçesinde,
saña bir bûseye satduk yûri var hayr eyle (433/1)
perde-i şeb-i târ ile istitâr idüp sâkiye râhına girdik ve nihâyet geh-rîze irdik.
(127b)
gördük olmaz şîve-i devlet nedîmâ biz dahi
rağbet ettik âkıbet bu vaz ‘-ı dervîşâneye (126/7)

Şart Kipi

Eski Türkçede:

Amtı men bu ârdini birlä barsar men kamag tınlıklarga artuk asıg tusu kılı
umagay men “şimdi ben mücevherle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yara sağlayamam”¹¹⁹

vitis alsar-sen ... “ders alırsan”¹²⁰

ädgü yablak bulsar birlä bulalım “iyiyi de kötüyü de bulursak birlikte bulalım”;
barsar bargıl “gidersen git”

Şart kipinde zamir kökenli kişi eklerinden, iyelik kökenli kişi eklerine geçilmesi, Karahanlı döneminin sonlarındadır. Kutadgu Bilig’de şart kipinin 1. ve 3. Çokluk kişi çekimlerinde zamirlerin yerine -mız; -lar ekleri kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde zamir kökeninden iyelik kökenine dönen bu ek, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tekrar sınıf değiştirerek -k olmuştur: *alsar biz* > *alsa-mız* > *alsak*, *bilser biz* > *bilse-miz* > *bilse-k*.¹²¹

- Dede Korkut kitabında geçen bazı örnekler 1. çokluk kişi çekiminde -vUz’lu ve -k’li şekillerin bir arada kullanıldığını göstermektedir: *Biz onlara yetsevüz öldürürüz, Şol koyunları dahi götürsek Kazana ulu hayf iderdük, didi*
- Harezmi ve Kıpçak Türkçelerine göre Oğuz Türkçesinde 1. çokluk kişi çekiminde -k’li şekillere geçiş çok daha geç dönemde olmuştur. Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde -k şekline geçildiği XIII.-XV. yüzyıllarda Oğuz Türkçesinin 1. çokluk kişi eki hâlâ biz zamirinden gelen -vUz’dur. Klasik

¹¹⁹ Hamilton, James Russell (1998), İyi ve Kötü Prens Öyküsü, (Çev. Vedat Köken), Ankara, s.27.

¹²⁰ (Arat, Reşit Rahmeti (1965), Eski Türk Şiiri, Ankara, s.106.)

¹²¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, TDK yayınları, Ankara, 2006, s.697.

Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerinde de -vUz bir süre devam etmiş, bu dönemlerin ortalarında -k şekline geçilmiştir.

Atabetü'l-Hakayık'taki örneklerde kişi ekleri artık iyelik kökenlidir: *ersem*, *erseñ*, *sözleseñ*, *tekseñ*. Bu eserde sadece bir örnekte zamir kökenli kişi eki vardır: *erse sen*. Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçelerinde iyelik kökenli çekim artık oturmuştur.

Eski Anadolu Türkçesinde ise Köktürkçedeki biz şahıs ekinde gelen zamir kökenli -vUz eki kullanılır. 1. çokluk kişi eki ikinci defa sınıf değiştirerek

- Şart kipi Eski Anadolu Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekilmeye başlamıştır:
- 13. yüzyılda Yunus Emre divanında görülen çokluk 1. şahıs eki -vuz, -vüz, -uz, -üz şeklindedir: 'âşıkşavuz (131/1), **girersevüz** (342/4)
- 14. yüzyıl Süheyl ü Nevbahar eserinde bu ekin yanında -k eki de 1 örnekte görülür: **istese**k (488) **irişmesevüz** (969)
- 15. yüzyıl Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Al-i 'Osman* eserinde ek -vuz, -vüz şeklinde görülürken (**haklaşavuz**. Bab 149/243b) 16. yüzyıldaki Baki Divanında -k şekliyle görülür: *olsak* (191/7), *görsek* (452/5).

Emir Kipi

Kıpçak sahasında emir 1. çoğul kişide -alım/-elim eki yerine -alı/-elik ekleri de bazı metinlerde görülmektedir.

Eski Türkçe döneminde öğrenilen geçmiş zamanın çekimi ile emir-istek kipi dışındaki bütün fiil çekimlerine gelen kişi ekleri, I. tip yani zamir kökenli eklerdir.

Eski Türkçenin bu yapısı, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde -şart kipi hariç- hiç bozulmadan, ancak bazı ses değişimlerine uğrayarak kendini korumuştur.

Köktürkçede fiillerin 2. şahıslarında seyrek olarak görülen /g/ sesi (öltüg, bardıgız) Uygurcada hiç görülmez. Uygurcada 2. şahıslarda daima /ŋ/ sesi vardır: **keltiŋiz** (Hamilton, 1998: 12), (Ercilasun, 2005: 281).

Köktürkçede fiillerin çokluk 3. şahıslarında görülmeyen -lAr eki Eski Uygurcada fiillerde sıkça kullanılır: *ögirdiler sevintiler* (Ş. Tekin, 1976: 66; Ercilasun, 2005: 281). -sAr ekinin XI. ve XII. yüzyıllara doğru takip edilen eserlerde, yerini -sA ekine bıraktığı görülmüştür.

Karahanlıca döneminde emir 1. çokluk kişide -alım/-elim yanında -alı/-eliŋ

biçimleri mevcuttur.

2. Şart kipi iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmeye başlanmıştır: *al-sa-m*; *al-sa-η*; *al-sa*; *al-sa-k*, *al-sa-ηız*; *al-salar*

Kıpçak Türkçesinde, Eski Türkçede 3. grupta olan şart şekli 2. gruba geçmiş yani, görülen geçmiş zaman kipinin çekimi gibi çekilmektedir. Aslında iyelik ekleri olduğu tahmin edilen şahıs eklerinin 1. çokluk şahısta Eski Türkçedeki *-mız/-miz* yerine *-k/-k* geçtiği görülür. *-k/-k* ekinin *-duḡ/-dük* sıfat-fiil ekinden geldiği bilinmektedir.

Batı Türkçesinde bilinen geçmiş zamanda *-DIImIz*'ın yerini *-dUk* almıştır. Şart kipi, çokluk 1. şahıs dışında, iyelik kökenli eklerle çekilir hâle gelmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde *-van*, *-ven*, *-vam*, *-vem*, *-vanın*, *-venin*, *ın*, *-in*, *-am*, *-em* gibi I. teklik şahıs için kullanılan ekin beş farklı biçiminin ilk üçü, Eski Türkçedeki zamir biçimine daha yakındır. *b>v* değişimi ile *-ben* morfemi *-ven* biçimini almıştır ve eklediği için de damak uyumuna bağlanmıştır. Daha çok Eski Anadolu Türkçesinin başlarında yaygın olan bu biçimlerin kullanımı giderek azalmış ve yerlerini *-am*, *-em* ve *-ın*, *-in* eklerine bırakmıştır. Bu son iki ekin kullanımı da dikkat çekicidir. Eski Anadolu Türkçesindeki bu eklerin çeşitliliği, bu dönemin birinci tipteki şahıs eklerinin eski ve yeni şekilleri arasında bir köprü vazifesi gördüğünü göstermektedir.

Osmanlı Türkçesinde *-DI ~ -DU* ve *-sA*, ve *idi* ve *ise* morfemlerinden sonra 1. Tekil kişi *-m*, 2. tekil *-η*, 3. tekil *Ø*, 1. çokluk *-k/-ḡ*, (önceki dönemlerde şart çekimde *-(v)Uz*), 2. çoğul *-ηuz*, 3. çoğul *-Ø*, *-lAr* (Kerslake, 1998: 192).

Türkiye Türkçesinde isimlerde ve fiil çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri morfolojik açıdan, öğrenilen geçmiş zaman 1. çokluk ile şart kipindeki şahıs ekleri dışında Eski Türkçeden farklı değildir.

Haber kiplerinden öğrenilen geçmiş zaman kipi hariç, diğer kiplerin 1. çokluk kişisinde Oğuz grubuna ait dillerin tarihî metinlerinde zamir kökenli ek yer alırken, Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde XVIII. yüzyıldan sonra 1. çokluk kişide kişi eki kurallı olarak *-k* olmuştur. Nesimi Divanında *-up* / *-üp* eki görülür:

- *şundum elümi dāmenine bes ki **tutupdum***
bağladı kapu koymadı der-bān-ı fülānī (G 432/6)
- *çün bize ma 'lūm olupdur ma 'nī-i ümmü 'l-kitāb* (G 424/4)

āyet-i tūbā gelüpdür serv-ḳaddüñ ḥaḳḳına (G 350/3)

- Divanda 1. çokluk şahıs için -evüz eki ile birlikte -elüm şekli de görülür:

çün nesīmīye bu faẓl açdı hidāyet ḳapusın

*çaluñuz çeng ü rebāb ü **içelüm** nuḳl ü şerāb* (G 11/11)

*ger sana şerḥ **idevüz** ḥāşıyyet-i esmāmuẓı*

bilesen ḥaḳdan rumūz-ı leyletü 'l-isrāmuzı (G 450/1)

- Dede Korkut'ta ayrı bir şimdiki zaman eki yoktur. -iyor eki bulunmaz ancak bu ekin oluşumuna dair örnekler görülür:

gide yorır 2-6, geli yorır 178-4, geli yorır iken 159-13.

- Dede Korkut'ta şimdiki zaman için kullanılan bugünkü -makta -mekte'li şekil de vardır: *üleşmekde-y-idi* 72-4
- Fuzûlî'nin Türkçe Divanında -up, -üp ekinin kullanım sıklığı artmıştır.

Teklik 1. şahıs: -UbAm

Teklik 2. şahıs: -UpsAn

Teklik 3. şahıs: -UpdUr -Up -UpdUrUr

Çokluk 3. şahıs: -UpdUrlAr

- Hatayi Divanında şimdiki zaman eki görülür:

*Sīnemi büryān u bağrumnı kebāb **itmekdesin*** (319/3)

*Sāḳī-i bāḳī elinden mest olup **içmekdeyüz*** (168/5)

Azerbaycan Türkçesinde ise görülen geçmiş zaman ile şart çekiminin bu eki zamir menşeli eklerle çekilen bütün kiplere atlamıştır ve -ız, -iz, uz, -üz'ün yerini tutmuştur.

KAYNAKLAR

- Adivar, H. E. (1973). *Zeyno'nun Oğlu*. Özgür yay., (e-kitap)
- Adivar, H. E. (2009). *Vurun Kahpeye* (3. Basım). İstanbul: Can.
- Axundzadə, Mirzə Fətəli (2005), *Mirzə Fətəli Axundzadə Əsərləri Üç Cildə*, II Cild, Bakı: Şərh-Qərb.
- Akar, A. (2010), “*Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Niğde, S. 28, 15-29.
- Akgün, Ahmet (1995), *Hoca-zade Mehmet Efendi'nin İbtihâcü't-Tevârih'i*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmış Doktora Tezi)
- Aksan, Doğan (1995), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan (1996), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınları.
- Araslı, H. (2004), *Vidadi. Əsərləri*. Bakı: Azərnəşr.
- Arat, Reşit Rahmeti, (1960), “*Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair*”, *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-17 Nisan 1956)*, Ankara TTK Yay.
- Saraç, M. Y., Yavuz, K. (2003). *Aşıkpaşazade - Osmanogulları'nın Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Ayan, Hüseyin (2002), *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,
- Banguoğlu, Tahsin. (2000), *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu Özönder, Sema (1999). *Türk Dilinde Fiil Ve Fiil Çekimi*. Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 56-64.
- Bulak, Şahap (2017). *Başlangıçtan Bugüne Azerbaycan Türkçesi*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 60, 227-246.
- Caferoğlu, Ahmet, (1964), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Çakır, M. (2005). *Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası*. Elena V.I., Kişinev, 52 s.

- Çimen, Cihan (2006), *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân (Kuruluştan 892/1487'ye kadar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)ç
- Demirci, Ümit Özgür- korkmaz Şenol (2008), *Yusuf u Zeliha*, İstanbul: Kaknüs yay.
- Deny, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi*, Çev. Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Develi, Hayati, (2000), *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*, İstanbul: Bilimevi Yay.
- Develi, Hayati, (2001), *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu II*, İstanbul: Bilimevi Yay.
- Develi, Hayati, (2006), *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit, (1998), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilâçar, A. (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erarslan, Kemal, (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ercilasun, Ahmet Bican (1992), *"Tarihten Geleceğe Türk Dili"*, Türk Dili, Mayıs 1992, 355-362.
- Ercilasun, Ahmet Bican, (1999), *"Osmanlı Türkçesi"*, Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara, C: 9, 391-398.
- Ercilasun, Ahmet Bican, (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), (2007), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill
- Erdal, Marcel (2015), *"Ana Oğuzca ve Selçuklu Oğuzcası"*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kùltürler, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 369-376.

- Erden, Murat (2018), *XV. Yüzyıl Şairi Habîbî ve Dîvânı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Ergin, Muharrem. (1951). *Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 4(3), 287-327.
- Ergin, Muharrem, (1971) *Azerbaycan Türkçesi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi.
- Ergin, Muharrem (1999), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Ergin, Muharrem (2009) *Dede Korkut I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngör, Erol, (2007), *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güntekin, R. N. (2012). *Acımak*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2012). *Çalıkuşu*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Gülsevin, Gürer, (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, Attila (1999), *Elde Var Hüzün*, Bilgi Yayınları
- İlker, Ayşe (1997) *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, Alper (2011), *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)
- Kara, Mehmet (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*, İstanbul: Etkileşim Yay.
- Karaağaç, Günay, (2009), *Türkçenin Dil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaman, Necati Koray (2018), *Kadı Burhaneddin Divanı'nda Fiil İşletimi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1997). *Kıralık Konak*, 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

- Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kerimov, Paŗa. (2005) *Q vsi Tebrizi Divan*. Bakı.
- Kerslake, Celia, (1998), “Ottoman Turkish”, The Turkic Languages, (Edited by Lars Johanson and  va  gnes Cs t ), London-New York: Routledge, 179-202.
- Kolev,  van Nikolaev, (2016). *Gagauz Türklerinde Türkçe Dini Metinler* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü  ađdaŗ Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Doktora Tezi).
- Korkmaz, Zeynep. (1995). *K ŗgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. Türk Dili  zerine Araŗtırmalar*, C: I, Ankara: TDK Yay. 254-260.
- Korkmaz, Zeynep- Olcay, S. (1956). *Fuzul 'nin Dili Hakkında Notlar*, Ankara: A . DTCF Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (ŗekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2010). *Oğuz Türkçesinin Tarihi Geliŗme Süreçleri*. Turkish Studies. S. 5/1, 1-41.
- Korkmaz, Zeynep, (2013) *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Geliŗimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Korkmaz, Zeynep, (2015) “Oğuzcanın Orta Türkçe Dönemini Oluŗturan Eski Anadolu Türkçesinin Tarihi, Sosyal ve Kültürel Geliŗmelerden Kaynaklanan Dil Yapısı  zerinde Genel Bir Değerlendirme”, 5. Uluslararası Türkiyat Araŗtırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürler, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Macit, Muhsin. (2014). *Ned m Divanı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü (e-kitap).
- Macit, Muhsin. (2017). *Hat y  D v n  ( nceleme-Tenkitli Metin-T pkıbasım)*.  stanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Baŗkanlıđı.

- Mansuroğlu, Mecdut, (1951), “*Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 4 , Sayı 3 , Ocak 1951, 215 - 229.
- Mansuroğlu, Mecdut (1956). *Ahmed Fakih-Çarhname*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 684.
- Musaoğlu, Mehman. *Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi*, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1.3: 11-29.
- Nedeva, Aliona (2008), *Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekimi Karşılaştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Özkan, Mustafa, (1999), “*Erken Dönem Osmanlı Türkçesi*”, Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara, C: 9, 399-411.
- Özkan, Mustafa. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, Nevzat. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay
- Özkan, Nevzat. (2013). *Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği*. Turkish Studies, 8(9).
- Pokrovskaya, L.A., (1964) *Grammatika Gagauzskogo Yazıka. Fonetika i Morfolojiya*; Moskova: Akademiya Nauk SSSR
- Rahimi, F. (2016). *XVII. Yüzyıl Azerbaycan Şairi Tebrizli Kavsî ve Dîvânı Üzerine*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 5(4), 1773-1804.
- Redhouse, Sir James W., (1882), *Redhouse’s Turkish Dictionary*, London.
- Sarı, Mustafa (2007), “*Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya Zamir Kökenli I. Teklik Şahıs Ekinde Görülen Değişmeler*”, XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Mersin, 10-11 Mayıs, 2007, 53-60.
- Steingass, F. (1963), *Persian - English Dictionary*, London.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Şçerbak, A. M. (2016) *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami, (2006), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemseddin Sami, (2010), *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, Hamdi (2005) *Peçevî Tarihi (355b-364b , Zeyl 365a-393a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şirin, Hatice, (2015) *Kül Tigin Yazıtı - Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Tatçı, M. (1991). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tebrizi, Saib, (2004) *Seçilmiş Eserleri*, Önder Neşriyyat, Bakı.
- Tekin, Gönül Alpay. (1992) *Ahmed-i Dâ'î, Çeng-nâme*, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: Türkçe Kaynaklar XIV, Harvard: Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Tekin, T. (2000). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1997a), *Makaleler (Dil Ve Edebiyat İncelemeleri)*, (Hazırlayan: Mustafa Özkan), Ankara, TDK Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1997b), *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1997c), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (2012) *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, Kapı Yayınları
- Toprak, Seydi Vakkas, (2011), *Nuri Tarihi (Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)
- Turan, Lokman (1998) *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şu'ara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş (I. Cilt)* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim

Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı
Öğretmenliği Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)

Türkmen, Ömer Sait (2016) *Asım Tarihi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1. cilt)* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)

Uğurlu, Mustafa (2011) Oğuzca ve 'Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi. *Turkish Studies*. S. 6/1, 123-156.

Yavuzarslan, Paşa (2011). Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi. 38. ICANAS (*International Congress of Asian and North African Studies*). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1953-1966.

ÖZGEÇMİŞ

2013 yılında Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans öğrenimime başladım ve 2017 yılında başarıyla mezun oldum. Aynı yıl girmiş olduğum yüksek lisans sınavını başarıyla geçerek lisansüstü öğrenimime Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalına bağlı Yeni Türk Dili Tezli Yüksek Lisans Programında başladım. “Batı Türkçesinde Şahıs Çekiminin Tarihi - Karşılaştırmalı İncelemesi” adlı yüksek lisans tezime 2019 yılında başladım. 2021 yılında tezimi başarıyla tamamladım.

